

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ชาดก

เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๖

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

เอกาทสนิบาทชาดก

๑. มาตุโปสกชาดก

ว่าด้วยเรื่องพญาช้างเลี้ยงมารดา

[๑๔๕๓] ไม้อ้อยช้าง ไม้มูกมัน ไม้ช้างน้ำ
หญ้างวงช้าง ข้าวฟ่าง และลูกเดือย งามงามขึ้นแล้ว
เพราะพญาช้างนั้นพลัดพรากไป อนึ่ง ต้นกรรณิการ
ทั้งหลายที่เชิงเขาก็ผลัดดอกบาน.

[๑๔๕๔] พระราชาหรือพระราชกุมาร ประทับ
นั่งบนคอพญาช้างใด ซึ่งไม่มีความสะดุ้ง ย่อมกำจัด
เสียดซึ่งปัจจามิตรทั้งหลาย อิศรชนผู้ประดับด้วยอาภรณ์
อันงดงามผู้หนึ่ง ย่อมเลี้ยงดูพญาช้างนั้นด้วยก้อนข้าว.

[๑๔๕๕] ดูก่อนพญาช้างตัวประเสริฐ เสิญพ้อ
รับเอาคำขำเวติ อย่าฝ้ายผอมเลย ราชกิจมีเป็นอัน
มาก ท่านจะต้องทำราชกิจเหล่านั้น.

[๑๔๕๖] นางช้างนั้นเป็นกำพริ้า ตาบอด ไม่มี
ผู้นำทาง คงจะสะดุดตอไม้ล้มลงตรงภูเขาจันโทรณะ
เป็นแน่.

[๑๔๕๗] ดูก่อนพญาช้าง นางช้างตาบอดหาผู้นำ
ทางมิได้ คงจะสะดุดตอไม้ล้มลงตรงภูเขาจันโทรณะ
นั้นเป็นอะไรกับท่านหรือ.

เมื่อพราหมณ์เดินทางยื่นขออยู่ บัณฑิตทั้งหลาย
ไม่กล่าวว่ควรไป.

[๑๔๕๘] ข้าแต่พระมหाराชา นางช้างตาบอด
ไม่มีผู้นำทาง คงจะสะดุดตอไม้ล้มลงตรงภูเขาชื่อ
จันโทรณะนั้น เป็นมารดาของข้าพระองค์.

[๑๔๕๙] พญาช้างนี้ยอมเลี้ยงดูมารดา ท่าน
ทั้งหลายจงปล่อยพญาช้างนั้นเสียเถิด พญาช้างตัว
ประเสริฐจงอยู่ร่วมกับมารดา พร้อมด้วยญาติทั้งหลาย
เถิด.

[๑๕๐๐] พญาช้างอันพระเจ้ากาสิทรงปล่อยแล้ว
พอหลุดพ้นจากเครื่องผูก พักอยู่ครู่หนึ่ง ได้ไปยังภูเขา
จากนั้นเดินไปสู่สระบัวอันเย็นที่เคยชองเสพมา แล้ว
ดูน้ำด้วยวงมรดมารดา.

[๑๕๐๑] ฝนอะไรนี้ไม่ประเสริฐเลย ย่อมตก
โดยกาลที่ไม่ควรตก บุตรเกิดในตนของเราเป็นผู้บำรุง
เรา ไปเสียแล้ว.

[๑๕๐๒] เขียวท่านลูกขึ้นเถิด จะม้วนนอนอยู่
ทำไม ฉันเป็นลูกของแม่มาแล้ว พระเจ้ากาสิผู้ทรง
พระปรีชาญาณ มีบริวารยศใหญ่หลวงทรงปล่อยมา
แล้ว.

[๑๕๐๓] พระราชาพระองค์ใดทรงปล่อยลูกของ
เราตัวประพืดอ่อนนุ่มต่อบุคคลผู้เจริญทุกเมื่อ ขอ
พระราชาพระองค์นั้นจงทรงพระชนม์ยืนนาน ทรง
บำรุงแคว้นกาสิให้เจริญรุ่งเรืองเถิด.

จบมาตุโปสกชาดกที่ ๑

อรรถกถาเอกาทสนิบาต

อรรถกถามาตุโปสกชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ-
ปรารภภิกษุผู้เลี้ยงมารดา จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **ตสฺส**
นาคสฺส วิปฺปวาเสณ ดังนี้.

เรื่องปัจจุบัน เสมือนกับเรื่องสามชาดกนั่นเอง. ก็พระศาสดาตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่ายกโทษภิกษุนี้เลย
ไปราณกบัตถิตทั้งหลาย แม้บังเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน พราดจากมารดา
ซุบซิดไป เพราะอดอาหาร ๗ วัน แม้ได้โภชนะอันสมควรแก่พระราชบิดา คิดว่า
พวกเราเว้นจากมารดาเสีย จักไม่บริโภค พอเห็นมารดา ก็ยึดถือเอาอาหาร
ดังนี้แล้ว อันภิกษุทั้งหลายทูลอาราธนา จึงนำอดีตนิทานมาว่า

ในอดีตกาล เมื่อ**พระเจ้าพรหมทัต**เสวยพระราชสมบัติ ใน**กรุง**
พาราณสี ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดช้าง ในหิมวันตประเทศ
ได้เป็นสัตว์เผือกปลอด มีรูปงาม น่าชม น่าเลื่อมใส สมบูรณ์ด้วยลักษณะ
กระทำความเจริญโดยลำดับ มีช้าง ๘๐,๐๐๐ เชือกเป็นบริวาร. ส่วนมารดา
ของท่านเป็นช้างบอด. แต่ท่านได้ให้ผลไม้ มีรสอร่อยแก่ช้างทั้งหลาย แล้ว
ส่งไปยังสำนักของมารดา ช้างทั้งหลายไม่ได้ให้แก่มารดาเลย เคี้ยวกินด้วย
ตนเอง. ท่านกำหนดรู้เรื่องนั้น คิดว่า เราจักละโหลงแล้ว เลี้ยงแต่มารดา
เท่านั้น ครั้นถึงส่วนแห่งราตรี เมื่อช้างเหล่าอื่นไม่รู้ที่อยู่ จึงพามารดาไปยัง
เชิงเขา ชื่อว่า **จันโฑระ** แล้วพักมารดาไว้ที่ถ้ำแห่งภูเขา ซึ่งอยู่ติดแถบ

อีกข้างหนึ่งแล้วเลี้ยงดู. ลำดับนั้น พรานไพรชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง เป็นคนหลงทาง เมื่อไม่อาจกำหนดทิศได้ จึงร้องให้ด้วยเสียงอันดังลั่น. พระโพธิสัตว์ได้ยินเสียงของพรานไพรนั้น คิดว่า บุรุษนี้เป็นคนไร้ที่พึ่ง ชื่อที่เขาพึ่งพิงอาศัยไปในที่นี้ เมื่อเรายังอยู่ ไม่สมควรแก่เราเลย ดังนี้แล้ว จึงไปหาเธอ เห็นเธอกำลังหนีไปด้วยความกลัว จึงถามว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านไม่มีภัย เพราะอาศัยเรา ท่านอย่าหนีไปเลย เพราะเหตุไร ท่านจึงเที่ยวร้องให้รำไรอยู่เล่า เมื่อเขากล่าวว่า ข้าแต่ นาย กระผมเป็นคนหลงทาง วันนี้เป็นวันที่ ๗ สำหรับผม จึงกล่าวว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านอย่ากลัวเลย เราจักวางท่านไว้ในถิ่นมนุษย์ ดังนี้แล้ว ให้เขานั่งบนหลังตน นำออกจากป่าแล้วกลับไป. ฝ่ายเขาเป็นคนชั่วคิดว่า เราไปยังนครแล้วจักทูลแก่พระราชา ดังนี้แล้ว จึงทำต้นไม้เป็นเครื่องหมาย ทำภูเขาเป็นเครื่องหมาย ได้ออกไปยังกรุงพาราณสี. ในกาลนั้น ช่างมงคลของพระราชาได้ทำกาละไป. พระราชาตรัสสั่งให้ตีกลองร้องประกาศว่า ถ้าใคร ๆ เห็นช่างตัวเหมาะ ที่ส่งเสียงร้องในที่ใดที่หนึ่ง ผู้นั้นจงบอก. บุรุษนั้นเข้าไปเฝ้าพระราชาแล้ว ทูลว่า ข้าแต่สมมุติเทพ ข้าพระองค์ได้เห็นพญาช่าง ตัวมีสีเผือกปลอด เหมาะเพื่อจะทำการฝึกข้าพระองค์จักแสดงหนทาง ขอพระองค์ จงส่งนายหัตถาจารย์ พร้อมกับข้าพระองค์ ไปให้จับช่างนั้นเถิด. พระราชาตรัสรับคำแล้วจึงตรัสว่า พวกเธอจงทำผู้นี้ให้เป็นผู้นำทาง ไปยังบ้านาพญาช่างที่บุรุษนี้พูดไว้ ดังนี้แล้ว พร้อมด้วยบุรุษนั้น จึงส่งนายหัตถาจารย์ พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก. นายหัตถาจารย์ไปกับบุรุษนั้น เห็นช่างพระโพธิสัตว์ กำลังเข้าไปยังที่ซ่อนเร้น กำลังถือเอาอาหาร. ฝ่ายพระโพธิสัตว์เห็นนายหัตถาจารย์แล้วอธิษฐานว่า ภัยนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากผู้อื่น ชะรอยจักเกิดขึ้นจากสำนักบุรุษชื่อนี้แน่ ฝ่ายเราแล

เป็นผู้มีกำลังมาก และสามารถจะกำจัดช้างได้ตั้ง ๑,๐๐๐ เชือก ครั้นโกรธแล้วสามารถจะนำพาหนะของนายทัพ พร้อมทั้งแวนแคว้นให้พินาศไปได้ เพราะฉะนั้น วันนี้เขาเอาหอกตอกศิระระเรา เราก็อำไม่โกรธ ดังนี้แล้ว จึงน้อมศิระระลงได้ยั้งหนึ่งเฉย. นายหัตถาจารย์ลงสู่สระปทุม เห็นความสมบูรณ์แห่งลักษณะของพระโพธิสัตว์นั้น จึงกล่าวว่า มาเถอะพ่อ แล้วจับวงอันเสมือนกับพวงเงินในวันที่ ๗ จึงถึงกรุงพาราณสี. ฝ่ายมารดาพระโพธิสัตว์ เมื่อบุตรยังไม่มา จึงคร่ำครวญว่า ชะรอยว่า พระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชา นำเอาบุตรของเราไป บัดนี้ หมูป่าไผ่จักเจริญ เพราะอยู่ปราศจากช้างนั้น ดังนี้ จึงได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ไม้อ้อยช้าง ไ้หมู่มัน ไ้ช้างน้ำว หล้างวงช้าง

ข้าวฟ้าง และลูกเคื่อย งอกงามขึ้นแล้วเพราะพญาช้าง

นั้นพลัดพรากไป อนึ่ง ต้นกรรมนิกรทั้งหลายที่เชิงเขา

ก็ผลัดดอกบาน.

พระราชาหรือพระราชกุมาร ประทับนั่งบนคอ

พญาช้างใด ซึ่งไม่มีความสะดุ้ง ย่อมกำจัดเสียซึ่ง

ปัจจามิตรทั้งหลาย อิศรชนผู้ประดับด้วยอาภรณ์อัน

งดงามผู้หนึ่ง ย่อมเลี้ยงดูพญาช้างนั้นด้วยก้อนข้าว.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า วิรุพฺพหา ได้แก่ ชื่อว่าความเจริญ ท่านกล่าวด้วยอำนาจความหวังว่า ในข้อนี้ไม่มีความสงสัยเลย. บทว่า

สลฺลฺกีย จ กุฏฺฐา ได้แก่ ไม้อ้อยช้าง และไ้หมู่มัน. บทว่า กุรุวิฑ-

กรรรา ภิสฺสาม ความว่า ไ้ช้างน้ำว หล้างวงช้าง ข้าวฟ้าง และลูกเคื่อย.

นางช้างคร่ำครวญว่า ก็หมูป่าไผ่ทั้งหมดนี้ จักเจริญในบัดนี้. บทว่า นิวาเต

ได้แก่ ที่เชิงภูเขา. บทว่า ปุปฺผิตา ท่านอธิบายไว้ว่า กิ่งไม้ทั้งหลายที่ไม่
ได้ถูกบุตรของเราหักเกี่ยวกิน และต้นกรรมกร์ก็จักผลิดอกบาน. บทว่า
โกจิเทว ได้แก่ ในที่ใดที่หนึ่ง จะเป็นบ้านหรือพระนครก็ตาม. บทว่า
สุวณฺณกายูรา ได้แก่ พระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชา ผู้มีเครื่อง
ประดับทำด้วยทองคำ. บทว่า ทรนฺตฺติ ปิณฺฑแทน ความว่า ในวันนี้ จัก
เลี้ยงพญาช้างตัวเลี้ยงมารดา ด้วยปิ่นตะที่เจริญดีด้วยโภชนะอันสมควรแก่
พระราชา. บทว่า ยตุล ความว่า พระราชาประทับนั่งบนหลังพญาช้างเชือกใด.
บทว่า กวจฺมภิหฺสฺสตี ความว่า พระราชาหรือพระราชากุมาร จักเข้าไปสู่
สงคราม กำจัด ทำลายเกราะของหมู่ข้าศึก. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า พระราชา
หรือพระราชากุมาร ประทับนั่งในที่ใด คือ บนหลังลูกของเรา ไม่มีความ
สะดุ้งกลัว จักทำลายเกราะของหมู่ข้าศึก วันนี้พวกเขามีอารมณ์อันล้วนด้วย
ทองคำ ย่อมเลี้ยงพญาช้างของเรานั้นด้วยก้อนข้าว.

ฝ่ายนายหัตถาจารย์ ดำเนินไปในระหว่างทาง ส่งสาส์นไปถึงพระราชา
พระราชาตรัสสั่งให้ตบแต่งพระนคร. ฝ่ายนายหัตถาจารย์ นำพระโพธิสัตว์
ที่เขาประพรมด้วยของหอม ประดับตกแต่งเข้าไปยังโรงช้าง ให้ล้อมด้วยม่าน
อันวิจิตร ให้ผูกเพดานอันวิจิตรไว้ข้างบน แล้วให้กราบทูลแด่พระราชา.
พระราชาทรงนำโภชนะ มีรสอันเลิศต่าง ๆ มาให้แก่พระโพธิสัตว์. พระ-
โพธิสัตว์คิดว่า เราเว้นมารดาเสีย จักไม่ยอมรับประทานอาหาร ดังนี้แล้ว จึงไม่รับ
อาหาร. ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงอ่อนวอนพระโพธิสัตว์ จึงตรัสคาถา
ที่ ๓ ว่า

ดูก่อนพญาช้างตัวประเสริฐ เจริญพอรับเอาคำ

ข้าวเถิด อย่าได้ฝ่ายผมเลย ราชกิจมีเป็นอันมาก

ท่านจักต้องทำราชกิจเหล่านั้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๖ - หน้าที่ 8

พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า

นางข้างนั้น เป็นกำพร้า ตาบอด ไม่มีผู้นำทาง

คงจะสะดุดตอไม้ล้มลงตรงภูเขาจันทรโศรณะเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สตา นฺน สตา แปลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า นางข้างนั้น เป็นกำพร้าแน่นอน. บทว่า กปฺปณิกา ได้แก่ เป็นกำพร้า เพราะพลัดพรากจากบุตร. บทว่า ขาณฺฏ ได้แก่ ท่อนไม้ที่โค่นล้มลงในที่นั้น ๆ. บทว่า มฺนุญฺเจติ ความว่า นางข้างร่ำไรราพัน จึงได้สะดุดตรงที่นั้น ๆ เป็นแน่. บทว่า จณฺโศรณํ ปติ ความว่า นางข้างเดินบ่ายหน้าสู่ภูเขาชื่อว่า จันทรโศรณะ คร่ำครวญอยู่ที่เชิงเขา.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะตรัสถามพระโพธิสัตว์ จึงตรัสคาถาที่ ๕ ว่า

ดูก่อนพญาข้าง นางข้างตาบอดหาผู้นำทางมิได้

คงจะสะดุดตอไม้ล้มลงตรงภูเขาจันทรโศรณะนั้น เป็น

อะไรกับท่านหรือ ?

พระโพธิสัตว์ กล่าวคาถาที่ ๖ ว่า

ข้าแต่พระมหाराชา นางข้างตาบอดไม่มีผู้นำทาง

คงจะสะดุดตอไม้ล้มลงตรงภูเขา ชื่อ จันทรโศรณะนั้น

เป็นมารดาของข้าพระองค์.

พระราชา ทรงสดับเนื้อความแห่งคาถาที่ ๖ นั้น เมื่อจะให้ปล่อยไป จึงตรัสคาถาที่ ๗ ว่า

พญาข้างนี้ ย่อมเลี้ยงดูมารดา ท่านทั้งหลายจง

ปล่อยพญาข้างนั้นเสียเถิด พญาข้างตัวประเสริฐจงอยู่

ร่วมกับมารดา พร้อมด้วยญาติทั้งหลายเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โยโย ภรติ ความว่า พญาช้างนี้ กล่าวว่า
ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระองค์เลี้ยงมารดาบิดา เว้นข้าพระองค์เสีย
มารดาของข้าพระองค์ ก็จักถึงความสิ้นชีวิต เว้นมารดาเสีย ข้าพระองค์ไม่มี
ความต้องการด้วยความเป็นใหญ่เลย วันนี้ เมื่อมารดาของข้าพระองค์ไม่ได้
อาหารเป็นวันที่ ๗ เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงปล่อยพญาช้างที่เลี้ยงมารดา
พญาช้างนั้นจงมาอยู่ร่วมกับมารดา พร้อมด้วยญาติทั้งหมด.

อภิธรรมพุทธคาถาที่ ๘ และที่ ๙ มีดังนี้

พญาช้าง อันพระเจ้ากาสิทรงปล่อยแล้ว พอ

หลุดพ้นจากเครื่องผูก พักอยู่ครู่หนึ่ง ได้ไปยังภูเขา

จากนั้นเดินไปสู่สระบัวอันเย็น ที่เคยต้องเสพมา แล้ว

ดูหน้าด้วยวงมรดมารดา.

ได้ยินว่า พญาช้างนั้นพ้นจากเครื่องผูก พักอยู่หน่อยหนึ่ง แล้ว
แสดงธรรมแก่พระราชา ด้วยทศพิชราชธรรมคาถาแล้วให้โอวาทว่า ข้าแต่
พระมหाराชา ขอพระองค์จงอย่าเป็นผู้ประมาทเลย อันมหาชนบูชาอยู่ด้วย
เครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ออกจากพระนคร ถึงสระปทุมนั้น
ในขณะนั้นนั่นเอง คิดว่า เราไม่ให้มารดาของเรารับเอาอาหาร เราเองก็จัก
ไม่รับ ดังนี้แล้ว จึงถือเอารากเหง้าบัวเป็นอันมาก จึงใช้วงดูหน้าจนเต็ม
ออกจากที่เร้นในถ้ำ ไปยังสำนักมารดา ตัวนอนอยู่ที่ประตูถ้ำ รดน้ำบนศีรษะ
เพื่อให้ร่างของมารดาได้สัมผัส เพราะอดอาหารมาตั้ง ๗ วัน. พระศาสดา
เมื่อจะทรงทำให้แจ้งซึ่งความนั้น จึงได้ตรัสคาถา ๒ คาถาเหล่านี้. ฝ่ายมารดา
ของพระโพธิสัตว์ จึงว่ากล่าวเธอด้วยความสำคัญว่า ฝนตก แล้วกล่าวคาถา
ที่ ๑๐ ว่า

ฝนอะไรนี้ ไม่ประเสริฐเลย ย่อมตกโดยกาล
ที่ไม่ควรตก บุตรเกิดในตนของเรา เป็นผู้บำรุงเราไป
เสียแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุโรช ได้แก่ เกิดในตน.
ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ เมื่อจะให้มารดาสบายใจ จึงกล่าวคาถา
ที่ ๑๑ ว่า

เชษฐาท่านลูกขึ้นเถิด จะม้วนนอนอยู่ทำไม ฉันเป็น
ลูกของแม่มาแล้ว พระเจ้ากาสิผู้ทรงพระปรีชาญาณ
มีบริวารยศใหญ่หลวง ทรงปล่อยมาแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาคโต ตูยาหิ ตัดเป็น อาคโต เต
อหิ. บทว่า เวเทहन ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยญาณ. บทว่า ยสสุตินา ได้แก่
มีบริวารมาก. อธิบายว่า ฉันถูกพระราชานั้น แม่จับโดยความที่ฉันเป็นช่าง
มงคลพั้นแล้ว บัดนี้ ฉันมายังสำนักของแม่ แม่จงลูกขึ้น รับอาหารเถิด.
นางช่างดีใจ เมื่อจะทำอนุโมทนาแก่พระราชินี จึงกล่าวคาถาสุดท้ายว่า

พระราชินีพระองค์ใด ทรงปล่อยลูกของเรา ตัว
ประพุดอ่อนนุ่มต่อบุคคลผู้เจริญทุกเมื่อ ขอ
พระราชินีพระองค์นั้น จงทรงพระชนม์ยืนนาน ทรง
บำรุงแคว้นกาสิให้เจริญรุ่งเรืองเถิด.

ครั้งนั้น พระราชินีทรงเลื่อมใสในพระคุณของพระโพธิสัตว์ ทรง
รับสั่งให้สร้างโรงช่างไม้ไกลแต่เมืองนิลินี จึงทรงเริ่มตั้งภัตตาหารไว้เนื่องนิศย์
เพื่อพระโพธิสัตว์ และมารดา. ครั้นภายหลัง พระโพธิสัตว์ เมื่อมารดาทำ

กาลแล้ว ได้ทำการบริหารร่างกายของมารดาแล้ว ไปสู่อาศรมชื่อ **กรัณทกะ** ก็ในที่นั้น ฤทธิจำนวน ๕๐๐ ลงจากภูเขาหิมพานต์มาอยู่. พระโพธิสัตว์ได้ ถวายปวัตตทานนั้นแก่ฤทธิเหล่านั้น. พระราชาทรงรับสั่งให้สร้างรูปปฏิมา อันสำเร็จด้วยศิลามีรูปเท่าพระโพธิสัตว์แล้ว ได้ให้มหาสักการะเป็นไป. ประชาชนชาวชมพูทวีป ประชุมกันเป็นประจำปี ได้ทำการฉลองช้าง.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงประกาศสัจจะ ทั้งหลาย ประชุมชาดกว่า พระราชาในกาลนั้น ได้เป็นพระอานนท์ บุรุษชั่วได้เป็นพระเทวทัต นายหัตถาจารย์ได้เป็นพระสารีบุตร นางข้าง นั้นได้เป็นพระนางมหายาเทวี ส่วนข้างเชือกประเสริฐ ซึ่งเลี้ยงดู มารดา คือเรานั้นเอง ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

จบอรรถกถามาตุโปสกชาดก

๒. ชุมหชาดก

ว่าด้วยการคบบัณฑิตและคบคนพาล

[๑๕๐๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งชน ขอ พระองค์ทรงสดับคำของข้าพระองค์ ข้าพระองค์มาถึง ในที่นี้ด้วยประโยชน์ในพระเจ้าชุนหะ ข้าแต่พระองค์ ผู้ประเสริฐว่าสัตว์ ๒ ทำทั้งหลาย เมื่อพราหมณ์ เดินทางไกลยืนอยู่ บัณฑิตทั้งหลายไม่ควรพูดว่า พระราชาควรเสด็จเลยไป.

[๑๕๐๕] ดูก่อนพราหมณ์ ข้าพเจ้ากำลังรอฟัง
อยู่ ท่านมาถึงในที่นี้ด้วยประโยชน์อันใด จงบอก
ประโยชน์อันนั้น หรือว่าท่านปรารถนาประโยชน์
อะไรในข้าพเจ้าจึงมาในที่นี้ เชิญท่านพราหมณ์บอก
มาเถิด.

[๑๕๐๖] ขอพระองค์โปรดพระราชทานบ้านส่วย
๕ ตำบลแก่ข้าพระองค์ ทาสี ๑๐๐ คน โค ๗๐๐
ทองเนื้อดี ๑,๐๐๐ แห่ง ขอได้ทรงโปรดประทานภรรยา
ผู้พร้อมเพราแก่ข้าพระองค์ ๒ คน.

[๑๕๐๗] ดูก่อนพราหมณ์ ตบะอันมีกำลังกล้า
ของท่านมีอยู่หรือ หรือว่ามนต์ขลังของท่านมีอยู่ หรือ
ว่ายักษ์บางพวกผู้เชื่อฟังถ้อยคำของท่านมีอยู่ หรือว่า
ท่านยังจำได้ถึงประโยชน์ที่ท่านทำแล้วแก่เรา.

[๑๕๐๘] ตบะของข้าพระองค์มิได้มี แม้มนต์
ของข้าพระองค์ก็มิได้มี ยักษ์บางพวกผู้เชื่อฟังถ้อยคำ
ของข้าพระองค์ก็ไม่มี อนึ่ง ข้าพระองค์จำไม่ได้ถึง
ประโยชน์ ที่ข้าพระองค์ทำแล้วแก่พระองค์ ก็แต่ว่า
เมื่อก่อนได้มีการพบปะกันเท่านั้นเอง.

[๑๕๐๙] ข้าพเจ้ารู้อยู่ว่า การเห็นนี่เป็นการเห็น
ครั้งแรก นอกจากนี้ ข้าพเจ้าจำไม่ได้ถึงการพบกันใน
ครั้งใดเลย ข้าพเจ้าถามถึงเรื่องนั้น ขอท่านจงบอก
แก่ข้าพเจ้าว่า เราได้เคยพบกันเมื่อไรหรือที่ไหน.

[๑๕๑๐] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์
และข้าพระองค์ได้อยู่กันมาแล้วในเมืองตักกศิลา อัน
เป็นเมืองที่รื่นรมย์ของพระเจ้าคันธราชา พระองค์
กับข้าพระองค์ได้กระทบไหล่กันในความมืด มี
หมอกทึบในนครนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอม-
ประชาชน พระองค์และข้าพระองค์ยืนกันอยู่ในที่
ตรงนั้น เจรจาปราศรัยด้วยคำอันให้ระลึกถึงกันที่ตรง
นั้นแล เป็นการพบกันแห่งพระองค์และข้าพระองค์
ภายหลังจากนั้นมิได้มี ก่อนแต่นั้นก็ไม่มี.

[๑๕๑๑] ดูก่อนพราหมณ์ การสมาคมกับสัป-
บุรุษย่อมมีในหมู่มนุษย์บางครั้งบางคราว บัณฑิต
ทั้งหลายย่อมไม่ทำการพบปะกัน ความสนิทสนม หรือ
คุณที่กระทำไว้แล้วในกาลก่อนให้เสื่อมสูญไป.

[๑๕๑๒] ส่วนคนพาลทั้งหลาย ย่อมทำการพบ
ปะกัน ความสนิทสนม หรือคุณที่เขาทำไว้ในกาลก่อน
ให้เสื่อมสูญไป คุณที่กระทำไว้ในคนพาลทั้งหลาย ถึงจะ
มากมายก็ย่อมเสื่อมไปหมด เพราะว่าคนพาลทั้งหลาย
เป็นคนอกตัญญู.

[๑๕๑๓] ส่วนนักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมไม่ทำ
การพบปะกัน ความสนิทสนม หรือคุณที่เขาทำไว้ใน
กาลก่อนให้เสื่อมสูญไป คุณที่กระทำไว้ในนักปราชญ์
ทั้งหลาย ถึงจะน้อยก็ย่อมไม่เสื่อมหายไป เพราะว่า

นักปราชญ์ทั้งหลายเป็นผู้ความกตัญญูดี ข้าพเจ้าจะ
ให้บ้านส่วย ๕ ตำบลแก่ท่าน ทาสี ๑๐๐ คน โค ๗๐๐
ทองเนื้อดี ๑,๐๐๐ แท่ง และภรรยาผู้พร้อมเพรา ๒ คน
มีชาติและตระกูลเสมอกัน แก่ท่าน.

[๑๕๑๔] ข้าแต่พระราชา การสมาคมกับสัตบุรุษ
ย่อมเป็นอย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในกาลิกรรัฐ
ข้าพระองค์บริบูรณ์ไปด้วยสมบัติ มีบ้านส่วยเป็นต้น
เหมือนพระจันทร์ตั้งอยู่ท่ามกลางแห่งหมู่ดาวทั้งหลาย
ฉะนั้น การสังคมกับพระองค์นั้นแล เป็นอันว่าข้า-
พระองค์ได้แล้วในวันนี้เอง.

จบชุมนุมชาดกที่ ๒

อรรถกถาชุมนุมชาดก

พระศาสดา เมื่อทรงประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภที่พระอนนทเถระได้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า สุโณหิ มยุหิ วจนิ ชนินุท ดังนี้.

ดังจะกล่าวโดยพิสดาร ในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้
มีอุปัฏฐากประจำตลอด ๒๐ ปี. บางคราวพระนาคสมาลเถระ ก็อุปัฏฐาก
พระผู้มีพระภาคเจ้า บางคราวพระนาคิตะ บางคราวพระอุปวาณะ บางคราว

พระสุนักขัตตะ บางคราวพระจุนทะ บางคราวพระสาตะตะ บางคราวพระ-
เมฆิยะ.

ภายหลังวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัส
ว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราเป็นผู้แก่แล้ว ภิกษุบางพวก เมื่อเรากล่าวว่า
จะไปทางนี้ แล้วพากันไปเสียทางอื่น บางพวกทิ้งบาตรและจีวรของเราไว้ที่
พื้นดิน พวกเขອງรู้ภิกษุรูปหนึ่ง ผู้จะเป็นอุปัฏฐากประจำตัวเรา ทรงห้าม
พระสารีบุตรเถระเป็นต้น ที่พากันลุกขึ้นกระทำอัญชลีด้วยเศียรเกล้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ จักอุปัฏฐาก ข้าพระองค์ จักอุปัฏฐาก ดังนี้
ด้วยพระคำรัสว่า ความปรารถนาของพวกเธอ ถึงที่สุดแล้วพอละ. ลำคับนั้น
ภิกษุทั้งหลาย จึงกล่าวกะท่านพระอานนทเถระว่า อาวุโส ท่านจงวิงวอนการ
อุปัฏฐากเถิด. พระเถระขอพร ๘ ประการ คือ ปฏิเสธ ๔ และข้อมิถิลา ๔
เหล่านี้คือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จักไม่ประทานจีวร
ที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์ จักไม่ให้บิณฑบาต จักไม่ให้อยู่ในพระคันธกุฎี
เดียวกัน จักไม่พาข้าพระองค์ไปยังที่ที่นิมนต์ ก็ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จักไป
ยังที่นิมนต์ ที่ข้าพระองค์รับไว้ ถ้าข้าพระองค์จักได้เพื่อให้บริษัทที่มา จาก
นอกแคว้นแคว้น นอกชนบท เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอให้ได้เข้าเฝ้าใน
ขณะที่มาแล้วทีเดียว ขอให้ข้าพระองค์จักได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในขณะที่
ข้าพระองค์เกิดความสงสัย ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมอันใด ในที่
ลับหลังข้าพระองค์กลับมาแล้ว ขอให้แสดงธรรมนั้น แก่ข้าพระองค์อีก ด้วย
อาการอย่างนี้ ข้าพระองค์จึงจักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น. ฝ่ายพระผู้มี
พระภาคเจ้า ก็ได้ประทานแก่เธอแล้ว. ตั้งแต่นั้นมา พระอานนทเถระก็ได้
เป็นอุปัฏฐากประจำ เป็นเวลา ๒๕ ปี. พระเถระได้รับสถาปนาในเอตทัคคะ

ในฐานะ ๕ ประกอบด้วยสัมปทา ๗ เหล่านี้ คือ อาคมสัมปทา อริคม-
สัมปทา ปุพพเหตุสัมปทา อัถถตตปริปุจฉาสัมปทา ติฏฐวาสสัมปทา
โยนิโสมนสิการสัมปทา และพุทธรูปนิสยสัมปทา ได้รับมรดกคือพร
๘ ประการ ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ปรากฏชัดในพระพุทธศาสนา
ได้ปรากฏเหมือนพระจันทร์ลอยเด่นในท้องฟ้า. ภายหลังจากวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย
สนทนากันในโรงธรรมสภาว่า อวูโส พระตถาคตได้ให้พระอานนท์เถระ
อิมหน้าด้วยการประทานพร. พระศาสดาเสด็จมาตริสตามว่า ภิกษุทั้งหลาย
บัดนี้ พวกเรานั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูล
ให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มิใช่ในบัดนี้อย่างเดียวเท่านั้นเอง แม้ใน
กาลก่อน เราก็ให้พระอานนท์อิมหน้าด้วยพรแล้ว ในกาลก่อนนั่นเอง เราก็
ได้ให้สิ่งที่เธอขอร้องเหมือนกัน ดังนี้แล้ว จึงนำอดีตนิทานมาตริสว่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ในกรุงพาราณสี
พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระราชโอรสของท้าวเธอ ทรงพระนามว่า ชุณหกุมาร
ทรงศึกษาศิลปะในกรุงตักกศิลา ให้การประกอบเนือง ๆ แก่อาจารย์ ในเวลา
มีดคำตอนกลางคืน ออกจากเรือนของอาจารย์ รีบไปที่อยู่ของตน เมื่อไม่
เห็นพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง ผู้เที่ยวภิกษาจารไปยังที่อยู่ของตน จึงตีคู่มกัทร
ของพราหมณ์นั้นแตกไป. พราหมณ์ล้มลงร้องไห้. กุมารกลับได้ความกรุณา
จึงจับมือพราหมณ์นั้นให้ลุกขึ้น. พราหมณ์กล่าวว่า เธอมาทำลายภษณะภิกษา
ของเราทำไม จงให้คำภัตตาหารแก่เรา. กุมารกล่าวว่า พราหมณ์ บัดนี้ เรา
ไม่อาจจะให้คำภัตตาหารนั้นแก่ท่านได้ ก็เราแลเป็นโอรสของพระเจ้ากาสิ มี
นามว่า ชุณหกุมาร เมื่อเราดำรงอยู่ในรัชสมบัติ ท่านพึงมาขอทรัพย์เราได้
จบการศึกษาแล้ว ให้อาจารย์แล้วไปยังกรุงพาราณสี แสดงศิลปะแก่พระบิดา.

พระบิดาทรงคิดว่า เราเมื่อยังมีชีวิตอยู่ได้เห็นบุตรแล้ว เราจักเห็นบุตรนั้น
ได้เป็นพระราชา ดังนี้แล้ว จึงอภิเษกไว้ในรัชสมบัติ. พระองค์เป็นพระราชามี
พระนามว่า **ชุนหะ** ครองราชสมบัติโดยธรรม, พราหมณ์ทราบเรื่องนั้นแล้ว
จึงคิดว่า บัดนี้เราจักให้พระราชนาคำกัฏทาหารมาแก่เรา จึงไปยังกรุงพาราณสี
มองเห็นพระราชากำลังทำประทักษิณพระนครที่ตบแต่งไว้นั้นแล จึงยืนอยู่ใน
ที่สูงแห่งหนึ่งแล้ว เหยียดมือออกไปให้ชัชชนะ. พระราชาเสด็จเลยไป โดย
ไม่เหลียวดูเลย. พราหมณ์รู้ว่าท้าวเขมมิได้เห็น เมื่อจะยกเรื่องขึ้น จึงกล่าว
คาถาที่ ๑ ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งชน ขอพระองค์

จงทรงสดับคำของข้าพระองค์ ข้าพระองค์มาถึงในที่นี้

ด้วยประโยชน์ในพระเจ้าชุนหะ ข้าแต่พระองค์ผู้

ประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้าทั้งหลาย เมื่อพราหมณ์เดิน

ทางไกลยืนอยู่ บัณฑิตทั้งหลายไม่ควรพูดว่า พระราชา

ควรเสด็จเลยไป.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **ชุนหะ** พราหมณ์ยอมแสดงว่า
ข้าแต่มหาราชาเจ้า ข้าพระองค์ มาถึงในที่นี้ด้วยประโยชน์อันหนึ่ง ในท่านผู้
ชื่อว่า ชุนหะ มิได้มาโดยไร้เหตุผล. บทว่า **อภิเษก** ได้แก่ มาสิ้นระยะ
กาลนาน. บทว่า **คนุตพุพ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย ไม่ได้กล่าวมาแล้ว
และยอมไม่กล่าวว่า พระราชาควรเสด็จเลยไป โดยไม่เหลียวแลดูพราหมณ์ผู้
เดินทางไกล คือ ผู้มาสิ้นระยะกาลนานขอร้องอยู่.

พระราชา ทรงสดับคำของเธอแล้ว จึงเอาขอเพชรข่มข้าง ได้ตรัส
คาถาที่ ๒ ว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ข้าพเจ้ากำลังรอฟังอยู่ ท่าน
มาถึงในที่นี้ด้วยประโยชน์อันใด จงบอกประโยชน์
อันนั้น หรือว่าท่านปรารถนาประโยชน์อะไร ใน
ข้าพเจ้าจึงมาในที่นี้ เชิญท่านพราหมณ์บอกมาเถิด.

ศัพท์ว่า อิม ในกาลานั้น เป็นนิบาตใช้ในอรรถว่า ประท้วง.
ต่อแต่นั้น จึงได้กล่าวคาถาที่เหลือด้วยอำนาจคำโต้ตอบ ของพราหมณ์กับ
พระราชาวา

ขอพระองค์โปรดพระราชทานบ้านส่วย ๕ ตำบล
แก่ข้าพระองค์ ทาสี ๑๐๐ คน โค ๗๐๐ ตัว ทองเนื้อดี
๑,๐๐๐ แท่ง ขอได้ทรงโปรดประทานภรรยาผู้พริ้มเพรา
แก่ข้าพระองค์ ๒ คน.

ดูก่อนพราหมณ์ ตบะอันมีกำลังกล้าของท่านมี
อยู่หรือ หรือว่ามนต์ขลังของท่านมีอยู่ หรือว่ายักษ์
บางพวกผู้เชื่อฟังถ้อยคำของท่านมีอยู่ หรือว่าท่านยัง
จำได้ถึงประโยชน์ที่ท่านทำแล้วแก่เรา.

ตบะของข้าพระองค์มิได้มี แม้มนต์ของข้า-
พระองค์มิได้มี ยักษ์บางพวกผู้เชื่อฟังถ้อยคำของ
ข้าพระองค์ก็ไม่มี อนึ่ง ข้าพระองค์ก็จำไม่ได้ถึง
ประโยชน์ ที่ข้าพระองค์ทำแล้ว แก่พระองค์ ก็แต่ว่า
เมื่อก่อนได้มีการพบปะกันเท่านั้นเอง.

ข้าพเจ้ารู้อยู่ว่า การเห็นนี่เป็นการเห็นครั้งแรก
นอกจากนี้ ข้าพเจ้าจำไม่ได้ถึงการพบกันในครั้งใดเลย

ข้าพเจ้าถามถึงเรื่องนั้น ขอท่านจงบอกแก่ข้าพเจ้าว่า
เราได้เคยพบกันเมื่อไรหรือที่ไหน.

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์และข้า-
พระองค์ได้อยู่กันมาแล้วในเมืองตักกศิลา อันเป็น
เมืองที่รื่นรมย์ของพระเจ้าคันธารราช พระองค์กับข้า
พระองค์ได้กระทบไหล่กัน ในความมืด มีหมอกทึบ
ในครานั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน
พระองค์และข้าพระองค์ยืนกันอยู่ที่ตรงนั้น เจริจา
ปราศรัยด้วยคำอันให้ระลึกถึงกันที่ตรงนั้นแล เป็นการ
พบกันแห่งพระองค์และข้าพระองค์ ภายหลังจากนั้น
มิได้มี ก่อนแต่นั้นก็ไม่มี.

ดูก่อนพราหมณ์ การสมาคมกับสัปบุรุษย่อมมี
ในหมู่มนุษย์บางครั้งบางคราว บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่
ทำการพบปะกัน ความสนิทสนม หรือคุณที่กระทำไว้
แล้วในกาลก่อน ให้เสื่อมสูญไป.

ส่วนคนพาลทั้งหลาย ย่อมทำการพบปะกัน
ความสนิทสนม หรือคุณที่เขาทำไว้ในกาลก่อน ให้
เสื่อมสูญไป คุณที่กระทำไว้ในคนพาลทั้งหลาย ถึงจะมาก
มายก็ย่อมเสื่อมไปหมด เพราะว่าคนพาลทั้งหลาย เป็น
คนอกตัญญู.

ส่วนนักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมไม่ทำการพบปะกัน

ความสนิทสนม หรือคุณที่เขาทำไว้ในกาลก่อน ให้
เสื่อมสูญไป คุณที่ทำไว้ในนักปราชญ์ทั้งหลาย ถึงจะ
น้อยก็ย่อมไม่เสื่อมหายไป เพราะว่่านักปราชญ์ทั้งหลาย
เป็นผู้มีความกตัญญูดี ข้าพเจ้าจะให้บ้านส่วย ๕ ตำบล
แก่ท่าน ทาสี ๑๐๐ คน โคน ๗๐๐ ตัว ทองเนื้อดี ๑,๐๐๐
แท่ง และภรรยาผู้พริ้มเพรา ๒ คน มีชาติและตระกูล
เสมอกัน แก่ท่าน.

ข้าแต่พระราชา การสมาคมกับสัตบุรุษ ย่อมเป็น
อย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในกาลิรัฐ ข้าพระ-
องค์บริบูรณ์ไปด้วยสมบัติ มีบ้านส่วยเป็นต้น เหมือน
พระจันทร์ตั้งอยู่ท่ามกลางแห่งหมู่ดาวทั้งหลาย ฉะนั้น
การสังคัมกับพระองค์นั้นแล เป็นอันว่าข้าพระองค์
ได้แล้วในวันนี้เอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สาทิสี ความว่า ขอพระองค์จงทรง
ประทานภริยาผู้พริ้มพร้อมด้วยรูป ผู้มีผิวพรรณ มีชาติตระกูล และประเทศ
นั้นนั้นแล ผู้มียศใหญ่สองนาง ผู้เป็นเช่นเดียวกันกับข้าพระองค์. บทว่า
ภิสฺสุโร ความว่า คุณก่อนพราหมณ์ ตบกรรมอันได้แก่คุณแห่งศีลและอาจารย์
ของท่าน มีเรี่ยวแรงหรืออย่างไร. บทว่า มนฺตา นฺ เต ความว่า หรือ
มนต์อันขลังยิ่งนัก อันให้สำเร็จประโยชน์ทุกอย่างของท่านมีอยู่. บทว่า
อสุสกา ความว่า พวกยักษ์ผู้กระทำตามถ้อยคำ ผู้ให้สิ่งที่ท่านมุ่งมาด
ปรารถนา บางจำพวกของท่านมีอยู่. บทว่า กตฺต ความว่า ท่านถามว่า

ท่านยังนึกถึงประโยชน์อะไร ๆ ที่ท่านทำไว้แก่ข้าพเจ้า. บทว่า **สงฺคติมุตฺต** ความว่า พราหมณ์กราบทูลว่า เหตุเพียงการมาพบกันกับพระองค์ ได้มีแก่ข้าพระองค์ในครั้งก่อน. บทว่า **ชานโต เม** ความว่า นี่เป็นการเห็นครั้งแรกของท่านกับข้าพเจ้าผู้รู้อยู่. บทว่า **น ตาภิขานามิ** ความว่า เราไม่รู้จักท่าน. บทว่า **ติมิสุสทาย** ได้แก่ กลางคืนอันมืดมิด. บทว่า **เต ตตฺตจตุวาน** ความว่า เราเหล่านั้น ยืนอยู่ที่ที่ไหลต่อไหลกระทบกันนั้น. บทว่า **วีสาริมฺห ตตฺต** ความว่า พราหมณ์กราบทูลว่า ในที่ตรงนั้นนั้นแหละ พวกเราได้ยังถ้อยคำอันควรที่จะพึงระลึกให้หลังไหล คือ ข้าพระองค์กราบทูลว่า ภาชนะภิกษาของข้าพระองค์ อันพระองค์ทُبแตกแล้ว ขอพระองค์จงประทานค่าภัตตาหารแก่ข้าพระองค์ พระองค์ตรัสว่า บัดนี้ ข้าพเจ้าไม่สามารถจะใช้ค่าภัตตาหารแก่ท่านได้ แต่ข้าพเจ้าเป็นโอรสของพระเจ้ากาสิ ชื่อว่า **ชฺฌหฺกุมาร** เมื่อข้าพเจ้าดำรงอยู่ในราชสมบัติ ท่านค่อยมาทวงทรัพย์กับข้าพเจ้า สารานียกถานี้ พวกเราได้กระทำกันได้แล้ว. บทว่า **สาเยว โน สงฺคติมุตฺตมาสิ** ความว่า พราหมณ์แสดงว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พวกเรามีเพียงได้พบปะระหว่างกันและกัน คือได้พบกันเพียงครั้งเดียว. บทว่า **ตโต** ความว่า ภายหลังหรือก่อนแต่นั้น คือ จากมิตรภาพชั่วครู่นี้ ที่จะเรียกได้ว่าเป็นการพบปะของพวกเรา ไม่เคยมีครั้งไหนเลย. บทว่า **น ปญฺฐิตา** ความว่า คุณก่อนพราหมณ์ อันท่านผู้ชื่อว่าเป็นบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ทำให้การพบปะเพียงชั่วครู่นี้หรือ หรือการคุ่นเคยกันตลอดกาลนาน คุณที่ท่านทำไว้ในกาลก่อนอะไร ๆ เสื่อมสูญไป. บทว่า **พหุปี** แปลว่า แม้มากมาย. บทว่า **อกตญฺญรฺูปา** ความว่า เพราะเหตุที่พวกคนพาล มีสภาวะเป็นคนอกตัญญู ฉะนั้น อุปการคุณที่ท่านทำไว้ในพวกคนพาลนั้น ถึงจะมีมากก็ย่อมเสื่อมสูญไป. บทว่า **สุกตญฺญรฺูปา** คือ มีสภาวะรู้อุปการคุณที่ท่านทำแล้วด้วยดี. **หิ** อักษรในคำว่า **ตถา หิ** ทั้งในที่นี้ ทั้งในที่นั้น มีการณะเป็น

อรรถ. บทว่า ททามิ เต ความว่า พระราชาเมื่อพระราชทานตามที่พราหมณ์
ทูลขอ จึงได้ตรัสว่าอย่างนั้น. พราหมณ์เมื่อทำอนุโมทนาแก่พระราชาจึงได้
กราบทูลคาถาว่า เอว สติ เป็นอาทิ คือ ชื่อว่า การร่วมสมาคม ได้แก่
การพบปะกับสัตบุรุษ คือท่านผู้เป็นคนดีทั้งหลายแม้เพียงครั้งเดียวก็ย่อมเป็น
อย่างนี้. ริว อักษรในบทว่า นกขตุตราขาริว เป็นเพียงนิบาต. บทว่า
ตารกานํ ได้แก่ ในท่ามกลางแห่งดวงดาวทั้งหลาย. พราหมณ์ทูลพระราชาว่า
กาลิปติ อธิบายว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ผู้เป็นใหญ่ในกาสิรัฐ ดวง-
จันทร์สถิตอยู่ในท่ามกลางแห่งหมู่ดาว คือมีกลุ่มแห่งดวงดาวแวดล้อมย่อม
เปล่งปลั่ง จำเดิมแต่วันปาฏิบจนถึงวันเพ็ญ ฉันใด แม้ข้าพระองค์ก็ฉันนั้น
วันนี้กำลังเปี่ยมด้วยบ้านส่วยเป็นต้นที่พระองค์พระราชทานให้. บทว่า ตยา
หิ เม ความว่า การสังคัมกับพระองค์ แม้ข้าพระองค์ได้แล้วในครั้งก่อน
ก็เป็นเหมือนกับไม่ได้ แต่ในวันนี้ เพราะมโนรถของข้าพระองค์สำเร็จ การ
สังคัมกับพระองค์ เป็นอัน ชื่อว่าอันข้าพระองค์ได้แล้วทั้งนั้น พราหมณ์ทูลว่า
ผลแห่งไมตรีจิตกับพระองค์ของข้าพระองค์สำเร็จแล้ว.

พระโพธิสัตว์ ได้ประทานยศใหญ่แก่พราหมณ์นั้น.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วจึงตรัสว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในครั้งก่อน เราก็เคยให้พระอานนท์
อิมเอบด้วยพรเหมือนกัน ดังนี้แล้ว จึงประชุมชาดกว่า พราหมณ์ในกาลนั้น
ได้เป็นพระอานนท์ ส่วนพระราชาได้มาเป็นเรตถาคคแล.

จบอรรถกถาชาดก

๓. ธรรมเทวบุตรชาดก

ว่าด้วยเรื่องธรรมชนะอธรรม

[๑๕๑๕] ดูก่อนอธรรมเทพบุตร ฉันเป็นผู้สร้างยศ สร้างบุญ ฐานะและพราหมณ์สรรเสริญทุกเมื่อ อธรรมเอ๋ย ฉันเชื่อว่าเป็นฝ่ายธรรม อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว คุณควรกำหนดทาง ท่านจงให้หนทางแก่ฉันเถิด.

[๑๕๑๖] ดูก่อนธรรมเทพบุตร เราเชื่อว่าอธรรมขึ้นสู่ยานแห่งอธรรมอันมั่นคง ไม่เคยกลัวใคร มีกำลังเข้มแข็ง ธรรมเอ๋ย เราจะพึงให้ทางที่ไม่เคยให้ใครแก่ท่านในวันนี้ เพราะเหตุอะไรเล่า.

[๑๕๑๗] ธรรมแลปรากฏก่อน ภายหลังอธรรมจึงเกิดขึ้นในโลก เราเป็นผู้เจริญกว่า ประเสริฐกว่า ทั้งเก่ากว่า ขอจงให้ทางแก่เราเถิด น้องเอ๋ย.

[๑๕๑๘] เราจะไม่ให้หนทางแก่ท่าน เพราะการขอร้องหรือเพราะความเป็นผู้สมควร ในวันนี้เราทั้งสองจงมารบกัน แล้วหนทางเป็นของผู้ชนะในการรบ.

[๑๕๑๙] เราผู้เชื่อว่าธรรม เป็นผู้ลือชาปรากฏไปทั่วทุกทิศ มีกำลังมาก มียศประมาณไม่ได้ ไม่มีผู้เสมอเหมือน ประกอบด้วยคุณทั้งปวง อธรรมเอ๋ย ท่านจักชนะได้อย่างไร.

[๑๕๒๐] เขาเอาม้อนเหล็กตีทองอย่างเดียว หา

ได้เอาทองตีเหล็กไม่ ถ้าหากว่าเราผู้ชื่อว่าธรรม ฆ่า
ท่านผู้ชื่อว่าธรรมในวันนี้ได้ เหล็กจะนำดู นำชม
เหมือนทองคำ ฉะนั้น.

[๑๕๒๑] ดูก่อนอธรรมเทพบุตร ถ้าหากว่าท่านเป็นผู้มีกำลังในการรบไซร้ ผู้หลักผู้ใหญ่และครูของท่านมิได้มี เราจะยอมให้หนทางอันเป็นที่รักด้วยอาการอันไม่เป็นที่รักของท่าน ทั้งจะขอดทนถ้อยคำชั่ว ๆ ของท่าน.

[๑๕๒๒] อธรรมเทพบุตรได้ฟังคำนี้แล้ว ก็เป็นผู้มีศีรษะลงเบื้องต่ำ มีเท้าขึ้นเบื้องสูง ตกลงจากรถรำพันเพื่อว่าเราปรารถนาจะรบก็ไม่ได้รบ อธรรมเทพบุตรถูกตัดรอนเสียแล้ว ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้.

[๑๕๒๓] อธรรมเทพบุตรผู้มีขันติเป็นกำลัง มีจิตเที่ยงตรง มีกำลังมาก มีความบากบั่นอย่างแท้จริง ชำระกำลังรบ ได้ฆ่าอธรรมเทพบุตรฝังเสียในแผ่นดินแล้ว ขึ้นสู่รถของตนไปโดยหนทางนั้นเทียว.

[๑๕๒๔] มารดาบิดาและสมณพราหมณ์ ไม่ได้รับความนับถือในเรือนของชนเหล่าใด ชนเหล่านั้น ครั้นทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้ ตายไปแล้วยอมต้องพากันไปสู่สุคติ เหมือนอธรรมเทพบุตรผู้มีศีรษะลงในเบื้องต่ำตกไปแล้ว ฉะนั้น.

[๑๕๒๕] มารดา บิดา และสมณพราหมณ์ ได้รับความนับถือเป็นอย่างดีในเรือนของชนเหล่าใด ชนเหล่านั้น ครั้นทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้ตายไปแล้ว ย่อมพากันไปสู่สุคติ เหมือนอธรรมเทพบุตรขึ้นสู่รถของตนไปสู่เทวโลก ฉะนั้น.

อรรถกถาธรรมทวารุตชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภถึงการที่แผ่นดินสูบพระเทวทัต จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า ยโสภโร ปุณฺณกโรหสมฺมิ ดังนี้.

ความย่อว่า ในครั้งนั้นพวกภิกษุสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า อาวุโส
ทั้งหลาย พระเทวทัตกลับเกรี้ยวกราดกับพระตถาคตเจ้า เลยถูกแผ่นดินสูบ
เสียแล้ว. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่ง
สนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ จึง
ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่พระเทวทัตให้การ
ประหารในชินจักรของเรา ถูกแผ่นดินสูบ แม้ในกาลก่อน เธอก็เคยให้ประหาร
ในธรรมจักร ถูกแผ่นดินสูบบ่ายหน้าไปสู่เว็จิมหานรก ดังนี้แล้ว จึงได้นำ
อดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ในกรุงพาราณสี
พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นเทพบุตรนามว่า ธรรม ในกามาวจรเทวโลก. ส่วน
พระเทวทัตเป็นเทพบุตร ชื่อว่า อธรรม. ในเทวบุตรที่ ๒ องค์นั้น ธรรม
เทพบุตรประดับด้วยเครื่องอสังการอันเป็นทิพย์ ทรงรถทิพย์อันประเสริฐ
สนทนากันอย่างสบาย ที่ประตูเรือนของตนๆ ก็สถิตอยู่ในอากาศ ณ กาม
นิคม ชนบทและราชธานี ในวันเพ็ญอันเป็นวันอุโบสถ ชวนหมู่ชนให้ถือน้ำ
ซึ่งกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการว่า ท่านทั้งหลายจงงดเว้นจากอกุศลกรรมบถ
๑๐ ประการ มีปาณาติบาต เป็นต้น พวกกันบำเพ็ญธรรม คือการบำรุงมารดา

บิดา ทั้งสุจริตธรรม ๓ ประการทั่วกันเกิด เมื่อบำเพ็ญอยู่อย่างนี้ จักมีสวรรค์ เป็นที่ไปในเบื้องหน้า เสวยยศอันยิ่งใหญ่ ดังนี้ จึงกระทำประทักษิณชมพูทวีป. ฝ่ายอธรรมเทพบุตร ชักชวนให้ถืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ โดยนัยมีอาทิว่า พวกเธอจงฆ่าสัตว์กันเถิด ดังนี้แล้ว จึงกระทำการเวียนซ้ายชมพูทวีป ลำดับนั้น รถของเทพบุตรเหล่านั้น ได้มาพบกันในอากาศ. ต่อมาพวกบริษัทของเทพบุตร เหล่านั้น ต่างถามกันว่า พวกท่านเป็นฝ่ายไหน พวกท่านเป็นฝ่ายไหนกัน. ต่างตอบกันว่า พวกเราเป็นฝ่ายธรรมเทพบุตร พวกเราเป็นฝ่ายอธรรม เทพบุตร จึงต่างพากันแยกทางหลักเป็น ๒ ฝ่าย. ฝ่ายธรรมเทพบุตร เรียก อธรรมเทพบุตรมากล่าวว่า สหายเอ๋ย เธอเป็นฝ่ายอธรรม ฉันเป็นฝ่ายธรรม หนทางสมควรแก่ฉัน เธอจงขับริดของเธอลีกไป จงให้ทางแก่ฉันเถิด แล้ว กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า

ดูก่อนอธรรมเทพบุตร ฉันเป็นผู้สร้างยศเป็น

ผู้สร้างบุญ สมณะและพราหมณ์พากันสรรเสริญ

ทุกเมื่อ อธรรมเอ๋ย ฉันชื่อว่าเป็นฝ่ายธรรม เป็นผู้

สมควรแก่หนทาง เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์พากัน

บูชา ท่านจงให้หนทางแก่ฉันเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยโสภโร ได้แก่ ฉันเป็นผู้สร้างยศให้ แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แม้ในบทที่ ๒ ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า สทตฺตุโต คือ ได้รับความชื่นชมทุกเมื่อ สรรเสริญอยู่เป็นนิตย์.

ลำดับนั้น อธรรมเทพบุตรกล่าวว่า

ดูก่อนธรรมเทพบุตร เราผู้ชื่อว่าอธรรม ขึ้นสู่

ยานแห่งอธรรม อันมั่นคงไม่เคยกลัวใคร กำลัง

เข้มแข็ง ธรรมเอ๋ย เราจะพึงให้ทางที่ไม่เคยให้ใคร
แก่ท่านในวันนี้ เพราะเหตุอะไรเล่า.

ธรรมแลปรากฏก่อน ภายหลังธรรมจึงเกิดขึ้น
ในโลก เราเป็นผู้เจริญว่า ประเสริฐกว่า ทั้งเก่ากว่า
ของให้ทางแก่เราเถิด น้องเอ๋ย.

เราจะไม่ให้หนทางแก่ท่าน เพราะการขอร้อง
หรือเพราะความเป็นผู้สมควร ในวันนี้เราทั้งสองจงมา
รบกัน แล้วหนทางจะเป็นของผู้ชนะในการรบ.

เราผู้ชื่อว่า ธรรม เป็นผู้ลือชาปรากฏไปทั่วทุกทิศ
มีกำลังมาก มียศประมาณไม่ได้ ไม่มีผู้เสมอเหมือน
ประกอบด้วยคุณทั้งปวง อบรมเอ๋ย ท่านจะชนะได้
อย่างไร.

เขาเอาค้อนเหล็กตีทองอย่างเดียว หาได้เอาทอง
มาตีเหล็กไม่ ถ้าหากว่าเราผู้ชื่อว่า อธรรม ฆ่าท่าน
ผู้ชื่อว่าธรรม ในวันนี้ได้ เหล็กจะนำดูน่าชมเหมือน
ทองคำฉะนั้น.

ดูก่อนอธรรมเทพบุตร ถ้าหากว่าท่านเป็นผู้มี
กำลังในการรบไซ้ ผู้หลักผู้ใหญ่และครูของท่าน
มิได้มี เราจะยอมให้หนทางอันเป็นที่รักด้วยอาการ
อันไม่เป็นที่รักของท่าน ทั้งจะอดทนถ้อยคำชั่ว ๆ
ของท่าน.

กาลาทั้ง ๖ นี้ ท่านกล่าวไว้ด้วยสามารถเป็นคำโต้ตอบของเทพบุตร เหล่านั้นนั่นแล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ส กิสฺส เหตุมุหิ ตวชฺชทชฺช** ความว่า ก็แล ข้าพเจ้านั้นชื่อว่า อธรรม จักรถอันเป็นยานของอธรรมแล้ว ไม่เคยกลัวต่อใคร มีกำลัง ธรรมเอ๋ย เหตุไรในวันนี้ ข้าพเจ้าจะให้ทางที่ไม่เคยให้ใคร ๆ แก่เจ้าเล่า. บทว่า **ปฺพุเพ** ความว่า ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการปรากฏแล้วในโลกนี้ก่อนทีเดียว ในกาลเริ่มปฐมกับ อธรรมเกิดขึ้นภายหลัง. ด้วยบทว่า **เชฏฺโฆ จ** นี้ ธรรมกล่าวว่า เพราะความที่ธรรมบังเกิดก่อน ฉะนั้นจึงเจริญกว่า ประเสริฐกว่า เก่งกว่า ส่วนเธอเป็นน้อง เหตุนี้ เธอจึงหลีกทางไป. บทว่า **นปิ ปาฏิรูปา** ความว่า ข้าพเจ้าจะไม่ขอยอมให้หนทางแก่เจ้าเด็ดขาด จะด้วยคำขอร้อง ด้วยคำที่พูดสมควร ด้วยเหตุที่ควรให้หนทางทั้งนั้นแหละ. บทว่า **อนุสฺสฺส** ความว่า ฉันมีชื่อเสียงแผ่ไปแล้ว เลื่องลือไปแล้ว ปรากฏเด่นทั่วทุกทิศ คือ ในทิศใหญ่ ๔ ทิศ ในทิศน้อย ๔ ทิศ. บทว่า **โลเหน** ได้แก่ ด้วยก้อนเหล็ก. บทว่า **หฺลฺยติ** แปลว่า จักฆ่าเสียให้ได้. บทว่า **ยฺตุทฺทโธ อธฺมม** ความว่า ถ้าเธอเป็นผู้มีกำลังในการรบ. บทว่า **วฺจฺจมา จ คุรุ จ** ความว่า ถ้าท่านเหล่านี้ เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ท่านเหล่านี้เป็นครู เป็นบัณฑิตของท่าน อย่างนี้ยอมมิไม่ได้. บทว่า **ปิยาบุปิเยน** ความว่า ฉันเมื่อจะให้ทั้งด้วยอาการอันเป็นที่รัก ทั้งด้วยอาการอันไม่เป็นที่รัก ก็จะให้ทางอันเป็นที่รักแก่เธอ ด้วยอาการอันเป็นที่รัก.

ก็แล ในขณะที่พระโพธิสัตว์ กล่าวกาลานี้จบลงนั่นเอง อธรรมก็ไม่อาจจะดำรงอยู่บรรลได้ หกคะเมนตกลง ณ เบื้องปฐมพิ ครั้นปฐมพิเปิดช่องให้ ก็ไปบังเกิดในอเวจิมหานรกนั่นแล. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว ได้เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ได้ตรัสคาถาที่เหลือ ดังนี้ว่า

อธรรมเทพบุตรได้ฟังคำนี้แล้ว ก็เป็นผู้มีศีรชะ
ลงเบื้องต่ำ มีเท้าขึ้นเบื้องสุดตกลงจากรถ รำพันเพื่อว่า
เราปรารถนาจะรบก็ไม่ได้รบ อธรรมเทพบุตรถูก
ศัตรูอนเสียดแล้ว ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้.

ธรรมเทพบุตร ผู้มีขันติเป็นกำลัง มีจิตเที่ยงตรง
มีกำลังมาก มีความบากบั่นอย่างแท้จริง ชำระกำลังรบ
ได้ฆ่าอธรรมเทพบุตร ฝังเสียในแผ่นดินแล้ว ขึ้นสู่รถ
ของตน ไปโดยหนทางนั้นแล.

มารดาบิดาและสมณพราหมณ์ ไม่ได้ได้รับความ
นับถือในเรือน ของชนเหล่าใด ชนเหล่านั้น ครั้น
ทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้ ตายไปแล้วย่อมต้องพา
กันไปสู่นรก เหมือนอธรรมเทพบุตร มีศีรชะลงใน
เบื้องต่ำ ตกไปแล้ว ฉะนั้น.

มารดาบิดาและสมณพราหมณ์ ได้รับความนับถือ
เป็นอย่างดีในเรือนของชนเหล่าใด ชนเหล่านั้น ครั้น
ทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้ตายไปแล้ว ย่อมพากันไป
สู่สุคติ เหมือนธรรมเทพบุตรขึ้นสู่รถของตนไปสู่
เทวโลก ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยฺหุชฺชุตฺติโก** เว ได้แก่ เขามีความบั่นเพื่อ
ดังนี้. ได้ยินว่า เขากำลังบั่นเพื่ออยู่นั้นแล ตกจมแผ่นดินไปแล้ว. บทว่า
เอตฺตาวตา ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อธรรมจมแผ่นดินไปเพียงใด
อธรรมชื่อว่าถูกกำจัดแล้วเพียงนั้น. บทว่า **ขนฺตฺติพฺโล** ความว่า คู่ก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย อธรรมเทพบุตรจมแผ่นดินไปอย่างนี้แล้ว อธรรมเทพบุตรเป็นผู้มีกำลังคืออิวาสนขันติ ชำระพลรบมาแล้วฝังไว้ในแผ่นดิน ให้ตกไป มีจิตแน่นอน เพราะเกิดความคิดขึ้น จึงขึ้นสู่รถของตน มีความบากบั่นอย่างแท้จริง ได้ไปตามหนทางนั้นแล. บทว่า อสมฺมานิตา แปลว่า อันเขาไม่สักการะ. บทว่า สรีรเทหํ ความว่า ได้ทอดทิ้งกายกล่าวคือสรีระในโลกนี้เอง. บทว่า นิรยํ วนฺหติ ความว่า ชนเหล่านั้น ผู้สมควรแก่สักการะ อันคนชั่วใดไม่สักการะในเรือน เหล่าคนชั่วเห็นปานนั้น ย่อมหกละเมนลงสู่รกร เหมือนอธรรมเทพบุตร เอาศีรษะตกลงไปเบื้องต่ำ ฉะนั้น. บทว่า สุกฺติ วนฺหติ ความว่า เหล่าบัณฑิตผู้เป็นเช่นนั้น อันผู้ใดสักการะแล้ว ผู้นั้นย่อมไปสู่สุคติ เหมือนอธรรมเทพบุตรขึ้นสู่รถรบไปทั่วโลก ฉะนั้น.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่ในบัดนี้อย่างเดียวนั้น แม้ในกาลก่อน พระเทวทัตก็กราดกริ้วได้กับเรา ถูกแผ่นดินสูบไปแล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่า อธรรมเทพบุตรในกาลนั้น ได้เป็นพระเทวทัต แม้บริษัทของอธรรมเทพบุตรนั้น ก็ได้เป็นบริษัทของพระเทวทัต ส่วนอธรรมเทพบุตร ก็คือเราตถาคตนั่นเอง ส่วนบริษัท ได้มาเป็นพุทธบริษัทนี้นั้นแล.

จบอรรถกถาธรรมเทวปุตตชาดก

๔. อุทยชาดก

ว่าด้วยบารมี ๑๐ ทศ

[๑๕๒๖] ดูก่อนพระนาง ผู้มีพระวรกายงามหาที่
ติมิได้ มีช่วงพระเพลากลมกลิ้งผึ่งผาย ทรงวัตถาภรณ์
อันสะอาด เสด็จขึ้นสู่ปราสาทประทับนั่งอยู่พระองค์
เดียว ดูก่อนพระนางผู้มีพระเนตรงามดั่งเนตรกนิษฐ
หม่อมฉันขอวิงวอนพระนาง เราทั้งสองควรอยู่ร่วมกัน
ตลอดคืนหนึ่งนี้.

[๑๕๒๗] นครนี้มีคูรายรอบ มีป้อมแลหุ้มประตู
มั่นคง มีหมู่ทหารถือกระบี่รักษา ยากที่ใครๆ จะเข้าได้
ทหารนักรบหนุ่มก็ไม่มีเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่าน
ปรารถนามาพบข้าพเจ้าด้วยเหตุอะไรหนอ.

[๑๕๒๘] ดูก่อนพระนางผู้เลอโฉม หม่อมฉัน
เป็นเทพบุตรมาในตำแหน่งของพระนาง ดูก่อนพระนาง
ผู้เจริญ เจริญพระนางชื่นชมกับหม่อมฉันเถิด หม่อมฉัน
จะถวายถาดทอง อันเต็มด้วยเหรียญทองแก่นาง.

[๑๕๒๙] นอกจากเจ้าชายอุทัยแล้ว ข้าพเจ้าไม่
พึงปรารถนาเทวดา ยักษ์ หรือมนุษย์ผู้อื่นเลย ดูก่อน
เทพบุตรผู้มีอำนาจมาก ท่านจงไปเสียเถิด อย่ากลับ
มาอีกเลย.

[๑๕๓๐] ความยินดีอันใดเป็นที่สุดของผู้บริโภค
กาม สัตว์ทั้งหลายประพฤตินี้ไม่สมควรเพราะเหตุแห่ง
ความยินดีอันใด พระนางอย่าพลาดความยินดี ในทาง
อันสะอาดของพระนางนั้นเลย หม่อมฉันขอถวายถาด
เงินอันเต็มด้วยเหรียญเงินแก่พระนาง.

[๑๕๓๑] ชรรมาชายหมายจะให้หญิงเอออวย
ด้วยทรัพย์ ย่อมประมูลราคาขึ้นจนให้พอใจ ของท่าน
ตรงกันข้าม ท่านประมูลราคาโดยลดลงดังที่เห็น
ประจักษ์อยู่.

[๑๕๓๒] ดูก่อนพระนางผู้มีพระวรกายงาม อายุ
และวรรณะของหม่อมมนุษย์ในมนุษย์โลกย่อมเสื่อมลง
ด้วยเหตุนั้นแล แม้ทรัพย์สำหรับพระนางก็จำต้องลดลง
เพราะวันนี้พระนางชราลงกว่าวันก่อน ดูก่อนพระราช
บุตรผู้มีพระยศ เมื่อหม่อมฉันกำลังฟังมองอยู่อย่างนี้
พระฉวีวรรณของพระนางย่อมเสื่อมไป เพราะวันคืน
ล่วงไป ๆ ดูก่อนพระราชบุตรผู้มีปรีชา เพราะเหตุนี้
พระนางพึงประพฤติพรหมจรรย์เสียวันนี้ทีเดียว จะได้
มีพระฉวีวรรณงดงามยิ่งขึ้นอีก.

[๑๕๓๓] เทวดาทั้งหลายไม่แก่เหมือนมนุษย์หรือ
เส้นเอ็นในร่างกายของเทวดาเหล่านั้นไม่มีหรือ ดูก่อน
เทพบุตร ข้าพเจ้าขอถามท่านผู้มีอำนาจมาก ร่างกาย
ของเทวดาเป็นอย่างไร.

[๑๕๓๔] เทวดาทั้งหลายไม่แก่เหมือนมนุษย์
เส้นเอ็นในร่างกายของเทวดาเหล่านั้นไม่มี จวีวรรณ
อันเป็นทิพย์ของเทวดาเหล่านั้น ผุดผ่องยิ่งขึ้นทุกๆ วัน
และโภคสมบัติก็ไพบูลย์ขึ้น.

[๑๕๓๕] หมู่ชนเป็นอันมากในโลกนี้ กลัวอะไร
เล่า จึงไม่ไปเทวโลกกัน ก็หนทางไปเทวโลกบัดนี้ติด
ทั้งหลายกล่าวไว้หลายด้าน ดูก่อนเทพบุตรผู้มีอำนาจ
มาก ข้าพเจ้าขอถามท่านว่า บุคคลตั้งอยู่ในหนทางไหน
จึงจะไม่กลัวปรโลก.

[๑๕๓๖] บุคคลผู้ตั้งวาจาและใจไว้โดยชอบ ไม่
กระทำบาปด้วยกาย อยู่ครองเรือนอันมีข้าวและน้ำมาก
เป็นผู้มีศรัทธา อ่อนโยน จำแนกแจกทาน รู้ความ
ประสงค์ ชอบสงเคราะห์ มีถ้อยคำกลมกล่อม อ่อน
หวาน ผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรมดังกล่าวมานี้ ไม่พึงกลัว
ปรโลก.

[๑๕๓๗] ข้าแต่เทพบุตร ท่านปราศอนข้าพเจ้า
เหมือนมารดาบิดา ข้าแต่ท่านผู้มีผิวพรรณงามยิ่ง ข้าพ-
เจ้าขอถาม ท่านเป็นใครหนอ จึงมีร่างกายสว่างามนัก.

[๑๕๓๘] ดูก่อนพระนางผู้เลอโฉม ข้าพเจ้าเป็น
พระเจ้าอุทัย มาในที่นี้เพื่อต้องการจะเปลื้องข้อผูกพัน
ข้าพเจ้าบอกพระนางแล้ว จะขอลาไป ข้าพเจ้าพ้นจาก
ข้อผูกพันของพระนางแล้ว.

[๑๕๓๙] ข้าแต่พระลูกเจ้า ถ้าพระองค์เป็น
พระเจ้าอุทัยเสด็จมา ณ ที่นี้ เพื่อต้องการจะเปลื้องข้อ

ผูกพันไฉรั ข้าแต่พระราชบุตร ขอเชิญพระองค์จง
โปรดปราศอนหม่อมฉัน ด้วยวิธีที่เราทั้งสองจะได้พบ
กันใหม่อีกเถิด เพคะ.

[๑๕๔๐] วัล่งไปเร็วยิ่งนัก ขณะที่เช่นนั้น
เหมือนกัน ความตั้งอยู่ยั่งยืนไม่มี สัตว์ทั้งหลายย่อม
จู่ไปแน่แท้ สรีระไม่ยั่งยืน ย่อมเสื่อมถอย ดูก่อน
พระนางอุทัย เธออย่าประมาท จงประพฤติธรรม
พื้นแผ่นดินทั้งสิ้นเต็มไปด้วยทรัพย์ ถ้าพึงเป็นของของ
พระราชาพระองค์เดียว ไม่มีผู้อื่นครอบครอง ถึง
กระนั้น ผู้ที่ยังไม่ปราศจากความกำหนัดก็ต้องทิ้ง
สมบัตินั้นไป ดูก่อนพระนางอุทัย เธออย่าประมาท
จงประพฤติธรรม มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว
น้องสาว ภรรยาและสามีพร้อมทั้งทรัพย์ แม้เขาเหล่านั้น
ต่างก็จะละทิ้งกันไป ดูก่อนพระนางอุทัย เธออย่า
ประมาท จงประพฤติธรรม ดูก่อนพระนางอุทัย เธอ
พึงทราบว่า ร่างกายเป็นอาหารของสัตว์อื่น ๆ พึง
ทราบว่า สุกติและทุกติในสงสารเป็นที่พักชั่วคราวเธอ
อย่าประมาท จงประพฤติธรรมเถิด.

[๑๕๔๑] เทพบุตรพูดดีจริง ชีวิตของสัตว์ทั้ง
หลายน้อย ทั้งลำเค็ญ ทั้งนิดหน้อย ทั้งประกอบไป
ด้วยทุกข์ หม่อมฉันจักสละสุรุษนนคร แคว้นกาสิ
ออกบวชอยู่ลำพังผู้เดียว.

จบอุทยชาดกที่ ๔

อรรถกถาอุทยชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภภิกษุผู้เบื่อหน่าย ได้ตรัสพระธรรมเทศานี้มีคำเริ่มต้นว่า เอกา
นินิรุณา ดังนี้. เรื่องจักมีแจ้งในกุตสาชกข้างหน้า.

ก็พระศาสดา ตรัสถามภิกษุนั้นว่า คุณก่อนภิกษุ จริงหรือที่ว่าเธอเป็น
ผู้เบื่อหน่ายแล้ว เมื่อเธอกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
เหตุไรเล่า เธอบรรพชาในพระศาสนา อันเป็นที่นำสัตว์ออกจากทุกข์เห็นปานนี้
ยังเป็นผู้เบื่อหน่ายด้วยอำนาจกิเลส แม้แต่บัณฑิตในปางก่อน เสวยราชสมบัติ
ณ สุรชนนคร มีบริเวณได้ ๑๒ โยชน์ อันมั่งคั่ง ถึงจะอยู่ร่วมห้องกับหญิง
ผู้เทียบเท่านางเทพอัปสร ตลอด ๗๐๐ ปี ก็ยังมีได้ทำลายอินทรีย์ แลคุณด้วย
อำนาจความโลภเลย ดังนี้แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้ากาสิเสวยราชสมบัติ ณ สุรชนนคร
แคว้นกาสิ. พระองค์ไม่เคยมีพระโอรสหรือพระธิดาเลย. พระองค์ตรัสกับ
พระเทวีทั้งหลายของพระองค์ว่า พวกเธอจงพากันปรารถนาบุตรเถิด. พระราช
เทวี รับพระราชดำรัสแล้ว ได้ทรงกระทำเช่นนั้น. ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์
จุติจากพรหมโลก ถือปฏิสนธิในพระอุทรแห่งพระอัคมรเหสีของพระราชา.
ลำดับนั้น พระประยูรญาติ ทรงขนานพระนามพระราชกุมารนั้นว่าอุทัยภัทร
เพราะทรงบังเกิดทำให้หทัยของมหาชนจำริญ. ในกาลที่พระราชกุมารทรง
ย่างพระบาทไปได้ สัตว์ผู้อื่นจุติจากพรหมโลก บังเกิดเป็นกุมาริกา ในพระ
อุทรของพระเทวี พระองค์ใดพระองค์หนึ่งของพระราชาพระองค์นั้นแล. พระ
ประยูรญาติ ทรงขนานพระนามพระราชกุมารินั้นว่า อุทัยภัตรา. พระราช

กุมารทรงจำเรียววัย จบการศึกษาศิลปศาสตร์ทั้งหมด แต่ทรงเป็นพรหมจารี โดยกำเนิด ไม่ทรงทราบเรื่องเมถุนธรรมแม้ด้วยความฝัน. พระทัยของพระองค์ มิได้พัวพันในกิเลสทั้งหลายเลย. พระราชาทรงพระประสงค์จะอภิเษกพระราชโอรส ทรงส่งข่าวสาสน์ไปว่า พ่อลูกชาย บัดนี้เป็นกาลที่จะเสวยความสุขในราชสมบัติของลูกละ พ่อจักให้ราชสมบัติทั้งหมดแก่ลูก พระโพธิสัตว์เจ้ากราบทูลห้ามเสี้ยวว่า ข้าพระองค์ มิได้มีความต้องการด้วยราชสมบัติเลย จิตของข้าพระองค์ มิได้พัวพันในกองกิเลสเลย เมื่อได้รับพระราชดำรัสเตือนบ่อย ๆ เข้า จึงให้ช่างสร้างรูปสตรี สำเร็จด้วยทองคำชมพูอันเปล่งปลั่ง แล้วทรงส่งข่าวสาสน์ถวายแด่พระราชบิดาและพระราชมารดาว่า ถ้าข้าพระองค์ ได้พบเห็นผู้หญิงงามเห็นปานนี้ไซ้รู้ ก็จักขอรับมอบราชสมบัติ. พระราชบิดาและพระราชมารดาให้อำมาตย์พาเอารูปทองคำนั้น ตระเวนไปทั่วชมพูทวีป เมื่อไม่ได้ผู้หญิงงามเช่นนั้น จึงตบแต่งพระนางอุทัยภัทรา ให้ประทับอยู่ในวังของพระราชกุมารนั้น. พระนางทรงชมรูปทองคำนั้นเสียหมดสิ้น. ครั้งนั้นพระราชบิดาและพระราชมารดา ทรงอภิเษกพระโพธิสัตว์เจ้า กระทำพระน้องนางต่างพระชนนีอุทัยภัทราราชกุมารี ให้เป็นอัครมเหสี ทั้ง ๆ ที่พระราชกุมาร และพระราชกุมารี ทั้ง ๒ พระองค์นั้นมิได้ปรารถนาเลย. แต่ทั้ง ๒ พระองค์นั้น ก็ทรงประทับอยู่ด้วยการอยู่อย่างพระพฤติพรหมจรรย์นั้นแล. ครั้นกาลต่อมา พระราชบิดาและพระราชมารดาล่วงลับไป พระโพธิสัตว์จึงครอบครองราชสมบัติ. แม้ทั้ง ๒ พระองค์ จะประทับร่วมห้องกัน ก็มีได้ ทรงทำลายอินทรีย์ ทอดพระเนตรกันด้วยอำนาจความโลภเลย ก็แต่ว่า ทรงกระทำข้อผูกพันกันไว้ว่า ในเราทั้ง ๒ ผู้ใดสิ้นพระชนม์ไปก่อน ผู้นั้นต้องมาจากที่ที่เกิดแล้วบอกว่า ฉันเกิดในสถานที่โน้นดังนี้ เท่านั้น. ต่อมาล่วงได้

๓๐๐ ปี นับแต่เวลาได้อภิเษก พระโพธิสัตว์เจ้าก็สวรรคต. ผู้อื่นที่จะเป็น พระราชาหามีไม่ พระนางอุทัยภัทรา พระองค์เดียวทรงสำเร็จราชการแทน. หมู่อำมาตย์ร่วมกันปกครองราชสมบัติ ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ในขณะที่ทรง จุติ ทรงถึงความเป็นท้าวสักกะในดาวดึงส์พิภพ เพราะทรงมียศใหญ่ยิ่ง ไม่ สามารถจะทรงอนุสรณ์ได้ตลอดสัปดาห์. ดังนั้นเป็นอันล่วงไปถึง ๓๐๐ ปี ด้วยการนับปีของมนุษย์ ท้าวเธอจึงทรงระลึกได้ ทรงพระดำริว่า เราจักทดลอง พระราชธิดาอุทัยภัทรา ด้วยทรัพย์ แล้วเปล่งสีหนาทแสดงธรรม เปลื้อง ข้อผูกพันแล้ว จึงมา. ได้ยินว่า ครั้งนั้นเป็นเวลาที่มีมนุษย์มีอายุได้ ๑๐,๐๐๐ ปี คั้นวันนั้นเอง พระราชธิดาพระองค์เดียวเท่านั้น ประทับนั่งมิได้ทรงไหวติง ทรงนึกถึงศีลของพระองค์อยู่ ในห้องอันทรงพระสิริ อันอลงกต ณ พื้นชั้น สูงสุดแห่งพระมหาปราสาท ๓ ชั้น ในเมื่อราชบุรุษ ปิดพระทวารแล้ว วางพระองค์เรียบร้อยแล้ว. ครั้งนั้นท้าวสักกเทวราช ทรงถือเอาถาดทองคำ ๑ ใบ บรรจุเหรียญมาสกลทองคำจนเต็ม ไปปรากฏพระกาย ในห้องพระบรรทม ที่เดียว ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. เมื่อพระโพธิสัตว์จะตรัสปราศรัยกับ พระนาง จึงตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า

ดูก่อนพระนาง ผู้มีพระวรกายอันงดงามหาที่ติมิ

ได้ มีช่วงพระเพลากลมกลิ้งผึ่งผาย ทรงวัตถาภรณ์อัน

สะอาด เสด็จสู่ปราสาท ประทับนั่งอยู่เพียงพระองค์-

เดียว ดูก่อนพระนางผู้มีพระเนตรอันงดงาม ดังเนตร

กินนร หม่อมฉันขอวิงวอนพระนางเจ้า เราทั้ง ๒ ควร

อยู่ร่วมกัน ตลอดคืน ๑ นี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุจิ** แปลว่า ทรงผ้าอันสะอาด. บทว่า **สยฺยตุรฺ** ท่านอธิบายว่า มีพระเพลิงทั้ง ๒ ข้าง ประดิษฐานอยู่ด้วยดี พระนางทรงหยุดการเคลื่อนไหว ทรงพระภูษาอันสะอาด ประทับนั่งลำพัง เพียงพระองค์เดียว. บทว่า **อนินฺทิตฺตฺยฺ** ความว่า พระนางมีพระวรกาย หน้าที่ดำเนินมิได้ ตั้งแต่ปลายพระบาทจรดปลายพระเกศา คือมีพระสรีระอันทรง พระเสาวภาคย์เป็นเยี่ยม. บทว่า **กิณฺนรเนตฺตจฺจฺ** ความว่า พระนางทรง มีพระเนตรทั้งคู่ เปรียบได้กับดวงเนตรของกินนร เพราะงดงามด้วยมณฑล ทั้ง ๓ และประสาททั้ง ๕. บทว่า **อิเมกรตฺตฺยฺ** ความว่า หม่อมฉันขอวิงวอน ตลอดราตรี ๑ นี้ คือคืนวันนี้ เราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันในห้องพระบรรทมอัน อลงกตนี้.

ลำดับนั้น พระราชธิดา ได้ตรัสพระคาถา ๒ พระคาถาว่า

พระนครนี้ มีคูรายรอบ มีป้อมและซุ้มประตู

มันคง มีหมู่ทหารถือกระบี่รักษา ยากที่ใคร ๆ จะเข้า

มาได้ ทหารนักรบหนุ่ม ก็ไม่ได้มีมาเลย เมื่อเป็น

เช่นนี้ ท่านปรารถนามาพบข้าพเจ้าด้วยเหตุอะไรหนอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โอภิกฺขณฺนตฺตฺรปริกฺขํ** ความว่า บุรี อันมีนามว่า สุรฺนธนะนี้ มีบริเวณกว้าง ๑๒ โยชน์ มีคูรายรอบคันเป็นระหว่ง เพราะเรียงรายด้วยคูเป็นชั้น ๆ คือคูน้ำ คูตม และคูแห้ง. บทว่า **ทพฺพหฺมณฺ- ทาลโกฏฺฐกํ** ความว่า ประกอบด้วยป้อมและซุ้มประตู อย่างแข็งแรงครบครัน. บทว่า **ขคฺคหฺตฺเตหิ** ความว่า มีทหารนับหมื่น ล้วนถืออาวุธเฝ้าล้อมแน่นหนา. บทว่า **ทฺพฺปเวสฺมิตํ ปฺริ** ความว่า บุรีทั้งสี่นี้ก็ดี พระราชวังอันเป็นที่อยู่ ของข้าพเจ้า ที่สร้างไว้ภายในบุรีนั้นก็ดี ทั้ง ๒ แห่ง ใคร ๆ ไม่อาจที่จะเข้า

ไปได้. บพว่า **อาคโหม จ** ความว่า อนึ่งเล่า ในพระนครนี้ ในเวลานี้
ขึ้นชื่อว่า การมาถึงของผู้เป็นนักรบผู้สมบูรณ์ด้วยกำลัง ผู้หนุ่ม หรือผู้กำลัง
รุ่นหนุ่ม หรือของผู้อื่น ที่น้อมนำบรรณาการดังมากมายมา ก็มีได้มี. บพว่า
ตงคัม ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านแอบเข้ามาพบข้าพเจ้าได้ ในเวลานี้
ด้วยเหตุอะไรเล่า.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช จึงตรัสพระคาถาที่ ๔ ว่า

ดูก่อนพระนางผู้เลอโฉม หม่อมฉันเป็นเทพบุตร

มาในตำหนักของพระนาง ดูก่อนพระนางผู้เจริญ

เชิญพระนางชื่นชมกับหม่อมฉันเถิด หม่อมฉันจัก

ถวายถาดทองคำ อันเต็มเปี่ยมด้วยเหรียญทองคำแด่

พระนาง.

คำอันเป็นคานันั้น มีอธิบายว่า ดูก่อนพระนางผู้เลอโฉม คือจะพิศไหน
ถึงงามพร้อม หม่อมฉันเป็นเทพบุตรผู้หนึ่ง มาถึงพระตำหนักนี้ได้ด้วยเทวตา-
นุภาพ วันนี้ เชิญพระองค์ทรงชื่นชมยินดีกับกระหม่อมฉันเถิด หม่อมฉันจะ
ถวายถาดทองคำ อันเต็มเปี่ยมด้วยเหรียญมาสกทองคำนี้แด่พระนาง.

พระราชธิดาทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสพระคาถาที่ ๕ ว่า

นอกจากเจ้าชายอุทัยแล้ว ข้าพเจ้าไม่พึงปรารถนา

เทวดา ยักษ์ หรือมนุษย์ผู้อื่นเลย ดูก่อนเทพบุตรผู้มี

อานุภาพมาก ท่านจงไปเสียเถิด อย่ากลับมาอีกเลย.

คำแห่งคานันั้นมีอธิบายว่า ดูก่อนเทวราช พ้นเสียจากพระอุทัยแล้ว
ข้าพเจ้าไม่ต้องการผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นเทวดา เป็นยักษ์ หรือเป็นมนุษย์
เชิญท่านนั้นไปเสียเถิด อย่าขึ้นอยู่ที่นี้เลย ข้าพเจ้าไม่ต้องการบรรณาการที่ท่าน
นำมาดอกนะ ครั้นท่านไปแล้วอย่าได้กลับมาที่นี้อีกเลย.

ท้าวสักกะ ทรงสดับพระสุรสีหนาทของพระนางแล้ว ทำท่าคล้ายจะไม่อยู่ไปแล้ว ได้หายวับไปตรงที่นั่นนั่นเอง. รุ่งขึ้นในเวลานั้นแหละ ท้าวเธอ ถู้อาถอนเงินเต็มเปี่ยมด้วยเหรียญมาสกทองคำมา เมื่อจะทรงสนทนากับพระนาง จึงตรัสพระคาถาที่ ๖ ว่า

ความยินดีอันใดอันเป็นที่สูงสุดของผู้บริโศกคาม

**สัตว์ทั้งหลายประพฤติน่าสมควร เพราะเหตุแห่งความ
ยินดีอันใด พระนางอย่าพลาดจากความยินดี ในทาง
อันสะอาดของพระนางนั้นเลย หม่อมฉันขอถวายถาด
เงิน อันเต็มไปด้วยเหรียญเงินแต่พระนาง.**

คำอันเป็นคานานั้น มีอธิบายว่า ข้าแต่พระราชธิดา ผู้ทรงพระเจริญ บรรดาความยินดีของฝูงสัตว์ผู้บริโศกคาม ชื่อว่าความยินดีในกรรมคือเมถุน เป็นสูงสุด ความยินดีอันสูงสุดนี้ใดเล่า เพราะเหตุแห่งความยินดีใดเล่าณะ ฝูงสัตว์จึงพากันประพฤติกรรม อันปราศจากความเหมาะสม มีกายทุจริตเป็นต้น พระนางผู้ทรงพระเจริญ ขอพระนางโปรดอย่าพลาดจากความยินดีนั้น ในทางที่สะอาดของพระนางเสียเลย แม้จะเป็นการเสมอด้วยพระนามก็ตามที. แม้หม่อมฉันเมื่อมา ก็มีได้มามีมือเปล่า วันวานนำถาดทองคำเต็มด้วยเหรียญมาสกมา วันนี้ก็นำถาดเงินเต็มด้วยเหรียญทองคำมา หม่อมฉันขอถวายถาดเงินเต็มด้วยเหรียญทองนี้แต่พระนาง.

พระราชธิดาทรงพระดำริว่า เทพบุตรนี้ เมื่อได้การสนทนาปราศรัย ครม่าบ่อย ๆ คราวนี้เราจะไม่พูดกะเขาละ. พระนางไม่ได้ตรัสคำอะไร ๆ เลย. ท้าวสักกะทวาราชทรงทราบความที่พระนางไม่ตรัส ก็เลยหายวับไปตรงที่นั่นนั่นเอง วันรุ่งขึ้น พอถึงเวลานั้น ก็ถือถาดโลหะเต็มด้วยเหรียญกระษาปณ์มา อรรถกถาว่า สุวณฺณมาสกปุรี เต็มด้วยเหรียญทองคำ

ตรัสว่า พระนางผู้ทรงพระเจริญ เชิญพระนางโปรดปรนปรือหม่อมฉันด้วยความยินดีในกามเกิด หม่อมฉันจะถวายถาดโลหะเต็มด้วยเหรียญกระษาปณ์ แต่พระนาง วันนั้นพระราชธิดาตรัสพระคาถาที่ ๗ ว่า

**ธรรมดาว่า ชายหมายจะให้หญิงเอออวยด้วย
ทรัพย์ ย่อมประมูลราคาขึ้น จนให้ถึงความพอใจ
ของท่านตรงกันข้าม ท่านประมูลราคาลดลง ดังที่เห็น
ประจักษ์อยู่.**

คำอันเป็นคานานั้น มีอธิบายว่า บุรุษผู้เจริญ ท่านช่างโง่ อันธรรมดา ชายหมายจะให้หญิงเอออวยปลงใจตกลงด้วยทรัพย์ เพราะเหตุแห่งความยินดี ด้วยอำนาจกิเลส ย่อมประมูล พรรณา ชมเชย ประเล้าประโลมด้วยทรัพย์ ที่มากกว่า จนเป็นที่จูงใจนาง แต่เทวสภาพนี้ ของท่านตรงกันข้ามเลย เพราะท่านนำทรัพย์มาลดลงเรื่อย ๆ ดังที่ประจักษ์แก่ข้าพเจ้า คือวันก่อนนำถาดทองเต็มด้วยเหรียญทองมา วันที่สองนำถาดเงินเต็มด้วยเหรียญทอง วันที่สามนำถาดโลหะเต็มด้วยเหรียญกระษาปณ์มา.

ท้าวสักกเทวราชได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสว่า คุณก่อนพระนาง-
ราชกุมารีผู้ทรงพระเจริญ หม่อมฉันเป็นพ่อค้าผู้ฉลาด ย่อมไม่ยังประโยชน์ ให้เสื่อมเสียไปโดยไร้ประโยชน์ ถ้าพระนางพึงจำเริญด้วยพระชนมายุ หรือ ด้วยพระฉวีวรรณไซ้ หม่อมฉันก็พึงนำบรรณาการมาเพิ่มแต่พระนาง แต่พระนางมีแต่จะเสื่อมไปถ้ายเดียว เหตุนี้ หม่อมฉันจำต้องลดจำนวนทรัพย์ลง ดังนี้แล้ว ทรงภายิตคาถา ๓ คาถาว่า

ดูก่อนพระนางผู้มีพระวรกายอันงดงาม อายุและ
วรรณะของหมู่มนุษย์ในมนุษยโลก ย่อมเสื่อมลง ด้วย
เหตุนั้นแล แม้ทรัพย์สำหรับพระนางก็จำต้องลดลง
เพราะวันนี้พระนางชราลงกว่าวันก่อน.

ดูก่อนพระราชบุตรผู้ทรงพระยศ เมื่อหม่อมฉัน
กำลังเพ่งมองอยู่อย่างนี้ พระฉวีวรรณของพระนาง
ย่อมเสื่อมไป เพราะวันคืนล่วงไป ๆ ดูก่อนพระราช-
บุตรผู้มีพระปรีชา เพราะเหตุนั้น พระนางพึงประพฤติ
พรหมจรรย์เสียแต่วันนี้ทีเดียว จะได้มีพระฉวีวรรณ
งดงามยิ่งขึ้นอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิหิยติ ความว่า ก็แลอายุและวรรณะ
ของหมู่มนุษย์ ย่อมเสื่อมถอยไป เหมือนดั่งน้ำที่ลาดลงในฝักกรองน้ำ. แท้จริง
หมู่สัตว์ในมนุษยโลก พวกกันเสื่อมอยู่เรื่อย ๆ โดยฐานะมีชีวิตผิวพรรณ
ประสาทจักขุเป็นต้นทุก ๆ วัน. บทว่า ชินฺนตราตี ความว่า พระชนมายุ
ของพระนาง ที่เป็นไปในวันที่หม่อมฉันมาครั้งแรก ยังไม่ถึงอายุวันวาน
พระชนมายุที่เป็นไปในวันที่หม่อมฉันมาคราวแรก ดับไปแล้วในวันนั้นเอง
เหมือนถูกตัดด้วยจอบ ถึงพระชนมายุที่เป็นไปแล้วในวันวานเล่า ก็ยังไม่ถึง
วันนี้ คงดับไปในวันวานนั้นแหละ เหมือนตัดเสียด้วยจอบในวันวานทีเดียว
เพราะเหตุนั้น ในวันนี้ พระนางย่อมทรงชราไปกว่าที่เห็นในวันวาน. บทว่า
เอวฺ เม ความว่า เมื่อหม่อมฉันเห็นอยู่ในวันวาน เพ่งมองดูในวันนี้เล่า
พระฉวีวรรณเสื่อมไปกว่าวันนั้นเป็นไหน ๆ. บทว่า อโหฺรตุตานมจฺจุเย

ความว่า ตั้งแต่บัดนี้ไป เมื่อสิ้นวันล่วงไป เพราะล่วงไปหลายวันหลายคืน พระฉวีวรรณจักต้องเป็นภาวะหาบัญญัติมิได้ทีเดียว. บทว่า อมินาว ความว่า คู่ก่อนพระนางผู้ทรงพระเจริญ เหตุนั้น ถ้าพระนางพึงพระพฤติจริยธรรมอัน ประเสริฐ คือ ทรงถือบวชบำเพ็ญสมณธรรม ด้วยวัยนี้ทีเดียว คือ ในเมื่อ พระสรีระอันมีวรรณะเพียงดังทองนี้ ยังไม่ถูกขร่าปล้นไปเสียก่อน. บทว่า ภิโย วณฺณวตี สียา ความว่า ก็พระนางพึงมีพระฉวีวรรณยิ่ง ๆ ขึ้นไป เกิด.

ลำดับนั้น พระราชาไตรศพระคาถาต่อไปว่า
เทวดาทั้งหลาย ไม่แก่เหมือนมนุษย์หรือไร
เส้นเอ็นในร่างกายของเทวดาเหล่านั้นไม่มีหรือไร
คู่ก่อนเทพบุตร ข้าพเจ้าขอถามท่านผู้มีอานุภาพมาก
ร่างกายของเทวดาเป็นอย่างไรเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สรีรเทโห ความว่า ร่างกายคือสรีระ พระราชาไตรศว่า สรีระของทวยเทพย่อมไม่แก่ชราได้อย่างไร ข้าพเจ้าขอถามท่านในข้อนี้.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะตรัสบอกแก่พระนาง จึงตรัสพระคาถาต่อไปว่า

เทวดาทั้งหลาย ไม่แก่ชราเหมือนพวกมนุษย์
เส้นเอ็นในร่างกายของเทวดาเหล่านั้นไม่มี ฉวีวรรณ
อันเป็นทิพย์ของเทวดาเหล่านั้น ผุดผ่องยิ่งขึ้นทุก ๆ
วัน และโลกสมบัติก็ไพบูลย์ขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถา มนุสฺสา ความว่า หม่อมมนุษย์
พากันแก่ชราเสื่อมทรุดโทรมด้วยรูป ด้วยผิวพรรณ ด้วยโกละ ด้วยประสาท
มีจักขุประสาทเป็นต้น จันใด ทวยเทพไม่เสื่อมไปจันนั้น เพราะว่า ในตัว
ของทวยเทพเหล่านั้น แม้แต่เส้นเอ็นก็ไม่มีเลย สรีระจึงมีวรรณะเพียงดัง
แท่งทองที่มีแต่เกลี้ยงเกล่าถ่ายเดียว. บทว่า สุเว สุเว คือ ทุก ๆ วัน. บทว่า
ภิกฺขุยฺตโรว ความว่า ผิวพรรณอันเป็นทิพย์ และโกละทั้งหลายของทวยเทพ
เหล่านั้น นับวันแต่จะยิ่งเปล่งปลั่งและไพบูลย์ถ่ายเดียว. แท้จริงในหม่อมมนุษย์
ความเสื่อมถอยทางรูป เป็นประจักษ์พยานว่าเกิดแล้วมานาน ในหมู่ทวยเทพ
รูปสมบัติที่ยิ่งขึ้น และบริวารสมบัติที่มากขึ้น เป็นประจักษ์พยานว่าเกิดแล้ว
มานาน. เทวโลกนั้นได้นามว่า มีความไม่เสื่อมถอยเป็นธรรมดา ด้วยประการ
ฉะนี้ เหตุฉนั้น พระนางจึงยังไม่ถึงความชราทีเดียว จึงเสด็จออกผนวชเสียบเกิด
ครั้งจุติจากมนุษย์โลก อันมีแต่ความเสื่อมถอยเป็นสภาวะเช่นนี้แล้ว จักเสด็จ
ไปสู่เทวโลก อันมีแต่สิ่งที่ไม่รู้จักเสื่อมถอยเป็นสภาวะ เห็นปานฉะนี้.

พระนางได้ทรงสดับพระดำรัสพรรณนาถึงเทวโลก ดังนี้แล้ว เมื่อจะ
ตรัสถามถึงทางไปเทวโลกนั้น จึงตรัสพระคาถาต่อไปว่า

หมู่ชนเป็นอันมากในโลกนี้ กลัวอะไรเล่า จึง

ไม่ไปเทวโลกกัน ก็หนทางไปยังเทวโลก บัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวไว้หลายด้าน ดูก่อนเทพบุตรผู้มีอานุภาพ
มาก ข้าพเจ้าขอถามท่าน บุคคลตั้งอยู่ในหนทางไหน
จึงไม่กลัวปรโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **กิสฺส ภิตา** นี้ พระราชาไตรัสถามว่า ข้าแต่ท้าวราชา ข้าพเจ้าขอลามท่าน หมู่ชนต่างโดยกษัตริย์เป็นต้นนี้มีไข้เล็กน้อยเลย พวกนั้นกลัวอะไรเสียเล่า คือ เพราะหวาดกลัวอะไรกันเล่า จึงไม่พากันไปสู่เทวโลก จากมนุษย์โลกอันมีแต่สิ่งที่จะพึงเสื่อมถอยเป็นสภาวะ. บทว่า **มกฺโข** ได้แก่ หนทางที่จะไปยังเทวโลก. ก็ในข้อนี้ ใคร ๆ พึงตั้งปัญหาว่า ใครนำอะไรมา บัณฑิตทั้งหลายกล่าวจำแนกความนี้ไว้ ด้วยอำนาจเป็นแดนต่อคือลัทธิมีไข้เล็กน้อย ทางแห่งเทวโลกที่แน่นอน ท่านกล่าวอธิบายว่าเป็นทางอะไร. บทว่า **กตฺถ จิตฺ** ความว่า ผู้จะไปยังปรโลก ดำรงอยู่ในทางไหน จึงจะไม่หวาดกลัว.

ลำดับนั้น เมื่อท้าวสักกเทวราชจะตรัสบอกแก่พระนาง จึงได้ตรัสพระคาถาต่อไปว่า

บุคคลผู้ตั้งวาจาและใจไว้โดยชอบ ไม่ทำบาป

ด้วยกาย อยู่ครองเรือนอันมีข้าวและน้ำมาก เป็นผู้มี
ศรัทธา อ่อนโยน จำแนกแจกทาน รู้ความประสงค์
ชอบสงเคราะห์ มีวาจาน่าคบเป็นสหาย มีวาจาอ่อน-
หวาน ผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรมดังกล่าวมานี้ ไม่พึง
หวาดกลัวปรโลกเลย.

คำเป็นคานานั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ดูก่อนพระนางผู้ทรงพระเจริญ บุคคลใดตั้งวาจาและใจไว้โดยชอบ แม้ด้วยทั้งกายก็ได้กระทำให้ต่าง ๆ คือ มาประพฤตียึดมั่นซึ่งกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเหล่านี้ เมื่ออยู่ครองเรือนอันมีข้าวและน้ำมากมาย คือ มีไทยธรรมเพียงพอ ประกอบด้วยความเชื่อมั่นว่า วิบากแห่งทานมีอยู่ มีจิตอ่อนโยน ได้นามว่า ผู้จำแนกแจกจ่าย เพราะการ

จำเนกทานได้นามว่าผู้รู้ถ้อยคำ เพราะทราบถึงการให้ปัจจัย แก่เหล่าบรรพชิต ผู้ท่องเที่ยวไปเพื่อศึกษาพากันกล่าวไว้ หมายความว่า เพราะทราบวาทะนี้ ชอบสงเคราะห์กันด้วยสังคหัตถุ ๔ ประการ ได้นามว่าผู้มีวาจน่าคบหาเป็น สหาย เพราะเป็นผู้พูดแต่วาจาที่น่ารัก ได้นามว่า ผู้พูดอ่อนหวาน เพราะ กล่าววาจาที่เป็นประโยชน์ บุคคลนั้นดำรงอยู่ในกองแห่งคุณธรรมนี้ คือนี้ ประมาณเท่านั้น เมื่อจะไปยังปรโลก ก็ไม่ต้องหวาดกลัวเลย.

ลำดับนั้น พระราชาได้ทรงสดับถ้อยคำของท้าวเธอแล้ว เมื่อจะ ทรงทำการชมเชย จึงตรัสพระคาถาสืบไปว่า

ข้าแต่เทพบุตร ท่านพร้าสอนข้าพเจ้าเหมือนดัง

มารดาบิดา ข้าแต่ท่านผู้มีผิวพรรณงดงามยิ่ง ข้าพเจ้า

ขอถาม ท่านเป็นใครกันหนอ จึงมีร่างกายสง่างามนัก.

คำเป็นคานั้น มีอธิบายว่า มารดาบิดาพร้าสอนลูกน้อย ฉันทิด ท่านก็พร้าสอนข้าพเจ้า ฉันทันั้น. ข้าแต่ท่านผู้มีผิวพรรณงดงามยิ่งนัก คือผู้ ทรงรูปโฉมอันถึงความเป็นผู้งดงาม ท่านเป็นใครกันเล่าหนอ จึงมีร่างกาย สง่างามอย่างนี้.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสพระคาถาต่อไปว่า

ดูก่อนพระนางเจ้าผู้เลอโฉม ข้าพเจ้าเป็นพระเจ้า

อุทัยมายังที่นี่ เพื่อต้องการจะเปลื้องข้อผูกพัน ข้าพเจ้า

บอกพระนางแล้ว จะขอลาไป ข้าพเจ้าพ้นจากข้อ

ผูกพันของพระนางแล้ว.

คำเป็นคานั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ ดูก่อนพระนางผู้พิศนุ่่างงดงาม ข้าพเจ้าในภพก่อนนั้นได้เป็นสามีของเธอ นามว่าอุทัย บังเกิดเป็นท้าวสักก-

เทวราชในดาวดึงส์พิภพ มาในที่นี่ มิใช่มาด้วยอำนาจกิเลส แต่ดำริว่าจัก ทดลองเธอดู แล้วจักเปลื้องข้อผูกพัน เป็นอันมาตามข้อผูกพัน คือ ตามข้อ ตกลงที่ทำกันไว้ในกาลก่อน บัดนี้ข้าพเจ้าได้บอกเธอแล้ว จะขอลาไป ข้าพเจ้า พ้นจากข้อผูกพันของท่านแล้ว.

พระราชธิดา ทรงดีพระทัย ทรงเปล่งพระราชเสาวนีย์ว่า ทูลกระหม่อม พระองค์คือพระเจ้าอุทัยภัทร ดังนี้ พลังก็มีพระกระแสพระอัศจรรย์หลังไหล ตรัสว่า หม่อมฉันไม่สามารถจะอยู่ห่างพระองค์ได้ โปรดทรงพำสอนหม่อมฉัน ตามที่หม่อมฉันจะอยู่ใกล้ชิดพระองค์ได้เถิดเพคะ ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถา ต่อไปว่า

ข้าแต่พระราชสวามี ถ้าพระองค์เป็นพระเจ้าอุทัย

เสด็จมา ณ ที่นี้ เพื่อต้องการจะปลดเปลื้องข้อผูกพัน
แล้วไซ้ ข้าแต่พระราชสวามี ขอเชิญพระองค์จง
โปรดพำสอนหม่อมฉัน ด้วยวิธีที่เราทั้ง ๒ จะได้พบ
กันใหม่อีกเถิดเพคะ.

ถ้าดับนั้น เมื่อพระมหาสัตว์เจ้าจะทรงพำสอนพระนาง จึงได้ตรัส
พระคาถา ๔ พระคาถาว่า

วัยล่วงไปรวดเร็วยิ่งนัก ขณะก็เช่นนั้นเหมือนกัน
ความตั้งอยู่ยั่งยืนไม่มี สัตว์ทั้งหลายย่อมจู่ไปแน่แท้
สตรีระไม่ยั่งยืน ย่อมเสื่อมถอย ดูก่อนพระนางอุทัยภัทรา
เธออย่าประมาท จงประพฤดิธรรมเถิด พื้นแผ่นดิน
ทั้งหมดเต็มไปด้วยทรัพย์ ถ้าจะพึงเป็นของของ
พระราชานแต่เพียงพระองค์เดียว ไม่มีผู้อื่นครอบครอง

ถึงกระนั้น ผู้ที่ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ก็ต้อง
ทิ้งสมบัตินั้นไป ดูก่อนพระนางอุทัยภัทรา เธอจงอย่า
ประมาท จงประพฤติธรรมเถิด มารดา บิดา พี่ชาย
น้องชาย พี่สาว น้องสาว ภริยาและสามี พร้อมทั้ง
ทรัพย์ แม้เขาเหล่านั้น ต่างก็จะละทิ้งกันไป ดูก่อน
พระนางอุทัยภัทรา เธออย่าประมาท จงประพฤติ
ธรรมเถิด ดูก่อนพระนางอุทัยภัทรา เธอพึงทราบว่
ร่างกายเป็นอาหารของสัตว์อื่น ๆ พึงทราบว่สุคติและ
ทุกคติ ในสงสารเป็นที่พักพิงชั่วคราว ขอเธอจงอย่า
ประมาท จงประพฤติธรรมเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อธิปัตติ ความว่ ้วยยอมล่วงไปรวดเร็ว
เหลือเกิน คือผ่านไปโดยพลัน. บทว่า วโย ได้แก่ แม้วัยทั้ง ๓ มีปฐมวัย
เป็นต้น. บทว่า ขโณ ตเถว ได้แก่ ทั้งอุปปาทขณะ ฐิติขณะ และกังกขณะ
ยอมพลันล่วงไปเช่นนั้นเหมือนกัน ด้วยบททั้งสองดั่งว่ามานี้ ท้าวสักกเทวราช
แสดงว่ ขึ้นชื่อว่า อายุสังขารของสัตว์เหล่านี้ เป็นสภาวะแตกสลาย ชื่อว่
ยอมล่วงไปโดยพลัน เพราะเปลี่ยนแปลงไปรวดเร็วยิ่งนักประคุดแม่น้ำมีกระแส
อันเชี่ยว ฉะนั้น. บทว่า ฌานํ นตฺถิ ความว่ ขึ้นชื่อว่า ความหยุดอยู่
แห่งวัยและขณะทั้งสองนั้น ไม่มีเลยแม้ด้วยความปรารถนาว่า สังขารทั้งหลาย
ที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่แตกสลาย ดำรงอยู่ดั่งนี้ ก็ไม่เป็นไปได้ สัตว์แม่ทิ้งปวง
ตั้งต้นแต่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ย่อมเคลื่อนไปแน่นอน คือโดยส่วนเดียว
เท่านั้น ท้าวสักกเทวราช ทรงบ่งถึงว่ เธอจงเจริญมรณสติอย่างนี้ว่ ความ
ตายแน่นอน ความเป็นอยู่ไม่แน่นอนเลย. บทว่า ปริชียติ ความว่ สรีระ
อันมีพระรณะเพียงดั่งทองคำนี้ คร่ำคร่าทั้งนั้นแล เธอจงรู้อย่างนี้เถิด. บทว่า

มา ปมาทึ ความว่า ลูกก่อนแม่อุทัยภัทรา เหตุนั้น เธออย่าถึงความประมาท
เลย จงเป็นผู้ไม่ประมาท ประพฤติธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเถิด.
บทว่า กสิณฯ แปลว่า ทั้งสิ้น. บทว่า เอกสุเสว ความว่า ถ้าว่าเป็นของ
พระราชารองค์เดียวเท่านั้น แม้จะเป็นอดีต อนาคต ก็เป็นอยู่ ในพระราช
พระองค์นั้นพระองค์เดียว. บทว่า ตัม วา วิชหติ อวีตราโค ความว่า
บุคคลผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหา คงไม่อ้อมด้วยขมแม่เพียงเท่านี้เลย จะต้อง
ทอดทิ้งแผ่นดินนั้นไป ทั้ง ๆ ที่ยังไม่หมดรักเลย ในเวลาตาย ท้าวสักกเทวราช
ระบุนถึงว่า เธอจงรู้ว่าตัณหาเป็นธรรมชาติที่ไม่รู้จักเต็ม ด้วยอาการอย่างนี้เถิด.
บทว่า เตวาปี ความว่า บุคคลแม่เหล่านั้น ย่อมทอดทิ้งกันไป คือ ย่อม
พลัดพรากจากกันไป มารดาบิดาย่อมทิ้งบุตร บุตรทิ้งมารดาบิดา ภริยาทิ้งสามี
สามีทิ้งภริยา ท้าวสักกเทวราชระบุนว่า เธอจงทราบว่ หมู่สัตว์ต้องพลัดพราก
จากกัน ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ปรัโชนัน ความว่า เธอพึงทราบเถิดว่า
กายเป็นอาหารของหมู่สัตว์เหล่าอื่น ต่างด้วยชนิดมีกาเป็นต้น. บทว่า อิตรา-
วาโส ความว่า เธอพึงทราบเถิดว่า ในสงสารนี้ สุกตคือที่เกิดของมนุษย์
และทุกตคือที่เกิดของสัตว์ดิรัจฉานนี้ใด แม้ทั้งสองนั้น เป็นที่พักชั่วคราว
แล้ว จงไปประพฤติธรรม อย่าประมาทเสียนะ การมาจากที่ต่าง ๆ แล้วพบ
กันในที่แห่งเดียวกันของสัตว์เหล่านั้น เป็นการนัดหมาย สัตว์เหล่านี้ อยู่ร่วม
กันชั่วคราวมีประมาณเล็กน้อยเท่านั้น เพราะฉะนั้น เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท
พระมหาสัตว์เจ้า ได้ประทานโอวาทแก่พระนาง ด้วยประการฉะนี้แล.

ฝ่ายพระนางทรงเลื่อมใส ในธรรมกถาของท้าวเธอ เมื่อจะทำการ
ชมเชย จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

เทพบุตร ช่างพูดดีจริง ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย
น้อยนัก ทั้งลำเค็ญ ทั้งนัดหมาย ประกอบไปด้วย

ความทุกข์ หม่อมฉันจักสละสุรณชนนกร แคว้นกาสิ

ออกบวช อยู่โดยลำพังแต่ผู้เดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สาธุ** แปลว่า งามจริง. บทว่า **อปฺปิ มจฺจานชีวิตํ** ความว่า เทวราชนี้เมื่อจะตรัส ย่อมตรัสว่า ชีวิตของหมุ่สัตว์ เป็นของน้อยนิด ช่างตรัสดีจริงๆ เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า ชีวิตนี้ ลำคัญเป็นทุกข์ ปราศจากความยินดี ทั้งเป็นของนิดหน่อย คือ ไม่มาก เป็นของชั่วคราว ก็ถ้าชีวิตทั้ง ๆ ที่ลำคัญ จะพึงเป็นไปได้ตลอดกาลนาน ก็เป็นอันว่า ทั้ง ๆ ที่เป็นของนิดหน่อย จะพึงมีความสุขได้ ก็แต่ว่า ชีวิตนี้เป็นทั้งลำคัญ ทั้งนิดหน่อยประกอบไว้ คือพร้อมร่วมกันกับด้วยวิญญูทุกข์ทั้งสิ้น. บทว่า **สาหิ** ตัดเป็น **สา อหิ**. บทว่า **สุรณฺชนน** ความว่า พระนางตรัสว่า หม่อมฉันนั้น จักทิ้งพระนครสุรณชนะ และแคว้นกาสิไปผนวชแต่โดยลำพังผู้เดียว.

พระโพธิสัตว์เจ้า ประทานพระโอวาทแก่พระนางแล้ว เสด็จไปสู่ที่อยู่ของพระองค์ตามเดิม. ฝ่ายพระนางพอรุ่งขึ้น ก็ทรงมอบราชสมบัติให้พวกอำมาตย์รับไว้ ทรงผนวชเป็นฤๅษี ในพระราชอุทยานอันนารีนรมย์ ภายในพระนครนั่นเอง ทรงประพฤติธรรม ในที่สุดพระชนมายุ ก็บังเกิดเป็นบาทบริจาริกา ของพระโพธิสัตว์เจ้าในดาวดึงส์พิภพ.

พระศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสั่งจะทั้งหลาย ในเวลาจบสั่งจะ ภิกษุผู้เบื่อหน่ายได้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล ทรงประชุมชาดกว่า **พระราชธิดาในครั้งนั้น** ได้มาเป็นพระมารดาของพระ-
ราหุล ส่วนท้าวสักกเทวราช ก็คือเราตถาคตนั้นแล.

จบอรรถกถาอุทฺทชาดก

๕. ปานียชาดก

ว่าด้วยการทำบาปแล้วรังเกียจบาปที่ทำ

[๑๕๔๒] อาตมภาพเป็นมิตรของชายคนหนึ่ง ได้บริโภคน้ำของมิตรที่เขาไม่ได้ให้ เพราะเหตุนั้น ภายหลังอาตมภาพรังเกียจว่า เราทำบาปนั้นไว้แล้ว อย่าได้กระทำบาปอีกเลย เพราะเหตุนั้น อาตมภาพจึง ออกบวช.

[๑๕๔๓] ความพอใจบังเกิดขึ้นแก่อาตมภาพ เพราะเห็นภรรยาของผู้อื่น เพราะเหตุนั้น ภายหลัง อาตมภาพรังเกียจว่า เราได้ทำบาปนั้นไว้แล้ว อย่าได้ กระทำบาปนั้นอีกเลย เพราะเหตุนั้น อาตมภาพจึง ออกบวช.

[๑๕๔๔] ขอถวายพระพรมหาบพิตร โจร ทั้งหลายจับโยมบิดาของอาตมภาพไว้ในป่า อาตมภาพ ถูกโจรเหล่านั้นถาม รู้อยู่ได้แกล้งพูดถึงโยมบิดานั้น เป็นอย่างอื่นไป เพราะเหตุนั้น ภายหลังอาตมภาพ รังเกียจว่า เราได้ทำบาปนั้นไว้แล้ว อย่าได้ทำบาปนั้น อีกเลย เพราะเหตุนั้น อาตมภาพจึงออกบวช.

[๑๕๔๕] เมื่อพลีกรรมชื่อโสมยาจะปรากฏขึ้น แล้ว มนุษย์ทั้งหลายก็พากันกระทำปาณาติบาต อาตมภาพได้ยอมอนุญาตให้แก่พวกเขา เพราะเหตุนั้น

ภายหลังอาตมภาพรังเกียจว่า เราได้ทำบาปนั้นไว้แล้ว
อย่าได้ทำบาปนั้นอีกเลย เพราะเหตุนี้ อาตมภาพจึง
ออกบวช.

[๑๕๔๖] ในกาลก่อน ชนทั้งหลายในหมู่บ้าน
ของอาตมภาพ ลำค้ำยสุราและเมรัยว่าเป็นน้ำหวานจึง
ได้พากันดื่มน้ำเมา เพื่อความฉิบหายแก่ชนเป็นอันมาก
อาตมภาพยอมอนุญาตให้แก่เขา เพราะเหตุนี้ ภาย
หลังอาตมภาพรังเกียจว่า เราได้ทำบาปนั้นไว้แล้ว อย่า
ได้ทำบาปนั้นอีกเลย เพราะเหตุนี้ อาตมภาพจึง
ออกบวช.

[๑๕๔๗] นาคิเดียนแท้ ซึ่งกามเป็นอันมาก มี
กลิ่นเหม็น มีเลี่ยนหนามมาก เราต้องเสพอยู่ ไม่ได้
รับความสุขเช่นนั้น.

[๑๕๔๘] กามทั้งหลายมีความพอใจมาก สุขอื่น
ยิ่งกว่ากามไม่มี ชนเหล่าใดต้องเสพกามทั้งหลาย ชน
เหล่านั้นย่อมเข้าถึงสวรรค์.

[๑๕๔๙] กามทั้งหลายมีความพอใจน้อย ทุกข์
อื่นยิ่งกว่ากามไม่มี ชนเหล่าใดต้องเสพกามทั้งหลาย
ชนเหล่านั้นย่อมเข้าถึงนรก.

[๑๕๕๐] เหมือนดาบที่ลับคมดีแล้วเชือด เหมือน
กระบี่ที่ขัดดีแล้วแทง เหมือนดอกที่พุ่งปักอก (เจ็บ
ปานใด) กามทั้งหลายเป็นทุกข์ยิ่งกว่านั้น.

[๑๕๕๑] หลุมถ่านเพลิงลุกลิงแล้ว ลึกกว่า
ข้าวบรุษ ฆาตที่เขาเผาเรือนอยู่ตลอดวัน (ร้อนปานใด)
กามทั้งหลายเป็นทุกข์ยิ่งกว่านั้น.

[๑๕๕๒] เหมือนยาพิษชนิดร้ายแรง น้ำมันที่
เดือดพล่าน ทองแดงที่กำลังละลายกว้าง (ร้อนปานใด)
กามทั้งหลายเป็นทุกข์ยิ่งกว่านั้น.

จบปานิยชาดกที่ ๕

อรรถกถापานิยชาดก

พระศาสดา เมื่อทรงประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภถึงการข่มกิเลส จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า มิตุโต
มิตุตตส ดังนี้.

ดังจะกล่าวโดยพิสดาร สมัยหนึ่ง คฤหัสถ์ผู้เป็นสหายกันชาวกรุง
สาวัตถี ประมาณ ๕๐๐ คน ฟังพระธรรมเทศนาของพระตถาคตแล้วบรรพชา
ถึงอุปสมบท พวกกันอยู่ภายในโกฏฐิสันฐาคาร ถึงเวลาเที่ยงคืน ต่างก็ตริถึง
กามวิตก. เรื่องทั้งหมดคบคิดพิงให้พิสดาร โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง
นั้นแล. แปลกแต่ว่า ครั้นท่านพระอานนท์ให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกัน โดยอาณัติ
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระศาสดาประทับนั่งเหนืออาสนะที่จัดถวาย
ทรงกระทำมิให้เป็นการเจาะจง ไม่ตรัสว่า พวกเธอพากันตริถึงกามวิตกแล้ว
ตรัสด้วยสามารถเป็นพระดำรัสสงเคราะห์ แก่ภิกษุทั้งปวงว่า คู่ก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่ากิเลส เป็นของเล็กน้อยไม่มีเลย ธรรมดาว่าภิกษุต้องข่มกิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ เสีย บัณฑิตครั้งก่อน เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ ต่างก็ข่มกิเลสทั้งหลายเสียได้ บรรลุปัจเจกพุทธญาณ ดังนี้แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัส ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ในกรุงพาราณสี สหาย ๒ คน ในบ้านน้อยตำบลหนึ่ง ในแคว้นกาสิ พวกนี้ถือกระโถมน้ำดื่ม ไปสู่ไร่นาป่า วางไว้ ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้วพินไร่ ในเวลากระหายน้ำก็พากันมาดื่มน้ำ. ในคน ๒ คนนั้น คนหนึ่งเมื่อมาก็เก็บน้ำดื่มของตนไว้เสีย ดื่มน้ำจากกระโถมของอีกคนหนึ่ง ตอนเย็นออกจากป่าแล้ว ยืนอาบน้ำสำรวจดูว่า วันนี้เราทำได้ทำบาปอะไร ๆ ไว้ ด้วยกายทวารเป็นต้นบ้าง มีหรือไม่ เห็นการที่ขโมยน้ำของเพื่อนกันดื่ม ถึงความสลัดใจคิดว่า ตัณหา นี้ เมื่อเจริญกุศลโยนเราเข้าไปในอบายทั้งหลายเป็นแน่แท้ เราจักข่มกิเลสอันนี้เสียให้ได้ กระทำกรรมโยยน้ำของเพื่อนกันดื่มนั้นให้เป็นอารมณ์ เจริญวิปัสสนา ทำปัจเจกพุทธญาณให้บังเกิดได้แล้ว ยืนนึกถึงคุณที่ตนได้รับอยู่. ลำดับนั้น อีกคนหนึ่งอาบน้ำแล้วขึ้นมากล่าวกะเขาว่า มาเถิดสหาย เราพากันไปเรือนเถิด. เขาตอบว่า เธอไปเถิด ฉันไม่มีจิตคิดถึงเรือน เราเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว. เขากล่าวว่า อันว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่เป็นอย่างท่านดอก. ลำดับนั้น ท่านจึงถามเขาว่า เป็นเช่นไรเล่า. เขาตอบว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีผมเพียง ๒ องคุลี ครอบผ้าข้อมน้ำฝาด พากันอยู่ ณ เจ็อมเขานันทมุลกะ ในป่าหิมพานต์ตอนเหนือ. ท่านลูบศีรษะ ในบัดดลนั่นเอง เพศกฤหัสถ์ของท่านก็อันตรธานหายไป กลับกลายเป็นครองผ้า ๒ ชั้นที่ย้อมแล้ว คาครัดประคค เช่นกับสายฟ้า มีจิรวเลียงบ่า มีสีเพียงดั่งแผ่นครึ่ง ห่มเลียงบ่าไว้ข้างหนึ่ง

มีผ้าบังสุกุล จีวรสีเมฆ พาดอยู่บนบ่าเบื้องขวา มีบาตรดินสีเหมือนแมลงภู่
คล้องอยู่ที่บ่าเบื้องซ้าย. ท่านสถิตอยู่ในอากาศ แสดงธรรมแล้วเหาะไปลงที่
เงื้อมเขานันทมูลกะทันที. ยังมีภุมมพิคนหนึ่งในกาลิกคามนั่นเอง นั่งอยู่ที่ตลาด
เห็นชายผู้หนึ่ง พาทริยาของตนเดินไป ทำลายอินทรียเสีย มองดูหญิงผู้เลอโฉม
นั้น หวนคิดไปอีกว่า ความโลภนี้แหละ เมื่อมันเจริญจักโยนเราเข้าไปใน
อบายทั้งหลายได้ มีใจสลดเจริญวิปัสสนา บรรลุปัจเจกพุทธญาณ สถิตใน
อากาศแสดงธรรม เหาะไปเงื้อมเขานันทมูลกะเช่นกัน. ยังมีบิดากับบุตรคู่หนึ่ง
เป็นชาวกาลิกคามเหมือนกัน เดินทางไปร่วมกัน. พวกเขาพากันชุ่มอยู่ที่
ปากดง พวกเขาเหล่านั้นจับบิดากับบุตรได้ ยึดบุตรไว้ปล่อยบิดาไป ด้วยสิ่ง
ว่า เจ้าจงไปนำทรัพย์มาไถ่บุตรของท่านเถิด จับพี่น้อง ๒ คนได้ ก็ยึดน้องชาย
เอาไว้ ปล่อยพี่ชายไป จับอาจารย์กับอันเตวาสิกได้ ยึดเอาอาจารย์ไว้ ปล่อย
อันเตวาสิกไป. อันเตวาสิกต้องไปนำทรัพย์มาไถ่ตัวอาจารย์ไป ด้วยความโลภ
ในศิลปะ. ลำดับนั้น บิดาและบุตรนั้น รู้ว่า พวกเขาชุ่มอยู่ที่ตรงนั้น จึงทำ
กตีกกันไว้ว่า เจ้าอย่าเรียกข้าว่าพ่อนะ ถึงข้าก็จะไม่เรียกเองว่าลูก ในเวลาถูก
พวกเขาจับได้ ถูกถามว่าแกเป็นอะไรกัน ต่างคนก็ต่างพูดมุสาวาท ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่
แล้วแกจึงตอบว่า เราไม่ได้เป็นอะไรกัน. เมื่อทั้งคู่ออกพ้นจากดง ไปยืนอาบน้ำ
อยู่ในเวลาเย็น บุตรชายชำระศีลของตน เห็นมุสาวาทนั้น คิดว่า บาปนี้เมื่อเจริญ
จักโยนเราไปนอบายทั้งหลายได้ เราจักข่มกิเลสนี้ให้ได้ ดังนี้ เจริญวิปัสสนา
ทำปัจเจกพุทธญาณให้เกิดขึ้นแล้ว สถิตอยู่ในอากาศแสดงธรรมแก่บิดา เหาะ
ไปสู่เงื้อมเขานันทมูลกะเหมือนกัน. ยังมีอีกผู้หนึ่ง เป็นนายอำเภอคนหนึ่ง ใน
กาลิกคามนั้นแล บังคับให้คนฆ่าสัตว์. ครั้นในเวลากระทำพิธีกรรม มหาชน
ประชุมกันกล่าวกะเขาว่า เจ้านายขอรับ พวกเราต้องฆ่าเนื้อและสุกรเป็นต้น
กระทำพิธีกรรมแก่หมู่อัยกัษบั้งเถิดขอรับ กาลนี้เป็นกาลแห่งพิธีกรรม ก็กล่าว

ว่า พวกท่านจงกระทำตามแบบอย่างที่เคยกระทำมาในครั้งก่อนนั้นแล. พวกมนุษย์ได้ทำปาณาติบาตมากมาย. เขามองเห็นปลาและเนื้อเป็นอันมาก รำคาญใจว่า มนุษย์เหล่านี้ ที่มาสัตว์มีประมาณเท่านี้ จักฆ่าตามคำของเรา ผู้เดียวเท่านั้น ดังนี้แล้ว จึงยื่นพิงช่องหน้าต่าง เจริญวิปัสสนา ทำปัจเจก พุทธญาณให้เกิดแล้ว สถิตในอากาศแสดงธรรม เหาะไปเงื้อมเขานันทมูลกะ เหมือนกัน. ยังมีอีกผู้หนึ่ง เป็นนายอำเภอในแคว้นกาสีกะเหมือนกัน ห้ามการ ซื้อขายน้ำมาไว้อย่างกวัดขັນ ถูกมหาชนพากันถามว่า เจ้านายขอรับ เมื่อก่อน เวลานี้เป็นเวลางาน เรียกชื่อว่าสุราฉฉิน (สุราที่ดื่มกันในวันมีมหรสพ) พวก กระทบจะอย่างไรขอรับ จึงกล่าวว่า พวกท่านจงทำตามแบบอย่างเก่าก่อน นั้นแล. พวกมนุษย์พากันกระทำการมหรสพ ดื่มสุราเมาแล้ว ทะเลาะกัน จนมือเท้าแตกหัก ศีรษะแตก หูฉีกขาด ถูกจองจำด้วยสินไหมเป็นอันมาก. นายอำเภอเห็นพวกคนนั้นแล้ว คิดว่า เมื่อเราไม่อนุญาต คนเหล่านี้ก็ไม่ต้อง ได้ประสบทุกข์กัน. เขาทำความรำคาญใจ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ยื่นพิงช่อง- หน้าต่างอยู่ เจริญวิปัสสนา บรรลุปัจเจกพุทธญาณแล้ว สถิตอยู่ในอากาศ แสดงธรรมว่า พวกท่านจงอย่าเป็นผู้ประมาทเถิด แล้วเหาะไปยังเงื้อมเขา นันทมูลกะเหมือนกัน.

จำเนียรกาลนานมา พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ต่างเหาะ มาลงที่ประตูกรุงพาราณสี เพื่อภิกขาจาร ล้วนนุ่งห่มผ้าเรียบร้อยเที่ยว ไปรดสัตว์ ด้วยอริยาบถมีการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น อันนำเลื่อมใส จนไปถึงประตูวัง. พระราชาทรงทอดพระเนตรเห็นพระคุณเจ้าเหล่านั้น ทรงมี จิตเลื่อมใส นิมนต์ให้เข้าไปสู่พระราชนิเวศน์ ล้างเท้า ทาด้วยน้ำมันหอม อังคาสด้วยขาทนียและโกษนียะอันประณีต ประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ตรัสถามว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย การบรรพชาในปฐมวัยของพระคุณเจ้า ทั้งหลาย คุณช่างงดงามจริง เมื่อจะบรรพชาในวัยนี้ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ต่าง

เห็นโทษในกามทั้งหลาย อย่างไรกันนะ อะไรเป็นอารมณ์ของพระคุณเจ้าเล่า.
เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น จะหลุดแต่พระราชานั้น จึงหลุดเป็นคาถาองค์ละ
๑ คาถา ดังต่อไปนี้

 อاتمภาพ เป็นมิตรของชายคนหนึ่ง ได้ดื่มน้ำ
 ของมิตรที่เขามิได้ให้ เพราะเหตุนั้น ภายหลัง
 อاتمภาพจึงรังเกียจว่า เราทำบาปนั้นไว้แล้ว อย่าได้
 กระทำบาปต่อไปอีกเลย เพราะเหตุนั้น อاتمภาพ
 จึงออกบวช.

 ความพอใจ บังเกิดขึ้นแก่อاتمภาพ เพราะเห็น
 ภริยาของผู้อื่น เพราะเหตุนั้น ภายหลังอاتمภาพจึง
 รังเกียจว่า เราได้ทำบาปนั้นไว้แล้ว อย่าได้กระทำ
 บาปนั้นต่อไปอีกเลย เพราะเหตุนั้น อاتمภาพจึง
 ออกบวช.

 ขอถวายพระพรมหาบพิตร โจรทั้งหลายจับโยม
 บิดาของอاتمภาพไว้ในป่า อاتمภาพถูกโจรเหล่านั้น
 ถาม ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ ได้แกล้งพูดถึงโยมบิดานั้น เป็น
 อย่างอื่นไป เพราะเหตุนั้น ภายหลังอاتمภาพจึง
 รังเกียจว่า เราได้ทำบาปนั้นไว้แล้ว อย่าได้ทำบาปนั้น
 ต่อไปอีกเลย เพราะเหตุนั้น อاتمภาพจึงออกบวช.

 เมื่อพลีกรรม ชื่อว่าโสมยาคะ ปราภฏแล้วมนุษย์
 ทั้งหลาย ก็พากันกระทำปาณาติบาต อاتمภาพได้
 ยอมอนุญาติให้แก่พวกเขา เพราะเหตุนั้น ภายหลัง

อาตมภาพจึงรังเกียจว่า เราได้ทำบาปนั้นไว้แล้ว อย่า
ได้ทำบาปนั้นต่อไปอีกเลย เพราะเหตุนั้น อาตมภาพ
จึงได้ออกบวช.

ในกาลก่อน คนทั้งหลายในหมู่บ้านของอาตม-
ภาพ สำคัญสุราและเมรัยว่าเป็นน้ำหวาน จึงได้พากัน
ดื่มน้ำเมา เพื่อความฉิบหายแก่ชนเป็นอันมาก
อาตมภาพจึงยอมอนุญาตให้แก่พวกเขา เพราะเหตุนั้น
ภายหลังอาตมภาพจึงรังเกียจว่า เราได้ทำบาปนั้นไว้
แล้ว อย่าได้ทำบาปนั้นต่อไปอีกเลย เพราะเหตุนั้น
อาตมภาพจึงได้ออกบวช.

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้กัณฐกาคาทั้ง ๕ เหล่านี้ โดยลำดับ.
ฝ่ายพระราชาทรงสดับคำพยากรณ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าแต่ละองค์แล้วได้
ทรงสดุดีว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย บรรพชานี้เหมาะสมแก่พระคุณเจ้า
ทั้งหลายทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิตุโต มิตุตสุส ความว่า มหาบพิตร
อาตมภาพเป็นเพื่อนคนหนึ่ง บริโภคน้ำดื่มของเพื่อนกัน โดยทำนองนี้. บทว่า
ตสุมา ความว่า เพราะอาตมภาพไม่กระทำบาปกรรมซ้ำอีก เหมือนอย่าง
พวกปลูชุนกระทำกันอยู่. บทว่า ปาปี ความว่า อาตมภาพกระทำบาปนั้น
ให้เป็นอารมณ์แล้วบวช. บทว่า จนุโท ความว่า คู่ก่อนมหาบพิตร เพราะ
เห็นภริยาของผู้อื่น โดยทำนองนี้ ความพอใจในกามจึงเกิดขึ้นแก่อาตมภาพ
แล้ว. บทว่า อคณฺหิ แปลว่า ได้รู้มกันจับ. บทว่า ชานํ ความว่า อาตมภาพ
ถูกพวกโจรนั้น ถามว่า ผู้นี้เป็นอะไรของแก ทั้ง ๆ ที่ทราบอยู่นั้นแหละ จึง

ตอบไปเสียอย่างอื่นว่า ไม่ได้เป็นอะไรกัน. บทว่า โสมยาเค ความว่า เมื่อ
งานมหรสพใหม่ปรากฏขึ้นแล้ว พวกมนุษย์พากันกระทำพิธีกรรมแก่ยักษ์ ชื่อว่า
พิธีโสมยาคะ ครั้นพิธีนั้นปรากฏแล้ว อาตมภาพก็พิจารณาอนุญาต. บทว่า
สุราเมรยมธุกา ความว่า ผู้ชนที่สำคัญอยู่ซึ่งสุรามีสุราเจ็ดด้วยเป้งเป็นต้น
และเมรัยมีน้ำดอกดอกไม้เป็นต้นว่าเป็นเหมือนน้ำผึ้ง. บทว่า เย ชนา ปจมาสุ
โน ความว่า ผู้ชนที่เป็นเช่นนี้ มีแล้ว ได้มีก่อนในบ้านของพวกเรา. บทว่า
พหุณฺเฑ ความว่า พวกเหล่านั้น เมื่อถึงงานมหรสพคราวหนึ่ง ได้มีการ
ดื่มน้ำเมา เพื่อความฉิบหายแก่ชนเป็นอันมากในวันหนึ่ง.

พระราชา ทรงสดับพระธรรมเทศนาของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น
ทรงมีจิตเลื่อมใส ทรงถวายผ้าจีวรและเภสัช ทรงส่งพระปัจเจกพุทธเจ้าไป
แล้ว. แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ก็ทำอนุโมทนาแก่ท้าวเธอได้พากัน
ไป ณ ที่นั้นนั่นแล. ตั้งแต่นั้นมา พระราชาทรงเบื่อหน่าย ไม่ยินดีในวัตถุ
ทั้งหลาย ทรงเสวยพระกระยาหารอันมีรสเลิศต่าง ๆ ก็มีได้ทรงเรียก มิได้ทรง
ทอดพระเนตรพวกสตรี ทรงมีจิตเบื่อหน่าย เสด็จเข้าห้องอันทรงสิริ ประทับ
นั่งกระทำกสิณบริกรรมที่ข้างฝาอันมีสีขาว ทรงทำฌานให้บังเกิดขึ้นแล้ว.
พระองค์ทรงบรรลุมานแล้ว เมื่อจะทรงติเตียนกามทั้งหลาย จึงตรัสพระคาถาว่า

นำติเตียนแท้ ซึ่งถามเป็นอันมาก มีกลิ่นเหม็น

มีเลี่ยนหนามมาก เราต้องเสพอยู่ ไม่ได้รับความสุข

เช่นนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหุณฺเฑ ได้แก่ มีหมู่ปัจเจกามิตร
มากมาย. บาลีว่า โย จ นั้น ที่จริงก็คือ โย อหิ แปลว่า เราใด อีกอย่าง
บาลีก็ว่า โย จ อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า ตาทิสฺส ได้แก่ ความสุขในฌาน
เช่นนั้น คือเว้นจากกิเลส.

ลำดับนั้น พระอักรมเหสีของพระองค์ทรงดำริว่า พระราชาพระองค์นี้ ทรงสดับธรรมกถาของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายแล้ว ทรงมีท่าทางเบื้อหน้าย มิได้ตรัสกับพวกเราเลย เสด็จเข้าพระตำหนักอันทรงสิริ เราจักคอยจับพระองค์คู่ก่อน ดังนี้แล้ว เสด็จไปสู่พระทวารตำหนักอันทรงสิริ ประทับยืนที่พระทวารทรงสดับพระอุทาน ของพระราชผู้กำลังทรงคติเตียนกามทั้งหลาย จึงตรัสว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม พระองค์ทรงคติเตียนกาม ความสุขที่เช่นกับกามสุข ไม่มีละหรือ เมื่อจะทรงพรรณนาถึงความสุขในกาม จึงตรัสพระคาถาต่อไปว่า

กามทั้งหลายมีรสอร่อยมาก สุขอื่นยิ่งไปกว่า

กามไม่มี ชนเหล่าใด ช้องเสพกามทั้งหลาย ชนเหล่า

นั้น ย่อมเข้าถึงสวรรค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหุสสาทา ความว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม ธรรมดาว่า กามเหล่านั้นมีความเข้มข้นมาก ความสุขชนิดอื่นที่ยิ่งไปกว่านี้ ไม่มีเลย เพราะผู้เสพกามเป็นปกติ จะไม่เข้าถึงอบายทั้งหลาย จะพากันไปบังเกิดในสวรรค์แล.

พระโพธิสัตว์เจ้า ทรงได้สดับพระราชเสาวนีย์นั้นแล้ว เมื่อจะทรงคติเตียนว่า จงย่อยับเสียเถิด เจ้าคนถ่อย เจ้าพุดอะไร ขึ้นชื่อว่าความสุขในกามทั้งหลาย มีที่ไหนกันเล่า เพราะกามเหล่านั้นเป็นวิปริณามทุกข์ทั้งนั้น แหละ จึงได้ทรงภายิตพระคาถาที่เหลือว่า

กามทั้งหลาย มีรสอร่อยน้อย ทุกข์อื่นยิ่งไป

กว่ากามไม่มี ชนเหล่าใด ส้องเสพกามทั้งหลาย ชน

เหล่านั้น ย่อมเข้าถึงนรก.

เหมือนดาบที่ลับคมดีแล้วเชือด เหมือนกระบี่
ที่ขัดดีแล้วแทง เหมือนหอกที่พุ่งไปปักอก กามทั้ง
หลาย เป็นทุกข์ยิ่งไปกว่านั้น.

หลุมถ่านเพลิงลุกขึ้นโพลงแล้ว ลึกกว่าชั่วบุรุษ
ผลที่เขาเผาร้อนอยู่จนตลอดวัน กามทั้งหลายเป็น
ทุกข์ยิ่งไปกว่านั้น.

เหมือนยาพิษชนิดร้ายแรง น้ำมันที่เดือดพล่าน
ทองแดงที่กำลังละลายกว้าง กามทั้งหลายเป็นทุกข์ยิ่ง
ไปกว่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เนตฺติโส เท่ากับ เนตฺติโส. คำว่า
เนตฺติโส แม่นี้เป็นชื่อของพระขรรค์ชนิดนั้น. บทว่า ทุกฺขตฺรา ความว่า
ความทุกข์อันใด ที่จะเกิดขึ้นแก่บุคคล เพราะอาศัยหลุมถ่านเพลิงที่ลุกโพลง
หรือตาข่ายเหล็กที่ถูกย่างไว้ตลอดวันอย่างนี้ กามทั้งหลายนั้นแหละ ยังเป็น
ทุกข์ยิ่งกว่าความทุกข์แม้นั้น. ในคาถาต่อ ๆ ไปมีเนื้อความว่า ยาพิษเป็น
ต้นเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะนำทุกข์มาให้ฉันใด แมื่อกามทั้งหลายก็เป็น
ทุกข์ฉันนั้น แต่ความทุกข์นั้น เป็นทุกข์ยิ่งกว่าความทุกข์ที่เหลือ.

พระมหาสัตว์ ทรงแสดงธรรมแก่พระเทวีย่างนี้แล้ว ได้ทรงให้พวก
อำมาตย์ประชุมกัน แล้วตรัสว่า ดูก่อนอำมาตย์ผู้เจริญทั้งหลาย พวกเธอจง
รับราชสมบัติไว้เถิด ฉันจักบวช ทั้ง ๆ ที่มหาชนพากันร้องให้คร่ำครวญอยู่
นั้นแล เสด็จลุกขึ้นไปประทับในอากาศ ประทานพระโอวาท เสด็จไปสู่ป่า
หิมพานต์ตอนเหนือ ทางอากาศนั่นเอง ทรงให้สร้างอาศรม ณ ประเทศที่น่า
รื่นรมย์ ผนวชเป็นฤาษี ในที่สุดแห่งพระชนมายุ ได้เสด็จไปสู่พรหมโลกแล้ว.

พระศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่ากิเลสที่เป็นของเล็กน้อย ไม่มีเลย ถึงจะมีประมาณน้อย บัณฑิตทั้งหลาย ก็พากันข่มเสียได้ทั้งนั้น ดังนี้แล้ว จึงทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย (เมื่อจบสัจจะภิกษุ ๕๐๐ รูป ดำรงอยู่ในพระอรหัตผล) ทรงประชุมชาดกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายในครั้งนั้น ปรีนิพพานแล้ว พระเทวี ได้กลับมาเป็นพระมารดาของพระราहुล ส่วนพระเจ้าพาราณสี ก็คือเราตถาคต นั้นแล.

จบอรรถกถาปานิยชาดก

๖. ยูธัญชัยชาดก

ว่าด้วยการผนวชของเจ้าชายยูธัญชัยและยูธิฏฐิฉิละ

[๑๕๕๓] หม่อมฉันขอถวายบังคมพระองค์ ผู้เป็นจอมทัพ มিতตรและอำมาตย์แวดล้อมแน่นขนัด ข้าแต่พระพุทธกระหม่อม หม่อมฉันจักบวช ขอได้โปรดทรงพระอนุญาตเถิด.

[๑๕๕๔] ถ้าเธอยังบกร่องด้วยกามทั้งหลาย ฉันจะเพิ่มเติมให้เต็ม ผู้ใดเบียดเบียนเธอ ฉันจักห้ามปราม พ่อยูธัญชัยอย่าเพิ่งบวชเลย.

[๑๕๕๕] หม่อมฉันมิได้บกร่องด้วยกามทั้งหลายเลย ไม่มีใครเบียดเบียนหม่อมฉัน แต่หม่อมฉันปรารถนาจะทำที่พึง ที่ชราครอบงำไม่ได้ พระเจ้าข้า.

[๑๕๕๗] พระโอรสกราบทูลวิงวอนพระราชบิดา

พระราชบิดาหรือ ก็ทรงวิงวอนพระราชโอรส พ่อเอ๋ย
ขานึกมพากันวิงวอนว่า ข้าแต่พระยูษัญชัย อย่าทรง
ผนวชเลย.

[๑๕๕๘] ข้าแต่พระราชบิดาผู้เป็นจอมทัพ
พระองค์อย่าทรงห้ามหม่อมฉันผู้จะบวชเลย อย่าให้
หม่อมฉันมัวเมาอยู่ด้วยกามทั้งหลาย เป็นไปตามอภี-
นาชราเลย พระเจ้าข้า.

[๑๕๕๙] ลูกเอ๋ย แม่ขอร้องเธอ แม่ขอห้ามเธอ
แม่ปรารถนาจะเห็นเธอนาน ๆ อย่าบวชเสียเลยนะ
พ่อยูษัญชัย.

[๑๕๖๐] น้ำค้างบนยอดหญ้า พระอาทิตย์ขึ้นก็
ตกไปฉับไฉน อายุของมนุษย์ทั้งหลายก็ฉับนั้น ขอทูล
กระหม่อมแม่อย่าห้ามฉันเลย พระเจ้าข้า.

[๑๕๖๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมเสนา ขอได้
โปรดรีบตรัสให้พระมารดาเสด็จขึ้นสู่ยานนี้เสียเถิด
พระมารดาอย่าได้ทรงทำอันตรายแก่หม่อมฉันผู้กำลัง
รีบด่วนเสียเลย.

[๑๕๖๒] ท่านทั้งหลายจงช่วยวิ่งเต้นด้วยเถิด ขอ
ความเจริญจงมีแก่ท่านเถิด รัมมนครจักเปล่าเปลี่ยว
เสียแล้ว พ่อยูษัญชัย พระเจ้าสัพพัตถทรงอนุญาตแล้ว
ละ.

[๑๕๖๒] เจ้าชายองค์ใดเป็นผู้ประเสริฐกว่า
มนุษย์ทั้งหลาย ยังกำลังหนุ่มแน่น เปล่งปลั่งดังทอง
ธรรมชาติ เจ้าชายองค์นั้นมีกำลังแข็งแรงมีฝ้านุ่งห่ม
ย้อมน้ำฝาดบวชแล้ว.

[๑๕๖๓] เจ้าชายทั้งสององค์ คืออุชฺฐชัยกับ
อุชฺฐิละทรงละทิ้งพระราชมารดาและพระราชบิดา
แล้ว ทรงตัดเครื่องข้อมแห่งมัจจุราชเสด็จออกผนวช
แล้ว.

จบอุชฺฐชัยชาดกที่ ๖

อรรถกถายุชฺฐชัยชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ-
ปรารภการออกมหาภิเนษกรรมณ์ จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
มิตฺตมจฺจุปริพฺยุพฺพหุ ดังนี้.

ความพิสดารว่า วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายประชุมกันในโรงธรรมสภา
กล่าวถ้อยคำสรรเสริญพระคุณของพระศาสดาว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าว่า
พระทศพลจักเสด็จครองเรือนไซ้ ก็จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ใน
ห้องสกลจักรวาล มีรัตนะ ๗ ประการอย่างครบครัน ทรงสำเร็จฤทธิ์ทั้ง ๔
มีพระโอรสกว่าพันเป็นบริวาร พระองค์ ทรงสละพระราชสมบัติ อันทรงสิริ
เห็นปานนี้ ทรงเห็นโทษในกามทั้งหลาย ทรงมำกัณฐกะ มีนายฉันทะเป็นสหาย

ออกจากพระนครในเวลาเที่ยงคืน ทรงผนวช ณ ฝั่งแม่น้ำนที มีนามว่า **อโนมา** ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาตลอด ๖ พระพรรษา จึงได้ทรงบรรลุ พระสัมมาสัมโพธิญาณได้ตั้งพระประสงค์. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า กิจทุกอย่าง บัดนี้พวกเรอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อกิจเหล่านั้น กราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า คุณก่อนกิจทุกอย่าง มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่ตถาคตออกสู่มหาภิเนษกรรมณ์ แม้ในกาลก่อน ก็เคยละราชสมบัติในกรุง พาราณสี อันมีประมาณเนื้อที่ ๑๒ โยชน์ ออกบวชแล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ได้มีพระราชอาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **สัพพัตถ** ณ พระนครรัมมะ. ที่จริง กรุงพาราณสีนี้ ในอุทยชาดก มีนามว่า **สุรุษณะ** ในจุลลสูตรโตสมชาดก มีนามว่า **สุทศนะ** ในโสณันทชาดก มีนามว่า **พรหมวัฑฒนะ** ในกัณฐบาลชาดก มีนามว่า **ปุปผวดี** แต่ในอุชัญชัชชาดกนี้ ได้มีนามว่า **รัมมะ** นามของพระนครนี้ ได้เปลี่ยนไปในกาลบางคราว ด้วยประการฉะนี้. ณ พระนครรัมมะนั้น พระเจ้าสัพพัตถได้มีพระราชโอรสพัน พระองค์ ทรงพระราชทานสถาปนาพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ทรงพระนามว่า **ยูธัญชยะ** เป็นที่พระอุปราช. พระอุปราชนั้น ได้ทรงบำเพ็ญมหาทาน ทุก ๆ วัน. ครั้นกาลล่วงไปอย่างนี้ วันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ทรงรถอันประเสริฐ แต่เข่าตรู เสด็จไปสู่กีฬาในพระราชอุทยาน ด้วยพระสิริสมบัติอันใหญ่ยิ่ง ทอดพระเนตรหยาดน้ำค้าง อันติดอยู่อย่างกับตาข่าย ที่ทำด้วยเส้นด้าย ณ ที่ต่าง ๆ มียอดไม้ ยอดหญ้า ปลายกิ่งไม้ และใยแมลงมุมเป็นต้น จึงตรัสถามว่า แน่สารถีสู่สหายเอ๋ย นี่เขาเรียกว่าอะไรกัน ได้ทรงสดับว่า ขอเดชะ เหล่านี้ เขาเรียกกันว่าหยาดน้ำค้าง อันตกลงในฤดูหิมะ พระเจ้าข้า ทรงเล่นในพระราชอุทยานตลอดวัน เสด็จกลับก็ต่อเมื่อเวลาสายัณห์ มิได้ทรงเห็นหยาดน้ำค้าง

เหล่านั้นเลย ตรัสถามว่า สารถิผู้สหายเอ๋ย หยาดน้ำค้างเหล่านี้ ไปไหนหมด บัดนี้ฉันไม่เห็นมันเลย ทรงสดับว่า ขอเดชะ หยาดน้ำค้างเหล่านั้น เมื่อ ดวงอาทิตย์ขึ้นไปอยู่ ก็ละลายตกลงเหนือแผ่นดินหมดเลย พระเจ้าข้า ดังนี้แล้ว ทรงสลดพระทัยดำริว่า แม้ชีวิตและสังขารแห่งสัตว์เหล่านี้ ก็เป็นเสมือน หยาดน้ำค้างบนปลายยอดหญ้า เรายังไม่ถูกชรา พยาธิ และมรณะเบียดเบียน เลยทีเดียว ควรจะอำลาพระมารดา พระราชบิดาไปบวชตั้งนี้แล้ว จึงทรง กระทำหยาดน้ำค้างนั้นแล ให้เป็นอารมณ์ ทรงเห็นภพทั้ง ๓ ประคุมิเพลิงลุก ทั่วไป เสด็จมาถึงพระตำหนักของพระองค์แล้ว ก็ทรงดำเนินไปยังพระตำหนัก พระราชบิดา ผู้ประทับนั่งอยู่ ณ วินิจฉัยศาลา อันตกแต่งประดับประดาดีแล้ว ถวายบังคมพระราชบิดา ประทับยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง เมื่อจะทูลขออนุญาต บรรพชา จึงตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า

หม่อมฉัน ขอถวายบังคมพระองค์ ผู้เป็นจอมทัพ

**มีมิตรและอำมาตย์แวดล้อมแน่นขนัด ข้าแต่พระทูล-
กระหม่อม หม่อมฉันจักบวช ขอได้โปรดทรงอนุญาต
เถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปริพฺยุพฺหิ** แปลว่า แวดล้อมแล้ว. บทว่า **ตํ เทโว** ความว่า ขอพระทูลกระหม่อม ทรงโปรดได้อนุญาตการบรรพชา แก่กระหม่อมฉันนั้นเถิด.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะทรงห้ามท่าน จึงตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า

ถ้าเธอยังบกพร่องด้วยกามทั้งหลาย ฉันจักเพิ่ม

เติมให้เต็มครบ ผู้ใดเบียดเบียนเธอ ฉันจักห้ามปราม

พ่อยุทธ์ชยเอ๋ย อย่าเพิงบวชเลย.

พระราชกุมาร ทรงได้สดับพระราชดำรัสนั้นแล้ว จึงตรัสพระคาถา
ที่ ๓ ว่า

หม่อมฉันมิได้בקพร่องด้วยกามทั้งหลายเลย ไม่

มีใครเบียดเบียนหม่อมฉัน แต่หม่อมฉันปรารถนาจะ

ทำที่พึง ที่ชราครอบงำไม่ได้ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทีปญจ** ความว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม
ความบกพร่องด้วยกามทั้งหลาย ของหม่อมฉันมิได้มีเลยทีเดียว ใคร ๆ ที่จะ
ข่มเหงหม่อมฉันเล่า ก็ไม่มี แต่หม่อมฉันปรารถนาจะสร้างที่พึงของหม่อมฉัน
เพื่อการไปยังปรโลก. บทว่า **ยัชรา** นานิกิริติ ความว่า หม่อมฉันปรารถนา
จะกระทำเกาะที่ชราจะครอบงำไม่ได้ จะกำจัดไม่ได้ คือ จะแสวงหาอมตมหา-
นิพพาน หม่อมฉันไม่ต้องการด้วยกามทั้งหลาย ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอ
พระองค์โปรดทรงอนุญาตให้หม่อมฉันบวชเถิด พระเจ้าข้า.

พระกุมารทูลขอบรรพชาเรื่อย ๆ ด้วยประการฉะนี้. พระราชาตรัส
ห้ามว่า อย่าบวชเลยพ่อคุณเอ๋ย. พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น
จึงตรัสถึงพระคาถาว่า

พระโอรสกราบทูลวิงวอนพระราชบิดา พระ-

ราชบิดาหรือก็ทรงวิงวอนพระราชโอรส.

วาอักษรในพระคานานั้น เป็นสัมปินนัตถะ (มีการประมวลมาเป็น
อรรถ). ข้อนี้มีพุทธาธิบายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระโอรสก็วิงวอนพระ-
ราชบิดา และพระราชบิดาก็ทรงวิงวอนพระราชโอรส.

พระราชาตรัสถึงพระคาถาที่เหนือว่า

พ่อเอ๋ย ชาวนิคมพากันอ้อนวอนว่า ข้าแต่

พระยูรัญชัย พระองค์อย่าทรงผนวชเลย.

คำแห่งคานานั้น มีอธิบายว่า พ่อเอ๋ย มหาชนชาวนิคมนี้ พากัน
อ้อนวอนลูก ถึงชนชาวนครเล่าก็พากันอ้อนวอนเหมือนกันว่า พระองค์อย่า
บวชเลย.

พระกุมารตรัสพระกาถาที่ ๕ ว่า

ข้าแต่พระราชบิดาผู้ทรงเป็นจอมทัพ พระองค์

อย่าทรงห้ามหม่อมฉันผู้จะบวชเลย อย่าให้หม่อมฉัน

ได้มัวเมาอยู่ด้วยกามทั้งหลาย เป็นไปในอำนาจแห่ง

ชราเลย พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วสมนฺวฺวฺว ความว่า หม่อมฉันอย่าเป็น
คนหมกมุ่นด้วยกามทั้งหลาย ได้นามว่า ดำเนินไปสู่อำนาจของชราเลย. อธิบาย
ว่า ก็แลเหตุกระหม่อม โปรคตรงทอดพระเนตรหม่อมฉัน โดยฐานะที่จะเป็น
ผู้ยังวิญญูทักให้สิ้นไปแล้ว ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณเถิด พระเจ้าข้า.

เมื่อพระโพธิสัตว์ได้กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาได้ทรงยอมจําแน
ฝ่ายพระราชมารดาของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงสดับว่า ข้าแต่พระเทวี พระโอรส
ของพระนาง กำลังกราบทูลให้พระราชบิดาทรงอนุญาตการบรรพชาอยู่ เจ้าคะ
ตรัสว่า พวกเจ้าพากันพูดเรื่องอะไรกัน ทั้ง ๆ ที่พระพักตร์ก็มีได้ผัด ประทับ
นั่งเหนือพระวอทอง รีบเสด็จไปสู่สถานที่วิจิตร เมื่อจะตรัสวิงวอน จึงตรัส
กาถาที่ ๖ ว่า

ลูกเอ๋ย แม่ขอร้องเจ้า แม่ขอห้ามเจ้า แม่ปรารถนา

จะเห็นเจ้านาน ๆ เจ้าอย่าบวชเลยนะ พ่อยูรัญชัย.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๖ - หน้าที่ 69

พระราชกุมาร ได้สดับพระราชเสาวนีย์นั้นแล้ว จึงตรัสคาถาที่ ๗ ว่า

น้ำค้ำบนยอดหญ้า พระอาทิตย์ขึ้นก็เหือดแห้ง

ไป ฉันทใด อายุของมนุษย์ทั้งหลาย ก็ฉันทนั้น ขอทูล

กระหม่อมแม่ อย่าทรงห้ามฉันเลย พระเจ้าข้า.

คำแห่งคานานั้น มีอธิบายว่า ข้าแต่ทูลกระหม่อมแม่ หยาคน้ำค้ำบนยอดหญ้า พอพระอาทิตย์ขึ้นไปก็สลายแห้งหายไป มีอจะดำรงอยู่ได้ คือตกลงดินหมด ฉันทใด ชีวิตของหมู่สัตว์เหล่านั้น ก็ฉันทนั้น เป็นของนิดหน่อย เป็นไปชั่วคราว มิได้ตั้งอยู่นานเลย ในโลกสันนิวาสนี้เห็นปานนี้ พระองค์จะทรงเห็นหม่อมฉันนา ๆ ได้อย่างไรเล่า พระเจ้าข้า โปรดอย่าทรงห้ามหม่อมฉันเลย.

แม่เมื่อพระโพธิสัตว์ กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระนางก็ทรงตรัสอ่อนวอนแล้ว ๆ เล่า ๆ อยู่นั่นเอง. ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้า เมื่อจะกราบทูลเตือนพระราชบิดา จึงตรัสพระคาถาที่ ๘ ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมเสนา ขอได้โปรดรีบ

ตรัสให้พระราชมารดาเสด็จขึ้นสู่พระยานี้เสียเถิด พระ

มารดาอย่าได้ทรงกระทำอันตราย แก่หม่อมฉัน ผู้

กำลังรีบด่วนเสียเลย.

คำเป็นคานานั้น มีอธิบายว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อมผู้เป็นจอมรถ โปรดตรัสให้คนรีบเชิญพระมารดาของหม่อมฉันนี้ เสด็จขึ้นสู่พระยาน คือพระวอทอง พระมารดาอย่าได้ทรงทำอันตรายแก่หม่อมฉัน ผู้กำลังจะข้ามก้าวล่วงแดนกันดารคือ ชาติ ชรา พยาธิ และมรณะเสียเลย.

พระราชาทรงได้สดับพระคำรัสของพระโอรสแล้ว ตรัสว่า นางผู้เจริญ ขอได้ไปเสียเถิด จงประทับนั่งเหนือวอของเธอ ขึ้นสู่ปราสาทอันยังความยินดี

ให้เจริญเลยที่เดียวเถิด. พระนางทรงสดับพระราชดำรัสของพระราชานั้น เมื่อมีอาจะประทับอยู่ได้ ทรงแวดล้อมไปด้วยหมู่নারี เสด็จไปสู่พระปราสาทได้ประทับยืนทอดพระเนตรสถานวิจิตรด้วยหมายพระทัยว่า ลูกรักจักเป็นไปอย่างไรเล่าหนอ. ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้า เมื่อพระมารดาเสด็จไปแล้ว ทรงอ่อนวอนพระราชบิดาอีก. พระราชา เมื่อมีทรงอาจะห้ามได้ ก็ทรงอนุญาตว่า พ่อเอ๋ย ถ้าเช่นนั้น จงทำใจของเธอให้ถึงที่สุดเถิด พ่อจงผนวชเถิด. ในเวลาที่พระราชาทรงอนุญาตแล้ว พระขนิษฐาของพระโพธิสัตว์เจ้า พระนามว่า **ยัชฐิฉฐิลกุมาร** ถวายบังคมพระราชบิดา กราบทูลขออนุญาตว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม ขอพระองค์โปรดอนุญาตการบรรพชาของหม่อมฉันด้วยเถิด. พระพี่น้องทั้งสองพระองค์ ถวายบังคม. พระราชบิดา ละกามทั้งหลาย มีมหาชนแวดล้อมพากันเสด็จออกจากสถานทีวิจิตร. ฝ่ายพระเทวีทอดพระเนตรดูพระมหาสัตว์ ทรงพระกันแสงว่า เมื่อลูกฉันผนวชแล้ว รัมมนครก็จักว่างเปล่า จึงตรัสพระคาถาทั้ง ๒ ว่า

ท่านทั้งหลาย จงช่วยวิงวอนด้วยเถิด ขอความ

เจริญจงมีแก่ท่านเถิด รัมมนครจักเปล่าเปลี่ยวเสียแล้ว

พ่อยัชฐิฉฐิ พระเจ้าสัพพัตตทรงอนุญาตแล้วละ.

เจ้าชายพระองค์ใด เป็นผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์

ทั้งหลาย ยังกำลังหนุ่มแน่นเปล่งปลั่งดังทองธรรมชาติ

เจ้าชายพระองค์นั้น มีพระกำลังแข็งแรง มีฝ้านุ่งห่ม

ย้อมด้วยน้ำฝาดบวชแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิชาต** ความว่า พระนางมิได้ตรัสสั่งเหล่านั้นารี ที่ยืนล้อมอยู่ทุกนางที่เดียวว่า แน่ นางผู้เจริญทั้งหลาย สูทั้งหลายจงวิงวอนเข้าเถิด. ด้วยบทว่า **ภทฺทนต์** พระนางตรัสว่า ความเจริญเพราะการไปอย่างนั้น จงมีแก่สูเถิด. บทว่า **รัมมกั** พระนางตรัสหมายถึงรัมมนคร.

บทว่า โยหุ เสฏฺโฐ ความว่า พระโอรสของพระราชผู้ประเสริฐกว่าพระโอรสตั้งพื้นนั้น ทรงผนวชเสียแล้ว ทั้งนี้ พระนางตรัสหมายถึง พระมหาสัตว์ผู้กำลังเสด็จไปเพื่อทรงผนวช ด้วยประการฉะนี้.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ยังไม่ทรงผนวชในทันที. พระองค์ทรงถวายบังคม พระราชมารดา พระราชบิดาแล้ว ทรงชักชวนพระขนิษฐายุทธิฉิลกุมาร เสด็จออกจากพระนคร ให้มหาชนพากันกลับไปแล้ว พระพี่น้องทั้ง ๒ พระองค์ก็เสด็จเข้าสู่ป่าหิมพานต์ ทรงสร้างอาศรม ณ สถานที่อันน่ารื่นรมย์ใจ ทรงผนวชเป็นฤาษี ทำฌานและอภิฌญาณให้บังเกิดได้แล้ว เลี้ยงชีพด้วยผลหมากรากไม้ ในป่าเป็นต้น จนตลอดพระชามายุ ได้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้าแล้ว. พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

เจ้าชายทั้ง ๒ พระองค์ คือยฺชัณฺฑชัฏกับยฺชัณฺฑฉิละ

ทรงละทิ้งพระราชมารดาและพระราชบิดาแล้วทรงตัด

เครื่องข้องแห่งมัจจุราช เสด็จออกผนวชแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มจฺจุโน แปลว่า แห่งมาร. มีพุทธาธิบายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระกุมารทั้ง ๒ พระองค์นั้น คือยฺชัณฺฑชัฏและยฺชัณฺฑฉิละทรงละพระราชมารดาและพระราชบิดาเสีย ตัดเครื่องข้องของมาร คือกิเลสเป็นเครื่องข้อง ได้แก่ รากะ โทสะ และโมหะ พากันผนวชแล้ว.

พระศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสัจจะทั้งหลายแล้วตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ถึงในกาลก่อน ตถาคตก็ได้เคยละราชสมบัติผนวชแล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้ว จึงทรงประชุมชาดกว่า พระราชมารดาพระราชบิดาในครั้งนั้น ได้มาเป็นตระกูลมหาราชในบัดนี้ ยฺชัณฺฑฉิลกุมาร ได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วนยฺชัณฺฑชัฏ ก็คือเรตถาคตนั่นเองแล.

จบอรรถกถายฺชัณฺฑชัฏชาดก

๗. ทสรถชาดก

ว่าด้วยผู้มีปัญญาย่อมนิเสธราโศกถึงสิ่งที่เสียไปแล้ว

[๑๕๖๔] มานี่แน่ะ เจ้าลักษณะและนางสีดาทั้งสองจงมาลงน้ำ พระภรตนี้กล่าวอย่างนี้ว่าพระเจ้าทสรถสวรรคตเสียแล้ว.

[๑๕๖๕] พีราม ด้วยอนุภาพอะไร เจ้าพีไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ควรเศร้าโศก ความทุกข์มิได้ครอบงำพี เพราะได้ทรงสดับว่าพระราชบิดาสวรรคตแล้ว.

[๑๕๖๖] คนเราไม่สามารถจะรักษาชีวิต ที่คนเป็นอันมากพร่ำเพ้อถึง นักปราชญ์ผู้รู้แจ้งจะทำตนให้เดือดร้อนเพื่ออะไรกัน.

[๑๕๖๗] ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งพาลทั้งบัณฑิต ทั้งคนมั่งมีทั้งคนยากจน ล้วนบ่ยหน้าไปหามฤตยูทั้งนั้น.

[๑๕๖๘] ผลไม้ที่สุกแล้ว ก็พลันแต่จะหล่นลง เป็นแน่ฉันใด สัตว์ทั้งหลายเกิดมาแล้ว ก็พลันแต่จะตายเป็นแน่ ฉะนั้น.

[๑๕๖๙] เวลาเข้าเห็นกันอยู่มากคน พอถึงเวลาเย็นบางคนไม่เห็นกัน เวลาเย็นเห็นกันอยู่มากคน พอถึงเวลาเช้าบางคนไม่เห็นกัน.

[๑๕๓๐] ถ้าผู้ที่คร่ำครวญหลงเบียดเบียนตนอยู่
จะพึงได้รับประโยชน์สักเล็กน้อยไซ้ บัณฑิตผู้มีปรีชา
ก็จะพึงทำเช่นนั้นบ้าง.

[๑๕๓๑] ผู้เบียดเบียนตนเองตนอยู่ ย่อมชুব
ผอมปราศจากผิวพรรณ สัตว์ผู้ละไปแล้วไม่ได้ช่วยคุ้ม
ครองรักษา ด้วยการร่ำไห้ นั่นเลย การร่ำไห้
ประโยชน์.

[๑๕๓๒] คนฉลาดพึงดับไฟที่ไหม้ร้อนด้วยน้ำ
ฉนใด คนผู้เป็นนักปราชญ์ได้รับการศึกษามาดีมี
ปัญญาเฉลียวฉลาด พึงรีบกำจัดความโศกที่เกิดขึ้นโดย
ฉับพลัน เหมือนลมพัดปยุ่นฉนนั่น.

[๑๕๓๓] คน ๆ เดียวนั้นตายไป คนเดียวเท่านั้น
เกิดในตระกูล ส่วนการคบหากันของสรรพสัตว์ มีความ
เกี่ยวข้องกันเป็นอย่างยิ่ง.

[๑๕๓๔] เพราะเหตุฉนั้นแล ความเศร้าโศกแม้
จะมากมายก็ไม่ทำจิตใจของนักปราชญ์ ผู้เป็นพหูสูต
มองเห็นโลกนี้และโลกหน้า รู้ทั่วถึงธรรมให้เราร้อนได้.

[๑๕๓๕] เราจักให้ยศ และโภคสมบัติ แก่ผู้ที่ควร
จะได้ จักทะนุบำรุงภรรยา ญาติทั้งหลาย และคนที่
เหลือ นี้เป็นกิจของบัณฑิตผู้มีปรีชา.

[๑๕๓๖] พระเจ้ารามผู้มีพระศอคูจกลองทอง มี
พระพาหาใหญ่ ทรงครอบครองราชสมบัติอยู่ตลอด
๑๖,๐๐๐ ปี.

อรรถกถาตสธชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภกุฎุมพินผู้บิดาตายแล้วคนหนึ่ง จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า เออ ลกขณสีตา จ ดังนี้.

ความพิสดารว่า กุฎุมพินั้น เมื่อบิดาถึงแก่กรรมแล้วถูกความเศร้า
โศกครอบงำ จึงทอดทิ้งหน้าที่การงานเสียทุกอย่าง ครุ่นแต่ความเศร้าโศกอยู่
แต่ถ่ายเดียว. พระศาสดา ทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทอดพระเนตร
เห็นอุปนิสัยแห่งโศคาปัตติผลของเขา รุ่งขึ้นจึงเสด็จโปรดสัตว์ในกรุงสาวัตถี
เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ทรงส่งภิกษุทั้งหลายกลับ ทรงชวนไว้เป็นปัจฉา
สมณะเพียงรูปเดียว เสด็จไปยังเรือนของเขา เมื่อตรัสเรียกเขาผู้นั่งถวายนั่งบัลลังก์
ด้วยพระคำรัสอันไพเราะ จึงตรัสว่า คุณก่อนอุปาสก เจ้าเศร้าโศกไปทำไม เมื่อ
เขากราบทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเศร้าโศกถึงบิดากำลัง
เบียดเบียนข้าพระองค์ จึงตรัสว่า คุณก่อนอุปาสก บัณฑิตในปางก่อน ทราบ
โลกธรรม ๘ ประการ ตามความเป็นจริง เมื่อบิดถึงแก่กรรมแล้ว ก็มีได้
ประสบความเศร้าโศก แม้สักน้อยหนึ่งเลย เขากราบทูลอาราธนา จึงทรงนำ
อดีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาล พระเจ้าทสธมหาราช ทรงละความถึงอกติ เสวย-
ราชสมบัติโดยธรรม ในกรุงพาราณสี พระอัครมเหสีผู้เป็นใหญ่กว่าสตรี
๑๖,๐๐๐ นางของท้าวเธอ ประสูติพระโอรส ๒ พระองค์ พระธิดา ๑ พระองค์
พระโอรสองค์ใหญ่ทรงพระนามว่า รามบัณฑิต องค์น้องทรงพระนามว่า ลัก-
ขณกุมาร พระธิดาทรงพระนามว่า สีดาเทวี. ครั้นจำเนียรกาลนานมา พระอัคร

มหะสีสิ้นพระชนม์. พระราชาเมื่อพระนางสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงถึงอำนาจแห่งความเศร้าโศกตลอดกาลนาน หม่อมอำมาตย์ช่วยกันกราบทูลให้ทรงสร้าง ทรงกระทำการบริหารที่ควรกระทำแก่พระนางแล้ว ทรงตั้งสตรีอื่นไว้ในตำแหน่งอัครมหะสีพระนางเป็นที่รัก เป็นที่จำเริญพระหฤทัยของพระราชา. ครั้นกาลต่อมา แม้พระนางก็ทรงพระครรภ์ ทรงได้รับพระราชทานเครื่องครุภัณฑ์บริหาร จึงประสูติพระราชโอรส. พระประยูรญาติขนานพระนามพระโอรสนั้นว่า **ภรต कुमार**. พระราชาตรัสว่า แน่ นางผู้เจริญ ฉันขอให้พรแก่เธอ เธอจงรับเถิด ด้วยทรงพระเสนาหาในพระโอรส. พระนางทรงเฉยเสีย ทำทีว่าทรงรับแล้ว จนพระกุมารมีพระชนมายุได้ ๗-๘ พรรษา จึงเข้าไปเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า พระทูลกระหม่อม พระองค์พระราชทานพระพรไว้แก่บุตรของกระหม่อมฉัน บัดนี้ ขอทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระพรนั้นแก่เธอ เมื่อพระราชาตรัสว่ารับเอาเถิด นางผู้เจริญ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม ขอพระองค์โปรดทรงพระกรุณาพระราชทานราชสมบัติ แก่บุตรของกระหม่อมฉันเถิด พระเจ้าข้า. พระราชาทรงตบพระหัตถ์ตรัสขู่ว่า เจ้าจงย่อยยับเสียเถอะ นางถ้อยบุตรของข้า ๒ คน กำลังรุ่งเรืองเหมือนกองเพลิง เจ้าจะให้ข้าฆ่าเขาทั้ง ๒ คนเสียแล้ว ขอราชสมบัติให้ลูกของเจ้า. พระนางตกพระทัย เสด็จเข้าสู่พระตำหนักอันทรงสิริ ถึงในวันอื่น ๆ เล่า ก็คงทูลขอราชสมบัติกับพระราชาเนืองๆ ทีเดียวน. พระราชาครั้นไม่พระราชทานพระพรแก่พระนาง จึงทรงพระดำริว่า ขึ้นชื่อว่ามาตุคามเป็นคนอกตัญญู มักทำลายมิตร นางนี้พึงปลอมหนังสือหรือจ้างคนโกง ๆ ฆ่าลูกทั้ง ๒ ข้องเราเสียได้. พระองค์จึงตรัสสั่งให้พระราชโอรสทั้ง ๒ เข้าเฝ้า ตรัสความนั้น มีพระดำรัสว่า พ่อเอ๋ย อันตรายคงจักมีแก่พวกเจ้า ผู้อยู่ ณ ที่นี้ เจ้าทั้งหลายจงพากันไปสู่แดนแห่งสามันตราช หรือ

สูรราวป่า พวกมันมาถือเมื่อพ่อตายแล้ว ยึดเอาราชสมบัติของตระกูลเกิด ดังนี้แล้ว รับสั่งให้พวกโหราจารย์เข้าเฝ้าอีก ตรัสถามกำหนดพระชนมายุของพระองค์ ทรงสดับว่า จักยังยืนไปตลอด ๑๒ ปีข้างหน้า จึงตรัสว่า พ่อเอ๋ย โดยล่วงไป ๑๒ ปีถัดจากนี้ พวกเจ้าจงพากันมา ให้นำมาถวายให้มหาชนกฉัตรถวาย. พระราชโอรสเหล่านั้น กราบทูลว่า ดีแล้ว พระเจ้าข้า พวกเราถวายบังคม พระราชบิดา ทรงพระกัณแสง เสด็จลงจากพระปราสาท. พระนางสีดาเทวี ทรงพระดำริว่า ถึงเราก็จักไปกับพี่ทั้ง ๒ ถวายบังคมพระราชบิดา ทรงพระกัณแสงเสด็จออก. กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์นั้น แวดล้อมไปด้วยมหาชน ออกจากพระนคร ทรงให้นำมาถวายพากันกลับ เสด็จเข้าสู่หิมวันตประเทศโดยลำดับ สร้างอาศรม ณ ประเทศอันมีน้ำและมูลผลาผลสมบูรณ์ ทรงเลี้ยงพระชนมชีพด้วยผลาผล พวกมันประทับอยู่แล้ว. ฝ่ายพระลักษณบัณฑิต และพระนางสีดา ได้ทูลขอเรื่องพระรามบัณฑิตรับปฏิญาณว่า พระองค์ดำรงอยู่ในฐานะแห่งพระราชบิดาของหม่อมฉัน เหตุนี้ฉันเชิญประทับประจำ ณ อาศรมบทเท่านั้นเถิด หม่อมฉันทั้ง ๒ จักนำผลาผลมาบำรุงเลี้ยงพระองค์. จำเดิมแต่นั้นมา พระรามบัณฑิต คงประทับประจำ ณ อาศรมบทนั้นเท่านั้น. พระลักษณบัณฑิต และพระนางสีดา พวกมันหาผลาผลมาปรนนิบัติพระองค์. เมื่อกษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์นั้น ทรงเลี้ยงพระชนมชีพอยู่ด้วยผลาผลอย่างนี้ พระเจ้าทศรถมหาราช เสด็จสวรรคตลงในปีที่ ๕ เพราะทรงเศร้าโศกถึงพระราชโอรส. ครั้นจัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าทศรถมหาราชเสร็จแล้ว พระเทวีมีพระดำรัสให้พวกอำมาตย์ถวายพระเศวตฉัตร แต่พระภรตกุมารผู้โอรสของตน. แต่พวกอำมาตย์ทูลว่า เจ้าของเศวตฉัตรยังอยู่ในป่า ดังนี้แล้ว จึงไม่ยอมถวาย. พระภรตกุมารตรัสว่า เราจักเชิญพระรามบัณฑิต ผู้เป็นพระภาคามาจากป่า ให้ทรงเฉลิมพระเศวตฉัตร ทรงถือเครื่องราชกกุธภัณฑ์

๕ อย่าง พร้อมด้วยเสนา ๔ เหล่า บรรลุถึงที่ประทับของพระรามบัณฑิตนั้น ให้ตั้งค่ายพักแรมอยู่ ณ ที่อันไม่ไกล เสด็จเข้าไปสู่อศรมบทกับอำมาตย์ ๒-๓ นาย ในเวลาที่พระลักษณบัณฑิต และพระนางสีดาเสด็จไปป่า เข้าเฝ้าพระราม บัณฑิต ผู้ปราศจากความระแวง ประทับนั่งอย่างสบาย ประหนึ่งรูปทองคำที่ตั้งไว้ ณ ประตูอศรมบท ถวายบังคม ประทับยืน ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง กราบทูลข่าวของพระราชาแล้ว ก็ทรงฟุบลงแทบพระบาททั้งคู่ ทรงพระกัณแสงพร้อมกับเหล่าอำมาตย์. พระรามบัณฑิต มิได้ทรงเศร้าโศกเลย มิได้ทรงพระกัณแสงเลย. แม้เพียงอาการผิดปกติแห่งอินทรีย์ ก็มีได้มีแก่พระองค์เลย ก็แลในเวลาทีพระภรรยาทรงพระกัณแสงประทับนั่ง เป็นเวลาสายฝนห่มัย พระลักษณบัณฑิต และพระนางสีดาทั้ง ๒ พระองค์ ทรงพากันถือผลาผล เสด็จมาถึง. พระรามบัณฑิตทรงดำริว่า เจ้าลักษณะและแม่สีดายังเป็นเด็ก ยังไม่มีปรีชากำหนดถึถ้วนเหมือนเรา ได้รับบอกเล่าว่า บิดาของเธอสวรรคตแล้วโดยรวดเร็ว เมื่อไม่อาจจะยับยั้งความเศร้าโศกไว้ได้ แม้หัวใจของเธอ ก็อาจแตกไปได้ เราต้องใช้อุบายให้เจ้าลักษณะและแม่สีดาจงไปแช่น้ำแล้ว ให้ได้ฟังข่าวนั้น. ลำดับนั้น ทรงชี้แอ่งน้ำแห่งหนึ่ง ข้างหน้าแห่งกษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์นั้น ตรัสว่า เจ้าทั้ง ๒ มาช้านัก นี่เป็นทัณฑกรรมของเจ้า เจ้าจงลงไปแช่น้ำเย็นอยู่ ดังนี้แล้ว จึงตรัสถึงพระกาถาว่า

มานี้แน่เจ้าลักษณะ และนางสีดาทั้ง ๒ จงมา

ลงน้ำ.

คำอันเป็นคานันนั้น มีอธิบายว่า นานี้แน่เจ้าลักษณะและนางสีดา จงพากันมา จงลงสู่น้ำทั้ง ๒ คน.

พระลักษณะและพระนางสีดาทั้ง ๒ พระองค์นั้น พากันเสด็จลงไป
ประทับยืนอยู่ ด้วยพระดำรัสครั้งเดียวเท่านั้น. ลำดับนั้น พระรามบัณฑิต
เมื่อจะทรงบอกข่าวแห่งพระราชบิดาแก่กษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์นั้น จึงตรัสถึง
กาลาที่เหลือว่า

พอรตนะนี้ กล่าวอย่างนี้ว่า พระราชาทสรถ

สวรรคตเสียแล้ว.

พระลักษณะและพระนางสีดาทั้ง ๒ พระองค์นั้น พอได้สดับข่าวว่า
พระราชบิดาสวรรคตเท่านั้น ก็พากันวิสาขจิตสลดไป. พระรามบัณฑิตตรัสบอก
ซ้ำอีก ก็พากันสลดไปอีก. หม่อมอำมาตย์ช่วยกันอุ้มกษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์
อันทรงถึงวิสาขจิตภาพไปถึง ๓ ครั้ง ด้วยอาการอย่างนี้ ขึ้นจากน้ำให้ประทับนั่ง
บนบก. เมื่อเธอทั้ง ๒ ได้ลมอัสสาสปัสสาสะแล้ว ทุกพระองค์ต่างก็ประทับนั่ง
ทรงพระกันแสงคร่ำครวญกันเรื่อย. ครั้งนั้น พระภรตกุมาร ทรงพระดำริว่า
พระภาคของเรา ลักษณะกุมารและพระภคินีสีดาเทวีของเรา สดับข่าวว่า
พระทสรถสวรรคตเสียแล้ว มีอาจจะยับยั้งความเศร้าโศกไว้ได้ แต่พระราม
บัณฑิต มิได้ทรงเศร้าโศก มิได้ทรงคร่ำครวญเลย อะไรเล่าหนอ เป็นเหตุ
แห่งความไม่เศร้าโศกของพระองค์ ต้องถามพระองค์ดู. เมื่อท้าวเธอจะตรัส
ถามพระองค์ จึงตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า

พี่รามบัณฑิต ด้วยอนุภาพอะไร เจ้าพี่จึงไม่

เศร้าโศก ถึงสิ่งสมควรเศร้าโศก ความทุกข์มิได้ครอบงำ

พี่เพราะได้สดับว่า พระราชบิดาสวรรคตเล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปภาเวน แปลว่า ด้วยอนุภาพ. บทว่า
น ตํ ปสหเต ทุกข์ ความว่า ความทุกข์เห็นปานนี้ เหตุไรจึงไม่บีบคั้น
พี่ได้เลย อะไรเป็นเครื่องบังคับมิให้พี่เศร้าโศกเลย โปรดแจ้งแก่หม่อมฉันก่อน.

ลำดับนั้น พระรามบัณฑิต เมื่อจะแสดงเหตุที่บังคับมิให้พระองค์ทรง
เสวราโศก แก่พระกุมารภรตะนั้น จึงตรัสว่า

คนเราไม่สามารถจะรักษาชีวิต ที่คนเป็นอันมาก
พร่ำเพ้อถึง นักปราชญ์ผู้รู้แจ้งจะทำตนเพื่อให้เดือดร้อน
เพื่ออะไรกัน.

ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งพาลทั้งบัณฑิต ทั้งคนมั่งมี
ทั้งคนยากจน ล้วนบ้ายหน้าไปหามฤตยูทั้งนั้น.

ผลไม้ที่สุกแล้ว ก็พลันแต่จะหล่นลงเป็นแน่
จันใด สัตว์ทั้งหลายเกิดมาแล้ว ก็พลันแต่จะตาย
เป็นแน่ จันนั้น.

เวลาเข้าเห็นกันอยู่มากคน พอถึงเวลาเย็น
บางคนก็ไม่เห็นกัน เวลาเย็นเห็นกันอยู่มากคน พอ
ถึงเวลาเช้าบางคนก็ไม่เห็นกัน.

ถ้าผู้ที่คร่ำครวญหลงเบียดเบียนตนอยู่ จะพึงได้
รับประโยชน์สักเล็กน้อยไซ้ บัณฑิตผู้มีปรีชา ก็
พึงทำเช่นนั้นบ้าง.

ผู้เบียดเบียนตนของตนอยู่ ย่อมชুবผอม
ปราศจากผิวพรรณ สัตว์ผู้ละไปแล้วไม่ได้ช่วยคุ้มครอง
รักษา ด้วยการรำไให้มันเลย การรำไให้รับประโยชน์.

คนฉลาดพึงดับไฟที่ไหม้เรือนด้วยน้ำ จันใด
คนผู้เป็นนักปราชญ์ ๖ ได้รับการศึกษามาดีแล้ว มีปัญญา
เฉลียวฉลาด พึงรีบกำจัดความเสวราโศกที่เกิดขึ้นโดย
พลัน เหมือนลมพัดปยุ่นๆ ฉะนั้น.

คน ๆ เดียวเท่านั้น ตายไป คนเดียวเท่านั้น เกิด
ในตระกูล ส่วนการคบหากันของสรรพสัตว์ มีการ
เกี่ยวข้องกันเป็นอย่างยิ่ง.

เพราะเหตุนั้นแล ความเศร้าโศกแม้จะมากมาย
ก็ไม่ทำจิตใจของนักปราชญ์ผู้เป็นพหูสูต มองเห็น
โลกนี้และโลกหน้า รู้ทั่วถึงกรรมให้เร่าร้อนได้.

เราจักให้ยศ และโภคสมบัติ แก่ผู้ที่ควรจะได้
จักทะนุบำรุงภริยา ญาติทั้งหลาย และคนที่เหลือ นี้
เป็นกิจของบัณฑิตผู้ปรีชา.

พระรามบัณฑิต ได้ประกาศถึงอนิจจาดำด้วยคาถา ๖ คาถาเหล่านี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาเลตุ ได้แก่ เพื่อจะรักษา. บทว่า
ลปต ได้แก่ ผู้บ่นเพื่ออยู่ ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า พ่อภรรยาเอ๋ย
ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย บรรดาที่พากันร่ำไห้ถึงกันมากมาย แม้สักคนเดียว
ก็มีอาจจะรักษาไว้ได้ว่า อย่าขาดไปเลยนะ บัดนี้ผู้เช่นเรานั้น รู้โลกธรรมทั้ง
๘ ประการ โดยความเป็นจริง เชื่อว่า วิญญูชน มีความหลักแหลมเป็นบัณฑิต
ในเมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีชีวิต มีความตายเป็นที่สุด ตายไปแล้ว จะยังตนให้เข้า
ไปเดือคร่อนเพื่ออะไรกัน คือเหตุไรจึงจะแผดเผาตน ด้วยความทุกข์ของตน
อันหาอุปการะมิได้. คาถาว่า ทหรา จ เป็นต้นมีอธิบายว่า พ่อภรรยาเอ๋ย จิน
เชื่อว่า มฤตยู นี้ มิได้ละอาย ต่อคนหนุ่มผู้เช่นกับรูปทองคำ มีชัตติยกุมารเป็น

ต้นเลย และมีได้เกรงขามย่อมหาโยธาทั้งหลาย ผู้ถึงความเจริญโดยคุณ มิได้
เกรงกลัวเหล่าสัตว์ ผู้สันดานหนาเป็นพาล มิได้ยำเกรงปวงบัณฑิต มิพระ-
พุทธเจ้าเป็นต้น มิได้หวั่นเกรงมวลอิสริยชน มิพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น มิ
ได้ออดสูต่อคนขัดสนไม่เว้นตัว ผู้สัตว์เหล่านี้ แม้ทั้งหมดล้วนบ่าหน้าไปหา
มฤตยู พวกกันย่อยยับแหลกลาญที่ปากแห่งความตายทั้งนั้นแหละ. บทว่า ปตน-
โต ได้แก่ โดยการตกไป มีอธิบายว่า ลูกก่อนพ่อภรรยาเอ๋ย เปรียบเหมือน
ผลไม้อันสุกแล้ว ตั้งแต่เวลาที่สุกแล้วไป ก็มีแต่จะรอเวลาร่วงหล่น ที่จะพราว
จากขั้วหล่นลงบัดนี้ หล่นลงเดี๋ยวนี้ คือผลไม้เหล่านั้น มิแต่จะคอยระแวงอยู่
อย่างนี้ว่า ความหวั่นที่จะต้องหล่นเป็นการแน่นอนเที่ยงแท้ มิแต่เรื่องนั้น
ถ่ายเดียวเท่านั้น ฉันทใด แม้ผู้สัตว์ที่ต้องตาย ที่เกิดมาแล้ว ก็ฉันทนั้น หวั่นเกรง
แต่ที่จะตายถ่ายเดียวเท่านั้น ขณะหรือครู่ที่ผู้สัตว์เหล่านั้น จะไม่ต้องระแวง
ความตายนั้น ไม่มีเลย. บทว่า สายั แปลว่า ในเวลาเย็น. ด้วยบทว่า สายั
นี้ ท่านแสดงถึงการที่ไม่ปรากฏของผู้ที่เห็นกันอยู่ในเวลากลางวัน ในเวลา
กลางคืน และของสัตว์ผู้เห็นกันอยู่ในเวลากลางคืน ในเวลากลางวัน. บทว่า
กัญจิตตุลล ความว่า ถ้าคนเราร่ำครวญอยู่ด้วยคิดว่า พ่อของเรา ลูกของ
เรา ดังนี้เป็นต้น หลงไหลเบียดเบียนตนอยู่ ให้ตนลำบากอยู่ จะพึงนำ
ประโยชน์มาแม้สักหน่อย. บทว่า กยิรา เจ น วิจกุขโณ ความว่า เมื่อ
เป็นเช่นนั้น บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงรำไห้เช่นนั้น. แต่เพราะผู้รำไห้อยู่ ไม่
สามารถจะนำผู้ตายแล้วมาได้ หรือสามารถจะทำความเจริญอื่น ๆ แก่ผู้ตายแล้ว
นั้นได้ เหตุนั้นจึงเป็นกิริยาที่ไร้ประโยชน์ แก่ผู้ที่ถูกรำไห้ถึง บัณฑิตทั้งหลาย
จึงไม่รำไห้. บทว่า อตุตทานมตุตโน ความว่า ผู้รำไห้กำลังเบียดเบียน
อรรถภาพของตน ด้วยทุกข์คือความโศกและความรำไห้. บทว่า น เตน ความ
ว่า ด้วยความรำไห้ นั้น ผู้สัตว์ผู้ไปปรโลกแล้ว ย่อมจะกุมครองไม่ได้ จะยังตน

ให้เป็นไม่ได้เลย. บทว่า **นิรตุตา** ความว่า เพราะเหตุนั้น การร่ำให้ถึงฝูงสัตว์ผู้ตายไปแล้วเหล่านั้นจึงเป็นกริยาที่หาประโยชน์มิได้. บทว่า **สธณ** ได้แก่ เรือนเป็นที่อยู่อาศัย ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า บุรุษผู้เป็นบัณฑิต เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ ก็ไม่ต้องตกใจแม้สักครู่ รีบดับเสียด้วยน้ำตั่งพันหม้อทันที ฉันทิรชนก็ฉันทันนั้น พึงดับความโศกที่เกิดขึ้นแล้ว โดยทันทีทีเดียว กำจัดปิดเป่าเสียโดยวิธี ที่ความโศกจะไม่อาจตั้งอยู่ได้ เหมือนลมพัดปยุ่นุ่น ฉะนั้น. ในบทว่า **เอโกว มจฺโจ** มีอธิบายดังต่อไปนี้ พ่อภรรยาเอ๋ย ฝูงสัตว์เหล่านี้ชื่อว่า มีกรรมเป็นของของตน สัตว์ผู้ไปสู่ปรโลกจากโลกนี้ ผู้เดียวจากฝูงสัตว์เหล่านั้น ล่วงไปผ่านไป แม้เมื่อเกิดในตระกูลมีกษัตริย์เป็นต้น ผู้เดียวเท่านั้นไปเกิด. ส่วนความร่วมมือคบหากันของสัตว์ทั้งปวงในที่นั้น ๆ มีการเกี่ยวข้องกันนั้นว่า ผู้นี้เป็นบิดาของเรา ผู้นี้เป็นมารดาของเรา ผู้นี้เป็นญาติมิตรของเรา ดังนี้ ด้วยอำนาจที่เกี่ยวข้องกัน ทางญาติ ทางมิตร เท่านั้นเป็นอย่างยิ่ง แต่เมื่อว่าโดยปรมาตม์ ฝูงสัตว์เหล่านี้ ในภพทั้ง ๓ มีกรรมเป็นของของตนทั้งนั้น. บทว่า **ตสุมา** ความว่า เพราะเว้นความเกี่ยวข้องทางญาติ ทางมิตร อันเป็นเพียงการคบหากัน ของสัตว์เหล่านี้เสียแล้ว ต่อจากนั้นย่อมเป็นอื่นไปไม่ได้ ฉะนั้น. บทว่า **สมฺปสฺสโต** ได้แก่ เห็นโลกนี้และโลกหน้า อันมีความพลัดพรากจากกันเป็นสภาวะโดยชอบ. บทว่า **อญฺญา ย มมฺม** ได้แก่ เพราะรู้โลกธรรม ๘ ประการ. บทว่า **หทย มนฺลฺลจ** นี้ ทั้ง ๒ บท เป็นชื่อของจิตนั่นเอง ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้ว่า

ไปฏฐปาพะเอยฺย ธรรมในมวถมนุสฺสยฺเหล่านี้ คือ

มีลาภ ไม่มีลาภ มียศ ไม่มียศ นินทา สรรเสริญ

สุขและทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง เธออย่าเศร้าโศก เธอ

จะเศร้าโศกไปทำไม ดังนี้.

ความเศร้าโศกแม้จะใหญ่หลวง ซึ่งมีบุตรที่เป็นที่รักตายไปเป็นวัตถุ
ย่อมปรากฏทางจิต ด้วยโลกธรรม ๘ ประการอย่างใดอย่างหนึ่งนี้ และย่อมไม่
แผดเผาหทัย ของธีรชนผู้ดำรงอยู่ เพราะได้ถึงถึงสภาวะธรรมอันนั้นว่าเป็นของ
ไม่เที่ยง. อีกนัยหนึ่ง พึงเห็นความในข้อนี้ อย่างนี้ว่า ความเศร้าโศกแม้ว่า
จะใหญ่หลวงก็จะแผดเผาหทัยวัตถุ และใจของธีรชนไม่ได้ เพราะมาทราบโลก
ธรรม ๘ ประการนี้. บทว่า โสหิ ยสยจ โภคยจ ความว่า พ่อภรรยา
เอ๋ย การร้องไห้รำไห้ เหมือนของพวกคนอันธพาล ไม่สมควรแก่เราเลย แต่
เราเมื่อพระราชบิดาล่วงลับไปดำรงอยู่ในฐานะของพระองค์นั้นแล จะให้ท่านแก่
คนที่ควรให้ มีพวกคนกำพร้าเป็นต้น ให้ตำแหน่งแก่ผู้ที่ควรให้ตำแหน่ง ให้
ยศแก่ผู้ที่ควรจะให้ยศ บริโภคอิสริยยศ โดยนัยที่พระราชบิดาของเราทรงบริโภค
ทรงเลี้ยงหมู่ญาติ จะคุ้มครองคนที่เหลือ คือคนภายในและคนที่เป็นบริวาร
จักกระทำการปกป้องและคุ้มครองกันโดยธรรม แก่สมณะและพราหมณ์ผู้ทรง
ธรรม เพราะทั้งนี้เป็นกิจอันสมควรของผู้รู้ คือ ผู้เป็นบัณฑิต.

ฝูงชนฟังธรรมเทศนาอันประกาศความไม่เที่ยง ของพระรามบัณฑิตนี้
แล้วพากันสร้างโศก. ต่อจากนั้น พระภคตกุมารบังคมพระรามบัณฑิตทูล
ว่า เชิญพระองค์ทรงรับราชสมบัติ ในพระนครพาราณสีเถิด. คุณก่อนพ่อ
ท่านจงพาพระลักษมณ์และสีดาเทวีไปครองราชสมบัติกันเถิด. ทูลถามว่า ก็
พระองค์เล่า พระเจ้าข้า. ตรัสว่า พ่อเอ๋ย พระบิดาของฉันทได้ตรัสไว้
กะฉันทว่า ต่อล่วง ๑๒ ปี เจ้าค่อยมาครองราชสมบัติ เมื่อฉันทจะไป ณ
บัดนี้เล่า ก็เป็นอันไม่เชื่อว่าจะไม่กระทำตามพระคำรัสของพระองค์ แต่ครั้น
พ้นจาก ๓ ปี อันไปแล้ว ฉันทจักยอมไป. ทูลถามว่า ตลอดกาลเพียงนี้
ใครจักครองราชสมบัติเล่า. พวกเขอครองซี. ทูลว่า หากหม่อมฉันทไม่ครอง.
ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นรองท้าคนั้จักครองจนกว่าฉันทไป แล้วทรงถอดฉลองพระ-
บาททำด้วยหญ้าของพระองค์ประทานให้. กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์รับฉลอง

พระบาทบงกมพระรามบัณฑิต แวดล้อมด้วยมหาชน เสด็จไปสู่พระนครพาราณสี. ฉลองพระบาทครองราชสมบัติตลอด ๓ ปี. พวกอำมาตย์พากันวางแผนฉลองพระบาทหว่านเชื้อราชบัลลังก์ แล้วพากันตัดสินคดี. ถ้าตัดสินไม่ดี ฉลองพระบาทก็กระทบกัน ด้วยสัญญาอัน ต้องพากันตัดสินใหม่ เวลาที่ตัดสินชอบแล้ว ฉลองพระบาทปราศจากเสียงและคงเงียบอยู่. ต่อนั้นสามปี พระรามบัณฑิตจึงเสด็จออกจากป่าบรรลุถึงพระนครพาราณสี เสด็จเข้าสู่พระราชอุทยาน. พระกุมารทั้งหลาย ทรงทราบความที่พระองค์เสด็จมา มีหมู่อำมาตย์ แวดล้อมเสด็จไปพระอุทยาน ทรงกระทำนางสีดาเป็นอักรรมเหสีแล้วอภิเษกทั้งคู่. พระมหาสัตว์ทรงปราบดาภิเษกแล้ว ประทับเหนือราชรถอันอลงกต เสด็จเข้าสู่พระนครด้วยบริวารขบวนใหญ่ ทรงเลียบพระนครแล้วเสด็จขึ้นสู่ท้องพระโรง แห่งพระสุนันทนปราสาท. ตั้งแต่นั้น ทรงครองราชสมบัติโดยธรรมตลอดหมื่นหกพันปี ในเวลาสิ้นพระชนมายุ ทรงยังเมืองสวรรค์ให้เนื่องแน่นแล้ว. อภิสัมพุทธกาลานี้ว่า

พระเจ้ารานผู้มีพระศอจกทอง มีพระพาหา

ใหญ่ ทรงครอบครองราชสมบัติอยู่ตลอด ๑๖,๐๐๐ ปี

ดังนี้ ย่อมประกาศเนื้อความนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กมุพุคิโว** ความว่า มีพระศอ เช่นกับแผ่นทองคำ. จริงอยู่ ทองคำเรียกว่า กัมพู.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสัจจะ ในเวลาจบสัจจะ กุฎุมพีดำรงในโศคาปัตติผล ทรงประชุมชาดกว่า **พระทศ-
รอมหาราชครั้งนั้น** ได้มาเป็น**สุทโชนมหาราช** พระมารดาได้มาเป็น**พระมหายา** สีดาได้มาเป็น**มารดาของราहुล** เจ้าภรตะได้มาเป็น**อานนท์** เจ้าลักษณ ได้มาเป็น**สารีบุตร** บริษัทได้มาเป็น**พุทธบริษัท** ส่วน**รามบัณฑิต** ได้มาเป็น**เรตถาคตแล.**

จบอรรถกถาทศรชชาดก

๘. สังวรชาดก

ว่าด้วยพระราชามีศีลาจารวัตรที่ดีงาม

[๑๕๗๗] ข้าแต่พระมหाराช พระราชาผู้เป็นจอมแห่งชน ทรงทราบถึงพระศีลาจารวัตรของพระองค์ ทรงยกย่องพระกุมารเหล่านี้ มีได้สำคัญพระองค์ด้วยชนบทอะไรเลย.

[๑๕๗๘] เมื่อพระมหाराชาผู้สมมติเทพ ยังทรงพระชนม์อยู่หรือทิวงคตแล้วก็ตาม พระประยูรญาติผู้เห็นประโยชน์ตนเป็นสำคัญ พวกนั้นยอมรับนับถือพระองค์.

[๑๕๗๙] ข้าแต่พระเจ้าสังวรราช ด้วยพระศีลาจารวัตรข้อไหน พระองค์จึงสถิตอยู่เหนือพระเชษฐภคินาผู้ทรงร่วมกำเนิดได้ ด้วยพระศีลาจารวัตรข้อไหน หมู่พระญาติที่ประชุมกันแล้ว จึงไม่ยำยีพระองค์ได้.

[๑๕๘๐] ข้าแต่พระราชบุตร หม่อมฉันมีได้ริษยาสมณะทั้งหลายผู้แสวงหาคูณอันใหญ่หลวง หม่อมฉันนอบน้อมท่านเหล่านั้นโดยเคารพ ไหว้เท้าของท่านผู้คงที่.

[๑๕๘๑] สมณะเหล่านั้น ยินดีแล้วในคุณธรรมของท่านผู้แสวงหาคูณ ย่อมพำสอนหม่อมฉันผู้ประกอบในคุณธรรม ผู้พอใจฟังไม่มีความริษยา.

[๑๕๘๒] หม่อมฉันได้ฟังคำของสมณะ ผู้แสวง
หาคุณอันใหญ่หลวงเหล่านั้นแล้ว มิได้ดูหมิ่นสักน้อย
หนึ่งเลย ใจของหม่อมฉันยินดีแล้วในธรรม.

[๑๕๘๓] กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ
และกองพลเดินเท้า หม่อมฉันไม่ตัดเบียเลี้ยงและ
บำเหน็จบำนาญของจาดุรงคเสนาเหล่านั้นให้ลด
น้อยลง.

[๑๕๘๔] อำมาตย์ผู้ใหญ่ และข้าราชการผู้มี
ปรีชาของหม่อมฉันมีอยู่ ช่วยกันบำรุงพระนคร
พาราณสีให้มีเนื้อมาก มีน้ำดี.

[๑๕๘๕] อนึ่ง พวกพ่อค้าผู้มั่งคั่งมาแล้วจากรัฐ
ต่าง ๆ หม่อมฉันช่วยจัดอารักขาให้พ่อค้าเหล่านั้น
ขอได้โปรดทราบอย่างนี้เถิด เจ้าพี่อุโบสถ.

[๑๕๘๖] ข้าแต่พระเจ้าสังวรราช ได้ยินว่า
พระองค์ทรงครอบครองราชสมบัติแห่งหมู่พระญาติ
โดยธรรม พระองค์เป็นผู้มีพระปรีชาด้วย เป็นบัณฑิต
ด้วย ทั้งทรงเกื้อกูลพระประยูรญาติด้วย.

[๑๕๘๗] ศัตรูทั้งหลายย่อมไม่เบียดเบียนพระ-
องค์ผู้แวดล้อมไปด้วยพระประยูรญาติ ทรงพร้อมมูล
ด้วยรัตนะต่าง ๆ เหมือนจอมอสูร ไม่เบียดเบียนพระ-
อินทร์ ฉะนั้น.

อรรถกถาสังวรมหาราชชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภกฤษฎีทอดทิ้งความเพียรเสียแล้วรูปหนึ่ง ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้น
ว่า ชานนโศ โน มหาราชฯ ดังนี้.

เรื่องมีว่า กฤษณนั้นเป็นกุลบุตรชาวพระนครสาวัตถิ ฟังพระธรรม
เทศนาของพระศาสดา บรรพชาได้อุปสมบทแล้ว บำเพ็ญอาจารย์วัตร และ
อุปัชฌาย์วัตร ท่องพระปาฏิโมกข์ทั้งสองจนคล่อง มีพรรษาครบ ๕ เรียน
กรรมฐาน ลาอาจารย์และอุปัชฌาย์ว่า ผมจักอยู่ในป่า ไปถึงบ้านชายแดน
ตำบลหนึ่ง พวกคนต่างเลื่อมใสในอิริยาบถ พวกกันสร้างบรรณศาลาบำรุงอยู่
ในบ้านนั้น ครั้นเข้าพรรษา ก็บำเพ็ญสืบสร้างพยายามจำเรณูกรรมฐานตลอด
ไตรมาส ด้วยความเพียรอันปรารภแล้ว ไม่สามารถให้คุณแม้เพียงโอภาส
บังเกิดได้ ดำริว่า ในบุคคลสี่เหล่า ที่พระศาสดาทรงแสดงแล้ว เราคงเป็น
ประเภทที่พรมะเสียแน่แล้ว เราจะอยู่ป่าทำไม ไปพระเชตวัน คอยดูพระรูป
พระโฉมของพระตถาคตเจ้า สดับธรรมเทศนาอันไพเราะ ยับยั้งอยู่เถอะ.
เธอทอดทิ้งความเพียรออกจากบ้านนั้น ไปถึงพระเชตวันโดยลำดับ ถูกอาจารย์
และอุปัชฌาย์ทั้งกฤษฎีที่เคยรู้จักมักคุ้น รุมถามถึงเหตุที่บังคับให้มา ก็บอก
เรื่องนั้น ถูกกฤษฎีเหล่านั้นติเตียนว่า เหตุไรคุณจึงทำอย่างนี้ นำตัวไปสู่สำนัก
พระศาสดา เมื่อตรัสว่า คุณก่อนกฤษฎีทั้งหลาย เธอพากฤษฎีผู้ไม่ปรารถนามากัน
หรือ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กฤษฎีนี้ทอดทิ้งความเพียรมาแล้ว
พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสถามว่า ที่เขาว่านะจริงหรือ เมื่อกราบทูลว่าจริง
พระเจ้าข้า ตรัสว่า คุณก่อนกฤษฎี เหตุไรจึงทอดทิ้งความเพียรเสียละ ที่จริง

ผลอันเลิศในพระศาสนานี้ ที่มีนามว่าอรหัตผล ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เกียจคร้าน ผู้มีความเพียรอันปรารถแล้ว จึงจะชื่นชมอริยมรรคได้ ก็แลในปางก่อน เธอก็เป็นคนมีความเพียรทนต่อโอวาท ด้วยเหตุนั้นแล แม้เป็นน้องสุดท้อง แห่งโอรส ๑๐๐ ของพระเจ้าพาราณสี ตั้งอยู่ในโอวาทของบัณฑิตทั้งหลาย ก็ถึงเสวตฉัตรได้ ทรงนำอดีตนิทานมา ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระโอรสสุดท้องนี้ ได้ทรงยึดเหนี่ยวผูกน้ำใจฝูงชนผู้ถึง พระนครพาราณสีทั่วหน้า ด้วยสังคหวัดถุนั้น ๆ ได้เป็นที่รักที่เจริญใจของคน ทั้งปวง. กาลต่อมา พวกอำมาตย์พากันกราบทูลถามพระราชผู้ประทับนั่ง เหนือพระแท่นที่สวรรคตว่า ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ๆ เมื่อ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสวรรคตไป พวกข้าพระพุทธเจ้าจักถวายเสวตฉัตรให้ แก่ใคร พระเจ้าข้า พระองค์ตรัสสั่งว่า พ่อเอ๋ย ลูกของฉันทันทีทั้งหมด เป็น เจ้าของเสวตฉัตรทั้งนั้น แต่ผู้ใดจับใจพวกเธอ พวกเธอก็ให้เสวตฉัตรแก่ผู้นั้นก็ แล้วกัน ครั้นพระองค์สวรรคต พวกอำมาตย์นั้น จัดการถวายพระเพลิงพระศพ ของพระองค์เสร็จ ประชุมกันในวันที่ ๗ ตกลงกันว่า พระราชารับสั่งไว้ว่า ผู้ใด จับใจเธอได้ พวกเธอพึงยกเสวตฉัตรให้แก่มุนีนั้น ก็แลพระสังวรกุมารพระองค์นี้ จับใจพวกเราไว้ได้ แล้วพากันยกเสวตฉัตรกาญจนมาลา แต่พระกุมารสังวร พระองค์นั้น พระเจ้าสังวรมหाराช ดำรงในโอวาทของพระโพธิสัตว์ ทรง ครองราชสมบัติโดยธรรม พระกุมาร ๕๕ พระองค์นอกนั้นเล่า ต่างตรัสว่า ข้าว่า พระราชบิดาของพวกเราสวรรคตแล้วได้ยื่นว่า พวกอำมาตย์ยกเสวตฉัตร ถวายแก่เจ้าสังวรกุมาร เธอเป็นน้องสุดท้อง ยังไม่ถึงเสวตฉัตรของพระบิดานั้น พวกเราต้องยกเสวตฉัตรถวายพระพี่ใหญ่ทุกองค์มาร่วมกัน ส่งหนังสือถึง พระเจ้าสังวรมหाराชว่า จงให้ฉัตรแก่พวกเรา หรือไม่ก็รับกัน แล้วพากัน

ล้อมพระนครไว้. พระราชาตรัสบอกเรื่องนั้นแก่พระโพธิสัตว์ แล้วตรัสถามว่า คราวนี้พวกเราจะทำอย่างไร. กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระองค์ไม่ต้องทำการรบกับพระเจ้าพี่เหล่านั่นดอก พระเจ้าข้า พระองค์ทรงแบ่งพระราชทรัพย์ของพระบิดาออกเป็น ๕๕ ส่วน ส่งถวายแก่พระพี่เจ้า ๕๕ พระองค์ ทรงส่งสาสน์ไปด้วยว่า เชิญเจ้าพี่ทั้งหลายรับส่วนพระราชทรัพย์ของพระราชบิดาของเจ้าพี่นี้เถิด หม่อมฉันไม่ขอรบกับเจ้าพี่ดอก. พระองค์ทรงกระทำอย่างนั้น.

ครั้งนั้นเจ้าพี่องค์ใหญ่ของพระองค์ พระนามว่าอุโบสถกุมาร ตรัสเรียกพระเจ้าน้องที่เหลือนมาตรัสว่า พ่อทั้งหลาย ผู้เป็นพระราชาที่ไม่มีผู้สามารถจะยับยั้งได้ หนึ่งเล่าเจ้าน้องของพวกเราองค์นี้ มิได้ตั้งตน แม้แต่จะเป็นศัตรูตบส่งพระราชสมบัติของบิดาให้พวกเรา ส่งสาสน์มาด้วยว่า ฉันไม่ขอต่อรบกับเจ้าพี่ ก็แลพวกเราเล่าจักยกเสวตฉัตรขึ้นในขณะเดียวกันทุกคนไม่ได้ พวกเราให้เสวตฉัตรแก่พระองค์เดียวกันแล้วกัน เจ้าน้องนี้เท่านั้นจึงเป็นพระราชา มาเกิด เธอทั้งหลาย พวกเราพากันไปพบเธอมอราชทรัพย์ แล้วพากันไปสู่ชนบทของพวกเราดังเดิม. ครั้งนั้นพระกุมารแม่ทั้งหมดนั้น ก็ให้เปิดประตูเมือง มิได้เป็นศัตรูเลย พากันเข้าสู่พระนคร ฝ่ายพระราชาตรัสสั่งให้พวกอำมาตย์คุมสักการะ เพื่อพระกุมารเหล่านั้น ทรงส่งสวนทางไป พระกุมารทรงพระดำเนินมาด้วยบริวารเป็นอันมาก ขึ้นสู่พระราชวังแสดงอาการนอบน้อมแก่พระเจ้าสังวรมหาราช พากันประทับนั่งเหนืออาสนะดำ พระเจ้าสังวรมหาราช ทรงประทับนั่งเหนือสีหาสนะภายใต้เสวตฉัตร พระยศใหญ่ พระสิริโสภาคอันใหญ่ได้ปรากฏแล้ว สถานที่ที่ทอดพระเนตรแล้ว ๆ ระยิบระยับไป. พระอุโบสถกุมารทอดพระเนตรเห็นสิริสมบัติของพระเจ้าสังวรมหาราชแล้ว ทรงพระดำริว่า พระราชบิดาของพวกเรา ทรงทราบความที่สังวรกุมารได้

เป็นพระราชา เมื่อพระองค์ล่องลับไป จึงประทานชนบทอื่น ๆ แก่พวกเรา
มิได้ประทานแก่สังวรกุมารนี้ เมื่อจะทรงปราศรัยกับพระเจ้าสังวรมหาราชนั้น
ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถาว่า

มหาราชผู้เป็นจอมแห่งชน ทรงทราบถึงพระ-
ศีลาจารวัตรของพระองค์ ทรงยกย่องพระกุมารเหล่านี้
มิได้สำคัญพระองค์ด้วยชนบทอะไรเลย.

เมื่อพระมหาราชผู้สมมติเทพ ยังทรงพระชนม์
อยู่ หรือทิวงคตแล้วก็ตาม พระประยูรญาติผู้เห็น
ประโยชน์ตนเป็นสำคัญ พวกนั้นยอมรับนับถือพระองค์.

ข้าแต่พระเจ้าสังวรราช ด้วยพระศีลาจารวัตร
ข้อไหน พระองค์จึงสถิตอยู่เหนือพระเชษฐภคินาผู้ทรง
ร่วมกำเนิดได้ ด้วยพระศีลาจารวัตรข้อไหน หมู่
พระญาติที่ประชุมกันแล้ว จึงไม่ย่ำยีพระองค์ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชานนุโต โน แปลว่า ทรงทราบ
แน่นอนอยู่. บทว่า ชนาธิโป ความว่า พระจอมนรชนผู้พระราชบิดาของ
พวกหม่อมฉัน. บทว่า อิเม ได้แก่ ซึ่งพระกุมาร ๕๕ พระองค์เหล่านี้.
แต่ในคัมภีร์พระบาลีทั้งหลาย ท่านเขียนไว้ว่า กุมารเหล่าอื่น. บทว่า ปุเชนุโต
ความว่า ทรงยกย่องด้วยชนบทนั้น ๆ. บทว่า น ต์ เกนจิ ความว่า แต่
มิได้ทรงสำคัญพระองค์ว่า ควรจะทรงเชิดชู แม้ด้วยชนบทน้อย ๆ เลย ชะรอย
จะทรงทราบถึงพระองค์ว่า ผู้นี้เมื่อเราล่องลับไป จักได้เป็นพระราชา จึงให้
ประทับอยู่แทบบาทมุลของตน. บทว่า ติฏฐนุเต โน ความว่า ไม่ว่าจะเป็น
เมื่อพระมหาราชผู้สมมติเทพยังทรงพระชนม์อยู่. พระองค์ตรัสตามด้วย บทว่า

นุ แปลว่า มิใช่หรือ. บทว่า อาทุ เทเว ความว่า หรือว่า เมื่อพระบิดา
ของพวกเราเสด็จทิวงคต หม่อมพระญาติกับชาวนิคมนชาวชนบทที่เป็นข้าราชการ
เห็นประโยชน์คือความเจริญของตน ต่างยอมรับนับถือพระองค์ว่า เป็นพระราชา
เกิด ด้วยพระศีลาจารย์ใดแล้ว. บทว่า สยฺชาเต อภิติฏฺฐสฺส ความว่า
พระองค์ทรงครอบงำพระญาติผู้มีกำเนิดเสมอกัน คือพระภาดา ๕๕ พระองค์
เสีย ประทับอยู่ได้. บทว่า นาทิวตฺตุนฺติ ความว่า พระญาติเหล่านั้นพา
กันครอบงำพระองค์มิได้.

พระเจ้าสังวรมหาราช ทรงสดับพระดำรัสนั้น เมื่อทรงแถลงพระคุณ
ของพระองค์ ได้ตรัสคาถา ๖ คาถาว่า

ข้าแต่พระราชบุตร หม่อมฉันมิได้ริษยาสมณะ
ทั้งหลายผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวง หม่อมฉันนอบ
น้อมท่านเหล่านั้นโดยเคารพไหว้ทำของท่านผู้คงที่.

สมณะเหล่านั้น ยินดีแล้วในธรรมของผู้แสวงหา
คุณ ย่อมปราศสอนหม่อมฉันผู้ประกอบในคุณธรรม
ผู้พอใจฟัง ไม่มีความริษยา.

หม่อมฉันได้ฟังคำของสมณะ ผู้แสวงหาคุณอัน
ใหญ่หลวงเหล่านั้นแล้ว มิได้ดูหมิ่นสักน้อยหนึ่งเลย
ใจของหม่อมฉันยินดีแล้วในธรรม.

กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกอง
พลเดินเท้า หม่อมฉันไม่ตัดเบียดเบียนและบำเหน็จบำ
นาญของจตุรงค์เสนาเหล่านั้นให้ลดน้อยลง.

อำมาตย์ผู้ใหญ่ และข้าราชการผู้มีปรีชาของฉัน

**มีอยู่ ช่วยกันบำรุงพระนครพาราณสีให้มีเนื้อมาก มี
น้ำดี.**

อนึ่ง พวกพ่อค้าผู้มั่งคั่งมาแล้วจากรัฐต่าง ๆ

หม่อมฉันช่วยจัดอารักขาให้พ่อค้าเหล่านั้น ขอได้โปรด

ทราบอย่างนี้เถิด เจ้าพู่โอบสถ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น ราชปุตฺต** ความว่า ข้าแต่พระราชบุตร
หม่อมฉันมิได้กีดกันใคร ๆ เลยว่า สมบัติอย่างนี้ จงอย่ามีแก่ผู้นี้. บทว่า
ตาทินิ ความว่า หม่อมฉันกราบไหว้บาทุคคลแห่งหมู่สมณะผู้ทรงธรรม ผู้
ประกอบด้วยลักษณะอันคงที่ ได้นามว่าสมณะ เพราะท่านสงบบารพได้แล้ว
ได้นามว่า ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวง เพราะท่านแสดงคุณมีศีลขั้นเป็นต้น
อันใหญ่ ด้วยเบญจางประดิษฐ์ เมื่อจะให้ท่าน และเมื่อจะจัดการคุ้มครองป้อง
กันอันชอบธรรมแก่ท่านเหล่านั้น ก็มอบน้อมท่านเหล่านั้นโดยเคารพคือบูชา
อย่างใจรักใคร่ทีเดียว. บทว่า **เต มํ** ความว่าสมณะเหล่านั้น รู้จักหม่อมฉัน
โดยถ่องแท้ว่า กุมารนี้ชวนชวายนในส่วนแห่งธรรม รับฟังด้วยดี มิได้มีความ
ริษยากั้พากันพรั่สาอนหม่อมฉัน ผู้ประกอบด้วยธรรมคุณรับฟังด้วยดี ไม่ริษยา
คือพากันให้อิวาทว่า กระทำข้อนี้ อย่างกระทำข้อนี้. บทว่า **เตสาหิ** ตัดบทเป็น
เตสํ อหิ. บทว่า **หตุถาโรหา** ความว่า พวกพลช้าง คือนักรบที่ขึ้นช้าง
รบ. บทว่า **อนิกฺกุธา** ความว่า ตั้งอยู่ในกองทัพช้างเป็นต้น. บทว่า **รลิกา**
ได้พลรถ (นักรบจี่รถ). บทว่า **ปตฺติการกา** ได้แก่ พวกพลรบเดินเท้า.
บทว่า **นิพฺพิตฺถ** ความว่า สิ้นจ้างรางวัลอันใดที่พวกเหล่านั้นจัดเตรียมไว้
หม่อมฉันมิได้ลดหย่อนสิ้นจ้างรางวัลนั้น คือให้โดยไม่ต้องลดเลย. บทว่า

มหามคฺตา ความว่า ข้าแต่พี่ชาย หม่อมหาอำมาตย์ ผู้มีปัญญามาก คือ ผู้ฉลาดในมนต์ทั้งหลาย และผู้บำรุงอันมีความคิดอ่านที่เหลือ ของหม่อมฉันมีอยู่ หม่อมพี่ไม่ได้อาจารย์ผู้สมบูรณ์ด้วยความคิดเป็นบัณฑิต แต่อาจารย์ของหม่อมฉันเป็นบัณฑิต ฉลาดในอุบาย ท่านเหล่านั้นเกี่ยวโยงหม่อมฉันไว้ด้วยเสวตฉัตร. บทว่า พาราณสี ความว่า ข้าแต่พี่ จำเดิมแต่กาลที่ยกฉัตรถวายแก่หม่อมฉันแล้ว ท่านพวกนั้น ต่างรู้ถึงมัจฉมังสาหารที่ควรเกี่ยวกิน และน้ำดี ๆ ก็ควรดื่ม อันจะมีในพระนครพาราณสีว่า พระราชาของพวกเราทรงธรรม ฝนย่อมตกทุก ๆ ถึงเดือน ข้าวกกล้าต่าง ๆ ย่อมสมบูรณ์ ด้วยอาการอย่างนี้ ชาวพระนครก็พากันอยู่กระทำพระนครพาราณสีให้มีมัจฉมังสาหารและน้ำท่ามากมาย. บทว่า ผีตา ความว่า พวกพ่อค้าผู้ไม่ถูกประทุษร้าย นำช้างแก้ว ม้าแก้ว และแก้วมุกดาเป็นต้นมาทำการค้า พากันมั่งคั่งร่ำรวยไปตามกัน. บทว่า เอว ชานาหิ ความว่า ข้าแต่พี่อุโปสถ ด้วยเหตุเหล่านี้ เพียงเท่านี้ หม่อมฉันถึงจะเป็นน้องสุดท้อง ก็ครอบงำพี่ทั้งหลายของหม่อมฉัน ถึงเสวตฉัตรได้ โปรดทรงทราบด้วยประการฉะนี้.

ครั้นพระอุโปสถกุมารทรงสดับพระคุณของพระองค์แล้ว ได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่พระเจ้าสังวรราช ได้ยินว่า พระองค์ทรง
ครอบครองราชสมบัติแห่งหมู่พระญาติโดยธรรม พระ
องค์เป็นผู้มีพระปรีชาด้วย เป็นบัณฑิตด้วย ทั้งทรงเกื้อ
กูลพระประยูรญาติด้วย.

ศัตรูทั้งหลายย่อมไม่เบียดเบียนพระองค์ ผู้แหวด
ล้อมไปด้วยพระประยูรญาติ ทรงพร้อมมูลด้วยรัตนะ
ต่าง ๆ เหมือนจอมอสูรไม่เบียดเบียนพระอินทร์ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺเมน กิร** ความว่า ข้าแต่พระสังวร-
มหาราช ได้ยินว่า พระองค์ทรงครอบงำอาณาเขตแห่งญาติคือพระเชษฐภคินี
หลายของพระองค์ ทั้ง ๕๕ คนเสีย จำเดิมแต่นี้ เชิญพระองค์นั้นแลทรงครอง
ราชสมบัติโดยธรรมเถิด พระองค์เล่า ก็ทรงหลักแหลมทั้งเป็นบัณฑิตและยัง
เกื้อกูลแก่หมู่ญาติ. บทว่า **ตํ ตํ** ได้แก่ ซึ่งพระองค์ผู้ทรงสมบูรณ์ด้วยคุณ
ต่าง ๆ อย่างนี้. บทว่า **ญาติปริพฺยุพฺหิ** ความว่า ผู้อันหม่อมฉันผู้เป็นญาติ
๕๕ คน แวดล้อม. บทว่า **นानารตนโมจิติ** ความว่า ทรงพร้อมมูลมั่งคั่ง
ด้วยนานารัตนะ คือทรงสั่งสมรัตนะไว้มากมาย. บทว่า **อสุราชิปิ** ความว่า
เปรียบเหมือนอสุรราชไม่ยำยิพระอินทร์ ผู้อันเทพเจ้าชั้นดาวดึงส์แวดล้อมแล้ว
ฉันใด หม่อมฉันจะไม่ยำยิพระองค์ ผู้อันพวกหม่อมฉันคอยป้องกันแวดล้อม
แล้ว ทรงครองราชสมบัติ ณ พระนครพาราณสี มีบริเวณ ๑๒ โยชน์ในแคว้น
กาสิอันมีอาณาเขต ๓๐๐ โยชน์ ฉะนั้น.

พระเจ้าสังวรมหาราช ทรงประทานยศใหญ่ แด่พระเจ้าพี่ทุกพระองค์.
พระเจ้าพี่เหล่านั้น ประทับอยู่ในสำนักของพระองค์ตลอดกึ่งเดือน กราบทูลว่า
ข้าแต่พระมหาราช พวกหม่อมฉัน จักคอยระวังพวกโจรที่กำเริบขึ้นในชนบท
ทั้งหลาย เชิญพระองค์ทรงเสวยสุขในราชสมบัติเถิด แล้วเสด็จไปสู่ชนบทของ
ตน ๆ. พระราชาทรงดำรงในโอวาทของพระโพธิสัตว์ ในที่สุดแห่งพระชนมายุ
ได้ไปเพิ่มเทพนครให้เต็ม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสย้าว่า คู่ก่อนภิกษุ
ครั้งก่อน เธอทนต่อโอวาทเช่นนี้ บัดนี้ เหตุไรไม่กระทำความเพียร ทรง
ประกาศสัจจะ ในเวลาจบสัจจะ ภิกษุนั้นดำรงอยู่ในโศคาปิตติผล ทรงประชุม
ชาดกว่า **สังวรกุมาร**ผู้เป็นพระราชาในครั้งนั้นได้มาเป็นภิกษุนี้ **อุโบสถ**
กุมาร ได้มาเป็นสาร์บุตร เจ้าพี่ที่เหลือได้เป็นเถรานุเถระ และบริษัท ได้
มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนอำมาตย์ผู้ถวายโอวาทได้มาเป็นเรตถาคตแล.

๕. สุปปารกชาดก

ว่าด้วยทะเล ๖ ประการ

[๑๕๘๘] พวกมนุษย์จุมุกแหลมดำผุดดำว่ายอยู่ พวกข้าพเจ้าขอลถามท่านสุปปารกะ ทะเลนี้ชื่ออะไร.

[๑๕๘๙] เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหา ทรัพย์ออกจากท่าซื้อภรูกัจฉะ ครั้นเรือแล่นไปผิตทาง มาถึงทะเลตอนนี้เขาเรียกกันว่า ชูรมาลี.

[๑๕๙๐] ทะเลนี้ ปราภฏเหมือนกองไฟและ พระอาทิตย์ ข้าพเจ้าขอลถามท่านสุปปารกะ ทะเลนี้ ชื่ออะไร.

[๑๕๙๑] เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหา ทรัพย์ออกจากท่าซื้อภรูกัจฉะ ครั้นเรือแล่นไปผิตทาง มาถึงทะเลตอนนี้เขาเรียกว่า อัคคิมาลี.

[๑๕๙๒] ทะเลนี้ปราภฏเหมือนนมส้ม และนมสด พวกข้าพเจ้าขอลถามท่านสุปปารกะ ทะเลนี้ชื่ออะไร.

[๑๕๙๓] เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหา ทรัพย์ออกจากท่าซื้อภรูกัจฉะ ครั้นเรือแล่นไปผิตทาง มาถึงทะเลตอนนี้เขาเรียกกันว่า ทธิมาลี.

[๑๕๙๔] ทะเลนี้ปราภฏเหมือนหญ้าคาและข้าว ถั่ว พวกข้าพเจ้าขอลถามท่านสุปปารกะ ทะเลนี้ชื่อ อะไร.

[๑๕๕๕] เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหา
ทรัพย์ออกจากท่าซื้อภูกัจฉะ ครั้นเรือแล่นไปผิดทาง
มาถึงทะเลตอนนี้เขาเรียกกันว่า กุสมาลี.

[๑๕๕๖] ทะเลนี้ปรากฏเหมือนไม้้อและไม่ไฟ
พวกข้าพเจ้าขอถามท่านสุปารกะ ทะเลนี้ชื่ออะไร.

[๑๕๕๗] เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหา
ทรัพย์ออกจากท่าซื้อภูกัจฉะ ครั้นเรือแล่นไปผิดทาง
ถึงทะเลตอนนี้เขาเรียกกันว่า นพมาลี.

[๑๕๕๘] เสียงน้ำกล้วมาก น่าสยดสยอง ฟัง
เหมือนเสียงอมมนุษย์ และทะเลนี้ปรากฏเหมือนบึงและ
แหวน พวกข้าพเจ้าขอถามท่านสุปารกะ ทะเลนี้ชื่อ
อะไร.

[๑๕๕๙] เมื่อท่านทั้งหลายผู้เป็นพ่อค้าแสวงหา
ทรัพย์ ออกจากท่าซื้อภูกัจฉะ ครั้นเรือแล่นไปผิด
ทางมาถึงทะเลตอนนี้เขาเรียกกันว่า พลวามูจี.

[๑๖๐๐] ตั้งแต่ข้าพเจ้าระลึกถึงตนได้ ถึงความ
เป็นผู้รู้เพียงตา ข้าพเจ้าไม่เคยรู้สึกแก้งเบียดเบียน
สัตว์แม้สักตัวหนึ่งเลย ด้วยสัจจวาจา นี้ ขอเรือจงกลับ
ไปได้โดยสวัสดิ.

จบสุปารกชาดกที่ ๕ จบเอกทสนิบาต

อรรถกถาสุปารกชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภ พระปัญญาบารมี ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อุมมุขุขุติ นิมุขุขุติ ดังนี้.

เรื่องพิสดารมีว่า วันหนึ่งเพลายืน พวกภิกษุพากันร่อพระตถาคต เสด็จออกแสดงธรรม นั่งในธรรมสภา ต่างพรรณนาพระมหาปัญญาบารมี ของพระทศพลว่า ผู้มีอายุทั้งหลายอัศจรรย์ยิ่งนัก พระศาสดาทรงมีพระปริชา มาก มีพระปริชาหนักหนา มีพระปริชาแจ่มใส มีพระปริชาอ่องไว มีพระ ปริชาคมคาย มีพระปริชาหลักแหลม ทรงประกอบด้วยพระปริชาอันเป็น อุบายในกรณีฉะนั้น ๆ หนักหนาเสมอด้วยแผ่นดิน ลึกซึ่งประหนึ่งมหาสมุทร กว้างขวางไม่สิ้นสุดดุจดั่งอากาศ ปัญหาที่ตั้งขึ้นกันในชมพูทวีป ที่จะได้นามว่า ผ่านพื้นพระทศพลไปได้ไม่มีเลยทีเดียว เหมือนคลื่นที่ตั้งขึ้นในมหาสมุทร พอถึงฝั่งเท่านั้นก็แตกกระจายไป ฉนั้นใด ปัญหาอันใดอันหนึ่งที่ตั้งขึ้น ก็มีได้ ผ่านพื้นพระทศพลไปได้ ถึงบาทมูลพระศาสดาแล้ว ย่อมแตกฉานไปทีเดียว ฉนั้นนั้น พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้ เท่านั้น ที่ตถาคตมีปัญญา แม้ในครั้งก่อน ตถาคตก็เป็นผู้มีปัญญาด้วยญาณ อันไม่แก่กล้า ถึงจะเป็นคนตาบอดก็ยังรู้ได้ว่า ในสมุทรตอนนี้มีรัตนะนามนี้ ด้วยการกำหนดน้ำในมหาสมุทร ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

ในอดีตกาลพระเจ้ากुरुราช เสวยราชสมบัติ ณ แคว้นกुरु ได้มี บ้านอันเป็นท่าเรือนามว่า ภรุทังคะ เสวยราชสมบัติ ณ แคว้นกुरु ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรของหัวหน้าذنหนในบ้านภรุทังคะ เป็นคน น่าเลื่อมใส ผิวพรรณเพียงดั่งทอง หมู่ญาติได้ขนานนามให้ท่านว่า สุปารก

กุมาร ทำจำเรียด้วยบริวารมาก ในกาลที่มีอายุ ๑๖ นั้นแล สำเร็จศีลปะของ
ต้นหนแล้ว ต่อมาพอบิดาล่วงลับไป ก็ได้เป็นหัวหน้าต้นหน ทำหน้าที่ต้นหน
ได้เป็นบัณฑิตสมบุรณ์ด้วยญาณ บรรดาเรือที่ท่านขึ้นไปแล้ว เป็นไม่มีเรื่อง
ที่เรียกว่าอับปางเลย ต่อมานัยน์ตาทั้งคู่ของท่านกระทบน้ำเค็มนัก เลยเสียไป
ตั้งแต่บัดนั้น ถึงท่านจะเป็นหัวหน้าต้นหนอยู่ ก็ทำหน้าที่ต้นหนไม่ได้ คิดว่า
เราพึ่งพระราชาเลี้ยงชีวิตเถอะ แล้วเข้าไปเฝ้าพระราชา ครั้งนั้นพระราชาทรง
แต่งตั้งท่านไว้ในหน้าที่พนักงานตีราคา ตั้งแต่บัดนั้น ท่านก็คอยประเมินราคา
ช้างแก้ว ม้าแก้ว และก้อนแก้วมุกดาแก้วมณีเป็นต้น.

ครั้งนั้น วันหนึ่ง คนทั้งหลายนำช้างตัวหนึ่ง มีสีด้าเหมือนสีหน่อหิน
ทูลถวายแด่พระราชา ด้วยคิดว่าจักเป็นมงคลหัตถิ พระราชาทอดพระเนตร
ช้างนั้นแล้ว ตรัสว่า เจ้าทั้งหลายจงให้ท่านบัณฑิตมาดู ครั้นพวกนั้นนำช้าง
นั้นไปสู่สำนักของท่านแล้ว ท่านใช้มือลูบสรีระของมันทั่ว ๆ ไป กล่าวว่
ช้างตัวนี้ไม่สมควรจะเป็นมงคลหัตถิ มันค่อมอยู่หน่อยที่เท้าหลังทั้งสองข้าง
เพราะแม่ช้างตกลงช้างตัวนี้ ไม่อาจจับไว้ทันด้วยบันขาได้ เหตุนั้นมันเลย
ตกลงถึงแผ่นดิน ขาหลังทั้งคู่จึงค่อมไปเสีย คนเหล่านั้นพากันถามพวกที่
นำช้างนั้นมา พวกนั้นกล่าวว่าท่านบัณฑิตพูดจริง พระราชาทรงสดับเหตุนี้
ทรงรำเรงดีพระทัย โปรดให้พระราชทานทรัพย์แก่ท่าน ๘ กระษาปณ์.

อยู่มาอีกวันหนึ่ง มีคนนำม้าตัวหนึ่งมาทูลถวายแด่พระราชาว่า จักเป็น
ม้ามงคลได้ พระราชาทรงส่งมันนั้นไปสู่สำนักของท่าน ท่านใช้มือลูบคลำ
มันเหมือนกัน แล้วบอกว่าม้าตัวนี้ไม่สมควร จะเป็นม้ามงคลได้ เพราะ
ในวันที่มันเกิดนั้นแล แม่มันตายเสียแล้ว เพราะเหตุนั้น มันไม่ได้นมแม่
จึงไม่เจริญเท่าที่ควร พวกมนุษย์ที่จูงม้ามา พากันกล่าวว่า ถ้อยคำของท่าน
ทั้งนั้นเป็นความจริง พระราชาทรงสดับแม่เรื่องนั้นก็ทรงดีพระทัย โปรด-

พระราชทาน ๘ กระษาปณ์เหมือนกัน.

ครั้งวันหนึ่ง มีคนนำรถมาถวายแด่พระราชาวา จักเป็นรถมงคล พระราชาทรงส่งรถเมื่อนั้นไปสู่สำนักของท่าน ท่านคงใช้มือลูบคลำรถคันนั้น ทัวแล้ว กล่าวว่ รถคันนี้สร้างด้วยต้นไม้เป็นโพรง เหตุนั้นไม่ควรแด่ พระราชา ถ้อยคำของท่านเมื่อนั้นก็ได้เป็นความจริง พระราชาทรงสดับเรื่อง เมื่อนั้น ก็ทรงยินดีโปรดพระราชทาน ๘ กระษาปณ์.

ครั้งนั้นมีคนนำผ้ากัมพลราคามากมาถวายพระราชอาพระองค์นั้น พระ- องค์ทรงส่งผ้านั้นไปให้แก่ท่านเหมือนกัน ท่านใช้มือลูบผ้านั้นไปทั่วผืน กล่าวว่ ผ้าผืนนี้มีรอยหนูกัดอยู่แห่งหนึ่ง คนเหล่านั้นชักพอกดูเห็นรอยนั้น พากันกราบทูลแด่พระราชอา พระราชาทรงสดับเรื่องนั้นคงพระราชทาน ๘ กระษาปณ์เท่า่นั้น ท่านดำริว่ พระราชาองค์นี้ เห็นข้ออัศจรรย์ถึงเพียงนี้ คงประทาน ๘ กระษาปณ์ รางวัลเท่านี้ เป็นรางวัลสำหรับช่างกลบก พระองค์คงมีเผ่าช่างกลบกเป็นแน่ เราจะมัวมาบำรุงพระราชอาเช่นนี้ทำไมกัน ไปสู่ที่อยู่ของตนตามเดิมดีกว่า ท่านเลยกลับทำเรือกรุกก็จะดังเดิม เมื่อ ท่านพำนักอยู่ในบ้านนั้น พวกพ่อค้าจัดแจงเรือ ปรึกษากันว่ จักกระทำ ใครให้เป็นต้นหน เห็นพ้องกันว่ เรือที่ท่านสุปรกบัณฑิตขึ้นไปแล้ว ไม่อับปางเลย ท่านผู้นี้เป็นบัณฑิตฉลาดในอุบายถึงจะเป็นคนตาบอด ท่าน สุปรกบัณฑิตก็ย้งเป็นผู้สูงสุด พากันเข้าไปหาท่านบอกว่ ขอเชิญท่าน เป็นต้นหนของพวกข้าพเจ้า เมื่อท่านกล่าวว่ พ่อคุณทั้งหลาย ฉันเป็น คนตาบอด จักกระทำหน้าที่ต้นหนได้อย่างไร พากันอ้อนวอนบอ่ยๆ ว่ นายขอรับ ทั้งที่ท่านตาบอดนั้นแหละ ก็ย้งสูงสุดกว่าพวกข้าพเจ้า ท่าน รับคำว่ ตกลงพ่อคุณทั้งหลาย ฉันจักเป็นต้นหนได้ด้วยข้อกำหนดที่พวก เธอเคยบอก แล้วขึ้นเรือของพวกนั้น พวกนั้นพากันแล่นเรือไปสู่มหาสมุทร

เรือปลอตกภัยไปได้ ๗ วัน ลำดับนั้น ลมมิใช่กาลบังเกิดพัดผันขึ้นแล้ว เรือ
ลอยไปเหนือสมุทรตลอด ๔ เดือนทีเดียว จึงถึงสมุทรตอนที่มีชื่อว่า ขุรุมาลี
ในสมุทรตอนชื่อว่าขุรุมาลีนั้น ผุ่ปลาที่มีสรีระคล้ายคน มีจมูกแหลม พวกมัน
คำพูดคำว่ายอยู่ในน้ำ พวกพ่อค้าเห็นผุ่ปลานั้นแล้ว เมื่อจะถามชื่อสมุทร
ตอนนั้นกะพระมหาสัตว์ กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า

พวกมนุษย์จมูกแหลมคำพูดคำว่ายอยู่ พวก

ข้าพเจ้าขอถามท่าน สุปปราระ ทะเลนี้ชื่ออะไร.

พระมหาสัตว์ถูกพวกนั้นพากันถามอย่างนี้แล้ว เทียบทานดูตาม
คำรับคั้นหน จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์

ออกจากท่าเรือ ภูรูกัจฉะ ครั้นเรือแล่นไปผิผิตทางมาถึง

ทะเลตอนนี้เขาเรียกกันว่า ขุรุมาลี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปยาตานิ ความว่า เมื่อพวกเธอซึ่งเป็น
พ่อค้าพากันออกเรือจากท่าภูรูกัจฉะ. บทว่า ธเนสินิ ความว่า พวกเธอ
ผู้เป็นพ่อค้าไปแสวงหาทรัพย์. บทว่า นาวาย วิปฺปนฺนุจาย ความว่า พ่อคุณ
ทั้งหลาย ครั้นเรือของพวกเธอดำเนินถูกกรรมบังคับแล่นไปผิผิตประเทศ สมุทรตอน
ที่ผ่านพ้นสมุทรปกติซึ่งถึงเข้านี้ ท่านเรียกว่า ขุรุมาลี บัณฑิตทั้งหลาย ท่าน
แสดงสมุทรตอนนี้ไว้อย่างนี้.

ก็แลในสมุทรตอนนั้นมีเพชรพร้อมมูล พระมหาสัตว์คิดว่า ถ้าเราบอก
แก่พวกเหล่านั้นอย่างนี้ ตอนนี้เป็นสมุทรมีเพชร พวกนี้จักพากันเอาแต่เพชรให้
มากด้วยความโลภ ถึงให้เรือจมเสียก็ได้ จะไม่ยอมบอกเลย ให้ชะลอเรือไว้
ใช้อุบายให้จับเชือกทิ้งข้ายลงไป โดยทำนองที่จะจับปลา ขนก้อนเพชรขึ้นใส่

ในเรือ ให้ทิ้งข้าวของที่มีค่าน้อยเสีย เรือผ่านสมุทรตอนนั้นไปถึงตอนที่อัคคิมาลี
ถัดไป สมุทรตอนนั้นเปล่งแสงแจ่มจ้า ปรากฏเหมือนกองเพลิงที่ลุกโพลง และ
เหมือนพระอาทิตย์เมื่อยามเที่ยง พวกพ่อค้าพากันถามท่านด้วยคาถาว่า

ทะเลนี้ ปรากฏเหมือนกองไฟและพระอาทิตย์

ข้าพเจ้าถามท่านสุปปราระ ทะเลนี้ชื่ออะไร.

ฝ่ายพระมหาสัตว์ก็บอกเรื่องนั้นแก่พวกนั้น ด้วยคาถาต่อไปว่า

เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์

ออกจากท่าชื่อ ภรุก็จจะ ครั้นเรือแล่นไปผิติดทางมา

ถึงทะเลตอนนี้เขาเรียกว่า อัคคิมาลี.

ก็แลในท้องทะเลตอนนั้น มีทองมากมาย. ฝ่ายพระมหาสัตว์ ก็ให้
พวกนั้นถือเอาทองแม่จากท้องทะเลนั้นบรรทุกเรือ โดยนัยก่อนเหมือนกัน
ฝ่ายเรือแล่นพ้นท้องทะเลตอนนั้นไป ถึงท้องทะเลตอนที่เปล่งสีเหมือนนมสด
และนมส้ม อันมีชื่อ ทchimาลี. พวกพ่อค้าพากันถามชื่อของท้องทะเลตอนนั้น
ด้วยคาถานี้ว่า

ทะเลนี้ ปรากฏเหมือนนมส้มและนมสด พวก

ข้าพเจ้าขอถามท่านสุปปราระ ทะเลนี้ชื่ออะไร.

พระมหาสัตว์บอกแก่พวกเหล่านั้น ด้วยคาถาต่อไปว่า

เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์

ออกจากท่าชื่อว่า ภรุก็จจะ ครั้นเรือแล่นไปผิติดทาง

มาถึงทะเลตอนนี้ เขาเรียกกันว่า ทchimาลี.

ก็แลในท้องทะเลตอนนั้น มีเงินมากมาย ครั้งนั้นท่านก็ให้พวกนั้น
ขนเงินบรรทุกเรือโดยอุบาย เรือแล่นผ่านท้องทะเลตอนนั้น บรรทุกท้องทะเล

สีเขียว ส่องแสงเหมือนหย้าคาสีเขียว และเหมือนข้าวกล้าที่กำลังงอกงาม
อันมีชื่อว่า กุสมาลี. พวกพ่อค้าพากันถามชื่อท้องทะเลตอนนั้นด้วยคาถาว่า

ทะเลนี้ปรากฏเหมือนหย้าคาและข้าวกล้า พวก

ข้าพเจ้าขอลามท่านสุปปรกะ ทะเลนี้ชื่ออะไร.

ท่านบอกด้วยคาถาต่อไปว่า

เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์

ออกจากท่าชื่อว่า ภรุจจะ ครั้นเรือแล่นไปผิutang

มาถึงทะเลตอนนี้เขาเรียกกันว่า กุสมาลี.

ก็ในทะเลตอนนั้น มีแก้วนิลมณีมากมาย แม้ท่านก็คงให้พวกนั้นขน
เอาแก้วนั้นใส่เรือด้วยอุบาย เรือคงแล่นผ่านท้องทะเลตอนนั้นไปถึงท้องทะเล
อันปรากฏเหมือนป่าอ้อและป่าไผ่ อันมีชื่อว่า นพมาลี. พวกพ่อค้าพากันถาม
ชื่อของท้องทะเลตอนนั้นด้วยคาถาว่า

ทะเลนี้ปรากฏเหมือนไม้อ้อและไม้ไผ่ พวก

ข้าพเจ้าขอลามท่านสุปปรกะ ทะเลนี้ชื่ออะไร.

พระมหาสัตว์บอกท้องทะเลตอนนั้น ด้วยคาถาต่อไปว่า

เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์

ออกจากท่าชื่อ ภรุจจะ ครั้นเรือแล่นไปผิutangมา

ถึงทะเลตอนนี้เขาเรียกกันว่า นพมาลี.

ก็ในทะเลตอนนั้น มีมรกตและไพฑูรย์มากมาย ท่านคงให้ขนใส่เรือ
ด้วยอุบายคัจฉกัน.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า นโโพ คือ ไม้อ้อแมลงปอง ไม้อ้อปูกี้เรียก
ไม้อ้อชนิดนั้นมีสีแดง. ส่วนที่ว่าไม้ไผ่นั้นเป็นชื่อของแก้วประพาฬนั่นเอง และ

ท้องทะเลตอนนั้น มากมายด้วยแก้วประพาฬ จึงได้มีแสงแดงฉาย. เหตุนั้น พวกพ่อค้าจึงพากันถามว่า เหมือนไม้้อและไม้ไผ่.

พระมหาสัตว์ คงให้พวกนั้นขนแก้วประพาฬ จากท้องทะเลตอนนั้น พวกพ่อค้าครั้งผ่านพื้นท้องทะเลตอนนพมาลีไปแล้ว พบท้องทะเลตอนที่ชื่อว่า พลวามุข น้ำในท้องทะเลตอนนั้น เดือดพล่านพุ่งขึ้นโดยเป็นพืดตลอดไป น้ำที่พุ่งขึ้นโดยเป็นพืดตลอดไปในท้องทะเลตอนนั้น ปรากฏเป็นเหมือนแหวนใหญ่โกล่หน้าผาขาดโดยส่วนทั่วไป เมื่อคลื่นพุ่งขึ้น ก็เป็นเหมือนแหวนติดต่อกันไป เสียงน้ำสะพรั่งกล้วบังเกิดขึ้น ปานจะทำลายหูทั้งสองเสีย และปานจะผ่าหทัยเสีย. พวกพ่อค้าเห็นท้องทะเลตอนนั้นแล้ว พากันกลัวสะทกสะท้าน ถามชื่อของสมุทรตอนนั้นด้วยคาถาว่า

เสียงน้ำกล้วมาก น่าสยดสยอง ฟังเหมือนเสียง

อมนุษย์ และทะเลนี้ปรากฏเหมือนบึงและแหวน พวก

ข้าพเจ้าขอถามท่านสุปปรกะ ทะเลนี้ชื่ออะไร.

พระมหาสัตว์บอกชื่อของท้องทะเลตอนนั้นด้วยคาถาว่า

เมื่อท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์

ออกจากท่าชื่อว่า ภรูกัจฉะ ครั้นเรือแล่นไปผิตทาง

มาถึงทะเลตอนนี้เขาเรียกกันว่า พลวามุขี.

พระโพธิสัตว์ ครั้นบอกชื่อของท้องทะเลตอนนั้นด้วยคาถาตามลำดับ กล่าวว่ พ่อทั้งหลาย บรรดาเรือที่ถึงท้องทะเลพลวามุขนี้ อันสามารถกลับได้ ไม่มีเลย ท้องทะเลตอนนี้ ยังเรือที่ตกเข้าไปแล้วให้จมถึงความแตกสลาย. ก็แลพวกมนุษย์ประมาณ ๘๐๐ คนพากันขึ้นเรือขึ้นไป. พวกนั้นทั้งหมดพากันกลัวต่อมรณภัย ต่างเปล่งเสียงโอดครวญร่ำไห้ประดังเป็นเสียงเดียวกัน เหมือน

ฝูงสัตว์ที่กำลังหมกไหม้อยู่ในอเวจินรกะนั้น. พระมหาสัตว์ดำริว่า เว้นเรา เสียแล้ว คนอื่นที่จะชื่อว่า สามารถทำลายความปลอดภัยให้แก่พวกนี้ไม่มีเลย เราต้องตั้งสัตย์กระทำความปลอดภัยให้แก่พวกเขา เรียกพวกนั้นมากล่าวว่า พ่อทั้งหลาย พวกเธอจงให้เราอาบน้ำด้วยน้ำหอมให้นุ่งผ้าใหม่ เตรียมถาดน้ำ วางไว้ที่แอกเรือโดยเร็วเถิด พ่อค้าเหล่านั้นพากันทำตามนั้น. พระมหาสัตว์ ถี้อถาดเต็มด้วยน้ำด้วยมือทั้งสองข้าง ยืนที่แอกเรือ เมื่อกระทำสังจกิริยาจึงกล่าว คาถาที่สุดว่า

ตั้งแต่ข้าพเจ้าระลึกถึงคนได้ ถึงความเป็นผู้รู้

**เตียงสา ข้าพเจ้าไม่เคยรู้สึกแกล้งเบียดเบียนสัตว์ แม้
สักตัวเดียวเลย ด้วยสังจวาจา นี้ ขอเรื่องกลับได้โดย
สวัสดิ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยโต ความว่า ข้าพเจ้าระลึกคนได้ จำเดิมแต่กาลใด และข้าพเจ้าได้เป็นผู้บรรลุนิวิญญภาพแล้วจำเดิมแต่กาลใด. บทว่า เอกปาณปิ หีสิตู ความว่า ในระหว่างนี้ ข้าพเจ้าไม่เคยสำนึกเลย ที่จะแกล้งเบียดเบียนแม้สัตว์คือมดค้ำมดแดง เพียงตัวเดียว. บทนี้เป็นเพียง การเทศนาเท่านั้น. ก็พระโพธิสัตว์ได้กระทำสังจกิริยาด้วยอำนาจแห่งศีล ๕ อย่างนี้ว่า สิ่งของผู้อื่นกำหนดแม้เพียงเส้นหญ้า ก็ไม่เคยหยิบฉวยเลย ภรรยา ของผู้อื่นก็ไม่เคยมองดูด้วยอำนาจความโลก กำพุดเท็จก็ไม่เคยพุด น้ำเมาก็ไม่เคยดื่มแม้แต่จะหยดด้วยอดหญ้า.

ก็แลครั้นกระทำสังจกิริยาแล้ว ก็รดน้ำในถาดที่เต็มลงที่แอกเรือ. เรืออันแล่นไปพิศทิศทางตลอด ๔ เดือน ก็บ่ายหัวกลับ ได้ไปถึงท่าภรุจจะ

เพียงวันเดียวเท่านั้น ด้วยอานุภาพแห่งสัจจะ ประหนึ่งท่านผู้มีฤทธิ์บันดาล ครั้นถึงแล้วยังเล่นไปบนบกได้ประมาณ ๘ อุสกะ หยุดที่ประตู่เรือของนาย เรือพอดิ. พระมหาสัตว์แบ่งทองเงินแก้วมณีแก้วประพาพและเพชร ให้แก่พวก พ่อค้าเหล่านั้น ให้โอวาทแก่พวกนั้นว่า รัตนะเพียงเท่านี้ ก็เป็นการพอแล้ว สำหรับเธอทั้งหลาย พวกเธออย่าเข้าไปสู่ท้องทะเลกันอีกเลย ทำบุญต่าง ๆ มิให้ท่านเป็นต้น จนตลอดชีพ ได้ไปเพิ่มจำนวนเมืองสวรรค์แล้ว.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสย้าว่า คุณก่อนภิกษุ ทั้งหลาย แม้ในครั้งก่อน ตถาคตก็มีปัญญามากอย่างนี้เหมือนกัน ทรงประชุม ชาดกว่า บริษัทของท่านสุปปรกษผู้บอดในครั้งนั้น ได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนสุปปรกษบัณฑิต ได้มาเป็นเราแล.

จบอรรถกถาสุปปรกษชาดก

จบอรรถกถาเอกาทสนิบาต

รวมชาดกที่มีในเอกาทสนิบาตนี้ คือ

๑. มาตุโปสกชาดก
๒. ชุณหชาดก
๓. ธรรมเทวปุตตชาดก
๔. อุทยชาดก
๕. ปาณียชาดก
๖. ยูธัญชัยชาดก
๗. ทสรถชาดก
๘. สัจจ-
วรชาดก
๙. สุปปรกษชาดก และอรรถกถา.

ทวาทสนิบาทชาดก

๑. จุสสุกณาสชาดก

ว่าด้วยสิ่ง ๕ อย่างรู้ได้ยาก

[๑๖๐๑] บุรุษผู้ไม่ถูกผีสิง ย่อมไม่ควรจะเชื่อ
หญิงผู้หยาบเข้าใจเขาไม่รู้จักคุณคนมักประทุษร้ายมิตร.

[๑๖๐๒] หญิงเหล่านั้นย่อมไม่รู้จักกิจที่ทำแล้ว
และกิจที่ยังไม่ได้ทำ ไม่รู้จักมารดาบิดาหรือพี่น้อง
ไม่ใช่อารยชน ก้าวล่วงธรรมเสียแล้ว ย่อมไปตาม
อำนาจจิตของตนถ่ายเดียว.

[๑๖๐๓] เมื่อมีอันตรายและเมื่อกิจเกิดขึ้น หญิง
ย่อมละทิ้งสามีนั้นแม้อยู่ร่วมกันมานาน เป็นที่รัก เป็น
ที่พอใจ เป็นผู้อนุเคราะห์ แม้เสมอด้วยชีวิต เพราะ
เหตุนั้น เราจึงไม่ไว้วางใจหญิงทั้งหลาย.

[๑๖๐๔] ความจริง จิตของหญิงเหมือนกับจิต
ของลิง ลุ่ม ๆ ดอน ๆ เหมือนกับเงาต้นไม้ หัวใจของ
หญิงทั้งหลายไหวไปมา เหมือนล้อรถที่กำลังหมุนไป
ฉะนั้น.

[๑๖๐๕] คราวใด หญิงมองเห็นทรัพย์ของบุรุษ
ที่ควรจะต้องเอาได้ คราวนั้น ย่อมใช้วาจาอ่อนหวาน

นำพาเอาบุรุษนั้นไป เหมือนชาวกัมโพชใช้สาหร่ายล่อ
ม้าไปได้ ฉะนั้น.

[๑๖๐๖] คราวใด ไม่มองเห็นทรัพย์ของบุรุษที่
ควรจะถือเอาได้ คราวนั้น ย่อมละทิ้งบุรุษนั้นไปเสีย
เหมือนบุคคลข้ามฟากถึงฝั่งโน้นแล้ว ก็ทิ้งแพไปเสีย
ฉะนั้น.

[๑๖๐๗] หญิงเปรียบเหมือนยางรัก กินไม่เลือก
เหมือนเปลวไฟ มีมายาแรงกล้าเหมือนแม่น้ำอันมี
กระแสเชี่ยว ย่อมคบหาบุรุษทั้งที่น่ารักและไม่น่ารัก
เหมือนเรือจอดไม่เลือกว่าฝั่งข้างนี้ หรือข้างโน้น ฉะนั้น.

[๑๖๐๘] หญิงไม่เฒ่าของบุรุษคนเดียวหรือสอง
คน ย่อมต้อนรับทั่วไปเหมือนร้านตลาด ผู้ใดสำคัญ
ซึ่งหญิงเหล่านั้นว่าของเรา ก็เท่ากับดักลมด้วยตาข่าย
ฉะนั้น.

[๑๖๐๙] แม่น้ำ หนทาง ร้านขายเหล้า สภา
และบ่อน้ำ มีอุปมา ฉันทใด หญิงในโลกก็มีอุปมา
ฉันทนั้น เขตแดนของหญิงเหล่านั้นไม่มีเลย.

[๑๖๑๐] หญิงเหล่านั้นเสมอด้วยไฟกินเปรียง
เปรียบด้วยหัวงูเห่า เลือกหยิบเอาแต่ที่อร่อย ๆ เหมือน
โคเลือกกินหญ้าในภายนอก ฉะนั้น.

[๑๖๑๑] ไฟกินเปรียง ๑ ช้างสาร ๑ งูเห่า ๑
พระเจ้าแผ่นดินผู้ได้มูรธาภิเษก ๑ หญิงทุกคน ๑ ทั้ง ๕ นี้

คนพึงคบหาด้วยความระมัดระวังเป็นนิตย์ เพราะว่าสิ่ง
ทั้ง ๕ นั้นมีอภัยภัยที่รู้ได้ยาก.

[๑๖๑๒] หญิงที่งามเกินไป ๑ หญิงที่ชายเป็น
อันมากไม่รักใคร่ (หญิงแพศยา) ๑ หญิงที่เหมือนมือ
ขวา (ข่านาญการพื่อนการขับ) ๑ หญิงที่เป็นภรรยา
ของคนอื่น ๑ หญิงที่เห็นแก่ทรัพย์ ๑ หญิง ๕ จำพวก
นี้ก็ไม่ควรคบหา.

จบจุลกุณณาชาดกที่ ๑

อรรถกถาทวาทสนิบาด

จุลกุณณาชาดก

ชาดกเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า ขุททนน ลหุจิตตานัน ดังนี้ จักมี
อย่างแจ่มแจ้งในกุณณาชาดก.

จบอรรถกถาจุลกุณณาชาดก

ดูพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑ หน้า ๕๑๔

๒. ภัททสาธชาดก

ว่าด้วยการบำเพ็ญประโยชน์แก่ญาติ

[๑๖๑๓] ท่านเป็นใคร มีผ้าอันสะอาดหมดจด
มายืนอยู่บนอากาศ เพราะเหตุไร น้ำตาของท่านจึงไหล
รัยมาถึงท่านแต่ที่ไหน.

[๑๖๑๔] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เมื่อหม่อม
ฉันได้รับการบูชาอยู่ ๖๐,๐๐๐ ปี ชนทั้งหลายรู้จัก
หม่อมฉันว่า ภัททสาธะ ในแคว้นแคว้นของพระองค์
นี้แล.

[๑๖๑๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในทิศ พระ
ราชาพระองค์ก่อน ๆ เมื่อสร้างพระนคร อาคาร และ
ปราสาทต่าง ๆ พระราชาเหล่านั้นมิได้ดูหมิ่นหม่อมฉัน
เลย พระราชาเหล่านั้นบูชาหม่อมฉัน ฉันทิด แม้
พระองค์ก็จงบูชาหม่อมฉัน ฉันทันเถิด.

[๑๖๑๖] ก็ข้าพเจ้ามิได้เห็นต้นไม้อื่นที่จะใหญ่โต
เหมือนท่าน โดยประมาณ ท่านเป็นไม้งามแต่กำเนิด
ด้วยยานและปริมณฑล.

[๑๖๑๗] ข้าพเจ้าจะให้ชายช่างทำปราสาทมีเสาศ
เดียว เป็นที่รื่นรมย์ใจ ข้าพเจ้าจะเชื้อเชิญท่านมาอยู่ที่
ปราสาทนั้น ดูก่อนเทวดา ชีวิตของท่านจักยั่งยืน.

[๑๖๑๘] ถ้าพระองค์ทรงดำริอย่างนี้ ก็จำต้อง
พลัดพรากจากต้นรังอันเป็นร่างกายของหม่อมฉัน
พระองค์จึงตัดหม่อมฉันทำเป็นท่อน ๆ ให้มากเถิด.

[๑๖๑๙] พระองค์จึงตัดปลายก่อน แล้วจึงตัด
ท่อนกลาง ภายหลังจึงตัดที่โคน เมื่อหม่อมฉันถูกตัด
อย่างนี้ ถึงจะตายลงก็ไม่มีทุกข์.

[๑๖๒๐] ราชบุรุษตัดมือและเท้า ตัดหูและจมูก
ภายหลังจึงตัดศีรษะของโจรผู้เป็นอยู่ ความตายนั้น
ชื่อว่าตายเป็นทุกข์.

[๑๕๒๑] ดูก่อนต้นรังที่เป็นเจ้าแห่งป่า เขาตัด
เป็นท่อน ๆ เป็นสุขหรือหนอ ท่านมีเหตุอะไร มั่นใจ
อย่างไร จึงปรารถนาให้ตัดเป็นท่อน ๆ.

[๑๖๒๒] ข้าแต่มหाराช หม่อมฉันยึดมั่นเหตุ
อันใด อันเป็นเหตุประกอบด้วยธรรม ปรารถนาให้
ตัดเป็นท่อน ๆ ขอพระองค์จงสดับเหตุอันนั้น.

[๑๖๒๓] หมูญาติของหม่อมฉัน เจริญอยู่ด้วย
ความสุข เกิดแล้วใกล้ต้นรังข้างหม่อมฉัน หม่อมฉัน
พึงเข้าไปเบียดเบียนหมูญาติเหล่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้
หม่อมฉันเชื่อว่าเข้าไปสังขมสิ่งที่มีไ้ความสุขให้แก่คน
เหล่าอื่น เหตุนั้น หม่อมฉันจึงปรารถนาให้ตัดเป็น
ท่อน ๆ.

[๑๖๒๔] **ดูก่อนตั้งรังที่เป็นเจ้าแห่งป่า ท่านยอม
คิดสิ่งที่ควรคิด ท่านเป็นผู้ปรารถนาประโยชน์แก่หมู่
ญาติ ดูก่อนสหาย ข้าพเจ้าให้อภัยแก่ท่าน.
จบภัททสาธชาดกที่ ๒**

อรรถกถาภัททสาธชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภ การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้น
ว่า กา ตฺวํ สุทุเชหิ วตฺถเหหิ ดังนี้.

เรื่องพิสดารมีว่า การฉันทเป็นประจำของภิกษุ ๕๐๐ รูป เป็นไปอยู่ใน
นิเวศน์ของท่านอนาถปิณฑิกะ ณ พระนครสาวัตถี โดยท่านองนั้นในนิเวศน์
ของนางวิสาขา และในพระราชวังของพระเจ้าโกศล. ก็ในพระราชนิเวศน์นั้น
เจ้าหน้าที่ยอมถวายโภชนะอันมีรสเลิศต่าง ๆ โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ใคร ๆ ที่เป็น
ผู้คุ้นเคยกันของภิกษุไม่มีอยู่เลย. เหตุนั้น พวกภิกษุจึงไม่ค่อยฉันทในพระราช-
นิเวศน์ ภิกษุเหล่านั้นรับภัตพากันไปสู่เรือนของท่านอนาถปิณฑิกะหรือนาง
วิสาขา หรือมิฉะนั้นก็เรือนของคนที่คุ้นเคยกันอื่น ๆ แล้วจึงฉันท. วันหนึ่ง
พระราชาทรงส่งบรรณาการที่คนนำมา ไปสู่โรงฉันทว่า พวกเจ้าจงถวายแก่
พวกภิกษุ ครั้นราชบุรุษกราบทูลว่า ในโรงฉันทไม่มีภิกษุ ตรัสสั่งถามว่า
ท่านไปที่ไหนเสียเล่า ทรงสดับว่า พวกท่านไปนั่งฉันทที่เรือนของคนที่คุ้นเคย
แห่งตน พระเจ้าข้า พอเสวยพระกระยาหารเช้าเสร็จ เสด็จไปสำนักพระศาสดา

ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขึ้นชื่อว่าโกชนะ มีอะไรเป็นยอดเยี่ยม. ถวาย-
พระพรว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร โกชนะมีความคุ้นเคยกันเป็นยอดเยี่ยม
เพราะแม้มาตรว่าจะเป็นข้าวตังข้าวปลายเกรียน ที่คนคุ้นเคยกันให้ ก็ย่อมมี
รสอร่อย. ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความคุ้นเคยของพระภิกษุ จะมี
กับคนพวกใดเล่า พระเจ้าข้า. ถวายพระพรว่า ขอถวายพระพร มีได้กับหมู่ญาติ
หรือกับสกุลแห่งพระเสขะ มหาบพิตร.

ครั้งนั้นพระราชาทรงพระดำริว่า เราต้องเชิญธิดาแห่งสาकยะนางหนึ่ง
มาแต่งตั้งเป็นอัครมเหสี ด้วยวิธีนี้ ความคุ้นเคยอย่างยอดเยี่ยมฉันญาติของพวก
ภิกษุกับเรา คงมีเป็นแน่ พระองค์เสด็จจากอาสนะไปพระนิเวศน์ของพระ-
องค์ทรงส่งทูตไปสู่บรีกบิลพัสดุ์ด้วยพระดำรัสว่าข้าพเจ้าขอร้อง เจ้าสาकยะจง
ให้ธิดาแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องการความเป็นญาติกับพวกท่าน. เจ้าสาकยะ
สดับคำพูดแล้ว ประชุมปรึกษากันว่า พวกเราอยู่ในถิ่นฐานอันเป็นไปใน
อาณาของพระเจ้าโกศล ถ้าพวกเราไม่ให้ทาริกา จักมีเวรอย่างใหญ่หลวง
ถ้าให้เล่า เชื้อสายของพวกเราที่จะสลาย ควรจะอย่างไรดีเล่า. ครั้งนั้น
ท้าวมหานามตรัสกะพวกสาकยะนั้นว่า อย่าร้อนใจกันไปเลย ธิดาของฉันท
ชื่อ วาสกขัตติยา เกิดในท้องทาสีชื่อ นาคบุญทา อายุได้ ๑๖ ปี มีรูป
ร่างเฉิดฉาย ถึงความงามเลิศ เท่ากับเป็นเผ่ากษัตริย์ ด้วยอำนาจของบิดา พวก
เราจะส่งนางไปให้แก่พระเจ้าโกศลนั้นว่า เป็นขัตติยกัญญา. เจ้าสาकยะทั้งหลาย
ต่างรับว่าดีจริง ได้เรียกพวกทูตมากล่าวว่า เป็นการดีละ พวกข้าพเจ้าจักถวาย
ทาริกา พวกท่านจงรับนางไปบัดนี้ที่เดียวเถิด. พวกทูตฟังคำนั้นแล้ว คิดกันว่า
ธรรมดาว่าสาकยะราชเหล่านี้ ถือตัวยิ่งนักเพราะอาศัยชาติ ฟังกล่าวว่า นางนี้
เสมอกับพวกเรา แล้วให้นางที่ไม่เสมอกันก็ได้ พวกเราจักยอมรับแต่นางที่
ร่วมบริโศกกับพวกเหล่านั้นเท่านั้น ทูตเหล่านั้นพากันทูลอย่างนี้ว่า เมื่อพวก

ข้าพระองค์จะรับไป จักขอรับนางที่สวยร่วมกับพระองค์ไป เจ้าศากยะทั้งหลาย จึงให้ที่פקแก่พวกทูต คิดกันว่า จักทำอะไรเล่า ท้าวมหานามตรัสว่า พวกเธออย่าร้อนใจไปเลย ฉันจักทำอุบาย ในเวลาที่ฉันกำลังบริโภค พวกเธอจงตกแต่งนางวาสกขัตติยาพามา พอฉันหยิบข้าวเพียงคำเดียวเท่านั้น พวกเธอก็ส่งหนังสือให้ดู บอกว่า พระราชาพระองค์นั้น ทรงส่งหนังสือ เชิญคูสาสน์นี้เสียก่อน พวกนั้นพากันรับคำว่าสาธุ เมื่อท้าวเธอกำลังสวย ก็ตกแต่งกุมาริกา ท้าวมหานามตรัสว่า พวกเธอจงพาธิดาของฉันมาเถิด นางจงบริโภคพร้อมกับฉันเถิด ครั้งนั้นเจ้าศากยะ พากันตกแต่งนางทำเป็นซักช้ำอยู่หน่วยหนึ่ง แล้วพามา นางคิดว่า จักบริโภคพร้อมกับพระบิดา จึงหย่อนหัตถ์ลงในถาดเดียวกัน ท้าวมหานามทรงถือปั้นข้าวปั้นหนึ่งร่วมกับนาง แล้วทรงเปิบด้วยพระโอษฐ์ พอทรงเอี่ยมพระหัตถ์เพื่อคำที่ ๒ พวกศากยะก็น้อมหนังสือเข้าไป ถวายว่า ขอเดชะ พระราชาทรงพระนามนั้น ทรงส่งหนังสือมา เชิญพระองค์ ทรงสดับสาสน์นี้ก่อนเถิด พระเจ้าข้า ท้าวมหานามตรัสว่า แม่หนู เจ้าจงบริโภคเถิด ทรงวางพระหัตถ์ขวาไว้ในถาดนั้นแล ทรงรับหนังสือด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงทอดพระเนตรหนังสือ เมื่อท้าวเธอกำลังทรงหนังสืออยู่นั้นเอง นางก็สวยเสร็จ เวลาที่นางบริโภคเสร็จ ท้าวเธอจึงล้างพระหัตถ์ด้วยพระโอษฐ์ พวกทูตเหล่านั้นเห็นแล้ว พากันปลงใจว่า นางนั้นเป็นพระธิดาแห่งท้าวมหานามนี้ โดยปราศจากข้อกลางแครงทีเดียว ต่างไม่สามารถจะรู้ความในนั้นได้เลย ท้าวมหานามทรงส่งพระธิดาไปด้วยบริวารขบวนใหญ่ พวกทูตเหล่านั้นก็พานางสู่นครสาวัตถีต่างกราบทูลว่า กุมารีนี้อบรมด้วยชาติ เป็นธิดาของท้าวมหานาม.

ครั้งนั้น พระราชาทรงสดับเรื่องนั้น ทรงดีพระหฤทัย ให้ตกแต่งพระนครทั้งสิ้น ให้นางสถิตเหนือกองแก้ว ทรงให้อภิเษกสถาปนาใน

ตำแหน่งอัครมเหสี นางได้เป็นที่รักจำเริญของพระราชชา. อยู่มาไม่ช้าไม่นาน นางก็ตั้งครรภ์ พระราชาได้ประทานเครื่องบริหารครรภ์ ครบกำหนดทศมาส นางประสูติพระราชบุตร มีผิวพรรณเพียงดังทอง. ครั้นในวันขนานพระนาม ของพระกุมารนั้น พระราชาทรงส่งข่าวไปสู่สำนักของพระอัยกาของพระองค์ว่า ธิดาของศากยราชวาทสภขัตติยา ประสูติพระราชบุตร จะทรงขนานนามแก่ บุตรนั้นอย่างไร. ก็อำมาตย์ผู้เชิญพระราชสาส์นนั้นไปก่อนข้างจะहुติง เข้าไป ถึงตำหนักนั้นแล้วกราบทูล แต่พระอัยกาของพระราชชา ท้าวเธอทรงสดับพระ ราชสาส์นนั้นแล้ว ตรัสว่า นางวาทสภขัตติยา แม้จะยังไม่คลอดพระโอรส ยัง ครอบงำคนทั้งหมดได้ คราวนี้ละก็ต้องเป็นตัวโปรดอย่างสิ้นเหลือของพระราชชา อำมาตย์हुติง ฟังคำว่า วัลลภา ไม่ชัดเจนกำหนดว่า วิญญูชะ ครั้นเข้าเฝ้า พระราชากราบทูลว่า ขอเดชะ ดังข้าพระพุทธเจ้าได้ยินมา ขอให้ฝ่าละออง- รุติพระบาท ทรงขนานนามพระกุมารว่าวิญญูชะ เกิดพระเจ้าข้า พระราชาทรง พระดำริว่า คงเป็นชื่อที่ตระกูลให้ไว้แก่ก่อนของพวกเรา ได้ทรงขนานพระนาม พระโอรสนั้นว่าวิญญูชะ.

ตั้งแต่นั้นพระกุมารก็จำเริญด้วยกุมารบริหาร ถึงคราวมีอายุได้ ๗ ขวบ เห็นรูปช้าง และรูปม้าเป็นต้น ที่คนนำมาจากตระกูลพระเจ้ายาย ถวายแก่ พระกุมารอื่น ๆ ก็ถามมารดาว่า แม่ ของบรรณาการจากตระกูลท่านตา คนนำมาให้เด็กอื่น ๆ ที่ฉันไม่มีผู้ส่งอะไรมาให้เลย แม่ไม่มีพระมารดา พระบิดาหรือ ครั้นนั้นนางกล่าวลวงเขาว่า พ่อเอ๋ย บรรณาการราชเป็นเจ้าตา เจ้ายายของเธอ อยู่ไกล เหตุนั้น ท่านเหล่านั้นจึงไม่ส่งอะไร ๆ มา ต่อมาถึงเวลา มีอายุได้ ๑๖ เขากล่าวว่า แม่ฉันจะไปเยี่ยมตระกูลเจ้าตาเจ้ายาย แม้จะถูกนาง ห้ามว่า อย่าเลย พ่อเอ๋ย เจ้าจักการทำอะไรในที่นั้น ก็คงอ่อนวอนบอຍ ๆ ครั้นนั้นมารดาของเขา รับคำว่า ถ้าอย่างนั้นก็ไปเถิด เขากราบทูลพระบิดา

ออกไปด้วยบริวารมาก นางวาสภขัตติยาส่งหนังสือไปก่อนว่า หม่อมฉันอยู่สบายดี ณ ที่นี้เจ้าข้า ข้าแต่เจ้า พระองค์โปรดอย่าทรงแสดงความในอะไร ๆ แก่เขาพระเจ้าข้า เจ้าศากยะทั้งหลายรู้เรื่องการมาของวิภูฏกะ คิดกันว่า พวกเราไม่สามารถจะไหว้เขาได้ เหตุนั้น จึงพากันส่งพระกุมารเล็ก ๆ ไปสู่ชนบท เมื่อถึงกบิลพัสดุ์ พวกศากยะพากันประชุม ณ สันฐาคาร กุมารไปถึงสันฐาคาร ได้หยุดยืนอยู่ ครั้งนั้น พวกเหล่านั้นพากันกล่าวกะเขาว่า พ่อเอ๋ย ท่านผู้นี้เป็นเจ้านายของเธอ ท่านผู้นี้เป็นเจ้าลูกของเธอ เขาต้องเที่ยวไหว้เรื่อยไปทุกคน เขาต้องไหว้เสียจนหลังขดหลังแข็ง ไม่เห็นผู้ไหว้ตนสักคนเดียว จึงถามว่า ผู้ที่ไหว้ฉันทำไมไม่มีเลยเล่า พวกศากยะพากันบอกว่า พ่อเอ๋ย กุมารที่เป็นน้อง ๆ ของเธอ พากันไปชนบทเสีย. กระทำสักการะแก่เขาอย่างขนานใหญ่ เขาพักอยู่ ๒-๓ วันแล้วกลับไปด้วยบริวารมาก.

ครั้งนั้นทาสีนางหนึ่ง คำว่า แผ่นกระดานนี้เป็นแผ่นกระดานที่ถูกอิทาสีวาสภขัตติยามันนั่งไว้ แล้วล้างแผ่นกระดานที่เขานั่งในสันฐาคารด้วยน้ำนม บุรุษผู้หนึ่งลืมอาวุธของตน หวนกลับจะหยิบอาวุธ ได้ยินเสียงคำวิภูฏกุมารนั้น จึงถามนางในระหว่างนั้น ทราบว่า วาสภขัตติยาเกิดในท้องของนางทาสี แห่งท้าวมหานามศากยราช ก็ไปเล่าแกลงแก่หมู่พล เกิดเกรียวกราวกันขนานใหญ่ว่า ได้ยินว่า นางวาสภขัตติยาเป็นลูกทาสี กุมารฟังคำนั้น ตั้งใจว่าปล่อยให้พวกนี้ล้างแผ่นกระดานที่กุนั่งด้วยน้ำนมไปก่อนเถิด คอยดูนะ พอฤดูเสวยราชแล้วเถอะ กูจะเอาเลือดที่คอกของพวกเขา ล้างแผ่นกระดานที่กุนั่งให้ได้ เมื่อเข้ากรุงสาวัตถี พวกอำมาตย์พากันกราบทูลประพุดิเหตุทั้งปวงแด่พระราชชา พระราชาทรงสดับเรื่องนั้น กริ้วเจ้าศากยะทั้งหลายว่า ให้ริดาทาสีแก่เราได้ ทรงตัดการบริหารที่พระราชทานแก่นางวาสภขัตติยา และโอรสหมดเลย พระราชทานเพียงเท่าที่พวกทาสและ

ทาสีจะได้รับกันเท่านั้น จากนั้นล่วงไปได้ ๒-๓ วัน พระศาสดาเสด็จไปสู่พระนิเวศน์ประทับนั่ง พระราชาถวายบังคมพระศาสดา กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกญาติของพระองค์พากันให้ธิดานางทาสีแก่หม่อมฉันเสียได้ เหตุนั้น หม่อมฉันจำต้องตัดการบริหารของนางพร้อมทั้งลูก คงได้ให้เพียงการบริหารเท่าที่พวกทาสและทาสีจะพึงได้กันเท่านั้น พระศาสดาตรัสว่า มหาบพิตร พวกสากยะทำไมสมควรเลยทีเดียว ธรรมดาว่า เมื่อจะให้ก็ต้องให้นางที่มีชาติเสมอกัน ก็แต่ว่ามหาบพิตร อาตมาขอถวายพระพรกะบพิตร นางवासกษัตติยาเป็นราชธิดาได้อภิเษกในพระราชวังของขัตติยราช ถึงวิภูฏกะเล่า ก็เกิดเพราะอาศัยขัตติยราชเหมือนกัน ขึ้นชื่อว่าโคตรของมารดา จักกระทำอะไรได้ โคตรของบิดาต่างหากเป็นประมาณ บัณฑิตแต่ครั้งโบราณได้ให้ตำแหน่งอักรมเหสีแก่หญิงเชื้อใจหาพิน แต่กุมารที่เกิดในท้องของนาง กรองราชสมบัติ ณ กรุงพาราณสี อันมีบริเวณ ๑๒ โยชน์ ทรงพระนามว่า กัณฐหาริกราช แล้วตรัสกัณฐหาริกราชชดก พระราชาทรงลำดับธรรมกถาของพระศาสดา ทรงดีพระหฤทัยว่า โคตรของบิดาเท่านั้นเป็นประมาณ โปรดประทานการบริหารเช่นเดิมแก่มารดาและโอรสทันที.

กล่าวถึงท่านเสนาบดีของพระราชา นามว่า พันธุละ ส่งภริยาของตน ชื่อมัลลิกา ผู้เป็นหมั้นไปสู่กรุงกุสินาราด้วยคำว่า เธอจงไปสู่เรือนแห่งสกุลของเธอเถิด นางคิดว่า เราจักเฝ้าพระศาสดาแล้วจึงไป เข้าไปสู่พระวิหารเชตวัน ถวายบังคมพระศาสดา แล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ได้รับสั่งถามว่า เธอจะไปไหน กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สามีของหม่อมฉันจักส่งฉันไปสู่เรือนแห่งสกุลเจ้า ตรัสว่า เพราะเหตุไร กราบทูลว่า หม่อมฉันเป็นหมั้นไม่มีบุตรเจ้าค่ะ ตรัสว่า ถ้าเป็นอย่างนั้น ก็ไม่ต้องไปดอก กลับเถิด ดีใจ

ถวายบังคมพระศาสดา ได้ไปสู่นิวรณ์ทันที ครั้นถูกสามีถามว่า เหตุไรเธอจึงกลับมาเล่า บอกว่า พระทศพลรับสั่งให้ดิฉันกลับนี่เจ้าคะ นาย ท่านเสนาบดีกล่าวว่า พระตถาคตต้องทรงเห็นเหตุการณ์เป็นแน่ ไม่ช้าไม่นานเลย นางก็มีครรภ์เกิดแพ้ท้อง จึงบอกว่า ดิฉันเกิดแพ้ท้องแล้วละ ถามว่า แพ้ท้องอย่างไรเล่า บอกว่า นายเจ้าขา ดิฉันปรารถนาจะลงอาบน้ำ คืมน้ำในสระโบกขรณีอันเป็นมงคล ซึ่งเป็นที่อภิเษกสงฆ์แห่งคณะราชสกุลในพระนครเวสาลี เจ้าคะ ท่านเสนาบดีกล่าวว่า ดีละ ถือธนูพันแรง อุ้มนางขึ้นสู่รถ ออกจากพระนครสาวัตถิยัรบรถเข้ากรุงเวสาลี ก็ในกาลนั้น เจ้ามหาภิไธยพระเนตรทอดเคยเรียนศิลปะรวมอาจารย์เดียวกันกับพระเจ้าโกศล และพันธุลเสนาบดี สอนอรรถธรรมแก่มวลเจ้าลิจฉวี ประทับอยู่ใกล้ประตูนั่นเอง ท่านทรงฟังเสียงรถกระแทกธรณี กล่าวว่า นั่นเสียงรถอันเป็นพาหนะ ของเจ้ามัลละนามว่า พันธุละ วันนี้ภัยคงจักเกิดแก่มวลเจ้าลิจฉวี การระวังรักษาสระโบกขรณีแข็งแรง ทั้งภายในและภายนอก ข้างบนมีตาข่ายจึง ตลอดช่องตลอดแม่ของฝูงนกก็ไม่มี.

ก็ท่านเสนาบดีลงจากรถพาคนพันฝูงคนที่เฝ้าด้วยพระขรรค์ให้หนีไป ตัดตาข่ายโลหะให้ภรรยาลงในสระโบกขรณีอาบคืม แม้นตนเองก็อาบบ้าง แล้วอุ้มนางมัลลิกาขึ้นใส่รถออกจากเมืองไปตามทางที่มานั้นแล พวกคนเฝ้าพากันไปกราบทูลแด่มวลเจ้าลิจฉวี เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นพากันกริ้ว ขึ้นทรงรถ ๕๐๐ คัน ทรงยกออกไป ด้วยทรงดำริว่า พวกเราต้องจับเจ้ามัลละชื่อพันธุละให้ได้ พากันไปเล่าเรื่องนั้นแต่เจ้ามหาภิไธย มหาภิไธยกล่าวว่า พวกเธออย่าไปเลย เขาจักฆ่าพวกเธอเสียหมดทีเดียว ฝ่ายพวกนั้นพากันกล่าวว่า พวกข้าพเจ้าต้องไปให้ได้ กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพวกเธอเห็นล้อรถจมลงไปถึงคุมละก็พากันกลับเสีย เมื่อไม่กลับตอนนั้น จักได้ยินเสียงคล้ายฟ้าผ่าข้างหน้า ฟังกลับกันจากที่นั่น เมื่อยัง

ไม่กลับต่อนั้น พวกเธอจักเห็นช่องในแอกรถของพวกเธอ อย่าได้พากันไป
ต่อไปเป็นอันขาด. พวกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ไม่ยอมกลับตามคำของท้าวเธอ
พากันติดตามท่านพันธุละนั้นไปจนได้ นางมัลลิกาเห็นแล้วกล่าวว่า นายเจ้าขา
รถปรากฏหลายคัน ท่านพันธุละกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นเธอคอยบอกฉันในเวลาทีรถ
ปรากฏเป็นคันเดียวกัน ในเมื่อรถทุก ๆ คันปรากฏเป็นคู่กันเดียว นางมัลลิกา
จึงบอกว่า นายเจ้าขา หัวรถปรากฏแล้ว ท่านพันธุละส่งสายบังเหียนให้นาง
ว่าถ้าเช่นนั้นเธอจงถือสายบังเหียนเหล่านี้ไว้ ยืนอยู่บนรถนั้นแลโค้งธนู เสี่ยง
ได้เป็นเหมือนเสียงฟ้าผ่า ท่านพวกนั้นไม่ยอมกลับแม้จากที่นั้น พากันกวาด
ตามเรื่อยไป ท่านพันธุละยืนบนรถยิงลูกศรไปลูกหนึ่ง ลูกศรนั้นทำหัวรถทั้ง
๕๐๐ คันให้เป็นช่อง ทางทะเลที่หุ้มเกราะของพระราชาทั้ง ๕๐๐ แล้วจมดินไป
เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ไม่ทราบความที่ตนถูกยิงแล้ว คงตรัสอยู่ว่า หยุด เจ้าตัวร้าย
หยุด เจ้าตัวร้าย ติดตามเรื่อยไป ท่านพันธุละจ้อครรถกล่าวว่า พวกท่านเป็น
คนตายแล้ว ไม่มีกรรมนิยมเลย ที่ข้าพเจ้าจะรบกับคนตาย เจ้าลิจฉวีพากัน
ตรัสว่า ขึ้นชื่อว่าคนตายแล้วเป็นเช่นอย่างพวกเราไม่มีดอก กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น
จงเปลื้องเกราะของท่านผู้อยู่สุดท้ายเพื่อนซี เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นพากันเปลื้อง
เจ้าองค์นั้นพอเปลื้องเกราะเสร็จเท่านั้น ล้มลงสิ้นพระชนม์เลย. ครั้งนั้นท่าน
พันธุละกล่าวกะเจ้าเหล่านั้นว่า พวกท่านแม่ทั้งหมดก็เป็นรูปนั้น พวกท่าน
จงพากันไปสู่เรือนของตน ๆ จัดเตรียมการที่ควรจัดการ สั่งเสียลูกเมีย แล้ว
ค่อยเปลื้องเกราะ เจ้าเหล่านั้น พากันทำตามนั้น ถึงชีพตักษัยทุกคน.

ฝ่ายท่านพันธุละ ก็พานางมัลลิกามาสู่นครสาวัตถี นางคลอดบุตร
ชายแฝด ๑๖ ครั้ง บุตรชายแม่ทุกคนล้วนเก่งกล้า สมบูรณ์ด้วยกำลัง ต่างเรียน
สำเร็จในศิลปะทุกประการ คนหนึ่ง ๆ ได้มีบริวารพันคน ท้องพระลานหลวง

แน่นขนัดไปด้วยพวกนั้น ผู้ไปสู่พระราชนิเวศน์กับบิดาทีเดียว อยู่มาวันหนึ่ง พวกมนุษย์ที่ถูกตัดสินใจให้แพ็คคืออย่างโง่งในทีวินิจัย เห็นท่านพันธุละกำลังเดินมา ก็ร้องอะอะบอกการตัดสินคดีโง่งของอำมาตย์ผู้ทำการวินิจฉัยแก่ท่าน ท่านไปสู่ทีวินิจัย พิจารณาคดีนั้น ได้กระทำเจ้าของให้คงเป็นเจ้าของ ผู้มิใช่เจ้าของ ก็กระทำคงเป็นผู้มิใช่เจ้าของ มหาชนพากันแซ่ซ้องสาธุการด้วยเสียงอันดัง พระราชารับสั่งถามว่านี่เรื่องอะไรกัน ทรงสดับความนั้น ทรงยินดีตรัสให้ถอดอำมาตย์เหล่านั้นเสียทั้งหมด มอบการวินิจฉัยให้แก่ท่านพันธุละผู้เดียว.

จำเดิมแต่นั้นท่านตัดสินโดยชอบ ครั้งนั้นพวกผู้ตัดสินความเก่า ๆ เมื่อไม่ได้สินบนต่างมีรายได้น้อย พากันยุเหยในราชสกุลว่า พันธุละปรารณราชสมบัติ พระราชาทรงสดับถ้อยคำของพวกนั้นไม่สามารถจะข่มพระทัยได้ ทรงดำริว่าเมื่อเราจะให้ฆ่าพันธุละนี้ ในพระนครนี้ทีเดียวเล่า ความครหาจักบังเกิดได้ทรงพระดำริต่อไปว่า ต้องแต่งคนให้ไปปล้นชายแดน แล้วส่งให้ไปปราบพวกนั้น เวลาชกกลับก็ให้คนฆ่าเสียทั้งพวกลูกในระหว่างทาง ครั้นทรงดำริแล้วรับสั่งให้หาท่านพันธุละมาเฝ้า ตรัสสั่งใช้ว่า ข่าว่า ชายแดนกำเริบ ท่านกับบุตรของท่านจงไปจับพวกโจรที่เกิด แล้วทรงให้มหาโยธา แม้เหล่าอื่นที่สามารถไปกับท่านพันธุละและบุตรเหล่านั้น ด้วยทรงดำริว่า พวกเจ้าจงตัดศีรษะของเขากับลูกทั้ง ๓๒ คนเสีย ณ ที่นั้นให้จงได้ แล้วนำมาเถิด ครั้นท่านไปถึงชายแดนเท่านั้น พวกโจรที่แต่งไปพากันกล่าวว่า ได้ยินข่าวว่า ท่านเสนาบดีกำลังยกมา พากันหนีไปสิ้น ท่านจัดการให้ประเทศสงบราบคาบ ตั้งชนบทได้แล้วชกกลับ ครั้งนั้นเหล่าโจรนั้น พากันตัดศีรษะของท่านกับลูก ๆ เสียในที่ไมไกลจากเมือง วันนั้น นางมัลลิกานิมิตต์พระอัครสาวกกับภิกษุ ๕๐๐ รูป. ตอนเช้ามีคนนำหนังสือมาให้นางว่า สามีกับบุตรถูกโยธาเหล่านั้นตัด

ศีรษะเสียแล้ว นางทราบเรื่องนั้นแล้ว ไม่พูดอะไรแก่ใคร ๆ เก็บหนังสือไว้ในชายพก คงอ้างศัพทพระภิกษุอยู่เรื่อยไป ครั้งนั้นพวกคนใช้ของนาง ถวายภัตตาหารแต่ภิกษุแล้ว ยกถาดเนยใสมา ทำถาดแตกต่อหน้าพระเถระทั้งหลาย พระธรรมเสนาบดึกกล่าวว่า อุบาสิกา สิ่งที่มีความแตกเป็นธรรมดาแตกไปแล้ว ไม่ต้องเสียใจ นางนำหนังสือออกมาจากชายพก กราบเรียนว่า คนนำหนังสือนี้มาให้ดิฉัน พ่อกับลูก ๓๒ คนถูกตัดศีรษะเสียแล้ว ดิฉันแม้จะได้ฟังเรื่องนี้ยังไม่เสียใจเลย ก็เมื่อถาดเนยใสนี้แตกไป จะต้องเสียใจทำไมเจ้าคะ.

พระธรรมเสนาบดึกกล่าวคำมีอาทิว่า (ชีวิต มรณ) ไม่มีนิมิตไม่มีใครรู้ แสดงธรรมแล้วลุกจากอาสนะไปพระวิหาร ฝ่ายนางให้เรียกลูกสะใภ้ ๓๒ นาง มาสั่งสอนว่า สามีนางพวกเธอปราศจากความผิดต่างได้รับผลแห่งกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนของตน พวกเธออย่าเศร้าโศกเลย อย่ากระทำใจประทุษร้ายในพระราชาเลย จารบุรุษของพระราชาฟังคำนั้น พวกกันกราบทูลความที่คนเหล่านั้น หาโทษมิได้แก่พระราชา พระราชาทรงสดลคพระทัยเสด็จไปสู่ที่อยู่ของนาง ทรงขอขมาโทษกะนางมัลลิกา และสะใภ้ของนาง แล้วประทานพรแก่นางมัลลิกา นางกราบทูลว่า พระพรเป็นอันหอมฉันรับพระราชทานใส่เกล้าใส่กระหม่อมพะยะคะ เมื่อพระราชาเสด็จไปแล้ว จัดถวายมตกภัตตรสนานกายเข้าเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์ผู้สมมุติเทพเจ้า พระองค์พระราชทานพรแก่หม่อมฉันไว้ หม่อมฉันมิได้มีความต้องการอย่างอื่น ขอพระองค์ทรงพระกรุณาอนุญาตให้หม่อมฉันและสะใภ้ ๓๒ คน ไปสู่ตระกูลเดิมเถิด พระเจ้าข้า พระราชาทรงรับคำของนาง นางส่งลูกสะใภ้ ๓๒ คน ไปสู่ตระกูลของตน ๆ ตนเองก็ได้ไปสู่เรือนแห่งตระกูลของตน ณ กุสินารานคร ฝ่ายพระราชาที่พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่หลานของท่านพันธุละเสนาบดี ชื่อ ทิฆมการายนะ ส่วนเขาดำริว่า พระราชา

องค์นี้ฆ่าลูกของเราเสีย คอยหาช่องแก้แค้นแก้พระราชอยู่เรื่อย พระราชา
ตั้งแต่รับสั่งให้ฆ่าท่านพันธุละผู้ปราศจากความผิดแล้ว ก็ทรงมีแต่ความเร่าร้อน
พระหฤทัย มิทรงได้รับความชื่นใจ ไม่ทรงได้ความสุขในราชสมบัติเลย
ครั้งนั้นพระศาสดาทรงอาศัยนิคมชื่อว่าเวตตานุปปันนกุละ ประทับอยู่ พระ
ราชาเสด็จไป ณ นิคมนั้น ทรงตั้งค่ายพักไม่ไกลพระอาราม เสด็จไปสู่พระวิหาร
ด้วยราชบริพารมาก ด้วยทรงพระดำริจะถวายบังคมพระศาสดา ประทาน
เบญจราชกกุธภัณฑ์แก่ที่มการายนะ ลำพังพระองค์เดียวเท่านั้น เสด็จเข้าสู่
พระคันธกุฎี เรื่องทั้งหมดพึงทราบตามแนวรัชมมเจดีย์สูตรนั้นแล.

ครั้น พระองค์เสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี ที่มการายนะถือเอาราชกกุธภัณฑ์
เหล่านั้น กระทำวิญญูกรรมให้เป็นพระราช ทิ้งม้าไว้ตัวหนึ่ง หึงที่จะ
ปรนนิบัติผู้หนึ่ง สำหรับพระราช ได้ไปสู่พระนครสาวัตถี พระราชาทรงตรัส
ปรึกษากับพระศาสดา แล้วเสด็จออกไม่ทรงเห็นกองทหาร ตรัสถามหึงนั้น
ทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว ทรงดำริว่า เราต้องไปชวนหลานเรามาจับวิญญูกะให้ได้
เสด็จไปสู่พระนครราชคฤห์ ถึงเวลาค่ำมืด ประตูปิดหมดแล้ว ไม่ทรง
สามารถจะเข้าสู่พระนครได้ ทรงบรรทมในศาลาหลังนั้น ทรงกรากรำด้วยลม
และแดด ตอนกลางคืนเลยสวรรคตในศาลานั้นเอง ครั้นรุ่งสว่างแล้วฝูงคน
ฟังเสียงคร่ำครวญของหึงนั้น ผู้พร่ำรำพันอยู่ว่า โอ้ พระทูลกระหม่อม
จอมนรชนโกศลรัฐ บัดนี้พระองค์ไร้ที่พึ่งเสียแล้ว พวกกันกราบทูลแต่พระราช
พระราชานั้นตรัสสั่งให้กระทำสรีริกของพระมาคูลาธิราช ด้วยสักการะอย่าง
ใหญ่หลวง ฝ่ายเจ้าวิญญูกะได้ราชสมบัติ ระลึกถึงเวลานั้น ดำริว่า กูต้องฆ่า
เจ้าศากยะให้ตายให้หมดเลย เสด็จออกด้วยเสนยานุภาพอันใหญ่โต วันนั้น
พระศาสดาทรงตรวจดูโลกในเวลาใกล้รุ่ง ทอดพระเนตรเห็นความพินาศของ

หมู่พระญาติ ทรงพระดำริว่า ควรจะกระทำการสงเคราะห์ญาติไว้ ทรงโปรดสัตว์
ในตอนเช้า เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงสำเร็จสหัสยาในพระคันธกุฎี
เวลาเย็นเสด็จไปทางอากาศ ประทับนั่ง ณ โคนไม้อันมีเงาห่างต้นหนึ่ง ใกล้
พระนครกบิลพัสดุ์ ณ ที่ไม่ไกลจากตรงนั้น ในรัชสีมาแห่งเจ้าวิภูฏกะมีต้นไทร
ใหญ่เงาร่มชิด เจ้าวิภูฏกะเห็นพระศาสดาเข้าไปเฝ้าถวายบังคมแล้ว กราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในเวลาร้อนเห็นปานนี้ เหตุไรพระองค์จึงทรงประทับนั่ง
ณ โคนต้นไม้อันมีเงาห่างต้นนี้ เชิญพระองค์ประทับนั่ง ณ โคนต้นไม้มีเงา
ร่มชิดต้นหนึ่งเถิด พระเจ้าข้า ครั้นมีพระดำรัสว่า ช่างเถิดมหาบพิตร ชรรมดา
ว่าร่มเงาของหมู่ญาติเย็นสบาย ก็ดำริว่า พระศาสดาคงเสด็จมาเพื่อป้องกัน
หมู่ญาติไว้ ถวายบังคมพระศาสดา เสด็จกลับคืนสู่พระนครสาวัตถีทันที แม้
พระศาสดาก็เสด็จหาะไปสู่พระวิหารเชตวันดูจกัน พระราชาทรงระลึกถึงโทษ
ของหมู่สากยะได้ ก็ยกพลออกแม้ครั้งที่ ๒ คงพบพระศาสดาตรงนั้นเหมือนกัน
เสด็จกลับเสียอีก ในวาระที่ ๓ ทรงยกพลออก คงพบพระศาสดาตรงนั้น
นั้นแหละต้องกลับ.

แต่ในวาระที่ ๔ เมื่อท้าวเธอยกพลออกไป พระศาสดาทรงตรวจดู
บุรพกรรมของหมู่สากยะ ทรงทราบความที่กรรมอันเป็นบาป คือการโปรย
ยาพิษใส่ในแม่น้ำของสากยะเหล่านั้น นั้นเป็นกรรมที่จะป้องกันมิได้ ไม่
เสด็จไปในวาระที่ ๔ ราชาวิภูฏกะ มาเจ้าสากยะเสียทั้งหมดตั้งแต่เด็กที่
กำลังคืบนม เอาเลือดที่ค้อล้างแผ่นกระดานที่ตนนั่ง แล้วเสด็จกลับมา ก็แล
เมื่อพระศาสดาเสด็จกลับจากการที่เสด็จในวาระที่ ๓ รุ่งขึ้นเสด็จไปโปรดสัตว์
เสวยเสร็จเสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี ถึงเวลาเย็นพวกภิกษุประชุมกันนั่งในธรรมสภา
พากันกล่าวแถลงพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดา
ทรงแสดงพระองค์ให้พระราชากลับเสีย ทรงเปลื้องหมู่ญาติจากมรณภัย พระ-

ศาสดาทรงประพฤติประโยชน์แก่หมู่พระญาติอย่างนี้ พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อที่พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อพวกภิกษุกราบทูลให้ทรงทราบแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่ตถาคตประพฤติประโยชน์แก่หมู่ญาติ แม้ในครั้งก่อนก็ได้ประพฤติแล้วเหมือนกัน ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลอาราธนา ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ครั้งพระราชาทรงพระนามว่าพรหมทัต มิได้ทรงละเมิดทศพิชราชธรรม ดำรงราชย์โดยธรรมในพระนครพาราณสี วันหนึ่งทรงพระดำริว่า บรรดาพระราชานพินชมพุกวิป พวกกันอยู่ในปรางปราสาทมีเสามาก เหตุอันอันการสร้างพระปราสาทด้วยเสามาก ๆ จึงไม่เป็นข้ออัศจรรย์ ถ้ากระไรเราลองสร้างปราสาทเสาเดียวดูบ้าง ด้วยอย่างนี้เราคงเป็นราชาผู้เลิศกว่าพระราชาทรงปวงได้ ท้าวเธอจึงมีรับสั่งเรียกช่างไม้มาเฝ้า ตรัสว่า พวกเจ้าจงสร้างปราสาทเสาเดียว อันถึงความงามเลิศแก่เรา ช่างไม้เหล่านั้นรับพระดำริว่าสาธุ พวกกันเข้าป่า พบต้นไม้ทั้งตรงทั้งใหญ่ เหมาะที่จะสร้างปราสาทเสาเดียวเป็นอันมาก คิดกันว่า ต้นไม้เหล่านี้ ใช้ได้อยู่ แต่หนทางไม่สม่าเสมอ ไม่สามารถจะชักลงได้ พวกเราต้องพากันกราบทูลพระราชานพินได้กระทำอย่างนั้น พระราชาตรัสว่า จะค่อย ๆ ชักลงมาตามแต่จะมีอุปายไม่ได้หรือ ครั้นพวกนั้นพากันกราบทูลว่า ขอเดชะ พระผู้สมมติเทพเจ้า จะใช้อุปายอะไร ๆ ก็สุดสามารถที่จะชักลงได้ พระเจ้าข้า ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น จงสำรวจดูต้นไม้ต้นหนึ่งในอุทยานของเราซิ พวกช่างไม้พากันไปสู่อุทยาน เห็นต้นรังอันเป็นมิ่งมงคล ต้นหนึ่งเปลาตรง ชาวบ้านชาวตำบลพากันบูชา ได้พลีกรรมแม้จากราชสกุล พวกกันไปสู่ราชสำนักกราบทูลเนื้อความนั้น พระราชาตรัสว่า ธรรมดาต้นไม้ในอุทยาน

ของเรา เป็นของที่เราได้เฉพาะ ไปเกิด พวกโค่นต้นไม้ที่นั่นเกิด ช่างไม้เหล่านั้น
พากันรับพระดำรัสว่าสาธุแล้ว ต่างคนถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปสู่
อุทยาน กระทำการเจิม ๕ นิ้ว ด้วยแป้งหอมที่ต้นไม้ วงศ์ยห้อยพวงดอกไม้
จุดประทีป ทำพิธีกรรม ร้องบอกกล่าว ว่า ในวันคาร์บ ๗ จากวันนี้ พวกเรา
จะพากันมาตัดต้นไม้ พระราชาทรงอนุมติให้ตัดได้ เจริญเทพดาผู้บังเกิด ณ
ต้นไม้ไป ณ ที่อื่น โทษจะไม่มีแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ครั้งนั้นเทพดาผู้เกิด
ที่ต้นไม้ ฟังถ้อยคำนั้น คิดว่า ไม่ต้องสงสัยเลย ช่างไม้เหล่านี้คงตัดต้นไม้
วิมานของเราต้องฉิบหาย ก็แลชีวิตของเราเล่าละ สุกสิ้นกันที่วิมานเท่านั้นเอง
หมู่วิมานเป็นอันมาก แม้แห่งฝูงเทพดาผู้เป็นญาติของเรา ที่พากันเกิดแล้ว ณ
ต้นไม้ รังหนุ่ม ๆ อันตั้งล้อมต้นไม้ จักต้องฉิบหายกัน ก็แลความวินาศของตน
จะไม่เบียดเบียนเราได้เลย เหมือนกับที่จะไม่เบียดเบียนฝูงญาติได้ เหตุนี้
ควรที่เราจะให้ทานชีวิตแก่หมู่ญาติเหล่านั้น ครั้นเวลากลางคืน ประดับกาย
ด้วยอสังการอันเป็นทิพย์ เข้าไปสู่ห้องอันทรงสิริของพระราชา กระทำห้อง
ทุกส่วนให้สว่างจ้าเป็นอันเดียวกัน ได้ยื่นร้องให้อยู่ ณ เบื้องพระเศียร พระ-
ราชาทอดพระเนตรเห็นเทวดานั้น ทรงตระหนกพระหฤทัย เมื่อทรงปราศรัย
กับท่าน ตรัสคาถาเป็นปฐมว่า

ท่านเป็นใคร มีผ้าอันสะอาดหมดจด มายืนอยู่

บนอากาศ เพราะเหตุไร น้ำตาของท่านจึงไหล ภัยมา

ถึงท่านแต่ที่ไหน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กา ตูว ความว่า พระราชตรัสถามว่า ใน
บรรดาอมนุษย์มีนาค ยักษ์ ครุฑและท้าวสักกะเป็นต้น ท่านชื่อว่า เป็นอะไร.
บทว่า วตุเทหิ นี้เป็นเพียงถ้อยคำเท่านั้น. ที่จริงตรัสมุ่งหมายเอาเครื่องประดับ

เป็นทิพย์แม้ทั้งหมดทีเดียว. บทว่า อเม แปลว่า ไม่มีที่ติดขัด ได้แก่ อากาศ..
บทว่า เวหาสยี้ นี้เป็นไวยพจน์ของอากาศนั้นแล. บทว่า เกน ตยสุสุทิจ
ความว่า น้ำตาของท่านไหลหลังพริ้งพริ้วด้วยเหตุไร. บทว่า กุโธ ความว่า
พระราชาธำมณีว่า ภัยมาถึงท่านเพราะอาศัยเรื่องอะไร บรรดาอนัตถะมีความ
พลัดพรากจากญาติและความพินาศแห่งทรัพย์เป็นต้น.

เทวราชฟังพระดำรัสนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เมื่อหม่อมฉันได้รับ
การบูชาอยู่ ๖๐,๐๐๐ ปี ชนทั้งหลายรู้จักหม่อมฉันว่า
ภักทสาละ ในแว่นแคว้นของพระองค์นี้แล.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในทิศ พระราชาพระ-
องค์ก่อน เมื่อสร้างพระนคร อาคารและปราสาท
ต่าง ๆ พระราชาเหล่านั้น บูชาหม่อมฉัน ฉันใด
แม้พระองค์ก็จงบูชาหม่อมฉัน ฉันนั้นเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ติฏฐโธ ความว่า เทวราชแสดงว่า
ข้าแต่พระมหाराชเจ้า เมื่อหม่อมฉันอันชาวกรุงพาราณสีทั่วหน้า และชาวบ้าน
ชาวนิคม ทั้งพระองค์บูชาได้รับพลีกรรมและสักการะเป็นนิตย์ ดำรงอยู่ในอุทยาน
แห่งนี้ และประมาณถึงเท่านี้ผ่านไป. บทว่า นครานิจ ความว่า กระทำ
ปฏิสังขรณ์เมือง. บทว่า อคาเร จ ได้แก่ เรือนบนแผ่นดิน. บทว่า
ทิสมุปติ ความว่า ข้าแต่พระมหाराช ผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่แห่งทิศ. บทว่า
น มนุเต ความว่า ท่านเหล่านั้นคือพระราชาแต่ครั้งก่อนในพระนครนี้
เมื่อทรงกระทำการซ่อมพระนครเป็นต้น ไม่ทรงดูหมิ่น ไม่กล้ากลาย คือไม่
เบียดเบียนหม่อมฉัน หมายความว่า มิได้ทรงตัดต้นไม้อันเป็นที่อยู่ของหม่อมฉัน

ทำกรรมของตน แต่คงกระทำสักการะแก่หม่อมฉันตายเดียว นี่เป็นคำพูดเทวดา.
บพว่า ยถา ความว่า เหตุนั้น พระราชาแต่ครั้งก่อนเหล่านั้นพากันบูชา
หม่อมฉัน แม้พระองค์เดียว ก็มีเคียรบสั่งให้ตัดต้นไม้ ฉันทใด แม้พระองค์เล่า
ก็ทรงบูชา อย่าตัดต้นไม้ของหม่อมฉันเสียเลย ฉันทนั้นเหมือนกัน.

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ก็ข้าพเจ้ามิได้เห็นต้นไม้อื่น ๆ ที่ไหนใหญ่โต

เหมือนท่าน โดยประมาณ ท่านเป็นไม้งามแต่กำเนิด
ด้วยยานและปริมณฑล.

ข้าพเจ้าจะให้ชายช่างทำปราสาทมีเสาเดียวเป็นที่
รื่นรมย์ใจ ข้าพเจ้าจะเชื่อเชิญท่านมาอยู่ที่ปราสาทนั้น
ดูก่อนเทวดา ชีวิตของท่านจักยั่งยืน.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า กาเยน แปลว่า โดยประมาณ. ท่าน
กล่าวคำอธิบายนี้ไว้ว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นต้นไม้อื่น ๆ ที่ไหนใหญ่โตโดยขนาด
เหมือนต้นนั้นของท่าน ก็แลต้นไม้ของท่านนั้นแล มีทำทึงดงาม คือถึงส่วน
แห่งความงาม เหมาะแก่ปราสาทเสาเดียว โดยที่สูงโปร่งเปลวตลอด และโดย
ชาติคือเกิดแล้วดี มีสัจฐานกลมและตรงเป็นข้อสำคัญ เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึง
ให้คนตัดสร้างปราสาททีเดียว ดูก่อนเทวราชผู้สหาย ก็แต่ว่าข้าพเจ้าจักเชื่อเชิญ
ท่านเข้าไปอยู่ในปราสาทนั้น. ท่านนั้น เมื่ออยู่ร่วมกับข้าพเจ้า ได้รับของหอม
และดอกไม้เป็นต้นอย่างเลิศ ร่ำรวยด้วยสักการะ จักเป็นอยู่อย่างสบาย ท่าน
อย่าร้อนใจเลยว่า ความพินาศจักมีแก่เรา เพราะไม่มีที่อยู่ ชีวิตของท่านจัก
ยืนนานไปนะท่านเป็นที่บูชา.

เทวราชฟังพระดำรัสนั้นแล้ว ได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ถ้าพระองค์ทรงดำริอย่างนี้ ก็จำต้องพลัดพราก
จากต้นรังอันเป็นร่างกายของหม่อมฉัน พระองค์จึงตัด
หม่อมฉันทำเป็นท่อน ๆ ให้มากเถิด.

พระองค์จึงตัดปลายก่อนแล้วจึงตัดท่อนกลาง
ภายหลังจึงตัดที่โคน เมื่อหม่อมฉันถูกตัดอย่างนี้ ถึงจะ
ตายลงก็ไม่เป็นทุกข์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว จิตฺตํ อุทฺปาติ ความว่า ถ้าว่า
ความคิดอย่างนี้ เกิดแก่พระองค์แล้ว. บทว่า สิริเรน วินาภาโว ความว่า
ถ้าความพลัดพรากจากสรีระของหม่อมฉันคือต้นรังงาม พระองค์ได้ทรงตั้งไว้
แก่หม่อมฉัน. บทว่า ปุณฺณโส ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ครั้นทรงตัดต้นรัง
งามนั้นโดยมาก. บทว่า วิกฺขุเตตฺตฺวา แปลว่า ตัดแล้ว. บทว่า ขณฺุทฺโส
ความว่า ครั้นตัดแล้ว โปรดทอนเป็นท่อน ๆ โดยลำดับ. บทว่า อकुเค จ
ความว่า ครั้นตัดแล้ว จึงตัดปลายก่อน ต่อแต่นั้น ตัดส่วนกลาง ภายหลังเขา
ทั้งหมดจึงตัดราก เมื่อหม่อมฉันถูกตัดอย่างนี้ ไม่เพียงมีความทุกข์ถึงตาย ยังจะ
พอมีความสุขได้เป็นตอน ๆ ทั้งนี้เทวราชวิงวอน.

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ราชบุรุษตัดมือและเท้า ตัดหูและจมูก ภายหลัง
จึงตัดสรีระของโจรผู้เป็นอยู่ ความตายนั้นชื่อว่าตาย
เป็นทุกข์.

ดูก่อนต้นรังผู้เป็นเจ้าของ เจ้าตัดเป็นท่อน ๆ
เป็นสุขหรือหนอ ท่านมีเหตุอะไร มั่นใจอย่างไร จึง
ปรารถนาได้ตัดเป็นท่อน ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า หตุตปาทิ แปลว่า ซึ่งมือแลเท้า. บทว่า ตัม ทุกุขิ ความว่า เมื่อโจรถูกตัดโดยลำดับอย่างนี้ ฟังมีความทุกข์แทบ ประดาตาย. บทว่า สุขิ นุ ความว่า คู่ก่อนไม่รังผู้สหาย โจรที่ต้องโทษ ประหาร ประรณาจะตายโดยความสุข่อมขอร้องให้ตัดศีรษะ ไม่ขอร้องให้ ตัดทีละท่อนกันเลย แต่ท่านขอร้องอย่างนี้ เหตุนั้น ข้าพเจ้าขอถามท่านว่า จะมีสุขไหนที่ถูกตัดทีละท่อน. บทว่า ก็ เหตุ ความว่า ขึ้นชื่อว่า การตัด ทีละท่อน ไม่มีความสุขเลย แต่ในเรื่องนี้คงมีเหตุ พระราชาเมื่อตรัสถาม ดังนี้กะเทวาราชานัน จึงได้ตรัสอย่างนี้.

ลำดับนั้น เทพดาไม่รังงามเมื่อจะบอกแก่พระองค์ จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่มหाराช หม่อมฉันยึดมั่นเหตุอันใด อัน
เป็นเหตุประกอบด้วยธรรม ประรณาให้ตัดเป็นท่อน ๆ
ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุนี้.

หมู่ญาติของหม่อมฉัน เจริญอยู่ด้วยความสุข
เกิดแล้วไกล้ตันรังข้างหม่อมฉัน ฟังเข้าไปเบียดเบียน
หมู่ญาติเหล่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ หม่อมฉันชื่อว่าเข้าไป
สั่งสมสิ่งที่มีไช้ความสุขให้แก่คนเหล่าอื่น เหตุนี้
หม่อมฉันจึงประรณาให้ตัดเป็นท่อน ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เหตุธมฺมุปสยฺหิติ ความว่า ข้าแต่
พระมหाराช หม่อมฉันยึดมั่น ประรณาคือมุ่งหมายเหตุอันสมควรแก่ความจริง
ทีเดียว มีไช้เพียงเหตุอันเหมาะ ทูลว่า หม่อมฉันประรณาจะให้ตัดทีละท่อน
เชิญพระองค์ทรงเจียพระโศตสดับต้นเหตุนี้เกิด พระเจ้าข้า. บทว่า ญาติ เม

ความว่า หมู่เทพยดาผู้เป็นญาติของหม่อมฉัน พวกกันเคิบโตอย่างมีความสุขในร่มเงาแห่งศาลพฤกษ์อันงามของหม่อมฉัน. บทว่า **มม ปสุเส** ความว่า บังเกิด ณ ศาลพฤกษ์หนุ่ม ๆ ได้ชื่อว่าเกิด ณ ที่อับลม เพราะหม่อมฉันช่วยต้านทานลมไว้มีอยู่ เมื่อหม่อมฉันมีกิ่งและคาคบกว้างขวางถูกตัดที่โคนโคนลงอยู่ พึงรังแกพวกญาติได้ คือกระทำให้วิมานหักลุ่แหลกกลาญได้. บทว่า **ปรสฺส อสุโขจิตฺ** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ความไม่สุขคือความทุกข์ เป็นอันหม่อมฉัน กอบโกยให้ เพิ่มพูนให้แก่คนอื่น คือหมู่เทพยดาผู้เป็นญาติเหล่านั้น ก็แลหม่อมฉันมิได้ปรารถนาความทุกข์แก่พวกนั้นเลย เหตุฉนั้น หม่อมฉันจึงขอปรารถนาให้ตัดต้นรังงามทีละท่อน พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงสดับทวาริบายนั้นแล้ว ทรงยินดีว่า เทวบุตรนี้เป็นผู้ดำรงธรรมจริงเทียว มิได้ปรารถนาจะทำลายวิมานของหมู่ญาติ แม้เพราะความพินาศแห่งวิมานของตน ประพฤติประโยชน์แก่หมู่ญาติ เราต้องให้อภัยแก่เธอ ตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

ดูก่อนต้นรังผู้เป็นเจ้าของป่า ท่านย่อมคิดสิ่งที

ควรคิด ท่านเป็นผู้ปรารถนาประโยชน์แก่หมู่ญาติ

ดูก่อนสหาย ข้าพเจ้าให้อภัยแก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เจตยรูปฺ เจตลฺล** ความว่า ดูก่อนภททสาลผู้สหาย ท่านคิดเรื่องทีชื่อว่าควรคิด เพราะมีจิตอ่อนในหมู่ญาติทีเดียว. บาลีว่า **เจตยรูปฺ เจตลฺล** คังนี้ก็มี. คำนั้นมีอธิบายว่า เมื่อท่านปรารถนาให้ตัดทีละท่อนเป็นอันให้ตัดถูกต้องตามทีควรตัดทีเดียว. บทว่า **อภยํ** ความว่า พระราชาตรัสว่าดูก่อนสหาย ข้าพเจ้าเลื่อมใสในคุณของท่านนี้ ขอให้อภัยแก่ท่าน ข้าพเจ้าไม่ต้องการปราสาทละ ข้าพเจ้าจักไม่ให้เขาโค่นต้นไม้ฉนั้นละ เชิญท่านไปเถิด

ขอท่านผู้มีบุญญาติแวดล้อม ได้รับสักการะ ได้รับเคารพ ดำรงชีพเป็นสุข ๆ
เกิด.

เทวราชแสดงธรรมถวายพระราชา แล้วได้กลับไป พระราชาดำรง
พระองค์ในโอวาทของท่าน ทรงกระทำบุญมีถวายทานเป็นต้น ทรงทำทาง
สวรรค์เต็มที.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา ตรัสย้าว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
แม้ในกาลก่อน ตถาคตก็ได้ประพาศัตตจริยาแล้วคู่กันอย่างนี้ ทรง
ประชุมชาดกว่า พระราชาในครั้งนั้น ได้มาเป็นอานนท์ คู่ทวดดาผู้เกิด ณ
ไม้รังหนุ่ม ๆ ได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนภักทสาธเทวราช ได้มาเป็นเราผู้
ตถาคตแล.

จบอรรถกถาภักทชาดก

๓. สมุททวาณิชชาดก

ว่าด้วยพ่อค้าทางสมุทร

[๑๖๒๕] คนทั้งหลายพากันไถ พากันหว่าน
เป็นมนุษย์ผู้ต้องเลียงชีพด้วยผลการทำงาน ไม่ถึงส่วน
หนึ่งแห่งเกาะอันนี้ เกาะของเรานี้แหละดีกว่าชมพูทวีป.

[๑๖๒๖] ในวันพระจันทร์เพ็ญ ทะเลจกมีคลื่น
จัด จะท่วมเกาะใหญ่นี้ให้จมลง คลื่นทะเลอย่าฆ่าท่าน
ทั้งหลายเสียเลย ท่านทั้งหลายจงพากันไปหาที่พึ่งอาศัย
ที่อื่นเถิด.

[๑๖๒๗] คลื่นทะเลจะไม่เกิดท่วมเกาะใหญ่นี้
เหตุอันนั้นเราเห็นแล้ว ด้วยนิमितเป็นอันมาก ท่าน
ทั้งหลายอย่ากลัวเลย จะเศร้าโศกทำไม จงเบิกบาน
ใจเถิด.

[๑๖๒๘] ท่านทั้งหลายจงอยู่ยึดครองเกาะใหญ่นี้
อันมีอาหารเพียงพอ มีข้าวและน้ำมากมายเป็นที่อยู่
อาศัยเถิด เราไม่มองเห็นภัยอันใดอันหนึ่งซึ่งจะเกิดมี
แก่ท่านทั้งหลายเลย ท่านทั้งหลายจงเบิกบานใจอยู่ด้วย
บุตรหลานเถิด.

[๑๖๒๙] เทพบุตรในทิศทักษิณนี้ ย่อมคัดค้าน
ความเกษมสำราญ ถ้อยคำของเทพบุตรนั้นเป็นคำจริง
เทพบุตรในทิศอุดรไม่รู้แจ้งภัย หรือมิใช่ภัย ท่าน
ทั้งหลายอย่ากลัวเลย จะเศร้าโศกไปทำไม จงเบิกบาน
ใจเถิด.

[๑๖๓๐] เทวดาเหล่านี้ย่อมกล่าวผัดกันอย่างไร
เทวดาคนหนึ่งกล่าวว่าจะมีภัย ตนหนึ่งกล่าวว่าจะปลอด
ภัย ดังเราขอเตือน ท่านทั้งหลายจงฟังถ้อยคำของเรา
เถิด เราทั้งหมดอย่าฉิบหายเสียเร็วพลันเลย.

[๑๖๓๑] เราทั้งปวง จงมาช่วยกันทำเรือใหญ่ให้
มั่นคงติดเครื่องยนต์ไว้พร้อมสรรพ ถ้าเทพบุตรในทิศ
ทักษิณพูดจริง เทพบุตรในทิศอุดรก็พูดค้านเปล่า ๆ.

[๑๖๓๒] เมื่ออันตรายเกิดมีขึ้น เรือของพวกเขา
นั้นก็จักไม่เสียหาย อนึ่ง เราจะไม่ละทิ้งเกาะนี้ ถ้า

หากว่าเทพบุตรในทิศอุดรพูดจริง เทพบุตรในทิศ
ทักษิณก็พูดค้านเปล่า ๆ.

[๑๖๓๓] เราทุกคนฟังขึ้นสู่เรื่อนั้นทันที ข้ามไป
ถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิ์อย่างนี้ พวกเราไม่ฟังเชื่อถือง่าย ๆ
ว่าคำจริงโดยคำแรก ไม่ฟังเชื่อถือง่าย ๆ ซึ่งถ้อยคำที่
เทพบุตรกล่าวแล้วในภายหลังว่าเป็นจริง นรชนใดใน
โลกนี้เลือกถือเอาส่วนกลางไว้ได้ นรชนนั้นย่อมเข้าถึง
ซึ่งฐานะอันประเสริฐ.

[๑๖๓๔] กุลบุตรผู้มีปัญญากว้างขวาง แทงตลอด
ประโยชน์ในอนาคตแล้ว ย่อมไม่ให้ประโยชน์นั้น
ผ่านพ้นไปแม้แต่น้อย เหมือนพวกพ่อค้าเหล่านั้น
พากันไปในท่ามกลางทะเลโดยสวัสดิ์ ด้วยกรรมของ
ตน.

[๑๖๓๕] ส่วนพวกคนพาลมัวหมกมุ่นอยู่ในรส
ด้วยโมหะ ไม่แทงตลอดประโยชน์อันเป็นอนาคต
เมื่อความต้องการเกิดขึ้นเฉพาหน้า ย่อมพากันลุ่มจม
เหมือนมนุษย์เหล่านั้น พากันลุ่มจมในท่ามกลางทะเล
ฉะนั้น.

[๑๖๓๖] คนผู้เป็นบัณฑิตพึงรีบทำกิจที่ควรทำ
ก่อนเสียทีเดียว อย่าให้กิจที่ต้องทำเบียดเบียนตัวได้
ในเวลาที่ต้องการ กิจนั้นไม่เบียดเบียนบุคคลผู้รีบทำ
กิจที่ควรทำเช่นนั้นในเวลาที่ต้องการ.

อรรถกถาสมุททวาณิชชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภความที่พระเทวทัตพาสกุล ๕๐๐ เข้าไปในนรก ตรัสเรื่อง
นี้มีคำเริ่มต้นว่า กสนฺติ วปนฺติ เต ชนา ดังนี้.

เรื่องพิสดารมีว่า พระเทวทัตนั้น ครั้นพระอัครสาวกพาบริษัทหลีกไป
แล้ว ไม่สามารถจะอดกลั้นความโศกได้ เมื่อเลื้อยอุ้งกระดูกออกมาจากปาก
อุกเวหนาน้ำมีกำลังบีบคั้น หวนระลึกถึงพระคุณของพระตถาคตเจ้า คิดว่า
เราคนเดียวคิดทำลายล้างพระตถาคตเจ้า แต่พระศาสดามีได้มีจิตคิดร้ายในเรา
เลย แม้พระเถระเจ้า ๘๐ องค์ ก็มีได้มีอาฆาตในเราเลย เราเองต้องไร้ที่พึง
บัดนี้ ด้วยกรรมที่เรากระทำ พระศาสดาเล่าก็ทรงทอดทิ้งเราเสีย พระมหาเถระ
ทั้งหลายเล่าก็ทอดทิ้งเราแล้ว พระราหุลเถระ ญาติผู้ประเสริฐเล่าก็ทอดทิ้งบ้าง
ถึงสากยราชสกุล ก็พากันทอดทิ้งเราเสีย เราต้องไปกราบทูลขอขมาแก่พระศาสดา
แล้วให้สัญญาแก่บริษัท ให้ช่วยหามตนไปด้วยเตียงค้ำคั้นค้ำแรมไป จนลุถึง
แคว้นโกศล พระอานนทเถระเจ้า กราบทูลแต่พระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าว่าพระเทวทัตกำลังเดินทางมาเพื่อให้พระองค์ทรงอดโทษ ตรัสว่า
ดูก่อนอานนท เทวทัตจักไม่ได้เห็นเรา ครั้งนั้น เมื่อพระเทวทัตบรรลุถึง
ประตูพระนครสาวัตถี พระเถระเจ้ากราบทูลอีก แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็
ทรงมีพระดำรัสอย่างนั้นทีเดียว เมื่อพระเทวทัตมาถึงที่ใกล้สระโบกขรณีเชตะวัน
ใกล้ประตูพระวิหารเชตะวัน บาปกรรมก็ถึงที่สุด ความร้อนบ้งเกิดขึ้นในร่างกาย
พระเทวทัตปรารถนาจะอาบน้ำ ดื่มน้ำ จึงกล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลายให้เราลง
จากเตียงเถิด เราจักดื่มน้ำ พอพระเทวทัตนั้น ก้าวลงเหยียบแผ่นดินเท่านั้น

ยังไม่ทันจะได้สมใจปองเลย มหาปฐพีได้แหวกช่องให้ ทนไคนั้นเอง เปลวเพลิง จากอเวจีก็พวยพุ่งขึ้นโอบอุ้มเอาตัวไป พระเทวทัตนั้นคิดว่า บาปกรรมของเรา ถึงที่สุดกันแล้ว หวนรำลึกถึงพระคุณของพระตถาคตเจ้า ดำรงในสภาวะด้วย คานานี้ว่า

ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้า ผู้เป็นบุคคลเลิศ

เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เป็นสาร์แห่งคนที่ควรฝึก มี

พระจักขุเห็นรอบด้าน ทรงบุญลักษณะนับริวยพระองค์

นั้น ด้วยลมปราณกับกระดูกทั้งหลายเหล่านี้ ดังนี้

ได้บ่ายหน้าไปอเวจี ก็แลสกุลอุปัฏฐากของพระเทวทัต นั้นได้มีถึง ๕๐๐ ตระกูล. แม้ตระกูลเหล่านั้นพากันเข้าข้างพระเทวทัตนั้นค่าพระทศพล พากันไป ในอเวจีทั้งนั้นเลย. พระเทวทัตนั้นชักจูงตระกูล ๕๐๐ ไปไว้ในนรกอเวจีด้วย ประการฉะนี้.

ครั้งวันหนึ่ง พวกภิกษุพากันยกเรื่องขึ้นสนทนาในธรรมสภาว่า ผู้มี อายุทั้งหลาย เทวทัตคนบาป ผูกความโกรธอันมิใช่ฐานะ ในพระสัมมาสัม- พุทธเจ้า เพราะหมกมุ่นในลาภสักการะ ไม่มองดูภัยในอนาคตเลย ต้องบ่ายหน้า ไปสู่อเวจีกับสกุลทั้ง ๕๐๐ พระศาสดาเสด็จมาถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อที่พวกเธอประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไรกัน ครั้นพากันกราบทูลให้ ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่เทวทัต หมกมุ่นในลาภและสักการะ ไม่มองดูภัยในอนาคต แม้ในกาลก่อน ก็ไม่มอง ดูภัยในอนาคต ถึงความพินาศใหญ่หลวงกับพรรคพวก เพราะแสวงหาความสุข เฉพาะหน้าดังนี้ แล้วทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ครั้นพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในพระนครพาราณสี ๓ ที่อันไม่ไกลจากพระนครพาราณสีได้มีบ้านช่างไม้หมู่ใหญ่ มีครอบครัวอาศัยอยู่พันครอบครัว ในที่นั้นพวกช่างไม้พากันกล่าวว่า พวกข้าพเจ้าจักกระทำเตียงให้แก่พวกท่าน จักกระทำตั่ง จักกระทำเรือนให้พวกท่าน ต่างคู่หนึ่งเป็นอันมากจากมือของฝูงคน แล้วไม่อาจจะทำอะไร ๆ ได้เลย ฝูงคนพากันทวงพากันเร่งเร้า กะพวกช่างไม้ที่พบเข้า ๆ พวกนั้นถูกพวกคนที่เป็นเจ้าหนี้เร่งรัดหนักเข้า พุตกันว่า พวกเราพากันไปต่างประเทศ ไปอยู่เสีย ณ ที่ใดที่หนึ่งเถอะชวนกันเข้าป่าตัดไม้ต่อเรือขนาดใหญ่ เช็นลงน้ำนำมาจอดไว้ในที่กิ่งโยชน์กับ ๑ คาจจากบ้าน ถึงเวลากลางคืนพากันมาบ้านรับลูกเมียไปสู่ที่เรือจอด พากันขึ้นสู่เรือนั้น เล่นเข้ามหาสมุทรไปโดยลำดับ เมื่อเที่ยวไปด้วยอำนาจลม พากันบรรลู่เกาะแห่งหนึ่งท่ามกลางมหาสมุทร ก็แลในเกาะนั้น ผลาผลต่าง ๆ หลายอย่าง มีข้าวสาลี อ้อย กล้วย มะม่วง ข้าว ขนุน ตาล มะพร้าว เกิดเองทั้งนั้น มีอยู่ อนึ่งเล่ายังมีบุรุษเรืออับปางคนหนึ่ง ไปถึงเกาะนั้นก่อน บริโภคข้าวสาลี เคี้ยวกินอ้อยเป็นต้น มีร่างกายอ่อนท้วนเปลือยกาย มีผมและหนวดงอกงาม พำนักอยู่ที่เกาะนั้น ครั้นนั้น พวกช่างไม้เหล่านั้น คิดกันว่า ถ้าเกาะนี้จักมีราชาสคฺคุมครอง พวกเราแม่ทั้งหมดจะพากันถึงความพินาศ พวกเราต้องสำรวจดูมันก่อน ที่นั้นบุรุษ ๗-๘ คนที่กล้า มีกำลัง ผูกสอดอาวุธครบ ๕ ประการ จึงไปสำรวจเกาะ ขณะนั้นบุรุษนั้นบริโภคอาหารเข้าแล้ว ดื่มน้ำอ้อยแสนสุขสบาย นอนหงายในร่มอันเย็นเหนือพื้นทรายเช่นกับแผ่นเงิน ในประเทศอันน่ารื่นรมย์ เมื่อจะขับเพลงว่า ชาวชมพูทวีปพากันไถ พากันหว่าน ยังไม่ได้สุขเช่นนี้เลย เกาะน้อยของเรานี้เท่านั้นประเสริฐกว่าชมพูทวีป เปล่งอุทานนี้ ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายเมื่อจะทรงแสดงว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษเปล่งอุทานนี้ แล้วตรัสพระปฐมคาถาว่า

ชนทั้งหลายพากันไถ พากันหว่าน เป็นมนุษย์

ผู้ต้องเลี้ยงชีพด้วยผลการทำงาน ไม่ถึงส่วนหนึ่งแห่งเกาะ

อันนี้ เกาะของเรานี้แหละดีว่าชมพูทวีป.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เต ชนา คือชนชาวชมพูทวีป. บทว่า กมุขผลุปชีวิโน ความว่า เป็นสัตว์ที่ต้องเลี้ยงชีพอาศัยผลแห่งกรรมต่าง ๆ. ลำดับนั้น พวกคนที่สำรวจเกาะเหล่านั้น ฟังเสียงเพลงขับของเขา พูตกันว่า ที่พวกเราได้ยินดูเหมือนเสียงคน ต้องรู้เสียงนั้นให้ได้นะ พากันเดินตามกระแสเสียง เห็นบุรุษนั้นพากันกลัวว่าต้องเป็นยักษ์ ต่างสอดลูกศรฝ้ายบุรุษนั้นเล่า เห็นคนเหล่านั้นด้วยความกลัวจะฆ่าคนเสีย วิงวอนว่า นายเอ๋ย จันไม่ใช่ยักษ์ดอกจ้ะ จันเป็นบุรุษโปรดให้ชีวิตทานแก่จันเถิด ครั้นพวกนั้นกล่าวว่า ธรรมดาคนจะเป็นคนเปลือยอย่างเจ้าไม่มีเลย อ้อนวอนซ้ำแล้วซ้ำเล่า ให้พวกนั้นรู้ความที่ตนเป็นมนุษย์จนได้ พวกนั้นพากันเข้าไปหาบุรุษนั้น ทำสัมโมทณียกถาแล้ว ถามถึงเรื่องที่บุรุษนั้นมาในเกาะนั้น แม้เขาก็เล่าเรื่องทั้งปวงแก่พวกนั้น แล้วกล่าวว่า พวกท่านพากันมา ณ ที่นี้ด้วยบุญสมบัติของตน เกาะนี้เป็นเกาะอุดม ในเกาะนี้คนไม่ต้องทำงานด้วยมือตนเอง ก็พากันเป็นอยู่ได้ ข้าวสาทิเกิดเอง และอ้อยเป็นต้นในเกาะนี้ไม่มีที่สิ้นสุดเลย เพราะเหตุนั้น เชิญพวกท่านอยู่กันอย่างไม่ต้องกระวนกระวายใจเถิด พวกเหล่านั้นต่างถามว่า ก็แม้อันตรายอย่างอื่นจะไม่มีแก่พวกเราผู้อยู่ในเกาะนี้บ้างหรือ ตอบว่า ภัยอย่างอื่นนะไม่มีดอกในเกาะนี้ แต่ว่าเกาะนี้ อมนุษย์ครอบครอง พวกอมนุษย์เห็นอุจจาระ และปัสสาวะของพวกท่านแล้ว ฟังโกรธได้ เหตุนั้นเมื่อจะถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ฟังชุดทรายแล้วก็กลบเสียด้วยทราย ภัยในเกาะนี้มีเพียงเท่านั้นอย่างอื่นไม่มี พวกท่านฟังพากันไม่ประมาท เป็นนิตย์เทอญ พวกนั้นเข้าอาศัยอยู่ในเกาะนั้น ก็ในพันครอบครัวนั้น ได้มี

ช่างไม้ ๒ คนเป็นหัวหน้าคนละ ๕๐๐ ครอบครั้ว ในหัวหน้าทั้งสองนั้น คนหนึ่งเป็นพาลหมกมุ่นในรส คนหนึ่งเป็นบัณฑิตไม่หมกมุ่นในรสทั้งหลาย ในกาลต่อมา ครอบครั้วเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ต่างอยู่กันอย่างสบายในเกาะนั้น พวกเขามีร่างกายอ้วนพี คิดกันว่า สุราของพวกเราห่างเหินนักละ พวกเราพากันกระทำเมรัยด้วยน้ำอ้อยดื่มกันเถอะ พวกนั้นช่วยกันทำเมรัยดื่ม พากันร้องรำเล่น ประมาทไปด้วยอำนาจที่เมามัน ถ่ายอุจจาระและปัสสาวะไว้ในที่นั้นแล้วไม่กลบกระทำเกาะให้สกปรกปฏิภูม ฝูงเทวดาโกรธว่า คนพวกนี้พากันทำสนามเล่นของเราให้สกปรก คิดกันว่า ต้องให้น้ำทะเลท่วมพื้นขึ้นทำการล้างเกาะเสียเถอะ พากันกำหนดวันไว้ว่า วันนี้เป็นกาพย์ภัย และสมาคมของพวกเราจะถูกทำลายเสียแล้วในวันนี้ ในวันเพ็ญอุโบสถ วันที่ ๑๕ จากวันนี้ เวลาดวงจันทร์ขึ้นแล้ว พวกเราต้องให้น้ำทะเลท่วมฆ่าพวกนี้เสียให้หมดเลยคราวนี้ ครั้งนั้นในกลุ่มแห่งเทวดาเหล่านั้น เทพบุตรองค์หนึ่งเป็นผู้ทรงธรรม สงสารว่า พวกเหล่านี้จงอย่าพินาศไปทั้ง ๆ ที่เราเห็นอยู่เลย เมื่อคนเหล่านั้นบริโภคอาหารเย็น นั่งสนทนากันสบายที่ประตู่เรือน ประดับกายด้วยอาภรณ์ทั้งปวง กระทำเกาะทั้งหมดให้สว่างเป็นอันเดียวกัน ยืนอยู่บนอากาศทางทิศเหนือ กล่าวว่า ช่างไม้พ่อเอ๋ย ฝูงเทวดาพากันโกรธพวกท่าน อย่าพากันอยู่ ณ ที่นี้เลย ก็ล่องไปกิ่งเดือนแต่วันนี้ พวกเทวดาจักให้น้ำทะเลท่วมฆ่าพวกท่านเสียทั้งหมดทีเดียว พวกท่านจงพากันออกจากเกาะนี้หนีไปเสียเถิด กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

ในวันพระจันทร์เพ็ญ ทะเลจักมีคลื่นจัดจะท่วม
เกาะใหญ่นี้ให้จมลง คลื่นทะเลอย่างฆ่าท่านทั้งหลาย
เสียเลย ท่านทั้งหลายจงพากันไปหาที่พึ่งอาศัยที่อื่น
เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อูปาวสฺ คือนองเข้าไป ได้แก่ ท่วมทัน
เกาะนี้. บทว่า มา โว วธิ ความว่า คลื่นแห่งสาครนั้นอย่าได้กำจัดพวก
ท่านเสียเลยนะ.

เทพบุตรนั้นให้อิวาทแก่พวกนั้นอย่างนี้แล้ว ก็ไปสู่สถานของตน
ทันที เมื่อเทพบุตรองค์นั้นไปแล้ว เทพบุตรอีกองค์หนึ่งเหี่ยมโหด กักขพะ คิด
ว่าพวกนี้พึงเชื่อถ้อยคำของเทพบุตรองค์นี้พากันหนีไปเสีย เราต้องการห้าม
การไปของพวกนั้นไว้ ต้องให้ถึงความพินาศทั้งหมดเลย ประดับด้วยอสังการ
อันเป็นทิพย์ กระทำบ้านทั้งหมดให้สว่างเป็นอันเดียวกัน มายืนอยู่ในอากาศ
ทางทิศทักษิณ ถามว่า เทพบุตรองค์หนึ่งมาที่นี้หรือ ครั้นพวกนั้นตอบว่า
มาเจ้าข้า กล่าวว่า เขาพูดอะไรกะเธอเล่า เมื่อพวกนั้นพากันตอบว่า เรื่องนี้
เจ้าข้า กล่าวว่า เขาไม่อยากจะให้พวกเธออยู่ที่นี่หรือ พูดด้วยความเคียดแค้น พวกเธอ
ไม่ต้องไปที่อื่นดอก พากันอยู่ที่นี่เช่นเดิมเถิด ได้กล่าวคาถาสองคาถาว่า

คลื่นทะเลจะไม่เกิดท่วมเกาะใหญ่นี้ เหตุอันนั้น

เราเห็นแล้ว ด้วยนิमितเป็นอันมาก ท่านทั้งหลายอย่า
กลัวเลย จะเศร้าโศกทำไม จงเบิกบานใจเถิด.

ท่านทั้งหลายจงอยู่ยึดครองเกาะใหญ่นี้ อันมี
อาหารเพียงพอ มีข้าวและน้ำมากมายเป็นที่อยู่อาศัย
เถิด เราไม่มองเห็นภัยอันใดอันหนึ่ง ซึ่งจะเกิดมีแก่
ท่านทั้งหลายเลย ท่านทั้งหลายจงเบิกบานใจอยู่ด้วย
บุตรหลานเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ชาตยฺ ตัดเป็น น ชาตุ อยฺ. บทว่า
มาเถธ แปลว่า อย่างกลัวเลย. บทว่า ปโมทลโวห ความว่า ท่านทั้งหลาย

จงพากันบันเทิง เกิดปีติโสมนัส. บทว่า **อาปุตุตปุตุเตหิ** ความว่า จง
เบิกบานใจ ชั่วลูกชั่วหลานเถิด ในที่นี้ยอมไม่มีภัยแก่พวกท่าน. เทพบุตรนั้น
ปลอบโยนพวกเหล่านั้นด้วยคาถาสองคาถาเหล่านี้แล้วหลีกไป. ในเวลาที่
เทพบุตรนั้นกลับไปแล้ว ช่างไม้ที่เป็นพาลฟังถ้อยคำของเทพบุตร ผู้ดำรงใน
ความไม่เชื่อถือนั้น ก็ตักเตือนช่างพวกที่เหลือว่า ชาวเราเอ๋ย เชิญฟังคำของข้าพเจ้า
แล้วกล่าวคาถาที่ ๕ ว่า

เทพบุตรในทิศทักษิณนี้ ย่อมคัดค้านความเกษม

**ตำราญ ถ้อยคำของเทพบุตรนั้นเป็นคำจริง เทพบุตร
ในทิศอุดรไม่รู้แจ้งภัย ท่านทั้งหลายอย่ากลัวเลย จะ
เสร์้าโศกไปทำไม จงเบิกบานใจเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทกุขินสุสั** แปลว่า ในทิศทักษิณ.
อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน.

พวกช่างไม้ ๕๐๐ ผู้หมกมุ่นในรส ฟังคำนั้นแล้วเชื่อถือนถ้อยคำของ
ช่างไม้พาลชนนั้น. ฝ่ายช่างไม้บัณฑิตอีกคนหนึ่ง ไม่ยอมเชื่อถือนถ้อยคำของ
ช่างไม้ นั้น เรียกช่างไม้เหล่านั้นมา ได้กล่าวคาถา ๔ คาถาว่า

**เทพยดาเหล่านี้ ย่อมกล่าวผิดกันอย่างไร เทวดา
คนหนึ่งกล่าวว่าจะมีภัย หนึ่งกล่าวว่าปลอดภัย ดัง
เราขอเตือน ท่านทั้งหลายจงฟังถ้อยคำของเราเถิด เรา
ทั้งหมดอย่าฉิบหายเสียเร็วพลันเลย.**

**เราทั้งปวง จงมาช่วยกันทำเรือใหญ่ให้มันคงติด
เครื่องยนต์ไว้พร้อมสรรพ ถ้าเทพบุตรในทิศทักษิณ
พูดจริง เทพบุตรในทิศอุดรก็พูดค้านเปล่า ๆ.**

เมื่ออันตรายเกิดมีขึ้น เรื่องของพวกเรานั้นก็จัก
ไม่เสียหาย อนึ่ง เราจะไม่ละทิ้งเกาะนี้ ถ้าหากว่าเทพ-
บุตรในทิศอุดรพูดจริง เทพบุตรในทิศทักษิณก็พูด
ค้านเปล่า ๆ.

เราทุกคนฟังขึ้นสู่เรื่อนั้นทันที ข้ามไปถึงฝั่งโน้น
โดยสวัสดิ์อย่างนี้ พวกเราไม่ฟังเชื่อถือง่าย ๆ ว่าคำจริง
โดยคำแรก ไม่ฟังเชื่อถือโดยง่าย ๆ ซึ่งถ้อยคำที่
เทพบุตรกล่าวแล้วในภายหลังว่าเป็นจริง นรชนใด
ในโลกนี้ เลือกลือเอาส่วนกลางไว้ได้ นรชนนั้นย่อม
เข้าถึงฐานะอันประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิปฺปวทฺตติ ความว่า กล่าวแย้งกัน
และกัน. บทว่า ลหุ เป็นบทแสดงถึงความก่อน. บทว่า โทณิ คือเป็นเรือ
ขนาดใหญ่เล็ก. บทว่า สพฺพพฺพนฺตุปฺปนฺนํ คือประกอบไปด้วยเครื่องยนต์
มีสายลการและถ่อเป็นต้นทุกอย่าง. บทว่า สว เจว โน โหหิติ อาปทตฺต
ความว่า เรื่อนั้นของพวกเรา เมื่ออันตรายเกิดขึ้นแต่ในภายหลัง ก็มีใช้จักไม่
เป็นประโยชน์ และพวกเราก็ไม่ต้องทิ้งเกาะนี้. บทว่า ตเรมฺมุ แปลว่า พวกกัน
ข้ามไป. บทว่า น เว สุกฺคหํ คือ เป็นอันว่าพวกเรามีได้เชื่อถือโดยง่ายโดยส่วน
เดียว. บทว่า เสฏฺฐจํ คือสูงสุด แน่นนอน แท้จริง. บทว่า กนิฏฺฐจํ ความว่า เทียบ
กับคำก่อนแล้วก็เป็นคำหลัง จึงชื่อว่าคำภายหลัง. แม้ในคำนี้ก็ประกอบในข้อที่
จะคล้อยตามคำว่า เป็นอันพวกเราไม่เชื่อถือง่าย ๆ คู่กัน. ท่านอธิบายคำนี้
ไว้ว่า คู่ก่อนพวกช่างไม้ผู้เจริญ คำที่เทพบุตรองค์ก่อนองค์ใดองค์หนึ่งกล่าว
แล้ว พวกเรามีได้เชื่อถือง่าย ๆ ว่า คำนี้เท่านั้นประเสริฐแน่นอนจริงจึงเสีย

ทีเดียวก่อนหน้านั้นใจ แม้คำอันเป็นภายหลัง คือคำที่เทพบุตรกล่าวทีหลัง ก็อันนั้น พวกเราได้เชื่อถือไว้ คำนี้เท่านั้นประเสริฐเที่ยงแท้จริงจัง. ก็แต่ว่า คำใดถึงคลองแห่งโศตวิสัย บุรุษผู้เป็นบัณฑิตแห่งโลกนี้ถือเอาคำอันมาปรากฏ นั้น แล้วเลือกเป็นคำก่อนและคำหลัง คือเลือกสรรพิจารณาเฟ่งใกล้ชิด ย่อมถือเอาส่วนกลางได้ คือ ข้อใดเที่ยงแท้จริงจังเป็นตัวยั่งยืน ย่อมยึดเอาข้อนั้น นั้นแลทำให้ประจักษ์ได้. บทว่า **สเว น เสฏฐมฺปิ ตานํ** ความว่า นรชน นั้นย่อมเข้าถึง บรรลุ ประสพ กลับได้ฐานะอันสูงสุด.

ก็แลครั้นกล่าวเช่นนี้แล้ว กล่าวต่อไปว่า พ่อเอ๋ย พวกเราต้องทำตามคำของเทพบุตรทั้งสอง พวกเราพึงเตรียมเรือไว้ แต่นั้นถ้าคำของเทพบุตรองค์ก่อนจักเป็นจริง พวกเราก็พากันขึ้นเรือหนีไป ครั้นคำของเทพบุตรอีกองค์หนึ่งจักเป็นจริง พวกเราก็จอดเรือไว้ข้างหนึ่ง คงอยู่ในเกาะนี้สืบไป ครั้นช่างไม้ผู้บัณฑิตกล่าวอย่างนี้ ช่างไม้ผู้พาลกล่าวว่า พ่อเอ๋ย ท่านเห็นจระเข้ใน โองน้ำ ช่างหลับตาเสียนานเหลือเกิน เทพบุตรองค์แรกพูดด้วยความเคียดแค้น ในพวกเรา องค์หลังพูดด้วยความรัก พวกเราจักพากันทอดทิ้งเกาะอันประเสริฐ ปานจะหนีไปไหนกันเล่า ก็ถ้าท่านอยากจะไป ก็จงควบคุมคนของท่านทำเรือเถิด พวกข้าพเจ้าไม่มีเรื่องที่จะใช้เรือ ช่างไม้บัณฑิตชวนบริษัทของตนเตรียมเรือ บรรทุกเครื่องอุปกรณ์พร้อมสรรพ พร้อมทั้งบริษัทพักอยู่ในเรือ ต่อจากวันนั้นถึงวันเพ็ญ พอเวลาดวงจันทร์ขึ้น คลื่นก็ซัดขึ้นจากท้องทะเล มีประมาณเพียงเท่า ซัดไปล้างเกาะ ผู้บัณฑิตทราบความคะนองแห่งท้องทะเล ก็ปล่อยเรือแต่ครอบครัวทั้ง ๕๐๐ ซึ่งเป็นพวกช่างไม้พาล ต่างนั่งพูดกันเรื่อยไปว่า คลื่นจากท้องทะเลซัดสาครมาเพื่อจะล้างเกาะ เพียงนี้เท่านั้น ต่อจากนั้นคลื่นในท้องทะเลก็ซัดสาครมาสู่เกาะน้อยเพียงเอน เพียงชั่วคน เพียงชั่วลำตาล บัณฑิตผู้ไม่ติด

ในรตเพราะเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ไปได้โดยสวัสดิ์ ช่างไม้ผู้พาลไม่มองดูภัยใน
ภยันหน้า เพราะหมกมุ่นในรตถึงความพินาศพร้อมกับครอบครัวทั้ง ๕๐๐ แล.

อนุศาสน์ต่อจากนี้ เป็นพระอภิธรรมพุทธคาถา ๓ พระคาถาส่องความนั้น
ดังต่อไปนี้

กุลบุตรผู้มีปัญญากว้างขวาง แหงตลอดประ-
โยชน์ในอนาคตแล้ว ย่อมไม่ให้ประโยชน์นั้นผ่านพ้น
ไปแม้แต่น้อย เหมือนพวกพ่อค้าเหล่านั้น พากันไป
ในท่ามกลางทะเลโดยสวัสดิ์ ด้วยกรรมของตน.

ส่วนพวกคนพาลมัวหมกมุ่นอยู่ในรตด้วยโมหะ
ไม่แหว่งตลอดประโยชน์อันเป็นอนาคต เมื่อความต้อง
การเกิดขึ้นเฉพาะหน้า ย่อมพากันลุ่มจม เหมือนมนุษย์
เหล่านั้นพากันลุ่มจมในท่ามกลางทะเล ฉะนั้น.

ชนผู้เป็นบัณฑิตพึงรีบทำกิจที่ควรทำก่อนเสีย
ทีเดียว อย่าให้กิจที่ต้องทำเบียดเบียนตัวได้ ในเวลา
ที่ต้องการ กิจนั้นไม่เบียดเบียนบุคคลผู้รีบทำกิจที่ควร
ทำเช่นนั้น ในเวลาที่ต้องการ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สกมฺเมน ความว่า ด้วยกรรมของตน
ที่กระทำเสร็จไว้ก่อน เพราะเห็นภัยในอนาคต. บทว่า โสตุถิ วหีสู ความว่า
พากันไปด้วยความเกษม. บทว่า วาณิชา ได้แก่ กล่าวถึงพ่อค้าโดยภาวะที่
ท่องเที่ยวไปในท่ามกลางสมุทร. บทว่า ปฏิวิชุดิยานิ ความว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย กุลบุตรผู้มีปัญญากว้างขวางในโลกนี้ ยังทราบปรุโปร่งถึงประโยชน์
ภยันหน้าอันจะพึงทำไว้ก่อน ย่อมไม่ทำประโยชน์ของตน แม้มีประมาธน้อย
ให้คลาดไป ผ่านไป คือเสื่อมไป. บทว่า อปฺปฏิวิชุดิตฺวา ความว่า
คนพาลไม่ยังทราบปรุโปร่งถึงประโยชน์ คือไม่กระทำกิจที่ควรทำที่เสร็จก่อน

ทีเดียว. บทว่า **ปจฺจุปฺปนฺนํ** ความว่า เมื่อใดกิจอนาคตนั้น บังเกิดเป็นความต้องการขึ้น เมื่อนั้นย่อมพากันลุ่มจม ในเมื่อเกิดความต้องการขึ้นในปัจจุบัน คือยอมไม่ได้ที่พึงแก่ตน พากันถึงความพินาศ เหมือนพวกคนอันช่างไม่พาลเหล่านั้น ที่พากันลุ่มจมในสมุทระนั้น. บทว่า **อนาคตํ** ความว่า กิจทั้งหลาย บุรุษบัณฑิต พึงเตรียมกระทำ คือพึงทำก่อนทีเดียว ซึ่งกิจอนาคตที่ต้องทำก่อน จะเป็นกิจอำนาจผลภายหน้า หรือกิจอำนาจผลปัจจุบันก็ตามที เพราะเหตุไรเล่า เพราะอย่าให้กิจเบียดเบียนเราได้ในคราวต้องการ ด้วยว่ากิจที่ต้องกระทำให้เสร็จก่อน เมื่อไม่ทำไว้ก่อน ตอนที่ถึงความเป็นปัจจุบัน ในภายหลัง ย่อมเบียดเบียน ด้วยการเบียดเบียนกายจิต ในเวลาที่ตนต้องการได้ เหตุนั้น บัณฑิตพึงกระทำกิจนั้นก่อนทีเดียว. บทว่า **ตํ ตาทิสํ** คือ ที่ทำไว้เสร็จถึงความปัจจุบันในภายหลัง ย่อมไม่เบียดเบียนบิบบันบุรุษผู้ดำรงอยู่อย่างนั้น. บทว่า **ปฏิกตฺติจฺจกาเร** คือผู้ริบรัดทำกิจที่ควรทำทันที. บทว่า **ตํ กิจจํ กิจฺจกาเล** ความว่า กิจอนาคตที่จะต้องทำ ถึงความเป็นปัจจุบัน ในภายหลัง ในเวลาที่กายและจิตอาพาธ ย่อมไม่เบียดเบียนบุรุษเช่นนั้น. เพราะเหตุไร ? เพราะกระทำกิจเสร็จไว้ก่อนนั้นแล.

พระศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนกิจทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน เทวทัตมัวเกี่ยวเกาะสุขปัจจุบัน ไม่มองดูภัยในอนาคต ถึงความพินาศพร้อมทั้งบริษัท ทรงประชุมชาดกว่า **ช่างไม่ผู้พาล** ในครั้งนั้น ได้มาเป็นเทวทัตผู้ติดสุขในปัจจุบัน **เทพบุตรผู้ไม่ดำรงธรรมที่สถิต ณ ภาคใต้** ได้มาเป็นโกกาลิกะ **เทพบุตรผู้ทรงธรรมที่สถิตทางทิศเหนือ** ได้มาเป็นพระสารีบุตร ส่วนช่างผู้เป็นบัณฑิต ได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาสมุททาวณิชาดก

๔. กามชาดก

ว่าด้วยกามและโทษของกาม

[๑๖๓๗] เมื่อบุคคลปรารถนากาม ถ้าสิ่งที่ปรารถนาของบุคคลนั้น ย่อมสำเร็จได้ สัตว์ปรารถนาสิ่งใดได้สิ่งนั้นแล้ว ย่อมมีใจอึมเิบแท้.

[๑๖๓๘] เมื่อบุคคลปรารถนากาม ถ้าสิ่งที่ปรารถนาของบุคคลนั้นย่อมสำเร็จได้ ครั้นสิ่งที่ปรารถนานั้นสำเร็จ บุคคลยังปรารถนาต่อไปอีก ก็ย่อมได้ประสบกามตัณหา เหมือนบุคคลที่ถูกลมแดดแผดเผาในฤดูร้อน ย่อมเกิดความกระหายใคร่จะดื่มน้ำฉะนั้น.

[๑๖๓๙] ตัณหาก็คือ ความกระหายก็ดี ของคนพาลมีปัญญาน้อย ไม่รู้อะไร ย่อมเจริญยิ่งขึ้นทุกที เหมือนขาโคย่อมเจริญขึ้นตามตัวฉะนั้น.

[๑๖๔๐] แม้จะให้ทรัพย์สมบัติ ข้าสาติ ข้าวเหนียว โค ม้า ข้าทาสหญิงชายหมดทั้งแผ่นดิน ก็ยังไม่พอแก่คน ๆ เดียว รู้อย่างนี้แล้วพึงประพฤดิธรรมสม่ำเสมอ.

[๑๖๔๑] พระราชาทรงปราบปรามชนะทั่วแผ่นดิน ทรงครอบครองแผ่นดินใหญ่มีมหาสมุทรเป็น

ขอบเขต ทรงครอบครองมหาสมุทรฝั่งนี้แล้ว มีพระ-
ทัยไม้อิ่ม ยังปรารถนาแหม่มมหาสมุทรฝั่งโน้นต่อไปอีก.

[๑๖๔๒] เมื่อยังระลึกถึงกามอยู่ตราบใด ก็ไม่ได้
ความอิ่มด้วยใจตราบนั้น ชนเหล่าใดบริบูรณ์ด้วย
ปัญญา มีกายและใจหลีกเว้นจากกามทั้งหลาย เห็น
โทษด้วยญาณ ชนเหล่านั้นแลเชื่อว่าเป็นผู้อิ่ม.

[๑๖๔๓] บรรดาความอิ่มทั้งหลาย ความอิ่มด้วย
ปัญญาประเสริฐ เพราะผู้อิ่มด้วยปัญญานั้น ย่อมไม่
เดือดร้อนด้วยกามทั้งหลาย คนผู้อิ่มด้วยปัญญา ตัณหา
ย่อมกระทำให้อยู่ในอำนาจไม่ได้.

[๑๖๔๔] ไม่พึงสังสมกามทั้งหลาย พึงเป็นผู้มี
ความปรารถนาล้น ไม่มีความละโมภ บุรุษผู้มีปัญญา
เปรียบด้วยมหาสมุทร ย่อมไม่เดือดร้อนด้วยกาม
ทั้งหลาย.

[๑๖๔๕] ช่างทำรองเท้าหนังเลี้ยงชีพ เมื่อประ-
กอบรองเท้า ส่วนใดควรเว้นก็เว้น เลือกเอาแต่ส่วนที่
ดี ๆ มาทำรองเท้าขายได้ราคาแล้ว ย่อมมีความสุข
ฉันใดเราก็คฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาด้วยปัญญาแล้ว
ละทิ้งส่วนแห่งกามเสีย ย่อมถึงความสุข ถ้าพึงปราร-
ธนาความสุขทั้งปวงก็พึงละกามทั้งปวงเสีย.

[๑๖๔๖] คาถาทั้งหมด ๘ คาถาที่ท่านกล่าวแล้ว
ขอท่านจงรับเอาทรัพย์ ๘ พันนี้เถิด คำที่ท่านกล่าวนี้
เป็นคำยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

[๑๖๔๗] ข้าพระบาทไม่ต้องการด้วยทรัพย์ร้อย
ทรัพย์พันหรือทรัพย์หมื่น เมื่อข้าพระบาทกล่าวคาถา
สุดท้าย ใจของข้าพระบาทไม่ยินดีในกาม.

[๑๖๔๘] มาณพโตเป็นบัณฑิต กำหนดรู้ตัณหา
อันยังความทุกข์ให้เกิดแล้ว นำออกได้ มาณพนี้เป็น
คนดี เป็นมุณีผู้รู้แจ้งโลกทั้งปวง.

จบกามชาดกที่ ๔

อรรถกถากามชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า กามํ กามย-
มานสฺส ดังนี้.

เรื่องมีว่า พราหมณ์ชาวเมืองสาวัตถีผู้หนึ่ง หักร้างป่าเพื่อต้องการทำ
เป็นไร่ พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยของเขา เมื่อเสด็จเข้าไปโปรดสัตว์ใน
พระนครสาวัตถี ทรงแวงลงจากทาง กระทบปฏิสันถารกับเขา ตรัสว่า เธอทำ
อะไรเล่าพราหมณ์ ครั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์หักร้าง
ที่ไร่พระเจ้าข้า ตรัสว่า คีละพราหมณ์ กระทบการงานไปเถิด แล้วเสด็จเลยไป
พระองค์ได้เสด็จไปทำปฏิสันถารกับเขาย่อยๆ คือในเวลาที่เขาขนต้นไม้ที่ตัด
แล้วและชำระที่ไร่ ในเวลาก่อนนั้น ในเวลาหว่าน โดยอุบายอย่างนี้นั้นแล
วันรุ่งขึ้นพราหมณ์นั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ วันนี้เป็นมงคลใน

การหว่านข้าวของข้าพระองค์ ข้าพระองค์จักถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์ มี พระพุทธองค์เป็นประมุขในเมื่อข้าวก้าวนี้สำเร็จแล้ว พระศาสดาทรงรับด้วย ทรงคุณนิภาพ เสด็จหลีกไป รุ่งขึ้นวันหนึ่งพราหมณ์ยืนดูข้าวก้าวอยู่ พระศาสดา เสด็จมาตรัสถามว่า พราหมณ์ เธอกำลังทำอะไรอยู่ตรงนั้น เมื่อเขากราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์กำลังดูข้าวก้าว ตรัสว่าดี พราหมณ์ แล้วเสด็จหลีกไป ในครั้งนั้นพราหมณ์คิดว่า พระสมณโคดมมาเนื่อง ๆ คงมีความต้องการภัตรอย่างไม่ต้องสงสัย เราจักถวายภัตรแก่ท่าน ในวันที่พราหมณ์ คิดอย่างนี้แล้วไปสู่เรือน ถึงพระศาสดาก็ได้เสด็จไป ณ ที่นั้น ครั้งนั้นความ พิศواسเกิดขึ้นแก่พราหมณ์สิ้นเหลือ ต่อมาครั้นข้าวก้าวแก่แล้ว เมื่อพราหมณ์ ตกลงใจว่า พรุ่งนี้เราจักเกี่ยวไร่แล้วนอน ฝนลูกเห็บตกตลอดคืน ทางเหนือ ของแม่น้ำอจิรวดี ห้วงน้ำใหญ่ไหลมาพัดเอาข้าวก้าวทั้งหมดเข้าไปสู่ทะเล ไม่ เหลือไว้ให้ แม้มาตรว่าทะนานเดียว เมื่อห้วงน้ำเหือดแห้งลงแล้ว พราหมณ์ มองดูความย่อยยับแห่งข้าวแล้ว ไม่สามารถจะดำรงอยู่โดยภาวะของตนได้ ถูกความเสียใจอย่างแรงครอบงำ ยกมือตีกคร่ำครวญไปถึงเรือน แล้วลงนอน บ่นพรีา.

ในเวลาใกล้รุ่ง พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ถูกความเสียใจ ครอบงำ ทรงดำริว่าเราต้องเป็นที่พึ่งของพราหมณ์ รุ่งขึ้นเสด็จเที่ยวโปรดสัตว์ ในพระนครสาวัตถี ภายหลังจากเสวยเสร็จเสด็จกลับจากบิณฑบาต ทรงส่ง พวกภิกษุไปสู่พระวิหาร เสด็จไปสู่ประตูเรือนของเขากับด้วยสมณะติดตาม พราหมณ์ได้ยินความที่พระศาสดาเสด็จมา กล่าวว่า สหายของเราคงมาเยี่ยมเยียน ค่อยได้ความโปร่งใจ จัดแจงอาสนะไว้ พระศาสดาเสด็จเข้าไป ประทับนั่ง เหนืออาสนะที่จัดไว้ ตรัสถามว่า คุณก่อนพราหมณ์ เหตุไรจึงเศร้าหมองไปละ ท่านไม่สบายอะไรเล่า กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระองค์ยอม

ทรงทราบการงานที่ข้าพระองค์กระทำ จำเดิมแต่ตัดต้นไม้ที่ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี ข้าพระองค์เคยกราบทูลไว้ว่า เมื่อข้าวก้านี้สำเร็จแล้ว ข้าพระองค์จักถวายทานแด่พระองค์ บัดนี้ห้วงน้ำใหญ่พัดข้าวก้านี้ของข้าพระองค์ไปสู่ทะเลเสียหมดเกลี้ยงทีเดียว ข้าวก้านี้ไม่มีเหลือสักหน่อ ยาวเปลือกประมาณ ๑๐๐ เกวียนเสียหายหมด เหตุนั้นความโศกอย่างใหญ่โตจึงเกิดแก่ข้าพระองค์ ตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ก็เมื่อท่านเสรำโศกอยู่ สิ่งที่เสียหายไปแล้วจะกลับคืนมาได้ หรือ กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ชื่อนั้นเป็นไปไม่ได้แน่นอน พระเจ้าข้า ตรัสว่า แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านเสรำโศกเพราะเหตุไร ขึ้นชื่อว่าทรัพย์และข้าวเปลือกของสัตว์เหล่านี้ ถึงคราวเกิดก็บังเกิด ถึงคราวเสียหายก็เสียหาย สิ่งไร ๆ ที่ถึงการปรุ่่งแต่ง จะชื่อว่าไม่มีความเสียหายเป็นธรรมดาณะ ไม่มีดอก ท่านอย่าคิดไปเลย พระศาสดาทรงปลอบเขาด้วยประการฉะนี้ เมื่อทรงแสดงธรรมอันเป็นที่สบายแก่เขา ตรัสกามสูตร เมื่อพระสูตรถึงปริโยสาน พราหมณ์ดำรงในโศดาปัตติผล พระศาสดาทรงทำให้เขาสร้างโศก เสด็จจากจากอาสนะไปสู่พระวิหาร.

ชาวพระนครทั้งสิ้นรู้ทั่วกันว่า พระศาสดาทรงกระทำพราหมณ์ผู้โน้น ผู้เพียบแปล้ด้วยโศกศัลย์ ให้สร้างโศก ให้ดำรงในโศดาปัตติผลได้ พวกภิกษุพากันยกเรื่องขึ้นสนทนากันในธรรมสภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระทศพลทรงทำไมตรีกับพราหมณ์จนคุ้นเคยกัน ทรงแสดงธรรมแก่เขาผู้เพียบแปล้ไป ด้วยความโศก ด้วยอุบายครั้งเดียว ทรงทำให้เขาสร้างโศกได้ ให้ประดิษฐานในโศดาปัตติผลได้ พระศาสดาเสด็จมา ตรัสถามว่า เมื่อที่พวกเธอกำลังสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อพากันกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน เราก็ได้กระทำให้พราหมณ์นี้สร้างโศกแล้วเหมือนกัน ทรงนำอดีตนิทานมา ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัต ฦ พระนครพาราณสี มีพระโอรส ๒ พระองค์ ท้าวเธอประทานที่อุปราชแก่พระโอรสองค์ใหญ่ พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่พระโอรสองค์เล็ก ครั้นต่อมาพระเจ้าพรหมทัตสิ้นพระชนม์ พวกอำมาตย์พากันตั้งการอภิเษกแก่พระองค์ใหญ่ ท้าวเธอตรัสว่า ฉันไม่ต้องการครองราชสมบัติ พวกท่านจงพากันให้แก่น้องชายของฉันเถิด แม้ได้รับคำทูลวิงวอนบ่อย ๆ ก็ทรงห้ามเสีย ครั้นพวกอำมาตย์ทำการอภิเษกถวายพระเจ้าน้องแล้ว ทรงดำริว่า เราไม่ต้องการความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ ไม่ทรงปรารถนา แม้แต่ตำแหน่งอุปราชเป็นอาทิ ถึงเมื่อพระราชชาติว่า ถ้าเช่นนั้น เชิญเสวยโภชนะที่มีรสดี ๆ ประทับอยู่ในพระนครนี้เถิด ตรัสว่า ฉันไม่มีเรื่องที่ต้องกระทำในพระนครนี้ เสด็จออกจากพระนครพาราณสี ไปสู่ชนบทปลายแดน อาศัยสกุลเศรษฐีตระกูลหนึ่ง ทรงกระทำการงานด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ประทับอยู่.

ครั้นกาลต่อมา พวกเหล่านั้นรู้ความที่ท้าวเธอเป็นพระราชกุมาร ก็พากันไม่ยอมให้ทำการงาน พากันห้อมล้อมท้าวเธอด้วยการบริหารในฐานะเป็นพระราชกุมารทีเดียว จำเนียรกาลนานมา พวกข้าราชการพากันไปสู่ชนบทปลายแดน ได้ไปถึงบ้านนั้นเพื่อรังวัดเขต ท่านเศรษฐีเข้าไปเฝ้าพระราชกุมาร กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเจ้านาย พวกข้าพระองค์พากันบำรุงเลี้ยงพระองค์ ขอพระองค์ทรงส่งหนังสือถึงพระเจ้าน้องให้ทรงลดส่วยแก่พวกข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า ท้าวเธอทรงรับว่าได้ไซ้ ทรงส่งหนังสือไปว่า ฉันอาศัยสกุลเศรษฐีชื่อโน้นพำนักอยู่ โปรดเห็นแก่ฉันยกเว้นส่วยแก่พวกเหล่านั้นเถิด พระราชารับสั่งว่า ดีแล้ว ทรงโปรดให้กระทำอย่างนั้น ครั้นนั้น พวกชาวบ้านหมดบ้าง ชาวชนบทบ้าง ชาวบ้านอื่น ๆ บ้าง พากันเข้าไปเฝ้าท้าวเธอ ทูลว่า พวกข้าพระองค์จักถวายส่วยแก่พระองค์เท่านั้น โปรดให้

พระราชาทรงยกเว้นแก่พวกข้าพระองค์บ้างเกิด ท้าวเธอทรงส่งหนังสือไป เพื่อช่วยเหลือพวกเหล่านั้น ให้พระราชาทรงยกเว้นส่วยให้ ตั้งแต่บัดนั้น พวกเหล่านั้นก็พากันถวายส่วยแก่ท้าวเธอ จึงบังเกิดลาภสักการะใหญ่แก่ท้าวเธอ ด้วยเหตุนั้น ความอยากของท้าวเธอก็พลอยเติบโตใหญ่ไปด้วย กาลต่อมา ท้าวเธอ ทูลขอชนบทนั้นแม่ทั้งหมด แล้วทูลขอราชสมบัติกึ่งหนึ่ง แม่พระเจ้าน้องก็ได้ ประทานแก่ท้าวเธอทั้งนั้น ท้าวเธอเมื่อความอยากพอกพูน ไม่ทรงพอพระทัย ด้วยราชสมบัติเพียงกึ่งนั้น ทรงดำริจะยึดราชสมบัติแวดล้อมด้วยชาวชนบท เสด็จไปสู่พระนครนั้น หุคหัทอยู่ภายนอกพระนคร ทรงส่งหนังสือแก่พระเจ้าน้องว่า จงให้ราชสมบัติแก่เรา หรือจะรบกันก็ได้.

พระเจ้าน้องทรงดำริว่าพระพี่นี้เป็นพาล เมื่อก่อนทรงห้ามราชสมบัติ แม้กระทั่งตำแหน่งอุปราชก็ทรงห้าม คราวนี้ตรัสว่า จักยึดเอาด้วยการรบ ก็ถ้าเราจักฆ่าพระพี่นี้ให้ตาย ด้วยการรบ ความครหาจักมีแก่เราได้ เราจะต้องการอะไร ด้วยราชสมบัติ จึงทรงส่งสาส์นแด่ท้าวเธอว่า ไม่ต้องรบดอก เชิญทรงครองราชสมบัติเถิดพระเจ้าข้า ท้าวเธอทรงครองราชสมบัติประทานที่อุปราชแก่พระเจ้าน้อง จำเดิมแต่นั้น ทรงครองราชสมบัติ ทรงตกอยู่ในอำนาจแห่งคัมภีร์ มิได้ทรงพอพระหทัยด้วยราชสมบัติพระนคร เดียว ทรงปรารถนาราชสมบัติ ๒-๓ นคร ไม่ทรงเห็นที่สุดแห่งความอยาก เลย ครั้งนั้นท้าวสักกเทวราชทรงตรวจดูว่า ในโลก ชนเหล่าไหนบ้างละ ที่บำรุงมารดาบิดา เหล่าไหนทำบุญต่าง ๆ มิให้ทานเป็นต้น เหล่าไหน ตกอยู่ในอำนาจคัมภีร์ ทรงทราบความที่ท้าวเธอเป็นไปในอำนาจคัมภีร์ ทรงดำริว่า พระราชาของคัมภีร์เป็นพาล ไม่ทรงพอพระหทัยแม้ด้วยราชสมบัติ ในพระนครพาราณสี เราต้องให้ท้าวเธอศึกษาบ้าง จำแลงเพศเป็น มาณพประทับยืนที่พระทวารหลวง ให้กราบทูลว่า มาณพผู้ฉลาดในอุบาย

ผู้หนึ่ง ยืนอยู่ที่พระทวารหลวง ครั้นรับสั่งว่า เข้ามาเถิด ก็เสด็จเข้าไป กราบทูลถวายชัยพระราชา เมื่อตรัสว่าเข้ามาด้วยเหตุไร กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ข้าพระองค์กราบทูลมีอยู่หน่อย ข้าพระองค์ต้องการที่รโหฐานพระเจ้าข้า ด้วยอานุภาพท้าวสักกะ ผุ่งคนพากันหลบไปหมด ทนไคนั้นเอง ครั้นนั้นมาณพกราบทูลท้าวเธอว่า ข้าแต่พระมหาราช ข้าพระองค์เห็นพระนคร ๓ แห่ง มั่งคั่งมีฝูงคนแออัด สมบูรณ์ด้วยพลและพาหนะ ข้าพระองค์จักยึดราชสมบัติทั้งสามด้วยอานุภาพของตนถวายแด่พระองค์ ควรที่พระองค์จะไม่ทรงชักช้ารีบเสด็จไปเถาะพระเจ้าข้า พระราชานั้นทรงตกอยู่ในอำนาจแห่งความโลภ ทรงรับว่า คีละ แต่ด้วยอานุภาพแห่งท้าวสักกะ มิได้ทรงถามว่า เจ้าเป็นใคร หรือเจ้ามาจากไหน หรือว่าควรที่เจ้าจะได้สิ่งไร ท้าวสักกะนั้นเล่าตรัสเพียงเท่านี้แล้ว ก็ได้เสด็จไปดาวดึงส์พิภพทีเดียว.

พระราชชาติรัสให้พวกอำมาตย์มาเฝ้า ตรัสว่า มาณพผู้หนึ่งกล่าวว่จักยึดราชสมบัติ ๓ นครให้พวกเรา พวกเธอจงเรียกมาณพนั้นมาทีเถิด จงนำกลงไปเที่ยวตีประกาศในพระนคร เรียกประชุมพลกาย พวกเราต้องยึดครองราชสมบัติ ๓ นคร ไม่ต้องชักช้า เมื่อพวกอำมาตย์พากันกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ก็พระองค์ทรงกระทำสักการะแก่มาณพนั้นอย่างไร หรือทรงถามที่อยู่อาศัยของมาณพนั้นไว้อย่างไร ตรัสว่า เราไม่ได้ทำสักการะเลย ไม่ได้ถามที่พักอาศัยไว้เลย พวกเธอจงพากันไปค้นหาเขาเถิด พวกอำมาตย์พากันค้น ไม่เห็นเขา กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พวกข้าพระองค์ไม่เห็นมาณพนั้นทั่วพระนครพระเจ้าข้า ทรงสดับค่านั้นแล้ว พระราชาทรงเกิดโทมนัส ทรงพระดำริเรื่อย ๆ ว่า ราชสมบัติในพระนครทั้ง ๓ เสื่อมหายแล้ว เราเสื่อมเสียจากยศอันใหญ่ มาณพคงโกรธเราว่า ไม่ให้เสบียงแก่เรา แล้วก็ไม่ได้ให้ที่อยู่อาศัยด้วย เลยไม่มา

ครั้งนั้นความร้อนบังเกิดขึ้นในพระกายแห่งพระองค์ผู้ทรงตกอยู่ในอำนาจค้นหา เมื่อสรีระทุกส่วน เปรี้ยวร้อนอยู่ กริยาที่วิ่งพล่านแห่งโลหิต ก็ทำท้อ ให้กำเริบแล้วพลุ่งขึ้น ภาชนะอันหนึ่งเข้าอันหนึ่งออก พวกแพทย์สุดฝีมือที่จะ ถวายการรักษาได้ครั้งนั้นการที่ท้าวเธอ ถูกความเจ็บป่วยเบียดเบียนได้เลื่องลือ ไปทั้งพระนคร.

กาลนั้นพระโพธิสัตว์เรียนศิลปะสำเร็จจากเมืองตักกศิลา มาสู่สำนัก บิดามารดา ในพระนครพาราณสี ฟังเรื่องของพระราชานั้น คิดว่าเราต้อง ถวายการรักษา ไปสู่พระราชทวาร ให้กราบทูลว่า ได้ยินว่า มานพผู้หนึ่ง มาจะถวายการรักษาพระองค์ พระราชาตรัสว่า แม้ถึงพวกแพทย์ ผู้ทศปาโมกข์ ใหญ่ ๆ ยังไม่สามารถรักษาเราได้ มานพหนุ่มจักสามารถได้อย่างไร พวกท่าน พากันให้เสียบียง แล้วปล่อยเขาไปเสียเถิด มานพฟังพระดำรัสนั้นแล้ว กล่าวว่ ข้าพเจ้าไม่มีเรื่องที่ต้องทำด้วยคำกำนัลหมอละ ข้าพเจ้าจักขอถวายการรักษา โปรคให้เพียงค่ายาเท่านั้นแหละ พระราชาทรงสดับคำนั้น แล้วตรัสว่า ลองดูที่ รับสั่งให้เรียกมานพตรวจดูพระราชแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระองค์อย่าทรงกลัวเลย ข้าพระองค์จักถวายการรักษา ก็แต่ว่าพระองค์ทรง โปรคบอกสมุฏฐานแห่งโรคแก่ข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า พระราชาทรงพอ พระหทัยตรัสว่า เจ้าจักเอาสมุฏฐานไปทำไม จงบอกยาเท่านั้นเถิด กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช ธรรมดาหมอทราบว่ ความเจ็บนี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุนี้ ย่อมการทำยาให้ถูกต้องกับความเจ็บนั้นได้พระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า ถูกต้อง ละพ่อ เมื่อตรัสสมุฏฐานได้ตรัสเรื่องทั้งหมดตั้งต้นแต่ที่มานพคนหนึ่งมาบอกว่า จักเอาราชสมบัติในสามพระนครมาให้ แล้วตรัสว่า แน่พ่อ เราเจ็บคราวนี้ เพราะค้นหา ถ้าเจ้าพอจะรักษาได้ ก็จงรักษาเถิด มานพทูลถามว่า ข้าแต่ พระมหाराช พระองค์อาจได้พระนครเหล่านั้นด้วยการเสว้าโสภหรือ ตรัสว่า ไม่อาจดอกพ่อ กราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้น เหตุไรพระองค์จึงทรงเสว้าโสภ

พระเจ้าข้า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายย่อมละร่างกายของตน เป็นต้น ตลอดถึง สัตว์วิญญานกัณฑ์ และอวิญญานกัณฑ์ทั้งหมดไป แม้พระองค์จะยึดครองราชสมบัติในพระนครทั้งสี่ได้ พระองค์ก็เสวยพระกระยาหารในสุวรรณภษณะทั้งสี่ บรรทมเหนือพระที่นั่งสี่ ทรงเครื่องประดับทั้งสี่พร้อมกันคราวเดียวไม่ได้ พระองค์ไม่ควรตกอยู่ในอำนาจค้นหา เพราะค้นหาเมื่อเจริญขึ้นย่อมไม่ปล่อยให้พ้นจากอุบายทั้งสี่ไปได้. พระมหาสัตว์ ครั้นถวายโอวาทพระราชาดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดงธรรมแก่พระราชาก็ได้กล่าวคาถาทั้งหลายว่า

เมื่อบุคคลปรารถนา काम ถ้าสิ่งที่ปรารถนาของ
บุคคลนั้นย่อมสำเร็จได้ สัตว์ปรารถนาสิ่งใดได้สิ่งนั้น
แล้ว ย่อมมีใจอิ่มเอิบแท้.

เมื่อบุคคลปรารถนา काम ถ้าสิ่งที่ปรารถนาของ
บุคคลนั้น ย่อมสำเร็จได้ ครั้นสิ่งที่ปรารถนานั้นสำเร็จ
บุคคลยังปรารถนาต่อไปอีก ก็ย่อมได้ประสบ काम
ค้นหา เหมือนบุคคลที่ถูกลมแดดแผดเผาในฤดูร้อน
ย่อมจะเกิดความกระหายใคร่จะดื่มน้ำจะนั้น.

ตัณหาก่ดี ความกระหายก่ดี ของคนพาลมี
ปัญญาน้อย ไม่รู้อะไร ย่อมเจริญยิ่งขึ้นทุกที เหมือน
เขาโคย่อมเจริญขึ้นตามตัวจะนั้น.

แม้จะให้สมบัติ ข้าวสาลี ข้าวเหนียว โค ม้า
ข้าทาสหญิงชายหมดทั้งแผ่นดิน ก็ยังไม่พอแก่คน
คนเดียว รู้อย่างนี้แล้วพึงประพฤติธรรมสมาเสมอ.

พระราชาทรงปราบชนะทั่วแผ่นดิน ทรงครอบครองแผ่นดินใหญ่มีมหาสมุทรเป็นขอบเขต ทรงครองมหาสมุทรฝั่งนี้แล้ว มีพระทัยไม่อึด ยังปรารถนาแม่มหาสมุทรฝั่งโน้นต่อไปอีก.

เมื่อยังระลึกถึงกามอยู่ตราบใด ก็ไม่ได้ความอึดด้วยใจตราบนั้น ชนเหล่าใดบริบูรณ์ด้วยปัญญา มีกายและใจหลีกเว้นจากกามทั้งหลาย เห็นโทษด้วยญาณ ชนเหล่านั้นนั้นแลเชื่อว่าเป็นผู้อึด.

บรรดาความอึดทั้งหลาย ความอึดด้วยปัญญา ประเสริฐ เพราะผู้อึดด้วยปัญญานั้น ย่อมไม่เดือดร้อนด้วยกามทั้งหลาย คนผู้อึดด้วยปัญญา ตัณหาย่อมกระทำให้อยู่ในอำนาจไม่ได้.

ไม่พึงสังสมกามทั้งหลาย พึงเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่มีความละโมภ บุรุษผู้มีปัญญาเปรียบด้วยมหาสมุทร ย่อมไม่เดือดร้อนเพราะกามทั้งหลาย.

ช่างทำรองเท้าหนังเลี้ยงชีพ เมื่อประกอบรองเท้าส่วนใดควรเว้นก็เว้น เลือกเอาแต่ส่วนที่ดี ๆ มาทำรองเท้าขายได้ราคาแล้ว ย่อมมีความสุข เราก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาด้วยปัญญาแล้ว ละทิ้งส่วนแห่งกามเสีย ย่อมถึงความสุข ถ้าพึงปรารถนาความสุขทั้งปวงก็พึงละกามทั้งปวงเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กาม** ได้แก่ ทั้งวัตถุกาม ทั้งกิเลสกาม.
บทว่า **กามยमानสุส** แปลว่า ปรารถนาอยู่. บทว่า **ตสุส เจ ต** **สมิขุณติ**
ความว่า สิ่งที่เขาปรารถนาย่อมสำเร็จ และย่อมผลัดผลแก่บุคคลนั้น. บทว่า
น ในคำว่า **ตโต น อปริ กาม** นี้เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **อปริ**
เป็นบทแสดงส่วนอื่น. บทว่า **กาม** เป็นพหูวนะ ใช้ในอรรถแห่งทุติยา-
วิภักติ. ท่านอธิบายคำนี้ไว้ว่า ถ้าเมื่อเขาปรารถนากาม สิ่งที่เขาปรารถนานั้น
ย่อมสำเร็จแก่เขาสมประสงค์ เมื่อสิ่งนั้นสำเร็จแล้ว เขายังปรารถนาต่อไปอีก
บุคคลนั้นเมื่อปรารถนาอยู่ ย่อมประสบคือได้รับกามกล่าวคือตัณหา เหมือน
บุคคลที่ถูกลมแดดแผดเผาในฤดูร้อน ย่อมเกิดความอยากคือได้รับความกระ-
หายน้ำจะนั้น. ตัณหาที่มีรูปตัณหาเป็นต้นย่อมเจริญแก่บุคคลนั้นแล. บทว่า **คว**
แปลว่า เหมือนรูปโค. บทว่า **สิงคิโน** ได้แก่ เขาสัตว์ที่ผ่ายอดแล้วยกขึ้น.
บทว่า **มนุสสุส** แปลว่า ผู้มีปัญญาอ่อน. บทว่า **พาลสุส** ได้แก่ ผู้ประกอบ
ด้วยพาลธรรม. ท่านกล่าวอธิบายคำนี้ไว้ว่า เขาโคย่อมเติบโตพร้อมกับร่างของ
ลูกโคตัวกำลังเติบโต ฉนั้นใด กามตัณหาที่ยังไม่มาถึงก็ดี ความกระหายในกาม
ที่มาถึงแล้วก็ดี ย่อมเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปสำหรับอัมธพาลชน. บทว่า **สาถิยวก**
ได้แก่ นาข้าวสาถิ และนาข้าวเหนียว. ด้วยบทนี้ ท่านแสดงรัชชาติหมด
มีข้าวสาถิและข้าวเหนียวเป็นต้น. ด้วยบทที่ ๒ ท่านแสดงถึงสัตว์ ๒ เท้าและ
สัตว์ ๔ เท้า. หรือด้วยบทที่ ๑ ท่านแสดงถึงสิ่งที่ไม่มีความวิญญูณทั้งหมด ด้วยบท
นอกนี้ ท่านแสดงถึงสิ่งที่มีวิญญูณทั้งสิ้น. บทว่า **ทตฺวาปี** แปลว่า แม่
ให้แล้ว ท่านอธิบายคำนี้ไว้ว่า อาณาจักรทั้ง ๓ จงยกไว้ ถ้าวา มาณพนั้น
ให้สิ่งอื่น ๆ หรือแผ่นดินทั้งสิ้น ที่มีวิญญูณและไม่มีวิญญูณ ทั้งรัตนบุรี
แก่ใครแล้วไป สิ่งแม้มีประมาณเท่านี้ ย่อมไม่สิ้นสุดแก่บุคคล

คนเดียวเท่านั้น นี่ชื่อว่าค้นหาให้เต็มได้โดยยากด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อิติ วิทฺธา สมํ จเร** ความว่า บรูษเมื่อรู้อย่างนี้ เป็นผู้ไม่เป็นไปในอำนาจแห่งค้นหา บำเพ็ญกายสุจริตเป็นต้นให้บริบูรณ์ ฟังประพตติให้สม่าเสมอ. บทว่า **โอรํ** ได้แก่ ถึงส่วนอันมีในภายใน. ด้วยบทนั้นบุคคลนั้นชื่อว่ายังไม่อิม ฟังปรารธนา แม้ฟังแห่งสมุทธอีก ด้วยอาการอย่างนี้ท่านแสดงว่า ขึ้นชื่อว่า สัตว์ผู้เป็นไปในอำนาจแห่งค้นหา เป็นอันเต็มได้โดยยาก. บทว่า **ยาว** เป็นบทกำหนดนับตามอนิยม. บทว่า **อนุสุตฺรํ** แปลว่า ระลึกถึงอยู่. บทว่า **นาหุณฺดา** แปลว่า ย่อมไม่ประสบ. ท่านอธิบายคำนี้ไว้ว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า บรูษมีใจระลึกถึงกามทั้งหลาย แม้ค้นหาที่สุดไม่ได้ ย่อมไม่ประสบความอิม ปรารธนาจะบรรลุถึงอยู่นั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ค้นหาในกามทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่สัตว์ทั้งหลายอยู่นั่นเอง. บทว่า **ตโต นินฺวตฺตา** ความว่า บุคคลเหล่าใดมีจิตและกายกลับจากวัตถุกามและกิเลสกามแล้ว เห็นโทษด้วยญาณนั้นแล อิมเอิบบริบูรณ์ด้วยปัญญา บุคคลเหล่านั้นแลชื่อว่ายอมอิม. บทว่า **ปลฺลยาย ติตฺตึนํ เสฏฺฐํ** คือความอิมด้วยปัญญานี้ ย่อมเป็นของประเสริฐเต็มที่. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **น โส กามหิ ตปฺปติ** นี้ บาลีว่า ย่อมไม่ถูกกามทั้งหลายแผดเผา. อธิบายว่า เพราะเหตุที่บรูษผู้อิมด้วยปัญญา ย่อมไม่ถูกกามแผดเผา. บทว่า **น กुरुเต วตฺ** ความว่า เพราะค้นหาไม่อาจยังบรูษเช่นนั้นให้อยู่ในอำนาจได้ ก็บรูษนั้นนั้นแลเห็นโทษแห่งค้นหาแล้ว ย่อมไม่เป็นไปในอำนาจแห่งค้นหาเหมือนวังวนแห่งสายน้ำ และเหมือนพระราชอัชตมาสก. บทว่า **อปฺจินฺเถว** แปลว่า ฟังกำจัดเสียเลย. บทว่า **สมุทฺทมตฺตโต** คือมีประมาณสมุทธ เพราะประกอบด้วยปัญญาอันใหญ่. บรูษนั้น ย่อมไม่เดือดร้อนคือไม่รุ่มร้อนด้วยกิเลส กามทั้งหลาย เหมือนสมุทธไม่ร้อนแม้เพราะไฟใหญ่ฉะนั้น. บทว่า **รทกาโร**

แปลว่า ช่างหนัง. บทว่า **ปริกนฺต** แปลว่า ตัดแล้ว ท่านอธิบายคำนี้ไว้ว่า ช่างหนังตัดรองเท้า เว้นที่ที่หนังไม่เข้าลักษณะที่ถือเอาได้ ทำให้เป็นรองเท้า ได้คำรองเท้า ย่อมได้รับความสุขฉันทะ บัณฑิตก็ฉันทนั้นเหมือนกัน พิจารณาด้วยปัญญาอันเสมอกับศาสตราของช่างรองเท้า ฟังถึงความสุขทางกายกรรม วชิกรรมและมโนกรรมนั้น ที่เว้นจากแดนแห่งกาม อันเป็นเหตุให้ตนละแดน กาม ปรารถนาเฉพาะสุขมีกายกรรมเป็นต้น ทุกอย่างก็ปราศจากความเร่าร้อน ฟังเจริญกลุณยังฉานให้เกิดละกามทั้งปวงเสีย.

ก็เมื่อพระมหาสัตว์กำลังกล่าวคานานี้อยู่ ได้เกิดฉานมีโอทาทกกลุณ เป็นอารมณ์ เพราะหน่วงเอาพระเศวตฉัตรของพระราชาเป็นอารมณ์. แม้ พระราชาที่ทรงหายจากโรค พระองค์ทรงมีความยินดี เสด็จจากพระที่บรรทม มีพระดำรัสว่า พวกแพทย์ท่านนี้ยังไม่อาจรักษาได้ แต่มาฉนผู้เป็นบัณฑิต ได้ทำเราให้ปราศจากโรคด้วยญาณวิสัยของตนได้ เมื่อจะทรงปราศรัยกับพระ- โภธิสัตว์ ได้ตรัสพระคาถาที่ ๑๐ ว่า

คาถาทั้งหมด ๘ คาถา ที่ท่านกล่าวแล้ว ขอ
ท่านจงรับเอาทรัพย์ทั้ง ๘,๐๐๐ นี้เถิด คำที่ท่านกล่าวนี้
เป็นคำยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อฏฺฐ** ได้แก่ คาถา ๘ คาถา ที่ประกอบ ด้วยโทษแห่งกาม ตั้งต้นแต่คาถาที่ ๒ ไป. บทว่า **สทฺสุลฺลิตฺตา** แปลว่า ควรแก่ ๑,๐๐๐. บทว่า **ปฏฺิคุคฺคณฺห** ความว่า จงรับเอาทรัพย์ ๘,๐๐๐. บทว่า **สาเชตฺต** ภาสิต ความว่า คำที่ท่านกล่าวนี้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

พระมหาสัตว์ ได้สดับดังนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๑๑ ว่า

ข้าพระบาทไม่ต้องการด้วยทรัพย์ร้อยทรัพย์พัน
หรือทรัพย์หมื่น เมื่อข้าพระบาทกล่าวคาถาสุดท้าย ใจ
ของข้าพระบาทไม่ยินดีในกาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปจฺฉิมิ** นี้เป็นคาถาสุดท้ายว่า **รทกาโรว**
จมุสฺส. บทว่า **กาเม เม นิรโต มโน** ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
เมื่อข้าพระองค์กำลังกล่าวคาถายู่นั้นแล ใจไม่ยินดีทั้งในวัตถุทั้งกิเลสทั้ง
เพราะข้าพเจ้านั้น เมื่อกล่าวคาถายังฉานให้บังเกิดด้วยกรรมเทศนาของตนแล.

พระราชาทรงยินดีอย่างเหลือประมาณ ในเมื่อจะทรงสรรเสริญพระ-
มหาสัตว์ ได้ตรัสคาถาสุดท้ายว่า

มาณพใดเป็นบัณฑิต กำหนดรู้ตัณหา อันยัง
ความทุกข์ให้เกิดแล้ว นำออกได้ มาณพนี้เป็นคนดี
เป็นมุนีผู้รู้แจ้งโลกทั้งปวง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกฺขชนนึ** ได้แก่ยังทุกข์ในวิภวัญจะทั้งสิ้น
ให้เกิด. บทว่า **ปริชานาติ** ได้แก่ กำหนดรู้แล้ว คือกำหนดตัด ตัดขาด
นำออกไป เมื่อสรรเสริญพระโพธิสัตว์จึงได้ตรัสอย่างนี้.

พระโพธิสัตว์ถวายโอวาทพระราชาวา ข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์
จงเป็นผู้ไม่ประมาทประพฤติกรรมเกิด แล้วเหาะไปยังหิมวันตประเทศ บวช
เป็นฤาษีเจริญพรหมวิหารอยู่จนตลอดชนมายุ แล้วไปเกิดในพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระกรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อน เราก็ได้ทำให้พราหมณ์นี้คลายความ
เศร้าโศกด้วยประการดังนี้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระราชาในครั้งนั้นได้
มาเป็นพราหมณ์นี้ ส่วนมาณพผู้เป็นบัณฑิต ได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถากามชาดก

๕. ชนสันธชาดก

ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เดือดร้อน

[๑๖๔๕] พระเจ้าชนสันธะได้ตรัสอย่างนี้ว่า
เหตุที่จะทำให้อึดเดือดร้อนนั้นมีอยู่ ๑๐ ประการ บุคคล
ไม่กระทำเสียในกาลก่อนแล้ว ย่อมเดือดร้อนใน
ภายหลัง.

[๑๖๔๐] บุคคลเมื่อยังเป็นหนุ่ม ไม่ทำความ
พยายามยังทรัพย์ให้เกิดขึ้น ครั้นแก่ลงหาทรัพย์ไม่ได้
ย่อมเดือดร้อนภายหลังว่า เมื่อก่อนเราไม่ได้แสวงหา
ทรัพย์ไว้.

[๑๖๕๑] ศิลปะที่สมควรแก่ตน บุคคลใดไม่ได้
ศึกษาไว้ในกาลก่อน บุคคลนั้นย่อมเดือดร้อนใน
ภายหลังว่า เราไม่ได้ศึกษาศิลปะไว้ก่อน ผู้ไม่มีศิลปะ
ย่อมเลี้ยงชีพลำบาก.

[๑๖๕๒] ผู้ใดเป็นคนโง่ ผู้นั้นย่อมเดือดร้อน
ในภายหลังว่า เราเป็นคนโง่ ส่อเสียด กินสินบน
ดูร้าย หยาบคาย ในกาลก่อน.

[๑๖๕๓] ผู้ใดเป็นคนฆ่าสัตว์ ผู้นั้นย่อมเดือดร้อน
ในภายหลังว่า เราเป็นคนฆ่าสัตว์ หยาบฆ่าทุกศีล
ประพฤติดำช้า ปราศจากขันติ เมตตาและเอ็นดูสัตว์
ในกาลก่อน.

[๑๖๕๔] ผู้ใดคบชู้ในภรรยาผู้อื่น ย่อมเดือดร้อน
ในภายหลังว่า หญิงที่ไม่มีใครหวงแหนมืออยู่เป็นอัน
มาก ไม่ควรที่เราจะคบหาภรรยาผู้อื่นเลย.

[๑๖๕๕] คนตระหนี่ ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง
ว่าเมื่อก่อน ข้าวและน้ำของเรามีอยู่มากมาย เราก็มิได้
ให้ทานเลย.

[๑๖๕๖] ผู้ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา ย่อมเดือดร้อน
ในภายหลังว่า เราสามารถพอที่จะเลี้ยงดูมารดาและ
บิดาผู้แก่เฒ่าชราได้ ก็มิได้เลี้ยงดูท่าน.

[๑๖๕๗] ผู้ไม่ทำตามโอวาทบิดา ย่อมเดือดร้อน
ในภายหลังว่า เราได้ดูหมิ่นบิดาผู้เป็นอาจารย์สั่งสอน
ผู้নারสที่ต้องการทุกอย่างมาเลี้ยงดู.

[๑๖๕๘] ผู้ไม่เข้าใกล้สมณพราหมณ์ ย่อม
เดือดร้อนในภายหลังว่า เมื่อก่อนเรามีได้ไปมาหาสู่
สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีศีล เป็นพหูสูตเลย.

[๑๖๕๙] ผู้ใดไม่ประพฤติสุจริตธรรม ไม่เข้า
ไปนั่งใกล้สัตบุรุษ ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า
สุจริตธรรมที่ประพฤติแล้ว และสัตบุรุษอันเราไปมา
หาสู่แล้ว ย่อมเป็นความดี แต่เมื่อก่อนนี้เราไม่ได้
ประพฤติสุจริตธรรมไว้เลย.

[๑๖๖๐] ผู้ใดยอมปฏิบัติเหตุเหล่านี้โดยอุบายอัน
แยบคาย ผู้นั้นเมื่อกระทำกิจที่บุรุษควรทำ ย่อมไม่
เดือดร้อนใจในภายหลังเลย.

อรรถกถาชนสันธชาดก

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร มีพระพุทธรูป
ประสงค์จะประทานโอวาทแก่พระเจ้าโกศล ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า ทส ขลุมานิ จานานิ ดังนี้.

ความพิสดารว่า ในกาลครั้งหนึ่ง พระเจ้าโกศลทรงมัวเมาด้วยอิส-
ริยยศหมกมุ่นอยู่ในความสุขที่เกิดแต่กิเลส ไม่ปรารถนาจะตัดสินศคติ แม้การ
บำรุงพระพุทธเจ้า ก็ทรงลืมหูลืมตา วันหนึ่ง พระองค์ทรงระลึกถึงพระทศพล
ทรงดำริว่า จักถวายบังคมพระศาสดา พอเสวยกระยาหารเช้าแล้ว เสด็จขึ้น
พระราชยานไปพระวิหาร ถวายบังคมพระศาสดาแล้วประทับนั่ง ลำดับนั้น
พระศาสดาตรัสกะพระราชาว่า มหาบพิตร นานมาแล้ว พระองค์มิได้เสด็จมา
เพราะเหตุไร พระเจ้าโกศลทูลว่า เพราะข้าพระองค์มีราชกิจมากพระเจ้าข้า
ไม่มีโอกาสที่จะมาเฝ้าพระองค์ ตรัสว่า มหาบพิตร เมื่อพระพุทธเจ้าผู้สัพพัญญู
ผู้ให้โอวาทเช่นเรา อยู่ในวิหารที่ใกล้ ไม่ควรที่พระองค์จะประมาท วิสัย
พระราชาต้องไม่ประมาทในราชกิจทั้งหลาย ดำรงพระองค์เสมอด้วยมารดาบิดา
ของชาวแคว้นแคว้น ละอคติเสียครองราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรมจึงจะควร
เพราะเมื่อพระราชาประพฤติธรรม แม้บริษัทยของพระองค์ก็ประพฤติธรรม ข้อที่
เมื่อเรตถาคตตั้งสอนอยู่ พระองค์ครองราชสมบัติโดยธรรม นั้นไม่น่าอัศจรรย์
โบราณกบัณฑิตทั้งหลาย แม้ไม่มีอาจารย์ตั้งสอน ก็ยังตั้งอยู่ในสุจริตธรรม
สามประการ แสดงธรรมแก่มหาชน ตามความรู้ของตน พาบริษัทไปสวรรค์
ได้ พระเจ้าโกศลทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราว พระพุทธรูปทรงนำอดีตนิทาน
มาตรัสเล่า ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีพระเจ้าพรหมทัต
พระญาติทั้งหลายได้ถวายพระนามว่า **ชนสันธกุมาร** เมื่อพระโพธิสัตว์เจริญวัย
เรียนศิลปวิทยาจากเนืองตักศิลากลับมาแล้ว พระราชามีรับสั่งให้ชำระเรือนจำ
ทั้งหมดให้สะอาด แล้วพระราชทานตำแหน่งอุปราช.

ต่อมาเมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว พระโพธิสัตว์ได้ครองราชสมบัติ
รับสั่งให้สร้างโรงทานหกแห่ง คือที่ประตูพระนครทั้งสี่ด้าน ที่กลางพระนคร
และที่ประตูพระราชวัง บริจาคพระราชทรัพย์วันละหกแสน ทรงบำเพ็ญ
มหาทานจนลือกระฉ่อนไปทั่วชมพูทวีป รับสั่งให้เปิดเรือนจำไว้เป็นนิจ ให้
เกาะระฆังป่าร้องมาฟังธรรม ทรงสงเคราะห์โลก ด้วยสังคหวัตถุสี่ รักษา
ศีลห้า อยู่จำอุโบสถ ครองราชสมบัติโดยธรรม บางครั้งบางครั้งาก็ให้ชาว
แวนแคว้นมาประชุมกัน แล้วแสดงธรรมว่า ท่านทั้งหลายจงให้ทาน จง
สมาทานศีล จงประพฤติธรรม จงประกอบกิจการงานและการค้าขายโดยธรรม
เมื่อเป็นเด็กจงเรียนศิลปวิทยา จงแสวงหาทรัพย์ อย่าคดโกงชาวบ้าน อย่า
ทำความส่อเสียด อย่าเป็นคนคร่ำคร่าหยาบช้า จงบำรุงมารดาบิดา มีความเคารพ
อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล พระองค์ได้ทำมหาชนให้ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม.

วันหนึ่งเป็นวันปีณสูโบสถ พระโพธิสัตว์ทรงสมาทานอุโบสถศีล
แล้ว ทรงดำริว่า เราจักแสดงธรรมแก่มหาชน เพื่อประโยชน์สุขยิ่ง ๆ ขึ้น
เพื่อให้มหาชนอยู่ด้วยความไม่ประมาท รับสั่งให้ตีกลอง ป่าวร้องทั่วพระนคร
ให้ชาวพระนครทั้งหมด ตั้งต้นแต่พระสนมของพระองค์ มาประชุมกัน แล้ว
ประทับนั่งบนบัลลังก์อันประเสริฐที่ตกแต่งไว้กลางรัตนมณฑปซึ่งประดับประดา
แล้วในพระลานหลวง ตรัสว่า ชาวพระนครที่รักทั้งหลาย เราจักแสดงธรรม

ที่ร้อนบ้าง ไม่ร้อนบ้าง แก่ท่านทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท
เจียโสตตดับโดยเคารพเถิด แล้วทรงแสดงธรรม.

พระศาสดาทรงเผยพระโอฐแก่อันอบรมแล้วด้วยอริยสัจ เมื่อจะตรัส
เทศนานั้นโดยแจ่มแจ้งแก่พระเจ้าโกศล ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะ ได้ตรัส
พระคาถาเหล่านี้ว่า

พระเจ้าชนันธะได้ตรัสอย่างนี้ว่า เหตุที่จะทำ
ให้จิตเดือดร้อนนั้นมีอยู่ ๑๐ ประการ บุคคลไม่ทำ
เสียในกาลก่อนแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง.

บุคคลเมื่อยังเป็นหนุ่ม ไม่ทำความพยายามยัง
ทรัพย์ให้เกิดขึ้น ครั้นแก่ลงหาทรัพย์ไม่ได้ ย่อมเดือด
ร้อนภายหลังว่า เมื่อก่อนเราไม่ได้แสวงหาทรัพย์ไว้.

ศิลปะที่สมควรแก่ตน บุคคลใดไม่ได้ศึกษาไว้ใน
กาลก่อน บุคคลนั้นย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า เราไม่
ได้ศึกษาศิลปะไว้ก่อน ผู้ไม่มีศิลปะย่อมเลี้ยงชีพลำบาก.

ผู้ใดเป็นคนโกง ผู้นั้นย่อมเดือดร้อนในภายหลัง
ว่าเราเป็นคนโกง ส่อเสียดกินสินบนดูร้าย หยาบคาย
ในกาลก่อน.

ผู้ใดเป็นคนฆ่าสัตว์ ผู้นั้นย่อมเดือดร้อนในภาย
หลังว่า เราเป็นคนฆ่าสัตว์ หยาบฆ่าทุกศีล ประพฤติ
ต่ำช้า ปราศจากขันติ เมตตาและเอ็นดูสัตว์ในกาลก่อน.

ผู้ใดคบชู้ในภรรยาผู้อื่น ย่อมเดือดร้อนในภาย
หลังว่า หลิงที่ไม่มีใครหวงแหนมืออยู่เป็นอันมาก ไม่
ควรที่เราจะคบหาภรรยาผู้อื่นเลย.

คนตระหนี่ ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่าเมื่อก่อน
ข้าวและน้ำของเรามีอยู่มากมาย เราก็มิได้ให้ทานเลย.

ผู้ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง
ว่า เราสามารถพอที่จะเลี้ยงดูมารดาและบิดาผู้แก่เฒ่า
ชราได้ ก็มิได้เลี้ยงดูท่าน.

ผู้ไม่ทำตามโอวาทบิดา ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง
ว่า เราได้ดูหมิ่นบิดาผู้เป็นอาจารย์สั่งสอน ผู้นำ
รถที่ต้องการทุกอย่างมาเลี้ยงดู.

ผู้ไม่เข้าใกล้สมณพราหมณ์ ย่อมเดือดร้อนใน
ภายหลังว่า เมื่อก่อนเราไม่ได้ไปมาหาสู่สมณพราหมณ์
ทั้งหลายผู้มีศีล เป็นพหูสูตเลย.

ผู้ได้ไม่ประพฤตีสัจธรรม ไม่เข้าไปนั่งใกล้
สัตบุรุษ ย่อมเดือดร้อนภายหลังว่า สัจธรรมที่
ประพฤติแล้ว และสัตบุรุษอันเราไปมาหาสู่แล้ว ย่อม
เป็นความดี แต่เมื่อก่อนนี้เราไม่ได้ประพฤตีสัจธรรม
ไว้เลย.

ผู้ใดยอมปฏิบัติเหตุเหล่านี้โดยอุบายอันแยบคาย
ผู้นั้นเมื่อกระทำกิจที่บุรุษควรทำ ย่อมไม่เดือดร้อนใจ
ในภายหลังเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฆานานิ ได้แก่ เหตุทั้งหลาย. บทว่า
ปุพฺเพ ความว่า ไม่กระทำไว้ก่อนเลย. บทว่า ส ปจฺฉา อนุตฺตปฺปติ
ความว่า บุคคลผู้ไม่กระทำกิจที่ควรทำไว้ก่อน ย่อมเดือดร้อน ย่อมลำบาก

ทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้า. อีกอย่างหนึ่ง บาลีว่า **ปจฺจมา อนุตฺตปฺปติ** ย่อมตาม
เดือดร้อนในภายหลังดังนี้ก็มี. บทว่า **อิจฺจาหุ** ความว่า พระเจ้าชนสันธะ
ได้ตรัสอย่างนั้น. บาลีว่า **อิจฺจาสุห** ดังนี้ก็มี. **สุ** อักษรในบทว่า **อิจฺจาสุห**
นั้นเป็นเพียงนิบาต. ตัดบทเป็น **อิจฺจาสุ อาห** เพื่อจะแสดงเหตุอันเป็น
ที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ๑๐ อย่างนี้ พระโพธิสัตว์จึงมีธรรมกถา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปุพฺเพ** ความว่า บุคคลเมื่อคราวเป็น
หนุ่มครั้งแรกทีเดียว ไม่กระทำความบากบั่น ครั้นแก่ลงหาทรัพย์ไม่ได้ ต้อง
เดือดร้อนเศร้าโศก เห็นคนทั้งหลายมีความสุข ตนเองเป็นอยู่ลำบาก ย่อม
เดือดร้อนในภายหลังอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราไม่ได้แสวงหาทรัพย์เอาไว้ ครั้น
แก่ลงย่อมลำบาก เพราะฉะนั้น เมื่อต้องการจะมีความสุขในเวลาแก่ ต้องทำงาน
มีกสิกรรมเป็นต้น ที่ชอบธรรม แต่เมื่อยังเป็นหนุ่มทีเดียว. บทว่า **ปุเร สนฺตํ**
ในกาลก่อนคือในเวลาที่เรายังหนุ่มไม่เข้าไปหาอาจารย์ทั้งหลาย ไม่ศึกษาศิลปะ
อะไร ๆ มีศิลปะในเพราะช่างเป็นต้นอันสมควรที่ตนจะทำ. บทว่า **กิञ्ຈา**
ความว่า ในเวลาแก่ ผู้ไม่ศึกษาศิลปะจึงไม่สามารถเพื่อดำรงชีวิตให้พ้นจากทุกข์
ในกาลนั้นจึงควรศึกษาศิลปะ เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่า ท่านทั้งหลาย
ผู้ปรารถนาจะดำรงชีวิตในเวลาแก่ จงศึกษาศิลปะในเวลาเป็นหนุ่มทีเดียว.
บทว่า **กฺุญฺเเวที** ความว่า ผู้ใดก่อความโง่งงให้เกิด โง่งชาวบ้าน ก่อความ
พินาศให้แก่โลก โง่งด้วยสินบน. บทว่า **อาสี** ความว่า ในกาลก่อนเราได้
เป็นเช่นนั้น. บทว่า **ปิสุโณ** แปลว่า โง่งด้วยถ้อยความยุยงส่อเสียด. บทว่า
ปิฏฺฐมฺลิโก ความว่า ถือสินบนทำผู้มีใจเจ้าของให้เป็นเจ้าของ ผู้ที่เป็นเจ้าของ
มิให้เป็นเจ้าของ กินเนื้อสันหลังของชนเหล่าอื่น. บทว่า **อิติ ปจฺจมา** ความว่า
นอนบนเตียงที่จะตายย่อมเดือดร้อนในภายหลังด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น

ท่านจึงโอวาทว่า ถ้าท่านไม่อยากตกนรก ก็อย่ากระทำให้บาปกรรมเห็นปานนี้.
บทว่า **อุทฺโธ** ความว่า ผู้ที่ฆ่าสัตว์เป็นทารุณสาหัส. บทว่า **อนาโร**
ความว่า เป็นผู้ไม่ใช่พระอรียะ ไม่สำรวมเป็นคนทุศีล มีสมาจารต่ำช้า. บทว่า
นาวชานิสฺส ความว่า ข้าพเจ้ามิใช่เป็นผู้มีความประพฤติต่ำ ด้วยอำนาจ
ขันติ เมตตา และความเอ็นดู คำที่เหลือฟังทราบโดยนัยมีในก่อนนั้นแล.
บทว่า **อนาปทา** ความว่า การคบหากับหญิงที่ไม่มีใครหวงแหน. ชื่อว่า
อนาปทา เพราะเป็นหญิงไม่มีใครหวงแหน. อธิบายว่า ในหญิงที่คนเหล่านี้
ไม่ทำความหวงแหน. บทว่า **อญฺฺจเต** แปลว่า ปราภฏ. บทว่า **น ปุพฺเพ**
ความว่า เมื่อก่อนแต่นี้เรามีได้ให้ท่านเลย. บทว่า **ปหุสฺสโต** ความว่า
เป็นผู้อาจ คือสามารถเพื่อจะเลี้ยงดูทั้งด้วยกำลังทรัพย์ทั้งด้วยกำลังกาย.

บทว่า **อาจริย** ความว่า บิดาในที่นี้ท่านประสงค์ว่าอาจารย์ เพราะให้
ศึกษามารยาท. บทว่า **อนุสฺสฺสธา** แปลว่า ผู้ปราสอน. บทว่า **สพฺพกามรสา**
หริ ความว่า ผู้นำรสที่ต้องการทุกอย่างมาเลี้ยงดู. บทว่า **อติมณฺญิสฺส** ความว่า
เมื่อไม่ถือเอาโอวาทของท่าน ชื่อว่าดูหมิ่นล่วงเกินท่าน. บทว่า **น ปุพฺเพ** ความ
ว่า เมื่อก่อนแต่นี้ ไม่ได้เข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม ผู้เป็นใช้ ผู้ลำบาก
ไม่ปรนนิบัติโดยถวายปัจจัยมีจีวรเป็นต้น. บทว่า **ตโป** ได้แก่ ผู้มีความเพียร
เครื่องเผากิเลสคือสุจริต. บทว่า **สฺสโต** ความว่า เป็นผู้มึศีลเข้าไปสงบ
ด้วยทวารมีกายทวารเป็นต้น. ท่านกล่าวอธิบายนี้ไว้ว่า ผู้ประพฤติดบะกล่าว
สุจริต ๓ และผู้สงบเห็นปานนั้น ชื่อว่าเข้าไปนั่งใกล้ เป็นการยังประโยชน์ให้
สำเร็จคือเป็นความดี. บทว่า **น ปุพฺเพ** ความว่า เมื่อคราวเราเป็นหนุ่มเรา
มิได้ประพฤดิพรหมจรรย์เห็นปานนี้ ภายหลังคร่ำคร่าลงเพราะชรา ถูกมรณภัย

คุณความ จึงเดือดร้อนเศร้าโศกในภายหลังด้วยประการฉะนี้. ท่านกล่าวว่า ถ้าท่านปรารถนาจะไม่เศร้าโศกอย่างนี้ จงกระทำตปกรรมเถิด. บทว่า โย จ เอตานิ ฐานานิ ความว่า ผู้ใดปฏิบัติเหตุ ๑๐ ประการเหล่านี้ ด้วยอุบายอันแยบคายก่อนทีเดียว สมาทานประพฤติ กระทำกิจอันชอบธรรมที่บรูช ทั้งหลายควรกระทำ บรูชผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาทนั้น ย่อมไม่ตามเดือดร้อนในภายหลัง ย่อมได้รับโสมนัสทีเดียวแล.

พระมหาสัตว์แสดงธรรมแก่มหาชนโดยทำนองนี้ ทุก ๆ กึ่งเดือนแม่ มหาชนก็ตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์ บำเพ็ญฐานะสืบประการเหล่านั้นบริบูรณ์แล้วได้ไปสวรรค์.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร โบราณบัณฑิต ไม่มีอาจารย์ แสดงธรรมตามความรู้ของคุณพามหาชนไปสวรรค์ได้ดังนี้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า บริษัทในครั้งนั้น ได้มาเป็นพุทธบริษัทในครั้งนี้ ส่วนพระเจ้าชนันธราชได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาชนันธชาดก

๖. มหากัณหาชดก

ว่าด้วยคราวที่สุนัขดำกินคน

[๑๖๖๑] ดูก่อนท่านผู้มีความเพียร สุนัขตัวนี้
ดำจริง ดูร้าย มีเขี้ยวขาว มีความร้อนพุ่งออกจากเขี้ยว
ท่านผูกไว้ด้วยเชือกถึง ๕ เส้น สุนัขของท่านจะทำ
อะไร.

[๑๖๖๒] ดูก่อนพระเจ้าอุสินนระ สุนัขนี้มีได้มา
เพื่อต้องการกินเนื้อ แต่มาเพื่อจะกินมนุษย์ทั้งหลาย
เมื่อใด จักมีมนุษย์ทำความพินาศให้แก่มนุษย์ทั้งหลาย
เมื่อนั้น สุนัขดำตัวนี้ก็จะหลุดไปกินมนุษย์.

[๑๖๖๓] เมื่อใด คนทั้งหลายผู้ปฏิญาณตนว่าเป็น
สมณะมีบาตรในมือ ศีรษะโล้น คลุมผ้าสังฆาฏิจักทำ
ไรไถนาเลี้ยงชีพ เมื่อนั้น สุนัขดำตัวนี้ก็จะหลุดไป
กินคนเหล่านั้น.

[๑๖๖๔] เมื่อใด จักมีหญิงผู้ปฏิญาณตนว่ามีตบะ
บวรมีศีรษะโล้น คลุมผ้าสังฆาฏิเที่ยวบริโศกคามคุณ
อยู่ เมื่อนั้น สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินหญิงเหล่านั้น.

[๑๖๖๕] เมื่อใด ชฎิลทั้งหลายมีหนวดอันยาว
มีพื้นเขลอะ มีศีรษะเกลือกกิ้วด้วยชฎิลเที่ยวภิกษาจาร
รวบรวมทรัพย์ไว้ให้เขาผู้ ชื่นชมยินดีด้วยดอกเบ็ญ

เลี้ยงชีพ เมื่อนั้น สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินชฎิล
เหล่านั้น.

[๑๖๖๖] เมื่อใด พรานหมีทั้งหลายเรียนเวทคือ
ดาวิตติศาสตร์ ยัญญวิธีและยัญญสูตรแล้วรับจ้างบูชา
ยัญ เมื่อนั้น สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินพรานหมี
เหล่านั้น.

[๑๖๖๗] เมื่อใด ผู้มีกำลังสามารถจะเลี้ยงดู
มารดาบิดาได้ แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าชรา
เมื่อนั้น สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินคนเหล่านั้น.

[๑๖๖๘] อนึ่ง เมื่อใด คนทั้งหลายจกกล่าว
ดูหมิ่นมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าชราว่า เป็นคนโง่งอ เมื่อนั้น
สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินคนเหล่านั้น.

[๑๖๖๙] อนึ่ง เมื่อใด คนในโลกจกคบหาภรรยา
ของอาจารย์ ภรรยาเพื่อน ป้าและน้าเป็นภรรยา
เมื่อนั้น สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินคนเหล่านั้น.

[๑๖๗๐] เมื่อใด พวกพรานหมีจกถือโล่และ
ดาบ คอยดักอยู่ที่ทางฆ่าคนชิงเอาทรัพย์ เมื่อนั้น
สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินพรานหมีเหล่านั้น.

[๑๖๗๑] เมื่อใด นักเลงหญิงทั้งหลาย ขัดสี
ผิวกายบำรุงร่างกายให้อ้วนพี ไม่รู้จักหาทรัพย์ ร่วม
สังวาสกับหญิงหม้ายที่มีทรัพย์ ครั้นใช้สอยทรัพย์ของ

หญิงหม้ายนั้นหมดแล้ว ก็ทำลายมิตรภาพไปหาหญิง
อื่นต่อไป เมื่อนั้น สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินน้กเสง
หญิงเหล่านั้น.

[๑๖๗๒] เมื่อใด คนผู้มีมารยา ปกปิดโทษตน
เปิดเผยโทษผู้อื่น คิดให้ทุกข์ผู้อื่น มีอยู่ในโลก เมื่อนั้น
สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินคนเหล่านั้น.

จบมหากัณหาชาดกที่ ๖

อรรถกถามหากัณหาชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภความประพฤติประโยชน์แก่สัตว์โลก จึงตรัสเรื่องนี้ มีคำ
เริ่มต้นว่า กณฺโห กณฺโห จ โฆโร จ ดังนี้.

ความพิสดารมีว่า วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งในธรรมสภาพรรณนาถึง
พระคุณของพระทศพล ที่ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกว่า คุณก่อน
อาวุโสทั้งหลาย พระศาสดาทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นจำนวน
มาก ทรงละความผาสุกส่วนพระองค์เสีย ทรงประพฤติประโยชน์แก่สัตว์โลก
โดยส่วนเดียว จำเดิมแต่บรรลुพระปรมาภิสมโพธิญาณแล้ว ทรงถือบาตรจีวร
ด้วยพระองค์เอง เสด็จพุทธดำเนินทางสิบแปดโยชน์ ทรงแสดงธรรมจักรแก่
พระเถระปัญจวัคคีย์ ในคิถิที่ ๕ แห่งปัทม ตรัสอนัตตลักขณสูตร ประทาน
พระอรหัตแก่พระเถระปัญจวัคคีย์ทั้งหมด แล้วเสด็จไปอุรุเวลาประเทศ ทรง

แสดงพระปาฏิหาริย์สามพันห้าร้อยแก่ชฎิลสามพี่น้อง ให้บรรพชาแล้วพาไป
คยาสี่ประเทศ ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร ประทานพระอรหัตแก่ชฎิล
พี่น้องหนึ่ง เสด็จไปต้อนรับพระมหากัสสปะระยะทางสามคาจุต ประทานอุปสมบท
ด้วยโอวาทสามข้อ ครั้งหนึ่งเวลาปัจฉาภัต เสด็จแต่พระองค์เดียวล่วงมรรคา
สิบห้าโยชน์ ให้ปุกกุสาคิคุบุตรตั้งอยู่ในอนาคามิผล เสด็จไปต้อนรับมหากัปปินะ
ระยะทางยี่สิบโยชน์ ประทานพระอรหัต ครั้งหนึ่งเวลาปัจฉาภัต เสด็จแต่
พระองค์เดียว ข่วงมรรคาสามสิบโยชน์ ให้พระองค์เดียวซึ่งเป็นคนหยาบช้า
ตั้งอยู่ในพระอรหัต ครั้งหนึ่งเสด็จล่วงมรรคาสามสิบโยชน์ โปรดอาพวกยักษ์
ให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล ทรงกระทำความสวัสดิแก่กุมารที่จะเป็นอาหารยักษ์
ครั้งหนึ่งเสด็จจำพรรษาในดาวดึงส์พิภพ ให้เทวดาแปดสิบโกฏิบรรลुरुจรมหา
ภิสมัย แล้วเสด็จไปพรหมโลก ทำลายทิฏฐิของพวกพรหม ประทานพระอรหัต
แก่พวกพรหมหมื่นหนึ่ง เสด็จจาริกไปสามมณฑลตามลำดับปี ประทานสรวง
และศีลแก่พวกมนุษย์ที่มีอุปนิสัยสมบูรณ์ ทรงประพฤติประโยชน์มีประการ
ต่าง ๆ แม้แก่นาคและสุบรรณเป็นต้น.

พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอ
นั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตบรรลुरुจรมโทธิญาณแล้วประพฤติเป็นประโยชน์
แก่สัตว์โลกในบัดนี้ ไม่น่าอศจรรย แม้ในกาลก่อนเมื่อตถาคตยังมีกิเลสมีราคะ
เป็นต้น ก็ได้ประพฤติเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกมาแล้วเหมือนกัน ทรงนำ
อดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ครั้งพระศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเจ้าอุส-
ตินนรราชเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี เมื่อพระกัสสปสัมมาสัม-

พุทธเจ้า เปลื้องมหาชนให้พ้นจากเครื่องผูกพันคือกิเลส ด้วยจตุราริยสังเทศนา ทำพระนครคือพระนิพพานให้เต็มแล้วเสด็จปรินิพพาน ครั้นกาลล่วงมานาน ศาสนาก็เสื่อม ภิกษุทั้งหลายเลี้ยงชีพด้วยการแสวงหาไม่สมควร ทำการเกี่ยวข้อ กับพวกภิกษุณีจนมีบุตรธิดา ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและพราหมณ์ ต่างละกรรม ของตนเสียสิ้น โดยมากพวกมนุษย์ประพฤติกุศลกรรมบถสิบ ผู้ที่ตายไป ๆ จึงไปอัดแน่นกันอยู่ในอบาย.

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชไม่เห็นเทวบุตรใหม่ ๆ จึงตรวจดูมนุษยโลก ก็ทรงทราบว่ พวกมนุษยโลกไปเกิดในอบาย ทรงเล็งเห็นความที่ศาสนาของ พระศาสดาเสื่อมโทรม ทรงดำริว่า จักทำอย่างไรดีหนอ ทรงเห็นอุบายมีอยู่ อย่างหนึ่ง จึงตกลงพระทัยว่า เราจักต้องทำให้มหาชนกลัว สะดุ้งหวาดเสียว แล้วค่อยปลดปล่อยแสดงธรรม ยกย่องพระศาสนาที่เสื่อมแล้วให้ถาวรต่อไปได้ อีกพันปี รับสั่งให้มาตลีเทพบุตรแปลงเพศเป็นสุนัขดำใหญ่เท่าม้าอาชาไนย มีรูปร่างคร่ำย มีเขี้ยวโตเท่าผลกล้วย มีรัศมีร้อนเป็นไฟ พลุ่งออกจากเขี้ยว ทั้งสี่ รูปพิลึกน่าสะพรึงกลัว หมิงมีกรรมเห็นเข้าอาจแทงลูก มีเขือกผูกอยู่ห้าแห่ง คือที่เท้าทั้งสี่และที่คอ บนศีรษะประดับพวงดอกไม้แดง ท้าวสักกะแปลงเพศ เป็นนายพรานป่า นุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝาด มุ่นผมข้างหน้าไว้ข้างหลังแล้วประดับ พวงดอกไม้แดง มือขวาถือปลายเชือกที่ผูกสุนัข มือซ้ายถือธนูใหญ่มีสาย มีสี ดั่งแก้วประพาฬ กวาดแกว่งวชิราวุธด้วยพระนขา เหาะลงในที่ห่างพระนคร โยชน์หนึ่ง ส่งเสียงขึ้นสามครั้งว่า มนุษย์ผู้เจริญทั้งหลาย โลกจักพินาศทำให้ มนุษย์ทั้งหลายหวาดเสียว แล้วไปขานพระนครส่งเสียงขึ้นอีก พวกมนุษย์เห็น สุนัขนั้นก็หวาดเสียวพากันเข้าพระนคร กราบทูลความเป็นไปให้พระราช าทรงทราบ พระราชารับสั่งให้ปิดพระนครโดยด่วน ท้าวสักกะได้โศดข้ามกำแพง

สูงลิบแปดศอก เข้าไปข้างในพระนครพร้อมกับสุนัข พวกมนุษย์กลัวสะดุ้งหวาดเสียว ต่างก็หนีเข้าเรือนปิดประตู ฝ่ายสุนัขดำใหญ่ก็วิ่งไล่พวกมนุษย์ที่ตนได้เห็น ทำให้พวกมนุษย์หวาดเสียวไปพระราชนิเวศน์.

พวกมนุษย์ที่พระลานหลวงพากันหนีไปด้วยความกลัว เข้าพระราชนิเวศน์แล้วปิดพระทวาร แม้พระเจ้าอุสสินนรราชก็พานางสนมทั้งหลายขึ้นปราสาท สุนัขดำใหญ่ยกเท้าหน้าขึ้นเกาะบานประตูแล้วเห่าลั่น เสียงที่สุนัขเห่าดังสนั่นเบื่องดังถึงอเวจี เบื้องบนถึงภวัคครพรม สกลจักรวาลสะท้อนทั่วถึงกันหมด เสียงดังเช่นนี้ได้มีในชมพูทวีปสามครั้ง คือเสียงของพระเจ้าปุณณกราช ในปุณณกชาดกครั้งหนึ่ง เสียงของพระยาสุทัสนนาคราช ในภุริทัตชาดกครั้งหนึ่ง และเสียงในมหากัณหาชดกนี้ครั้งหนึ่ง ชาวพระนครพากันกลัวสะดุ้งหวาดเสียว แม้บุรุษคนหนึ่งก็ไม่อาจมาเจรจากับท้าวสักกะได้.

พระราชทานั้นดำรงพระสติไว้มั่นคง เยี่ยมพระแกล เรียกท้าวสักกะมาตรัสว่า ลูก่อนนายพรานผู้เจริญ สุนัขของท่านเห่าเพื่ออะไร ท้าวสักกะตอบว่า เห่าด้วยความหิว พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เราจักให้ข้าวแก่สุนัขแล้วรับสั่งให้ให้ข้าวที่หุงไว้สำหรับคนในราชสำนักและสำหรับพระองค์ทั้งหมด สุนัขได้ทำข้าวทั้งหมดนั้นเหมือนกะเป็นข้าวคำเดียว แล้วก็เห่าขึ้นอีก พระราชาตรัสถามอีก ทรงสดับว่า บัดนี้สุนัขของเรายังหิวอยู่ จึงรับสั่งให้นำอาหารที่หุงไว้สำหรับช้างม้าเป็นต้นทั้งหมดมาให้ สุนัขได้กินคำเดียวหมดเหมือนกัน รับสั่งให้ให้อาหารที่หุงไว้สำหรับพระนครทั้งสิ้น สุนัขได้กินอาหารนั้นโดยทำนองนั้นแหละ แล้วก็เห่าขึ้นอีก พระราชาทรงตกพระทัยสะดุ้งกลัว ทรงดำริว่า นี่เห็นจะไม่ใช่มนุษย์ ต้องเป็นยักษ์โดยไม่ต้องสงสัย เราจะถามเหตุที่มาของนายพรานนี้ เมื่อจะตรัสถามได้ตรัสคาถาที่ ๑ ว่า

ดูก่อนท่านผู้มีความเพียร สุนัขตัวนี้ดำจริง

ดูร้าย มิเขี้ยวขาว มีความร้อนพุ่งออกจากเขี้ยว ท่าน

ผูกไว้ด้วยเชือกถึง ๕ เส้น สุนัขของท่านจะทำอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กณฺโห กณฺโห ความว่า เปล่งเสียง
ซ้ำด้วยอำนาจความกลัว หรือด้วยอำนาจกรรมอันมัน. บทว่า โฆโร ได้แก่
ให้เกิดความกลัวแก่ผู้ได้พบเห็น. บทว่า ปตาปวา ความว่า มีแสงร้อน ด้วย
ความร้อนแห่งรัศมีที่พุ่งออกมาจากเขี้ยวทั้งหลาย. บทว่า ก็ วีร ความว่า
พระราชารัสอย่างนั้นด้วยทรงพระประสงค์ว่า ดูก่อนท่านผู้มีความเพียร สุนัข
ตัวร้ายของท่าน เห็นปานนี้นั้น ทำอะไร มันจับมฤคกินหรือจับอมิตรให้
ท่าน ท่านจะประโยชน์อะไรด้วยสุนัขตัวนี้ จงปล่อยมันไปเกิด.

ท้าวสักกะได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า

ดูก่อนพระเจ้าอุตินนระ สุนัขนี้มีได้มาเพื่อต้อง

การกินเนื้อ แต่เพื่อจะกินมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อใดจักมี

มนุษย์ทำความพินาศให้แก่มนุษย์ทั้งหลาย เมื่อนั้น

สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินมนุษย์.

คำอันเป็นคานานั้น มีอธิบายว่า ก็สุนัขตัวนี้มีได้มาในที่นี้ด้วยหวังว่า
จะกินเนื้อมฤค เพราะฉะนั้น จะไม่มีประโยชน์สำหรับพวกมฤค แต่มาเพื่อจะ
กินเนื้อมนุษย์ เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะทำความฉิบหายความพินาศให้แก่มนุษย์
เหล่านั้น เมื่อใด ผู้นั้นทำพวกมนุษย์ให้ถึงความพินาศ เมื่อนั้น สุนัขดำนี้ย่อม
หลุด คือจักหลุดจากมือของเราไปกินผู้นั้น.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามท้าวสักกะว่า ดูก่อนนายพรานผู้เจริญ
สุนัขดำของท่านจักกินเนื้อมนุษย์ทุกคนหรือว่าจักกินแต่ผู้ที่มีไม้มิตรของท่าน

เท่านั้น ท้าวสักกะตอบว่า ดูก่อนพระราชาสู้ใหญ่ สุนัขจักกินเนื้อมนุษย์ที่มีโช
มิตรของเราเท่านั้น. คนเช่นไร ที่มีโชมิตรของท่านในที่นี้. คนที่ไม่ยินดีในธรรม
มีความประพฤติไม่เรียบร้อย ชื่อว่าผู้มีโชมิตร. ขอท่านจงกล่าวลักษณะคน
เหล่านั้นให้เราทราบก่อน.

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะตรัสบอกแก่พระราชสา ได้ตรัส
พระคาถาสืบคาถาว่า

ผู้ที่ปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะมีบาตรในมือ มี
ศีระโกลัน กลุ่มผ้าสังฆาฏิ ทำไรไถนาเลี้ยงชีพ คน
เหล่านี้เป็นคนทุศีล มีโชมิตรของเรา สุนัขของเราจัก
มากินเนื้อได้เมื่อใด สุนัขดำจะหลุดจากเชือกหำเส้น
ไป เมื่อนั้น.

เมื่อใด จักมีหญิงผู้ปฏิญาณตนว่ามีตบะ บวช
มีศีระโกลัน กลุ่มผ้าสังฆาฏิเที่ยวบริโภคมคคุณอยู่
เมื่อนั้น สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินหญิงเหล่านั้น.

เมื่อใด ชฎิลทั้งหลายมีหนวดอันยาว มีพื้น
เขลอะ มีศีระเกตุกถ์ด้วยธูลีเที่ยวภิกขาจาร รวม
ทรัพย์ไว้ให้กู้ ชื่นชมยินดีด้วยดอกเบ็ญเลี้ยงชีพ เมื่อ
นั้น สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินชฎิลเหล่านั้น.

เมื่อใด พรหมณ์ทั้งหลายเรียนเวทคือสาวิตติ
ศาสตร์ ยัญญวิธีและยัญญสูตร แล้วรับจ้างบูชายัญ
เมื่อนั้น สุนัขดำเหล่านี้จะหลุดไปกินพรหมณ์เหล่า
นั้น.

เมื่อใด ผู้มีกำลังสามารถจะเลี้ยงดูมารดาบิดาได้
แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าชรา เมื่อนั้น สุนัขดำ
ตัวนี้จะหลุดไปกินคนเหล่านั้น.

อนึ่ง เมื่อใด คนทั้งหลายจกกล่าวดูหมิ่นมารดา
บิดาผู้แก่เฒ่าชราว่า เป็นคนโง่เง่า เมื่อนั้น สุนัขดำ
ตัวนี้จะหลุดไปกินคนเหล่านั้น.

อนึ่ง เมื่อใด คนในโลกจะคบหาภรรยาของ
อาจารย์ ภรรยาเพื่อน ป้าและน้าเป็นภรรยา เมื่อนั้น
สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินคนเหล่านั้น.

เมื่อใด พวกพราหมณ์จกถือโล่และดาบ คอย
ดักอยู่ที่ทางฆ่าคนชิงเอาทรัพย์ เมื่อนั้น สุนัขดำตัวนี้จะ
หลุดไปกินพราหมณ์เหล่านั้น.

เมื่อใด นักเลงหญิงทั้งหลาย ชดสีผิวกายบำรุง
ร่างกายให้อ้วนพี ไม่รู้จักหาทรัพย์ ร่วมสังวาสกับหญิง
หม้ายที่มีทรัพย์ ครั้นใช้สอยทรัพย์ของหญิงหม้ายนั้น
หมดแล้ว ก็ทำลายมิตรภาพไปหาหญิงอื่นต่อไป เมื่อ
นั้น สุนัขดำตัวนี้จะหลุดไปกินนักเลงหญิงเหล่านั้น.

เมื่อใด คนผู้มีมารยา ปกปิดโทษตน เปิดเผย
โทษผู้อื่น คิดให้ทุกข์ผู้อื่น มีความคิดอย่างอัสตบुरुช
อยู่ในโลก เมื่อนั้น สุนัขดำจะหลุดพ้นจากเชือก ๕ เส้น
ไปกินคนเหล่านั้นทั้งหมด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมณกา** ความว่า ท้าวสักกเทวราช
ตรัสอย่างนี้โดยโวหารว่าละอายเพียงปฏิญาณตนว่า เราเป็นสมณะ. บทว่า
กสิสุสนฺติ ความว่า คนเหล่านั้น ย่อมทำอะไรไถนเลี้ยงชีพอย่างเดียว แม้ใน
เวลานั้น. ก็ท้าวสักกะทำเป็นเหมือนไม่รู้จึงกล่าวอย่างนี้. จริงอยู่ ท่านมีประสงค์
ดังนี้ว่า คนเหล่านี้ คือเห็นปานนี้ เป็นคนทูลดี ไม่ใช่เป็นมิตรของเรา เมื่อใด
สุนัขของเราจกมากินเนื้อคนเหล่านี้ เมื่อนั้น สุนัขคำตัวนี้ ย่อมหลุดพ้นจาก
เชือก ๕ เส้นนี้. ด้วยอุบายนี้พึงทราบประกอบอธิบายในคาถาทิ้งปวง. บทว่า
ปพฺพชิตา ได้แก่ เป็นผู้บวชในพระพุทธศาสนา. บทว่า **คมิสุสนฺติ** ความว่า
เที่ยวบริโภคกามคุณ ๕ ในท่ามกลางเรือน. บทว่า **ทิมฺหตุตโรฏฺฐา** ความว่า
ชื่อว่า มีริมฝีปากสูงยาว เพราะมีเขี้ยวโต. บทว่า **ปญฺคทนต์ตา** ได้แก่ ฟันประกอบ
ด้วยมลทินดังเปือกตม. บทว่า **อิถํ โมทาย** ความว่า รวบรวมทรัพย์
ด้วยภิกขาจารประกอบหนี้ด้วยความเจริญ ยินดีการทำเช่นนั้น เลี้ยงชีพด้วย
ทรัพย์ที่ได้มาจากภิกขาจารนั้นไปในกาลใด. บทว่า **สทวิตฺตี** ได้แก่ เรียนเวท
คือสทวัตติศาสตร์. บทว่า **ยญฺญํ ตตฺตฺรณฺจ** ได้แก่ เรียนยัญญวิธี และยัญญสูตร
ในที่นั้น. บทว่า **ภติกาย** ความว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นเข้าไปหาพระราชา
และราชมหาดำมาศย์ แล้วบูชาัญญเพื่อต้องการค่าจ้างอย่างนี้ว่า เราจักบูชาัญญ
เพื่อท่าน ท่านจงให้ทรัพย์แก่เรา. บทว่า **ปหูสนฺตา** ความว่า เป็นผู้สามารถ
เพื่อพอกเลี้ยง. บทว่า **พาลา ตุมฺเห** ความว่า คนพาลทั้งหลาย กล่าวคำ
เป็นต้นว่า ท่านทั้งหลายไม่รู้อะไร. บทว่า **คมิสุสนฺติ** ความว่า จกไปด้วย
อำนาจการเสพโมกขธรรม. บทว่า **ปนฺถมาภู** ความว่า ยืนอยู่ในทางเปลี่ยว
แล้วปล้นฆ่าพวกมนุษย์ ยึดเอาสิ่งของ ๆ พวกมนุษย์เหล่านั้น. บทว่า **สุกฺกจฺฉวี**

ความว่า นักเลงหญิงทั้งหลาย ตบแต่งด้วยการขัดสีด้วยจุนน้ำฝาดเป็นต้น มีผิวพรรณขาว. ในบทว่า เวธเวธา ที่ชื่อนักเลงหญิงเพราะอรรถว่าประพุดติ เป็นเวรกับหญิงหม้าย คือหญิงผัวตายเหล่านั้น. บทว่า ฐูลพาหุ ความว่ามีร่างกายอ้วนพี ด้วยการบำรุงร่างกายเป็นต้น มีการนวดยาเท้าเป็นต้น. บทว่า อปาตุภา ความว่า เพราะไม่ปรากฏ คือเพราะไม่ทำทรัพย์ให้เกิด. บทว่า มิตฺตเกทฺถ์ แปลว่า ทำลายมิตร. อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. ท่านกล่าวอธิบายคำนี้ไว้ว่า เมื่อใดนักเลงหญิงเห็นปานนี้คิดว่าหญิงเหล่านั้นจักไม่ละพวกเรา จึงเข้าไปหาหญิงหม้ายผู้มีเงินร่วมสังวาสกัน เก็บวาทินทรัพย์ของหญิงเหล่านั้น จักทำลายมิตรกับหญิงเหล่านั้น ทำลายความคุ้นเคยไปหาหญิงอื่นผู้มีทรัพย์ เมื่อนั้นสุนัขคำนี้จะหลุดไปกินคนเหล่านั้นทั้งหมด ซึ่งเป็นโจร. บทว่า อสปุริสจินฺติกา ความว่า มีปกติคิดอย่างอัสตบรูษ คือคิดทำร้ายผู้อื่น. เมื่อนั้นสุนัขคำหลุดออกมาพวกเหล่านั้นหมดกัดกินเนื้อแล.

ก็แหละครันตรัสอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะได้ตรัสว่า คุณก่อนมหาราช คนเหล่านี้ไม่ใช่มิตรของเรา แล้วทรงแสดงสุนัขทำเป็นนอยากจะวิ่งไปกัดพวกอธรรมนั้น ๆ ขณะนั้นมหาชนมีจิตหวาดกลัว ท้าวสักกะทำเป็นนุดเชือกวิ่งสุนัขไว้ แล้วละเพศนายพราน เหาะขึ้นไปในอากาศดังดวงอาทิตย์แรกขึ้นรุ่งเรืองอยู่ด้วยอานุภาพของพระองค์ แล้วตรัสว่า คุณก่อนมหาราช เราคือท้าวสักกเทวราช มาด้วยเห็นว่า โลกนี้จักพินาศ เพราะเดี๋ยวนี้มีมหาชนพากันประมาทประพุดติอธรรม ตายไป ๆ แออัดอยู่ในอบาย เทวโลกดูจว่างเปล่า ตั้งแต่นี้ไปเรารู้สิ่งทีควรทำสำหรับผู้ไม่ประพุดติอธรรม ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิดพระมหาราช แล้วทรงแสดงธรรมด้วยพระคาถาที่มีค่าตั้งร้อยสี่พระคาถา ให้มนุษย์ทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรมและศีล ทำพระศาสนาที่เสื่อมโทรมให้สามารถเป็นไปได้อีกพันปี แล้วพามาตลีเสด็จไปยังพิมานของพระองค์.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแสดง แล้วตรัสว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เราประพจน์ประโยชน์แก่โลกแม้อีกกาลก่อนอย่างนี้ แล้วทรง ประชุมชาดกว่า มาตลีเทพบุตรในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วน ท้าวสักกะได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาหากัณหาชาดก

๗. โกสียชาดก

ว่าด้วยโกสียเศรษฐีจีตรระหนี่

[๑๖๗๓] ข้าพเจ้าไม่ซื้อไม่ขายเลย อนึ่ง ความ สัมของข้าพเจ้าก็มีได้มีในที่นี้เลย ภัตนั้นนิดหน่อย หาได้ยากเหลือเกิน ข้าวสุกแล่งหนึ่งหาพอเพียงแก่เรา ทั้งสองคนไม่.

[๑๖๗๔] บุคคลควรแบ่งของน้อยให้ตามน้อย ควรแบ่งของปานกลางให้ตามของปานกลาง ควรแบ่ง ของมากให้ตามมาก การไม่ให้เสียเลย ย่อมไม่สมควร ดูก่อนโกสียเศรษฐี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าว กะท่าน ท่านจงขึ้นสู่ทางแห่งพระอริยะ จงให้ทานด้วย จงบริโภครด้วย ผู้บริโภครคนเดียวย่อมไม่มีความสุข.

[๑๖๗๕] ผู้ใด เมื่อแจกนั้งแล้ว บริโภครโภชนะ แต่ผู้เดียว พลิกกรรมของผู้นั้นย่อมไร้ผล ทั้งความเพียร ที่จะหาทรัพย์ก็ไร้ประโยชน์ ดูก่อนโกสียเศรษฐี

เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่
หนทางแห่งพระอริยะ จงให้ท่านด้วย จงบริโศคด้วย
ผู้บริโศคคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.

[๑๖๗๖] ผู้ใด เมื่อแขนงแล้ว ไม่บริโศค
โภชนะแต่ผู้เดียว พลักรรมผู้นั้นย่อมมีผลจริง ทั้ง
ความเพียรที่จะหาทรัพย์ก็ย่อมมีประโยชน์ด้วย ดูก่อน
โกสยเศรษฐี เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวกะท่าน
ท่านจงขึ้นสู่ทางแห่งพระอริยะ ให้ท่านด้วย จง
บริโศคด้วย ผู้บริโศคคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข.

[๑๖๗๗] ก็บุรุษเข้าไปสู่สระแล้ว บูชาที่แม่น้ำ
พหุกาถิตี ที่แม่น้ำคยาถิตี ที่ท่าโถณะถิตี ที่ท่าติมพรุ
ถิตี ที่ห้วงน้ำใหญ่มีกระแสนเชี่ยวถิตี พลักรรมของ
ผู้นั้นในที่นั้น ๆ ย่อมมีผล ทั้งความเพียรที่จะหาทรัพย์
ของผู้นั้นในที่นั้น ๆ ก็ย่อมมีประโยชน์ ผู้ใด เมื่อแขนง
แล้ว ไม่บริโศคโภชนะแต่ผู้เดียว ผู้นั้นย่อมได้
ความสุข ดูก่อนโกสยเศรษฐี เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้า
จึงกล่าวกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่หนทางแห่งพระอริยะ
จงให้ท่านด้วย จงบริโศคด้วย ผู้บริโศคแต่ผู้เดียวย่อม
ไม่ได้ความสุข.

[๑๖๗๘] ผู้ใด เมื่อแขนงแล้ว บริโศคโภชนะ
แต่ผู้เดียว ผู้นั้นชื่อว่ากลืนกินเบ็ดอันมีสายยาวพร้อม
ทั้งเหยื่อ ดูก่อนโกสยเศรษฐี เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้า

จึงกล่าวกะท่าน ท่านจงขึ้นสู่หนทางแห่งพระอริยะ
จงให้ท่านด้วย จงบริโภครด้วย ผู้บริโภคคนเดียวย่อม
ไม่ได้ความสุข.

[๑๖๗๕] พราหมณ์เหล่านี้มีผิวพรรณงามจริงหนอ
แต่เหตุอะไร สุนัขของท่านนี้จึงเปล่งรัศมีมีวรรณะ
ต่าง ๆ ได้ ท่านทั้งหลายผู้เป็นพราหมณ์ใครหนอจะ
บอกข้าพเจ้าได้.

[๑๖๘๐] ผู้นี้ คือ จันทเทพบุตร ผู้นี้ คือ สุริย-
เทพบุตร ผู้นี้ คือ มาตลีเทพสารถิ มาแล้วในที่นี้ เราคือ
ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทวดาชาวไตรทศ ส่วนสุนัข
นี้แล เราเรียกว่า ปัญจสิขเทพบุตร.

[๑๖๘๑] จึง ตะโพน และเปิงมางทั้งหลาย
ย่อมปลุกเทพบุตรผู้หลับให้ตื่น และผู้ตื่นอยู่แล้วย่อม
ผลิตผลิตใจ.

[๑๖๘๒] คนตระหนี่เหนียวแน่น มักบริภาษ
สมณพราหมณ์ ทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้ตายแล้ว
ย่อมไปสู่นรก.

[๑๖๘๓] ชนเหล่าใดหวังสุคติ ตั้งอยู่แล้วในธรรม
คือความสำรวมและการจำแนกแจกทาน ทอดทิ้ง
ร่างกายไว้ในโลกนี้ ตายแล้วย่อมไปสู่สุคติ.

[๑๖๘๔] ท่านนั้นชื่อโกติยะมีความตระหนี่ มี
ธรรมลามก เป็นญาติของเราทั้งหลายในญาติก่อน เรา

ทั้งหลายมาในที่นี้ เพื่อประโยชน์แต่ท่านคนเดียว
ด้วยคิดว่า โกลิยเศรษฐีนี้ย่อมมีกรรมอันลามกไปนรก
เสียเลย.

[๑๖๘๕] ท่านเหล่านั้น เป็นผู้ปรารถนาประ-
โยชน์แก่อกุลแก่ข้าพเจ้าโดยแท้ เพราะเหตุที่มาตาม
พร้าสอนข้าพเจ้าอยู่เนื่อง ๆ ข้าพเจ้าจักทำตามที่ท่าน
ผู้แสวงหาประโยชน์ทั้งหลาย กล่าวสอนทุกอย่าง
ข้าพเจ้าจะงดเว้นความตระหนี่เสียในวันนี้ทีเดียว อนึ่ง
ข้าพเจ้าจะไม่พึงทำบาปอะไร ๆ อนึ่ง จันชื้อว่าการ
ไม่ให้อะไร ๆ จะไม่มีแก่ข้าพเจ้า อนึ่ง ข้าพเจ้ายังไม่
ได้ให้แล้ว จะไม่ดื่มน้ำ ข้าแต่ท้าววาสวะ ก็เมื่อข้าพเจ้า
ให้อยู่อย่างนี้ตลอดกาลทุกเมื่อ จนโกละทั้งหลายจะ
หมดสิ้นไปในที่นี้ ข้าแต่ท้าวสักกะ ต่อแต่นั้น ข้าพเจ้า
จักละกามทั้งหลาย ตามที่มีอยู่อย่างไรแล้วจักออกบวช.

จบโกสิยชาดกที่ ๗

อรรถกถาโกสิยชาดก

โกสิยชาดกจักมีอย่างแจ่มแจ้งในสุทธาโกชนชาดก.

จบอรรถกถาโกสิยชาดก

ดูพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑ หน้า ๔๔๑

๘. เมณฑกปัญหาชาดก

ว่าด้วยเมณฑกปัญหา

[๑๖๘๖] ความที่สัตว์เหล่าใดในโลกนี้ เป็น
สหายกันแม้จะไปด้วยกันเพียง ๗ ก้าว มิได้เคยมีมา
ในกาลไหน ๆ เลย สัตว์ทั้ง ๒ นั้นซึ่งเป็นศัตรูกัน
กลับเป็นสหายกัน ย่อมประพฤติเพื่อความคุ้นเคยกัน
เพราะเหตุอะไร.

[๑๖๘๗] ในเวลาอาหารเข้าวันนี้ ถ้าท่านทั้งหลาย
ไม่สามารถจะแก้ปัญหานี้ของเราได้ เราจักขับไล่ท่าน
ทุกคนให้ออกไปจากแคว้นแคว้นของเรา เพราะเราไม่
ต้องการคนโง่เขลา.

[๑๖๘๘] เมื่อสมาคมแห่งมหาชนอีกทีก็ เมื่อ
ชุมนุมชนเกิดโกลาหลอยู่ ข้าพระองค์ทั้งหลายมีใจ
ฟุ้งซ่าน จิตไม่แน่วแน่ ก็ไม่สามารถจะพยากรณ์
ปัญหานั้นได้.

[๑๖๘๙] ข้าแต่พระจอมประชาชน นักปราชญ์
ทั้งหลายมีจิตมีอารมณ์อันเดียวเทียว คนหนึ่ง ๆ อยู่ใน
ที่ลับ คิดเนื้อความทั้งหลายพิจารณาอยู่ในสถานที่
เงียบสงัด ภายหลังจึงจักทราบมูลแก่นื้อความซื่อนั้น
พระเจ้าข้า.

[๑๖๕๐] เนื้อแพะ เป็นที่รักเป็นที่พอใจแห่งบุตร
อำมาตย์และราชโอรสทั้งหลาย คนเหล่านั้นย่อมไม่
บริโภคเนื้อสุนัข ครั้งนี้ มิตรธรรมแห่งแพะกับสุนัข
มีต่อกัน.

[๑๖๕๑] คนทั้งหลายย่อมใช้หนังแพะเป็นเครื่อง
ลาดบนหลังม้า เพราะเหตุแห่งความสุข แต่ไม่ใช้
หนังสุนัขเป็นเครื่องลาดบนหลังม้า ครั้งนี้มิตรธรรม
แห่งแพะกับสุนัขมีต่อกัน.

[๑๖๕๒] แพะมีเขาอันโค้งจริง แต่สุนัขไม่มีเขา
เลย แพะกินหญ้า สุนัขกินเนื้อ ครั้งนี้มิตรธรรมแห่ง
แพะกับสุนัขมีต่อกัน.

[๑๖๕๓] แพะกินหญ้า กินใบไม้ ส่วนสุนัขไม่
กินหญ้าไม่กินใบไม้ สุนัขจับกระต่ายหรือแมวกิน
ครั้งนี้ มิตรธรรมแห่งแพะกับสุนัขมีต่อกัน.

[๑๖๕๔] แพะมี ๔ เท้า ๘ กีบ มีกายไม่ปรากฏ
สุนัขนำหญ้ามาเพื่อแพะนี้ แพะนี้ก็นำเนื้อมาเพื่อ
สุนัขนั้น.

[๑๖๕๕] นัยว่า พระผู้เป็นจอมประชาภิกรผู้
ประเสริฐกว่าชาววิเทหรัฐ ประทับอยู่บนปราสาทอัน
ประเสริฐ ได้ทอดพระเนตรเห็นการนำอาหารมาแลก
กันกินโดยประจักษ์ และได้ทอดพระเนตรเห็นมิตร-
ธรรมแห่งสุนัขกับแพะด้วยพระองค์เอง.

[๑๖๕๖] เป็นลาภของเราไม่ใช่น้อยเลย ที่มี
บัณฑิตเช่นนี้อยู่ในราชสกุล เพราะว่ามีบัณฑิต
ทั้งหลายยอมแถมตลอด ซึ่งเนื้อความแห่งปัญหาอัน
ลึกซึ้ง ละเอียด ด้วยคำสุภาษิต.

[๑๖๕๗] เรามีความพอใจเป็นอย่างยิ่งด้วยคำ
สุภาษิตจะให้รุดเทียมด้วยม้าอัสตรคนละหนึ่งคัน และ
บ้านส่วยอันเจริญคนละหนึ่งบ้าน แก่ท่านทั้งหลาย
ผู้เป็นบัณฑิตทุกคน.

จบเมณฑกปัญหาชาดกที่ ๘

อรรถกถาเมณฑกปัญหาชาดก

เมณฑกปัญหา อุมมุงคชาตเก อาวิภวสุตตีติ เมณฑกปัญหา
จักมีอย่างแจ่มแจ้งในอุมมุงคชาตก.

จบอรรถกถาเมณฑกปัญหาชาดก

ดูพระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒ หน้า ๔๒๖

๕. มหาปทุมชาดก

ว่าด้วยมหาปทุมกุมาร

[๑๖๕๘] พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินไม่เห็นโทษของผู้อื่นว่าน้อยหรือมากโดยประการทั้งปวงไม่พิจารณาด้วยพระองค์เองก่อนแล้ว ไม่ฟังลงอาชญา.

[๑๖๕๙] กษัตริย์พระองค์ใด ยังไม่ทันพิจารณาแล้ว ทรงลงพระราชอาชญา กษัตริย์พระองค์นั้นชื่อว่า ย่อมกลืนกินพระกระยาหารพร้อมด้วยหนาม เหมือนคนตาบอดกลืนกินอาหารพร้อมด้วยแมลงวัน ฉะนั้น.

[๑๗๐๐] กษัตริย์พระองค์ใด ทรงลงพระราชอาชญากับผู้ไม่ควรจะลงพระราชอาชญา ไม่ทรงลงพระราชอาชญากับผู้ควรลงพระราชอาชญา กษัตริย์พระองค์นั้น เป็นเหมือนคนเดินทางไม่ราบเรียบ ไม่รู้ว่าทางเรียบหรือไม่เรียบ.

[๑๗๐๑] กษัตริย์พระองค์ใด ทรงเห็นเหตุที่ควรลงอาชญา และไม่ควรลงพระราชอาชญาและทรงเห็นเหตุนั้น โดยประการทั้งปวงเป็นอย่างดีแล้ว ทรงปกครองบ้านเมือง กษัตริย์พระองค์นั้นสมควรปกครองราชสมบัติ.

[๑๓๐๒] กษัตริย์ผู้มีพระทัยอ่อนโยนโดยส่วนเดียว หรือมีพระทัยกล้าโดยส่วนเดียว ก็ไม่อาจที่จะดำรงพระองค์ไว้ในอิสริยยศที่สูงใหญ่ได้เพราะเหตุนั้น กษัตริย์ไม่พึงประพฤติกิริยาทั้งสอง คือพระทัยอ่อนเกินไปและกล้าเกินไป.

[๑๓๐๓] กษัตริย์ผู้มีพระทัยอ่อน ก็ถูกประชาราษฎร์ดูหมิ่น กษัตริย์ผู้มีพระทัยแข็งนักก็มีเวร กษัตริย์ควรทราบเหตุทั้งสองอย่างแล้วประพฤติกิริยาเป็นกลาง ๆ.

[๑๓๐๔] ข้าแต่พระราชา คนมีราคะย่อมพุดมาก แม้คนมีโทสะก็พุดมาก พระองค์ไม่ควรจะให้ปลงพระชนม์พระราชโอรส เพราะเหตุแห่งหญิงเลย.

[๑๓๐๕] ด้วยเหตุไป ประชาชนทั้งหมดจึงร่วมกันเป็นพวกพ้องของเจ้าปทุมกุมาร ส่วนพระมเหสีนี้ พระองค์เดียวเท่านั้นไม่มีพวกพ้อง ด้วยเหตุนี้ เราจักปฏิบัติตามคำของพระมเหสี ท่านทั้งหลายจงไป จงโยนเจ้าปทุมกุมารลงไปในเหวทีเดียว.

[๑๓๐๖] ท่านเป็นผู้อันเราให้โยนลงในเหวอันลึกหลายชั่วลำตาลเหมือนนรกายกที่จะขึ้นได้ เหตุไรท่านจึงไม่ตายอยู่ในเหวนั้น.

[๑๓๐๗] พญานาคผู้มีกำลังเร็วแรงเกิดที่ข้างภูเขา รับอวมภพในที่นั้นด้วยขนดหาง เพราะเหตุนั้น อวมภพจึงมิได้ตายในที่นั้น.

[๑๗๐๘] ดูก่อนพระราชบุตร มาเถิด เราจักนำเจ้า
กลับไปสู่พระราชวัง จะให้เจ้าครอบครองราชสมบัติ
ขอความเจริญจงมีแก่เจ้าเถิด เจ้าจักทำอะไรอยู่ใน
ป่าเล่า.

[๑๗๐๙] บุรุษกลืนกินเบ็ดแล้วปลดเบ็ดที่เปื้อน
โลหิตออกได้ แล้วพึงมีความสุข จันใด อาตมภาพ
มองเห็นด้วยตนเอง จันนั้น.

[๑๗๑๐] เจ้ากล่าวอะไรหนอว่าเป็นเบ็ดเจ้ากล่าว
อะไรหนอว่าเป็นเบ็ดเปื้อนโลหิต เจ้ากล่าวอะไรหนอว่าปลด
ออกได้ เราถามแล้วขอเจ้าจงบอกความข้อนั้นแก่เรา.

[๑๗๑๑] ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพกล่าวถาม-
คุณว่าเป็นเบ็ด กล่าวข้างและม้าว่าเบ็ดเปื้อนโลหิต
กล่าวถึงการสละได้ว่าปลดออกได้ ขอมหาบพิตรจง
ทรงทราบอย่างนี้เถิด.

[๑๗๑๒] พระราชมารดา (แม่เลี้ยง) ของเรา คือ
นางจิณฺจมานวิกา พระราชบิดาของเรา คือ พระเทวทัต
พญานาคผู้บัณฑิตคือ พระอานนท์ เทวดา คือ พระ
สารีบุตร พระราชบุตรในกาลนั้น คือ เราตถาคต
ท่านทั้งหลายจงจำชาดกไว้อย่างนี้เถิด.

จบมหาปทุมชาดกที่ ๕

อรรถกถาหาปทุมชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร ทรงพระปรารภ นางจิณฺจมาณวิกา ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า นาทิฏฺฐา ปฺรโต โทถ์ ดังนี้.

ความพิสดารว่า ครั้งปฐมโพธิกาล เมื่อพระสาวกของพระทศพลมิมากขึ้น เทวดาและมนุษย์ยังลงสู่อริยมหาประมาณไม่ได้ คุณสมุทัยของพระศาสดาได้แผ่ไปทั่ว ลากสักการะได้เกิดขึ้นมามากมาย พวกเดียรถีย์เสื่อม ลากสักการะ เหมือนหิ้งห้อยเวลาพระอาทิตย์ขึ้น จึงพากันเที่ยวยืนในระหว่างถนน ชักชวนคนทั้งหลายอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมเป็นพระพุทธรเจ้าผู้เดียวเมื่อไร แม้พวกเราก็เป็นพระพุทธรเจ้า ทานที่ถวายพระสมณโคดมมีผลมาก แม้ที่ถวายแก่พวกเราก็มีผลมากเหมือนกัน ขอท่านทั้งหลายจงทำทานแก่พวกเราบ้าง ดังนี้ ก็ไม่ได้ลากสักการะ จึงประชุมลับหารือกันว่า พวกเราใช้อุบายอย่างไรดีหนอ จึงจะสร้างความผิดของพระสมณโคดมขึ้นในหมู่มนุษย์ แล้วทำลากสักการะให้ฉิบหายได้.

ครั้งนั้น ในพระนครสาวัตถี มีนางปริพาชิกาคนหนึ่ง ชื่อจิณฺจมาณวิกา มีรูปร่างงามเลิศดุจเทพอัปสร มีรัศมีชานออกจากร่างของนาง เดียรถีย์คนหนึ่งมีความคิดกล้า ได้กล่าวอย่างนี้ว่า พวกเราพึงอาศัยนางจิณฺจมาณวิกาสร้างความผิดขึ้นแก่พระสมณโคดม ทำลากสักการะให้ฉิบหาย พวกเดียรถีย์ต่างรับว่าอุบายของท่านเข้าที ครั้งนั้นนางจิณฺจมาณวิกามาสู่อารามเดียรถีย์ ใหว้แล้วยืนอยู่ พวกเดียรถีย์มิได้พูดกับนาง นางจึงคิดว่าเรามีความผิดอย่างไรหนอ แล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ดิฉันใหว้ ดังนี้ถึงสามครั้ง แล้ว

กล่าวว่า ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ดิฉันมีความผิดอย่างไรหนอ เหตุไร
ท่านทั้งหลายจึงไม่พูดกับดิฉัน พวกเดียรถีย์กล่าวว่า คุณก่อนน้องหญิง เจ้าไม่รู้
ดอกหรือว่าพระสมณโคดมเบียดเบียนพวกเรา เทียวทำให้พวกเราเสื่อมลาภสักกา-
ระ ดิฉันไม่รู้ เจ้าข้า ก็ดิฉันควรจะทำอย่างไรในเรื่องนี้ คุณก่อนน้องหญิง ถ้าเจ้า
ปรารถนาหาความสุขแก่พวกเรา จงใช้ตัวของเจ้าสร้างความไม่ดีขึ้นแก่พระ-
สมณโคดม ทำลาภสักการะให้ฉิบหาย นางรับว่า ตีละเจ้าข้า เรื่องนี้เป็นภาระ
ของดิฉัน ขอท่านทั้งหลายอย่าวิตกไปเลยแล้วหลีกไป โดยที่นางเป็นผู้ฉลาด
ในมายาหญิง ตั้งแต่นั้นมา เวลาชาวพระนครสาวดีพึงธรรมกถาแล้วออกจาก
พระเชตวัน นางห่มผ้าสีดั่งแมลงค่อมทอง ถือของหอมแลดอกไม้เป็นต้น
เดินตรงไปพระเชตวัน เมื่อมีคน ถามว่า จะไปไหนเวลานี้ ก็กล่าวว่า
ประโยชน์อะไรด้วยที่เป็นที่ไปของฉันทสำหรับท่าน แล้วก็เข้าอารามเดียรถีย์ซึ่ง
อยู่ใกล้ ๆ พระเชตวัน ครั้นเวลาเช้า เมื่อพวกอุบาสกออกจากพระนครเพื่อ
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นางก็ทำเป็นอยู่ในพระเชตวันแล้วเข้าพระนคร
เมื่อมีใครถามว่า ท่านอยู่ที่ไหน นางก็กล่าวว่า ประโยชน์อะไรด้วยการอยู่
ของเราสำหรับท่าน ครั้นล่วงไปเดือนสองเดือน ถูกถามอีก นางก็กล่าวว่า
ฉันอยู่ร่วมคันกุฎีกับพระสมณโคดมในพระเชตวัน ได้ทำความสงสัยแก่พวก
บุดูชนว่า นางจิตฺตมาณวิกาพูดนี้ จริงหรือไม่หนอ ครั้นล่วงไปสามสี่เดือน
นางก็เอาผ้าจีวรมาพันท้อง ทำเป็นหญิงมีท้อง เอาผ้าแดงคลุมข้างบน ทำให้
พวกอันธพาลเชื่อว่า มีท้องกับพระสมณโคดม ครั้นล่วงไปแปดเก้าเดือน
นางก็เอาไม้วงกลมผูกไว้ที่ท้อง เอาผ้าคลุมข้างบน ให้พวกเดียรถีย์เอาไม้คางโค
ทุบหลังมือ หลังเท้าให้บวมมีอินทรีย์ลำบาก ครั้นเวลาเย็น เมื่อพระตถาคต

นั่งแสดงธรรมบนธรรมาสน์ที่ตกแต่งไว้ นางไปธรรมสภา ยืนตรงพระพักตร์ พระตถาคต เหมือนหญิงที่พยายามเอาก้อนอุกขว้างดวงจันทร์ ค่าพระตถาคต ในท่ามกลางบริษัททีเดียวว่า แน่มหาสมณะ ท่านแสดงธรรมแก่มหาชน เสียงของท่านไพเราะ ริมฝีปากสนิท แต่ฉันมีท้องเพราะท่าน เวลานี้ก็ครบกำหนดแล้ว ท่านยังไม่เตรียมเรือนคลอดแก่นัน เนยใสและน้ำมันเป็นต้นก็ยังไม่ มีเมื่อท่านไม่ทำเอง ก็ไม่บอกแก่อุปัฏฐากของตนคนใดคนหนึ่งเช่นพระเจ้าโกศล อนาคตปิณฑิกเศรษฐี มหาอุบาสิกาวิสาขา ว่าจงช่วยทำสิ่งที่ควรทำแก่นาง จัญจมาณวิกา นี้ ท่านรู้จักแต่อภิรมย์เท่านั้น ไม่รู้จักบริหารครรรภ์ พระตถาคต ได้ทรงสดับดังนั้น จึงหยุดธรรมกถามีอาการดูพระยาสีหะ ทรงบันลือพระ- สุธรสิงหนาทว่า น้องหญิง ฉันกับเธอสองคนเท่านั้น รู้คำที่เธอกล่าว ว่าจริง หรือไม่จริง นางจัญจมาณวิกาบอกว่า ถูกแล้ว พระสมณะ เรื่องนี้เกิดขึ้นเพราะ ท่านกับฉันรู้จักกัน.

ขณะนั้น ภพของท้าวสักกะได้เลดูอาการเร่าร้อน ท้าวสักกะพิจารณา ดูก็ทรงทราบว่า นางจัญจมาณวิกา ค่าพระตถาคต ด้วยเรื่องไม่เป็นจริง จึงทรง คำริว่า จักชำระเรื่องนี้ แล้วเสด็จมา กับเทพบุตรสี่องค์ เทพบุตรเหล่านั้น แปลงเพศเป็นลูกหนู เข้าไปกัดเชือกผูกไม้วงกลมพร้อมกัน ได้มีลมพัดเปิดผ้าคลุมขึ้น ไม้วงกลมตกลงถูกหลังเท้า นางจัญจมาณวิกา ปลายเท้าทั้งสองแตก พวกมนุษย์เห็นดังนั้น จึงกล่าวว่า อิกาลกรรณิ มิ่งค่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และช่วยกันถ่มน้ำลายรดศีรษะ ถือก้อนดินท่อนไม้ขับออกจากพระเชตะวัน พอ นางจัญจมาณวิกา ได้พ้นครองจักขุพระตถาคต แผ่นดินใหญ่แยกเป็นช่อง เปลวไฟพุ่งขึ้นจากอเวจี โอบอุ้มนางจัญจมาณวิกา เหมือนกับห่มผ้ากำพล ที่ตระกูลให้ไว้ จมลงไปใพอเวจี ลากสักการะของอัญไศยรณีย์ทั้งหลายก็เสื่อม ไป แต่ของพระทศพลเจริญยิ่งขึ้นเหลือประมาณ.

วันรุ่งขึ้น ภิกษุทั้งหลาย ยกเรื่องขึ้นสนทนาในธรรมสภาว่า คู่ก่อน
อาวุโสทั้งหลาย นางจิญจมาณวิกาตำพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นอัครทักขิไณย-
บุคคลอันโอฬาร ด้วยเรื่องไม่จริง ถึงความพินาศใหญ่ พระศาสดาเสด็จมา
ตรัสถามว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลาย นั่งสนทนากันถึงเรื่องอะไร
เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่
แต่ในบัดนี้เท่านั้นที่นางจิญจมาณวิกานี้ตำเราด้วยเรื่องไม่จริงแล้วถึงความพินาศ
แม้ในกาลก่อน นางก็ตำเราด้วยเรื่องไม่จริง แล้วถึงความพินาศเหมือนกัน
แล้วทรงนำอดีตนิทานมาตริสเล่าดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ใน พระนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดให้ครรภ์พระอัครมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตเสวย
ราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในครรภ์พระอัครมเหสีของ
พระเจ้าพรหมทัต พระญาติทั้งหลายถวายพระนามพระโพธิสัตว์ว่า ปทุมกุมาร
เพราะมีพระพักตร์แลดูเหมือนดอกบัวบาน พระโพธิสัตว์นั้นครั้งเจริญวัยแล้ว
ไปเรียนศิลปวิทยาทั้งปวงสำเร็จแล้วกลับมา ลำดับนั้น พระชนนีของพระองค์
สิ้นพระชนม์ พระราชาได้แต่งตั้งหญิงอื่นเป็นอัครมเหสี แล้วพระราชทาน
ตำแหน่งอุปราชแก่พระโอรส ต่อมา พระราชาเสด็จไปปราบปัจฉิมประเทศ
ที่กำลังขึ้น รับสั่งกะพระอัครมเหสีว่า น้องรัก เธอจงอยู่ที่นี้แหละ ฉันจะไป
ปราบปัจฉิมประเทศ พระนางทูลว่า หม่อมฉัน จะไม่อยู่ที่นี้ จักขอโดยเสด็จด้วย
พระองค์ตรัสโทษในสนามรบให้ฟัง แล้วตรัสว่า เธอจงอย่ากระวนกระวาย
อยู่จนกว่าฉันจะมา ฉันจะสั่งปทุมกุมารมิให้ลืมกิจการที่ควรกระทำแก่เธอ ดังนี้
แล้วทรงกระทำตามที่ตรัส แล้วเสด็จไปจับไล่ปัจฉามิตร ทำชนบทให้สงบ
ราบคาบแล้วเสด็จกลับมาตั้งค่ายพักอยู่นอกพระนคร.

พระโพธิสัตว์ทราบบว่า พระชนกเสด็จมา จึงให้ประดับพระนคร ตกแต่งพระราชมนเทียร แล้วไปสำนักพระอัครมเหสีแต่พระองค์เดียว พระอัครมเหสีเห็นรูปสมบัติของพระโพธิสัตว์ ก็มีจิตรักใคร่ พระโพธิสัตว์ถวายบังคมพระนางแล้ว ทูลถามว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระแม่เจ้าประสงค์สิ่งใด หม่อมฉันจะทำถวาย ถ้าดับนั้น พระนางตรัสว่า เธออย่าเรียกฉันว่าแม่ เสด็จลุกขึ้นจูงมือพระโพธิสัตว์ตรัสว่า เธอจงขึ้นบนพระที่เถิด ทูลถามว่า เพื่ออะไร ตรัสว่า เราทั้งสองจักรัณรมย์ด้วยความยินดีในกิเลส ช่วงเวลาที่พระราชายังไม่เสด็จมา ข้าแต่พระแม่เจ้า เสด็จแม่เป็นแม่ของหม่อมฉันด้วย ยังมีพระสามิอยู่ด้วย ขึ้นชื่อว่าหญิงที่มีผู้หวังแทน หม่อมฉันไม่เคยทำลายอินทรีย์แลดูด้วยอำนาจกิเลสเลย หม่อมฉันจักทำกรรมที่เศร้าหมองถึงเพียงนี้กับพระแม่อย่างไรได้ พระนางได้ตรัสถึงสองสามครั้ง เมื่อพระโพธิสัตว์ไม่ปรารภนา พระนางจึงตรัสว่า เจ้าจะไม่ทำตามคำของเราหรือ ทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า หม่อมฉันทำไม่ได้ ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เราจักกราบทูลแด่พระราชายังนี่ แล้วให้ตัดศีรษะของท่านเสีย พระมหาสัตว์ตรัสว่า จงทำตามชอบของพระแม่เจ้าเถิด ได้ทำให้พระนางละอายพระทัยแล้วหลีกไป.

พระนางมีความสะอึ้งกลัว ทรงดำริว่า ถ้ากุมารนี้ไปกราบทูลพระบิดา ก่อนเรา เราคงไม่รอดชีวิต เราจักกราบทูลเสียก่อน ทรงดำริเช่นนี้แล้ว ไม่เสวยกระยาหาร ทรงนุ่งห่มผ้าเศร้าหมอง แสดงรอยเล็บที่พระสรีระ แล้วให้สัญญาแก่พวกหญิงคนใช้ว่า เมื่อพระราชাত্রัสถามว่า พระเทวีเสด็จไปไหน ท่านทั้งหลายทูลว่า เป็นไข้ แล้วก็ลวงว่าเป็นไข้บรรทมอยู่ พระราชาทรงทำประทักษิณพระนครแล้วเสด็จขึ้นพระราชานิเวศน์ เมื่อไม่เห็นเทวี จึงตรัสถามว่า พระเทวีไปไหน ทรงสดับว่าเป็นไข้ จึงเสด็จเข้าห้องบรรทม ตรัสถามว่า

แน่พระเทวี พระน้องไม่สบายไปหรือ พระนางทำเป็นไม่ได้ยินคำรัสพระราชา
แม้ถูกถามถึงสองสามครั้ง ก็นิ่งเสีย พระราชาตรัสถามว่า แน่พระเทวี เหตุไร
จึงไม่พูดกับฉัน พระนางทูลว่า บรรดาหญิงที่มีสามีแล้วไม่มีใครเขาเป็นเหมือน
หม่อมฉัน พระราชาตรัสถามว่า ใครเบียดเบียนพระน้องหรือ จงบอกพี่เร็ว
พี่จักตัดหัวมันเสีย พระนางทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช พระองค์ทรงตั้งใคร
รักษาพระนครแล้วเสด็จไป ตรัสว่า ตั้งเจ้าปทุมกุมารโอรสของเรา พระนาง
ทูลว่า ปทุมกุมารมาที่อยู่ของหม่อมฉัน แม้หม่อมฉันจะกล่าวว่ แน่พ่อ
เจ้าอย่าทำอย่างนี้ ฉันเป็นแม่ของเจ้า ปทุมกุมารกล่าวว่า นอกจากเรา คนอื่น
ชื่อว่า เป็นพระราชามี เราจักให้พระนางอยู่ในพระราชฐาน รื่นรมย์กันด้วย
ความยินดีแห่งกิเลส แล้วจับมวยผมของหม่อมฉันทิ้งไปมา เมื่อหม่อมฉันไม่
ยอมทำตามคำของตน ก็ทุบตีแล้วออกไป.

พระราชานี้ไม่ทรงพิจารณาก่อน ทรงพระพิโรธดั่งอสรพิษรับสั่งพวก
ราชบุรุษว่า พวกเจ้าจงไปมัดปทุมกุมารนำมา พวกราชบุรุษพากันไปวังปทุม
กุมาร เหมือนอย่างกะแห่ไปเต็มเมือง จับปทุมกุมารทุบตีแล้วมัดมือไพล่หลัง
อย่างมั่นคง เอาโซ่คล้องคอกระทำเป็นนักโทษประหารชีวิต ทุบตีพลางนำไป
พลาง พระโพธิสัตว์คิดว่า นี่เป็นการกระทำของเทวี จึงเดินบ่นมาว่า คุณก่อน
บุรุษผู้เจริญทั้งหลาย เรามิได้ประทุษร้ายพระราชา เราไม่มีความผิดเลย ชาว
พระนครทั้งสิ้นพากันเอิกเกริกกล่าวว่า ได้ยินว่า พระราชาเชื่อคำผู้หญิงรับสั่ง
ให้ฆ่าพระมหาปทุมกุมาร ประชุมกันกลิ้งเกลือกแทบเท้าพระกุมารรำไรรำพัน
ด้วยเสียงดั่งว่า ข้าแต่นาย กรรมนี้ไม่สมควรแก่ท่านเลย ขณะนั้นพวกราชบุรุษ
นำพระกุมารไปแสดงแก่พระราชา พระราชาทอดพระเนตรแล้วไม่อาจชม
พระพิโรธได้ จึงมีรับสั่งว่า กุมารนี้ไม่ใช่พระราชาเลย ทำท่าที่เป็นพระราชา
เป็นโอรสของเรา ผิดในพระอักรมเหสี ไปเถิด พวกท่านจงจับกุมารทิ้งในแหว

เป็นที่ทึ่งใจให้ถึงความพินาศเสีย พระมหาสัตว์วิงวอนพระชนกว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ หม่อมฉันไม่มีความผิดถึงเพียงนี้เลย ขอพระองค์อย่าได้ทรงเชื่อกำของผู้หญิงทำให้หม่อมฉันพินาศเลย พระราชามีได้ทรงเชื่อด้อยคำของพระโพธิสัตว์ ลำดับนั้น นางสนมหมื่นหกพันพากันร้องให้เซ็งแซ่ว่า พ่อมหาปทุมกุมาร พ่อได้รับกรรมอันนี้ ซึ่งไม่สมควรแก่ตนเลย พวกผู้ใหญ่ทั้งหมดมีกษัตริย์มหาศาลเป็นต้น ตลอดจนอำมาตย์ราชเสวกทั้งหลาย พากันกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ พระกุมารนี้สมบุรณ์ด้วยคุณคือศิลาจารวัตรเป็นรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ ขอพระองค์อย่าได้ทรงเชื่อกำของผู้หญิง ไม่ทรงพิจารณาก่อนแล้วทำพระกุมารให้พินาศเสียเลย วิสัยพระราชา ต้องใคร่ครวญก่อนจึงกระทำลงไปแล้วกล่าวคาถา ๗ คาถาว่า

พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ไม่เห็นโทษของผู้อื่นว่าน้อยหรือมากโดยประการทั้งปวง ไม่พิจารณาด้วยพระองค์เองก่อนแล้ว ไม่ฟังลงอาชญา.

กษัตริย์พระองค์ใด ยังไม่ทันพิจารณา แล้วทรงลงพระราชอาชญา กษัตริย์พระองค์นั้นชื่อว่า ย่อมกลืนกินพระกระยาหาร พร้อมด้วยหนาม เหมือนคนตาบอดกลืนกินอาหารพร้อมด้วยแมลงวัน ฉะนั้น.

กษัตริย์พระองค์ใด ทรงลงพระราชอาชญากับผู้ไม่ควรจะลงพระอาชญา กษัตริย์พระองค์นั้น เป็นเหมือนคนเดินทางไม่ราบเรียบ ไม่รู้ว่าทางเรียบหรือไม่เรียบ.

กษัตริย์พระองค์ใด ทรงเห็นเหตุที่ควรลงพระราชอาชญา และไม่ควรราชอาชญา และทรงเห็น

เหตุนี้ โดยประการทั้งปวงเป็นอย่างดีแล้ว ทรง
ปกครองบ้านเมือง กษัตริย์พระองค์นั้นสมควรปกครอง
ราชสมบัติ.

กษัตริย์ผู้มีพระทัยอ่อนโยนโดยส่วนเดียว หรือมี
พระทัยกล้าโดยส่วนเดียวก็ไม่อาจที่จะดำรงพระองค์ไว้
ในอิสริยยศที่สูงใหญ่ได้ เพราะเหตุนี้ กษัตริย์ไม่พึง
ประพฤติดุทุทั้งสอง คือพระทัยอ่อนเกินไปและกล้า
เกินไป.

กษัตริย์ผู้มีพระทัยอ่อน ก็ถูกประชาราษฎร์
ดูหมิ่น กษัตริย์ผู้มีพระทัยแข็งนักก็มีเวร กษัตริย์ควร
ทราบเหตุทั้งสองอย่างแล้วประพฤติเป็นกลาง ๆ
เข้าแต่พระราชา คนมีราคะย่อมพุดมาก แม้คนมี
โทสะก็พุดมาก พระองค์ไม่ควรจะให้ปลงพระชนม์
พระราชโอรส เพราะเหตุแห่งหญิงเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาทิฐฐา แปลว่า ไม่เห็น. บทว่า
ปรตุส แปลว่า ของผู้อื่น. บทว่า สพฺพโส แปลว่า ทั้งปวง. บทว่า
อญฺญฺธานิ ได้แก่ โทษน้อยและใหญ่. บทว่า สามิ อปฺปฏิเวกฺขิยา ความว่า
พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ละทิ้งคำของผู้อื่น ไม่กระทำให้ประจักษ์แก่ตน
ไม่ทรงปรับคือไม่ทรงเริ่มตั้งอาชญา. จริงอยู่ในรัชกาลแห่งพระเจ้าสมมติ สัตว์
ชื่อว่าผู้มีอาชญาข่มขมิไม่มี ชื่อว่าการพยายามในการตัดมือและเท้า ยิ่งขึ้นไป
กว่าดี การคิดเตียนและการขับไล่อ้อมไม่มี ภายหลังพวกอำมาตย์เหล่านั้นกล่าว
หมายถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยแห่งพระราชผู้กักขฬะนั้นอย่างนี้ว่า การไม่
พิจารณาเห็นโทษของผู้อื่นเองโดยส่วนเดียว ไม่สมควรเลย. บทว่า โย จ

อุปปฏิเวทจิตฺวา ความว่า ข้าแต่พระมหาราช พระราชาไค เมื่อพิจารณา
ปรับโทษอันสมควรแก่โทษอย่างนี้ ตั้งอยู่ในการลอคคติ ไม่พิจารณาเห็นโทษ
นั้น ลงอาญามีการตัดมือเป็นต้น พระราชานั้น เมื่อก่อเหตุให้แก่ตน ชื่อว่า
กลืนพระกระยาหารพร้อมหนาม เหมือนคนตาบอดคลืนข้าวกับแมลงวันจะนั้น.
บทว่า **อทลฺลุทฺธิย** ความว่า พระราชาไค ทรงลงอาญาผู้ที่ไม่ควรลงอาญา
และไม่ลงอาญาผู้ควรลงอาญา ทำตามความชอบใจของตนเท่านั้น พระราชา
นั้น เป็นดังคนตาบอด แม้เดินทางเรียบ ก็ไม่รู้วาทางเรียบหรือไม่เรียบเดิน
ไป เหมือนคนตาบอดคลืนลงที่แผ่นดินเป็นต้น ย่อมถึงทุกข์ใหญ่ในมหานรก
ในอบายทั้ง ๔. บทว่า **เอตานิ ฌานานิ** ความว่า พระราชาไค ทรงเห็น
เหตุที่ควรลงอาญาและไม่ควรลงอาญา และทรงเห็นโทษน้อยใหญ่ ในเหตุที่
ควรลงอาญาทั้งหมดอย่างดีแล้ว ทรงปกครองบ้านเมือง พระราชาพระองค์นั้น
แลสมควรเพื่อปกครองราชสมบัติ. บทว่า **อตฺตํ มหนฺตํ ฐเปตุ** ความว่า
พระราชาผู้มีพระทัยอ่อนโยนโดยส่วนเดียว ไม่อาจยังโทษที่ร้ายยังไม่เกิดเห็น
ปานนั้น ทำให้เกิดขึ้นคือให้มันคงถาวร ตั้งตนไว้ในความเป็นใหญ่อันโอฬาร.
บทว่า **มฺหุ** ความว่า พระราชาผู้มีหทัยอ่อนโยน เป็นที่คูหมั่นของชาวแคว้น-
แคว้น พระองค์ถูกเขาคูหมั่น ย่อมไม่อาจทำราชสมบัติให้ปราศโจรได้. บทว่า
เวรวา ความว่า ก็ชาวแคว้นแคว้น ทั้งหมดเป็นผู้มีเวรต่อพระราชาผู้พระทัยกล้าแข็ง
เกินไป เพราะฉะนั้น พระองค์ชื่อว่าเป็นผู้มีเวร. บทว่า **อนุมฺชฺณ** ความว่า
เป็นพระราชา ฟังประพจน์เป็นกลาง คือ เป็นกลางของความอ่อนและกล้าแข็ง
คือเป็นผู้ไม่อ่อนนัก ไม่กล้าแข็งนักครองราชสมบัติ. บทว่า **น อิตฺถิการณา**
ความว่า ข้าแต่พระมหาราช พระองค์ไม่ควรสั่งให้ประหารพระโอรสผู้เป็นรัช-
ทายาทสืบสันตติวงศ์ เพราะอาศัยมาตุคามผู้ชั่วช้าลามก.

แม้อำมาตย์ราชเสวกทั้งหลาย จะพากันกราบทูลด้วยเหตุต่าง ๆ อย่างนี้ ก็ไม่อาจให้พระราชเชือถ้อยคำของตนได้. แม้พระโพธิสัตว์ก็วิงวอนอยู่ก็ไม่อาจให้พระราชเชือถ้อยคำของตนได้. ฝ่ายพระราชผู้เป็นอันธพาล เมื่อจะทรงบังคับอำมาตย์ว่า ไปเถิด พวกท่านจงจับปทุมกุมารนั้นทิ้งลงในเหวทิ้งโจร ได้ตรัสพระคาถาที่ ๘ ว่า

ด้วยเหตุใด ชาวโลกทั้งหมด จึงร่วมกันเป็นพวก

พ้องของเจ้าปทุมกุมาร ส่วนมเหสีนี้ พระองค์เดียว

เท่านั้น ไม่มีพวกพ้อง ด้วยเหตุนี้ เราจักปฏิบัติตามคำ

ของมเหสี ท่านทั้งหลายจงไป จงโยนเจ้าปทุมกุมาร

นั้นลงในเหวทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เตนานหิ ความว่า ด้วยเหตุใด ชาวโลกทั้งปวง จึงร่วมเป็นผัคฝ่ายแห่งพระกุมารดำรงอยู่ ส่วนพระมเหสีพระองค์เดียวเท่านั้น ไม่มีพวกพ้อง ด้วยเหตุนี้ เราจักปฏิบัติตามคำของพระนาง ไปเถิด ท่านทั้งหลาย จงยกปทุมกุมารนั้นขึ้นสู่ภูเขาแล้วโยนไปในเหวเถิด.

เมื่อพระราชามีพระราชโองการตรัสอย่างนี้แล้ว นางพระสนมหมั้นหกพันสักคนหนึ่งก็ไม่อาจดำรงภาวะของตนอยู่ได้พากันร้องไห้คร่ำครวญ ชาวพระนครทั้งสิ้นกอดคอร้องไห้สยายผมพิลาปรำพันอยู่ พระราชาทรงดำริว่า คนเหล่านั้นจะพึงห้ามการทิ้งกุมารลงเหว จึงพร้อมด้วยบริวารเสด็จไป เมื่อมหาชนกำลังคร่ำครวญอยู่นั้นแล จึงรับสั่งให้จับปทุมกุมารเอาพระบาทขึ้นเบื้องบน เอาพระเสียรลงเบื้องล่าง แล้วให้โยนลงไปในเหว ทันใดนั้น ด้วยอำนาจเมตตาทาภาวนาของปทุมกุมาร เทวดาที่สิงสถิตอยู่ ณ ภูเขา ได้ปลอบโยนพระกุมารว่า อย่ากลัวเลย พ่อมหาปทุม แล้วกางมือทั้งสองออกรองรับไว้ที่หทัย

ให้ได้สัมผัสทิพยรส แล้วพาไปประทับ ณ ห้องฟังพานของพญานาคในนาคพิภพ ซึ่งตั้งอยู่เชิงภูเขา พญานาคได้นำพระโพธิสัตว์ไปสู่ นาคพิภพแล้ว แบ่งสมบัติของตนให้ครองครึ่งหนึ่ง พระโพธิสัตว์อยู่นาคพิภพได้หนึ่งปี กล่าวว่า เราจักไปแดนมนุษย์ พญานาคถามว่า ท่านจักไปที่ไหน เราจักไปบวช ณ หิมวันตประเทศ พญานาครับว่า สาธุ แล้วพาพระโพธิสัตว์ไปส่งถึงแดนมนุษย์ ให้บริวารบรรพชิตแล้วกลับไปที่อยู่ของตน.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เข้าหิมวันตประเทศ บวชเป็นฤาษี ยังฉานและอภิญาให้เกิด มีเผือกมันผลไม้เป็นอาหารอาศัยอยู่ในที่นั้น ครั้งนั้นนายพรานชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง ไปถึงที่นั้น จำพระโพธิสัตว์ได้จึงถามว่า ข้าแต่พระองค์ ท่านคือมหาปทุมกุมารมิใช่หรือ เมื่อพระโพธิสัตว์ ตรัสว่า ถูกแล้ว สหาย ได้นมัสการพระโพธิสัตว์ อยู่ที่นั่น สองสามวันแล้วไปเมืองพาราณสี กราบทูลแด่พระราชว่า ข้าแต่พระองค์ พระโอรสของพระองค์บวชเป็นฤาษี อยู่ในบรรณศาลา ณ หิมวันตประเทศ ข้าพระองค์ได้อาศัยอยู่ในสำนักพระโอรส นั้นสองสามวันแล้วลามา พระราชาตรัสถามว่า ท่านเห็นแน่ชัดแล้วหรือ กราบทูลว่า ถูกแล้วพระองค์ พระราชาแควดล้อมด้วยพลนิกายเป็นอันมาก เสด็จไป ณ ที่นั้น ตั้งค่ายพักพลอยู่ที่ชายป่า พระองค์แควดล้อมไปด้วยอำมาตย์ เสด็จไปบรรณศาลา ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์มีสิริรุ่งโรจน์ประคจรูปทอง ประทับนั่งอยู่ที่ประคจบรรณศาลา ถวายนมัสการแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พวกอำมาตย์นมัสการทำปฏิสันถารนั่งแล้ว พระโพธิสัตว์ทรงปฏิสันถาร พระราชาด้วยผลไม้.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า แน่พ้อ เราให้เขาโยนท่านลงเหวลึก อย่างไรท่านจึงมีชีวิตอยู่ได้ ได้ตรัสพระคาถาที่ ๕ ว่า

เราได้ให้เขาโยนท่านไปในชอกเขา ซึ่งเหมือน
นรกลีกล้วยล้มตาล ยากที่จะขึ้นมาได้ เหตุไร
ท่านจึงไม่ตายในที่นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อเนกตาเล แปลว่า ประมาณหลายชั่ว
ล้มตาล. บทว่า นามริ ตัดเป็น น อมริ.

(พระกุมารทูลว่า)

พญานาคผู้มีกำลังเรียวแรงเกิดที่ข้างภูเขา รับ-
เอาตมภาพในที่นั้นด้วยขนดหาง เพราะเหตุนั้น อตม-
ภาพจึงมิตายในที่นั้น.

(พระราชชาตรีว่า)

ดูก่อนพระราชบุตร มาเถิด เราจักนำเจ้ากลับ
ไปสู่พระราชวัง จะให้เจ้าครอบครองราชสมบัติ ขอ
ความเจริญจงมีแก่เจ้าเถิด เจ้าจักมาทำอะไรอยู่ในป่า
เล่า.

(พระกุมารทูลว่า)

บุรุษกลืนกินเบ็ดแล้วปลดเบ็ดที่เปื้อนโลหิตออก
ได้แล้วพึงมีความสุขฉันใด อตมภาพมองเห็นด้วย
ตนเอง ฉะนั้น.

(พระราชชาตรีทรงสดับดังนั้นแล้วตรัสว่า)

เจ้ากล่าวอะไรหนอว่าเป็นเบ็ด เจ้ากล่าวอะไร
หนอว่าเป็นเปื้อนโลหิต เจ้ากล่าวอะไรหนอว่าปลดออก
ได้ เราถามแล้วขอเจ้าจงบอกความข้อนั้นแก่เรา.

(ดาบสทูลว่า)

ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพกล่าวถามคุณว่าเป็น
เบ็ด กล่าวข้างและม้าว่า ติดเปื้อนโลหิต กล่าวถึง
การสละได้ว่าปลดออกได้ ขอมหาบพิตรจงทราบ
อย่างนี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปจฺจุคฺคหิ** ความว่า พระกุมารทูลเรื่อง
ทั้งหมดว่าในกาลเมื่อข้าพระองค์ตกจากภูเขา พญานาคผู้มีกำลังเร็วแรงรับข้า
พระองค์อันเทวดาประทับประคองไว้แล้วปลดปล่อยด้วยสัมผัสอันเป็นทิพย์นำ
เข้าไป ก็แลครั้นรับแล้ว นำไปยังนาคพิภพใหญ่ศใหญ่ เมื่อข้าพระองค์กล่าวว่า
จงนำไปถิ่นมนุษย์ ก็นำข้าพระองค์มาส่งยังแดนมนุษย์ ข้าพระองค์นั้นมาบวช
อยู่ในที่นี้ ข้าพระองค์ไม่ตายในที่นั้น เพราะอานุภาพของเทวดาและพญานาคนั้น
ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **เอหิ** ความว่า พระราชาทรงสดับคำของเขาแล้ว ถึง
ความโสมนัส หมอบลงที่พระบาทตรัสว่า พ่อราชบุตร เราเชื่อ เราเชื่อคำของหญิง
โดยภาวะเป็นคนเขลา เมื่อเป็นเช่นนี้ ชื่อว่าเราผิดในท่านผู้สมบูรณ์ด้วยคุณคือศีล
และอาจารย์ ขอท่านจงดทโทษให้แก่เราเถิด เมื่อพระราชาทูลว่า ลูกขึ้นเถิด
มหาบพิตรข้าพระองค์จะดทโทษให้แก่พระองค์ เบื้องหน้าแต่นี้ พระองค์อย่าพึง
กระทำโดยมิได้พิจารณาอย่างนี้ต่อไป จึงตรัสอย่างนี้ว่า พ่อราชบุตร ท่านจงยก
เศวตฉัตรขาวอันเป็นของตระกูลของตนแล้วครองราชสมบัติ เป็นอันชื่อว่า
พระองค์ดทโทษให้เรา. บทว่า **อทุริตฺวา** ความว่า คนกตสันเบ็ดเข้าไป
อันยังไม่ถึงหทัยและม้ามเป็นต้น พึงปลดเบ็ดนั้นออกได้ชื่อว่ามีความสุข. บทว่า
อตุตฺตานํ ความว่า ข้าแต่มหาบพิตร ข้าพระองค์แลเห็นอาตมาเหมือนนรุช
ผู้กตสันเบ็ดถึงซึ่งความสวัสดิอีก. บทว่า **กิณฺหุ ตฺवं** นี้ พระราชาตรัสถาม

เพื่อทรงดับความนั้นโดยพิสดาร. ด้วยบทว่า กามาคี นี้ เรากล่าวกามคุณ ๕
ว่าเป็นเหมือนช้างและม้าที่เปื้อนเลือด. บทว่า จตุตทาคี ตัดเป็น จตุตติ อหิ
ความว่าการสละทิ้งหมดว่าเป็นการปลดออกในกาลใด ในกาลบัดนี้ ข้าพระ-
องค์กล่าวการสละทิ้งหมดว่าเป็นการปลดออก.

พระมหาสัตว์ได้ถวายโอวาทแก่พระชนกว่า ข้าแต่พระมหาบพิตร กิจ
ด้วยราชสมบัติไม่มีแก่อาตมา ขอพระองค์อย่างทศพิธราชธรรมให้กำเริบจงละ
การลู่อ่านาจอคติเสีย ครองราชสมบัติโดยธรรมเถิด พระราชาทรงกันแสงคร่ำ
ครวญเสด็จกลับพระนคร ในระหว่างทางได้ตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า เราต้อง
พลัดพรากจากบุตรที่สมบูรณ์ด้วยอาจารย์คุณเห็นปานนี้เพราะใคร พวกอำมาตย์
กราบทูลว่า เพราะพระอักรมเหสี พระเจ้าข้า พระราชามีรับสั่งให้จับพระ
อักรมเหสีเอาพระบาทขึ้นเบื้องบนโยนลงไปในเหวทิ้งโจร แล้วทรงครองราช-
สมบัติโดยธรรม.

พระศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ในกาลก่อน นางจิณฺจมาณวิกานี้ก็ดำเราแล้วถึงความ-
พินาสมาแล้วอย่างนี้ ทรงประชุมชาดกด้วยคาถาสุดท้ายว่า

พระราชมารดา (แม่เลี้ยง) ของเราคือ นาง-
จิณฺจมาณวิกา พระราชบิดาของเราคือ พระเทวทัต
พญานาคผู้บัณฑิตคืออานนท์ และเทวดา คือ พระ-
สารีบุตร พระราชบุตรในกาลนั้นคือ เราตถาคต
ท่านทั้งหลายจงจำชาดก ๖ อย่างนี้เถิด.

จบอรรถกถาหมชาดก

๑๐. มิตตมิตตชาดก

ว่าด้วยลักษณะของผู้เป็นมิตรและมีไม้มิตร

[๑๓๑๓] บุรุษผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญา ได้เห็นและได้ฟังซึ่งบุคคลผู้ทำกรรมอย่างไร จึงจะรู้ว่าผู้นี้ไม้มิตร วิญญูชนจะพึงพยายามอย่างไรจึงจะรู้ว่าผู้นี้ไม้มิตร.

[๑๓๑๔] บุคคลผู้มีไม้มิตรเห็นเพื่อนแล้ว ไม่ยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่ร่าเริงต้อนรับเพื่อนไม่แลดูเพื่อน กล่าวคำข้อนเพื่อน.

[๑๓๑๕] บุคคลผู้มีไม้มิตร คบหาศัตรูของเพื่อน ไม่คบหามิตรของเพื่อน ห้ามผู้ที่กล่าวสรรเสริญเพื่อน สรรเสริญผู้ที่ด่าเพื่อน.

[๑๓๑๖] บุคคลผู้มีไม้มิตร ไม่บอกความลับแก่เพื่อน ไม่ช่วยปกปิดความลับของเพื่อน ไม่สรรเสริญ การงานของเพื่อน ไม่สรรเสริญปัญญาของเพื่อน.

[๑๓๑๗] บุคคลผู้มีไม้มิตร ยินดีในความฉิบหายของเพื่อน ไม่ยินดีในความเจริญของเพื่อน ได้อาหารที่ดีมีรสอร่อยมาแล้ว ก็มีได้นึกถึงเพื่อน ไม่ยินดีอนุเคราะห์เพื่อนว่า อย่างไรหนอ เพื่อนของเราพึงได้ลาภจากที่นี้บ้าง.

[๑๗๑๘] บัณฑิตได้เห็นและได้ฟังแล้วพึงรู้ว่า
ไมใช่มิตรด้วยอาการเหล่านี้ อาการดังกล่าวมา ๑๖
ประการนี้มีอยู่ในบุคคลผู้มีมิตร.

[๑๗๑๙] บัณฑิตมีปัญญา ได้เห็นและได้ฟัง
บุคคลผู้กระทำการอย่างไร จึงจะรู้ว่าผู้นี้เป็นมิตร
วิญญูชนจะพึงพยายามอย่างไร จึงจะรู้ว่าผู้นี้เป็น
มิตร.

[๑๗๒๐] บุคคลผู้เป็นมิตรนั้น ย่อมระลึกถึง
เพื่อนผู้อยู่ห่างไกล ย่อมยินดีต้อนรับเพื่อนผู้มาหา
ถือว่าเป็นเพื่อนของเราจริง รักใคร่จริงทักทายปราศรัย
ด้วยวาจาอันไพเราะ.

[๑๗๒๑] คนที่เป็นมิตรย่อมคบหาผู้ที่เป็นมิตร
ของเพื่อน ไม่คบหาผู้ที่ไม่ใช่มิตรของเพื่อน ห้ามปราม
ผู้ที่ด่าตีเตียนเพื่อน สรรเสริญผู้ที่พรรณาคณะความดี
ของเพื่อน.

[๑๗๒๒] คนที่เป็นมิตร ย่อมบอกความลับแก่
เพื่อน ปิดความลับของเพื่อน สรรเสริญการงานของ
เพื่อน สรรเสริญปัญญาของเพื่อน.

[๑๗๒๓] คนที่เป็นมิตรย่อมยินดีในความเจริญ
ของเพื่อน ไม่ยินดีในความเสื่อมของเพื่อน ได้อาหาร
มีรสอร่อยย่อมระลึกถึงเพื่อน ยินดีอนุเคราะห์เพื่อนว่า
อย่างไรหนอ เพื่อนของเราจะพึงได้ลาภจากที่นี้บ้าง.

[๑๗๒๔] บัณฑิตได้เห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว ฟังรู้

ว่าเป็นมิตรด้วยอาการเหล่านี้ อาการดังกล่าวมา ๑๖

ประการนี้ มีอยู่ในบุคคลผู้เป็นมิตร.

จบมิตตามิตตชาดกที่ ๑๐

จบทวารสนิบาต

อรรถกถามิตตามิตตชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภอำมาตย์ผู้ประพฤติประโยชน์ของพระเจ้าโกศล ตรัสพระ-
ธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า กานิ กมฺมานิ กุพฺพานิ ดังนี้.

ได้ยินว่า อำมาตย์ผู้นั้นได้มีอุปการะแก่พระราชเป็นอันมาก พระราชา
ก็ได้ประทานสักการสัมนะแก่เขาอย่างเหลือเฟือ พวกอำมาตย์ที่เลือกทนต์
อยู่ไม่ได้ จึงพากันทูลยุยงว่า ข้าแต่พระองค์ อำมาตย์คนโน้นจะทำความพินาศ
แก่พระองค์ พระราชาทรงกำหนดพิจารณาอุอำมาตย์นั้น ก็ไม่เห็นโทษอะไร ๆ
ทรงพระดำริว่า เราไม่เห็นโทษอะไร ๆ ของอำมาตย์นี้ ทำอย่างไรหนอ เราจึง
จะสามารถรู้ว่า อำมาตย์นี้เป็นมิตรหรือมิใช่มิตร ทรงคิดได้ว่า เว้นพระตถาคต
เสียแล้ว คนอื่นไม่สามารถรู้ปัญหานี้ได้ เราจักไปทูลถาม พอเสวยพระกระ-
ยาหารเช้าเสร็จแล้ว ก็เข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ทำอย่างไรหนอ คนเราจึงจะสามารถรู้ว่า ใครเป็นมิตรหรือมิใช่มิตรของตน.

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะพระราชาวา ลูกก่อนมหาบพิตร แม่ บัณฑิตในครั้งก่อน ก็คิดปัญหานี้แล้วถามพวกบัณฑิตรู้ได้โดยที่บัณฑิตเหล่านั้นบอก เว้นพวกที่มีไมโซมิตรเสีย คบแต่มิตรเท่านั้น พระราชาทูลอาราธนา ให้ตรัสเรื่องราว พระองค์ทรงนำอดีตนิทานมา ตรัสเล่า ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนคร พาราณสี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์สอนอรรถธรรมแก่พระราชารั้ครั้งนั้นในพระนครพาราณสี มีอำมาตย์คนหนึ่งประพฤติประโยชน์แก่พระราชาวกอำมาตย์ที่เหลือปากันทูลยุยงพระราชาว พระราชาไม่ทรงเห็นโทษของอำมาตย์นั้น ทรงพระดำริว่า ทำอย่างไรหนอ เราจึงจะสามารถรู้ว่าอำมาตย์นี้เป็นมิตรหรือมีไมโซมิตร เมื่อจะตรัสถามพระมหาสัตว์ ได้ตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า

บุรุษผู้เป็นบัณฑิตผู้มีปัญญา ได้เห็นและได้ฟัง

ซึ่งบุคคลผู้ทำกรรมอย่างไร จึงจะรู้ว่าผู้นี้มีไมโซมิตร

วิญญูชนจะพึงพยายามอย่างไร จึงจะรู้ว่าผู้นี้มีไม

มิตร.

คำอันเป็นคานานั้นมีอธิบายว่า บุรุษผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญา เห็นคนผู้กระทำการงานเช่นไร ด้วยจักขุ ได้ฟังเรื่องนั้นด้วยหู ฟังรู้ว่าผู้นี้ไมโซมิตรของเรา วิญญูชนพึงพยายามอย่างไร เพื่อรู้จักผู้นั้น.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะตรัสบอกลักษณะของผู้นี้มีไมโซมิตรแก่พระราชาว ได้ตรัสพระคาถาว่า

บุคคลผู้มีไมโซมิตรเห็นเพื่อน ๆ แล้ว ไม่ยิ้มแย้ม

แจ่มใส ไม่ร่าเริงต้อนรับเพื่อนไม่ดูแลเพื่อน กล่าวคำ

ย่อนเพื่อน.

บุคคลผู้มีมิตร คบหาศัตรูของเพื่อนไม่คบหา
มิตรของเพื่อน ห้ามผู้ที่กล่าวสรรเสริญเพื่อน สรรเสริญ
ผู้ที่ด่าเพื่อน.

บุคคลผู้มีมิตร ไม่บอกความลับแก่เพื่อน ไม่
ช่วยปกปิดความลับของเพื่อน ไม่สรรเสริญการงาน
ของเพื่อน ไม่สรรเสริญปัญญาของเพื่อน.

บุคคลผู้มีมิตร ยินดีในความฉิบหายของเพื่อน
ไม่ยินดีในความฉิบหายของเพื่อน ได้อาหารที่ดีมีรส
อร่อยมาแล้ว ก็มีได้นึกถึงเพื่อน ไม่ยินดีอนุเคราะห์
เพื่อนว่า อย่างไรหนอ เพื่อนของเราพึงได้ลาภจากที่นี้
บ้าง.

บัณฑิตได้เห็นและได้ฟังแล้ว ฟังรู้ว่าผู้มีมิตร
ด้วยอาการเหล่านี้ อาการดังกล่าวมา ๑๖ ประการนี้
มีอยู่ในบุคคลผู้มีมิตร.

พระมหาสัตว์ตรีศพระคาถา ๕ คาถาเหล่านี้แล้ว อันพระราช
ตรีศตามถึงลักษณะของมิตรด้วยพระคาถานี้อีกว่า

บัณฑิตมีปัญญา ได้เห็นและได้ฟังผู้กระทำความ
อย่างไรจึงจะรู้ว่าผู้นี้เป็นมิตร วิญญูชนจะพึงพยายาม
อย่างไร จึงจะรู้ว่าผู้นี้เป็นมิตร

จึงตรัสคาถาที่เหลือว่า

บุคคลผู้เป็นมิตรนั้น ย่อมระลึกถึงเพื่อนผู้อยู่
ห่างไกล ย่อมยินดีต้อนรับเพื่อนผู้มาหา ถือว่าเป็น
เพื่อนของเราจริง รักใคร่จริงทักทายปราศรัยด้วยวาจา
อันไพเราะ.

คนที่เป็มิตรยอมคบหาผู้ที่เป็นมิตรของเพื่อน
ไม่คบหาผู้ที่ไม่ใช่มิตรของเพื่อน ห้ามปรามผู้ที่ดี
ติเตียนเพื่อน สรรเสริญผู้ที่พรรณานาคณความดีของ
เพื่อน.

คนที่เป็มิตร ย่อมบอกความลับแก่เพื่อน ปิด
ความลับของเพื่อน สรรเสริญการงานของเพื่อน
สรรเสริญปัญญาของเพื่อน.

คนที่เป็มิตรยอมยินดีในความเจริญของเพื่อน
ไม่ยินดีในความเสื่อมของเพื่อน ได้อาหารมีรสอร่อย
ย่อมระลึกถึงเพื่อน ยินดีอนุเคราะห์เพื่อนว่า อย่างไร
หนอ เพื่อนของเราจึงจะได้ลาภจากที่นี่บ้าง.

บัณฑิตเห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว ฟังรู้ว่ามิตรด้วย
อาการเหล่านี้ อาการดังกล่าวมา ๑๖ ประการนี้ มีอยู่
ในบุคคลผู้เป็มิตร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น นั อุมุหยเต ความว่า คนที่มีใช้
มิตร เห็นมิตรปฏิรูป ไม่กระทำความขี้มแย้ม ไม่แสดงอาหารร่าเริง. บทว่า
น จ นั ปุณินนุติ ความว่า เมื่อรับถ้อยคำของเขาแล้ว ไม่ชื่นชม
ไม่ยินดี. บทว่า จกขุณิ จสุส ททา ความว่า เมื่อเพื่อนแลดูตัว ๆ ก็ไม่
แลดูเสีย. บทว่า ปฏิโลมญจ ความว่า กล่าวข้อนถ้อยคำเพื่อน คือเป็นศัตรู.
บทว่า วณฺณกาม ความว่า เมื่อกล่าวสรรเสริญคุณเพื่อน. บทว่า
นกุชาติ ความว่า คนมิใช่มิตร ย่อมไม่บอกความลับของตนแก่เพื่อน. บทว่า
กมฺมฺนุตฺตส ความว่า ย่อมพรรณานากรรมที่เพื่อนนั้นทำ. บทว่า ปญฺยสุส
ความว่าไม่สรรเสริญปัญญาของเพื่อน ไม่สรรเสริญเพื่อนผู้ที่สมบูรณ์ด้วยญาณ.

บทว่า อภเว แปลว่า ไม่เจริญ. บทว่า ตสฺส นุปลุชฺชเต ความว่า มิตรปฏิรูป
ย่อมไม่เกิดสติขึ้นว่า เราจักให้แม่แก่มิตรของเราแต่ที่นี้. บทว่า นานุกมฺปติ
ความว่า ย่อมไม่คิดด้วยจิตอ่อนโยน. บทว่า ลเภยฺยโตะ ความว่า เพื่อนพึง
ได้ลาภแต่ที่นี้. บทว่า อากาธา ได้แก่ เหตุการณ์. บทว่า ปวฺตุถฺติ แปลว่า
ไปต่างถิ่น. บทว่า เกลยฺยโก ความว่า คนที่เป็นมิตร ย่อมรักใคร่ นับถือ
ว่าเป็นเพื่อนเรา เริ่มตั้งรักใคร่ปรารถนา. บทว่า วาจาเย ความว่า เมื่อจะ
เปล่งถ้อยคำจะเพื่อนด้วยถ้อยคำอันไพเราะย่อมยินดี. คำที่เหลือพึงทราบโดยนัย
เป็นปฏิปักษ์ต่อคำที่กล่าวแล้วนั้นแล.

พระราชามีพระทัยชื่นชมถ้อยคำของพระมหาสัตว์ ได้พระราชทาน
ยศอันยิ่งใหญ่แก่พระมหาสัตว์แล้ว.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วตรัสว่า ดูก่อน
มหาบพิตร ปัญหานี้ได้ตั้งขึ้นแม้ในกาลก่อนอย่างนี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึง
ปัญหานี้ว่า คนที่มีไม้มิตร และคนที่เป็นมิตร จะพึงรู้ได้ด้วยอาการสามสิบสอง
เหล่านี้ แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระราชาในกาลนั้น ได้มาเป็นพระ-
อานนท์ ส่วนอำมาตย์ผู้เป็นบัณฑิต ได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถามิตตามิตตชาดก

จบอรรถกถาทวารวาทสนิบาต ประดับด้วยชาดก ๑๐ ชาดกในชาดกัฎฐกถา
ด้วยประการฉะนี้

รวมชาดกที่มีในทวารวาทสนิบาตนี้ คือ

๑. จุลลกุณฺฑลชาดก
๒. ภัททสาธชาดก
๓. สมุททวาณิษชาดก
๔. กามชาดก
๕. ชนสังฺฆชาดก
๖. มหากัณฺหชาดก
๗. โกสิยชาดก
๘. เมณฑกปัญฺหาชาดก
๙. มหาปทุมชาดก
๑๐. มิตตามิตตชาดก และ
อรรถกถา.

เตรสนิบาดชาดก

๑. อัมพชาดก

ว่าด้วยมนต์เสื่อมเพราะลบหลู่ครูอาจารย์

[๑๗๒๕] ดูก่อนท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ก่อนท่านได้นำเอาผลมะม่วงทั้งเล็กทั้งใหญ่มาให้เรา ดูก่อนพราหมณ์ บัดนี้ ผลไม้ทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏ ด้วยมนต์เหล่านั้นของท่านเลย.

[๑๗๒๖] ข้าพระบาทกำลังคำนวณคลองแห่งนักขัตฤกษ์ จนเห็นขณะและครุ่ด้วยมนต์ก่อน ครั้นได้ฤกษ์และยามดีแล้ว จักนำผลมะม่วงเป็นอันมากมาถวายพระองค์เป็นแน่.

[๑๗๒๗] แต่ก่อน ท่านไม่ได้พูดถึงคลองแห่งนักขัตฤกษ์ ไม่ได้เอ่ยถึงขณะและครุ่ ทันใดนั้น ท่านก็นำเอาผลมะม่วงเป็นอันมากอันประกอบด้วยสิกลงิน และรสมาให้เราได้.

[๑๗๒๘] ดูก่อนพราหมณ์ แม้เมื่อก่อน ผลไม้ทั้งหลายย่อมปรากฏด้วยการรำมนต์ของท่าน วันนี้ แม้ท่านจะรำมนต์ก็ไม่อาจให้สำเร็จได้ วันนี้สภาพของท่านเป็นอย่างไร.

[๑๗๒๕] บุตรแห่งคนจันทาล ได้บอกมนตรีให้
แก่ข้าพระบาทโดยธรรม และได้สั่งกำชับข้าพระบาท
ว่า ถ้ามีใครมาถามถึงชื่อและโคตรของเราแล้ว เจ้าอย่า
ปกปิด มนต์ทั้งหลายก็จะไม่ละเจ้า.

[๑๗๓๐] ข้าพระบาทนั้น กรั้นพระองค์ผู้เป็น
จอมแห่งประชาชนถามถึงอาจารย์ อันความลบลหู่
ครอบงำแล้ว ได้กราบทูลเท็จว่า มนต์เหล่านี้เป็นของ
พราหมณ์ ข้าพระบาทจึงเป็นผู้เลื่อมมนต์ เป็นเหมือน
คนกำพร้าร้องให้อยู่.

[๑๗๓๑] บुरुยต้องการน้ำหวาน จะพึงได้น้ำ
หวานจากต้นไม้ใด จะเป็นต้นละหุ่งก็ตาม ต้นสะเดา
ก็ตาม ต้นทองหลางก็ตาม ต้นไม้นั้นแล เป็นต้นไม้
สูงสุดของบुरुยนั้น.

[๑๗๓๒] บुरुยพึงรู้แจ้งธรรมจากผู้ใด เป็น
กษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม
เป็นศูทรก็ตาม เป็นคนจันทาลก็ตาม คนเทหยักเยื่อ
ก็ตาม ผู้นั้นก็จัดเป็นคนสูงสุดของบुरुยนั้น.

[๑๗๓๓] ท่านทั้งหลายจงลงอาชญาและเขียนตี
มาณพผู้นี้ แล้วจับมาณพลามกผู้นี้ใส่คอกออกไปเสีย
มาณพใด ได้ประโยชน์อย่างสูงสุดด้วยความยากเข็ญ
ท่านทั้งหลายจงยังมาณพผู้นี้ให้พินาศเพราะความเย่อ-
หยิ่งจองหอง.

[๑๗๓๔] บุคคลผู้สำคัญที่เสมอ ฟิงตกบ่อ ถ้า
แหว หรือหลุมที่มีรากไม้ผู้ ฉันใด อนึ่ง บุคคลตาบอด
เมื่อสำคัญว่า เชือก ฟิงเหยียบงูเห่า ฟิงเหยียบไฟ ฉัน
ใด ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญา ท่านทราบเข้าพเจ้าพลาดไป
แล้วก็ฉันนั้น ของงให้มันต์แก่ข้าพเจ้าผู้มีมันต์อันเสื่อม
แล้วอีกสักครั้งหนึ่งเถิด.

[๑๗๓๕] เราได้ให้มันต์แก่ท่านโดยธรรม ฝ่าย
ท่านก็ได้เรียนมนต์โดยธรรม หากว่าท่านมีใจดีรักษา
ปกติไว้ มนต์ก็จะไม่ฟิงละทิ้งท่านผู้ตั้งอยู่ในธรรม.

[๑๗๓๖] ดูก่อนคนพาล มนต์อันใดที่จะฟิงได้
ในมนุษยโลก มนต์อันนั้นท่านก็จะได้ในวันนี้โดยลำ-
บาก ท่านผู้ไม่มีปัญญากล่าวคำเท็จ ทำมนต์อันมีค่า
เสมอด้วยชีวิต ที่ได้โดยยากให้เสื่อมเสียแล้ว.

[๑๗๓๗] เราจะไม่มีให้มันต์เช่นนั้นแก่เจ้าผู้เป็น
พาล หลงมงาย ออกตัญญู พุดเท็จ ไม่มีความสำรวม
มนต์ที่ไหน ไปเสียเถิด เราไม่พอใจ.

อรรถกถาเตรสนิบาต

๑. อัมพชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภพระเทวทัต ได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อาหสิ
เม อมฺพผลานิ ปุพฺเพ ดังนี้.

ความพิสดารว่า พระเทวทัตบอกคืนอาจารย์ว่า เราจักเป็นพระพุทธเจ้า
พระสมณโคดมมิใช่อาจารย์ มิใช่พระอุปัชฌาย์ของเราเลย เสื่อมจากฉาน ทำลาย
สงฆ์ กำลังมาสู่กรุงสาวัตถีโดยลำดับ เมื่อแผ่นดินให้ช่องเข้าไปเวจิมหานรค
ภายนอกพระวิหารพระเชตวัน. ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในธรรม
สภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระเทวทัตบอกคืนอาจารย์เสียถึงความพินาศใหญ่
บังเกิดในเวจิมหานรค. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้
ทรงทราบแล้วจึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ใน
กาลก่อนพระเทวทัตก็บอกคืนอาจารย์เสีย ถึงความพินาศใหญ่แล้วเหมือนกัน
ดังนี้แล้วจึงทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ครั้งเมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ณ กรุง
พาราณสี ตระกูลแห่งปุโรหิต ของพระเจ้าพรหมทัตพระองค์นั้น พินาศไป

ด้วยอหิวาตกโรค. บุตรชายคนหนึ่งทำลายฝ้ายเรือนหนีไปได้ เขาไปกรุงตักกศิลาเรียนไตรเพทและศิลปะที่เหลือ ในสำนักอาจารย์ทิสปาโมกข์ กราบลาอาจารย์เมื่อจะออกไปคิดว่า เราต้องรู้จักขนบธรรมเนียมของประเทศ จึงเที่ยวไปถึงเมืองชายแดนเมืองหนึ่ง. หมู่บ้านจันทาลหมูใหญ่ ได้อาศัยเมืองนั้นอยู่ ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์อาศัยบ้านนั้นอยู่ เป็นบัณฑิตเฉลียวฉลาด ภูมณฑลที่จะทำให้มะม่วงมีผลในเวลามิใช่ฤดูกาลได้. ท่านลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ คว่าหาบออกไปจากบ้านนั้น เข้าไปใกล้ต้นมะม่วงต้นหนึ่งในป่า หุดยืนอยู่ในระยะที่สุด ๓ ก้าวรำยมนต์นั้น สาดต้นมะม่วงด้วยน้ำของมือหนึ่ง. ในขณะนั้นนั่นเอง ใบแก่ ๆ ก็ร่วงหล่นลงจากต้น แดกใบอ่อน ออกดอกแล้วร่วงลง ผลมะม่วงก็มีขึ้นโดยครู่เดียวเท่านั้นก็สุก มีโอชาหวานเช่นเดียวกับมะม่วงทิพย์ แล้วก็หล่นจากต้น. พระมหาสัตว์เก็บผลเหล่านั้น เคี้ยวกินจนพอความต้องการ เก็บจนเต็มหาบ ไปสู่เรือนชายมะม่วงเหล่านั้นเลี้ยงลูกเมีย. พราหมณ์กุมารนั้นเห็นพระมหาสัตว์ ผู้นำผลมะม่วงมาในเวลามิใช่ฤดูกาลมาขาย จึงคิดว่า ไม่ต้องสงสัยละ อันผลมะม่วงเหล่านั้นต้องเกิดขึ้นด้วยกำลังของมนต์ อาศัยบุรุษนี้เราจักได้มนต์อันหาค่ามิได้นี้ คอยกำหนดจับลู่ทางที่พระมหาสัตว์นำผลมะม่วงมา ก็รู้แน่นอนเมื่อท่านยังไม่มาจากป่า ได้ไปสู่เรือนของท่าน เป็นเหมือนไม่รู้ ถามภรรยาของท่านว่า ท่านอาจารย์ไปไหน ครั้นภรรยาท่านตอบว่าไปป่า จึงยื่นรอท่านอยู่ พอเห็นท่านมาก็ต้อนรับ รับหาบจากมือนำมาวางไว้ในเรือน.

พระโพธิสัตว์มองดูเขา กล่าวกะภรรยาว่า นางผู้เจริญ มาณพนี้มาเพื่อต้องการมนต์ แต่มนต์จะไม่ตั้งอยู่ในกำมือเขาได้ เพราะเขาเป็นอัสติบุรุษ ฝ่ายมาณพคิดว่า เราต้องบำเพ็ญอุปการะแก่อาจารย์จึงจะได้มนต์นี้ ตั้งแต่นั้นมากระทำกิจทุกอย่างในเรือนของท่าน หาฟืน ซ่อมข้าว หุงข้าว ให้น้ำล้างหน้า

เป็นต้น ล้างเท้า. วันหนึ่งเมื่อพระมหาสัตว์กล่าวว่า พ่อมาณพ เธอจงให้เครื่อง
หนุนเท้าเตียงเถิด เขามองไม่เห็นสิ่งอื่น ก็เลยเอาเท้าเตียงวางบนขานั่งอยู่ตลอด
ราตรี. ครั้นกาลต่อมา ภรรยาของพระมหาสัตว์คลอดบุตร ได้กระทำปริกรรม
ในเวลาคลอดบุตรแก่นาง. วันหนึ่งนางจึงกล่าวแก่พระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่นาย
มาณพนี้แม้จะสมบุรณ์ด้วยชาติ ก็ยังยอมกระทำการช่วยเหลือเรา ด้วยต้องการ
มนต์ ขอมนต์จงตั้งอยู่ในกำมือของเขาหรืออย่าตั้งอยู่ที่ตามเถิด ท่านโปรดให้
มนต์แก่เขาเถิด. ท่านรับคำว่า ดีละ แล้วให้มนต์แก่เขา กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อเอ๋ย
มนต์หากามีได้ ลากสักการะอันใหญ่หลวงจักมีแก่เจ้าเพราะอาศัยมนต์นี้ ใน
เวลาที่เจ้าถูกพระราชารัชมหาอำมาตย์ของพระราชานามว่า ไครเป็นอาจารย์
ของเจ้า เจ้าอย่าข่มเราเสียนะ ถ้าหากเจ้าอดสู่ว่าคนจันฑาลเป็นอาจารย์ของเรา
เราเรียนมนต์จากสำนักของคนจันฑาลนั้น จักกล่าวเสียว่า พรหมณ์ผู้มหาศาล
เป็นอาจารย์ของเราไซ้ ผลของมนต์นี้จักไม่มีเลย เขากล่าวว่า เหตุไรผมจัก
ต้องข่มขี้เถ่า ในเวลาที่ใคร ๆ ถาม ผมต้องบอกอ้างท่านเท่านั้น แล้วกราบลา
ท่านออกไปจากบ้านคนจันฑาล ทดลองมนต์แล้ว บรรลุถึงกรุงพาราณสี
โดยลำดับ ขายมะม่วงได้ทรัพย์มาก.

ครั้นวันหนึ่งนายอุทยานบาลซื้อมะม่วงจากมือของเขาถวายแด่พระราชานามว่า
พระราชานามว่าเสวยมะม่วงนั้นแล้ว ตรัสถามว่าน่าอัศจรรย์ อร่อยอย่างยิ่ง เจ้า
ไปได้มะม่วงชนิดนี้มาจากไหนละ เขากราบทูลว่า ขอเดชะ ใต้ฝ่าพระบาท
ปกเกล้าปกกระหม่อม มาณพผู้หนึ่งนำผลมะม่วงทะวายมาขาย ข้าพระพุทธ
เจ้าถือเอาจากมาณพนั้น พระเจ้าข้า. ทรงรับสั่งว่า จงบอกเขาว่า ตั้งแต่
บัดนี้ไป จงนำผลมะม่วงมา ณ ที่นี้. แม้นายอุทยานบาลนั้นก็กระทำตาม
ที่รับสั่งนั้น. ตั้งแต่นั้นมา มาณพก็นำผลมะม่วงทั้งหลายไปสู่ราชสกุล เมื่อ
ได้รับสั่งว่า เจ้าจงบำรุงเราเถิด ก็บำรุงพระราชานามว่า ได้รับทรัพย์เป็นอันมาก

ค่อยคุ้นเคยโดยลำดับ. ครั้นวันหนึ่ง พระราชาตรัสถามเขาว่า มาณพ เจ้านามะม่วงอันสมบูรณ์ด้วยกลิ่นและรสเห็นปานนี้ ในสมัยมิใช่ฤดูกาลมาจากไหน นาคครุฑหรือเทพเจ้าองค์ใดให้แก่เจ้า หรือโฉน หรือว่าทั้งนี้เป็นการแห่งมนต์ เขากราบทูลว่า ขอเดชะ พระมหाराชเจ้า ใคร ๆ มิได้ให้แก่ข้าพระพุทธเจ้า แต่มนต์อันหาค่ามิได้ของข้าพระพุทธเจ้ามีอยู่ นี่เป็นการแห่งมนต์นั้นพระเจ้าข้า ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นพวกเราขอคุณกำลังมนต์ของเจ้าสักวันหนึ่ง. เขากราบทูลว่า ขอเดชะได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าจักแสดงถวายพระเจ้าข้า.

วันรุ่งขึ้นพระราชาเสด็จไปสู่พระอุทยานกับตรัสว่า เจ้าจงแสดงเถิด. เขารับพระดำรัสว่า สาธุ เดินเข้าไปใกล้ต้นมะม่วง ยืนในระยะ ๗ ก้าว ร่ายมนต์วิภังษาสาธิต. ทันใดนั้นเอง ต้นมะม่วงก็ผลัดผลโดยนิมิตดังกล่าวแล้ว ในหนหลังนั้นแหละ ฝนคือผลมะม่วงร่วงพรุ้งพรู เป็นดังมหาเมฆ หลังกระแเสฝน. มหาชนพากันให้สาธุการ แผ่นฟ้าได้ถูกชูขึ้นสลอนไป. พระราชาทรงเสวยผลมะม่วง ประทานทรัพย์เป็นอันมากแก่เขา แล้วตรัสถามว่า มาณพ มนต์อันเป็นอัสرارของเจ้าเช่นนี้ เจ้าเรียนในสำนักของใคร. มาณพคิดว่า ถ้าเราจักทูลว่าในสำนักคนจัณฑาล จักต้องมีความอดสู และคนทั้งหลายจักติเตียนได้ อย่ากระนั้นเลย มนต์ของเราคล่องแคล่วแม่นยำ คงไม่เสื่อมหายไปบัดนี้ดอก เราจักอ้างอาจารย์ทิสปาโมกข์ แล้วกระทำมุสาวาทกล่าวว่า ข้าพระพุทธเจ้าเรียนในสำนักอาจารย์ทิสปาโมกข์ในเมืองตักกศิลา พระเจ้าข้า เป็นอันบอกคืนอาจารย์เสีย. ทันใดนั้นเองมนต์ก็เสื่อม. พระราชาทรงโสมนัส ทรงชวนเขาเข้าสู่พระนคร วันรุ่งขึ้นทรงพระดำริว่า เราจักกินมะม่วง จึงเสด็จสู่อุทยาน ประทับนั่งเหนือแผ่นศิลาอันเป็นมงคล ตรัสว่า มาณพ เจ้าจงนำมะม่วงมาเถิด. เขารับพระดำรัสว่าสาธุ แล้วเข้าไปใกล้ต้นมะม่วง ยืนในระยะ ๗ ก้าว คิดว่า เราจักร่ายมนต์ ครั้นมนต์ไม่ปรากฏ ก็ทราบว่

เสื่อมเสียแล้ว ยืนอดสูใจอยู่. พระราชาทรงพระดำริว่า วันก่อนมานพนี้นำ
ผลมะม่วงมาให้เราในท่ามกลางบริษัททีเดียว ให้ฝนคือผลมะม่วงร่วงหล่น
พรั่งพรูเหมือนฝนลูกเห็บตก บัดนี้ ยืนเหมือนแข็งทื่อ เหตุอะไรกันเล่าหนอ
เมื่อจะทรงถามเขาจึงตรัสพระคาถาว่า

๑
 ดูก่อนท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อก่อนท่าน
 ได้นำผลมะม่วงทั้งเล็กทั้งใหญ่มาให้เรา ดูก่อนพราหมณ์
 บัดนี้ ผลไม้ทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏด้วยมนต์เหล่านั้น
 ของท่านเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาหสิ แปลว่า นำมาแล้ว. บทว่า
ทุมปฺผลานิ แปลว่า ผลแห่งต้นไม้.

มานพฟังพระดำรินั้นแล้ว คิดว่า ถ้าเราจักทูลว่า วันนี้ข้าพระพุทธเจ้า
จักถือเอาผลไม้มาถวายมิได้ พระราชาจักกริ้วเรา เราจักลงพระองค์ด้วย
มุสาวาทจึงทูลคาถาที่ ๒ ว่า

ข้าพระบาทกำลังคำนวณคลองแห่งนักขัตฤกษ์
 จนเห็นขณะและครู่ ด้วยมนต์ก่อน กรันได้ฤกษ์และ
 ยามดีแล้ว จักนำผลมะม่วงเป็นอันมากมาถวายพระองค์
 เป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อทฺธา หริสุถิ อมฺพผลิ ความว่า
เราจักนำผลมะม่วงมาแน่แท้.

พระราชา ทรงพระดำริว่า มานพนี้ในเวลาอื่น ไม่พูดถึงคลองแห่ง
นักขัตฤกษ์เลย นี่มันเรื่องอะไรกันเล่า เมื่อจะตรัสถาม ได้ทรงภายิตคาถา ๒
คาถาว่า

เมื่อก่อน ท่านไม่ได้พูดถึงคลองแห่งนักขัตฤกษ์
ได้เอ่ยถึงขณะแลครู่ ทันใดนั้น ท่านก็นำเอาผลมะม่วง
เป็นอันมาก อันประกอบด้วยสี กลิ่น และรส มาให้
เราได้.

ดูก่อนพราหมณ์ แม้เมื่อก่อนผลไม้ทั้งหลาย ย่อม
ปรากฏด้วยรายมนต์ของท่าน วันนี้แม้ท่านจะรายมนต์
ไม่อาจให้สำเร็จได้ วันนี้สภาพของท่านเป็นอย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น วาเทสิ แปลว่า ย่อมไม่อาจ. บทว่า
ชบุปมุปี ความว่า ท่านจะท่องบ่นก็ดี จะรายมนต์ก็ดี. บทว่า อัย โส
ความว่า สภาพของท่านนี่นั่น เป็นอย่างไรในวันนี้.

มาณพฟังพระดำรัสนั้นแล้ว คิดว่า เราไม่อาจจะลงพระราชอาญาด้วย
มุสาวาท แม้ว่าเราสารภาพความจริงแล้ว พระองค์คงไม่ลงพระราชอาญา เรา
ต้องสารภาพความจริงเสียเถอะ ดังนี้แล้ว จึงกราบทูล ๒ คาถาว่า

บุตรของคนจัณฑาล ได้บอกมนต์ให้ข้าพระบาท
โดยธรรมและได้สั่งกำชับข้าพระบาทว่า ถ้ามีใครมา
ถามถึงชื่อและโคตรของเราแล้ว เจ้าอย่าปกปิด มนต์
ทั้งหลายก็จะไม่ละเจ้า.

ข้าพระบาทนั้น ครั้นพระองค์ผู้เป็นจอมแห่ง
ประชาชนถามถึงอาจารย์ อันความลบลหู่ครอบงำแล้ว
ได้กราบทูลเท็จว่า มนต์เหล่านี้เป็นของพราหมณ์ ข้า
พระบาทจึงเป็นผู้เลื่อมมนต์ เป็นเหมือนกำพว้าร้องให้
อยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺเม** ความว่า ได้ให้มนต์โดยธรรม
สม่าเสมอ โดยเหตุ โดยไม่ปกปิดเลย. บทว่า **ปกคฺติยจฺ จํ** ความว่า
บุตรของคนจัณฑาลได้กำซับถึงความเลื่อมและความปกติแห่งมนต์เหล่านั้นแก่
เราว่า ถ้าใคร ๆ มาถามถึงนามและโคตรของเรา เจ้าอย่าปกปิด ถ้าปกปิด
มนต์ของเจ้าจักเลื่อม. บทว่า **พฺรหฺมณฺสฺส มิจฺฉา** ความว่า ข้าพระองค์
ได้บอกผิดไปว่า ข้าพระองค์ได้เรียนมาจากสำนักของพราหมณ์ เพราะฉะนั้น
มนต์ทั้งหลายของข้าพระองค์จึงเลื่อม ข้าพระองค์นั้น มีมนต์อันเลื่อมแล้ว
บัดนี้ข้อมรืองให้เหมือนคนกำพร้าว.

พระราชาทรงสดับคํานั้นแล้ว ทรงกริ้วว่า เจ้านี้ลามกมองไม่เห็นรัตนะ
เห็นปานนี้ เมื่อได้รัตนะอันสูงสุดเช่นนี้แล้ว เรื่องชาติจักกระทำอะไรให้ได้
เมื่อทรงติเตียนเขา จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

**บุรุษต้องการน้ำหวาน จะพึงได้น้ำหวานจาก
ต้นไม้อะไร จะเป็นต้นละหุ่งก็ตาม ต้นสะเดาก็ตาม ต้น
ทองหลางก็ตาม ต้นไม้นั้นแล เป็นต้นไม้สูงสุดของ
บุรุษนั้น.**

**บุรุษพึงรู้แจ้งธรรมจากผู้ใด เป็นกษัตริย์ก็ตาม
เป็นแพทย์ก็ตาม เป็นศูทรก็ตาม เป็นคนจัณฑาลก็ตาม
คนเทหยังเยือกก็ตาม ผู้นั้นก็จัดเป็นคนสูงสุดของบุรุษ
นั้น.**

**ท่านทั้งหลายจงลงอาชญาและเมียนตีมาณพผู้นี้
แล้วจับมาณพลามกผู้นี้ ไล่คอกไปเสีย มาณพใด**

ได้ประโยชน์อย่างสูงสุดด้วยความยากเข็ญ ท่านทั้ง-
หลายจงยังมาณพนั้น ให้พินาศเพราะความเยอหยิ่ง
จงหอง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มธฺตุโลก ความว่า บุรุษผู้ต้องการด้วย
น้ำหวาน ตรวจดูน้ำหวานในป่า ย่อมได้น้ำหวานของต้นไม้นั้น จากที่ใด
ต้นไม้นั้นแล จักว่าเป็นต้นไม้สูงสุดสำหรับผู้นั้น นรชนพึงรู้ธรรม คือเหตุ
ประโยชน์ที่ควรจากบุรุษใดในบรรดาภคัตริย์เป็นต้น เหมือนอย่างนั้น บุรุษนั้น
จักว่าเป็นผู้สูงสุดของนรชนนั้น. บทว่า อิมสฺส ทณฺฑญฺจ ความว่า ท่าน
ทั้งหลายจงเพิกหน้หลังของบุรุษผู้มีธรรมอันลามกนี้ด้วยขึ้นไม้ไผ่ สำหรับ
เมียนและลงอาชญาทุกอย่าง แล้วจับคอบุรุษผู้ลามกนี้ขับไล่ไปเสีย ลงโทษตาม
อำเภอใจแล้วขับไล่ไปเสีย จะประโยชน์อะไรด้วยบุรุษนี้ผู้อยู่ในที่นี้.

พวกราชบุรุษพากันทำตามพระราชบัญชาอย่างนั้น พากันกล่าวว่า
เจ้าไปเถิด เจ้าไปสู่สำนักอาจารย์ของเจ้า ทำให้อาจารย์ของเจ้าชื่นชมได้แล้ว
ถ้าเจ้าจักได้มนต์อีก ค่อยมาในที่นี้ ถ้าไม่ได้ก็อย่ามองดูทิศนี้เลย ได้กระทำ
เขาให้หมดอำนาจทีเดียว. เขาหมดที่พึงคิดว่า เว้นอาจารย์แล้ว ที่พึงอื่นของเรา
ไม่มี เราต้องไปหาท่าน ทำให้ท่านชื่นชมขอเรียนมนต์นั้นอีกจนได้ ร้องให้
พลางเดินไปสู่บ้านนั้น ครั้งนั้นพระมหาสัตว์เห็นเขาเดินมา ก็เรียกภรรยา
กล่าวว่า นางผู้เจริญ เชิญดูซิ เจ้านี้ ชั่วช้า มนต์เสื่อมหมดแล้ว กำลังกลับมา.
เขาไปหาพระมหาสัตว์ ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ถูกท่านถามว่า
เหตุไรเล่าเจ้าจึงมา จึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ผมทำมั่วสาваทบอกคืน
ท่านอาจารย์เสีย ถึงความฉิบหายใหญ่โต เมื่อจะแสดงโทษที่ล่วงเกินแล้ว
ขอเรียนมนต์ใหม่ จึงกล่าวคาถาว่า

บุคคลผู้สำคัญที่เสมอ ฟิงตบ่อ ถ้า เหว
หรือหลุม ที่มีรากไม้ผู้จันใด อนึ่ง บุคคลตาบอด
เมื่อสำคัญว่าเชือก ฟิงเหยียบงูเห่า ฟิงเหยียบไฟจันใด
ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญา ท่านทราบที่ข้าพเจ้าพลาดไปแล้ว
ฉันนั้น ของใจให้มันต์แก่ข้าพเจ้า ผู้มีมันต์อันเสื่อม
แล้ว อีกสักครั้งหนึ่งเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยถา สมิ ความว่า บุรุษสำคัญว่า ที่นี้เป็น
ที่สม่ำเสมอ ฟิงตบ่อ ถ้า เหว กล่าวคือที่พลาดจากพื้น หรือรากไม้ผู้.
บทว่า ปุติปาถ ความว่า ต้นไม้ใหญ่ในหิมวันตประเทศแห่งตายเป็น เมื่อราก
ทั้งหลายของต้นไม้ใหญ่นั้น เกิดเปื่อยเน่า ในที่นั้นย่อมเป็นบ่อใหญ่ นี้เป็น
สถานที่ชื่อของบ่อใหญ่นั้น. บทว่า โชติมธิฏฐุรเหยย ความว่า ฟิงเหยียบไฟ.
บทว่า เอวปี ความว่า แม้เราก็ค้นนั้น เป็นผู้บอดเพราะไม่มีจักขุคือปัญญา
ไม่รู้คุณวิเศษของท่าน พลังพลาดในท่าน ท่านรู้เรานั้นเป็นผู้พลังพลาด.
บทว่า สปลงญา ความว่า คุณก่อนท่านผู้สมบุรณ์ด้วยญาณ จงให้มันต์แก่ข้าพเจ้า
ผู้เสื่อมมันต์อีก.

ลำดับนั้น อาจารย์กล่าวกะเขาว่า คุณก่อนพ่อ เจ้าพูดอะไร ธรรมดาว่า
คนบอด เมื่อมีผู้ให้สัญญาแล้ว ย่อมหลบหลีกบ่อเป็นต้นได้ เราเล่าก็บอกเจ้า
แล้วแต่แรกทีเดียว คราวนี้เจ้าจะมาหาเราเพื่อประโยชน์อะไรเล่า แล้วกล่าว
คาถาเหล่านี้ว่า

เราได้ให้มันต์แก่ท่านโดยธรรม ฝ่ายท่านก็ได้
เรียนมันต์โดยธรรม หากว่าท่านมีใจดีรักษาปกติไว้
มันต์ก็จะไม่พึงละทิ้งท่านผู้ตั้งอยู่ในธรรม.

ดูก่อนคนพาล มนต์อันใดที่จะพึงได้ในมนุษย์-
โลก มนต์อันนั้นท่านก็จะได้ในวันนี้โดยลำบาก ท่าน
ผู้ไม่มีปัญญา กล่าวคำเท็จ ทำมนต์อันมีค่าเสมอด้วย
ชีวิต ที่ได้มาโดยยากให้เสื่อมเสียแล้ว.

เราจะไม่ให้มนต์เช่นนั้นแก่เจ้าผู้เป็นพาล หลง-
งมงาย ออกตัญญู พุคเท็จ ไม่มีความสำรวม มนต์ที่ไหน
ไปเสียเถิด เราไม่พอใจ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺเม** ความว่า แม้เราก็ไม่รับเงิน
หรือทองอันเป็นส่วนของอาจารย์ ยินยอมมอบให้แก่ท่านโดยธรรมแท้ทีเดียว
แม้เจ้าเล่าก็ได้ให้อะไร ย่อมรับเอาโดยธรรม โดยเสมอคู่กัน. บทว่า **ธมฺเม**
จิตฺ ได้แก่ ตั้งอยู่ในธรรมของบุคคลผู้บูชาอาจารย์. บทว่า **ตาทิสเส** ความว่า
เราไม่ยอมให้มนต์เห็นปานนั้น ก็ที่จะให้มะม่วงมีผลในเวลามิใช่ฤดูกาล เจ้า
จงไป เจ้าไม่ถูกใจเข้าเลย. เขาถูกอาจารย์ตะเพิดอย่างนี้ คิดว่าเราจะอยู่ไปทำไม
ดังนี้เข้าไปสู่ป่า ตายอย่างน่าอนาถ.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มิใช่
แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน พระเทวทัตก็บอกคืนอาจารย์เสีย ถึงความ
พินาศอย่างใหญ่หลวงแล้ว ดังนี้แล้วจึงทรงประชุมชาดกว่า **มาณพอกตัญญู**
ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัต พระราชาได้มาเป็นพระอานนท์ ส่วน
บุตรคนจันทาล คือเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาอัมพชาดก

๒. พันทนชาดก

ว่าด้วยการผูกเวรหมีและไม้ตะคร้อ

[๑๗๓๘] ท่านเป็นบุรุษถือขวาน มาสู่ป่ายืนอยู่
ดูก่อนสหาย เราถามท่าน ท่านจงบอกแก่เรา ท่าน
ต้องการจะตัดไม้หรือ.

[๑๗๓๙] เจ้าเป็นหมี เทียวอยู่ทั่วไปทั้งที่ทึบและ
ที่โปร่ง ดูก่อนสหาย เราถามเจ้า ขอเจ้าจงบอกแก่เรา
ไม้อะไรที่จะทำเป็นกงรถได้มั่นคงดี.

[๑๗๔๐] ไม้รังก็ไม่มั่นคง ไม้ตะเคียนก็ไม่มั่นคง
ไม้หูกวางจะมั่นคงที่ไหนเล่า แต่ว่าตัดต้นไม้ชื่อว่าต้น
ตะคร้อนั้นแหละ ทำเป็นกงรถมั่นคงดีนัก.

[๑๗๔๑] ต้นตะคร้อนั้นใบเป็นอย่างไร อนึ่ง
ลำต้นเป็นอย่างไร ดูก่อนสหาย เราถามเจ้า ขอเจ้า
จงบอกแก่เรา เราจะรู้จักไม้ตะคร้อได้อย่างไร.

[๑๗๔๒] กิ่งทั้งหลายแห่งต้นไม้ใด ย่อมห้อยลง
ด้วย ย่อมโน้มลงด้วยแต่ไม้หัก ต้นไม้นั้นชื่อว่าต้น
ตะคร้อ ที่เรายืนอยู่ใกล้โคนต้นนี้.

[๑๗๔๓] ต้นไม้นี้แหละชื่อว่าต้นตะคร้อ เป็น
ต้นไม้ควรแก่การงานของท่านทุกอย่าง คือ ควรแก่กำ
ล้อ คุม งอนและกงรถ.

[๑๗๔๔] เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นตะคร้อได้กล่าวดัง
นี้ว่า ดูก่อนภารทวาชะ แม้อ้อยคำของเรามีอยู่ เจริญ
ท่านพึงอ้อยคำของเราบ้าง.

[๑๗๔๕] ท่านจงลอกหนังประมาณ ๔ นิ้ว จาก
คอแห่งหมีดัวนี้ แล้วจงเอาหนึ่งนั้นหุ้มกงรถ เมื่อทำ
ได้อย่างนั้น กงรถของท่านก็จะฟังเป็นของมั่นคง.

[๑๗๔๖] เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นตะคร้อ จงเวรได้
สำเร็จ นำความทุกข์มาให้แก่หมีทั้งหลาย ที่เกิดแล้ว
และยังไม่เกิด ด้วยประการนี้.

[๑๗๔๗] ไม้ตะคร้อฆ่าหมี และหมีก็กฆ่าไม้
ตะคร้อ ต่างก็ฆ่ากันและกัน ด้วยการวิวาทกัน ด้วย
ประการฉะนี้.

[๑๗๔๘] ในหมู่มนุษย์ ความวิวาทเกิดขึ้น ณ
ที่ใด มนุษย์ทั้งหลายในที่นั้น ย่อมพื่อนรำดั่งนกยูง
รำแพนหาง เหมือนหมีและไม้ตะคร้อ ฉะนั้น.

[๑๗๔๙] เพราะเหตุฉนั้น อาตมภาพขอถวาย
พระพรแก่บพิตรทั้งหลาย ขอความเจริญจงมีแก่บพิตร
ทั้งหลาย เท่าที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ ขอบพิตร
ทั้งหลายจงร่วมบันเทิงใจ อย่าวิวาทกัน อย่าเป็นดังหมี
และไม้ตะคร้อเลย.

[๑๗๕๐] ขอบพิตรทั้งหลายจงศึกษาความสามัคคี
ความสามัคคีนั้นแหละ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรง
สรรเสริญแล้ว บุคคลผู้ยินดีในสามัคคีธรรมตั้งอยู่ใน
ธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจาก
โยคะ.

อรรถกถาผันทนชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำโรหิณี ทรงพระ-
ปรารภการทะเลาะแห่งพระญาติ จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
กุธาริหตุโธ ปุริโส ดังนี้.

ก็เนื้อความจักมีแจ้งในกุณฑลชาดก.* แต่ในครั้งนั้น พระศาสดาตรัส
เรียกหมู่ญาติมาตรัสว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตรทั้งหลาย.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ณ กรุงพาราณสี
ได้มีบ้านช่างไม้อยู่ภายนอกพระนคร. ในบ้านนั้นมีพราหมณ์ช่างไม้ผู้หนึ่ง หา
ไม้มาจากป่า ทำรถเลี้ยงชีวิต ครั้งนั้นในหิมวันตประเทศ มีต้นตะคร้อใหญ่.
มีหมิวตัวหนึ่งเที่ยวหากินแล้ว มานอนที่โคนไม้ตะคร้อนั้น. ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง
เมื่อลมระดมพัด กิ่งแห่งกิ่งหนึ่งของต้นตะคร้อหักตกถูกคอหมิวนั้น. มันพอกิ่งไม้
ที่มคอห้อยก็สะดุ้งตกใจลุกขึ้นวิ่งไปหวนกลับมาใหม่ มองดูทางที่วิ่งมา ไม่เห็น
อะไรคิดว่าสีหะหรือพยัคฆ์อื่น ๆ ที่จะติดตามมา มิได้มีเลย ก็แต่เทพยดาที่เกิด
ณ ต้นไม้นี้ชะรอยจะไม่ทนดูเราผู้นอน ณ ที่นี้ เอาเถิดคงได้รู้กัน แล้วผูกโกรธ
ในที่มิใช่ฐานะแล้วทุบถักต้นไม้ ตะคอกรุกขเทวดาว่า ข้าไม้ได้กินใบต้นไม้มอง
เจ้าเลยทีเดียว ข้าไม้ได้หักกิ่ง ที่มถกอื่น ๆ พวกนั้นนอนที่ตรงนี้ เจ้าทนได้
ที่ข้าละก็เจ้าทนไม่ได้ โทษอะไรของข้าเล่า รอสักสองสามวันต่อไปเถิด ข้าจัก
ให้เขาขุดต้นไม้มองเจ้าเสียทั้งรากทั้งโคน แล้วให้ตัดเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่
จงได้ เทียวสอดส่องหาบุรุษผู้หนึ่งเรื่อยไป. ครั้งนั้น พราหมณ์ช่างไม้ผู้นั้น
พามนุษย์ ๒-๓ คนไปถึงประเทศตรงนั้น โดยยานน้อยเพื่อต้องการไม้ทำรถ
จอดยานน้อยไว้ ณ ที่แห่งหนึ่งถือขว้าและขวานเลือกฟันต้นไม้ ได้เดินไป
ดูพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก แปล เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๑ หน้า ๕๑๔

จนใกล้ไม้ตะคร้อ. หมีพบเข้าแล้วคิดว่า วันนี้หน้าที่เราจะได้เห็นหลังปัจฉามิตร
ได้มายืนอยู่ที่โคนต้น. ฝ่ายนายช่างไม้เล่า มองดูทางโน้นทางนี้ ผ่านไปใกล้
ต้นตะคร้อ. หมีนั้นคิดว่า เราต้อง บอกเขาทันทีที่เขายังไม่ผ่านไป ดังนี้แล้ว
จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า

ท่านเป็นบุรุษถือขวาน มาสู่ป่ายืนอยู่ คู่ก่อนสหหาย

**เราถามท่าน ท่านจงบอกแก่เรา ท่านต้องการจะตัดไม้
หรือ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุริโส ความว่า ท่านผู้เป็นบุรุษคนหนึ่ง
มือถือขวาน หยั่งลงสู่ป่านี้ยืนอยู่.

เขาฟังคำของมันแล้ว คิดว่า ผู้เจริญนำอศรจรยจริง มฤคพูดภาษา
มนุษย์ เราไม่เคยพบมาก่อนจากนี้เลย เจ้านี้คงจะรู้จักไม้ที่เหมาะสมแก่การทำรถ
ต้องถามมันคู่ก่อน จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

เจ้าเป็นหมี เที้ยวอยู่ทั่วไปทั้งป่าทึบและป่าโปร่ง

**คู่ก่อนสหหาย เราถามเจ้า ขอเจ้าจงบอกแก่เรา ไม้อะไร
ที่จะทำกรรณ ได้มันคงดี.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อีโส ความว่า แก่แล้วเป็นหมีตัวหนึ่ง
ท่องเที่ยวไปในป่า เจ้าคงรู้จักไม้ที่ควรจะทำรถได้.

หมีได้ฟังดังนั้น คิดว่า บัดนี้ มโนรถของข้าจักถึงที่สุด ดังนี้แล้ว
จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า

ไม้รังก็ไม่มันคง ไม้ตะเคียนก็ไม่มันคง ไม้हुกวาง

จะมันคงที่ไหนเล่า แต่ว่าต้นไม้ชื่อว่าต้นตะคร้อ

นั้นแหละ ทำเป็นกรรณมันคงดีนัก.

เขาฟังคำของม้านั้นแล้ว เกิดโสมนัสว่า วันนี้เป็นวันดีจริงทีเดียว
ที่เราเข้าป่า สัตว์ดิรัจฉานบอกไม้อันเหมาะที่จะกระทำรถแก่เรา โอ ดีนก
เมื่อจะถามจึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า

ต้นตะคร้อนั้นใบเป็นอย่างไร อนึ่ง ลำต้นเป็น
อย่างไร ดูก่อนสหาย เราถามเจ้า ขอเจ้าจงบอกแก่เรา
เราจะรู้จักไม้อันตะคร้อได้อย่างไร.
ลำดับนั้น หมิเมื่อจะบอกแก่เขา ได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

กิ่งทั้งหลายแห่งต้นไม้ใด ย่อมห้อยลงด้วย ย่อม
โน้มลงด้วย แต่ไม่หัก ต้นไม้นั้นชื่อว่าต้นตะคร้อ
ที่เรายินอยู่ใกล้โคนต้นนี้.

ต้นไม้นี้แหละ ชื่อว่าต้นตะคร้อ เป็นต้นไม้
ควรแก่การงานของท่านทุกอย่าง คือควรทำล้อ ดุม
งอนและกงรถ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อารานํ ความว่า หมินั้นคิดว่าบางคราว
คนนี้จะไม่พึงถือเอาต้นไม้ก็ได้ เราต้องบอกแม้ซึ่งคุณของต้นไม้ที่ไว้ข้าง
จึงได้กล่าวคำนี้ว่า ทำก่าดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อีสานเนมิรสสุจ
ความว่า ต้นตะคร้อนี้ จักควรแก่การงาน คือจักเหมาะแก่การงานที่จะกระทำ
งอนรถ กงรถและเครื่องรถที่เหลือทุก ๆ อย่างของท่าน.

หมินั้นครั้นบอกอย่างนี้แล้ว ดีใจ เดินเที่ยวไปเสียข้างหนึ่ง ช่างไม้เล่า
ก็เตรียมการที่จะตัดต้นไม้. รุกขเทวดาคิดว่าอะไร ๆ เราก็มิได้ให้ตกใส่บนตัวหมิ
นั้นมันผูกอาฆาตในอันมิใช่เหตุเลย กำลังจะทำลายวิมานของเราเสีย และตัวเรา
ก็จักพลอยย่อยยับไปด้วย ต้องล้างผลาญไ้อหิมิตัวนี้ด้วยอุบายอย่างหนึ่งให้ได้
จำแลงเป็นคณทำงานในป่า มาสู่สำนักของช่างไม้ที่นั้น แล้วถามว่า บุรุษผู้เจริญ

ท่านได้ต้นไม้ที่พอใจแล้ว ท่านจักตัดต้นไม้นี้ไปทำอะไร. ตอบว่า จักกระทำกรรถ ด้วยต้นไม้นี้ จักเป็นตัวรถก็ได้. ถามว่า ใครบอกท่าน. ตอบว่า หมีตัวหนึ่งบอก. รุกขเทวดาจึงกล่าวว่า ดีละดีแล้ว ที่หมีนั่นบอกกรรถจักงามด้วยไม้นี้ แต่เมื่อท่านลอกหนังคอกหมีประมาณ ๔ นิ้วแล้วเอาหนังนั้นหุ้มกรรถ หุ้มด้วยแผ่นเหล็กกรรถก็จะแข็งแรง และท่านจักได้ทรัพย์มาก. ถามว่า ข้าพเจ้าจักได้หนังหมีมาจากไหนเล่า. ตอบว่า ท่านเป็นคนโง่ ต้นไม้ที่ตั้งต้นอยู่ในป่าไม่หนีหายไปดอกนะ ท่านจงไปสู่สำนักไอ้หมีตัวที่มันบอกต้นไม้ นั้น หลอกมันว่า นายเอ๊ย ข้าพเจ้าจะตัดต้นไม้ที่ท่านชี้ให้ตรงไหนเล่า พามันมา ขณะที่มันห่มกระแวงกำลังยื่นจงอยปากบอกอยู่ว่า ตัดตรงนี้และตรงนั้น ท่านจงฟันเสียด้วยขวานใหญ่อันคมให้ถึงสิ้นชีวิต ถลกหนังกินเนื้อที่ดี ๆ แล้วค่อยตัดต้นไม้เป็นอันรุกขเทวดาจงเวรสำเร็จ.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นตะคร้อได้กล่าวดังนี้ว่า ดูก่อน
ภารทวาชะ แม้ถ้อยคำของเรามีอยู่ เชิญท่านฟังถ้อยคำ
ของเราบ้าง.

ท่านจงลอกหนังประมาณ ๔ นิ้ว จากคอกแห่งหมี
ตัวนี้ แล้วจงเอาหนังนั้นหุ้มกรรถ เมื่อทำได้อย่างนั้น
กรรถของท่านก็จะพึงเป็นของมันคง.

เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นตะคร้อ จงเวรได้สำเร็จ นำ
ความทุกข์มาให้แก่หมีทั้งหลาย ที่เกิดแล้ว และยังไม่
เกิด ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภารทวาชะ เป็นคำที่เทวดาเรียกเขาโดย
โคตร. บทว่า อุปกุขุขุมหา แปลว่า จากลำคอก. บทว่า อุกุกจจ แปลว่า
ตัดออก.

ช่างไม้ฟังคำของรุกขเทวดา คิดว่า โอ้อ้อ วันนี้เป็นวันมงคลของเรา
มาหมี ตัดต้นไม้ แล้วหลีกไป.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสคาถาว่า

ไม้ตะคร้อมาหมี และหมีก็มาไม้ตะคร้อ ต่างก็
ฆ่ากันและกัน ด้วยการวิวาทกัน ด้วยประการฉะนี้.

ในหมู่มนุษย์ ความวิวาทเกิดขึ้น ณ ที่ใด มนุษย์
ทั้งหลายในที่นั้นย่อมพื่อนรำดั่งนกยูงรำแพนเหมือน
หมีและไม้ตะคร้อ ฉะนั้น.

เพราะเหตุฉะนั้น อาตมภาพขอถวายพระพรแก่
บพิตรทั้งหลาย ขอความเจริญจงมีแก่บพิตรทั้งหลาย
เท่าที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ ขอบพิตรทั้งหลายจง
ร่วมบันเทิงใจ อย่าวิวาทกัน อย่าเป็นดั่งหมีและไม้-
ตะคร้อเลย.

ขอบพิตรทั้งหลายจงศึกษาความสามัคคี ความ
สามัคคีนั้นแหละ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญ
แล้ว บุคคลผู้ยินดีในสามัคคีธรรม ตั้งอยู่ในธรรม
ย่อมไม่คลาดจากธรรม อันเป็นแดนเกษมจากโยคะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมาตย์ แปลว่า ต่างฝ่ายต่างฆ่ากัน.
บทว่า มยุรจนจฺฉิ นจฺจนฺติ ความว่า ดูก่อนมหาบพิตร บรรดามนุษย์ วิวาท
เกิดมีในที่ใด ผู้คนในที่นั้นต่างก็จะรำยรำ เหมือนนกยูงรำแพน กระทำที่ ๆ
ควรปกปิด คือที่ ๆ ลีลับให้ปรากฏ ฉันทใด มนุษย์นั้นก็ฉันทนั้น เมื่อประกาศ
โทษแห่งกันและกัน ชื่อว่าพื่อนรำเหมือนการรำแพนแห่งนกยูง. บทว่า ตํ โว

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๖ - หน้าที่ 230

ความว่า เพราะเหตุนี้ อาตมภาพขอถวายพระพรบพิตรทั้งหลาย ขอความ
เจริญจงมีแก่มหาบพิตรทั้งหลาย. บทว่า ยาวนุเตตฺถ ความว่า เท่าที่มา
ประชุมกัน ณ ที่นี้ อย่าพากันเป็นหมีและไม่ตะคร้อเลย. บทว่า สามคฺยเมว
ความว่า บพิตรทั้งหลาย จงศึกษาความเป็นผู้พร้อมเพรียงกันอย่างเดียวเถิด นี้
เป็นข้อที่พุทธาภิวัตน์ทิตทั้งหลายสรรเสริญแล้ว. บทว่า ฌมฺมญฺโโจ ความว่า
ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม. บทว่า โยคฺกฺเขมา ความว่า ท่านผู้ยินดีในสามัคคีธรรม
ย่อมไม่แคล้วจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ คือพระนิพพาน. บทว่า
น รัชฺติ ความว่า ย่อมไม่เสื่อม. พระศาสดาทรงถือเอายอดแห่งเทศนาด้วย
พระนิพพาน ด้วยประการฉะนี้.

พระราชาทั้งหลาย ทรงสดับธรรมกถาของพระองค์แล้ว ต่างก็ทรง
ส്മัครสมานกันได้.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดกว่า
ก็แลเทวดาผู้สิงอยู่ในราวป่า นั้น ฟังเรื่องราว นั้น ในครั้งนั้น คือเราตถาคต
แล.

จบอรรถกถาพื้นทนชาดก

๓. ชวนหังสชาดก

ว่าด้วยรักกันอยู่ไกลก็เหมือนอยู่ใกล้

[๑๓๕๑] ดูก่อนหงส์ เชิญเกาะที่ตั้งทองนี้เถิด การได้เห็นท่านชื่นใจฉันจริง ท่านเป็นอิสระในสถานที่นี้ ท่านมาถึงแล้ว รังเกียจสิ่งใดที่มีอยู่ในนิเวศน์นี้จงบอกสิ่งนั้นให้ทราบเถิด.

[๑๓๕๒] คนบางพวก ย่อมเป็นที่รักของบุคคลบางพวกเพราะได้ฟัง อนึ่ง ความรักของบุคคลบางพวก ย่อมหมดสิ้นไปเพราะได้เห็น คนบางพวกย่อมเป็นที่รักเพราะได้เห็นและเพราะได้ฟัง ท่านรักใคร่ฉันเพราะได้เห็นบ้างไหม.

[๑๓๕๓] ท่านเป็นที่รักของฉันเพราะได้ฟัง และเป็นที่รักของฉันยิ่งนัก เพราะอาศัยการเห็น ดูก่อนพญาหงส์ ท่านนำรักนำดูอย่างนี้ เชิญอยู่ในสำนักของฉันเถิด.

[๑๓๕๔] ข้าพระองค์ทั้งหลายได้รับการสักการบูชาแล้วเป็นนิตย์ ฟังอยู่ในพระราชานิเวศน์ของพระองค์ แต่บางครั้งพระองค์ทรงเมื่อนำจันท์แล้ว จะพึงตรัสสั่งว่า จงอย่าพญาหงส์ให้ฉันที.

[๑๗๕๕] การดื่มน้ำเมา ซึ่งเป็นที่รักของฉัน
ยิ่งกว่าท่าน ฉันติเตียนการดื่มน้ำเมานั้น เอาเถอะ
ตลอดเวลาที่ท่านยังอยู่ในนิเวศน์ของฉัน ฉันจักไม่ดื่มน้ำ
เมาเลย.

[๑๗๕๖] ข้าแต่พระราชา เสียงของสุนัขจิ้งจอก
ทั้งหลายก็ดี ของนกทั้งหลายก็ดี รู้ได้ง่าย แต่เสียง
ของมนุษย์รู้ได้ยากกว่านั้น.

[๑๗๕๗] อนึ่ง ผู้ใดเมื่อก่อนเป็นผู้ใจดี คน
ทั้งหลายนับถือว่าเป็นญาติ เป็นมิตรหรือเป็นสหาย
ภายหลังผู้นั้นกลับกลายเป็นศัตรูไปก็ได้ ใจของมนุษย์
รู้ได้ยากอย่างนี้.

[๑๗๕๘] ใจจดจ่ออยู่ในบุคคลใด แม้บุคคลนั้น
จะอยู่ไกลก็เหมือนกับอยู่ใกล้ ใจเหินห่างจากบุคคลใด
แม้บุคคลนั้นจะอยู่ใกล้ก็เหมือนกับอยู่ไกล.

[๑๗๕๙] ถ้ามีจิตเลื่อมใสรักใคร่กัน ถึงแม้จะอยู่
คนละฝั่งสมุทร ก็เหมือนอยู่ใกล้ชิดกัน ถ้ามีจิตคิด
ประทุษร้ายกัน ถึงแม้จะอยู่ใกล้ชิดกัน ก็เหมือนกับ
อยู่กันคนละฝั่งสมุทร.

[๑๗๖๐] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ คนที่เป็น
ศัตรูกันถึงจะอยู่ร่วมกันก็เหมือนกับอยู่ห่างไกลกัน ข้า
แต่พระองค์ผู้เป็นมิ่งขวัญแห่งรัฐ คนที่รักกันถึงแม้จะ
อยู่ห่างไกลกัน ก็เหมือนกับอยู่ร่วมกันด้วยหัวใจ.

[๑๗๖๑] ด้วยการอยู่ร่วมกันนานเกินควร คนรัก
กันยอมกลายเป็นคนไม่รักกันได้ ข้าพระองค์ขอทูล
ลาพระองค์ไป ก่อนที่ข้าพระองค์จะกลายเป็นผู้ไม่เป็น
ที่รักของพระองค์.

[๑๗๖๒] เมื่อเราวิงวอนอยู่อย่างนี้ ถ้าท่านมิได้
รู้ถึงความนับถือของเรา ท่านก็มีได้ทำตามคำวิงวอน
ของเรา ซึ่งจะเป็นผู้ปรนนิบัติท่านเมื่อเป็นอย่างนี้ เรา
ขอวิงวอนท่านว่า ท่านพึงหมั่นมาที่นี้บ่อย ๆ นะ.

[๑๗๖๓] ข้าแต่พระมหाराชผู้เป็นมิ่งขวัญแห่ง
รัฐ ถ้าเรายังอยู่กันเป็นปกติอย่างนี้ อันตรายจักยัง
ไม่มีทั้งแก่พระองค์และแก่ข้าพระองค์เป็นอันแน่นอน
ว่า เราทั้งสองคงได้พบเห็นกัน ในเมื่อวันคืนผ่านไป
เป็นแน่.

จบชวนหังสชาดกที่ ๓

อรรถกถาชนหังสชาดก

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภพระเทศนาทัพพหัมมชนุกคหสูตร ตรัสพระธรรมเทศนา
มีคำเริ่มต้นว่า อิเชว หัส นิปต ดังนี้.

ความพิสดารว่า จำเดิมแต่วันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้ว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือน นายขมังธนูมีกรรมมั่นคง ๔ นาย ฝึกฝนดี
แล้วมีมือได้ฝึกปรือแล้ว ยิ่งแม่นยำ ยิง ๔ ทิศ ลำดับนั้น บุรุษคนหนึ่งมา
เราจักจับลูกศรของนายขมังธนูผู้มีกรรมมั่นคง ๔ นาย เหล่านี้ ที่ฝึกฝนดีแล้ว
มีมือได้ฝึกปรือแล้วยิ่งแม่นยำ ยิ่งไปทั้ง ๔ ทิศไม่ทันตกถึงดินเลย แล้วนำมา
ให้ได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นอย่างไร บุรุษผู้วิ่ง
ไปด้วยความเร็ว ต้องประกอบด้วยความเร็วอย่างยอดเยี่ยม เมื่อภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลรับว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเร็ว
ของบุรุษจะเป็นปานใด ความเร็วของดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ยังเร็วกว่านั้น
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเร็วของบุรุษนั้นจะเร็วปานใดเล่า อนึ่งเล่า ผุ่งเทวดา
ย่อมเหาะไปข้างหน้าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ความเร็วของหมู่เทวดานั้น เร็ว
ยิ่งกว่าความเร็วของดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเร็วของ
บุรุษนั้น ความเร็วของหมู่เทวดาเหล่านั้นปานใด อายุสังขารย่อมสั้นไปเร็วกว่า
นั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้
อย่างนี้ว่า พวกเราต้องละความกระหายด้วยอำนาจความกำหนดในกามทั้งหลาย
ที่บังเกิดแล้วเสียให้ได้ อนึ่ง จิตของพวกเราต้องไม่ตั้งยึดความกระหายด้วย
อำนาจความกำหนดในกามทั้งหลายไว้เลย พวกเราต้องเป็นผู้ไม่ประมาท
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องสำเหนียกอย่างนี้ทีเดียว ดังนี้ ในวันที่ ๒

พวกภิกษุสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดาทรงดำรง
ในพุทธวิสัยของพระองค์ ทรงชี้แจงถ้วนถี่ถึงอายุสังขารของสัตว์เหล่านี้ กระทำ
ให้เป็นของชั่วประเดี๋ยว ทรพล ให้พวกภิกษุที่เป็นปุถุชนพากันถึงความสะดุ้งใจ
อย่างฉับพลัน โอ ธรรมดาพระพุทธรูปอัศจรรย์นะ. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเรานั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อภิกษุ
เหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่น่าอัศจรรย์
เลย ที่เรานั้นบรรลุสัมโพธิญาณแล้วในบัดนี้ ชี้แจงถึงอายุสังขารในหมู่สัตว์
เป็นภาวะชั่วประเดี๋ยว แสดงธรรมให้พวกภิกษุสดใจได้ เพราะในปางก่อน
ถึงเราจะบังเกิดในกำเนิดหงส์เป็นอเหตุกสัตว์ ก็เคยชี้แจงความที่สังขารทั้งหลาย
เป็นสภาวะชั่วคราว แสดงธรรมให้บริษัททั้งสิ้น ตั้งต้นแต่พระเจ้าพาราณสี
ตลอดได้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี
พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดชวนหงส์ มีหงส์เก้าหมื่นเป็นบริวาร อาศัยอยู่
ณ ภูเขาจิตตภูฏ วันหนึ่งพระโพธิสัตว์ พร้อมด้วยบริวารเที่ยวกินข้าวสาทิ
เกิดเองในสระแห่งหนึ่ง ณ พื้นชมพูทวีปบินไปสู่เขาจิตตภูฏ ด้วยการบินไปอัน
งดงามระย้าระยับ ทางเบื้องบนแห่งกรุงพาราณสีกับบริวารเป็นอันมาก
ประหนึ่งบุคคลลาดลำแพนทองไว้บนอากาศระย้าระยับทีเดียว. ครั้งนั้น พระเจ้า
พาราณสีทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์นั้น ตรัสแก่พวกอำมาตย์ว่า อันหงส์
แม่นี้คงเป็นพระราชามือเรา บังเกิดพระเสนาในพระโพธิสัตว์นั้น ทรง
ถือดอกไม้ของหอมและเครื่องประเทืองผิว ทอดพระเนตรดูพระโพธิสัตว์นั้น
พลางรับสั่งให้ประโคมดนตรีทุกอย่าง. พระมหาสัตว์เห็นท้าวเธอทรงกระทำ
สักการะแก่ตน จึงถามฝูงหงส์ว่า พระราชาทรงกระทำสักการะเห็นปานนี้แก่เรา

ทรงพระประสงค์อะไรเล่า. ผุ่หงส์พากันตอบว่า ข้าแต่สมมติเทพ ทรงพระ-
ประสงค์มิตรภาพกับพระองค์พระเจ้าข้า. พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น
มิตรภาพของพวกเราจะมีแก่พระราชบิดา กระทำมิตรภาพแก่พระราชแล้ว
หลีกไป.

อยู่มาวันหนึ่ง ในเวลาที่พระราชเสด็จสู่พระอุทยาน พระโพธิสัตว์
บินไปสู่สระอินคาต ใช้ปีกข้างหนึ่งนำน้ำมา ข้างหนึ่งนำผงจันทน์มา ให้
พระราชาทรงสรองสนานด้วยน้ำนั้น โปรยผงจันทน์ถวาย เมื่อมหาชนกำลังคู้
อยู่นั้นแหละ ได้พบบริวารบินไปสู่เขาจิตตภูฏ. จำเดิมแต่นั้น พระราชาปรารถนา
จะเห็นพระมหาสัตว์ ก็ประทับทอดพระเนตรทางที่มา ด้วยทรงพระอาโภกว่า
สหายของเราคงมาวันนี้. ครั้งนั้น ลูกหงส์สองตัวเป็นน้องเล็กของพระมหาสัตว์
ปรึกษากันว่า เราจักบินแข่งกับพระอาทิตย์ บอกแก่พระมหาสัตว์ว่า จัก
บินแข่งกับดวงอาทิตย์. พระมหาสัตว์กล่าวว่า พ่อเอ๋ย อันความเร็วของดวง
อาทิตย์เร็วพลัน เธอทั้งสองจักไม่สามารถบินแข่งกับดวงอาทิตย์ได้ดอก จัก
ต้องย่อยยับเสียในระหว่างที่เดียว อย่าพากันไปเลยนะ. หงส์เหล่านั้นพากัน
อ้อนวอนถึงสองครั้งสามครั้ง. แม้พระโพธิสัตว์ก็คงห้ามหงส์ทั้งสองนั้นตลอด
สามครั้งเหมือนกัน หงส์ทั้งสองนั้น คือดันด้วยมานะ ไม่รู้กำลังของตน ไม่
บอกแก่พระมหาสัตว์เลย คิดว่า เราจักบินแข่งกับดวงอาทิตย์ เมื่อดวงอาทิตย์
ยังไม่ทันขึ้นไปเลย พากันบินไปจับอยู่ ณ ยอดเขาอุคนธร. พระมหาสัตว์
ไม่เห็นหงส์ทั้งสองนั้น ถามว่า หงส์ทั้งสองนั้นไปไหนกันแล้ว ได้ฟังเรื่องนั้น
แล้วคิดว่า หงส์ทั้งสองนั้น ไม่อาจแข่งกับดวงอาทิตย์ จักพากันย่อยยับเสีย
ระหว่างทางเป็นแม่นมั่น เราต้องให้ชีวิตทานแก่หงส์ทั้งสองนั้น แม้พระ-
มหาสัตว์ก็บินไปจับอยู่ที่ยอดเขาอุคนธรเช่นเดียวกัน ครั้นเมื่อดวงอาทิตย์ขึ้น
แล้ว หงส์ทั้งคู่ก็บินถลาขึ้นไปกับดวงอาทิตย์. ฝ่ายพระมหาสัตว์เล่าก็บินไปกับ

หงส์ทั้งสองนั้น. น่องเล็กแข่งไปได้เพียงเวลาสายก็อดโรย ได้เป็นจุดเวลาที่จุดไฟขึ้นที่ข้อต่อแห่งปีกทั้งหลาย. น่องเล็กนั้นจึงให้สัญญาแก่พระโพธิสัตว์ให้ทราบว่ามีเจ้า ฉันบินไม่ไหวแล้ว.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ปลอบเชื่อว่าอย่ากลัวเลยนะ ฉันจักให้ชีวิตแก่เธอ ประคองไว้ด้วยอ้อมปีก ให้เบาใจไปสู่เขาจิตตภูฏ มอบไว้ท่ามกลางฝูงหงส์ บินไปอีกทันดวงอาทิตย์ แล้วบินชโลไปกับน่องกลาง. บินแข่งกับดวงอาทิตย์ไปจนถึงเวลาจวนเที่ยง ก็อดโรย. ได้เป็นจุดเวลาที่จุดไฟขึ้นที่ข้อต่อแห่งปีกทั้งหลาย ลำดับนั้น ก็ให้สัญญาแก่พระโพธิสัตว์ให้ทราบว่า มีเจ้า ฉันไปไม่ไหวละ. พระมหาสัตว์ปลอบโยนหงส์แม่นั้นโดยทำนองเดียวกัน ประคองด้วยอ้อมปีก ไปสู่เขาจิตตภูฏ. ขณะนั้นดวงอาทิตย์ถึงท่ามกลางฟ้าพอดี ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ดำริว่า วันนี้เราจักทดลองกำลังแห่งสระของเราแล้วบินไปด้วยความเร็วรวดเดียวเท่านั้น จับยอดเขาคุณครธกลาขึ้นจากนั้น ใช้กำลังรวดเดียวเหมือนกันทันดวงอาทิตย์ บางคราวก็แข่งไปข้างหน้า บางคราวก็ไล่หลัง ได้คิดว่า อันการบินแข่งกับดวงอาทิตย์ของเราไร้ประโยชน์ เกิดประดังจากการทำในใจโดยไม่แยบคาย เราจะต้องการอะไรด้วยประการนี้ เราจักไปสู่พระนครพาราณสี กล่าวถ้อยคำประกอบด้วยอรรถประกอบด้วยธรรม แก่พระราชาสหยาของเรา. พระมหาสัตว์นั้นหันกลับ เมื่อดวงอาทิตย์ยังไม่ทันโคจรผ่านท่ามกลางฟ้าไปเลย บินเลียบตามท้องจักรวาลทั้งสิ้น โดยที่ สุดถึงที่สุดลดความเร็วลง บินเลียบชมพูทวีปทั้งสิ้น โดยที่ สุดถึงที่สุด ถึงกรุงพาราณสี. พระนครทั้งสิ้นอันมีบริเวณได้ ๑๒ โยชน์ ได้เป็นจุดหงส์กำบังไว้ ชื่อว่าระยะทางไม่ปรากฏเลย ครั้นความเร็วลดลงโดยลำดับช่องในอากาศจึงปรากฏได้. พระมหาสัตว์ผ่อนความเร็วลง ร่อนลงจากอากาศ

ได้จับอยู่ ณ ที่เฉพาะช่องพระสีหบัญชร. พระราชาตรัสว่า สหายของเรามา
ตรัสสั่งให้จัดตั้งตั่งทอง เพื่อให้พระโพธิสัตว์เกาะ ตรัสว่า สหายเอ๋ย เชิญ
ท่านเข้ามาเถิด เกาะที่ตรงนี้เถิด ดังนี้ตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า

ดูก่อนหงส์ เชิญเกาะที่ตั่งทองนี้เถิด การได้เห็น
ท่านชื่นใจฉันจริง ท่านเป็นอิสระในสถานที่นี้ ท่าน
มาถึงแล้ว รังเกียดสิ่งใดที่มีอยู่ในนิเวศน์นี้ จงบอก
สิ่งนั้นให้ทราบเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิธ แปลว่า ที่ตรงนี้พระราชาตรัสหมายเอา
ตั่งทอง. บทว่า นิปต แปลว่า เชิญจับอยู่. ด้วยบทว่า อีสุโรติ นี้
พระราชาตรัสว่า ท่านเป็นผู้ใหญ่ เป็นเจ้าของที่นี่มาแล้ว. บทว่า ยิ อิตฺตฺติ
ความว่า สิ่งใดมีอยู่ในนิเวศน์นี้ ท่านไม่ต้องเกรงใจ จงบอกแก่ฉันถึงสิ่งนั้น

พระมหาสัตว์จับอยู่ที่ตั่งทอง. พระราชารับสั่งให้คนทาช่องปีกของ
พระมหาสัตว์นั้น ด้วยน้ำมันที่หุงซ้ำ ๆ ได้แสนครั้ง รับสั่งให้เอาข้าวตอกคลุก
ด้วยน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวด ใส่จานทองพระราชทาน ทรงกระทำปฏิสันถาร
อันอ่อนหวาน ตรัสถามว่า สหายเอ๋ย ท่านมาล้าพังผู้เดียวไปไหนมาแล้ว.
พระมหาสัตว์นั้นเล่าเรื่องนั้นโดยพิสดาร. ลำดับนั้น พระราชาตรัสกะพระ-
มหาสัตว์นั้นว่า สหายเอ๋ย เชิญท่านแสดงความเร็วชนิดที่แข่งกับดวงอาทิตย์
ให้ฉันดูบ้างเถิด. พระมหาสัตว์จึงทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชหม่อมฉันไม่สามารถ
ที่จะแสดงความเร็วชนิดนั้นได้. พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเชิญเธอแสดง
เพียงขนาดที่พอเห็นสมกันแก่ฉันเถิด. พระมหาสัตว์ทูลว่า ได้ซิ มหาราช

หม่อมฉันจักแสดงความเร็วขนาดที่พอเห็นสมถวาย พระองค์โปรดดำรัสสั่งให้นายขมังธูผู้ยี่งรวดเร็วประชุมกันเถิด. พระราชาทรงให้นายขมังธูประชุมกันแล้ว. พระมหาสัตว์คักนายขมังธูได้ ๔ นาย ซึ่งเป็นเยี่ยมกว่าทุก ๆ คน ลงจากพระราชนิเวศน์ ให้ฝั่งเสาศิลา ณ ท้องพระลานหลวง ให้ผูกลูกศรที่คอของตนจับอยู่ที่ยอดเสา ส่วนนายขมังธูทั้ง ๔ นาย ให้ยื่นฝั่งเสาศิลาผืนหน้าไป ๔ ทิศ ทูลว่า ข้าแต่พระมหาราช คน ๔ คนเหล่านี้ จงยิงลูกศร ๔ ลูกตรงไปทางทิศทั้ง ๔ โดยประดังพร้อมกัน หม่อมฉันจะเก็บลูกศรเหล่านั้นมา มีให้ทันตกดินเลย แล้วทิ้งลงแทบเท้าของคนเหล่านั้น พระองค์ฟังทรงทราบการที่หม่อมฉันไปเก็บลูกศรด้วยสัญญาแห่งเสียงลูกศร แต่หม่อมฉันจักไม่ปรากฏเลย แล้วเก็บลูกศรที่นายขมังธูทั้ง ๔ ยิงไปพร้อมกันทันทีหลุดพื้นไปจากสายแล้ว มาทิ้งลงตรงใกล้ ๆ เท้าของนายขมังธูเหล่านั้น แสดงตนจับอยู่ ณ ยอดแห่งเสาศิลาอันเอง กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราช ความเร็วของหม่อมฉันนี้ มิใช่ความเร็วอย่างสูงสุดดอก มิใช่ความเร็วปานกลาง เป็นความขนาดเลวชั้นโหล่ ข้าแต่พระมหาราช ความเร็วของหม่อมฉันพึงเป็นเช่นนี้ละ พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระราชาทรงถามว่า สหายเอ๋ย ก็และความเร็วอย่างอื่นที่เร็วกว่าความเร็วของท่านนะ ยังมีหรือ. พระมหาสัตว์ กราบทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า อายุสังขารของสัตว์เหล่านี้ ย่อมสิ้น ย่อมสลาย ย่อมถึงความสิ้น เร็วพลันกว่าแม้แต่ความเร็วขนาดสูงสุดของหม่อมฉัน ตั้งร้อยเท่า พันทวีแสนทวี พระมหาสัตว์แสดงความสลายแห่งรูปธรรมทั้งหลาย ด้วยสามารถความดับอันเป็นไปทุก ๆ ขณะด้วยประการฉะนี้. พระราชาทรงสดับคำของพระมหาสัตว์ทรงกลัวต่อมรณภัย ไม่สามารถดำรงพระสติไว้ได้ ชวน

พระกายลี้มเหนือแผ่นดิน. มหาชนพากันถึงความสยดสยอง. พวกอำมาตย์
ต้องเอาน้ำสรงพระพักตร์พระราชฯ ช่วยให้พระองค์ทรงกลับฟื้นคืนพระสติ.
ลำดับนั้น พระมหาสัตว์กราบทูลเตือนว่า ข้าแต่พระมหाराช พระองค์อย่า
ได้ทรงหวาดเกรงเลย เจริญทรงเจริญมรณสติไว้เถิด ทรงประพฤติธรรมไว้เถิด
ทรงกระทำบุญมิให้ท่านเป็นต้นไว้เถิด พระองค์อย่าประมาทเถิด พระเจ้าข้า.
ลำดับนั้น พระราชาเมื่อทรงอ่อนวอนว่า ฉันจักไม่สามารถที่จะอยู่แยกกับ
อาจารย์ผู้สมบูรณ์ด้วยญาณเช่นท่าน ชั่วระยะเวลาอันใกล้ได้ ท่านไปต้องไปสู่
เขาจิตตภูฏ ชี้แจงธรรมแก่ฉัน เป็นอาจารย์ให้โอวาทอยู่ ณ ที่นี้เลยเถิดนะ
จึงตรัสพระคาถา ๒ คาถาว่า

คนบางพวก ย่อมเป็นที่รักของบุคคลบางคน

เพราะได้ฟัง อนึ่ง ความรักของบุคคลบางคน ย่อม
หมดสิ้นไปเพราะได้เห็น คนบางพวกย่อมเป็นที่รัก
เพราะได้เห็นและเพราะได้ฟัง ท่านรักใคร่ฉันเพราะได้
เห็นบ้างไหม.

ท่านเป็นที่รักของฉันเพราะได้ฟัง และเป็นที่รัก
ของฉันยิ่งนัก เพราะอาศัยการเห็น ดูก่อนพญาหงส์
ท่านนำรักนำดูอย่างนี้ เจริญอยู่ในสำนักของฉันเถิด.

คาถาเหล่านั้นมีอธิบายว่า ดูก่อนสหายพญาหงส์ บุคคลจำพวกหนึ่ง
ย่อมนำรักด้วยการฟัง คือดูดีมีใจด้วยได้ฟัง เพราะได้ยินว่า มีคุณอย่างนี้
แต่จำพวกหนึ่งพอเห็นเท่านั้น ความพอใจหมดไปเลย คือความรักหายไปหมด
ปรากฏเหมือนพวกยักษ์ที่มากันมาเพื่อกัดกิน จำพวกหนึ่งเล่า เป็นผู้นำรักได้

ทั้งสถาน คือทั้งได้เห็น ทั้งได้ฟัง เหตุนี้ฉันขอถามท่าน เพราะเห็นฉัน
ท่านจึงรักฉันบ้างหรือไร คือท่านยังจะพึงใจฉันบ้างหรือไม่ แต่สำหรับฉัน
ท่านเป็นที่รักด้วยได้ยิน แน่ละ ยิ่งมาเห็นยิ่งรักนักเทียว ท่านเป็นที่รักนำคุณของ
ฉันเช่นนี้ อย่าไปสู้เขาจิตตฤฎฐ จงอยู่ในสำนักของฉันนี้เถิด.

พระโพธิสัตว์กราบทูลด้วยคาถาว่า

ข้าพระองค์ทั้งหลายได้รับการสักการบูชาแล้ว

เป็นนิตย์ พึงอยู่ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์ แต่
บางครั้งพระองค์ทรงเมาน้ำฉันท์แล้ว จะพึงตรัสสั่งว่า
จงอย่าพญาหงส์ให้ฉันท์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มตุโต จ เอกทา ความว่า ข้าแต่
พระมหाराช พวกหม่อมฉันได้รับบูชาเป็นนิตย์ ก็น่าจะอยู่ในพระราชวัง
ของพระองค์ แต่บางครั้งพระองค์ทรงเมาสุราแล้ว พึงตรัสได้ว่า จงอย่า
พญาหงส์ให้ข้าเกิด ดังนี้ เพื่อจะได้เสวยมังสะ ที่นั้นพวกข้าเฝ้าของพระองค์
ก็จะพึงฆ่าหม่อมฉันอย่างเสียด้วยประการฉะนี้ ครั้งนั้นหม่อมฉันจักกระทำ
อย่างไรได้.

ถ้าคืบนั้น พระราชาเพื่อจะประทานพระปฎิญาแก่พระโพธิสัตว์นั้นว่า
ถ้าเช่นนั้น ฉันจักไม่ดื่มน้ำเมาเป็นเด็ดขาด จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

การดื่มน้ำเมา ซึ่งเป็นที่รักของฉันยิ่งกว่าท่าน

ฉันติเตียนการดื่มน้ำเมานั้น เอาเถอะ ตลอดเวลาที่
ท่านยังอยู่ในนิเวศน์ของฉัน ฉันจักไม่ดื่มน้ำเมาเลย.

ต่อจากนั้น พระโพธิสัตว์ กล่าวคาถา ๖ คาถาว่า

ข้าแต่พระราชา เสียงของสุนัขจิ้งจอกทั้งหลาย
กิติ ของนกทั้งหลายกิติ รู้ได้ง่าย แต่เสียงของมนุษย์
รู้ได้ยากกว่านั้น.

อนึ่ง ผู้ใดเมื่อก่อนเป็นผู้ใจดี คนทั้งหลายนับถือ
ว่าเป็นญาติ เป็นมิตร หรือเป็นสหาย ภายหลังผู้นั้น
กลับกลายเป็นศัตรูไปก็ได้ ใจของมนุษย์รู้ได้ยาก
อย่างนี้.

ใจจดจ่ออยู่ในบุคคลใด แม้บุคคลนั้นจะอยู่ไกล
ก็เหมือนกับอยู่ใกล้ ใจเหินห่างจากบุคคลใด แม้บุคคล
นั้นจะอยู่ใกล้ก็เหมือนกับอยู่ไกล.

ถ้ามีจิตเลื่อมใสรักใคร่กัน ถึงแม้จะอยู่กันคนละ
ฝั่งสมุทร ก็เหมือนอยู่ใกล้ชิดกัน ถ้ามีจิตประทุษร้ายกัน
ถึงแม้จะอยู่ใกล้ชิดกัน ก็เหมือนกับอยู่คนละฝั่งสมุทร.

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ คนที่เป็นศัตรูกันถึงจะ
อยู่ร่วมกัน ก็เหมือนกับอยู่ห่างไกลกัน ข้าแต่พระองค์
ผู้เป็นมิ่งขวัญแห่งรัฐ คนที่รักกันถึงแม้จะอยู่ห่างไกล
กัน ก็เหมือนกับอยู่ร่วมกันด้วยหัวใจ.

ด้วยการอยู่ร่วมกันนานเกินควร คนรักกันย่อม
กลายเป็นคนไม่รักกันได้ ข้าพระองค์ขอทูลลาพระ-
องค์ไป ก่อนที่ข้าพระองค์จะกลายเป็นผู้ไม่เป็นที่รัก
ของพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วสุตติ ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
เป็นความจริง ฟุ่งสัตว์เดียรัจฉานมีหัวใจตรง เพราะเหตุนี้เสียงร้องของฟุ่งสัตว์

เดียรรัจฉานนั้น จึงเข้าใจได้ง่าย แต่ฝูงคนกักขพะ เหตุนั้นคำพูดของฝูงคนนั้น จึงเข้าใจได้ยากกว่า. บทว่า โย ปุพฺพเพ ความว่า บุคคลใด มีใจดีกันก่อน ที่เดียว ก็พอจะนับถือกันอย่างนี้ว่า เธอเป็นญาติของฉัน เป็นมิตรของฉัน เป็นสหายคู่ชีวิตของฉัน ภายหลังคนนั้นเองกลายเป็นผู้เกลียดชัง เป็นไพร่ไป ก็ได้ หัวใจมนุษย์เข้าใจยากเช่นนี้. บทว่า นิวิสติ ความว่า ข้าแต่พระมหากษัตริย์ ใจจดจ่อด้วยอำนาจความรักในบุคคลใด บุคคลนั้นถึงจะอยู่ไกลสุดไกล ก็แนบกับอยู่ในที่ไม่ไกลเลยทีเดียว แต่ใจเหินห่างออกไปในบุคคลใด บุคคลนั้นถึงอยู่ใกล้ ๆ ก็เหมือนอยู่ไกล. บทว่า อนฺโตปิ โส โหติ ความว่า ข้าแต่มหากษัตริย์ เจ้าผู้ใดเป็นสหาย มีจิตเลื่อมใส ผู้นั้นถึงจะอยู่คนละฝั่งทะเล ก็ย่อมเป็นเหมือนอยู่ใกล้ชิด เพราะมีจิตประสานกัน ผู้ใดมีจิตคิดประทุษร้าย ผู้นั้นก็ชื่อว่าอยู่คนละฝั่งทะเล เพราะจิตไม่ประสานกัน. บทว่า เย ทิสฺสา เต ความว่า คนเหล่าใดเป็นผู้มีเวรเป็นข้าศึกกัน ถึงจะอยู่ร่วมกัน คนเหล่านั้นก็เหมือนอยู่ไกลกัน แต่ปวงบัณฑิตผู้สงบระงับ แม้สถิต ณ ที่ห่างไกล คำนี้ถึงกันอยู่ ด้วยใจอันอบรมด้วยเมตตาที่ชื่อว่าเหมือนอยู่ ณ ที่ใกล้. บทว่า ปุรา เต คจฺฉามิ ความว่า หม่อมฉันยังเป็นผู้น่ารักของพระองค์ตราบใด ก็จะขอบังคมลา พระองค์ไปตราบนั้นทีเดียว.

ถ้าดับนั้น พระราชาตรัสกะพระโพธิสัตว์นั้นว่า

เมื่อเราวิงวอนอยู่อย่างนี้ ถ้าท่านมิได้รู้ถึงความ

นับถือของเรา ท่านก็มิได้ทำตามคำวิงวอนของเรา ซึ่ง

จะเป็นผู้ปรนนิบัติท่าน เมื่อเป็นอย่างนี้ เราขอวิงวอน

ท่านว่า ท่านพึงหมั่นมาที่นี้บ่อย ๆ นะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว เจ ความว่า ดูก่อนพญาหงส์ ถ้าท่านจะไม่ยินยอมตามคำวิงวอน ของพวกเราผู้ประคองอัญชติขอยู่เช่นนี้ มิได้กระทำ

ตามถ้อยคำพองพวกเรา ผู้จะปรนนิบัติท่าน เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเราจึง
ขอร้องท่านอย่างนี้. บทว่า ปุณ กยิราติ ปริยาย ความว่า ท่านพึงกำหนด
วาระแห่งการมา ณ ที่นี้ ตามกาลอันสมควร.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระมหาราชาเจ้าผู้เป็นมิ่งขวัญแห่งรัฐ ถ้า
เราอยู่กันเป็นปกติอย่างนี้ อันตรายจักยังไม่มีทั้งแก่
พระองค์และแก่ข้าพระองค์ เป็นอันแน่นอนว่า เรา
ทั้งสองคงได้พบเห็นกันในวันคืนผ่านไปเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอว เจ โน ความว่า ข้าแต่พระมหาราชา
ผู้เป็นมิ่งขวัญแห่งแคว้น พระองค์อย่าทรงเสียพระหทัยเลย เมื่อเราคงอยู่เป็น
ปกติ อันตรายแห่งชีวิตจักไม่มี อันเชื่อได้แน่นอนว่า เราทั้งสองคงต้องพบ
กันแน่ อีกนัยหนึ่ง พระองค์ทรงตั้งพระโอวาทที่หม่อมฉันถวายทั้งหมดนั้น ไว้
ในฐานะแห่งหม่อมฉัน มิได้ทรงประมาท ในโลกสันนิวาส อันมีความเป็นอยู่
ชั่วครู่เช่นนี้ ทรงกระทำบุญมิให้ท่านเป็นอาทิ มิได้ทรงละเมียดศพิชราชธรรม
ดำรงราชย์โดยธรรม เป็นอันแน่นอนว่า เมื่อพระองค์ทรงกระทำตามโอวาท
ของหม่อมฉันเช่นนี้ ก็จักเห็นหม่อมฉันเรื่อยทีเดียว.

พระมหาสัตว์ถวายโอวาทพระราชายังนี้แล้ว ก็บินไปเขาจิตตกุฎแล.

พระศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย แม้ในปางก่อน ถึงเราจะเกิดในกำเนิดดิรัจฉาน ก็เคยชี้แจงความ
ทรพลของอายุสังขาร แสดงธรรมได้เหมือนกันด้วยประการฉะนี้ ประชุม
ชาดกว่า พระราชาในครั้งนั้น ได้มาเป็นอานนท์ น้องเล็ก ได้มาเป็น
โมคคัลลานะ น้องกลางได้มาเป็นสารีบุตร คู่หงส์ที่เหลือได้มาเป็น
พุทธบริษัท ส่วนชวนหงส์ คือเราตถาคตแล.

จบอรรถกถาชวนหงส์ชาดก

๔. จุลนารทกัศสพชาดก

ว่าด้วยพิชเหวเปือกตมและอสรพิช

[๑๗๖๔] ฟืนเจ้าก็มีได้หัก น้ำเจ้าก็มีได้ตักเอามา
แม้กองไฟเจ้าก็มีได้ก่อให้ลุกโพลง เหตุไรหนอ เจ้าจึง
เป็นเหมือนคนโง่เขลาอนชบเขาอยู่.

[๑๗๖๕] ข้าแต่คุณพ่อกัศสปะ ผมอดทนอยู่ใน
ป่าไม่ได้ ผมจะขอลาคุณพ่อไป การอยู่ในป่าลำบาก
ผมปรารถนาจะไปสู่บ้านเมือง.

[๑๗๖๖] ข้าแต่คุณพ่อผู้เป็นดุจพรหม ผู้ออก
จากป่านี้ไปอยู่ ณ ชนบทใด ๆ จะพึงศึกษาขนบ-
ธรรมเนียมที่ชาวชนบทเขาประพฤติกันอย่างไร ขอ
คุณพ่อจงพำสาอนขนบธรรมเนียมนั้นแก่ผมด้วยเถิด.

[๑๗๖๗] ถ้าเข้าละป่า เหง้ามันและผลไม้ในป่า
พึงพอใจอยู่ในบ้านเมือง เจ้าจงตำหนียกจาริตของ
ชนบทนั้นของเราไว้.

[๑๗๖๘] เจ้าจงอย่าเสพของมีพิช จงเว้นเหว
โดยเด็ดขาด อย่าจมอยู่ในเปือกตม ในที่ใกล้อสรพิช
จงเตรียมตัวให้พร้อม.

[๑๗๖๙] ผมขอถาม คุณพ่อกว่าอะไรว่าเป็นพิช
เป็นเหว เป็นเปือกตม เป็นอสรพิชของพรหมจรรย์

ผมถามแล้ว ขอคุณพ่อโปรดบอกความซอঁนั้นแก่ผม
เถิด.

[๑๗๗๐] ดูก่อนพ่อนารทะ น้ำดองในโลกเขา
เรียกชื่อว่าสุรา สุรานั่นทำใจให้อีกheim มีกลิ่นหอม
ทำให้พุดมาก มีรสหวานแหลมปานน้ำผึ้ง พระอริยะ
ทั้งหลายกล่าวสุรานั่น ว่าเป็นพิษของพรหมจรรย์.

[๑๗๗๑] ดูก่อนพ่อนารทะ หญิงในโลกย่อมน่า
บุรุษผู้ประมาทแล้ว หญิงเหล่านั้นย่อมจูงจิตของบุรุษ
ไป เหมือนลมพัดปยุ่นที่หล่นจากต้นไม้ ฉะนั้น นี้
บัณฑิตกล่าวว่าเป็นเหวของพรหมจรรย์.

[๑๗๗๒] ดูก่อนพ่อนารทะ ลาก ธรรมเสริญ
สักการะและการบูชาในตระกูลอื่น ๆ นี้บัณฑิตกล่าว
ว่าเป็นเปือกตมของพรหมจรรย์.

[๑๗๗๓] ดูก่อนพ่อนารทะ พระราชาผู้เป็นใหญ่
ครอบครองแผ่นดินนี้ เจ้าอย่าเข้าไปใกล้พระราชาผู้
เป็นใหญ่ เป็นจอมมนุษย์เช่นนั้น.

[๑๗๗๔] ดูก่อนพ่อนารทะ เจ้าอย่าเที่ยวไปใกล้
บาทมูลแห่งพระราชาทั้งหลาย ผู้เป็นอิสระและเป็น
อธิบดีเหล่านั้น พระราชานั้น บัณฑิตกล่าวว่าเป็น
อสรพิษของพรหมจรรย์.

[๑๗๗๕] บุคคลผู้ต้องการอาหารในเวลาอาหาร
พึงเข้าไปใกล้เรือนใด พึงรู้กุศล คือ อโคจร ๕ ที่ควร

เว้นในสกุลนั้น แล้วพึงเที่ยวแสวงหาอาหารในเรือน
นั้น บุคคลเข้าไปสู่ตระกูลอื่นเพื่อปานะหรือโภชนะ
แล้ว พึงรู้จักประมาณบริโภคนแต่พอควร และไม่พึง
ใส่ใจในรูปหญิง.

[๑๗๗๖] เจ้าองเวไนให้ห่างไกลซึ่งการตั้งคอกโค
ร้านขายสุรา คนเกเร ที่ประหม่อมและชุมทรัพย์ทั้งหลาย
เหมือนบุคคลผู้ไปด้วยยาน เว้นหนทางอันไม่ราบเรียบ
ฉะนั้น.

จบจุลนารทกัศสพชาดกที่ ๔

อรรถกถาจุลนารทกัศสพชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภการประเล้าประโลมของสาวเทื่อ จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้
มีคำเริ่มต้นว่า น เต กุณฺหนิ ภินฺหานิ ดังนี้.

เล่ากันมาว่า ธิดาของสกุลชาวกรุงสาวัตถีผู้หนึ่ง มีอายุประมาณ
๑๕-๑๖ ปี เป็นหญิงมีรูปเลอโฉม แต่ไม่มีใครสู่ขอนาง. ลำดับนั้น มารดา
ของนางคิดว่า ธิดาของเราเป็นสาวแล้ว แต่ไม่มีใครสู่ขอนางเลย เราต้องใช้
นางล่อประเล้าประโลมภิกษุของพระศาสดาคนหนึ่ง เหมือนล่อปลาด้วยเหยื่อ
ให้สึกเสียนได้ แล้วจักอาศัยเธอเลี้ยงชีพ. ครั้งนั้น กุลบุตรชาวกรุงสาวัตถี
ผู้หนึ่ง บวชถวายชีวิตในพระศาสนา ตั้งแต่กาลที่อุปสมบทแล้ว ก็ละทิ้ง

ลิกขาบท เกียจคร้าน มัวแต่ประดับสตรีระอยู่. มหาอุบาสิกาจัดแจงยาสูบและ
ข้าว ขาเทียนโชนียะไว้ในเรือน ยืนที่ประตูเรือนใคร่ครวญบรรดาภิกษุที่
พากันเดินไปในระหว่างถนนสักกรุปหนึ่ง ซึ่งมีท่าทางที่นางสามารถจะเกี่ยวได้
ด้วยรสตัณหา เมื่อขบวนพระผู้ทรงพระไตรปิฎก ผู้ทรงพระอภิธรรม ผู้ทรง
พระวินัย พากันเดินไปกับบริวารเป็นอันมาก ก็ยังไม่เห็นรูปไร ๆ ในกลุ่มที่
พอจะเกาะไว้ได้ ในกลุ่มแห่งพระธรรมกถึกผู้กล่าวธรรมไพเราะก็ดี ในกลุ่ม
แห่งพระผู้สมทานปีณาตเป็นวัตร ผู้เช้นกับวลาหอันกระจายฝอยก็ดี
ผู้เดินไปภายหลังแห่งภิกษุกลุ่มนั้น ก็คงยังไม่เห็นสักกรุปหนึ่งเลย ครั้นเห็น
ภิกษุรูปหนึ่งหยอดยาตาจนถึงขอบตา นุ่งอันตราวาสกทำด้วยผ้าทุกุลพัสดร์
ห่มจีวรเนื้อเกลี้ยงเป็นมันระยับ ประคองบาตรสีเหมือนแก้วมณี กั้นร่มอัน
ชวนใจให้ยินดี ปลอ่ยอินทรีร่างกายล้ำสันอันใหญ่โตกำลังเดินมา คิดว่า
เราอาจเกี่ยวภิกษุนี้ได้ จึงเดินไปไหว้รับบาตร กล่าวว่า นิมนต์มาเถิดเจ้าข้า
พามาเรือนให้นั่งแล้วเลี้ยงดูด้วยข้าวยาสูบเป็นต้น กล่าวกะภิกษุนั้น ผู้ฉันทเสร็จว่า
ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ตั้งแต่บัดนี้ไป พระคุณเจ้าพึงมาที่นี้เท่านั้นนะเจ้าจะ
ตั้งแต่นั้น ภิกษุนั้นก็ไปบ้านนั้นเป็นประจำ ต่อมาได้คืนเคยกัน.

อยู่มาวันหนึ่ง มหาอุบาสิกาขึ้นอยู่ในระยะพอที่เธอจะได้ยิน กล่าวว่า
ในเรือนนี้มีเครื่องอุปโภคบริโภคพอประมาณ แต่ลูกชายหรือลูกเขยอย่างนั้น ที่
สามารถจะตรวจตราเหย้าเรือนไม่มีเลย เธอฟังคำของนาง คิดว่า นางพูดเพื่อ
ประโยชน์อะไรเล่านะ ได้เป็นเหมือนลูกแกะที่หัวใจเข้าไปหน่อย. นางกล่าวกะ
ธิดาว่าเจ้าจงช่วยวนภิกษุนี้ให้เป็นไปในอำนาจของเจ้าให้ได้เถิด. ตั้งแต่นั้นมา
นางก็ประดับกายพริ้วเพรา ช่วยวนเธอด้วยกะบิถกระบวนสตรีต่างๆ. ก็ที่เรียก
นางสาวเทื่อนั้น ไม่พึงเห็นว่า มีร่างกายอ้วน จะอ้วนหรือผอมก็ตาม คงเรียกว่า

สาวเทื้อได้ เพราะหนาไปด้วยวาระประกอบด้วยกามคุณ ๕ ประการ. ก็แลเธอยังหนุ่ม ยังตกอยู่ในอำนาจกิเลส คิดว่า บัดนี้เราคงไม่อาจดำรงอยู่ในพระพุทธศาสนาได้ กล่าวว่ ฉันต้องไปวิหาร มอบบาตรและจีวรแล้ว จักไปที่ตรงโน้น เธอจึงส่งผ้าของฉันไปที่นั่น แล้วไปสู่วิหารมอบบาตรจีวรกราบเรียนพระอาจารย์อุปัชฌาย์ว่า ผมจะสึกละครับ. ท่านเหล่านั้นพาเธอไปสู่สำนักพระศาสดา กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุนี้จักสึกพระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ ข่าว่าเธอจะสึกจริงหรือ เมื่อกราบทูลให้ทรงทราบว่ จริงพระเจ้าข้า จึงตรัสว่า เหตุอะไรให้เธอสึก เมื่อเธอกราบทูลให้ทรงทราบว่ นางสาวเทื้อ พระเจ้าข้า ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ แม้ในครั้งก่อนนางคนนี้ ก็เคยกระทำอันตรายแก่พรหมจรรย์ ก่อความเสื่อมเสียอย่างมหันต์แก่เธอผู้อยู่ในป่า เธอยังจะอาศัยนางนี้คนเดียวกันสึกเสียอีก เพราะเหตุไรเล่า พวกภิกษุพากันกราบทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดง ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในสกุลพราหมณ์ มีสมบัติมากในแคว้นกาสิ เรียนศิลปะสำเร็จตั้งหลักฐาน. ลำดับนั้น ภรรยาของท่านคลอดบุตรคนหนึ่ง ได้ถึงแก่กรรมไป. ท่านได้คิดว่า ความตายมิได้แก่ภรรยาที่รักของเรา ฉันใด ความตายจักต้องมาถึงเราฉันนั้น เราจะต้องการอะไรด้วยฆราวาส บวชเถอะนะ ละกามทั้งหลาย พาลูกชายเข้าสู่หิมพานต์ บวชเป็นฤาษีกับลูกชายนั้น ยังฉานอภิญญาให้เกิด ได้มีเผือกมันและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่ในราวป่า. ครั้งนั้น พวกโจรชาวปัจฉิมคาม เข้าสู่ชนบทปล้นบ้าน จับคนเป็นเชลย ให้ชนข้าวของเดินทางไปสู่ชายแดน. ในกลุ่มเชลยนั้น หญิงสาวผู้หนึ่งงาม ประกอบด้วยปริชาในเชิงล่อลวง. นางคิดว่า โจรเหล่านั้นจับพวกเราไป คงจักใช้สอยอย่าง

ใช้ทาส เราต้องหาอุบายอันหนึ่งหนีไปเสียให้ได้. นางจึงกล่าวว่า นายเจ้าข้า ดิฉันประสงค์จะกระทำสรีริกิจ โปรดหยุดรอสักหน่อยเถิดเจ้าคะ แล้วดวงพวกโจรหนีไป เมื่อท่องเที่ยวไปในป่า บรรลุถึงอาศรมในเวลาเช้า ตอนที่พระโพธิสัตว์ให้ลูกชายเฝ้าอาศรมแล้วไปหาผลาผล จึงย้วยวนดาบสเด็กนั้นด้วยการยินดีในกาม ทำลายศีลเขาเสีย ให้ตกอยู่ในอำนาจตนแล้ว กล่าวว่า เธอจะมาอยู่ในป่าทำอะไร มาเถิดนะ เราพากันไปสู่น้ำ เพราะในถ้ำบ้านนั้น กามคุณมีรูปเป็นต้นหาได้ง่าย. ฝ่ายเขาก็รับคำว่าดี แล้วกล่าวว่า พ่อของฉันไปหาผลาผลมาจากป่า เราทั้งสองพบท่านแล้ว ค่อยไปพร้อมกันเลย. นางคิดว่าดาบสนี้เป็นเด็กกรุ่น ไม่รู้จักอะไร แต่บิดาของเขาคงบวชเมื่อแก่ เขามาแล้วคงโดยดีเราว่า มึงทำอะไรที่นี้ จักดีเราจุดไปโยนทิ้งเสียในป่าก็ได้ เมื่อเขายังไม่มานั้นแหละ เราต้องหนีไปเสีย. ครั้งนั้น นางจึงกล่าวกะเขาว่า ฉันจะไปลวงหน้า เธอพึงไปภายหลังนะ แล้วบอกที่หมายในหนทาง หลบไป. ตั้งแต่กาลที่นางไปแล้ว เขาก็เกิดโทมนัส ไม่กระทำวัตรอะไรๆ เหมือนแต่ก่อน คลุมศีรษะชบเขาอยู่ภายในบรรณศาลา. พระมหาสัตว์นำผลาผลมาเห็นรอยเท้าของนาง คิดอยู่ว่า นี่เป็นรอยเท้าของมาตุคาม ศีลของลูกชายเราคงถูกทำลายแล้วเป็นแน่ พลังเข้าสู่บรรณศาลา วางผลาผลลงเรียบร้อย เมื่อจะถามลูกชายจึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า

พินเจ้าก็มีได้หัก น้ำเจ้าก็มีได้ตัดมา แม้กองไฟ

เจ้าก็มีได้ก่อให้ลูกโพลง เหตุไรหนอ เจ้าจึงเหมือน

คนโง่เขลา นอนชบเขาอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อคฺคปิ เต น หาสีโต ความว่า ทั้งกองไฟเจ้าก็มีได้ก่อให้ลูกสว่าง. บทว่า มนุโทว ความว่า เจ้าเป็นคนไม่มีปัญญา ชบเขาเหมือนคนโง่.

เขาได้ยื่นคำของบิดาแล้ว ลูกขึ้นกราบบิดา เมื่อจะเรียนให้ทราบเพื่อจะ
ไปสู่ที่อยู่ของมนุษย์ จากที่อยู่ในป่า ด้วยความเคารพ จึงกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่คุณพ่อกัสสปะ ผมอดทนอยู่ในป่าไม่ได้

ผมจะขอลาคุณพ่อไป การอยู่ในป่าลำบาก ผมปรารถนา
จะไปสู่บ้านเมือง.

ข้าแต่คุณพ่อผู้เป็นคุณพ่อดี ผู้ออกจากป่านี้ไป
อยู่ ณ ชนบทใด ๆ จะพึงศึกษาขนบธรรมเนียมที่ชาว
ชนบทเขาประพฤตินั้นอย่างไร ขอคุณพ่อจงพำสอน
ขนบธรรมเนียมนั้นแก่ผมด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กสสปามนุตยานิ ต่ ความว่า ข้าแต่
คุณพ่อกัสสปะ ผมขอบอกแก่คุณพ่อ. บทว่า คนฺตเว แปลว่า เพื่อจะไป.
บทว่า อาจารย์ ความว่า ผมอยู่ในชนบทใด เมื่ออยู่ในชนบทนั้น ต้องศึกษา
ต้องทราบ ข้อที่ต้องประพฤติ คือ แบบธรรมเนียมของชนบทอย่างไร โปรค
สั่งสอน โปรคตัดเตือนธรรมนั้นเถิด.

พระมหาสัตว์กล่าวว่า ดิละพ่อ นั้นแสดงจารีตของประเทศแก่เจ้า
แล้วกล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

ถ้าเจ้าละป่า เหง้ามันและผลไม้ในป่า พึงพอใจอยู่
ในบ้านเมือง เจ้าจงสำเหนียกจารีตของชนบทนั้นของ
เราไว้.

เจ้าจงอย่าเสพของมีพิษ จงเว้นหวโดยเด็ดขาด
อย่างมอยู่ในเปือกตม ในที่ใกล้สรพิษ จงเตรียมตัว
ให้พร้อม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺม** ความว่า ถ้าเจ้าชบใจอยู่ใน
แวนแคว้น เจ้าจงสำเหนียกธรรมคือจารีตของชนบท. บทว่า **ยตุโตะ อาสีวิเส**
ความว่า เจ้าพึงประพฤติสำรวม เตรียมพร้อมเที่ยวไปใกล้สรพิช เมื่ออาจ
ก็พึงเว้นสรพิชเสียให้ห่างไกล.

ดาบสกุมารเมื่อไม่รู้เนื้อความของคำที่บิดากล่าวไว้โดยย่อ จึงถามว่า

ผมขอถาม คุณพ่อกล่าวอะไรว่าเป็นพิช เป็นแหว

เป็นเปือกตม เป็นสรพิช ของพรหมจรรย์ ผมถาม

แล้ว คุณพ่อโปรดบอกความข้อนั้นแก่ผมเถิด.

ฝ่ายดาบสโพธิสัตว์ ได้พยากรณ์แก่บุตรว่า

ดูก่อนนารทะ น้ำดองในโลกเขาเรียกว่า สุรา

สุรานั้น ทำใจให้อีกheim มีกลิ่นหอม ทำให้พูดมาก

มีรสหวาน แหลมปานน้ำผึ้ง พระอริยะทั้งหลายกล่าว

สุรานั้น ว่าเป็นพิชของพรหมจรรย์.

ดูก่อนนารทะ หลึงทั้งหลายในโลก ย่อมยำยี้

บุรุษผู้ประมาทแล้ว หลึงเหล่านั้น ย่อมจุงจิตของ

บุรุษไป เหมือนลมพัดปยุ่นุ่นที่หล่นจากต้นไม้ ฉะนั้น

นี้บัณฑิตกล่าวว่า เป็นแหวของพรหมจรรย์.

ดูก่อนนารทะ ลาก สรรเสริญ ลักการะ และ

การบูชาในตระกูลอื่น นี้บัณฑิตกล่าวว่า เป็นเปือกตม

ของพรหมจรรย์.

ดูก่อนนารทะ พระราชาเป็นใหญ่ครอบครอง

แผ่นดินนี้ เจ้าอย่าเข้าไปใกล้พระราชาผู้เป็นใหญ่ เป็น

จอมแห่งมนุษย์เช่นนั้น.

ดูก่อนนารทะ เจ้าอย่าเที่ยวไปใกล้บาทมุลแห่ง
พระราชาทรงหลาย ผู้เป็นอิสระ และเป็นอธิบดีเหล่านั้น
พระราชานั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นอสรพิษของพรหม-
จรรย์.

บุคคลผู้ต้องการอาหารในเวลาอาหาร พึงเข้าไป
ใกล้เรือนใด พึงรู้กุศล คืออโคจร ๕ ที่ควรเว้นในสกุล
นั้นแล้วพึงเที่ยวแสวงหาอาหารในเรือนนั้น บุคคล
เข้าไปสู่ตระกูลอื่นเพื่อปานะหรือโภชนะแล้วพึงรู้จัก
ประมาณบริโภคแต่พอควรและไม่พึงใส่ใจในรูปหญิง.

เจ้าจงเว้นให้ห่างไกลซึ่งการตั้งคอกโค ร้านขาย
สุรา คนเกเร ที่ประชุมและชุมทรัพย์ทั้งหลาย เหมือน
บุคคลผู้ไปด้วยยาน เว้นหนทางอันไม่ราบเรียบฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาสโว ได้แก่ยาพิษอันเป็นเช่นกับน้ำคอง
ดอกไม้เป็นต้น. บทว่า ตทาหุ ความว่า พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสุรานั้นกล่าว
คือน้ำคองว่าเป็นพิษแห่งพรหมจรรย์. บทว่า ปมตฺตํ ได้แก่ ผู้มีสติหลงลืม.
บทว่า ตฺถลภฺภูจฺจว ความว่า เปรียบดังปุยนุ่นที่ถูกลมพัดจากต้นร่วงลงมา.
บทว่า อกฺขาโต แปลว่า อันบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัสแล้ว. บทว่า
สิโลโก ได้แก่ เกียรติคุณ. บทว่า สกฺกาโร ได้แก่ กรรมมีอัญชลีกรรม
เป็นต้น. บทว่า ปุชา ได้แก่ การบูชาด้วยสักการะมีของหอมและระเบียบ
ดอกไม้เป็นต้น. บทว่า ปงฺโก ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวเปือกตม
เพราะอรรถว่า ทำให้จมลง. บทว่า มหนฺเต แปลว่า ถึงความเป็นผู้มีอำนาจ
มาก. บทว่า น เตสํ ปาทโต จเร ความว่า ไม่พึงเที่ยวไปใกล้พระบาท
ของพระราชานั้น คือไม่พึงเข้าถึงราชสกุล. จริงอยู่ พระราชาทั้งหลายทรง

กริ้วแล้ว ย่อมให้ถึงความวอดวายโดยครู่เดียวเท่านั้น เหมือนอสรพิษ
ฉะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บัณฑิตพึงทราบความด้วยอำนาจโทษดังกล่าวแล้วใน
การเข้าไปภายในพระราชวัง. บทว่า **ภคตตุโธ** ความว่า เป็นผู้มีความต้องการ
ด้วยภัย. บทว่า **ยนุตตุถ กุสธั** ความว่า ในบรรดาเรือนที่เจ้าพึงเข้าไป
เรือนใดเป็นกุศล คือ ไม่มีโทษ เจ้าพึงรู้เรือนที่เว้นจากอโคจร ๕ ประการ
พึงเที่ยวแสวงหาอาหารในเรือนนั้น. บทว่า **น จ รูป มนั กเร** ความว่า
เจ้าพึงเป็นผู้รู้จักประมาณในตระกูล แม้เมื่อบริโภคแล้วก็อย่าไว้วางใจในรูปสตรี
ในตระกูลนั้น อย่าลืมหาชีวิตอนามิตในรูปหญิง. บาลีในคัมภีร์ทั้งหลายว่า
คฺฉุจฺ มชฺชํ กิราสยจ ดังนี้ แต่ในอรรถกถา ท่านกล่าว **โคจฺจํ มชฺชํ**
กิราสยจ แล้วกล่าวว่า บทว่า **โคจฺจํ** ได้แก่ ที่โคทั้งหลายพักอยู่. บทว่า
มชฺชํ ได้แก่ โรงสุรา. บทว่า **กิราสํ** ได้แก่ คนผู้เป็นนักเลง และคนเกเร.
บทว่า **สภานิกฺขณานิ จ** ได้แก่ ที่ประชุม ที่ชุมทรัพย์ แห่งเงินและทอง.
บทว่า **อารกา** ความว่าเจ้าพึงเว้นสิ่งทั้งหมดนั้นเสียให้ห่างไกล. บทว่า **ยานิว**
ความว่าเหมือนบุคคลมียานอันเต็มด้วยเนยใสและน้ำมันไปสู่หนทางอันราบเรียบ
ฉะนั้น.

เมื่อบิดากำลังกล่าวสอนอยู่นั้นเอง มาณพกลับได้สติกล่าวว่า ข้าแต่พ่อ
ข้าพเจ้าไม่ควรไปแดนมนุษย์ ลำดับนั้น บิดาได้สอนวิธีเจริญเมตตาเป็นต้น
แก่ดาบสกุมาร ๆ ตั้งอยู่ในโอวาทของบิดา ยังฉานและอภิญญาให้บังเกิด โดย
ไม่นานนัก สองดาบสพ่อลูก มิได้เสื่อมจากฉาน ได้บังเกิดในพรหมโลก.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรงประชุม
ชาดกว่า นางกุมาริกา นี้ ได้มาเป็นนางสาวเทื่อนี้ ดาบสกุมารได้เป็น
ภิกษุผู้กระสัน ส่วนดาบสบิดา คือเราตถาคตนั่นเองแล.

๕. ทุตชาดก

ว่าด้วยการบอกความทุกข์แก่ผู้ที่ควรบอก

[๑๓๗๗] ดูก่อนพราหมณ์ เราส่งทุตทั้งหลายมา เพื่อท่านผู้ฟังอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา ทุตเหล่านั้นถาม ท่าน ท่านก็มีได้บอกให้แจ่มแจ้ง ความทุกข์ที่เกิดขึ้น แก่ท่านนั้น เป็นความตายของท่านมิใช่หรือ.

[๑๓๗๘] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบำรุงรัฐกาตีให้ เจริญ ถ้าความทุกข์เกิดขึ้นแก่พระองค์ ผู้ใดไม่พึง เปลื้องพระองค์จากทุกข์ได้ พระองค์อย่าได้ตรัสบอก ความทุกข์นั้นแก่ผู้นั้น.

[๑๓๗๙] ผู้ใดพึงเปลื้องทุกข์ของบุคคลผู้เกิด- ทุกข์ได้ส่วนเดียวโดยธรรม พึงบอกเล่าแก่ผู้นั้นได้ โดยแท้.

[๑๓๘๐] ข้าแต่พระราชา เสียงของสุนัขจิ้งจอก กิติ ของนกกิติ รู้ได้ง่าย เสียงของมนุษย์รู้ได้ยากยิ่ง กว่านั้น.

[๑๓๘๑] อนึ่ง ผู้ใดเมื่อก่อนเป็นผู้ใจดี คนทั้ง- หลายนับถือว่าเป็นญาติ เป็นมิตรหรือเป็นสหาย ภาย หลังผู้นั้นกลับกลายเป็นศัตรูไปก็ได้ ใจของมนุษย์รู้ได้ ยากอย่างนี้.

[๑๓๘๒] ผู้ใดถูกถามเนื่อง ๆ ถึงทุกข์ของตน
ย่อมบอกในกาลอันไม่ควร ผู้นั้นย่อมมีแต่มิตรผู้แสวง-
หาประโยชน์ แต่ไม่ยินดีร่วมทุกข์ด้วย.

[๑๓๘๓] บุคคลรู้กาลอันควร และรู้จักบัณฑิต
ผู้มีปัญญาว่าใจร่วมกัน แล้วพึงบอกความทุกข์
ทั้งหลายแก่บุคคลผู้เป็นนั้น นักปราชญ์พึงบอกความ
ทุกข์ร้อนแก่ผู้อื่น พึงเปล่งวาจาอ่อนหวานมีประโยชน์.

[๑๓๘๔] อนึ่ง ถ้าบุคคลอดกลั้นความทุกข์ของ
ตนไม่ได้ก็พึงรู้ว่า ประเพณีของโลกนี้จะมีเพื่อถึงความ
สุขสำหรับเราผู้เดียวไม่ได้ นักปราชญ์เมื่อเพ่งเล็งหิริ
และโอตตปปะอันเป็นของจริง พึงอดกลั้นความ
ทุกข์ร้อนไว้ผู้เดียวเท่านั้น.

[๑๓๘๕] ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระองค์ต้อง
การจะหาทรัพย์ให้อาจารย์ จึงเที่ยวไปทั่วแคว้น
นิคม และราชธานีทั้งหลาย.

[๑๓๘๖] ขอกะฤหบดี ราชบุรุษ และพราหมณ์
มหาศาลได้ทองคำ ๗ ลี้ม ทองคำ ๗ ลี้มของข้าพระองค์
นั้นหายเสียแล้ว เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงเศร้าโศก
มาก.

[๑๓๘๗] ข้าแต่พระมหาบุรุษ บุรุษผู้เป็นทูตของ
พระองค์เหล่านั้น ข้าพระองค์คิดรู้ด้วยใจว่า ไม่
สามารถจะปลดเปลื้องข้าพระองค์จากทุกข์ได้ เพราะ
เหตุนั้น ข้าพระองค์จึงไม่บอกแก่บุรุษเหล่านั้น.

[๑๓๘๘] ข้าแต่พระมหाराชา ส่วนพระองค์

ข้าพระองค์คิดรู้ด้วยใจว่า พระองค์สามารถจะ
ปลดเปลื้องข้าพระองค์จากทุกข์ได้ เพราะเหตุนั้น
ข้าพระองค์จึงกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบ.

[๑๓๘๙] พระราชาผู้บำรุงรัฐกาฬิให้เจริญ มี
พระหฤทัยเลื่อมใส ได้พระราชทานทองคำ ๑๔ แพง
แก่พระโพธิสัตว์นั้น.

จบพุทธชาดกที่ ๕

อรรถกถาพุทธชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภการสรรเสริญปัญญาของพระองค์ ตรัสพระธรรมเทศานี้
มีคำเริ่มต้นว่า ทูเต เต พุรุหุเม ปาหสิ ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลาย สนทนากันถึงถ้อยคำปรารภพระคุณของพระศาสดาใน
โรงธรรมสภาว่า อาวุโสทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงดูความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย
ของพระศพลเถิด พระองค์แสดงนางอัปสรทั้งหลาย แก่นันทกุลบุตร แล้ว
ประทานพระอรหัต ทรงประทานผ้าเก่าแก่พระจุลป็นถกะ แล้วประทานพระ-
อรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภทา ทรงประทานดอกปทุมแก่นายช่างทอง แล้ว
ประทานพระอรหัต พระองค์ทรงแนะนำสัตว์ทั้งหลายด้วยอุบายต่าง ๆ อย่างนี้

พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้อย่างเดียวนั้น ที่ตถาคตเป็นผู้ฉลาดในอุบาย โดยรู้อุบายว่า นี่เป็นดังนี้ แม้ในกาลก่อน ตถาคตก็เป็นผู้ฉลาดในอุบายเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมา ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ อยู่ในกรุงพาราณสี ชนบทไม่มีเงินใช้ เพราะพระเจ้าพรหมทัตทรงบีบบังคับชาวชนบทชนเอาทรัพย์ไปหมด. ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณัณณ กาสิกคาม ครั้นเจริญวัยแล้ว ได้ไปเมืองตักกศิลา กล่าวกะอาจารย์ว่า ข้าพเจ้าจักเที่ยวขอเขาโดยธรรม แล้วจักนำเอาทรัพย์มาให้อาจารย์ภายหลัง แล้วเริ่มเรียนศิลปศาสตร์ ครั้นเรียนสำเร็จสอบไล่ได้แล้ว จึงบอกอาจารย์ว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ กระผมจักไปนำทรัพย์ค่าจ้างสอนมาให้ท่าน แล้วออกเที่ยวไปตามชนบทแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ได้ทองคำเจ็ดลิ่ม จึงไปด้วยคิดว่าจะให้อาจารย์ ในระหว่างทางได้ลงสู่เรือเพื่อข้ามแม่น้ำคงคา เรือโคลงไปมาในแม่น้ำนั้น ทองคำของพระโพธิสัตว์ก็ตกน้ำ พระโพธิสัตว์คิดว่า เงินเป็นของหายาก เมื่อเราจะเที่ยวแสวงหาทรัพย์ค่าจ้างสอนตามชนบท ก็จักเน้นช้ำอย่างกระนั้นเลย เราควรนั่งอดอาหาร อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคานี้แหละ พระราชาจักทรงทราบความที่เรานั่งอยู่โดยลำดับ ก็จักส่งพวกอำมาตย์มา เราจักไม่พูดจา กับพวกอำมาตย์เหล่านั้น ลำดับนั้น พระราชาก็จักเสด็จมาเอง เราจักได้ทรัพย์ค่าจ้างสอนในสำนักของพระราชาด้วยอุบายนี้ คิดดังนี้แล้ว ห่มผ้าสาฎกเฉวียงป่า เอาขี้ธูปและสายสิญจน์วางไว้โดยรอบ นั่งอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา ประคองรูปปฏิมาทองคำบนพื้นทราย ซึ่งมีสีดั่งแผ่นเงินจะนั้น.

มหาชนเห็นพระโพธิสัตว์นั่งอดอาหารอยู่ จึงถามว่า ท่านนั่งเพื่ออะไร. พระโพธิสัตว์มิได้กล่าวแก่ใคร ๆ วันรุ่งขึ้น ผู้ที่อยู่บ้านใกล้ประตูพระนคร ได้ฟังว่า พระโพธิสัตว์นั่งอยู่ที่นั่น จึงพากันไปถาม. พระโพธิสัตว์ก็มีได้กล่าวแม่แก่ชนเหล่านั้น. ชนเหล่านั้นเห็นความลำบากของพระโพธิสัตว์ ก็พากันคร่ำครวญหลีกไป. ในวันที่ ๓ ชาวพระนครพากันมา ในวันที่ ๔ อิศรชนพากันมาจากพระนคร ในวันที่ ๕ ราชบุรุษพากันมา ในวันที่ ๖ พระราชาทรงส่งพวกอำมาตย์มา พระโพธิสัตว์ก็มีได้กล่าวแม่แก่ชนเหล่านั้น. ในวันที่ ๗ พระราชาทรงกลัวภัย จึงเสด็จไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์ เมื่อจะตรัสถาม จึงตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เราส่งทูตทั้งหลายมาเพื่อท่านผู้
เพ่งอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา ทูตเหล่านั้นถามท่าน ท่าน
ก็มีได้บอกให้แจ่มแจ้ง ความทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่ท่านนั้น
เป็นความตายของท่านมิใช่หรือ ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตูยหิ มตฺ นู เต ความว่า ดูก่อนพราหมณ์ ความทุกข์ซึ่งเกิดแก่ท่านนั้น เป็นความตายของท่านมิใช่หรือ ท่านจึงไม่บอกแก่คนอื่น.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์จะบอกแก่ผู้ที่สามารถจะนำทุกข์ไปได้เท่านั้น ไม่บอกแก่ผู้อื่น แล้วกล่าวคาถา ๗ คาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบำรุงรัฐกาตีให้เจริญ ถ้า
ความทุกข์เกิดขึ้นแก่พระองค์ ผู้ใดไม่พึงเปลื้องทุกข์
จากพระองค์ได้ พระองค์อย่าได้ตรัสบอกความทุกข์
นั้นแก่ผู้นั้น.

ผู้ใดฟังเปลื้องทุกข์ของบุคคลผู้เกิดทุกข์ ได้
ส่วนเดียวโดยธรรม ฟังบอกเล่าแก่ผู้นั้นได้โดยแท้.

ข้าแต่พระราชา เสียงของสุนัขจิ้งจอกก็ดี ของ
นกก็ดี รู้ได้ง่าย เสียงของมนุษย์รู้ได้ยากยิ่งกว่านั้น.

อนึ่ง ผู้ใดเมื่อก่อนเป็นผู้ใจดี คนทั้งหลายนับถือ
ว่าเป็นญาติ เป็นมิตรหรือเป็นสหาย ภายหลังผู้นั้น
กลับกลายเป็นศัตรูไปได้ ใจของมนุษย์รู้ได้ยาก
อย่างนี้.

ผู้ใดถูกถามเนื่อง ๆ ถึงทุกข์ของตน ย่อมบอก
ในกาลไม่ควร ผู้นั้นย่อมมีแต่มิตรผู้แสวงหาประโยชน์
แต่ไม่ยินดีร่วมทุกข์ด้วย.

บุคคลรู้กาลอันควร และรู้จักบัณฑิตผู้มีปัญญา
มีใจร่วมกันแล้ว ฟังบอกความทุกข์ทั้งหลายแก่บุคคล
ผู้เช่นนั้น นักปราชญ์ฟังบอกความทุกข์ร้อนแก่บุคคล
อื่น ฟังเปล่งวาจาอ่อนหวานมีประโยชน์.

อนึ่ง ถ้าบุคคลอดกลั้นความทุกข์ของตนไม่ได้
ก็พึงรู้ว่า ประเพณีของโลกนี้ จะมีเพื่อถึงความสุข
สำหรับเราผู้เดียวไม่ได้ นักปราชญ์เมื่อฟังเสียงหิริและ
โอตปปะอันเป็นของจริง ฟังอดกลั้นความทุกข์ร้อน
ไว้ผู้เดียวเท่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อูปุชเช ความว่า ถ้าความทุกข์พึง
เกิดขึ้นแก่พระองค์. บทว่า มา อกุขาหิ แปลว่า จงอย่าบอก. บทว่า

ทพพิชานคร ความว่า ถ้อยคำของมนุษย์รู้ได้ยากยิ่งกว่าถ้อยคำของสัตว์
ดิรัจฉาน เพราะเหตุนั้น คือเพราะไม่รู้โดยต้องแท้ ไม่เพียงบอกทุกข์ของตน
ซึ่งไม่สามารถจะนำไปได้. บทว่า **อปี เจ** ความว่า เพราะท่านกล่าวไว้ใน
กาลาแล้ว. บทว่า **อนานุปฏิโธ** แปลว่า ถูกถามบ่อย ๆ. บทว่า **ปเวทเย**
แปลว่า ย่อมกล่าว. บทว่า **อกาลรูป** แปลว่า ในกาลอันไม่สมควร. บทว่า
กาลี ความว่า ตลอดกาลที่พูดถึงความลับของตน. บทว่า **ตถาวิหตุส**
ความว่า รู้จักบรูษผู้เป็นบัณฑิต ว่าผู้ใดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับตนแล้ว
จึงบอกแก่บุคคลเช่นนั้น. บทว่า **ติปุปานิ** แปลว่า ทุกข์. บทว่า **สเจ**
ความว่า ถ้าว่าบุคคลอดกลั้นความทุกข์ของตนไม่ได้ จึงรู้ว่าเป็นนำที่ของตน
ในเมื่อเรี่ยวแรงแห่งชาติชายตนหรือของผู้อื่นมีอยู่. บทว่า **นिति** ความว่า
ประเพณีโลกเป็นอย่างไร อธิบายว่า โลกธรรม ๘. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังนี้
ว่า ถ้าประเพณีของโลกนี้ จะมีเพื่อถึงความสุขสำหรับเราเท่านั้นไม่ได้ ขึ้นชื่อว่า
ผู้จะพ้นไปจากโลกธรรมทั้ง ๘ ประการที่เกิดขึ้นแล้วย่อมไม่มี เมื่อเป็นเช่นนี้
นักปราชญ์ผู้ปรารถนาแต่ความสุข เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยhiriและโอตตปปะ ไม่เพียง
ทำกรรมที่เชื่อว่ายกทุกข์ให้แก่ผู้อื่น และเราก็มีhiriและโอตตปปะ เพราะเหตุนั้น
นักปราชญ์เมื่อฟังhiriโอตตปปะในตนซึ่งเป็นของมีจริง ไม่เพียงบอกแก่บุคคลอื่น
ฟังนอนปรับทุกข์อยู่แต่ผู้เดียว.

พระมหาสัตว์ครั้งนั้นแสดงธรรมถวายพระราชาด้วยคาถา ๗ คาถาอย่างนี้
แล้ว เมื่อจะแสดงความที่ตนแสวงหาทรัพย์เพื่ออาจารย์ได้กล่าวคาถา ๔ คาถา
ว่า

ข้าแต่พระมหाराช ข้าพระองค์ต้องการจะหา
ทรัพย์ให้อาจารย์ จึงเที่ยวไปทั่วแคว้นแคว้นนิคม และ
ราชธานีทั้งหลาย.

ขอกะถุหบดี ราชบุรุษและพราหมณ์มหาศาล
ได้ทองคำ ๗ ลี้ม ทองคำ ๗ ลี้มของพระองค์นั้นหาย
เสียแล้ว เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงเสร์โศกมาก.

ข้าแต่พระมหाराช บุรุษผู้เป็นทูตของพระองค์
เหล่านั้น ข้าพระองค์คิดรู้ด้วยใจว่า ไม่สามารถจะ
ปลดเปลื้องข้าพระองค์จากทุกข์ได้ เพราะเหตุนั้น
ข้าพระองค์จึงไม่บอกแก่บุรุษเหล่านั้น.

ข้าแต่พระมหाराช ส่วนพระองค์ ข้าพระองค์
คิดรู้ด้วยใจว่า พระองค์สามารถจะปลดเปลื้องข้าพระ-
องค์จากทุกข์ได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงกราบทูล
ให้พระองค์ทรงทราบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภิกขุมาโน ความว่า ขอยู่กะถุหบดี
เป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า เต เม ความว่า เมื่อข้าพระองค์ข้ามแม่น้ำคงคา
ทองของพระองค์ ๗ ลี้มหายเสียแล้ว คือตกไปในแม่น้ำคงคา. บทว่า ปุริสา เต
ความว่า ข้าแต่มหाराช บุรุษผู้เป็นทูตของพระองค์. บทว่า มนสถานูวิจินิตา
ความว่า ข้าพระองค์รู้ว่าคนเหล่านั้น ไม่สามารถจะปลดเปลื้องข้าพระองค์ให้
พ้นจากทุกข์ได้. บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์จึงไม่
บอกทุกข์ของตนแก่เขาเหล่านั้น. บทว่า ปเวทยิ แปลว่า ได้แจ้งไว้แล้ว.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

พระราชาผู้บำรุงรัฐกาสิใหญ่ มีพระหฤทัยเลื่อม
ใส ได้พระราชทานทองคำ ๑๔ แท่ง แก่พระโพธิสัตว์
นั้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๖ - หน้าที่ 263

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชาตรูปมเย** ความว่า ได้ทรงพระราชทาน
ทองคำ ๑๔ แท่งแก่พระโพธิสัตว์นั้น.

พระมหาสัตว์ถวายโอวาทแก่พระราชแล้ว ให้ทรัพย์แก่อาจารย์บำเพ็ญ
กุศลมีทานเป็นต้น แม้พระราชกดำรงอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ ครองราช
สมบัติโดยธรรม แล้วชนทั้งสองก็ไปตามยถากรรม.

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนານี้มาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่ตถาคตเป็นผู้ฉลาดในอุบาย แม้ในกาลก่อน
ตถาคตก็เป็นผู้ฉลาดในอุบายเหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า **พระราช**
ในครั้งนั้นได้มาเป็นพระอานนท์ อาจารย์ได้มาเป็นพระสารีบุตร ส่วน
มาณพ คือเราตถาคตนั้นแล.

จบอรรถกถาพุทธชาดก

๖. กาลิงคโพธิชาดก

ว่าด้วยการพยากรณ์ที่อันเป็นชัยภูมิ

[๑๗๕๐] พระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่ากาลิงคะ ได้ทรงสั่งสอนมนุษย์ทั่วแผ่นดินโดยธรรม ได้เสด็จไปสู่ที่ใกล้ต้นโพธิ์ ด้วยช้างทรงมีอานุภาพมาก.

[๑๗๕๑] การทวาชปุโรหิตชาวกาลิงครรัฐ พิจารณาอุภูมิภาคแล้ว จึงประคองอัญชติ กราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นบุตรแห่งดาบสชื่อกาลิงคะว่า

[๑๗๕๒] ข้าแต่พระมหाराชา ขอเชิญพระองค์เสด็จลงเถิด ภูมิภาคนี้อันพระพุทธรเจ้าผู้เป็นสมณะทรงสรรเสริญแล้ว พระพุทธรเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้โดยยิ่ง มีพระคุณหาประมาณมิได้ ย่อมไพโรจน์ ณ ภูมิภาคนี.

[๑๗๕๓] หล้าและเรือเถาทั้งหลายในภูมิภาคส่วนนี้ ม้วนเวียนโดยทักษิณาวฏ ภูมิภาคส่วนนี้เป็นที่ไม่หวั่นไหวแห่งแผ่นดิน (เมื่อกัลป์จะตั้งขึ้น ย่อมตั้งขึ้นก่อนเมื่อกัลป์พิเนาศกพิเนาศภายหลัง) ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระองค์ได้สดับมาอย่างนี้.

[๑๗๕๔] ภูมิภาคส่วนนี้ เป็นมณฑลแห่งแผ่นดินอันทรงไว้ซึ่งภูตทั้งปวง มีสาครเป็นขอบเขต ขอเชิญพระองค์เสด็จลง แล้วทรงกระทำการนอบน้อมเถิดพระเจ้าข้า.

[๑๗๕๕] ช้างกฤษณขรตัวประเสริฐ เกิดในตระกูล อุโบสถย่อมไม่เข้าไปใกล้ประเทศนั้นเลย ด้วยเหตุมี ประมาณเท่านี้.

[๑๗๕๖] ช้างตัวประเสริฐนี้ เป็นช้างเกิดแล้วใน ตระกูลอุโบสถโดยแท้ ถึงกระนั้น ก็ไม่อาจจะเข้าไป ใกล้ประเทศมีประมาณเท่านี้ได้ ถ้าพระองค์ยังทรง สงสัยอยู่ ก็จงทรงไล่ช้างพระที่นั่งไปเถิด.

[๑๗๕๗] พระเจ้ากาลิงคะทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงทรงใคร่ครวญถ้อยคำของปุโรหิตผู้ชำนาญการพยา- กรณ์ว่า เราจักรู้ถ้อยคำของปุโรหิตนี้ว่าจริงหรือไม่จริง อย่างนี้แล้ว ทรงไล่ช้างพระที่นั่งไป.

[๑๗๕๘] ฝ่ายช้างพระที่นั่งนั้น ถูกพระราชฯ ทรงไล่ไปแล้ว ก็เปล่งเสียงอุณนกระเรียนแล้วถอย- หลังทรุดคุดลง ดั่งอดทนภาระหนักไม่ได้.

[๑๗๕๙] ปุโรหิตภารทวาชะชาวกาลิงครรัฐ รู้ว่า ช้างพระที่นั่งสิ้นอายุแล้ว จึงรีบกราบทูลพระเจ้า- กาลิงคะว่า ข้าแต่พระมหाराชา ขอเชิญเสด็จไปทรง ช้างพระที่นั่งเชือกอื่นเถิด ช้างพระที่นั่งเชือกนี้สิ้นอายุ แล้ว พระเจ้าข้า.

[๑๗๖๐] พระเจ้ากาลิงคะทรงสดับคำนั้นแล้ว จึง รีบเสด็จไปทรงช้างพระที่นั่งเชือกใหม่ เมื่อพระราชฯ เสด็จก้าวไปพ้นแล้ว ช้างพระที่นั่งที่ตายแล้วก็ล้มลง

ณ พื้นดินที่นั่นเอง ถ้อยคำของบุโรहित ผู้ชำนาญ
การพยากรณ์เป็นอย่างใด ช้างพระที่นั่งเป็นอย่างนั้น.

[๑๘๐๑] พระเจ้ากาลิงคะได้ตรัสกะพราหมณ์
ภารทวาชะ ชาวกาลิงครรัฐอย่างนี้ว่า ท่านเป็นสัมพุทธะ
รู้เห็นเหตุทั้งปวงโดยแท้.

[๑๘๐๒] กาลิงคพราหมณ์ เมื่อไม่รับคำสรร-
เสริญนั้นจึงได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชา ข้า
พระองค์เป็นผู้ชำนาญการพยากรณ์ชื่อว่าพุทธะผู้รู้เหตุ
ทั้งปวงก็จริง.

[๑๘๐๓] แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นพระสัพ-
พัญญด้วย เป็นพระสัพพวิทูด้วย ย่อมรู้เหตุทั้งปวงด้วย
พระญาณเป็นเครื่องกำหนด ข้าพระองค์รู้เหตุทั้งปวง
ได้เพราะกำลังแห่งอาคม พระพุทธเจ้าทั้งหลาย รู้เหตุ
ทั้งปวงได้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ.

[๑๘๐๔] พระเจ้ากาลิงคะ ทรงนำเอามาลาและ
เครื่องอุปโลภพร้อมด้วยดนตรีต่าง ๆ ไปบูชาพระมหา-
โพธิ์แล้ว รับสั่งให้กระทำกำแพงแวดล้อม.

[๑๘๐๕] รับสั่งให้เด็ดดอกไม้ประมาณหกหมื่น
เล่มเกวียนมาบูชาโพธิมณฑลอันเป็นอนุตริยะ แล้ว
เสด็จกลับ.

จบกาลิงคโพธิชาดกที่ ๖

อรรถกถากาลิงคชาดก*

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ-
ปรารภการบูชามหาโพธิ์ ที่พระอนนทเถระการทำแล้ว ตรัสพระธรรม
เทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า ราชา กาลิงโค จกกวตฺติ ดังนี้.

ความพิสดารว่า พระตถาคตเสด็จหลีกจาริกไปตามชนบท เพื่อ
ประโยชน์จะทรงสงเคราะห์เวไนยสัตว์ ชาวกรุงสวดีต่างถือของหอมและ
ดอกไม้เป็นต้นไปยังพระเชตวัน ไม่ได้ปูชนียสถานอย่างอื่นไปวางไว้ที่ประตู
พระคันธกุฎี ด้วยเหตุนี้ เขาก็มีความปรามोधกันอย่างยิ่ง. ท่านอนาถปิณฑิก
มหาเศรษฐีทราบเหตุนี้แล้ว จึงไปยังสำนักพระอนนทเถระ ในเวลาที่
พระตถาคตเสด็จมาพระเชตวัน กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อพระตถาคต
เสด็จหลีกจาริกไป พระวิหารนี้ไม่มีปัจจัย มนุษย์ทั้งหลายไม่มีสถานที่บูชา
ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ขอโอกาสเถิดท่านเจ้าข้า ขอท่านจงกราบทูล
ความเรื่องนี้แต่พระตถาคต แล้วจงรู้ที่ที่ควรบูชาสักแห่งหนึ่ง.

พระอนนทเถระรับว่า ดีละ แล้วทูลถามพระตถาคตว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ เจดียมีกี่อย่าง. พระศาสดาตรัสตอบว่า มีสามอย่างอนนท.
พระอนนทเถระทูลถามว่า สามอย่างอะไรบ้างพระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า
ธาตุเจดีย ๑ ปรีโถกเจดีย ๑ อุทเทสิกเจดีย ๑. พระอนนทเถระทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์เสด็จจาริกไป ข้าพระองค์อาจกระทำเจดีย
ได้หรือ. พระศาสดาตรัสว่า อนนท สำหรับธาตุเจดียไม่อาจทำได้ เพราะ
ธาตุเจดียนั้น จะมีได้ในกาลที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว สำหรับอุทเทสิกเจดีย
ก็ไม่มีวัตถุปรากฏ เป็นเพียงเนื่องด้วยตถาคตเท่านั้น ต้นมหาโพธิ์ที่พระพุทธเจ้า
บาลีเป็น กาลิงคโพธิชาดก*

อาศัยเป็นที่ตรัสรู้ ถึงพระพุทธเจ้าจะยังทรงพระชนม์อยู่ก็ตาม ปรีณิพพานแล้ว ก็ตาม เป็นเจดีย์ได้เหมือนกัน. พระอานนท์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์เสด็จหลีกไป พระมหาวิหารเขตวันหมดที่พึ่งอาศัย มนุษย์ทั้งหลาย ไม่ได้สถานที่เป็นที่บูชา ข้าพระองค์จักนำพืชจากต้นมหาโพธิมาปลูกที่ประตู พระเขตวัน พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า ดีแล้วอานนท์ เธอจงปลูกเถิด เมื่อเป็นเช่นนั้น ในพระเขตวันก็จักเป็นดังตาคอดอยู่เป็นนิตย์. พระอานนท์เถระ บอกแก่พระเจ้าโกศล อนาคตปิณฑิกมหาเศรษฐี และนางวิสาขา มหาอุบาสิกา เป็นต้น ให้ขุดหลุม ณ ที่เป็นที่ปลูกต้นโพธิที่ประตูพระเขตวัน แล้วกล่าวกะ พระมหาโมคคัลลานเถระว่า ท่านขอรับ กระผมจักปลูกต้นโพธิที่ประตูพระเขตวัน ท่านช่วยนำเอาลูกโพธิสุกจากต้นมหาโพธิให้กระผมทีเถิด.

พระมหาโมคคัลลานเถระรับว่า ดีละ แล้วหะไปยังโพธิมณฑล เอาจีวรรับลูกโพธิที่หล่นจากขั้วแต่ยังไม่ถึงพื้นดิน ได้แล้วนำมาถวายพระอานนทเถระ. พระอานนทเถระได้แจ้งความพระเจ้าโกศลเป็นต้นว่า เราจักปลูกต้นโพธิในที่นี้. พระเจ้าโกศลให้ราชบุรุษถือเครื่องอุปกรณ์ทุกอย่างเสด็จมาพร้อมด้วยบริวารใหญ่ในเวลาเย็น. อนาคตปิณฑิกมหาเศรษฐี มหาอุบาสิกา วิสาขา และผู้มีศรัทธาอื่น ๆ ก็ได้ทำเช่นนั้น.

พระอานนทเถระ ตั้งอ่างทองใบใหญ่ไว้ในที่ที่ปลูกต้นโพธิ ให้เจาะก้นอ่างแล้วให้ลูกโพธิสุกแก่พระเจ้าโกศล ทูลว่า มหาบพิตร พระองค์จงปลูกโพธิสุกนี้เถิด พระเจ้าโกศลทรงพระดำริว่า ความเป็นพระราชามิได้ดำรงอยู่ตลอดไป ควรที่เราจะให้อนาคตปิณฑิกมหาเศรษฐีปลูกต้นโพธินี้ ทรงดำริดังนี้ แล้วได้วางลูกโพธิสุกนั้นไว้ในมือของมหาเศรษฐี. อนาคตปิณฑิกมหาเศรษฐีรวบรวมเปลือกตมที่มีกลิ่นหอมแล้ว ฝังลูกโพธิสุกไว้ในเปลือกตมนั้น

พอลูกโพธิ์พื้นมือมหาเศรษฐี เมื่อชนทั้งปวงกำลังแลดูอยู่ ได้ปรากฏลำต้นโพธิ์ประมาณเท่าองุ่น สูงห้าสิบศอก แดกกิ่งใหญ่ห้ำกึ่งๆ ละห้าสิบศอกคือในทิศทั้งสี่และเบื้องบน ต้นโพธิ์นั้นเป็นต้นไม้ใหญ่กว่าต้นไม้ใหญ่ในป่าตั้งขึ้นในทันใดนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้.

พระราชารับสั่งให้เอาหม้อทองคำและหม้อเงิน ๘๐๐ หม้อ ใส่น้ำหอมเต็ม ประดับด้วยดอกบัวเขียว สูงขึ้นมาหนึ่งศอกเป็นต้น ตั้งเป็นแถวแวดล้อมต้นมหาโพธิ์ แล้วรับสั่งให้ทำแท่นสำเร็จด้วยรัตนะเจ็ด โปรรยปรายผสมทองสร้างกำแพงล้อมรอบ ทำซุ้มประตูสำเร็จด้วยรัตนะ ๗ เครื่องสักการะได้มีเป็นอันมาก. พระอานนทเถระเข้าไปเฝ้าพระตถาคต กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงประทับนั่ง ณ โคนต้นโพธิ์ที่ข้าพระองค์ปลูก เข้าสมาบัติที่ข้าพระองค์เข้า ณ โคนต้นมหาโพธิ์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน. พระศาสดาตรัสว่า พุทโธอะไร อานนท์ เมื่อเรานั่งเข้าสมาบัติที่ได้เข้าแล้ว ณ มหาโพธิ์มณฑล ประเทศอื่นก็ไม่อาจที่จะทรงอยู่ได้. พระอานนท์เถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน ขอพระองค์จงใช้สอยโคนต้นโพธิ์นั้น ด้วยความสุขเกิดแก่สมาบัติ โดยกำหนดว่าใกล้ภูมิประเทศนี้เกิด. พระศาสดาทรงใช้สอยโคนต้นโพธิ์นั้น ด้วยความสุขเกิดแก่สมาบัติตลอดราตรีหนึ่ง.

พระอานนท์เถระถวายพระพรแต่พระเจ้าโกศลเป็นต้น ให้ทำการฉลองต้นโพธิ์. และต้นโพธิ์เมื่อนั้น ก็ปรากฏว่า อานนท์โพธิ์ทีเดียว เพราะเป็นต้นไม้ที่พระอานนท์ปลูกไว้. ครั้งนั้นภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า ท่านพระอานนท์ เมื่อตถาคตยังดำรงอยู่ ให้ปลูกต้นโพธิ์แล้วบูชาอย่างมากมาย พระเถระมีคุณมากน่าอัศจรรย์จริง. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คู่ก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย บัดนี้พวกเรอนั่งสนทนากันด้วยอะไรหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนอาณนทก็ได้พามนุษย์ในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ พร้อมด้วยทวีปบริวาร ให้นำของหอมและดอกไม้เป็นอันมากไปกระทำการฉลองต้นโพธิ์ ณ มหาโพธิมณฑลเหมือนกันดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาเล่าดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล พระเจ้ากาลิงคราชเสวยราชสมบัติอยู่ในทันตปุรนคร แคว้นกาลิงคะ. พระองค์มีพระราชโอรสของพระองค์ คือ มหากาลิงคะองค์หนึ่ง จุลกาลิงคะองค์หนึ่ง ในสององค์นั้น องค์พี่ พวกโหรทำนายว่าจักได้ครองราชสมบัติ เมื่อพระราชบิดาล่วงลับไปแล้ว แต่องค์น้องพวกโหรทำนายว่า จักบวชเป็นฤาษีเที่ยวภิกขาจาร แต่โอรสขององค์น้องจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ.

ต่อมาภายหลัง เมื่อพระราชบิดาล่วงลับไป พระราชโอรสองค์พี่เป็นพระราชา องค์น้องเป็นอุปราช. อุปราชนั้น ได้มีมานะขึ้นเพราะบุตรเป็นเหตุว่าได้ยินว่า ลูกของเราจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ. พระราชานั้นทรงอดทนอยู่ไม่ได้จึงรับสั่งกะอำมาตย์รับใช้คนหนึ่งว่า เจ้าจงจับเจ้าจุลกาลิงคะ. อำมาตย์นั้นไปกราบทูลว่า ข้าแต่พระกุมาร พระราชาประสงค์จะจับพระองค์ ของจงรักษาชีวิตของพระองค์ไว้. อุปราชได้เอาของสามอย่างของพระองค์ คือ พระราชลัญจกร ฝ้ากัมพลเนื้อละเอียด และพระขรรค์ แสดงแก่อำมาตย์รับใช้แล้วตรัสว่า ท่านทั้งหลายพึงให้ราชสมบัติแก่บุตรของเราด้วยสัตยญานี้ แล้วเสด็จเข้าป่า สร้างอาศรมในภูมิประเทศที่รื่นรมย์ บวชเป็นฤาษีอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ.

แม้ในแคว้นมัททราช พระอักรมเหสีของพระเจ้ามัททราชในสาคลนคร ประสูติพระธิดา. พวกโหรทำนายพระธิดาว่า พระธิดานี้จักเที่ยวภิกขาจาร

เลี้ยงชีพ แต่พระโอรสของพระนางจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ. พระราชา
ชาวชมพูทวีปได้สดับเหตุดังนั้น จึงมาล้อมพระนครพร้อมกัน. พระเจ้า
มัททราชทรงดำริว่า ถ้าเราให้ธิดานี้แก่พระราชองค์หนึ่ง พระราชาที่เหลือ
ก็จักโกรธ เราจักรักษาธิดาของเราไว้ จึงพาพระธิดาและพระอัศรมเหสีปลอม
พระองค์หนึ่งเข้าไป สร้างอาศรมอยู่ทางเหนืออาศรมของกาลิงคกุมาร เลี้ยงชีพ
ด้วยมวตผลาหารอยู่ ณ ที่นั้น. พระชนกชนนีทรงดำริว่า เราจักรักษาธิดาอยู่
ในอาศรม แล้วไปหาผลาหาร. ในเวลาที่พระชนกชนนีไป พระธิดาได้อา
ดอกไม้ต่าง ๆ มาทำเป็นเทริดดอกไม้แล้ววางไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา จนเกิด
เป็นเหมือนคันบันได. ที่นั้นมีต้นมะม่วงที่งามช่อม้อยู่ต้นหนึ่ง พระธิดาขึ้นเล่น
บนต้นมะม่วง แล้วพาเทริดดอกไม้ไป.

วันหนึ่ง เทริดดอกไม้ไปคล้องพระเศียรของกาลิงคกุมารผู้กำลัง
ทรงสนานอยู่ในแม่น้ำคงคา. พระกาลิงคกุมารแลดูแล้ว ทรงพระดำริว่า เทริด
ดอกไม้นี้ หญิงคนหนึ่งกระทำ แต่ไม่ใช่หญิงเก่าทำ เป็นหญิงสาวทำ เราจัก
ตรวจตราดูก่อน จึงไปเหนื่อน้ำคงคาด้วยอำนาจกิเลส ได้สดับเสียงของพระธิดา
ผู้นั่งอยู่บนต้นมะม่วงร้องเพลงด้วยเสียงอันไพเราะ จึงเสด็จไปที่โคนต้นไม้
ทอดพระเนตรเห็นพระธิดา จึงตรัสถามว่า แม่นางผู้มีพักตร์อันเจริญ ท่าน
เป็นใคร. พระธิดาตอบว่า เราเป็นมนุษย์. พระกุมารตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น
ท่านจงลงมา. พระธิดาตรัสว่า นายเราเป็นกษัตริย์ไม่อาจลงไปได้. พระกุมาร
ตรัสว่า ที่รัก ฉันเป็นกษัตริย์เหมือนกัน ท่านจงมาเถิด. พระธิดาตรัสว่า
นาย คนมิใช่เป็นกษัตริย์ได้ด้วยเหตุสักว่าถ้อยคำเท่านั้น ถ้าท่านเป็น
กษัตริย์ ขอท่านจงกล่าวมาษาของกษัตริย์เถิด. คนทั้งสองนั้นต่างกล่าวมาษา
กษัตริย์กะกันและกัน. เมื่อคนทั้งสองอยู่ด้วยความรักใคร่ พระราชธิดาก็ตั้ง

ครรรภ์ โดยครบ ๑๐ เดือนก็ประสูติพระราชโอรส ซึ่งสมบูรณ์ด้วยบุญลักษณะ
อันอุดม. พระชนกชนนีได้ขนานนามว่า กาลิงคะ. กาลิงคกุมารนั้นเจริญวัย
สำเร็จการศึกษาศิลปวิทยาทุกอย่าง ในสำนักของพระชนกและพระอัยกา.
ลำดับนั้น พระชนกของกาลิงคกุมารนั้น ตรวจดูดวงดาวก็ทราบว่ามีชายสวรรคต
แล้ว จึงบอกบุตรว่า พ่ออย่าอยู่ในป่าเลย พระเจ้ามหากาลิงคะผู้เป็นลุงของพ่อ
สวรรคตแล้ว พ่อจงไปยังทันตปุรนคร ครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์เถิด แล้ว
มอบพระขำมรงค์ฝ้ายกัมพลและพระขรรค์ ซึ่งพระองค์นำมาให้แล้วตรัสสั่งว่า พ่อ
ในทันตปุรนคร อำมาตย์ผู้ประพฤติประโยชน์ของเรามีอยู่ที่ถนนโน้น พ่อจง
เหาะลงไปที่กลางที่นอนในเรือนของเขา แล้วแสดงรัตนะสามประการนี้ แล้ว
บอกความที่เจ้าเป็นโอรสของเราแก่เขา เขาจักช่วยเจ้าให้ได้ครองราชสมบัติ.

กาลิงคกุมารนั้น กราบลาพระชนกชนนีและอัยกาแล้ว เหาะไปด้วย
บุญฤทธิ์ ลงนั่งเหนือที่นอนของอำมาตย์ ถูกถามว่า ท่านเป็นใคร จึงบอกว่า
เราเป็นบุตรของจุลกาลิงคะ แล้วแสดงรัตนะสามนั้น. อำมาตย์จึงประกาศแก่
ราชบริพาร. อำมาตย์และราชบริพารทั้งหลายพร้อมกันประคองประคองพระนคร
นั้น อภิเษกกาลิงคกุมารให้ครองราชสมบัติ.

ลำดับนั้น ปุโรหิตชื่อว่า ภารทวาชะ ของพระเจ้ากาลิงคะได้กราบทูล
จักรพรรดิให้พระเจ้ากาลิงคะทรงทราบ. พระเจ้ากาลิงคะนั้น ทรงบำเพ็ญ
จักรวัตรนั้นให้บริบูรณ์แล้ว. ครั้นถึงวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ จักรแก้วก็มาจากที่อยู่
ของจักรแก้ว ช้างแก้วก็มาจากตระกูลอุโปสถ ม้าแก้วก็มาจากตระกูลอศวรราชวลา-
หก แก้วมณีก็มาจากเขาเวปุลลบรรพต นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว ก็บัง
เกิดปรากฏแก่พระเจ้ากาลิงคะนั้น.

พระเจ้าจักรพรรดิกาลิงคราช ทรงครองราชสมบัติตลอดห้องจักรวาล วันหนึ่ง มีเสนาแวดล้อมเต็มไปในที่ประมาณ ๑๖ โยชน์ เสด็จขึ้นทรงช้างเผือก ขาวเปรียบด้วยยอดเขาไกรลาส ไปสู่สำนักพระชนกชนนีด้วยสิริวิลาสใหญ่.

ฝ่ายช้างพระที่นั่งพระเจ้าจักรพรรดินั้น ไม่อาจเหาะข้ามมหาโพธิ-มณฑลอันเกิดแต่สะดือแผ่นดิน อันเป็นไชยมงคลของพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้.

พระเจ้าจักรพรรดิราชทรงไสไปเนื่อง ๆ แต่ช้างทรงนั้นก็ไม้อาจที่จะไปได้.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า

พระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่า กาลิงคะ ได้
ทรงสั่งสอนมนุษย์ทั่วแผ่นดินโดยธรรม ได้เสด็จไปสู่
ที่ใกล้ต้นโพธิ์ด้วยช้างทรงมีอนุภาพมาก.

ลำดับนั้น ปุโรหิตของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งตามเสด็จไปด้วยคิดว่า ธรรมดาว่าทางอากาศไม่มีเครื่องกั้น เพราะเหตุไรหนอ พระราชาจึงไม่อาจจะ ไสช้างไปได้ เราจักตรวจตราดู แล้วลงจากอากาศตรวจตราเห็นภูมิภาคอันเป็น มณฑลสะดือแผ่นดิน มีชัยบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทั้งปวง.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้น ขึ้นชื่อว่าต้นหญ้าแม่สักเท่าหนดกระต่ายมิได้มี ในที่มีประมาณ ๘ กรีสันเลย มีแต่ทรายอันมีสีเหมือนแผ่นดิน เร็ยรายอยู่ หญ้าเครือเถาไม้ใหญ่โดยรอบที่นั้น มียอดเวียนประทักษิณโพธิมณฑล แล้ว ตั้งอยู่เฉพาะหน้าโพธิมณฑล.

ปุโรหิตตรวจดูภูมิภาคแล้ว คิดว่า แท้จริง ที่นี้เป็นที่ ๆ กำจัดกิเลส ทั้งปวงของพระพุทธเจ้าทั้งปวง แม้ถึงใคร ๆ มีท้าวสักกะเป็นต้น ก็ไม่อาจ ที่จะเหาะข้ามที่นี่ไปได้ จึงไปเฝ้าพระเจ้ากาลิงคราช แสดงคุณของพระโพธิ-มณฑล แล้วกราบทูลพระราชาวา เสด็จลงเถิด พระพุทธเจ้าข้า.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

การทวาชปุโรหิต พิจารณาอุภูมิภาคแล้ว จึง
ประคองอัญชลีก์ราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้เป็นบุตร
แห่งดาบส ชื่อว่า กาลิงคะว่า

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอเชิญพระองค์เสด็จลง
เถิด ภูมิภาคนี้อันพระพุทธเจ้าผู้เป็นสมณะทรง
สรรเสริญแล้ว พุทธเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้โดยยิ่ง มี
พระคุณหาประมาณมิได้ ย่อมไฟโรจน์ ณ ภูมิภาคนี้.

หญาและเรือเถาทั้งหลายในภูมิภาคส่วนนี้
ม้วนเวียนโดยรอบทักษิณาวฏ ภูมิภาคส่วนนี้เป็นที่ไม้
หวั่นไหวแห่งแผ่นดิน ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์
สดับมาอย่างนี้.

ภูมิภาคส่วนนี้ เป็นมณฑลแห่งแผ่นดิน อัน
ทรงไว้ซึ่งภูตทั้งปวง มีสาครเป็นขอบเขต ขอเชิญ
พระองค์เสด็จลงแล้ว กระทำการนอบน้อมเถิด
พระเจ้าข้า.

ข้างกฤษรเชือกประเสริฐ เกิดในตระกูลอุโปสถ
ย่อมไม่เข้าไปใกล้ประเทศเลย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้.

ข้างเชือกประเสริฐ เป็นข้างเกิดในตระกูล
อุโปสถโดยแท้ ถึงกระนั้น ก็ไม่อาจจะเข้าไปใกล้
ประเทศมีประมาณเท่านี้ได้ ถ้าพระองค์ยังทรงสงสัย
อยู่ ก็จงทรงไต่ข้างพระที่นั่งไปเถิด.

พระเจ้ากาลิงคะทรงสดับคำนั้นแล้ว จึงทรง
ใคร่ครวญถ้อยคำของปุโรหิตผู้ชำนาญการพยากรณ์ว่า
เราจักรู้ถ้อยคำของปุโรหิตนี้ว่า จริงหรือไม่จริงอย่างนี้
แล้ว ทรงใส่พระที่นั่งไป.

ฝ่ายข้างพระที่นั่ง ถูกพระราชาใส่ไปแล้ว ก็
เปล่งเสียงจนกระเรียนแล้วถอยหลังทรุดคูลง ดัง
อดทนภาระหนักไม่ได้ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมณโกลณฺณํ แปลว่า บุตรแห่งดาบส.
บทว่า จกฺวตฺตยโต ความว่า ผู้มีมานะว่า เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
อธิบายว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ. บทว่า ปรีกฺขเหตฺวา ความว่า ตรวจสอบภูมิภาค.
บทว่า สมณฺณคิโต ความว่า อันพระพุทธรเจ้าทั้งปวงพรรณนาแล้ว. บทว่า
อนชิวรา แปลว่า ผู้มีคุณอันขังมิได้ ประมาณมิได้. บทว่า วิโรจนฺติ
ความว่า ผู้กำจัดความมืดคือกิเลสทั้งปวงได้แล้ว ย่อมนั่งรุ่งเรืองอยู่ในภูมิภาค
ส่วนนี้ เหมือนพระสุริยโทยทอแสงอ่อน ๆ ฉะนั้น. บทว่า ตินฺลตา ได้แก่
หญ้าและเครือเถา. บทว่า มณฺโฑ ความว่า เป็นมณฑลแห่งแผ่นดินหนาถึง
สองแสนสี่หมื่นโยชน์ เป็นสาระไม่ถูกอะไร ๆ ครอบงำได้ เป็นสถานที่ไม่
หวั่นไหว เมื่อกัปยังดำรงอยู่ก็ดำรงอยู่ก่อน เมื่อกัปปินาศก็พินาศในภายหลัง.
บทว่า อิติ โน สุตฺ ความว่า ข้าพระองค์ได้สดับมาแล้วด้วยลักษณะมนต์
อย่างนี้. บทว่า โอรุหิตฺวา ความว่า ขอเชิญพระองค์ลงจากอากาศแล้ว
จงกระทำการนอบน้อม คือกระทำการบูชาสักการะต่อสถานที่ เป็นที่กำจัด
กิเลสของพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์นี้. บทว่า เย เต ความว่า ช้าง
ประเสริฐตัวบังเกิดในตระกูลอุโบสถ กล่าวคือช้างแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ.

บทว่า **เอตตาวตา** ความว่า ช้างเชือกประเสริฐทั้งหมดนั้น ย่อมไม่ไปใกล้ ประเทศมีประมาณเท่านี้ได้เลย แม้จะถูกตัดเดือนก็ไม่เข้าไป. บทว่า **อภิชาติ** ความว่า ช้างเชือกประเสริฐนี้ ในตระกูลอุปสถ ครอบงำ ก้าวล่วง ตระกูลช้าง ทั้ง ๘ มีโคจรियाเป็นต้น. บทว่า **กฤษริ** แปลว่า ชนิดสูงสุด. บทว่า **เอตตาวตา** ความว่า ช้างประเสริฐนี้ ไม่สามารถเข้าไปประเทศมีประมาณเท่านี้ได้ คือไม่อาจเข้าไปให้ยิ่งกว่านั้นไปได้ พระองค์เมื่อหวังเฉพาะจงให้สัญญาด้วยขอเพชรแล้วไล่ไป. บทว่า **เวยฺยญฺชนิกวโจ นิสาเมตฺวา** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระองค์นั้น ทรงตรวจตราใคร่ครวญด้วยคำของกาลิงการทวาชปุโรหิตนั้น เชี่ยวชาญชำนาญในการพยากรณ์ลักษณะแล้ว ใคร่ครวญพิจารณาว่า เราจรรู้คำของผู้นี้เป็นความจริงหรือไม่จริงดังนี้ จึงไล่ช้างพระนั่งไป. บทว่า **โกญฺโจว อภินทิตฺวา** ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ช้างเชือกประเสริฐนั้น อันพระราชาทรงเตือนแล้วด้วยขอประดับเพชรแล้วไล่ไป จึงเปล่งเสียงร้องเหมือนเสียงนกกระเรียน ถอยไปชูงวงขึ้นน้อมคอเข้าไปนั่งอยู่บนอากาศนั่นเอง ทำเป็นเหมือนไม่อาจจะนำภาระหนักไปได้.

ช้างพระที่นั่งนั้น เมื่อถูกพระเจ้าจักรพรรดิทิมแทงอยู่บ่อย ๆ ไม่อาจจะอดกลั้นทุกขเวทนาได้ทำกาละแล้ว.

ส่วนพระเจ้ากาลิงคะ เมื่อไม่ทราบที่ช้างทรงถึงแก่ความตาย จึงคงประทับอยู่ ณ ที่นั้น. ปุโรหิตการทวาชะ ชาวกาลิงคะจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ช้างพระที่นั่งของพระองค์สิ้นชีวิตแล้ว ขอพระองค์ทรงก้าวไปสู่ช้างเชือกอื่นเถิด พระพุทธเจ้าข้า.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถาที่ ๑๐ ว่า

ปุโรหิตภารทวาชะกาลิงครรัฐ รู้ว่าข้างพระที่นั่ง
สิ้นอายุแล้ว จึงรีบกราบทูลพระเจ้ากาลิงคะว่า ข้าแต่
พระมหाराชเจ้า ขอเชิญเสด็จไปทรงข้างพระที่นั่งเชือก
อื่นเถิด ข้างพระที่นั่งเชือกนี้สิ้นอายุแล้วพระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาโค ขณายุโก ความว่า ข้างเชือก
ประเสริฐของพระองค์ ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว เพราะเมื่อพระราชอาจะทรงทำพระ-
ราชกิจอะไรๆ ไม่สามารถประทับนั่งบนหลังได้ ขอพระองค์จึงทรงก้าวไปทรง
ข้างประเสริฐเชือกอื่น เพื่อเสด็จไปโดยที่สุคแห่งโพธิมณฑล.

ด้วยกำลังพระฤทธิ์ของพระเจ้ากาลิงคะ ข้างเชือกประเสริฐอื่นก็มาจาก
ตระกุกอุโปสถแล้วน้อมหลังเข้าไปใกล้พระเจ้ากาลิงคะ. พระเจ้ากาลิงคะเสด็จ
ประทับนั่งบนหลังของข้างเชือกนั้น. ขณะนั้น ข้างเชือกที่ตายก็ล้มลงไปบน
พื้นดิน.

พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสพระคาถาอีกว่า

พระเจ้ากาลิงคะ ทรงสดับคำนั้นแล้วจึงรีบเสด็จ
ไปทรงข้างพระที่นั่งเชือกใหม่ เมื่อพระราชอาเสด็จก้าว
ไปพ้นแล้ว ข้างพระที่นั่งที่ตายแล้วก็ล้มลง ณ พื้นดิน
ที่นั่นเอง ถ้อยคำของปุโรหิต ผู้ชำนาญการพยากรณ์
เป็นอย่างไร ข้างพระที่นั่งเป็นอย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระเจ้ากาลิงคราชจึงเสด็จลงจากอากาศ แล้วทอดพระเนตร
ดูโพธิมณฑลเห็นปาฏิหาริย์ เมื่อจะทรงสรรเสริญปุโรหิตภารทวาชะจึงตรัสว่า

พระเจ้ากาลิงคะ ได้ตรัสกะพราหมณ์ภารทวาชะ
ชาวกาลิงครรัฐ อย่างนี้ว่า ท่านเป็นสัมพุทธะ รู้เหตุ
ทั้งปวงโดยแท้.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๖ - หน้าที่ 278

พราหมณ์ปุโรหิตมิได้รับคำสรรเสริญนั้น ตั้งตนไว้ในฐานะอันต่ำ
แล้วเข้าไปใกล้สรรเสริญพระพุทธรูปท่านั้น.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

กาลิงคพราหมณ์ เมื่อไม่รับคำสรรเสริญนั้น จึง

ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราช ข้าพระองค์เป็นผู้

ชำนาญการพยากรณ์ชื่อว่า พุทธะ ผู้รู้เหตุทั้งปวงก็จริง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เวยฺยณฺชนิกา ความว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชเจ้า ข้าพระองค์เห็นพยัญชนะแล้ว เป็นผู้สามารถเมื่อพยากรณ์ได้
ชื่อว่าสุกตพุทธะ ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ก็พระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้เหตุทั้งปวง
เป็นผู้รู้ธรรมทั้งปวง ความที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงทราบและทรงรู้แจ้งเหตุ
ทั้งปวงต่างด้วยอดีตเหตุเป็นต้น คือพระพุทธเจ้าเหล่านั้นย่อมรู้เห็นทั้งปวง
ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ โดยลักษณะ ส่วนข้าพระองค์ทั้งหลาย เป็นผู้สามารถ
ในอาคม (นิกายเป็นที่มา) รู้ด้วยกำลังศิลป์เท่านั้น และรู้เพียงเอกเทศเดียว
เท่านั้น ส่วนพระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้เหตุทั้งปวงแล.

เจ้ากาลิงคะ ได้สดับพุทธรูปแล้วเกิดโสมนัส จึงให้ชนผู้อยู่ในสกุล
จักรวาลนำของหอมและมาลาเป็นอันมาก มากระทำการบูชาพระมหาโพธิมณฑล
สิ้น ๗ วัน.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงได้ตรัสคาถา ๒ คาถา
ว่า

พระเจ้ากาลิงคะ ทรงนำเอามาลาและเครื่องดูบ-

ไว้พร้อมด้วยคนตรีต่าง ๆ ไปบูชาพระมหาโพธิ์แล้ว

รับสั่งให้กระทำกำแพงแวดล้อมไว้.

รับสั่งให้เก็บดอกไม้ประมาณหกหมื่นเล่มเกวียน

มาบูชาโพธิมณฑลอันเป็นอนุตริยะะ แล้วเสด็จกลับ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปายาสี ความว่า ทำวเธอได้เสด็จไป
ยังสำนักของพระชนกชนนีแล้ว ทรงรับสั่งให้ยกเสาทองคำ สูงประมาณ ๑๘ ศอก
ณ มหาโพธิมณฑลแล้วให้สร้างเวที แล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ ถวายพระ-
มหาโพธิ์นั้น เกลี้ยทรายเจือด้วยแก้ว ให้สร้างกำแพงล้อมไว้ ให้สร้างซุ้ม
ประตู่ ให้รวบรวมดอกไม้ประมาณหกหมื่นเล่มเกวียนทุกวัน ๆ แล้วบูชา
โพธิมณฑลด้วยประการฉะนี้. แต่ในบาลีมาเพียงเท่านั้นว่า สฏฺฐิวาหสสุสานิ
ปุปฺผานํ ดอกไม้ประมาณหกหมื่นเล่มเกวียน.

พระเจ้ากาลิงคะ ครั้นทรงทำการบูชาพระมหาโพธิ์อย่างนี้แล้ว เสด็จ
ไปหาพระชนกชนนีมาสู่เมืองทันตปุระแล้วบำเพ็ญกุศลทั้งหลายมีทานเป็นต้น
สิ้นพระชนม์แล้วบังเกิดในดาวดึงส์พิภพ.

พระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า อานนท
ได้ทำการบูชาโพธิมณฑลในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในกาลก่อน อานนทก็ได้
กระทำการบูชาโพธิมณฑลแล้วเหมือนกัน แล้วตรัสประชุมชาดกว่า พระเจ้ากา-
ลิงคะ ในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอานนท ส่วนปุโรหิตชื่อว่าภรทวาชะ
ชาวกาลิงคะคือเราตถาคตแล.

จบอรรถกถากาลิงคชาดก

๗. อภิตติชาดก

ว่าด้วยอภิตติดาบสขอพรท้าวสักกะ

[๑๘๐๖] ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูต ทรงเห็น อภิตติดาบสผู้ยับยั้งอยู่จึงได้ตรัสถามว่าดูก่อนพราหมณ์ ท่านปรารถนาสมบัติอะไร ถึงยับยั้งอยู่ผู้เดียวในถิ่นอัน แห่งแล้ง.

[๑๘๐๗] ดูก่อนท้าวสักกะ การเกิดบ่อย ๆ เป็น ทุกข์ อนึ่ง ความแตกทำลายแห่งร่างกายและความตาย อย่างหลงไหล ก็เป็นทุกข์ เพราะเหตุนั้น อาตมภาพ จึงยับยั้งอยู่ ณ ที่นี้.

[๑๘๐๘] ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่ พระคุณเจ้ากล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภาษิต โยมขอถวายพรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

[๑๘๐๙] ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้ง- ปวง ถ้ามหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อาตมภาพ ชนทั้งหลายได้บุตร ภรรยา ทรัพย์ ข้าวเปลือกและ สิ่งของอันเป็นที่รักทั้งหลาย แล้วยังไม่อ้อมด้วยความ โสภิต ความโลภนั้นอย่าพึงมีในอาตมภาพเลย.

[๑๘๑๐] ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่ พระคุณเจ้ากล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภาษิต โยมขอถวายพรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

[๑๘๑๑] ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูต
ทั้งปวง ถ้ามหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อวมภพ
นา ที่ดิน เงิน โค ม้า ทาส กรรมกรย่อมเสื่อมสิ้น
ไปด้วยโทษใด โทษนั้นอย่าพึงมีในอวมภพเลย.

[๑๘๑๒] ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่
พระคุณเจ้ากล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภายิต
โยมขอถวายพรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

[๑๘๑๓] ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูต
ทั้งปวง ถ้ามหาบพิตร จะทรงประทานพรแก่อวมภพ
อวมภพไม่พึงเห็น ไม่พึงได้ฟังคนพาล ไม่พึงอยู่
ร่วมกับคนพาล ไม่ขอกระทำและไม่ขอขบใจการ
เจรจาปราศรัยกับคนพาล.

[๑๘๑๔] ข้าแต่ท่านกัสสปะ คนพาลได้กระทำ
อะไรให้แก่ท่านหรือ ขอท่านจงบอกเหตุนั้นแก่โยม
เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ปรารถนาเห็นคนพาล.

[๑๘๑๕] คนพาลผู้มีปัญญาทรมาย่อมแนะนำสิ่ง
ที่ไม่ควรจะแนะนำ ย่อมชักชวนในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ
การแนะนำชั่วเป็นความดีของเขา คนพาลนั้นถึงจะ
พูดดีก็โกรธ เขามีได้รู้วินัย การไม่เห็นคนพาลนั้นเป็น
ความดี.

[๑๘๑๖] ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่
พระคุณเจ้ากล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภายิต
โยมขอถวายพรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

[๑๘๑๗] ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูต
ทั้งปวง ถ้ามหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อวมภพ
อวมภพพึงขอเห็น ขอพียงนักปราชญ์ ขออยู่ร่วมกัน
กับนักปราชญ์ ขอกระทำและขอขอบใจการเจรจา
ปราศรัยกับนักปราชญ์.

[๑๘๑๘] ข้าแต่ท่านกัสสปะ นักปราชญ์ได้
กระทำอะไรให้แก่ท่านหรือ ท่านจงบอกเหตุนั้นแก่โยม
เพราะเหตุไร ท่านจึงปรารถนาเห็นนักปราชญ์.

[๑๘๑๙] นักปราชญ์ย่อมแนะนำสิ่งที่ดีควรแนะนำ
ย่อมไม่ชักชวนในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ การแนะนำดีเป็น
ความดีของนักปราชญ์นั้น นักปราชญ์นั้น ผู้อื่นกล่าว
ชอบก็ไม่โกรธ ย่อมรู้จักวินัย การสมาคมคบหากัน
กับนักปราชญ์นั้นเป็นความดี.

[๑๘๒๐] ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่
พระคุณเจ้ากล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภาษิต
โยมขอถวายพรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

[๑๘๒๑] ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูต
ทั้งปวง ถ้ามหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อวมภพ
เมื่อราตรีสว่างแจ้ง พระอาทิตย์อุทัยขึ้นแล้ว ขออาหาร
อันเป็นทิพย์และยาจกผู้มีศีลพึงปรากฏขึ้น เมื่ออวม-
ภพให้ท่านอยู่ ขอให้ศรัทธาของอวมภพ ไม่พึง
เสื่อมสิ้นไป ครั้นให้ท่านแล้วขอให้อวมภพไม่พึง

เดือดร้อนในภายหลัง เมื่อกำลังให้อยู่ ก็ขอให้อาม-
ภาพพึงยังจิตให้เลื่อมใส ดูก่อนท้าวสักกะ ขอมหา-
บพิตรทรงประทานพรนี้แก่อามภาพเถิด.

[๑๘๒๒] ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่
พระคุณเจ้ากล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภามิต
โยมขอถวายพรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

[๑๘๒๓] ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูต
ทั้งปวง ถ้ามหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อามภาพ
มหาบพิตรอย่าพึงเข้ามาใกล้อามภาพอีกเลย ดูก่อน
ท้าวสักกะ ขอมหาบพิตรทรงประทานพรนี้แก่อาม-
ภาพเถิด.

[๑๘๒๔] นรชาติหญิงชายทั้งหลาย ย่อมปราร-
ธนาจะเห็นโยม ด้วยวัตรจริยาเป็นอันมาก เพราะ
เหตุไรหนอ การเห็นโยมจึงเป็นภัยแก่ท่าน.

[๑๘๒๕] อามภาพเห็นเพศเทวดาเช่นพระองค์
ผู้สำเร็จด้วยสิ่งที่ต้องประสงค์ทุกอย่างแล้ว ก็จะพึง
ประมาท ทำความเพียรปรารถนาตำแหน่งท้าวสักกะ
การเห็นมหาบพิตรจึงเป็นภัยแก่อามภาพ.

จบอภิชาติชาดกที่ ๗

อรรถกถาอภิตติชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรง
ปรารภอุบาสกผู้ทานบดี ชาวกรุงสาวัตถีผู้หนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนา
มีคำเริ่มต้นว่า อภิตติ ทิสฺวาน สมฺมมุตฺตํ ดังนี้.

เล่ากันว่า อุบาสกนั้นนิมนต์พระศาสดา ถวายมหาทานแต่ภิกษุสงฆ์
มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานตลอด ๗ วัน ในวันสุดท้าย ได้ถวายบริขารทั้งปวง
แก่พระอริยสงฆ์. ลำดับนั้น พระศาสดาประทับท่ามกลางบริษัทนั้นแหละ เมื่อ
ทรงกระทำอนุโมทนาตรัสว่า อุบาสก การบริจาคของเธอใหญ่หลวง กรรม
ที่ทำได้ยากยิ่งเธอกระทำแล้ว ธรรมดาว่าทานวงศน์นี้เป็นวงศ์ของหมู่บัณฑิต
แต่ก่อนแท้จริง อันชื่อว่าทานไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์ ไม่ว่าเป็นบรรพชิต ควรให้
ทั้งนั้น ก็บัณฑิตแต่เก่าก่อนบวชอยู่ในป่า และแม้จะฉันทบมากเม่าหนึ่งกับวัตถุ
เพียงแต่น้ำ ไม่เค็มและไร้กลิ่น ก็ยังให้แก่ยากที่ประจวบเหมาะ ตนเองยัง
อศภาพให้เป็นไปด้วยปีติสุข. อุบาสกนั้นกราบทูลอาราธนาว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ การถวายบริขารทั้งปวงนี้ ปราภฏแก่มหาชนแล้วละ พระเจ้าข้า
ข้อนี้พระองค์ตรัสยังมีได้ปราภฏ โปรคตรัสคำนั้นแก่พวกข้าพระองค์เถิด พระเจ้า
ข้า ดังนี้แล้วจึงทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ณ กรุงพาราณสี
พระโพธิสัตว์บังเกิดในสกุลพราหมณ์มหาศาล มีสมบัติ ๘๐ โกฎิ บิดามารดา
ขนานนามว่า อภิตติ. เมื่อท่านเดินได้แล้ว มารดาคลอดน้องสาวคนหนึ่ง.
บิดามารดาขนานนามว่า ยสวดี. พระมหาสัตว์ได้อายุ ๑๖ ปี ไปเมืองตักกศิลา
เรียนศิลปะทั้งปวงแล้วกลับมา. ลำดับนั้น มารดาบิดาของท่านทำกาลกิริยาลง.

ท่านได้จัดทำเปตกิจแก่มารดาบิดาแล้ว ทำการสำรวจทรัพย์อยู่ สดับว่าท่านผู้
ซื้อโน้่นสร้างสมบัติไว้เท่านี้ล่องลับไปแล้ว. ท่านผู้โน้่นสร้างสมบัติประมาณ
เท่านี้ล่องลับไปแล้ว ก็มีใจสลด ดำริว่า ทรัพย์นี้ปรากฏแก่เรา ผู้รวบรวมทรัพย์
หาปรากฏไม่ ทุกคนทิ้งทรัพย์นี้ไปเสียทั้งนั้น. เราก็คงขนเอาเงินไปไม่ได้ จึง
เรียกน้องสาวมาบอกว่า เธอจงดูแลทรัพย์นี้เถิด. น้องสาวถามว่า ก็พีมียอภัยศัย
อย่างไรเล่าพี่. กล่าวว่าฉันอยากจะบวช น้อง. คุณพี่เจ้าคะ ดิฉันไม่ขออน้อมเสียร
รับทรัพย์ที่พี่ถมทิ้งไว้แล้ว ดิฉันไม่ต้องการทรัพย์นี้ดอก แม่ดิฉันก็จักบวชบ้าง.

ท่านอามลาพระราชชา แล้วให้คนเที่ยวตักลงร้องประกาศว่า เหล่าชน
ผู้มีความต้องการทรัพย์ จงพากันไปสู่เรือนของท่านอกิตติบัณฑิตเถิด ท่าน
บำเพ็ญมหาทานตลอด ๗ วัน ครั้นยังไม่สิ้นไป ก็ดำริว่า อายุสังขารของเรา
ย่อมเสื่อมไป เราจะมัวรอให้ทรัพย์หมดในรูปทำไม้กัน ผู้ต้องการจงพากันถือ
เอาไป แล้วเปิดประตูนิเวศน์ประกาศว่า เราให้หมดเลย เชิญขนไปเถิด ทิ้งเรือน
อันมีเงินทองเสีย พาน้องสาวออกจากพระนครพาราณสีไป ทั้ง ๆ ที่มवलญาติ
พากันร่ำไห้ ท่านออกทางประตูใด ประตูนั้นได้นามว่า ประตูอกิตติ ท่าน
ข้ามแม่น้ำท่าใด แม่น้ำนั้นก็ได้นามว่า ท่าอกิตติ ท่านเดินไปได้สองสามโยชน์
ก็สร้างบรรณศาลาในสถานอันน่ารื่นรมย์ แล้วบวชพร้อมกับน้องสาว. ตั้งแต่กาล
ท่านบวช ประชาชนชาวบ้าน ชาวตำบลและราชธานีเป็นอันมากพากันบวช จึง
ได้มีบริวารมาก เกิดลาภสักการะมากเป็นไปเหมือนครั้งพุทธรูปบาทกาล.
ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ดำริว่า ลาภสักการะนี้มีมากนัก ทั้งบริวารของเราก็มี
มากมาย แต่เราควรอยู่ลำพังผู้เดียวเท่านั้น ถึงยามปลอด แม่น้องสาวก็ไม่
บอกให้ทราบ ออกไปลำพังผู้เดียวเท่านั้น ไปถึงแคว้นทมิฬโดยพักอยู่ใน
อุทยานใกล้กับท่ากาจีระ ยังฉานและอภิญญาให้บังเกิดแล้ว. แม่นในที่นั้น ลาก

และสักการะมากมายก็บังเกิดแก่ท่าน ท่านรังเกียจลาภสักการะนั้น ก็ทิ้งเหาะไปทางอากาศ ลงที่เกาะหมากเม่า ใกล้เกาะนาค. ครั้งนั้นเกาะหมากเม่าได้นามว่า เกาะงู ท่านสร้างบรรณศาลาจัดต้นหมากเม่าใหญ่พำนักอยู่ในเกาะงูนั้น การที่ท่านอยู่ในเกาะนั้นไม่มีใครทราบเลย. ลำดับนั้นน้องสาวของท่านตามหาพี่ชาย ลุถึงแคว้นทมิฬโดยลำดับ ไม่ได้พบท่าน จึงอยู่ในสถานที่ท่านเคยอยู่นั้นแหละ แต่ไม่สามารถจะทำมานให้เกิดขึ้นได้. พระมหาสัตว์มิได้ไปที่ไหน ๆ เพราะท่านปรารถนาบ่อย ในเวลาที่ต้นหมากเม่านั้นมีผล ก็ฉันผลหมากเม่า เวลามีแต่ใบก็เก็บมานั่งฉัน.

ด้วยเดชแห่งศีลของท่าน บันฑุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกเทวราช แสดงอาการร้อนแล้ว. ท้าวสักกเทวราชทรงนึกว่า ใครเล่าจะประสงคจะให้เราเคลื่อนจากที่ ทรงเห็นอกิตติบัณฑิต ก็ทรงดำริว่า คาบสนี่รักษาศีลเพื่ออะไรเล่า ต้องการเป็นท้าวสักกะ หรือปรารถนาอย่างอื่น ต้องทดลองท่านดู แล้วทรงดำริต่อไปว่า คาบสนี่เลี้ยงชีวิตด้วยลำบาก ฉันโบหมากเม่าที่เพียงนั่งกับน้ำ ถ้าปรารถนาความเป็นท้าวสักกะ คงจะให้โบหมากเม่านี้แก่เรา ถ้าไม่ปรารถนาคงไม่ให้ แล้วแปลงเป็นพราหมณ์ไปสู่สำนักของท่าน พระโพธิสัตว์นั่งโบหมากเม่าแล้วปลงลง คิดว่า เราให้เย็นจึงจะฉัน นั่งอยู่ที่ประตูบรรณศาลา. ลำดับนั้น ท้าวสักกะได้ยืนอยู่เฉพาะหน้าท่าน เพื่อขอภิกษา. พระมหาสัตว์เห็นท้าวสักกะแล้วมีความโสมนัส ดำริว่า เป็นลาภเหลือหลายของเราซินะ เราเห็นยาก วันนี้ เราต้องให้ทานทำมโนรถของเราให้ลูถึงที่สุด ถือโบหมากเม่าหนึ่งไปใส่ในภาชนะของท้าวเธอ มิได้เหลือไว้เพื่อตนเลยด้วยคิดว่า ทานของเรา นี้ จงเป็นปัจจัยแห่งพระสัมพัญญุตญาณดังนี้. พราหมณ์ได้รับโบหมากเม่าหนึ่งนั้นเดินไปหน่อย ก็อันตรธานไป. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ครั้นให้แก่ท้าวเธอแล้ว ก็มีได้หนึ่งใหม่ คงยับยั้งด้วยปีตินั่นเอง วันรุ่งขึ้นหนึ่งเสร็จ ก็นั่งที่ประตูบรรณศาลานั้นแหละ. ท้าวสักกะก็แปลงเป็นพราหมณ์

มาอีก. พระมหาสัตว์ก็ให้แก่ท้าวเธออีก คงยับยั้งอยู่ด้วยอาการอย่างเดียว. แม้ในวันเป็นคำรบสาม คงให้อย่างนั้นแหละ ถึงโสมนัสว่า โอ เป็นลาภเหลือหลายของเรา เราอาศัยไปหมากเมาประสพบุญใหญ่โต แม้ถึงจะอดโรย เพราะไม่มีอาหารตลอดสามวัน ก็ยังออกจากบรรณศาลาในเวลาเที่ยงคืนได้ นั่งที่ประตูบรรณศาลารำพึงถึงทานอยู่. ท้าวสักกะทรงพระดำริว่า พราหมณ์นี้ขาดอาหารตลอดสามวัน แม้จะอดโรยเห็นปานนั้น ก็ยังให้ทานได้อย่างน่ายินดี แม้ความแปรแห่งจิตก็มีได้มีเลย เรายังมิได้รู้ว่าท่านปรารถนาซื้อเนื้อแล้ว ให้ทานต้องถามจึงจักทราบอรรถาศัยของท่าน. ท้าวเธอเสด็จมาในเวลาเที่ยงคืน ยืนอยู่เบื้องหน้าพระมหาสัตว์ตรัสว่า เจ้าพระคุณดาบส ในเมื่อลมร้อนเห็นปาน ฉะนี้พักผ่อนอยู่ พระคุณเจ้าก็จงกระทำตปกรรมอยู่ในป่าอันมีน้ำเค็มล้อมรอบเห็นปานนี้ เพื่ออะไรเล่าขอรับ.

พระศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาที่ ๑ ว่า

ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูต ทรงเห็นอกิตติดาบส
ผู้ยับยั้งอยู่ จึงได้ตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านปรารถนา
สมบัติอะไร ถึงยับยั้งอยู่ผู้เดียวในถิ่นอันแห้งแล้ง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ก็ ปญฺญยิ ความว่า ท่านปรารถนามนุษย์สมบัติหรือ หรือว่าสวรรค์สมบัติเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง.

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้น และทราบท้าวเธอเป็นท้าวสักกะ เพื่อประกาศว่า อาตมภาพมิได้ปรารถนาสมบัติเหล่านั้นเลย แต่ปรารถนาพระ-
สัพพัญญุตญาณ จึงกระทำการบำเพ็ญตบะ ดังนี้ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

ดูก่อนท้าวสักกะ การเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ อนึ่ง
ความแตกทำลายแห่งร่างกาย และความตายอย่าง
หลงใหล ก็เป็นทุกข์ เพราะเหตุนั้น อาตมภาพจึงยับยั้ง
อยู่ ณ ที่นี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตสุมา** ความว่า พระมหาสัตว์แสดงความที่ท่านมีอหยาศัยในพระนิพพานอย่างนี้ว่า การแตกทำลายชั้นบ่อๆ และการตายอย่างลุ่มหลง เป็นทุกข์ เพราะเหตุนี้ ออตมภาพจึงปรารถนาพระนิพพานอันเป็นธรรมชาติไม่มีเรื่องเหล่านั้น จึงยับยั้งอยู่ ณ ที่นี้.

ท้าวสักกะสดับคำนั้นแล้ว ทรงมีพระหฤทัยยินดีว่า ข้าว่า พระคุณเจ้ารูปนี้ เบื่อหน่ายในภพทั้งปวงแล้ว อยู่ในป่าเพื่อต้องการพระนิพพาน เราต้องถวายพระพรแก่ท่าน เมื่อจะเจริญท่านรับพร จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า

ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่พระคุณเจ้า
กล่าวนี้ เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภายิต โยมขอถวาย
พรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยักขิณฺจิ มนสิจฺจนฺติ** ความว่า กระผมขอถวายพรสุดแต่พระคุณเจ้าจะปรารถนาสิ่งใด ขอพระคุณเจ้าจงรับพรเถิด.

พระมหาสัตว์เมื่อจะรับพร จึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า

ดูก่อนท้าวสักกะ ผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้งปวง ถ้า
มหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่ออตมภาพ ชน-
ทั้งหลายได้บุตร ภรรยา ทรัพย์ ข้าวเปลือก และสิ่ง
ของอันเป็นที่รักทั้งหลายแล้วยังไม่อ้อมด้วยความโลภใด
ความโลภนั้นอย่าพึงมีในออตมภาพเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วรณฺุเจ เม อโท** ความว่า ถ้ามหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่ออตมภาพไซ้. บทว่า **ปิยานิ จ** ความว่า และสิ่งอื่นใดอันเป็นที่รัก. บทว่า **อนฺุตฺปนฺนฺติ** ความว่า ชนทั้งหลายยอมปรารถนาสมบัติมีบุตรเป็นต้นบ่อๆ ก็ยังไม่ถึงความอ้อม. บทว่า **น มยิ วเส** ความว่า ขอความโลภจงอย่าอยู่ คืออย่าเกิดในออตมภาพเลย.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะทรงยินดีต่อท่านเมื่อจะให้พรยิ่งขึ้นไป และ
พระมหาสัตว์ เมื่อจะรับพร ต่างก็กล่าวคาถาทั้งหลายว่า

ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่พระคุณเจ้า
กล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภาษิต โยมขอถวายพร
แก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้งปวง ถ้า
มหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อาดมภาพ นา ที่ดิน
เงิน โค ม้า ทาส กรรมกรยอมเสื่อมสิ้นไปด้วยโทสะ
ใด โทสะนั้นอย่าพึงมีในอาดมภาพเลย.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่พระคุณเจ้า
กล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภาษิต โยมขอถวาย
พรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้งปวง ถ้า
มหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อาดมภาพ อาดมภาพ
ไม่พึงเห็น ไม่พึงได้ฟังคนพาล ไม่พึงอยู่ร่วมกับคน
พาล ไม่ขอกระทำและไม่ขอขอบใจการเจรจาปราศรัย
กับคนพาล.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ คนพาลได้กระทำอะไรให้แก่
ท่านหรือ ขอท่านจงบอกเหตุนั้นแก่โยม เพราะเหตุไร
ท่านจึงไม่ปรารถนาเห็นคนพาล.

คนพาลผู้มีปัญญาทึบ ย่อมแนะนำสิ่งที่ไม่ควร
จะแนะนำ ย่อมชักชวนในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ การแนะนำ

ชั่วเป็นความดีของเขา คนพาลนั้นถึงจะพูดดีก็โกรธ
เขามีได้รู้วินัย การไม่เห็นคนพาลนั้นเป็นความดี.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่พระคุณเจ้า
กล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภาษิต โยมขอถวาย
พรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภุตทั้งปวง ถ้า
มหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อत्मภาพ อत्मภาพ
พึงขอเห็น ขอฟังนักปราชญ์ ขออยู่ร่วมกันกับ
นักปราชญ์ ขอกระทำและขอขอบใจการเจรจาปราศรัย
กับนักปราชญ์.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ นักปราชญ์ได้กระทำอะไร
ให้แก่ท่านหรือ ท่านจงบอกเหตุนั้นแก่โยม เพราะ
เหตุไร ท่านจึงปรารถนาเห็นนักปราชญ์.

นักปราชญ์ย่อมแนะนำสิ่งที่ดีควรแนะนำ ย่อมไม่
ชักชวนในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ การแนะนำดีเป็นความดี
ของนักปราชญ์นั้น นักปราชญ์นั้น ผู้อื่นกล่าวขอบ
ก็ไม่โกรธ ย่อมรู้จักวินัย การสมาคมคบหากันกับ
นักปราชญ์นั้นเป็นความดี.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่พระคุณเจ้า
กล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภาษิต โยมขอถวาย
พรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้งปวง ถ้า
มหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อาตมภาพ เมื่อราตรี
สว่างจ้า พระอาทิตย์อุทัยขึ้นแล้ว ขออาหารอันเป็น
ทิพย์และยาจากผู้มีศีลพึงปรากฏขึ้น เมื่ออาตมภาพให้
ทานอยู่ ขอให้ศรัทธาของอาตมภาพไม่พึงเสื่อมสิ้นไป
ครั้นให้ทานแล้ว ขอให้อาตมภาพไม่พึงเดือดร้อน
ภายหลัง เมื่อกำลังให้อยู่ ก็ขอให้อาตมภาพพึงยังจิต
ให้เลื่อมใส ดูก่อนท้าวสักกะ ขอมหาบพิตรทรง
ประทานพรนี้แก่อาตมภาพเถิด.

ข้าแต่ท่านกัสสปะ เพราะถ้อยคำที่พระคุณเจ้า
กล่าวนี้เป็นถ้อยคำสมควร เป็นสุภามิต โยมขอถวาย
พรแก่ท่านตามที่ท่านมีใจปรารถนา.

ดูก่อนท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้งปวง ถ้า
มหาบพิตรจะทรงประทานพรแก่อาตมภาพ มหาบพิตร
อย่าพึงเข้ามาใกล้อาตมภาพอีกเลย ดูก่อนท้าวสักกะ
ขอมหาบพิตรทรงประทานพรนี้แก่อาตมภาพเถิด.

นรชาติหญิงชายทั้งหลาย ย่อมปรารถนาจะเห็น
โยม ด้วยวัตรจริยาเป็นอันมาก เพราะเหตุไรหนอ
การเห็นโยมจึงเป็นภัยแก่ท่าน.

อาตมภาพเห็นเพศเทวดาเช่นพระองค์ ผู้สำเร็จ
ด้วยสิ่งที่ต้องประสงค์ทุกอย่างแล้ว ก็จะไม่พึงประมาท
ทำความเพียรปรารถนาตำแหน่งท้าวสักกะ การเห็น
มหาบพิตรจึงเป็นภัยแก่อาตมภาพ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เยน ชาเตน** ความว่า พระมหาสัตว์
ขอว่า หมูสัตว์มีดวงจิตใดเกิดแล้วจึงโกรธ ต้องเสื่อมจากรัณนาเป็นต้นเหล่านี้
ด้วยอำนาจราชทัณฑ์ เพราะตนทำกรรมมีฆ่าสัตว์เป็นต้น หรือด้วยการฆ่าตน
เสียด้วยวิธี มีกินยาพิษเป็นต้น โทสจิตนั้นไม่พึงอยู่ในอาत्मภาพเลย. บทว่า
น สุธม ความว่า อาत्मภาพไม่พึงได้พึงด้วยเหตุเหล่านั้นว่า คนพาลย่อมอยู่ในที่
ชื่อ โนนเป็นต้นก็ดี. บทว่า **กิณฺหุ เต อกริ** ความว่า คนพาลย่อมฆ่ามารดา บิดา
ของพระคุณเจ้าหรือ ก็หรือว่า คนพาลกระทำความพินาศอะไรให้แก่ท่านหรือ.
บทว่า **อนยฺ นยติ** ความว่า คนมีปัญญาทรามย่อมยึดถือสิ่งที่มีโทษเหตุว่า
เป็นเหตุ คือยอมคิดถึงกรรมที่ทารุณเห็นปานนี้ว่า เราจักกระทำปาณาติบาต
เป็นต้นเลี้ยงชีพ. บทว่า **อชฺฐรายิ** ความว่า คนมีปัญญาทราม ไม่ชักชวน
ในสัทธาฐานะ สีลฐานะ และปัญญาฐานะ ชักชวนในสิ่งที่ไม่ควรประกอบ. บทว่า
ทฺหฺนฺโย เสยฺยโส โหติ ความว่า การแนะนำชั่วนั้นแลเป็นความดีสำหรับ
ผู้มีปัญญาทราม คือเขาย่อมยึดเอาทาสีลกรรมห้าประการแล้วประพฤตินั้นแหละ
เป็นดี อีกอย่างหนึ่ง เขาเป็นคนที่แนะนำได้ยากในทางปฏิบัติที่เป็นประโยชน์
เกื้อกูล เพราะใคร ๆ ไม่สามารถที่จะแนะนำได้. บทว่า **สมฺมา วุตฺโต**
ความว่า เขาถูกกล่าวโดยเหตุโดยการณ์ย่อมโกรธเคือง. บทว่า **วินยฺ**
ความว่า เขาไม่รู้จักวินัยที่ต้องประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ เช่นว่าต้องก้าวไปอย่างนี้
เป็นอาทิ ทั้งไม่รับโอวาทด้วย. บทว่า **สาธุ ตสฺส** ความว่า เพราะเหตุเหล่านี้
การไม่พบเห็นเขาเสียได้นั้นแหละเป็นการดี. บทว่า **ยจกา** ได้แก่ ผู้รับ
โภชนะอันเป็นทิพย์นั้น. บทว่า **วตฺตจาริหิ** ได้แก่ ด้วยทาน สีล และอุโบสถ
กรรม. บทว่า **ทสฺสนํ อภิกฺขุขฺนฺติ** ความว่า เหล่านระและนารีพากันมุ่งหวัง
จะเห็นข้าพเจ้า. บทว่า **ตํ ตาติสฺ** ความว่า เห็นท่านผู้ประดับด้วยเครื่องประดับ

เห็นปานนั้น. บทว่า **ปมฺชฺเชยฺย** ความว่า อาตมภาพถึงความประมาทเสีย คือพึงปรารถนาสิริสมบัติของท่าน ในเมื่อคบะกรรมอาตมภาพบำเพ็ญเพื่อต้องการพระนิพพาน มาปรารถนาตำแหน่งท้าวสักกะเสียแล้ว อาตมภาพต้องได้นามว่าเป็นผู้ประมาท การเห็นท่านเป็นภัยแก่อาตมภาพอย่างนี้.

ท้าวสักกเทวราชรับคำว่า ดีละ พระคุณเจ้า ตั้งแต่บัดนี้ข้าพเจ้าจักไม่มาสู่สำนักพระคุณเจ้าละ บังคมท่านขอสมาแล้วก็ครรรไลหกลึกไป พระมหาสัตว์อยู่ ณ ที่นั้นเองตลอดชีวิต เจริญพรหมวิหารธรรมบังเกิดในพรหมโลกแล้ว.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดกว่า ท้าวสักกะในครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอนุรุทธะ ส่วนอกิตติบัณฑิต คือ เราตถาคตแล.

จบอรรถกถาอกิตติชาดก

๘. ตักกரியชาดก

ว่าด้วยการพูดดีเป็นศรีแก่ตัว

[๑๘๒๖] ดูก่อนพ่อตักการियะ ฉันเองเป็นคนโง่เขลา กล่าวคำชั่วช้าเหมือนกบในป่าร้องเรียกงูมาให้กินตนฉะนั้น ฉันน่าจะตกลงไปในหลุมนี้ ได้ยินมาว่า บุคคลที่พูดล่วงเลยขอบเขตไม่ดีเลย.

[๑๘๒๗] บุคคลที่พูดล่วงเลยขอบเขต ย่อมได้ประสบการจอบจ่า การถูกฆ่า ความเศร้าโศกและความ

รำให้ ข้าแต่ท่านอาจารย์ ชนทั้งหลายจะฝังท่านลงในหลุมเพราะเหตุใด ท่านต้องติเตียนตัวท่านเองเพราะเหตุนั้น.

[๑๘๒๘] เราจะซักถามคุณทิละ เพื่อประโยชน์อะไรเล่า นางกาลิฉิกวรทำกะน่องชายของเขเอง เราถูกแย่งผ้าจนเป็นคนเปลือยกาย แม้เรื่องนี้ ก็เหมือนกับเรื่องของท่านเป็นอันมาก.

[๑๘๒๙] นกกะลิงตัวใด มิได้ชนกับเขาด้วยเข้าไปจับอยู่ในระหว่างศิรยะแพะทั้งสองซึ่งกำลังชนกันอยู่ นกกะลิงตัวนั้น ก็ถูกศิรยะแพะบดขยี้แล้ว ณ ที่นั่นเอง แม้เรื่องนี้ก็เหมือนกับเรื่องของท่านเป็นอันมาก.

[๑๘๓๐] คน ๔ คนจะป้องกันคน ๆ เดียว ช่วยกันจับชายผ้าไว้คนละชาย คนทั้งหมดนั้นก็พากันหัวแตกนอนตายแล้ว แม้เรื่องนี้ ก็เหมือนกับเรื่องของท่านเป็นอันมาก.

[๑๘๓๑] นางแพะที่ถูกโจรทั้งหลายผูกไว้ในพุ่มกอไผ่ ลึกคระนองเอาเท้าหลังติดไปกระทบมิดตกลงมา พวกโจรก็เอามิดนั่นเองเชือดคอนางแพะฉันใด แม้เรื่องนี้ ก็เหมือนกับเรื่องของท่านเป็นอันมาก.

[๑๘๓๒] พวกนี้มีไชเทวดา มิใช่บุตรคนธรรมดา พวกนี้เป็นเนื้อ พวกนี้ถูกนำมาด้วยอำนาจประโยชน์

เจ้าทั้งหลายจงอย่างมันตัวหนึ่ง สำหรับอาหารมือเย็น
อีกตัวหนึ่งสำหรับอาหารมือเช้า.

[๑๘๓๓] คำทูลภาษิตตั้งแสนคำ ก็ไม่ถึงแม้ส่วน
เสี้ยวของคำสุภาษิต กิณนรรังเกียจคำทูลภาษิตจึงเศร้า
หมอง เพราะเหตุนั้น กิณนรจึงนั่งเฉยเสีย ไม่ใช่หนึ่ง
เฉยเพราะความโง่เขลา.

[๑๘๓๔] กิณรีตัวนี้กล่าวแก่เราได้แล้ว เจ้า
ทั้งหลาย จงปล่อยกิณรีตัวนั้นไป อนึ่ง จงนำไปส่ง
ให้ถึงเขาหิมพานต์ ส่วนกิณนรตัวนี้เจ้าทั้งหลาย จงส่ง
ไปให้โรงครัวใหญ่ จงอย่างมันสำหรับอาหารเช้า แต่เช้า
ทีเดียว.

[๑๘๓๕] ข้าแต่พระมหาราชา ปศุสัตว์ทั้งหลาย
ฟังผน ประชาชนนี้ ก็ฟังปศุสัตว์ พระองค์เป็นที่ฟัง
ของข้าพระบาท ภรรยาของข้าพระบาท ก็ฟังข้าพระ-
บาท ในระหว่างข้าพระบาททั้งสอง ตัวหนึ่งรู้ว่าอีก
ตัวหนึ่งตายแล้ว ตนเองพ้นแล้วจากความตาย จึงจะ
ไปสู่วรรพต.

[๑๘๓๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งชน ความ
นิินทาทั้งหลายมิใช่จะหลีกเลี้ยงให้พ้นไปโดยง่ายตาย
ชนทั้งหลายมีฉันทะต่าง ๆ กัน ซึ่งควรจะสั่งเสพ
คนหนึ่งได้รับการสรรเสริญด้วยคุณธรรมข้อใด คนอื่น
ก็ได้ความนิินทา ด้วยคุณธรรมข้อนั่นเอง.

[๑๘๓๓] โลกทั้งปวงมีจิตยิ่งด้วยจิตของคนอื่น
โลกทั้งปวงชื่อว่า มีจิตในจิตของตน สัตว์ทั้งปวง
ที่เป็นปญฺชุน ต่างก็มีจิตใจต่างกัน สัตว์ทั้งหลายใน
โลกนี้ ไม่พึงเป็นไปในอำนาจแห่งจิตของใคร.

[๑๘๓๔] กิณนรพร้อมด้วยกิณรีผู้ภรรยา เป็น
ผู้หนึ่งไม่พุด เป็นผู้กลัวภัยได้กล่าวแก่แล้วในบัดนี้
กิณนรนั้นชื่อว่าพ้นแล้วในบัดนี้ เป็นผู้มีความสุข หา
โรคมิได้ เพราะว่าการเปล่งวาจาดีนำมาซึ่งประโยชน์
แก่นรชนทั้งหลาย.

จบตักกการิชชาดกที่ ๘

อรรถกถาตักกการิชชาดก

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภภิกษุชื่อโกกาลิกะ ตรีศพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อหเมว
ทพฺพฐาสิตํ ภาสิ พาโล ดังนี้.

ความพิสดารว่า ภายในพรรษาหนึ่ง พระอัครสาวกทั้งสองท่าน
ประสงค์จะละหม้ออยู่อย่างเจียบ ๆ ทูลลาพระศาสดา ไปถึงที่อยู่ของพระโกกาลิกะ
ในโกกาลิกรู้จักกล่าวเธออย่างนี้ว่า โกกาลิกะผู้มีอายุ เรากับเธอถ้อยที่ถ้อยอาศัย
กัน จักอยู่เป็นผาสูกตลอดไตรมาสนี้ เราขออยู่จำพรรษา ณ ที่นี้แหละ. เธอ
ตอบว่า ผู้มีอายุ ก็ท่านอาศัยผมแล้วจักอยู่สำราญได้ไหนเล่า. พระอัครสาวก
ตอบว่า ผู้มีอายุ ถ้าเธอไม่บอกแก่ใคร ๆ ว่า พระอัครสาวกอยู่จำพรรษาที่นี้

เราจะพึงอยู่สบาย นี่เราอาศัยเธออยู่เป็นผาสุก. เธอถามว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ผมาอาศัยท่าน พึงอยู่เป็นผาสุกได้อย่างไร. ตอบว่า เราจักบอกกรรม จักกล่าว กรรมกถาแก่เธอตลอดไตรมาส นี่เธออาศัยเราอยู่เป็นผาสุก. พระโกกาลิกะ กล่าวว่ามีอายุ เชิญท่านอยู่ตามอริยาศัยเถิด และได้ถวายเสนาสนะที่สมควร แก่ท่านทั้งสอง. พระอัครสาวกทั้งสองพากันอยู่สบายด้วยความสุขในผลสมบัติ. ใคร ๆ มิรู้การที่ท่านพากันอยู่ ณ ที่นี้. ท่านทั้งสองจำพรรษาแล้ว ปวารณา แล้ว ก็พากันบอกพระโกกาลิกะนั้นว่า อาวุโส เราอาศัยเธออยู่กันอย่างสบายแล้ว จักพากันไปถวายบังคมพระศาสดา เธอรับคำว่า สาธุ แล้วพาพระอัครสาวก ทั้งสองเที่ยววิมณฑาตในหมู่บ้านใกล้ ๆ. พระเถระทั้งหลายกระทำกตกิจเสร็จ แล้ว ก็พากันออกจากบ้าน.

พระโกกาลิกะส่งพระเถระเหล่านั้นแล้วกลับไปบอกคนทั้งหลายว่า อุบาสกทั้งหลาย พวกแกเหมือนเศรษฐีงาน ช่างไม่รู้เสียเลยว่พระอัครสาวก ทั้งสองอยู่ในวิหารตลอด ๓ เดือน บัดนี้เล่า ท่านก็กลับไปเสียแล้ว. คนทั้งหลายพากันกล่าวว่า เหตุไรเล่า พระผู้เป็นเจ้าจึงไม่แจ้งแก่พวกผม ให้ทราบ แล้วพากันถือเกสัช มีเนยใสและน้ำมันเป็นต้น และเครื่องนุ่งห่ม คือผ้าเป็นอันมาก เข้าไปหาพระเถระไว้แล้วต่างกราบเรียนว่า ข้าแต่พระ- คุณเจ้าผู้เจริญ โปรดอภัยแก่พวกกระผมเถิด. พระโกกาลิกะดำริว่า พระเถระ ทั้งสองมักน้อยสันโดษ คงไม่รับผ้าเหล่านี้ด้วยตน คงให้แก่เรา จึงไปสู่พระเถระ ทั้งหลายกับพวกอุบาสกนั่นเอง. พระเถระทั้งสองมิได้รับอะไร ๆ ไว้เพื่อตน ทั้งไม่สั่งให้เขาถวายแก่พระโกกาลิกะ เพราะท่านมุ่งอบรมภิกษุอยู่. พวกอุบาสก พากันอ้อนวอนว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ เมื่อพระคุณเจ้าไม่รับคราวนี้ ก็ นิมนต์มาที่นี้อีกเพื่ออนุเคราะห์พวกกระผม. พระเถระเจ้ารับแล้วพากันไปสู่ สำนักพระศาสดา พระโกกาลิกะผูกอาฆาตว่า พระเถระเหล่านั้น เมื่อตนไม่รับ

ก็ไม่บอกให้เขาให้แม่แก่เรา. ฝ่ายพระเถระทั้งสองพักอยู่ในสำนักพระศาสดา หนึ่งหนึ่ง ก็พากัน ๕๐๐ รูปผู้เป็นบริวารของตน ๆ เทียวจาริกไปกับภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป จนถึงโกกาลิกรรัฐ. พวกอุบาสกเหล่านั้นก็พากันต้อนรับ พาพระเถระไปสู่วิหารนั่นเอง กระทำสักการะใหญ่ทุก ๆ วัน. เกสัชและเครื่องนุ่งห่ม คือผ้าเกิดขึ้นมามากมาย. พวกภิกษุผู้ที่มาถึงพระเถระ พากันเลื่องจิ๋วให้แก่ พวกภิกษุที่มาทันเท่านั้น ไม่ได้ให้แก่พระโกกาลิกะ. แม้พระเถระก็มีได้บอก ให้เธอ โกกาลิกะไม่ได้จิ๋วที่ค่าตัดเพื่อพระเถระว่า สารีบุตรและโมคคัลลานะ ปรารถนาน้อย เมื่อก่อนเขาให้ลาไม่รับ บัดนี้รับเสียจนสิ้นเหลือ ไม่มองดู ผู้อื่น ๆ เลย พระเถระทั้งหลายดำริว่า โกกาลิกะประสอภุศลเพราะอาศัย พวกเรา พร้อมด้วยบริวารพากันออกไป แม้จะถูกหมุ่ชนพากันอาราธนาว่า พระคุณเจ้านิมนต์อยู่อีกสักสองสามวันเถิด ก็มีได้ปรารถนาจะกลับ.

ลำดับนั้นภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า อุบาสกทั้งหลาย พระเถระทั้งหลายจักอยู่ ได้อย่างไร พระเถระผู้ซัดชอบของพวกท่าน ทนการอยู่ของภิกษุเหล่านั้นไม่ได้. อุบาสกเหล่านั้นพากันไปสู่สำนักของพระโกกาลิกะนั้น กล่าวหาว่า พระคุณเจ้าผู้ เจริญ ได้ยินว่า พระคุณเจ้าทนการอยู่ในสำนักของพระเถระไม่ได้ นิมนต์ไปเถิด ขอรับ จงขอให้พระเถระเจ้าทั้งสองรับมาแล้วนิมนต์กลับมา หรือไม่เช่นนั้น พระคุณเจ้าจงหนีไปอยู่ที่อื่นเถิด. พระโกกาลิกะจำไปอ่อนวอนพระเถระทั้งหลาย ด้วยความกลัวพวกอุบาสก. พระเถระทั้งหลายต่างกล่าวว่า ผู้มีอายุ เธอจงไป เสียเถิด พวกเราจักไม่กลับละ. เธอเมื่อไม่อาจนิมนต์พระเถระให้กลับได้ ก็ กลับไปวิหารนั้นแล. ลำดับนั้น พวกอุบาสกพากันถามเธอว่า พระคุณเจ้าเข้า พระคุณเจ้านิมนต์พระเถระกลับหรือ ก็กล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าไม่ สามารถนิมนต์ให้กลับได้. ลำดับนั้น พวกอุบาสกต่างคิดว่า เมื่อภิกษุ

ผู้มีบาปกรรมนี้ยังอยู่ในวิหารนี้ พวกภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักจักไม่อยู่ พวกเราต้องไล่เธอไปเสีย แล้วพากันกล่าวกะเธอว่า พระคุณเจ้าข้า พระคุณเจ้าอย่าอยู่ที่นี่เลย พระคุณเจ้าจะพึงพาอาศัยอะไร ๆ พวกข้าพเจ้าไม่ได้ละ. เธอถูกพวกเหล่านั้น ชังน้ำหน้าเสียแล้ว ก็ถือบาตรจีวรไปพระเชตวัน เข้าเฝ้าพระศาสดากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตร ท่านพระโมคคัลลานะมีความปรารถนาลามก ลุอำนาจความปรารถนาลามกเสียแล้ว. ลำดับนั้น พระศาสดารับสั่งกะเธอว่า โกกาลิกะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย จงยังจิตให้เลื่อมใสในสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด. ท่านโกกาลิกะกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์มีเชื้อพระอัครสาวกของพระองค์ ข้าพระองค์ได้เห็นประจักษ์แล้วว่า พวกนี้ล้วนแล้ว ๆ มีลัษณคมในทิวศัลทั้งนั้น แม้พระศาสดาจะตรัสห้ามถึงสามครั้ง ก็คงกล่าวอย่างนั้น แล้วลุกจากอาสนะหลีกไป.

พอเธอหันไปเท่านั้นทั่วร่างก็เกิดตุ่มประมาณเท่าเมล็ดฝักกาด ค่อยเจริญโดยลำดับ ถึงขนาดมะตูมสุกแล้วแตกน้ำเหลืองและเลือดไหลโทรมกาย. เธอต้องระทดเจ็บแสบนอนอยู่ ณ ชุ่มพระทวารพระเชตวัน ถึงพรหมโลกได้ มีเรื่องเกรียวกราวกันว่า พระอัครสาวกทั้งสองถูกพระโกกาลิกะด่า. ลำดับนั้น ตูทิพรหมอุปัชฌาย์ของเธอทราบเรื่องนั้น จึงมาดำริว่า จักให้เธอมาพระเถระทั้งหลายเสีย ยืนในอากาศกล่าวว่า โกกาลิกะ ท่านทำกรรมหยาบคายนัก ท่านจงให้พระอัครสาวกเลื่อมใสเถิด. เธอถามว่า ผู้มีอายุ ท่านเป็นใครเล่า เราเชื่อว่า ตูทิพรหม เธอกลับเอ็ดเอามหาพรหมว่า ผู้มีอายุ ท่านนะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แล้วว่า เป็นพระอนาคามีมิใช่หรือ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วว่า ธรรมดาว่า พระอนาคามีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นสภาวะ ท่านคงเป็นยักษ์ที่กองขยะเป็นแน่. ท้าวมหาพรหมนั้น เมื่อมีอายุให้เธอเชื่อถ้อยคำได้ ก็กล่าวว่า ท่านนั่นเองจักปรากฏตามคำของท่าน แล้วไปสู่พรหมโลกชั้นสุทธาวาสทันที.

ฝ่ายภิกษุโกกาลิกะก็ตายไปบังเกิดในปทุมนรก. ท้าวสหัมบดีพรหมรู้ความที่เธอเกิดในที่นั้นแล้ว จึงกราบทูลแด่พระตถาคต. พระศาสดาตรัสเล่าแก่พวกภิกษุ พวกภิกษุเมื่อกล่าวถึงโทษของเธอ พวกสนทนากันในโรงธรรมสภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ได้ยินว่า โกกาลิกภิกษุค่าพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ บังเกิดในปทุมนรกเพราะอาศัยปากของตน. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่โกกาลิกะถูกถ้อยคำกำจัดเสีย เสวยทุกข์เพราะปากของตน แม้ในกาลก่อน ก็เสวยทุกข์เพราะปากของตนแล้วเหมือนกันดังนี้แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาเล่าดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี บุโรहितของท้าวเธอเป็นคนตาเหลือก มีเขี้ยวงอกออกมา. นางพราหมณีของเขา เล่นชู้กับพราหมณ์อื่น. แม้พราหมณ์ผู้เป็นชู้นั้น ก็มีลักษณะเช่นนั้นเหมือนกัน. บุโรहितเฝ้าห้ามนางพราหมณีบ่อย ๆ เมื่อไม่อาจห้ามปรามกันได้. ก็คิดว่าเราไม่อาจจะฆ่าไอ้ไพร่ของเราได้ด้วยมือตนได้ ต้องหาอุบายฆ่ามันเสียให้ได้. เขาก็เข้าเฝ้าพระราชกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช พระนครของพระองค์เป็นพระนครชั้นเลิศในสกลชมพูทวีป พระองค์เล่าก็เป็นพระอัครราชา ประคองพระนครด้านทักษิณของพระองค์ผู้ทรงนามว่าอัครราชาเช่นนี้ สร้างไว้ชั่วไม่เป็นมงคลเลยพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสสั่งว่า ควรจะได้อะไรเล่า. เขากราบทูลว่า ต้องรื้อประตูเก่าเสียหาไม้ที่ประกอบด้วยมงคลมาให้พลีแก่ฝูงภูตผู้รักษาพระนคร แล้วตั้งพระทวารใหม่ตามมงคลฤกษ์ พระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งว่า ถ้าเช่นนั้น เชิญท่านทำอย่างนั้นเถิด.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ เสดยพระชาติเป็นมาณพ ชื่อว่าตักการิยะ เรียนศิลปะในสำนักของเขา. ปุโรหิตให้รื้อประตูเก่าตั้งใหม่แล้วกราบทูลพระราชว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ประตูสำเร็จแล้ว พรุ่งนี้เป็นวันฤกษ์งาม ต้องทำพลียกพระทวารมิให้ล่งพ่นฤกษ์นั้นไปได้ พระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นท่านอาจารย์ควรจะได้อะไรเพื่อประกอบพิธีพลีกรรม. เขากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระทวารมีศักดิ์ใหญ่ ต้องเชิญเทพดาผู้มีศักดิ์ให้เข้าครอบครอง จำต้องฆ่าพราหมณ์ผู้บริสุทธ์ทั้งสองฝ่าย คนหนึ่งมีนัยตาเหลืองมีเขี้ยวงอกออกมา เอาเนื้อและเลือดของเขาทำพลีกรรม แล้วเอาอ่างฝังลงไปใต้พระทวาร ตั้งพระทวารบนนั้น อย่างนี้จึงจักเกิดสวัสดิแก่พระองค์และแก่พระนครพระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งว่า ดีละท่านอาจารย์ เชิญท่านฆ่าพราหมณ์เช่นนั้นแล้วยกประตูพระนครเถิด. เขาดีใจเกิดคำพองว่า พรุ่งนี้เป็นได้เห็นหลังปัจจามิตรละ ครั้นไปถึงเรือนของตนก็ไม่อาจรักษาปากไว้ได้ ละล่ำละลักบอกเมียว่า อีคนชั่ว อีคนจัญทาล ตั้งแต่มีมึงจะหมั้นกับใครเล่า พรุ่งนี้กูจะฆ่าชู้ของมึงพลีกรรมเสีย. ภรรยาเถียงว่า เขาไม่มีผิด จักฆ่าเสียเพราะเหตุอะไรเล่า. เขาตอบว่า พระราชารับสั่งให้กูทำพลีกรรมด้วยเนื้อและเลือดของพราหมณ์ที่มีเขี้ยวและตาเหลืองตั้งพระทวาร ก็ชู้ของมึงมีเขี้ยวและตาเหลือง กูจักฆ่ามันทำพลีกรรมเสีย.

นางจึงส่งข่าวไปถึงสำนักของชู้ว่า ข่าวว่าพระราชาทรงประสงค์จะฆ่าพวกพราหมณ์ผู้มีเขี้ยวและตาเหลืองทำพลีกรรม ถ้าเธออยากจะมีชีวิตอยู่ ก็จงชักชวนพวกพราหมณ์ผู้มีลักษณะเช่นเดียวกับเธอหนีไปเสียให้ทันกาลที่เดี๋ยวเถิด. เขาทำตามนั้น ข่าวนั้นได้เลื่องลือไปในพระนคร. พวกพราหมณ์ที่มีเขี้ยวและตาเหลืองทุกคนพากันหนีออกจากพระนครทุกแห่ง. ปุโรหิตมิได้ล่งรู้ความศัตรุหนีไปแล้ว เข้าเฝ้าพระราชแต่เข้าตรู กราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ที่โน้นมีพวกพราหมณ์ผู้มีเชื้อและตาเหลือง โปรดรับสั่งจับเกิดพระเจ้าข้า. พระราชาทรงส่งพวกอำมาตย์ไป. พวกอำมาตย์เหล่านั้นไม่เห็นเขาก็พากันมาราบทูลว่า ข้าว่าหนีไปเสียแล้วพระเจ้าข้า. พระราชาทรงรับสั่งว่า คันดูในที่อื่นซิ. แม้จะพากันเที่ยวค้นในพระนครทุกแห่งก็มิได้พบ. เมื่อมีพระดำรัสว่า จงค้นผู้อื่นจากคนนั้นซิ ก็พากันราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เว้นท่านปุโรหิตเสียแล้ว คนอื่น ๆ ไม่มีรูปเป็นอย่างนั้นพระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งว่า เราไม่อาจฆ่าปุโรหิตได้. พวกนั้นพากันกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ประสงค์อะไรเช่นนั้น เพราะท่านปุโรหิตเป็นตัวละคร แม้ไม่ยกพระทวารในวันนี้แล้ว พระนครก็จักเป็นอันไม่ได้รับคุ้มครอง ท่านอาจารย์ก็บอกอยู่ว่า พันวันนี้ไปแล้วต้องรออีกปีหนึ่งจึงได้ฤกษ์ เมื่อพระนครไม่มีประตูตั้งปี จักเปิดโอกาสแก่พวกข้าศึกได้ พวกเราต้องฆ่าพราหมณ์นี้ให้พวกพราหมณ์ผู้อื่นที่ฉลาดทำพิธีกรรม ยกพระทวารเกิดพระเจ้าข้า.

พระราชารับสั่งว่า ก็พวกพราหมณ์ผู้อื่นที่ฉลาดเหมือนท่านอาจารย์ ยังจะมีอยู่หรือ. พวกนั้นพากันกราบทูลว่า มีอยู่พระเจ้าข้า อันเดวาสึกของเขาเองชื่อตักการิยามาณพ โปรดประธานตำแหน่งปุโรหิตแก่เขาแล้วทรงกระทำการมงคลเกิดพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสเรียกเขามาให้กระทำสัมมานาการแล้วประธานตำแหน่งปุโรหิต ทรงสั่งเพื่อกระทำอย่างนั้น. เราได้ไปสู่ประตูพระนครด้วยบริวารเป็นอันมาก. ราชบุรุษทั้งหลายพากันมัดปุโรหิต พามาด้วยอาณุภาพแห่งพระราชา. พระมหาสัตว์ให้ขุดหลุมในที่ที่จะตั้งพระทวารให้ลงม่านล้อมรอบเข้าอยู่ในม่านกับอาจารย์. อาจารย์มองดูหลุมพลางทอดอาลัย ไม่ได้ใครเป็นที่พำนักแก่ตน พึงรำพึงว่า เราเป็นผู้จัดแจงความนิบหนายทั้งนั้น เพราะเรามั่นใจไม่อาจจะคุ้มครองปากของตนได้ รีบไปบอกแก่อิตัวร้าย ตัวของเราเองนำการเข้ามาให้ตน เมื่อจะสนทนากับพระมหาสัตว์ จึงได้กล่าวคาถาที่ ๑ ว่า

ดูก่อนพ่อตักการิยะ **ฉันเองเป็นคนโง่เขลา**

กล่าวคำชั่วช้าเหมือนกบในป่า ร้องเรียกงูมาให้กินตน
ฉะนั้น ฉันจะตกลงไปในหลุมนี้ ได้ยินมาว่า บุคคลที่
พูดลวงเลยขอบเขตไม่ดีเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทพฺพภาสิตํ** ภาสิต ความว่า เราได้กล่าวคำอันเป็นทพฺพภาสิต. บทว่า **ภฺงโกว** ความว่า เรานั้นแหละยอมกล่าวแต่คำชั่ว ๆ เหมือนกบอยู่ในป่าร้องเรียกงูให้มากัดกินคนฉะนั้น. บทว่า **ตถฺกการิเย** ความว่า คนโง่เรียกเขาซึ่งเพศหญิงอันเป็นชื่อของเขาจึงกล่าวอย่างนั้น.

พระมหาสัตว์ ได้ฟังดังนั้นแล้ว กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

บุคคลผู้กล่าวลวงเลยขอบเขต ย่อมได้ประสบการ

จงจำ การถูกฆ่า ความเศร้าโศกและความรำไห้
ช้าแต่ท่านอาจารย์ ชนทั้งหลายจะฝังท่านลงในหลุม
เพราะเหตุใด ท่านต้องติเตียนตัวท่านเอง เพราะ
เหตุนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อติเวลภาณี** ความว่า คนที่พูดลวงเลยขอบเขต คือพูดลวงประมาณ ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ อธิบายว่า ไม่ดี. บทว่า **โสภปริเทวณฺจ** ความว่า ดูก่อนอาจารย์ คนที่พูดลวงเลยเวลาอย่างนี้แหละ ย่อมถูกฆ่าและถูกจงจำ ถึงความเศร้าโศก รำไห้ด้วยเสียงเอ็ดอิ่ง. บทว่า **ครหาสิ** ความว่า ท่านไม่ต้องติเตียนผู้อื่นดอก ฟังติเตียนตนเอง. บทว่า **เอตฺโต** แปลว่า ในเพราะเหตุนี้. บทว่า **อาจริย ตํ** ความว่า อาจารย์ ชนทั้งหลายกำลังจะฝังท่านในหลุมที่ท่านขุดไว้อยู่นั้นแหละ เพราะฉะนั้น ท่านฟังติเตียนตนเองเท่านั้น.

พระมหาสัตว์ครั้งนั้นกล่าวแล้วอย่างนี้ จึงกล่าวต่อไปว่า ท่านอาจารย์ ท่านไม่รักขาวาจา ถึงความทุกข์ผู้เดียวเท่านั้นก็หาไม่ แม้คนพวกอื่น ก็ถึงความทุกข์เหมือนกัน แล้วนำอดีตนิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

เล่ากันมาว่า ในกาลก่อน ในกรุงพาราณสี ได้มีหญิงแพศยาคนหนึ่ง นามว่า กาลี น้องชายของนางชื่อว่า **คุณทิละ**. วันหนึ่ง นางกาลิรับเงิน ๑,๐๐๐ กระษาปณ์. แต่คุณทิละ เป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา ทั้งเป็นนักเลงเล่นการพนัน. นางให้ทรัพย์เขา เขาเอาทรัพย์ที่ได้แล้ว ๆ ไปทำลายฉิบหายหมด. ถึงนางจะห้ามปรามเขาก็ไม่สามารถที่จะห้ามได้. วันหนึ่งเขาเล่นการพนันแพ้ ต้องจำนำผ้านุ่ง เอาเสื้อลำแพนุ่งมาสู่เรือนของนาง. ก็พวกสาวใช้ของนางต่างได้รับกำชับไว้ว่า เวลาคุณทิละมาถึง ไม่ต้องให้อะไร จับคอเขาไล่ออกไปเสีย. พวกนั้นจึงพากันทำอย่างนั้น. เขาไปยื่นร้องให้อยู่ใกล้ประตู. ลำดับนั้น ลูกชายของเศรษฐีคนหนึ่ง นำทรัพย์มาให้นางกาลิครั้งละ ๑,๐๐๐ กระษาปณ์ เป็นนิตย์ วันหนึ่งเห็นเขาก็ถามว่า คุณทิละเอ๋ย ร้องให้ทำไม. คุณทิละตอบว่า นายจ๋า ผมแพ้การพนันนั้นมาหาพี่สาวของผม พวกสาวใช้เหล่านั้นมันพากันจับคอผมไล่ออกมา. เขาบอกว่า ถ้าเช่นนั้นรอก่อน ฉันจะช่วยบอกพี่สาวของแกให้ แล้วก็ไปบอกนางว่า น้องชายของเธอมุ่งเสื้อลำแพนยื่นอยู่ที่ประตู ทำไมเธอถึงไม่ให้ผ้าผ่อนเขาบ้างละ. นางตอบว่า ฉันไม่ให้ละ ถ้าคุณมีแก่ใจ คุณก็ให้เขาซิ. ก็ในเรือนหญิงแพศยานั้นมีธรรมเนียมประเพณีติดต่อกันมาดังนี้ จากเงิน ๑,๐๐๐ กระษาปณ์ ๕๐๐ กระษาปณ์เป็นของหญิงแพศยา ๕๐๐ กระษาปณ์ เป็นมูลค่าของผ้าของหอมและดอกไม้ ชายที่พากันมา นุ่งผ้าที่ได้ในเรือนนั้นอยู่ตลอดคืน รุ่งขึ้นเมื่อจะไป ก็ผลัดผ้านั้นไว้ นุ่งผ้าที่ตนนำมา นั้นแลกกลับไป เหตุนี้ลูกชายเศรษฐี จึงนุ่งผ้าที่นางให้แล้วให้ของตนแก่คุณทิละ

เขานุ่งผ้าแล้วส่งเสียงทวาดตามประสาคนเข้าโรงเหล้า. ฝ่ายนางกาลีเล่า ก็สั่งพวกสาวใช้ไว้ว่า พรุ่งนี้เวลาลูกชายเศรษฐีคนนี้จะไป พวกเจ้าจงช่วยกันแย่งเอาไว้ พวกนั้นเวลาลูกชายเศรษฐีนั้นออกมา ก็กรูกันเข้าไปราวกับจะปล้น ช่วยกันดึงเอาผ้าไว้เสียจนเขาต้องเปลือยกายจึงปล่อยว่า ที่นี้ไปได้ละพ่อหนุ่ม เขาต้องเดินออกมาทั้งเปลือยๆ ฉะนั้นคนพากันยิ้มหัว เขาละอายรำพึงรำพันว่า เราทำมันเองทีเดียว เรานั้นแหละไม่สามารถรักษาปากของตนได้ เมื่อจะแสดงความข้อนี เขาก็กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า

เราจะซักถามคุณทีละ เพื่อประโยชน์อะไรเล่า

นางกาลีชikovทำกะห้องชายของเขาเอง เราถูกแย่งผ้า

จนเป็นคนเปลือยกาย แม้เรื่องนี้ ก็เหมือนกับเรื่อง

ของท่านเป็นอันมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พหู ตาทีโสว ความว่า จริงอยู่ แม้เศรษฐีบุตร ได้รับทุกข์เพราะกรรมที่ตนทำนั่นเอง. เพราะเหตุนั้น แม้ท่านก็เป็นเสมือนเหตุที่เกิดขึ้นแห่งทุกข์นี้ เพราะเหตุมากมาย.

แม้อีกเรื่องหนึ่ง ในกรุงพาราณสี โดยความเลินเล่อของคนเลี้ยงแพะทั้งหลาย เมื่อแพะสองตัวขวิดกันในที่หากิน นกกะลิงตัวหนึ่ง คิดว่า บัดนี้เองไอ้สองตัวนี้ต้องหัวแตกตาย เราต้องห้ามมันไว้แล้วห้ามว่า ลูอย่าขวิดกันเลยนะ เมื่อมันไม่เชื่อถ้อยคำขวิดกันอยู่นั่นเอง ก็โดดเกาะที่หลังบ้าง ที่หน้าบ้าง อ้อนวอนไป เมื่อไม่สามารถจะห้ามได้ ก็พูดว่า ถ้าอย่างนั้น ก็จงฆ่ากูเสียก่อนแล้วค่อยขวิดกัน โดดเข้าไประหว่างหัวของมันทั้งสอง มันชนกันโพงเดียว นกนั้นเหมือนถูกบดในหินบด ถึงความพินาศด้วยเรื่องที่ตนกระทำนั่นเอง เมื่อพระมหาสัตว์จะแสดงเหตุแม่อื่นอีกนี้จึงกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า

**นกกะลิงตัวใด มิได้ชนกับเขาเลย เข้าไปจับอยู่
ในระหว่างศิรชะแพะ ทั้งสองซึ่งกำลังขวิดกันอยู่ นก
กะลิงตัวนั้น ก็ถูกศิรชะแพะบดขยี้แล้ว ณ ที่นั่นเอง
แม้เรื่องนี้ก็เหมือนกับเรื่องของท่านเป็นอันมาก.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เมณฑบุตร** แปลว่า ในระหว่างแพะ
ทั้งสอง. บทว่า **ปจฺจุปติ** ความว่า โคคเข้าไป คือได้ตั้งอยู่ในระหว่าง คือ
ท่ามกลางแห่งศิรชะแพะทั้งสอง. บทว่า **ปีลีโต** แปลว่า ถูกแพะขวิดเอาแล้ว.

ฝ่ายพวคนายโคบาล ชาวกรุงพาราณสีอีกพวกหนึ่งเห็นต้นตาลผลัดผล
ก็ปีนขึ้นต้นหนึ่งเพื่อจะเอาผล. เมื่อกำลังปลิดผลตาลที่ลงมา ภูเขาดำตัวหนึ่ง
เลื่อนออกจากจอมปลวกขึ้นต้นตาล. พวกที่ยืนอยู่ข้างล่าง แม้จะช่วยกันเอาไม้
เป็นต้นตี ก็ไม่อาจห้ามมันได้. พวกนั้นจึงร้องบอกคนที่อยู่บนต้นว่า ภูเขา
ขึ้นต้นตาล ภูเขาขึ้นต้นตาล คนนั้นกลัวร้องเสียงดังลั่น. คนที่อยู่ข้างล่างเอา
ฝ้านุ่งที่เหนียวแน่นมาผืนหนึ่ง ถือไว้คนละมุมทั้งสี่มุมแล้วร้องบอกว่า จงโคค
ลงมาในฝ้านี้. ผู้นั้นกลับใจโคคลงมากลางฝ้าระหว่างคนทั้งสี่. ด้วยอำนาจ
การตกของผู้นั้น คนทั้ง ๔ นั้นไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ ต่างเอาหัวชนกันหัวแตก
ตายหมด.

พระมหาสัตว์เมื่อแสดงเหตุนี้ จึงกล่าวคาถาที่ ๕ ว่า

คน ๔ คน จะป้องกันคนเดียว ช่วยกันจับชายผ้า

ไว้คนละชาย ก็เหมือนกับเรื่องของท่านเป็นอันมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โปฏฺฐก** แปลว่า ผ้า. บทว่า **สพฺพะเว เต**
ความว่า คนทั้ง ๔ คนนั้น ช่วยกันถือผ้าไว้ พวกนี้ศิรชะแพะแตกนอนตายแล้ว.

อีกเรื่องหนึ่ง พวกโจรขโมยแพะชาวกรุงพาราณสี ร่วมกันขโมยแพะ
ได้ตัวหนึ่งในเวลากลางคืน คิดกันว่าจักกินในป่าในเวลากลางวัน แล้วช่วยกัน
มัดปากเพื่อไม่ให้มันร้อง แล้วเอาไปซ่อนไว้ในกอไผ่ รุ่งขึ้นชวนกันไปเพื่อจะ
กินมัน ต่างลืมหาอุรพากันไปแล้ว. พวกนั้นพูดกันว่า จักฆ่าแพะย่างเนื้อกิน
เอาอุรมาซิ ไม่เห็นอุรในมือแม่สักคนหนึ่ง ต่างก็พูดกันว่า ถึงแม้จะ
ปราศจากอุรก็ฆ่ามันได้ แต่ก็ไม่อาจแลเนื้อได้ ปล่อยมันไปเกิดนะ บุญของมัน
ยังมีอยู่ แล้วก็ปล่อยไป. ครั้งนั้น ช่างसानคนหนึ่งถือเอาไม้ไผ่แล้วคิดว่า
จะกลับมาเอาไม้ไผ่อีก จึงซุกมีดตัดไม้ไผ่ไว้ในกองใบไผ่หลีกไป. แพะดีใจว่า
ข้าพ้านตายแล้ว คะนองเล่นอยู่ที่โคนกอไผ่ คิดด้วยเท้าหลังทำให้มีดนั้นตกลงมา.
พวกโจรได้ยินเสียงมีด ก็ช่วยกันค้นพบมีดนั้นแล้วต่างดีใจ ฆ่าแพะกินเนื้อเสีย
แพะเมื่อนั้นก็ตายเพราะเรื่องที่ตนกระทำเองด้วยประการฉะนี้ เมื่อจะแสดง
เหตุนี้ จึงกล่าวคาถาที่ ๖ ว่า

นางแพะที่ถูกโจรทั้งหลายผูกมัดไว้ในพุ่มกอไผ่

ก็กระนองเอาเท้าหลังดีดไปกระทบมีดตกลงมา พวก

โจรก็เอามีดนั้นเองเชือดคอนางแพะฉันทัด แม้เรื่องนี้

ก็เหมือนกับเรื่องของท่านเป็นอันมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อเวกฺขิปฺนฺติ ความว่า แพะที่ถูกมัดไว้
ที่กอไผ่เล่นคะนองดีดเท้าหลัง.

ก็แลครั้น กล่าวอย่างนี้แล้ว พระโพธิสัตว์จึงแสดงว่า ธรรมดา ผู้ที่รักษา
ถ้อยคำของตนไว้พูดพอเหมาะ ย่อมพ้นทุกข์ปางตายได้ นำเรื่องกินนรมาเล่า
ดังต่อไปนี้

ได้ยืมว่า บุตรพรานชาวกรุงสาวัตถีผู้หนึ่งไปยังป่าหิมพานต์ ใช้อุบาย
อย่างหนึ่งจับกินนรคู่ผิวเมียมาได้ ถวายแด่พระราชา. พระราชาทอดพระเนตร
เห็นกินนร อันมิเคยทอดพระเนตร ทรงพอพระหทัย ตรัสถามว่า พ่อพราน
พวกนี้มีคุณอะไร นายพรานกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พวกเหล่านี้
ร้องเพลงไพเราะ ฟ้อนรำชวนใจ พวกมนุษย์ไม่รู้ที่จะร้องรำได้แบบนี้เลย
พระเจ้าข้า. พระราชาประทานทรัพย์เป็นอันมากแก่นายพราน แล้วตรัสกะ
กินนรทั้งคู่ว่า ร้องรำไปซิ กินนรทั้งคู่คิดกันว่า ถ้าเราจะร้องเพลงคงไม่อาจ
ทำพญานาคให้บริบูรณ์ได้ การจับผิดก็จะมี ผู้คนต้องติเตียนเรา ต้องฆ่าเรา
อนึ่ง เมื่อเรากล่าวมากไป ก็จะเป็นมุสาวาทได้ เพราะเกรงมุสาวาท แม้จะถูก
พระราชารัสฆ่าแล้วฆ่าเล่า ก็ไม่ยอมร้องรำ พระราชาทรงกริ้ว เมื่อจะทรง
สั่งให้ฆ่าเสียเอาเนื้ออย่างมาถวาย จึงตรัสพระคาถาที่ ๗ ว่า

พวกนี้มีไข่เทวดา มีไข่บุตรคนธรรพ์ พวกนี้เป็น

เนื้อ พวกนี้ถูกนำมาด้วยอำนาจประโยชน์ เจ้าทั้งหลาย

จงอย่างมันตัวหนึ่ง สำหรับอาหารมือเย็น อีกตัวหนึ่ง

สำหรับอาหารมือเช้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิกา อิม ความว่า ถ้าพวกเหล่านี้
เป็นเทวดา หรือคนธรรพ์ไซ้ร้ ฟังฟ้อนและฟังขับร้องได้ แต่พวกนี้เป็นเนื้อ
เป็นสัตว์เดียรัจฉาน. บทว่า อตุตฺตสาภตา อิม ความว่า พวกนี้ถูกนำ
มาสู่จอมมือของเราด้วยอำนาจแห่งประโยชน์ เพราะถูกพรานผู้หวังประโยชน์
นำมา ในบรรดามันเหล่านั้น สู้ทั้งหลายจงอย่างมันตัวหนึ่งในอาหารมือเย็น
อีกตัวหนึ่งในอาหารมือเช้าเถิด.

กินรีดำริว่า พระราชากริ้วแล้ว คงจักให้ฆ่าเสียโดยไม่ต้องสงสัย
บัดนี้ เป็นเวลาที่ต้องพูดกันละ จึงกล่าวคาถาต่อไปว่า

คำทูลภาษิตทั้งแสนคำ ก็ไม่ถึงแม้ส่วนเสี้ยวของ
คำสุภาษิต กิณนรรังเกียจคำทูลภาษิตจึงเศร้าหมอง
เพราะเหตุนั้น กิณนรจึงนั่งเฉยเสีย ไม่ใช่ นั่งเฉยเพราะ
ความโง่เขลา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สกฺกมโน กิเลโส ความว่า บางคราว
เราเมื่อพูดก็พูดคำอันเป็นทูลภาษิต กิณนร เมื่อรังเกียจคำทูลภาษิตย่อมเศร้า-
หมองคือย่อมลำบากด้วยประการฉะนี้. บทว่า ตสฺมา ความว่า เพราะ
เหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่ขบร้องไห้แก่ท่าน หาใช่ขบเพราะความโง่ไม่.

พระราชาทรงโปรดกนิรี จึงตรัสพระคาถาต่อไปว่า
กนิรีตัวนี้กล่าวแก่เราได้แล้ว เจ้าทั้งหลายจง
ปล่อยกนิรีตัวนั้นไป อนึ่ง จงนำไปส่งให้ถึงเขา
หิมพานต์ ส่วนกนิรตัวนี้ เจ้าทั้งหลาย จงส่งไปให้
โรงครัวใหญ่ จงอย่างมันสำหรับอาหารเช้า แต่เช้า
ทีเดียว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยา เมธา แก่เป็น ยา เมเอธา. บทว่า
เทนฺตุ ความว่า จงให้เพื่อประโยชน์โรงครัวใหญ่.

กนิรฟังพระดำรัสของพระราชาก็คิดว่า ท้าวเธอนี้คงให้มาเรา
ผู้ไม่กล่าวเสียเป็นแน่ บัดนี้เราควรจะพูด ดังนี้ แล้วจึงกล่าวคาถาต่อไปว่า

ข้าแต่มหाराชเจ้า ผู้งปศุสัตว์พากันฟังฝน
ประชาชนนี้เล่าพากันฟังปศุสัตว์ พระองค์ทรงเป็นที่
ฟังแก่ข้าพระบาท ภรรยาที่ฟังข้าพระองค์ บรรดา
ข้าพระบาททั้งคู่ ตัวหนึ่งรู้ว่าอีกตัวหนึ่งตายแล้ว ตน
เองพ้นแล้วจากความตาย จึงจะไปสู่ภุควาได้พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปชุนุหนนาถา** ความว่า สัตว์เลี้ยงมีหญ้า เป็นอาหาร ชื่อว่ามีเมฆฝนเป็นที่พึ่ง. บทว่า **ปสุนาถา อัย ปชา** ความว่า ประชาคือมนุษย์นี้ อาศัยโครส ๕ ชื่อว่าผู้มีปศุสัตว์เป็นที่พึ่งเป็นหลักอาศัย. บทว่า **ตวั นาโถสิ** ความว่า พระองค์เป็นที่พึ่งของข้าพระองค์. บทว่า **อมุหนนาถา มม ภริยา** ความว่า ข้าพระองค์ก็เป็นที่พึ่งของภรรยาฉัน. บทว่า **ทวิหนมมฤต- ตริ ฌตฺวา มุตฺโต จจฺเจยฺย ปพฺพตฺ** ความว่า ในระหว่างข้าพระองค์ ทั้งคู่ ตัวหนึ่งต้องรู้ว่าตัวหนึ่งตายแล้ว ตนเองรอดตายแล้ว จึงไปสู่หิมพานต์ ภายหลัง คือเมื่อข้าพระองค์ทั้งคู่ยังมีชีวิตอยู่ ย่อมไม่ทอดทิ้งกัน เพราะฉะนั้น แม้มาตรว่าพระองค์ทรงประสงค์จะส่งกินรีนี้ไปสู่หิมพานต์ โปรดมาข้าพระองค์ เสียก่อนส่งนางไปภายหลัง.

ก็แล กิณนรครันกราบทูลอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงว่า ข้าแต่พระ- มหาราชเจ้า ข้าพระบาททั้งสอง ไซ้จะนั่งเสียเพราะปรารถนาจะขัดพระดำรัส ของพระองค์ก็หามิได้ แต่เพราะเห็นโทษของการพูดมาก จึงมิได้กราบทูลสนอง พระบัญชา กล่าวคาถา ๒ คาถานี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งชน ความนิินทา
ทั้งหลายมิใช่จะหลีกให้พ้นไปโดยง่ายเลย ชนทั้งหลาย
มีฉันทะต่าง ๆ กัน ซึ่งควรจะสั่งเสพ คนหนึ่งได้รับ
การสรรเสริญด้วยธรรมข้อใด คนอื่นได้ความนิินทา
ด้วยคุณธรรมข้อนั่นเอง.

โลกทั้งปวงมีจิตยิ่งด้วยจิตของคนอื่น โลกทั้งปวง
ชื่อว่า มีจิตในจิตของตน สัตว์ทั้งปวงที่เป็นปุลฺลชน
ต่างก็มีจิตใจต่างกัน สัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ ไม่พึงเป็น
ไปในอำนาจแห่งจิตของใคร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุปริวชชยาถ** ความว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชเจ้า ชื่อว่า นินทา ใคร ๆ ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ง่ายเลย. บทว่า
นानา ชนา ความว่า ผู้ชนมีความพอใจต่าง ๆ กัน. บทว่า **เยนว**
ความว่า คนหนึ่งได้รับยกย่องด้วยคุณมีศีลเป็นต้น อันใด ด้วยคุณข้อนั้น และ
คนอื่นได้รับความนิทา ความจริง เพราะกล่าวในผู้กนิกรข้าพระองค์ย่อมได้
ความยกย่อง เพราะไม่กล่าวในหมู่มนุษย์ ย่อมได้รับความนิทา ด้วยอาการ
อย่างนี้ ขึ้นชื่อว่านิทา ย่อมเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงได้ยาก ข้าพระองค์นั้นคิดว่า เราจัก
ได้รับความยกย่องจากสำนักพระองค์อย่างไรเล่า. บทว่า **สพฺโพ โลโก ประจิ-**
ตุเตน อติจิตฺโต ความว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ธรรมดาอัสตบรูรมิจิตยิ่ง
ด้วยจิตมีการฆ่าสัตว์เป็นต้น สัตบรูรมิจิตยิ่งด้วยจิตมีเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
เป็นต้น ชาวโลกทั้งมวล ย่อมมีจิตยิ่งด้วยจิตของคนอื่น ด้วยประการดังนี้.
บทว่า **จิตฺตวาสมฺหิ จิตฺเต** ความว่า ก็ชาวโลกทั้งมวล ชื่อว่า มีจิตด้วยจิต
ของตนทั้งทราวมหรือประณีต. บทว่า **ปจฺเจกจิตฺตา** ความว่า สัตว์ทั้งหมด
มากประเภทต่างคนต่างมีจิตใจเฉพาะตน ในบรรดาสรรพสัตว์เหล่านั้น กนิกร
ก็ดี อย่างข้าพระองค์ก็ดี คนอื่นก็ดี ไม่น่าประพฤติกไปในความคิดอ่านของ
ใคร ๆ สักคนหนึ่ง จะเป็นของพระองค์หรือของผู้อื่นก็ตามที เพราะเหตุนี้
พระองค์อย่าทรงพิโรธข้าพระองค์ว่า ผู้นี้ไม่ประพฤติกไปในอำนาจจิตของเรา
ด้วยสรรพสัตว์ย่อมไม่ลุอำนาจจิตของตนไปได้พระเจ้าข้า กนิกรแสดง
ธรรมแก่พระราชาด้วยประการฉะนี้.

พระราชาทรงโสมนัสว่า กนิกรนี้เป็นบัณฑิตกล่าวถูกต้องทีเดียวจึง
ตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

กนิกรพร้อมด้วยกัณริผู้ภรรยา เป็นผู้หนึ่งไม่พูด
เป็นผู้กลัวภัย ได้กล่าวแก่แล้วในบัดนี้ กนิกรนั้นชื่อว่า
พ้นแล้วในบัดนี้ เป็นผู้มีความสุขหาโรคมิได้ เพราะว่า
การเปล่งวาจาดีนำมาซึ่งประโยชน์แก่นรชนทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาจา คิเรวตุลลวตี นรานัน ความว่า วาจา คือคำที่ควรเปล่งย่อมมีประประโยชน์ คือนำมาซึ่งประโยชน์แก่สัตว์เหล่านั้น.

พระราชารับสั่งให้กนิรทั้งคู่จับอยู่ในกรงทอง รับสั่งให้หาพรานคนนั้น และให้ปล่อยด้วยพระคำรัสว่า เจ้าจงไป ปล่อยกนิรคู่นี้ ณ ที่ที่จับได้นั้นเถิด.

ฝ่ายพระมหาสัตว์กล่าวว่า ท่านอาจารย์ คูเถิด กนิรทั้งคู่รักษาวาจาไว้อย่างนี้ เมื่อถึงคราวตายก็รอดตายได้ด้วยสุภามิตที่ตนกล่าวนั้นเอง ส่วนท่านถึงทุกข์ใหญ่หลวง เพราะพูดชั่ว ครั้นแสดงอุทาหรณ์นี้แล้ว ก็ปลอบว่า ท่านอาจารย์อย่ากลัวเลย ผมจักให้ชีวิตแก่ท่าน เมื่อเขาพูดว่า ก็อีกอย่างหนึ่งเล่า พ่อคุณช่วยคุ้มครองมันเถิด ก็บอกว่า ยังไม่ได้ฤกษ์ก่อนครับ รุ่งรองจนตลอดวันนั้น ในระหว่างใกล้มีขมิ้นยาม จึงให้คนเอาแพะตายมาแล้วพูดว่า ท่านพราหมณ์เชิญไปทำมาหากินเสียที่ไหน ๆ เถิด ไม่ให้ใคร ๆ รู้เลย ปล่อยพราหมณ์ไปเอาเนื้อแพะทำพิธีกรรมตั้งพระทวาร.

พระศาสดา ครั้นทรงนำธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่โลกาภิกะถูกวาจาจำกัดตนเสีย แม้ในครั้งก่อนก็ถูกจำกัดแล้วเหมือนกัน ทรงประชุมชาดกว่า พราหมณ์เขี้ยวองคตาทเหลือง ในครั้งนั้นได้มาเป็นโลกาภิกะ ส่วนตักการียบัณฑิตคือ เราตถาคตแล.

จบอรรถกถาตักการียชาดก

๕. รุรัมมิชชาดก

ว่าด้วยน้ำใจของพญาเนื้อรุรุ

[๑๘๓๕] ใครบอกมฤค ซึ่งสูงสุดกว่ามฤคทั้งหลาย
นั้นแก่เราได้ เราจะให้บ้านส่วยและหญิงที่ประดับ
ประดาแล้วแก่ผู้นั้น.

[๑๘๔๐] ขอได้โปรดพระราชทานบ้านส่วย และ
หญิงที่ประดับประดาแล้วแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าพระ-
องค์ จะกราบทูลมฤคซึ่งสูงสุดกว่ามฤคทั้งหลายแก่
พระองค์.

[๑๘๔๑] ณ ไพรสถมภ์นั้น มีต้นมะม่วงและต้น
รังทั้งหลาย ดอกบานสะพรั่ง พื้นที่แห่งไพรสถมภ์นั้น
ดารดาษไปด้วยดิณชาติมีสีเหมือนแมลงค่อมทอง มฤค
ตัวนั้นอยู่ที่ไพรสถมภ์นั้น.

[๑๘๔๒] พระเจ้าพาราณสี ทรงโก่งธนูสอดใส่
ลูกศรไว้ เสด็จเข้าไปแล้ว ส่วนมฤคเห็นพระราชแล้ว
ได้ร้องกราบทูลไปแต่ไกลว่า ข้าแต่พระมหाराชาผู้ประ-
เสริฐ โปรดทรงรอก่อน อย่าเพิ่งทรงยิงข้าพระบาท
เสียดเลย ใครหนอได้กราบทูลความเรื่องนี้แก่พระองค์ว่า
มฤคตัวนี้อยู่ ณ ไพรสถมภ์นี้.

[๑๘๔๓] ดูก่อนสหาย บुरुษผู้มีมารยาทอันเลว
ทรม ยืนอยู่ห่าง ๆ นั้น บुरुษคนนั้นแหละ ได้บอก
ความเรื่องนี้แก่เราว่า มฤคตัวนี้อยู่ ณ ไพรสณฑ์นี้.

[๑๘๔๔] ได้ยินว่า คนบางพวกในโลกนี้ กล่าว
ความจริงไว้อย่างนี้ว่า ไม่ลายน้ายังดีกว่า คนบางคน
ไม่ดีเลย.

[๑๘๔๕] ดูก่อนพญามฤค เขตติเตียนพวกไหน
แน่ ตีเตียนพวกมฤค พวกนก หรือพวกมนุษย์เรามี
ความกลัวไม่น้อย เพราะได้ฟังเจ้าพุดภาษามนุษย์ได้.

[๑๘๔๖] ข้าพระองค์ช่วยยกขึ้นซึ่งบुरुษคนใด
ผู้ลอยไปในห้วงน้ำคงคา มีน้ำมากไหลเชี่ยว ภัยมาถึง
ข้าพระองค์แล้วเพราะบुरुษผู้นั้นเป็นเหตุ ข้าแต่พระ-
มหาราช การสมาคมกับบอสัตบุรุษทั้งหลาย นำทุกข์
มาให้โดยแท้.

[๑๘๔๗] เรานั้นจะปล่อยลูกศร ๔ ปีกนี้แหวกไป
ในอากาศ ให้ไปตัดตรงหัวใจ เราจะฆ่ามันผู้ประทุษร้าย
มิตร ผู้ไม่ทำกิจที่ควรทำ ไม่รู้จักผู้กระทำคุณให้เช่น
ท่าน.

[๑๘๔๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งประชาชน
สัตบุรุษทั้งหลายไม่สรรเสริญการฆ่าบัณฑิตและคนพาล
เลย คนผู้มีธรรมอันลามก จึงกลับไปสู่เรือนของเขา
ตามปรารถนาเถิด อนึ่ง ขอได้โปรดพระราชทานค่าจ้าง
ตามที่พระองค์ตรัสไว้แก่เขาด้วยเถิด อนึ่ง ข้าพระองค์
ขอทำความปรารถนาของพระองค์.

[๑๘๔๕] ดูก่อนพญามฤค ท่านผู้ไม่ประทุษร้าย
ต่อมนุษย์ผู้ประทุษร้ายนับเป็นผู้หนึ่งในจำนวนสัตว์บุรุษ
ทั้งหลายเป็นแน่ คนผู้มีธรรมอันลามก จงกลับไปสู่
เรือนของตนตามความปรารถนา อนึ่ง เราจะให้ค่าจ้าง
ที่เราพูดไว้แก่เขา และเราขอให้บ้านช่วยแก่ท่าน.

[๑๘๕๐] ข้าแต่พระราชา เสียงของสุนัขจิ้งจอก
ก็ดี ของนกก็ดี รู้ได้ง่าย เสียงของมนุษย์รู้ได้ยาก
ยิ่งกว่านั้น อนึ่ง ผู้ใดเมื่อก่อนเป็นคนใจดี คนทั้งหลาย
นับถือว่าเป็นญาติเป็นมิตร หรือเป็นสหาย ภายหลัง
ผู้นั้นกลับกลายเป็นศัตรูไปก็ได้ ใจของมนุษย์รู้ได้ยาก
อย่างนี้.

[๑๘๘๑] ชาวชนบทและชาวนิคมทั้งหลาย มา
ประชุมพร้อมกันร้องทุกข์ว่า ผุงเนื้อพากันมากินข้าว
ขอพระองค์จงตรัสห้ามผุงเนื้อนั้นเสียบ้าง พระเจ้าข้า.

[๑๘๘๒] ชนบทอย่าได้มี แม้แวนแคว้นจะ
พินาศไป ก็ตามที่เถิด เราให้อภัยแก่ผุงเนื้อและนกยูง
แล้ว ไม่ขอประทุษร้ายพญาเนื้อรุรุเป็นอันขาด.

[๑๘๘๓] ชาวชนบทของเราจะไม่มีก็ตาม ชาว
ชนบทจะไม่พูดกะเรากก็ตาม เราได้ให้พรแก่พญาเนื้อ
ไว้แล้ว จะไม่พูดเท็จเป็นอันขาด.

จบรฐมิกชาดกที่ ๕

อรรถถาธุรชาดก*

พระศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ทรง
พระปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **ตลุต คามวรั
ทมมิ** ดังนี้.

เล่ากันมาว่า พระเทวทัตนั้น เมื่อพวกภิกษุพากันพูดว่า เทวทัตผู้มีอายุ
พระศาสดาทรงมีอุปการะเป็นอันมากแก่ท่าน ทั้งท่านได้บวชได้เรียนพระไตร-
ปิฎกร่ำรวยลาภสักการะ เพราะอาศัยพระตลาคตเจ้า กลับกล่าวว่า ผู้มีอายุ
ทั้งหลาย พระศาสดามีได้ทรงทำอุปการะแก่ผมแม้มาตราว่า ปลายเส้นหญ้า ผม
บวชเองทีเดียว เรียนพระไตรปิฎกก็ด้วยตนเองแหละ ร่ำรวยลาภสักการะก็ตนเอง.
ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในโรงธรรมสภากล่าวโทษของพระเทวทัตนั้น ทีเดียวกว่า
ผู้มีอายุทั้งหลาย พระเทวทัตเป็นผู้กตัญญูกตเวที. พระศาสดาเสด็จมาตรัส
ถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเขอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ
เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่
ในบัดนี้เท่านั้น ที่พระเทวทัตเป็นคนอกตัญญู แม้ในครั้งก่อนก็เป็นคนอกตัญญู
เหมือนกัน แล้วตรัสว่า แม้ในกาลก่อนพระเทวทัตนี้ แม้เมื่อเราให้ชีวิตแล้ว
ก็ยังไม่รู้แม้เพียงคุณของเราดังนี้แล้ว จึงได้นำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี
เศรษฐีมีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ได้บุตรชื่อนามเธอว่า มหาชนกะ คิดว่าเมื่อบุตร
เราเรียนศิลปะจักต้องลำบาก จึงไม่ยอมให้เรียนศิลปะอะไร ๆ เลย. เธอไม่รู้
อะไร ๆ นอกจากหากินอันได้มาจากการขบร้องเพื่อนรำและประโคม. เมื่อเธอ
เจริญวัยแล้ว มารดาบิดาก็จัดแจงตกแต่งให้มีภรรยาตามสมควร แล้วก็ล่วงลับ
บาติเป็น รุรมิคชาดก

ไป. พอท่านทั้งสองล่องลับไป เขาก็แควดล้อมไปด้วยพวกนักเลงหญิงและนักเลง
เล่นการพนันเป็นต้น ทำลายทรัพย์ทั้งหมดเสียด้วยทางฉิบหายต่าง ๆ ต้องกู้หนี้
ยืมสิน เมื่อไม่อาจใช้หนี้ทั้งหมดนั้นได้ ก็ถูกเจ้าหนี้รุมกันทวง ดำริว่า เราจะอยู่
ไยเล่า เราก็เกิดมาด้วยร่างกายอันหนึ่ง เหมือนคนอื่น ๆ ตายเสียดีกว่า เมื่อถูกเจ้า
หนี้ทวงถาม ก็กล่าวว่ ทรัพย์ของตระกูลของเราที่ฝังที่ฝังแม่น้ำคงคา ยังมีอยู่
ผมจักใช้ทรัพย์นั้นให้พวกท่าน. เจ้าหนี้เหล่านั้นก็ไปกับเขา. เขาทำเป็นเหมือน
บอกที่คุมทรัพย์ว่ ทรัพย์มีที่นี้ แล้วหนีไปด้วยคิดว่าเราจักโคดลงคงคาตายเสีย
แล้วก็โคดลงแม่น้ำคงคาไป. เขาถูกกระแสน้ำเชี่ยวพัดลอยไป ก็ร้องคร่ำครวญ
ชวนให้สงสาร.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์บังเกิดในกำเนิดรุกรุมฤค ทั้งบริวารเสียว่านกอยู่
ที่ป่ามะม่วงอันมีชื่องดงาม ผสมกับดงรังอันน่ารื่นรมย์ตรงวังวนแห่งแม่น้ำคงคา
ลำพังตัวเดียวเท่านั้นเพื่อประสงค์จะกระทำการรักษาอุโบสถ. ผิวแห่งสรีระของ
พญารุกรุมฤคนั้น มีสีเหมือนแผ่นกระดาษทองที่ขัดมัน เท้าทั้งสี่มีสีประจุดังข้อม
ด้วยน้ำครึ่ง หางก็ประหนึ่งหางแห่งจามรี เขาทั้งหลายเช่นเดียวกับช่อเงิน นัยน์ตา
ทั้งคู่ประหนึ่งเม็ดทับทิมที่เจียรระโนแล้ว ปากเปรียบดังลูกช่างที่หุ้มด้วยผ้ากำพล
แดง รูปร่างของพญารุกรุมฤคนั้น มีรูปเห็นปานฉะนี้. เวลากลางคืน พญารุกรุมฤค
นั้นได้ยินเสียงนำสงสารของเขา ดำริว่ เราได้ยินเสียงมนุษย์ เมื่อเรายังดำรงอยู่
อย่าตายเสียเลย เราต้องช่วยชีวิตเขาไว้ แล้วลุกจากที่นอนเดินไป ณ ฝั่งแม่น้ำ
ปลอบว่าบรูษผู้เจริญ อย่ากลัวเลย ข้าจักช่วยชีวิตท่าน พลงว่ายตัดกระแสน้ำไป
รับเขาขึ้นหลัง พาถึงฝั่งนำไปที่อยู่ของตน ทำให้เขาโปร่งใจล่องมาได้สองสาม
วันก็กล่าวว่ บรูษผู้เจริญ ข้าจักพาท่านออกจากป่านี้ ส่งให้ถึงทางไปพาราณสี
ท่านจักไปโดยสวัสดิ์ ก็แต่ขอสักอย่างหนึ่ง ท่านจงอย่าบอกเราแก่พระราชาหรือ
มหาอำมาตย์ของพระราชา เพราะเหตุมุ่งทรัพย์ว่ ณ ที่ตรงโน้น กวางทอง

พำนักอยู่ ดังนี้เลยนะ. เขารับคำว่าดีละ พระมหาสัตว์รับปฏิญญาของเขาแล้ว ก็ให้เขาขึ้นหลังตนพาไปส่งถึงทางไปกรุงพาราณสีแล้วจึงกลับ. ในวันที่เขาเข้าไปถึงกรุงพาราณสีนั่นเอง พระอักรมเหสีของพระราชาพระนามว่า **เขมาเทวี** ทรงฝันเห็นกวางทองแสดงธรรมกถาถวายพระนางในพระสุบินเมื่อใกล้รุ่ง ทรงพระดำริว่า ถ้ามฤคเห็นปานนี้ ไม่พึงมีไซ้ร้ เราไม่น่าฝันเห็นเขา ได้เลย คงจักมีแน่ ต้องกราบทูลแด่พระราชา. พระนางเข้าเฝ้าพระราชากราบทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม หม่อมฉันปรารถนาจะเห็นกวางทอง ประสงค์จะฟังธรรมกถาของกวางทอง ถ้าจักได้ หม่อมฉันจักคงมีชีวิตอยู่ ถ้าไม่ได้ชีวิตของหม่อมฉันจักไม่มี. พระราชาทรงปลอบพระนาง พลังตรัสว่า ขอให้มิในมนุษย์โลกเถอะนะ เธอต้องได้แน่ ดังนี้แล้วรับสั่งให้หาพวกพราหมณ์ มาเฝ้า ตรัสถามว่า ธรรมตามฤคที่มีสีเหมือนสีทองยังจะมีอยู่หรือ ทรงสดับว่า ข้าแต่สมมติเทพ มีอยู่พระเจ้าข้า ก็รับสั่งให้บรรจุเงิน ๑,๐๐๐ กระษาปณ์ ลงในผอบทอง วางไว้ ณ คอช้างที่ประดับเสร็จแล้ว มีพระประสงค์จะประทาน ช้างนั้นกับผอบทองที่ใส่เงิน ๑,๐๐๐ กระษาปณ์ และสิ่งของที่ยิ่งกว่านี้แก่ผู้ที่บอกเรื่องกวางทองได้ แล้วรับสั่งให้เขียนคาถาลงในแผ่นทอง ให้หาอำมาตย์ ผู้หนึ่งมาเฝ้า มีคำรัสตรัสว่า มาเถิด เจ้าจงแจ้งคาถานี้ตามคำของเราแก่ชาวพระนครนะพ่อ แล้วรัสพระคาถาที่ ๑ ในชาดกนี้ว่า

ใครบอกมฤคซึ่งสูงสุดกว่ามฤคทั้งหลายนั้นแก่

เราได้ เราจะให้บ้านส่วยและหญิงที่ประดับประดาแล้ว

แก่ผู้นั้น.

อำมาตย์ ถือแผ่นทองเที่ยวป่าวร้องไปในพระนครทั่วทุกแห่ง ลำดับนั้น แลเศรษฐีบุตรก็เข้าไปสู่กรุงพาราณสี ฟังถ้อยคำนั้นแล้วไปสู่สำนักอำมาตย์

กล่าวว่า ข้าพเจ้าจักทูลมถุคนั้นแด่พระราชาก็ได้เชิญแสดงข้าพเจ้าแด่พระราชาก็ได้. อำมาตย์ลงจากข้างพาเขาไปสู่สำนักของพระราชาก็กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ได้ยินว่า ผู้นี้จักกราบทูลถึงมถุคนั้นได้พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า จริงหรือบุรุษผู้เจริญ เมื่อเขากราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช เป็นความจริงพระเจ้าข้า ขอพระองค์โปรดประทานยศนั้นแก่ข้าพระองค์เถิดพระเจ้าข้า กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

ขอได้โปรดพระราชทานบ้านส่วย และหญิงที่

**ประดับประดาแล้วแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าพระองค์จะ
กราบทูลมถุคซึ่งสูงสุดกว่ามถุคทั้งหลายแก่พระองค์.**

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้ว โปรดปรานแก่ผู้ประทุษร้ายมิตรนั้น จึงตรัสถามว่า พ่อเฮี้ย มถุคนั้นพำนักอยู่ที่ไหน เมื่อเขากราบทูลว่า ณ ที่โน้นพระเจ้าข้า ก็ทรงกระทำเขาให้เป็นมคฺคเทศก์ เสด็จไปสู่สถานนั้นด้วยราชบริพาร ขบวนใหญ่. ลำดับนั้น คนประทุษร้ายมิตร กราบทูลพระราชาวา ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์โปรดสั่งให้เสนาหยุคได้พระเจ้าข้า เมื่อเสนาหยุคเรียบร้อยแล้ว ก็กราบทูลเชิญเสด็จ เมื่อจะยกมือชี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ สุวรรณมถุคนั้นพำนักอยู่ ณ ที่ตรงนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า

ณ ไพรสณฺ์นั้น มีต้นมะม่วงและต้นรังทั้งหลาย

**ดอกบานสะพรั่ง พื้นที่แห่งไพรสณฺ์นั้น ดารดาษ
ไปด้วยติณชาติมีสีเหมือนแมลงค่อมทอง มถุคตัวนั้น
อยู่ที่ไพรสณฺ์นั้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อินฺทโคปกสฺสญฺณนา ความว่า คนผู้ประทุษร้ายต่อมิตรนั้น กราบทูลแสดงว่า ภาคพื้นแห่งไพรสณฺ์ตรงนั้น

ดาชายไปด้วยดิณชาติมีสัมผัสเป็นสุข มีสีแดงเหมือนสีแมลงค่อมทอง อ่อนนุ่ม
ประหนึ่งข้าวกล้าอ่อน ณ ไพรสณฑ์อันนารัณรมย์นี้ กวางทองนั้นพำนักอยู่
พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงสดับคำของเขาแล้ว ตรัสสั่งหมู่อำมาตย์ว่า เธอทั้งหลาย
กับคนที่ถืออาวุธ จงพากันล้อมไพรสณฑ์ไว้โดยเร็ว มิให้มฤคนั้นหนีไปได้.
พวกเหล่านั้นได้กระทำตามพระดำรัสนั้น แล้วพากันร้องขึ้น. พระราชาประทับ
ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่งกับคนสองสามคน. บุรุษนั้นก็ยืนอยู่ไม่ห่าง. พระมหาสัตว์
ฟังเสียงนั้นแล้วดำริว่า เสียงของหมู่พลกองหลวง อันภัยของเราต้องเกิดจาก
บุรุษนั้น. พระมหาสัตว์นั้นลุกขึ้นมองทั่วบริษัทเห็นสถานที่ประทับยืน
แห่งพระราชานั้นคิดว่า ความสวัสดิ์ยังมีแก่เราได้ ควรที่เราจะไป ณ
ที่นั่นทีเดียว แล้วเดินมุ่งหน้าเฉพาะพระราชา. พระราชาทอดพระเนตรเห็น
มฤคนั้นกำลังเดินมา ทรงพระดำริว่า มฤคมีกำลังดังพญาช้าง น่าจะถาโถม
มาได้ ต้องสอดลูกศรไว้คอยชู่ให้มฤคนี้สะคั่ง ถ้าหนีไป จักยิ่งทำให้ทรพแล้ว
ค่อยจับเอา ทรงยกธนูขึ้นเล็งทรงพระโพธิสัตว์.

พระศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาสองคาถาว่า

พระเจ้าพาราณสี ทรงโก่งธนูสอดใส่ลูกศรไว้

เสด็จเข้าไปแล้ว ส่วนมฤคเห็นพระราชาแล้ว ได้ร้อง

กราบทูลไปแต่ไกลว่า ข้าแต่พระมหाराชผู้ประเสริฐ

โปรดทรงรอก่อน อย่าเพิ่งทรงยิงข้าพระบาทเสียเลย

ใครหนอได้กราบทูลความเรื่องนี้แก่พระองค์ว่า มฤค

ตัวนี้อยู่ ณ ไพรสณฑ์นี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อทฺชณฺ์ ความว่า ทรงโก่งธนูพร้อมกับ
สายและลูกศรไว้. บทว่า สนฺนุยฺห แปลว่า สอดไว้แล้ว. บทว่า อาคเมหิ

ความว่า พญามฤคกล่าวด้วยวาจาอันไพเราะว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์
จงรอก่อน จงอย่ายิงข้าพระบาทเลย จงไว้ชีวิตข้าพระบาทเถิด.

พระราชาทรงคิดพระหฤทัยในมรรคาของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงลด
ธนูลงประทับยืนด้วยพระอาการอันน่าเคารพ. พระมหาสัตว์ก็เข้าไปใกล้พระราช
ทรงกระทำมรรคาปฏิสนธินแล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่ายมหาชนก็พากันวาง
อาวุธทั้งปวงเสีย ต่างมาแวดล้อมพระราช. ขณะนั้นพระมหาสัตว์กราบทูล
ถามพระราชด้วยเสียงอันไพเราะ ประหนึ่งคนตั้งกระดิ่งทองว่า

ข้าแต่พระมหाराชเจ้า โปรดทรงรอก่อน ข้าแต่

พระจอมรถ โปรดอย่าเพ่งยิงข้าพระบาทเลย ใครหนอ
กราบทูลข้อนี้ แต่พระองค์ว่า พญามฤคนั้นพำนักอยู่
ที่นี่.

ขณะนั้นคนใจบาปลอยไปหน่อยหนึ่ง แล้วยืนอยู่ตรงนั่นเอง. พระราชา
เมื่อจะตรัสบอกว่า ผู้นี้แสดงแก่เรา จึงตรัสพระคาถาที่ ๖ ว่า

ดูก่อนสหาย บุรุษผู้มีมารยาทอันเลวทราม ยืนอยู่

ห่าง ๆ นั้น บุรุษคนนั้นแหละ ได้บอกความเรื่องนี้
แก่เราว่า มฤคตัวนี้อยู่ ณ ไพรสมณนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปาปจโร แปลว่า ผู้มีมารยาทเลวทราม.
พระมหาสัตว์ ครั้นติเตียนคนประทุษร้ายมิตรแล้ว เมื่อจะเจรจา
ปราศรัยกับพระราช จึงกล่าวคาถาที่ ๗ ว่า

ไฉนว่า คนบางพวกในโลกนี้ กล่าวความจริง

ไว้อย่างนี้ว่า ไม่ลายน่ายิ่งดีกว่า คนบางคนไม่ดีเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิปาวตฺ แปลว่า ถูกช่วยเหลือไว้. บทว่า
เอกจฺจิโย ความว่า แต่บุคคลบางคนสันดานบาป มักประทุษร้ายมิตร แม้

กำลังจะตายในน้ำ ได้รับการช่วยเหลือขึ้นมาได้ ก็ยังหาประเสริฐไม่. เพราะ
ท่อนไม้ยังเป็นไปเพื่ออุปการะโดยประการต่าง ๆ ส่วนคนประทุษร้ายมิตร มีแต่
จะล้างผลาญ เพราะเหตุนี้ ท่อนไม้ประเสริฐกว่าคนนั้นหนักหนา แต่ข้า-
พระบาทมิได้กระทำตามคำของท่านเหล่านั้น.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสพระคาถาต่อไปว่า

ดูก่อนพญามฤค เสด็จเตียนพวกไหนดำเนน เติเตียน

พวกมฤค พวกนก หรือพวกมนุษย์ เรามีความกลัว

ไม่น้อย เพราะได้ฟังเจ้าพุดภาษามนุษย์ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า มิคานํ พระราชาตรัสถามว่า เสด็จ
เตียนพวกมฤคตัวใดตัวหนึ่ง หรือพวกนก หรือพวกมนุษย์. บทว่า ภยํ หิ
มํ วนุทติ ความว่า เสด็จเตียนเราผู้กลัวอยู่ เราออกจะครั่นคร้ามอยู่ไม่น้อย.
บทว่า อนุปปรูปิ ได้แก่ มาก.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะแสดงว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า
ข้าพระบาทมิได้เตียนมฤคเป็นต้น แต่เตียนพวกมนุษย์กล่าวคาถาที่ ๕ ว่า

ข้าพระองค์ช่วยยกขึ้นซึ่งบุรุษคนใด ผู้ลอยไปใน

ห้วงน้ำคงคา มีน้ำมากไหลเชี่ยว ภัยมาถึงข้าพระบาท

แล้ว เพราะบุรุษผู้นั้นเป็นเหตุ ข้าแต่พระมหाराชา

การสมาคมกับสัตบุรุษทั้งหลาย นำทุกข์มาให้โดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วหเน ความว่า ในห้วงน้ำแม่น้ำคงคา
อันสามารถที่จะพัดพาผู้ที่ตกแล้ว ๆ ไปได้. บทว่า มโหทเก สลิเล ความว่า
มีน้ำมาก คือมีกระแสเชี่ยว. พระมหาสัตว์ แสดงห้วงน้ำคงคานั้นแหละ ว่ามี
น้ำมากด้วยบททั้งสอง. บทว่า ตโตนิทานํ ความว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า

บุคคลใดเล่าที่พระองค์ทรงชี้ให้ข้าพระบาทพูนนั้น กำลังลอยล่องไปในแม่น้ำ
คงคา ร้องไห้คร่ำครวญน่าสงสารอยู่ในเวลาเที่ยงคืน ข้าพระบาทช่วยเขาขึ้น
ไว้ได้ วันนี้ภัยมาถึงข้าพระบาท เพราะเขาเป็นต้นเหตุ ข้าแต่มหाराชเจ้า
ขึ้นชื่อว่า การสมาคมกับคนเลวๆ ลำบาก พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว ทรงกริ้วเขา ทรงพระดำริว่า มันช่าง
ไม่รู้คุณค่าของมหาสัตว์นี้ ชื่อว่ามีอุปการะมากเช่นนี้ ต้องยังมันเสียให้ตาย แล้ว
ตรัสพระคาถาที่ ๑๐ ว่า

เรานั้นจะปล่อยลูกศร ๔ ปีกนี้แหวกไปในอากาศ

ให้ไปตัดตรงหัวใจ เราจักฆ่ามันผู้ประทุษร้ายมิตร

ผู้ไม่ทำกิจที่ควรทำ ไม่รู้จักผู้กระทำคุณให้เช่นท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จตุปตุต** ความว่า ประกอบด้วยลูกศร
๔ ปีก. บทว่า **วิหงฺคมิ** แปลว่า แหวกไปทางอากาศ. บทว่า **คฺคฺฉิ**
แปลว่า เชือดเอาร่างกาย. บทว่า **โอสฺซฺหามิ** ความว่า เราจักปล่อยลูกศร
ไปตรงหัวใจเขา.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ดำริว่า ผู้นี้จงอย่าอวดวายเสียเพราะเราเลย
จึงกล่าวคาถาที่ ๑๑ ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งประชาชน ลัตบุรุษ

ทั้งหลาย ไม่สรรเสริญการฆ่าบัณฑิตและคนพาลเลย

คนผู้มีธรรมอันลามก จงกลับไปสู่เรือนของเขาตาม

ปรารถนาเถิด อนึ่ง ขอได้โปรดพระราชทานค่าจ้าง

ตามที่พระองค์ตรัสไว้แก่เขาด้วยเถิด อนึ่ง ข้าพระองค์

ขอทำความปรารถนาของพระองค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กามา ความว่า เขาจึงไปบ้านเรือน
ของตนตามปรารถนาตามความพอใจเกิด. บทว่า ยญฺจุสฺส ภตุตฺ ตเทตฺสฺส
เทหิ ความว่า โปรดจงประทานสิ่งที่พระองค์ตรัสไว้ว่า เราจักให้สิ่งนั้นแก่
เขาด้วยเกิด. บทว่า กามกโร ความว่า ข้าพระองค์ขอเป็นผู้ทำตามประสงค์
คือพระองค์ทรงปรารถนาสิ่งใด ก็จงกระทำสิ่งนั้นเกิด หมายความว่า จะเสวย
เมื่อข้าพระองค์ก็ได้ จะกระทำข้าพระองค์ให้เป็นมฤคสำหรับภิกษาก็ได้ ข้า-
พระองค์จะปฏิบัติตามประสงค์ของพระองค์ทุกประการ.

พระราชารัตนทรงสดับดังนั้นแล้ว ทรงพอพระหฤทัย เมื่อจะทรง
ชมเชยพระมหาสัตว์ จึงตรัสพระคาถาต่อไปว่า

ดูก่อนพญามฤค ท่านผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมนุษย์
ผู้ประทุษร้าย นับเป็นผู้หนึ่งในจำนวนสัตว์บุรุษทั้งหลาย
เป็นแน่ คนผู้มีธรรมอันลามก จงกลับไปสู่เรือนของ
ตนตามความปรารถนา อนึ่ง เราจะให้ค่าจ้างที่เราพูด
ไว้แก่เขา และเราขอให้บ้านช่วยแก่ท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สติ โส ความว่า เธอต้องเป็นผู้หนึ่ง
ในบรรดาบัณฑิตทั้งหลายแน่นอน. บทว่า คามวริ ความว่า พระราชาทรง
ประทานพรแก่พระมหาสัตว์ว่า เราเลื่อมใสในธรรมกถาของเธอ จะให้บ้านช่วย
ให้อภัยแก่ท่าน ตั้งแต่นี้ไป ขอท่านจงปลอดภัยเที่ยวไปตามความพอใจ.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะลงหยั่งเท้าเธอคิดว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
ธรรมดามนุษย์ ปากพูดไปอย่างหนึ่ง กระทำไปอย่างหนึ่งได้กล่าวคาถาสองคาถาว่า

ข้าแต่พระราชา เสียงของสุนัขจิ้งจอกก็ดี ของ
นกก็ดี รู้ได้ง่าย เสียงของมนุษย์รู้ได้ยาก ยิ่งกว่านั้น

อนึ่ง ผู้ใดเมื่อก่อนเป็นคนใจดี คนทั้งหลายนับถือว่าเป็นญาติ เป็นมิตรหรือเป็นสหาย ภายหลังผู้นั้นกลับกลายเป็นศัตรูไปก็ไม่ได้ ใจของมนุษย์รู้ได้ยากอย่างนี้.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว ตรัสว่า พญามฤคคยาได้หมิ่นฉันอย่างนี้นั้นนะแม้จะละทิ้งราชสมบัติ ก็จักไม่ขอละทิ้งพรที่ให้แก่เธอเลย เชื้อเกิดจรับพรของฉันเกิด. พระมหาสัตว์เมื่อรับพรจากสำนักของท้าวเธอ ขอรับพรคืออภัยทานแก่สรรพสัตว์ตั้งต้นแต่ตนไป. ฝ่ายพระราชาก็โปรดประทานพรแล้วพาพระมหาสัตว์สู่พระนคร ตรัสสั่งให้ประดับพระนครและพระมหาสัตว์เชิญให้แสดงธรรมแก่พระเทวี. พระมหาสัตว์แสดงธรรมแก่พระราชาราชบริษัถตั้งต้นแต่พระเทวี ด้วยภาษามนุษย์อย่างไรเพราะ ตักเตือนพระราชาด้วยทศพิชราชธรรมสั่งสอนมหาชนแล้วเข้าป่า แวดล้อมไปด้วยหมู่มฤค ฟานักอาศัยอยู่. พระราชาทรงสั่งคนให้เที่ยวตักถองร้องประกาศไปในพระนครว่า เราให้อภัยแก่สรรพสัตว์ ผูกเนื้อกินข้าวกล้าของหมู่คน ใคร ๆ ก็ไม่อาจห้ามได้. มหาชนพากันไปสู่ท้องพระลานหลวงร้องทุกข์ขึ้น.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ชาวชนบทและชาวนิคมทั้งหลาย มาประชุม

พร้อมกันร้องทุกข์ว่า ผูกเนื้อพากันมากินข้าว ขอ

พระองค์จงตรัสห้ามผูกเนื้อนั้นเสียบ้าง พระเจ้าข้า.

บรรดาชนเหล่านั้น บทว่า เทโว ความว่า ขอพระองค์จงตรัสห้ามหมู่เนื้อนั้น.

พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสสองพระคาถาว่า

ชนบทอย่าได้มี แม่แวนแคว้นจะพินาศไป
ก็ตามที่เถิด เราให้อภัยแก่ฝูงเนื้อและนกยูงแล้ว ไม่
ขอประทุษร้ายพญาเนื้อรุรุเป็นอันขาด.

ชาวชนบทของเราจะไม่มีก็ตาม ชาวชนบทจะไม่
พูดกระเราก้ตาม เราได้ให้พรแก่พญาเนื้อไว้แล้ว จะไม่
พูดเท็จเป็นอันขาด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มาลี ความว่า ชาวชนบทของเราจะ
ไม่มีก็ตามที่. บทว่า รุรุ ความว่า เราได้ให้พรแก่พญาเนื้อชื่อว่ารุรุ ตัวมีสีดั่ง
ทองคำจักไม่ประทุษร้ายต่อกันทั้งหลายเลย.

มหาชนได้ฟังพระดำรัสของพระราชาแล้ว เมื่อไม่อาจจะกล่าวคำอะไรๆ
ได้จึงพากันหลีกไป. ถ้อยคำนั้นได้แพร่กระจายไปแล้ว. พระมหาสัตว์ได้ฟังเรื่อง
นั้นแล้ว จึงเรียกให้ฝูงเนื้อมาประชุมกัน กล่าวสอนว่า ตั้งแต่นั้นไปเจ้าทั้งหลาย
อย่าพากันกินข้าวกล้าของพวกมนุษย์เลย แล้วบอกแก่พวกมนุษย์ว่า จงพากัน
ผูกหุ่นหุ้มไว้ในไร่นาของตนๆ เถิด. มนุษย์เหล่านั้นพากันทำตามนั้น ด้วย
เครื่องหมายนั้น ฝูงเนื้อไม่กินข้าวกล้า จนถึงทุกวันนี้.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในครั้งก่อนเทวทัตก็ออกตัญญูเหมือนกัน
ทรงประชุมชาดกว่า เศรษฐีบุตรในครั้งนั้น ได้มาเป็นเทวทัต พระราชา
ได้มาเป็นอานนท์ ส่วนเนื้อรุรุคือเราตถาคตแล.

จบอรรถกถารุรุชาดก

๑๐. ธรรมชาดก

ว่าด้วยละมั่งทำคุณแก่พระราชา

[๑๘๕๔] บुरुขพึงหวังไว้ทีเดียว บัณฑิตไม่พึง
เบื่อหน่าย เราเห็นตนอยู่ว่า ปรารถนาอย่างใด ได้เป็น
อย่างนั้น.

[๑๘๕๕] บुरुขพึงหวังไว้ทีเดียว บัณฑิตไม่พึง
เบื่อหน่าย เราเห็นตนอยู่ว่า ได้รับความช่วยเหลือให้
ขึ้นจากน้ำสู่บกได้.

[๑๘๕๖] บुरुขพึงพยายามไว้ทีเดียว บัณฑิตไม่
พึงเบื่อหน่าย เราเห็นตนอยู่ว่า ปรารถนาอย่างใด
ได้เป็นอย่างนั้น.

[๑๘๕๗] บुरुขพึงพยายามรำไป บัณฑิตไม่พึง
เบื่อหน่าย เราเห็นตนอยู่ว่า ได้รับความช่วยเหลือให้
ขึ้นจากน้ำสู่บกได้.

[๑๘๕๘] นรชนผู้มีปัญญา แมตกอยู่ในกองทุกข์
ก็ไม่ควรตัดความหวังในอันจะมาสู่ความสุข เพราะว่า
ผัสสะอันไม่เกื้อกูลและเกื้อกูลมีมาก คนที่ไม่ฝืนถึง
เลยก็ต้องเข้าถึงความตาย.

[๑๘๕๙] สิ่งที่ไม่ได้คิดไว้ย่อมมีได้บ้าง สิ่งที่คิด
ไว้ย่อมพินาศไปบ้าง โภคะทั้งหลายของสตรีหรือบุรุษ
จะสำเร็จได้ด้วยความคิดนี้ที่ไม่มีเสีย.

[๑๘๖๐] เมื่อก่อนพระองค์เสด็จติดตามละมั่งตัวโตไปตกเหวที่ซอกเขา พระองค์ทรงพระชนม์สืบมาได้ ด้วยความบากบั่นของละมั่งตัวนั้น ตัวมีจิตไม่ท้อแท้.

[๑๘๖๑] ละมั่งตัวโตพยายามเอาก้อนหินถมเหวช่วยพระองค์ขึ้นจากเหวลึกยากที่จะขึ้น ปลดเปลื้องพระองค์ ผู้เข้าถึงกองทุกข์เสียจากปากมฤตยู พระองค์กำลังตรัสถึงละมั่งตัวนั้นซึ่งมีจิตไม่ท้อแท้.

[๑๘๖๒] ดูก่อนพราหมณ์ เมื่อคราวนั้น ท่านได้อยู่ในที่นั้นด้วยหรือ หรือว่าใครได้บอกเรื่องนี้แก่ท่าน ท่านเป็นผู้เปิดเผยข้อที่เคลือบคลุม เห็นเรื่องได้ทั้งปวงละสิหนอ ความรู้ของท่านมีกำลัง เห็นประูปร่งหรืออย่างไร.

[๑๘๖๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน เมื่อคราวนั้น ข้าพระองค์หาได้อยู่ในที่นั้นไม่ และใครก็มีได้บอกเรื่องนั้นแก่ข้าพระองค์เลย แต่ว่านักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมนำเนื้อความแห่งบทกถาที่พระองค์ทรงภษิตแล้วมาใคร่ครวญดู.

[๑๘๖๔] ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระปรีชาอันประเสริฐ พระองค์ทรงสอดลูกศรอันมีปีก อันจะกำจัดความแกล้วกล้าของปรปักษ์ได้เข้าในแล่งแล้ว

จะทรงล้างเอะไรรอยอีกเล่า ลูกศรที่ทรงยิงไปแล้วต้อง
ฆ่าละมั่งได้ทันที ละมั่งนี้คงเป็นพระกระยาหารของ
พระราชชาติโดยแท้.

[๑๘๖๕] ลูก่อนพราหมณ์ แม้เราจะรู้แจ้งชัด
ความข้อนี้น่า เนื้อเป็นอาหารของกษัตริย์ ก็แต่ว่า
เราจะบูชาคุณ ที่ละมั่งนี้ได้ทำไว้แก่เราในครั้งก่อน
เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่ฆ่าละมั่งนี้.

[๑๘๖๖] ข้าแต่พระมหाराชาผู้เป็นใหญ่แห่งทิศ
นั้นมิใช่เนื้อ นั่นคือท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าอสูร
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมมนุษย์ พระองค์จงทรงฆ่า
ท้าวสักกะเทวราชนั้นเสีย แล้วจะได้เป็นใหญ่ในหมู่
อมรเทพ.

[๑๘๖๗] ข้าแต่พระราชผู้องอาจ ประเสริฐกว่า
นรชน ถ้าว่พระองค์ยังทรงล้างเอะไรรอยซึ่ง
พระสหาย พระองค์พร้อมด้วยพระราชโอรส และ
พระราชชายา จักต้องไปยังเวตรณีนรกของพญายม.

[๑๘๖๘] เราชาวชนบททั้งหมด ลูกเมียและหมู่
สหาย จะพากันไปยังเวตรณีนรก ของพญายมนั้นก็
ตาม ถึงกระนั้น เราจะไม่ฆ่าผู้ที่ให้ชีวิตเราเป็นอันขาด.

[๑๘๖๙] ลูก่อนมหาพราหมณ์ ละมั่งตัวนี้ทำคุณ
แก่เราเมื่อคราวถึงความยาก ตัวคนเดียวในป่าเปลี่ยว

แสนร้าย เราะลึกได้อยู่ถึงบูรพกิจเช่นนั้น ที่ละมั่ง
ตัวนี้กระทำแก่เรา รู้คุณอยู่จะพึงฆ่าอย่างไรได้แล้ว.

[๑๘๓๐] ขอพระองค์ผู้ทรงโปรดปรานมิตรยิ่งนัก
จงทรงพระชนม์ชีพอยู่ยืนนานเถิด พระองค์จงทรง
ปกครองราชสมบัติในคุณธรรมเถิด จงทรงมีหมู่นารี
บำรุงบำเรอ จงทรงบันเทิงพระหฤทัยในแว่นแคว้น
เหมือนท้าววาสวะบันเทิงอยู่ในไตรทิตย์ ฉะนั้น.

[๑๘๓๑] ขอพระองค์อย่าทรงพระพิโรธ จงมี
พระหฤทัยผ่องใสอยู่เป็นนิตย์ ทรงกระทำสมณ-
พราหมณ์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมทั้งปวงให้เป็นแขกควร
ต้อนรับ ครั้นทรงบำเพ็ญทานและเสวยบ้าง ตาม
อานุภาพแล้ว ชาวโลกไม่ติเตียนพระองค์ได้ จงเสด็จ
เข้าถึงสักคสถานเถิด.

จบสมรชาดกที่ ๑๐

จบไตรสนิบาต

อรรถกถาชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภการพยากรณ์ปัญหา ที่พระองค์ตรัสถามโดยย่อได้อย่างพิสดารของ
พระธรรมเสนาบดี จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อาลีเสถว
บุรีโส ดังนี้.

ก็แลในครั้งนั้น พระศาสดาตรัสถามปัญหาแก่พระเถรเจ้าโดยย่อ
ต่อไปนี้เป็นเรื่องราวในคราวเสด็จจากเทวโลกนั้นโดยสังเขป.

กล่าวความจำเดิมแต่ ท่านพระปิ่นโกลการทวาชะ ถือเอาบาตรไม้-
จันทน์แดง ในสำนักของราชคหเศรษฐี ได้ด้วยฤทธิ์แล้ว พระศาสดาตรัสห้าม
การกระทำอธิปาฏิหาริย์ แก่ภิกษุทั้งหลาย. ครั้งนั้น เหล่าเดียรฉัตรคิดกันว่า
พระสมณโคดม ทรงห้ามการกระทำอธิปาฏิหาริย์เสียแล้ว ที่นี้แม้ตนเองก็คง
จักกระทำไม่ได้ ครั้นถูกพวกสาวกของตนซึ่งขานหน้าไปตามกันพูดว่า ข้าแต่
ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายถือนำเอาบาตรด้วยฤทธิ์ไม่ได้แล้วหรือ ก็พากันแกล้งว่า
ผู้มีอายุทั้งหลาย นั้นมิใช่เป็นการที่พวกเราจะกระทำได้ยากเลย แต่ที่พวกเรา
ไม่ถือนำเอาเพราะคิดกันว่า ใครเล่าจักประกาศคุณที่ละเอียดสุขุมของตนแก่พวก
คฤหัสถ์เพื่อต้องการบาตรไม้อันเป็นประหนึ่งศพ ฝ่ายพวกสมณศากยบุตร
พากันตำแดง ถือนำเอาไปเพราะเป็นคนโง่ ใจโลเล พวกเธออย่าคิดเลยว่าการ
กระทำฤทธิ์เป็นเรื่องหนักของเรา เพราะพวกเราน่ะพวกสาวกของสมณะ -
โคดมจงยกไว้เถิด แต่จำนงจะแสดงฤทธิ์กับพระสมณโคดม แม้นว่าพระสมณะ-
โคดมจักกระทำปาฏิหาริย์อย่างหนึ่ง ฝ่ายพวกเราจักกระทำให้ได้สองเท่า. พวก
ภิกษุฟังเรื่องนั้นแล้วพากันกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ข่าวว่าพวกเดียรถีย์จักพากันกระทำปาฏิหาริย์. พระศาสดาตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จงพากันกระทำเถิด แม้เราก็จักกระทำบ้าง. พระเจ้าพิมพิสารทรงสดับเรื่องนั้น เสด็จมากราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข่าวว่าจักทรงการทำปาฏิหาริย์. ตรัสว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร. ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แล้วมิใช่หรือ. ตรัสว่า มหาบพิตร นั้นอาตมาภาพบัญญัติแก่หมู่สาวก แต่สิกขาบทของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มี มหาบพิตร เหมือนอย่างว่า ดอกไม้และผลไม้ในพระอุทยานของมหาบพิตร ทรงห้ามไว้แก่ชนเหล่าอื่น มิได้ทรงห้ามแก่บพิตร ฉนั้นใด ข้อนี้ก็พึงเห็นเทียบเคียงฉนั้น. ทูลถามสืบไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์จักทรงกระทำปาฏิหาริย์ ณ ที่ไหนพระเจ้าข้า ตรัสว่า ณ โคนไม้คันทามพฤกษ์ ใกล้ประตูเมืองสาวัตถี ขอถวายพระพร ทูลถามว่า ในเรื่องนั้นพวกหม่อมฉันจะต้องทำอะไรบ้าง. ตรัสว่า ไม่มีอะไรเลย มหาบพิตร.

ครั้งวันรุ่งขึ้น พระศาสดาทรงกระทำกัตกิจเสร็จ ก็เสด็จจาริกไป หม่อมมนุษย์พากันถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าทั้งหลาย พระศาสดาจักเสด็จไป ณ ที่ไหน พระเจ้าข้า พวกภิกษุบอกว่า ไปกระทำมกปาฏิหาริย์การาบเดียรถีย์ ณ โคนไม้คันทามพฤกษ์ ใกล้ประตูเมืองสาวัตถี. มหาชนฟังถ้อยคำของพวกภิกษุเหล่านั้นแล้วคิดว่า พระปาฏิหาริย์จักมีที่ท่าน้ำอัสจรรยเป็นไหน พวกเราต้องไปดูปาฏิหาริย์นั้น แล้วปิดประตูเรือน ไปกับพระศาสดาเลยทีเดียว. พวกอัญญาเดียรถีย์ก็พากันบอกว่าแม้พวกเราก็จักพากันกระทำปาฏิหาริย์ ณ สถานที่ ที่สมณโคดม กระทำปาฏิหาริย์ พากันติดตามพระศาสดาไปกับพวกอุปัฏฐากเหมือนกัน. พระศาสดาเสด็จถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับ พระราชาทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข่าวว่าจักทรงกระทำปาฏิหาริย์หรือพระเจ้าข้า ตรัสว่า จักกระทำ ขอถวายพระพร ทูล

ถามว่า เมื่อไรพระเจ้าข้า ตรัสว่าในวันที่ ๗ จากวันนี้ เป็นวันเดือนอาสาฬห (เดือน ๘). กราบทูลว่า หม่อมฉันจะทำนทปพระเจ้าข้า. ตรัสว่า อย่าเลย มหาบพิตร ท้าวสักกะจักกระทำนทปแก้วขนาด ๑๒ โยชน์ ในที่กระทำปาฏิหาริย์ของอาตมาภาพ. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันขอปวาร้องเรื่องนี้ในพระนคร พระเจ้าข้า. ตรัสว่า ปวาร้องเถิด มหาบพิตร.

พระราชารัตสังฆกรรมโฆสก (ผู้ปวาร้องกรรม) ขึ้นเหนือหลังช้างที่ประดับประดาแล้วทำการโฆษณาทุกๆ วันจนถึงวันที่ ๖ ว่า ได้ยินว่า พระศาสดา จักทรงกระทำพระปาฏิหาริย์การาเบยรติย์ ณ โคนไม้คันทามพฤษ์ใกล้เมืองสาวัตถีในวันที่ ๗ แต่วันนี้. พวกเดียรติย์รู้ข่าวว่าจักทรงกระทำพระปาฏิหาริย์ ณ โคนไม้คันทามพฤษ์ ก็พากันให้ทรัพย์แก่พวกเจ้าของให้ตัดต้นมะม่วงที่ใกล้เมืองสาวัตถีเสีย. ถึงวันเพ็ญแต่เช้าตรู่ ธรรมโฆสกปวาร้องก้องสนั่นว่า พระปาฏิหาริย์ของพระผู้ทรงพระภาคจักปรากฏในวันนี้. ด้วยอำนาจแห่งเทวดาได้เป็นประหนึ่งว่า ยืนปรากฏปวาร้องที่ประตู ชมพูทวีปทั้งสิ้น. ชนเหล่าใด ๆ เกิดคิดจะไป ชนเหล่านั้นก็เห็นตนถึงเมืองสาวัตถีทีเดียว. ประชุมชนได้มี ปริมาณ ๑๒ โยชน์. พระศาสดาเสด็จเข้าสู่พระนครสาวัตถีแต่เช้าตรู่ เมื่อโปรดสัตว์แล้วเสด็จออก. คนเฝ้าพระอุทยานชื่อคันทะ กำลังนำผลมะม่วงสุก ผลใหญ่ ขนาดหม้อสุกงอมทีเดียวไปถวายพระราชา พบพระศาสดาที่ประตูพระนคร คิดว่า ผลมะม่วงสุกสมควรแก่พระตถาคตเจ้าแท้ ๆ จึงได้ถวาย. พระศาสดาทรงรับประทับนั่ง ณ ส่วนหนึ่ง ใกล้ประตูพระนครนั่นเอง เสวยเสร็จตรัสว่า อานนท์ เธอจงให้เมล็ดมะม่วงนี้แก่คนเฝ้าอุทยานเพื่อปลูกทรงนี้ ต้นมะม่วงนี้จักมีนามว่า คันทามพะ. พระเถระเจ้าได้กระทำตามนั้น คนเฝ้าอุทยานคู้ยดินแล้วปลูก. ทันใดนั้นเองรากทั้งหลายก็ชำแรกเมล็ดหยั่งลงไป.

หน่อสีแดงขนาดเท่าหัวคนไถ ก็ตั้งขึ้น. เมื่อมหาชนกำลังคูดุ่ยนั้นเอง ต้นมะม่วง มีลำต้นวัดรอบถึง ๕๐ ศอก มีกิ่งยาว ๕๐ ศอก โดยส่วนสูงเล่า ก็มีประมาณ ๑๐๐ ศอก ทันทีทันใด ต้นมะม่วงนั้นก็ออกช่อและมีผลมากมาย ต้นมะม่วง นั้นระย้าระยับด้วยดอกและผล มีสีเหมือนสีทอง มีรสอร่อย ปรากฏประหนึ่ง เต็มท้องฟ้า. เวลาต้องลมพัดผลสุกอันอร่อยทั้งหลายก็หล่นลง พวกภิกษุที่พากันมาที่หลังด่างก็มานั้น. ถึงเวลาเย็นท้าวเทวราชทรงรำพึงทราบว่า การสร้าง รัตนมณฑปเพื่อพระศาสดา เป็นภาระของพวกเรา ทรงส่งวิษณุกรรมเทพบุตร ไปสร้างมณฑปแก้ว ๗ ประการ มีประมาณ ๑๒ โยชน์ คาดายด้วยอุบลเจียว เทพดาในหมื่นจกवालพากันมาประชุมด้วยประการฉะนี้.

พระศาสดาทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์กำราบเหล่าเดียรถีย์ มิใช่เป็นเรื่องทั่วไปกับสาวก ทรงทราบความที่ชนเป็นอันมากพากันเลื่อมใส เสด็จลง ประทับนั่งเหนือพระพุทธรอาสน์ ทรงแสดงธรรม ฝูงปาลณาชาติ ๒๐ โภกพิพากันคืบ น้าอมฤต. ต่อจากนั้นทรงพระดำริว่า ก็พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน ทรงกระทำ ปาฏิหาริย์แล้วเสด็จไป ณ ที่ไหน ทรงทราบว่า เสด็จไปสู่ดาวดึงส์พิภพ จึงเสด็จ ลุกจากพระพุทธรอาสน์ อย่างพระบาทเบื้องขวาเหยียบเขายุกนธร พระบาทซ้าย เหยียบยอดเขาสิเนรุ แล้วเสด็จเข้าจำพรรษาเหนือบัณฑุกัมพลศิลา โคนปาริ- ฉัตตคฤกษ์ ภายในระยะเวลา ๓ เดือน ทรงแสดงพระอภิธรรมกถาแก่ฝูง เทวดา. ฝ่ายบริษัทเมื่อไม่ทราบสถานที่พระศาสดาเสด็จไป คิดว่า เห็นพระ- องค์แล้วจกพากันไป เลยพากันอยู่ตรงนั้นเองตลอดไตรมาส. ครั้นใกล้ถึง ปวารณา พระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า จึงไปกราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามว่า ก็เดี๋ยวนี้สารีบุตรอยู่ที่ไหน. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เธออยู่ที่นครสังกัสสะกับพวกภิกษุ ๕๐๐ รูปที่พากันบวช

เพราะเลื่อมใสในพระยมกปาฏิหาริย์ พระเจ้าข้า. ตรัสว่า โมคคัลลานะในวันนี้
เจ็ดแต่วันนี้ เราจักลงที่ประตูนครสังกัสสะ. ผู้ชนที่ต้องการจะเห็นตลาคต จง
ชุมนุมกันที่นครสังกัสสะเถิด. พระเถระเจ้าทูลรับสั่งว่า สาธุ แล้วมาบอกแก่บริษัท
ช่วยให้บริษัททั้งสิ้นลุถึงนครสังกัสสะ อยู่ห่างนครสาวัตถี ๓๐ โยชน์ โดยเวลา
ครู่เดียวเท่านั้นเอง. พระศาสดาทรงออกพรรษาปวารณาแล้ว ตรัสแจ้งแก่
ท้าวสักกะว่า มหาบพิตร อาตมาภาพจักไปสู่มนุษยโลก.

ท้าวสักกะตรัสเรียกวิญญกรรมเทพบุตร มาตรัสว่า เธอจงกระทำบันได
เพื่อพระทศพลเสด็จมนุษยโลกเถิด. วิญญกรรมเทพบุตรนั้น สร้างเป็นบันได
สามอันคือท่ามกลางเป็นบันไดแก้วมณี ข้างหนึ่งเป็นบันไดเงิน ข้างหนึ่งเป็น
บันไดทอง ทุกอันห้วบันไดอยู่ยอดเขาสิเนรุ เชิงบันไดจรดประตูนครสังกัสสะ
แวดล้อมด้วยไฟที่ล้วนแล้วด้วยแก้วเจ็ดประการ. พระศาสดาทรงกระทำพระ
ปาฏิหาริย์เปิดโลก เสด็จลงทางบันไดแก้วมณี อันมี ณ ท่ามกลาง. ท้าวสักกะทรง
เชิญบาตรจีวร ท้าวสุยามทรงเชิญวาลวิชนี ท้าวสหัมบดีพรหมทรงเชิญฉัตร.
เทพดาในหมื่นจักรวาลพากันบูชาด้วยของหอมและมาลาอันเป็นทิพย์ พอพระ
ศาสดาเสด็จประทับ ณ เชิงบันได พระสารีบุตรเถระเจ้าถวายบังคมเป็นประณม
ทีเดียว. บริษัทที่เหลือพากันถวายบังคมทีหลัง. พระศาสดาทรงดำริในสมาคม
นั้นว่าโมคคัลลานะ ปรากฏว่ามีฤทธิ์ อุบาสิกาปรากฏว่าทรงพระวินัย แต่ปัญญาคุณ
ของสารีบุตรยังไม่ปรากฏเลย. ได้ยินว่า ยกเว้นเราผู้สัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ผู้อื่น
ที่จะได้นามว่ามีปัญญาเสมอเหมือนเธอไม่มีเลย เราต้องกระทำปัญญาคุณของ
เธอให้ปรากฏไว้แล้วทรงตั้งต้นถามปัญหาของปุถุชนก่อน. ปุถุชนพวกเดียว
พากันกราบทูลแก้ปัญหาที่นั่น. ต่อจากนั้นทรงถามปัญหาในวิสัยแห่งเหล่า
พระโสดาบัน. เหล่าโสดาบันเท่านั้นพากันกราบทูล แก้ปัญหานั้น.

พวกปุถุชนไม่รู้เลย. ต่อจากนั้นทรงถามปัญหา ในวิสัยพระสกทาคามี พระอนาคามี พระชีนาสพ และพระมหาสาวกโดยลำดับ. ท่านที่ดำรงในชั้นต่ำ ๆ ไม่ทราบปัญหาแม้นั้นเลย ท่านที่ดำรงในภูมิสูง ๆ เท่านั้นพากันกราบทูลแก้. แม้ถึงปัญหาในวิสัยแห่งอัครสาวก พระอัครสาวกกราบทูลแก้ได้. พวกอื่นไม่รู้เลย ต่อจากนั้นตรัสถามปัญหาในวิสัยแห่งพระสารีบุตรเถรเจ้า. พระเถรเจ้าองค์เดียวกราบทูลแก้ได้. พวกอื่นไม่รู้เลย ผูกคนพากันถามว่า พระเถรเจ้าที่กราบทูล กับพระศาสดานั้น มีนามว่าอะไร พอฟังว่า ท่านเป็นธรรมเสนาบดีมีนามว่า สารีบุตรเถรเจ้า ต่างกล่าวว่า โอ้ โฮ มีปัญญามากจริง ๆ ตั้งแต่บัดนั้นคุณคือปัญญาอันมากของพระเถรเจ้าก็ได้ปรากฏ ไปในกลุ่มเทพยดาและมนุษย์ ครั้งนั้นพระศาสดาตรัสถามปัญหาในพุทธวิสัยกะท่านว่า

ชนเหล่าใดเล่า มีธรรมอันกำหนดได้แล้วดี ชน

เหล่าใดเล่าที่ยังต้องศึกษา มีจำนวนมากในธรรมวินัยนี้

ดูก่อนท่านผู้ไร้ทุกข์ เธอมีปัญญารักษาตัวรอด ถูกเรา

ถาม เชิญบอกความเป็นไปแห่งชนเหล่านั้นแก่เราดังนี้

แล้วตรัสว่า สารีบุตร เธอพึงเห็นความแห่งภายิต โดยย่อนี้ได้โดยพิสดารอย่างไรเล่าหนอ. พระเถรเจ้าตรวจดูปัญหาแล้ว เห็นว่า พระศาสดาตรัสถามปฏิบัติอันเป็นทางบรรลु แห่งพระเสขะและพระอเสขะกะเรา เลยหมดสงสัยคงกังขาในพระอริยาศัยว่า อันปฏิบัติทางบรรลุอาจกล่าวแก้ได้ โดยมุขเป็นอันมากด้วยอำนาจขั้นเป็นต้น เมื่อเรากราบทูลแก้โดยอาการไรเล่า ถึงจักสามารถยึดพระอริยาศัยของพระศาสดาได้. พระศาสดาทรงทราบว่ สารีบุตรหมดสงสัยในข้อปัญหา แต่ยังกังขาในอริยาศัยของเรา แม้นว่าเรายังไม่ให้นัยเธอไม่อาจกล่าวแก้ได้ จักต้องให้นัยแก่เธอ เมื่อจะประทานนัย ตรัสว่า สารีบุตร

เธอจักเล็งเห็นกฎนี้. ได้ยินว่า พระองค์ทรงมีพระปริวิตกอย่างนี้ว่า เมื่อสารีบุตร จักถืออธยาศัยของเรากล่าวแก่ ต้องแก้ด้วยอำนาจขันธ. พอทรงประทานนัย ปัญหานั้นกระจ่างแก่พระเถระเจ้าตั้งร้อยนัยพันนัย. ท่านยึดตามนัยที่พระศาสดา ประทาน กราบทูลแก้ปัญหาในพุทธวิสัยได้. พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ บริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์. ปาณชาติ ๓๐ โกฎิคุ้มน้ำอมฤตแล้ว. พระศาสดา ทรงส่งบริษัท แล้วเสด็จจาริกถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ วันรุ่งขึ้นเสด็จเข้าไปโปรดสัตว์ในพระนครสาวัตถี เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว พวกภิกษุพากัน แสดงวัตรเสร็จ เสด็จเข้าพระคันธกุฎี. ยามเย็นพวกภิกษุพากันนั่งในธรรมสภา กล่าวถึงคุณกถาของพระเถระเจ้าว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระสารีบุตร มีปัญญามาก มีปัญญาหลักแหลม มีปัญญาว่องไว มีปัญญาคมคาย กราบทูลความแก้ปัญหา ที่พระทศพลตฺรัสตามโดยย่อได้อย่างพิสดาร. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก็พวกเรอนั่งประชุมสนทนาด้วยเรื่องอะไรกัน เมื่อ พวกภิกษุพากันกราบทูลให้ทรงทราบ ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไซ้แต่ใน บัดนี้ท่านนั้นก็หาไม่ แม้แต่ในปางก่อน เธอก็เคยกล่าวแก่ความแห่งภายิตโดยย่อ ได้อย่างพิสดารแล้วเหมือนกัน แล้วทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ณ พระนคร พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดละมั่งอาศัยอยู่ในป่า พระราชาทรง พอพระเหตุทัยในการล่าเนื้อ ทรงสมบุญด้วยพระกำลัง ถึงกับไม่ทรงนับ มนุษย์อื่นว่าเป็นมนุษย์ไปเลย. วันหนึ่ง ท้าวเธอเสด็จไปล่าเนื้อ ตรัสกับหมู่ อำมาตย์ว่า เนื้อหนีไปได้ข้างผู้ใด เราต้องลงอาชญาแก่ผู้นั้น เพราะเหตุนี้ ที่เดียว. พวกนั้นคิดกันว่า บางครั้งเนื้ออยู่ในวงล้อมแล้วยังวิ่งกระเจิงไปได้ พวกเราต้องช่วยอันเนื้อที่ปรากฏตัวแล้ว ให้วิ่งไปทางที่พระราชาประทับ

ด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งจึงได้ ครั้นคิดกันแล้ว ก็กระทำกติกา ให้ช่องทาง
ระหว่างถวายพระราชธา. พวกเหล่านั้นพากันล้อมละเมาะใหญ่ไว้ ติแผ่นดิน ด้วย
ไม้พลองเป็นต้น. ก่อนอื่นทีเดียวละมั่งลุกขึ้นเกาะละเมาะไปสามรอบ เมื่อจะหนี
ก็มองดูช่องที่จะหนี เห็นฝูงคนยืนถือธนูรายเรียง แขนจรดแขน ธนูจรดธนู
ในทิศอันเหลือ สถานที่พระราชธาประทับยืนเท่านั้นที่เห็นเป็นช่อง. ละมั่งนั้นจึง
วิ่งไปตรงหน้าพระราชธา เป็นเหมือนขวางทรายใส่ตาที่กำลังลี้ม. พระราชาเห็น
ละมั่งนั้นมีกำลัง ก็ปล่อยลูกศรไปผิด. ธรรมดาฝูงละมั่งยอมเป็นสัตว์ฉลาดที่จะ
ลวง เมื่อลูกศรมาตรงหน้า ก็หมอบเสียโดยเร็วแล้วหยุดนิ่ง เมื่อลูกศรมา
ข้างหลัง ก็วิ่งไปโดยรวดเร็ว เมื่อลูกศรมาทางเบื้องบน ก็เอี้ยวหลังเสีย เมื่อ
ลูกศรมาทางข้าง ก็หลีกเสียหน่อย เมื่อลูกศรมาติด ๆ กัน ก็หมุนตัวลี้มลง
เมื่อลูกศรผ่านพ้นไปแล้ว จึงวิ่งหนีด้วยกำลังเร็วประหนึ่ง วลาหกที่ถูกลมพัด
กระจายไป.

พระราชธาพระองค์นั้นเล่า เมื่อละมั่งนั้นหมุนตัวลี้มลง ทรงเปล่ง
พระสีหนาทว่า เรายิงละมั่งได้แล้ว ละมั่งผลุดลุกวิ่งหนีโดยเร็ว ปานลมทำลาย
วงล้อมไปได้. พวกอำมาตย์ที่ยืนอยู่ ณ ด้านทั้งสอง เห็นละมั่งกำลังหนีไป
แล้วต่างคนต่างถามเป็นเสียงเดียวกันว่า เนื้อแผ่นไปทางที่ใครยืนอยู่เล่า แล้ว
ต่างก็ตอบกันว่า ทางที่พระราชธาทรงประทับยืนอยู่. พระราชธาก็ตรัสว่า เรายิง
ได้แล้ว ทูลถามว่า อะไรที่พระองค์ทรงยิงได้ พวกนั้นพากันขำเข้ากับพระราชธา
ด้วยประการต่าง ๆ เช่นว่า ชาวเราเอ๋ย พระราชาของเราทั้งหลายทรงยิงไม่มี
พลาดเลย พระองค์ทรงยิงแผ่นดินได้แล้วละ. พระราชาทรงพระดำริว่า พวกนี้
เยาะเราได้ ช่างไม่รู้ฝีมือของเราเลย เราต้องถกเขมรเดินไปทีเดียว ใช้
พระขรรค์จับละมั่งให้จงได้ แล้วทรงวิ่งไปโดยเร็ว ครั้นทรงเห็นละมั่งนั้นแล้ว
ก็ทรงติดตามไปถึงสามโยชน์. ละมั่งเข้าป่าไปแล้ว ถึงพระราชธาเล่าก็เสด็จเข้าป่า
เหมือนกัน. ในป่านั้น ณ หนทางที่ละมั่งวิ่งไป มีบ่อลึกเป็นหวาประมาณ ๖๐

ศอกเกิดจากไม้ใหญ่ผุ. บ่อนั้นมีน้ำประมาณ ๓๐ ศอก หญ้าคลุมมิดชิด. ละมั่งได้กลิ่นน้ำเข้า ก็ทราบว่ามีบ่อ จึงเลี้ยงเสียน้อยแล้วผ่านไป. ส่วนพระราชเสด็จไปตรงทีเดียว เลยตกลงในบ่อนั้น. ละมั่งไม่ได้ยินเสียงฝีพระบาทของท้าวเธอ เหลียวดูไม่เห็นเธอ ก็ทราบว่า คงตกลงในหลุมลึกเสียแล้ว เดินมามองดู เห็นท้าวเธอไม่มีที่เกาะ ลำบากอยู่ในน้ำลึก มิได้ใส่ใจถึงความผิดที่ท้าวเธอทรงกระทำเลย เกิดความสงสารขึ้นมา คิดว่า พระราชาอย่าฉิบหาย ต่อหน้าต่อตาเราเลย เราจักช่วยพระองค์ให้พ้นจากทุกข์นี้. แล้วยืนอยู่ที่ขอบบ่อ กล่าวว่ มหาราช พระองค์อย่าทรงกลัวเลย ข้าพระองค์จักช่วยพระองค์ให้พ้นทุกข์ เพื่อจะช่วยพระราชให้ขึ้นจากบ่อ เหมือนบุคคลกระทำความอุตสาหะ เพื่อช่วยลูกรักของตนฉะนั้น คิดว่า เราต้องเอาหินถมลงไปจึงจะช่วยขึ้นได้ จึงมาช่วยพระราชขึ้นจากเหวลึก ๖๐ ศอกได้ (ตามความคิด) ปล่อยให้พระราชแล้วให้ชนหลังพาออกจากป่า ส่งลง ณ ที่ไม่ห่างเสนา ให้โอวาทแก่ท้าวเธอ ให้ทรงดำรงในศีล ๕ ประการ.

พระราชาสุดที่จะทรงพลัดพรากจากพระมหาสัตว์ อยู่ได้ จึงตรัสว่า ข้าแต่พญาละมั่งผู้เป็นนาย เชิญท่านมาสู่พระนครพาราณสีพร้อมกับฉัน ฉันจะถวายราชสมบัติในเมืองพาราณสีมีปริมาณ ๑๒ โยชน์ให้แก่ท่าน ท่านจงครองราชสมบัตินั้นเถิด. กราบทูลว่า พวกข้าพระองค์เป็นดิรัจฉาน ไม่ต้องการด้วยราชสมบัติ แม้พระองค์มีความไยดีในข้าพระองค์ไซ้ โปรดทรงรักษาศีลที่ข้าพระองค์ให้ไว้ ทรงรับสั่งให้แม่ชาวแวนแคว้นรักษากันด้วยเถิด ให้โอวาทแล้วเข้าป่าไปเลย. ท้าวเธอมีพระเนตรนองด้วยพระอัศุชล ทรงรำลึกถึงคุณของละมั่งนั้นเรื่อยมาทีเดียว ครั้นเสนาพร้อมกระบวณ แล้วทรงเวดล้อมด้วยเสนาเสด็จไปพระนคร ตรัสให้นำธรรมเฎรีไปเที่ยวตีป่าวร้องว่า ตั้งแต่นี้ไปชาวแวนแคว้นท้าวหน้า จงพากันรักษาศีล ๕ เถิด แต่ไม่ทรงเล่าคุณที่พระมหาสัตว์กระทำไว้ แก่พระองค์ให้ใคร ๆ ฟัง เสวยพระกระยาหารมีรสเลิศต่าง-

ในเวลาเย็นเสร็จ เสด็จบรรทมเหนือพระแท่นที่บรรทมอันอลงกต เวลาใกล้รุ่ง ทรงระลึกถึงคุณของพระมหาสัตว์ เสด็จลุกขึ้นประทับนั่งขัดบัลลังก์เหนือพระยี่ภู่ มีพระหฤทัยเปี่ยมด้วยพระปีติ ทรงเปล่งพระอุทาน ด้วยพระคาถา ๖ คาถาว่า

บุรุษพึงหวังไว้ทีเดียว บัณฑิตไม่พึงเบื้อหน่าย

เราเห็นตนอยู่ว่า ปรารถนาอย่างใด ได้เป็นอย่างนั้น.

บุรุษพึงหวังไว้ทีเดียว บัณฑิตไม่พึงเบื้อหน่าย

เราเห็นตนอยู่ว่า ได้รับความช่วยเหลือให้ขึ้นจากน้ำ
สู่บกได้.

บุรุษพึงพยายามไว้ทีเดียว บัณฑิตไม่พึงเบื้อหน่าย

เราเห็นตนอยู่ว่า ปรารถนาอย่างใดได้เป็นอย่างนั้น.

บุรุษพึงพยายามรำไป บัณฑิตไม่พึงเบื้อหน่าย

เราเห็นตนอยู่ว่า ได้รับความช่วยเหลือให้ขึ้นจากน้ำ
สู่บกได้.

นรชนผู้มีปัญญา แม้มักอยู่ในกองทุกข์ ก็ไม่ควร
ตัดความหวังในอันจะมาสู่ความสุข เพราะว่ามี ผัสสะ
อันไม่เกื้อกูล และเกื้อกูลมีมาก คนที่ไม่ฝฝืนถึงเลย
ก็ต้องเข้าถึงความตาย.

สิ่งที่ไม่คิดไว้ย่อมมีได้บ้าง สิ่งที่ไม่คิดไว้ย่อมพินาศ

ไปบ้าง โภคะทั้งหลายของสตรีหรือบุรุษ จะสำเร็จได้
ด้วยความคิดนึกไม่ได้เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อาสีเสถว ความว่าพระเจ้าพาราณสี ระบุ
ความว่าบุคคลไม่ต้องทำการตัดรอนความหวังเสีย ต้องทำความหวังในกรรมของ

คนเท่านั้น ไม่พึงหน่ายแห่งเลย. บทว่า **ยถา อิจฺฉี** ความว่า จริงอยู่ ข้าพเจ้าสิ
ปรารถนาจะขึ้นจากเหวลึกถึง ๖๐ สอก ข้าพเจ้านั้นก็เป็นอย่างนั้นได้ คือขึ้นจาก
เหวนั้นได้ทีเดียว. บทว่า **อหิตา หิตา จ** ความว่า ผัสสะที่เป็นทุกข์ก็มี
ที่เป็นสุขก็มี หมายความว่า ผัสสะเพื่อความตาย (ถูกเข้าตาย) ผัสสะเพื่อความ
เป็นอยู่ (ถูกเข้าเป็น) ดังนี้ก็มี ผัสสะเพื่อความตาย ชื่อว่าไม่เกื้อกูล เป็น
ของเหล่าสัตว์แท้จริง แม้หมู่สัตว์นั้นไม่ไฝ่ฝันคือไม่เคยคิดเลย ผัสสะเพื่อความ
ตายก็จะมาถึงได้. บทว่า **อจินฺตมฺปิ** ความว่า ข้าพเจ้าไม่เคยคิดเลยว่ จัก
ตกบ่อ ที่ข้าพเจ้าคิดไว้ คือ จักฆ่าละมั่ง แต่บัดนี้สิ่งที่ข้าพเจ้าคิดไว้ก็สลายไป
ที่ไม่ได้คิดเลยนั้นแหละเกิดได้. บทว่า **โภคา** ความว่า ยศและบริวารเหล่านี้
มิใช่เป็นสิ่งที่สำเร็จแต่ความคิด เหตุนั้น ความเพียรอย่างเดียวที่ผู้มีความรู้ต้อง
กระทำ ด้วยว่าผู้มีความเพียรยอมเป็นอันกระทำ แม้สิ่งที่ไม่ได้เคยคิดไว้ก็ได้
เหมือนกัน.

เมื่อท้าวเธอกำลังทรงเปล่งพระอุทานอยู่นั้นแหละ อรุณปรากฏ ท่าน
ปุโรหิตมาเฝ้าเพื่อทูลถามสุขไสยาแต่เช้าตรู่ ยืนอยู่ที่พระทวาร ได้ยินเสียง
พระอุทานของท้าวเธอ ดำริว่า เมื่อวานพระราชเสด็จไปล่าเนื้อ คงจักยิงละมั่ง
นั้นผิด ครั้นถูกพวกอำมาตย์มายั่วเย้า ก็ทรงติดตามละมั่งนั้นด้วยขัตติยมานะ
ว่า จักฆ่าเสีย หิวมันมา เลยไปตกเหวลึก ๖๐ สอก พญาละมั่งมีใจสงสาร
มิได้คิดถึงโทษของพระราชเสด็จ คงจักช่วยพระราชเสด็จขึ้นได้ เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้
ท้าวเธอจึงทรงเปล่งอุทาน เหตุได้ยินพระอุทานอันมีพยัญชนะบริบูรณ์ของ
พระราชเสด็จ เหตุการณ์ที่พระราชเสด็จและพญาละมั่งกระทำไว้ได้ปรากฏแก่พราหมณ์
เหมือนเงาปรากฏแก่ผู้ส่องหน้าที่ระจกเจียรระโนะนั้น. ท่านจึงเคาะประตูพระ-
ทวารด้วยเล็บ. พระราชาตรัสถามว่า ใครนั่น. เขากราบทูลว่า ข้าพระองค์

ปุโรหิต พระเจ้าข้า. ลำดับนั้น ท้าวเชอทรงเปิดพระทวารแล้วตรัสว่า เชิญทางนี้
เถิด ท่านอาจารย์. ท่านเข้าไปถวายชัยพระราชแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่ง กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า ข้าพระองค์ทราบเหตุการณ์ที่
พระองค์กระทำไว้ในป่า พระองค์ทรงติดตามละมั่งตัวหนึ่งไปตกแหว ครั้นแล้ว
ละมั่งนั้นทำการดมด้วยศีลาช่วยพระองค์ขึ้นจากเหวลึก พระองค์นั้นทรงรำลึกถึง
คุณของละมั่งนั้น ทรงเปล่งพระอุทานแล้ว พระเจ้าข้า พลางกราบทูลคาถา
๒ คาถาว่า

เมื่อพระองค์เสด็จติดตามละมั่งตัวใดไปตกแหวที่

ชอกเขา พระองค์ทรงพระชนม์สืบมาได้ ด้วยความ
บากบั่นของละมั่งตัวนั้น ซึ่งมีจิตไม่ท้อแท้.

ละมั่งตัวใดพยายามเอาก้อนหินถมแหวช่วยพระ-
องค์ขึ้นจากเหวลึกยากที่จะขึ้น ปลดเปลื้องพระองค์ ผู้
เข้าถึงกองทุกข์เสียจากปากมฤตยู พระองค์กำลังตรัส
ถึงละมั่งตัวนั้นซึ่งมีจิตไม่ท้อแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุสุตริ แปลว่า ติดตามไป. บทว่า
วิกุกนุตฺ ความว่า ได้กระทำความบากบั่นเพื่อจะถอนขึ้น. บทว่า อนุชีวลี
ความว่า ท่านอาศัยเป็นอยู่ อธิบายว่า ท่านได้ชีวิตเพราะอนุภาพของละมั่งนั้น.
บทว่า อุทฺฐริ ได้แก่ ให้อภัยขึ้นแล้ว. บทว่า ตเมว วเทสิ ความว่า
พระองค์นั่งสรรเสริญเนื้อละมั่งทอง บนที่นอนอันทรงสิรินี้.

พระราชากรั้นทรงสดับดังนั้นแล้ว ทรงพระดำริว่า พรหมณ์นี้มีได้ไป
ล่าเนื้อกับเรา รู้เรื่องทั้งหมดเลย รู้ได้อย่างไรเล่าหนอ ต้องถามท่านดู จึงตรัส
พระคาถาที่ ๕ ว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เมื่อคราวนั้น ท่านได้อยู่ในที่
นั้นด้วยหรือ หรือว่าใครได้บอกเรื่องนี้แก่ท่าน ท่าน
เป็นผู้เปิดเผยข้อที่เคลือบคลุม เห็นเรื่องได้ทั้งปวงละ
สินอ ความรู้ของท่านมีกำลัง เห็นปรุโปร่งหรือ
อย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภิสรูป ความว่า ความรู้ของท่านน่าจะมี
เรียวแรงกระมังหนา เพราะเหตุนี้ท่านจึงรู้เช่นนั้น.

พราหมณ์เมื่อจะแสดงว่า ข้าพระองค์มิใช่พระสัพพัญญูพุทธเจ้า แต่
เรื่องราวของพระคาถาที่พระองค์ไม่ทรงยังพยัญชนะให้เลอะเลือนตรัสไว้ปรากฏ
แก่ข้าพระองค์ได้ พระเจ้าข้า จึงกล่าวคาถาที่ ๑๐ ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน ผู้เป็นนัก-
ปราชญ์ ครั้งนั้น ข้าพระองค์หาได้อยู่ในที่นั้นไม่
และใครก็มีได้บอกเรื่องนั้นแก่ข้าพระองค์เลย แต่ว่า
นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมนำเนื้อความแห่งบทคาถาที่
พระองค์ทรงภษิตแล้วมาใคร่ครวญดู.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุภาสิตานํ ความว่า บทแห่งคาถาที่
พระองค์ตรัสดีแล้วไม่ลบถ้างพยัญชนะ. บทว่า อตุลํ ตทาเมนุติ ความว่า
ย่อมนำความแห่งบทแห่งคาถานั้นมาใคร่ครวญ.

พระราชาทรงโปรดท่าน พระราชทานทรัพย์เป็นอันมาก. ตั้งแต่นั้น
ก็ได้ทรงอภิมุขแต่การบุญมีทานเป็นต้น. ผู้งชนเล่าก็พากันอภิมุขแต่การบุญ
ที่ตายไปแล้ว ๆ แน่นเมืองสวรรค์ทีเดียว. อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาทรงพระ-
ดำริว่า จักทรงยิงเป้า ตรัสชวนปุโรหิตเสด็จสู่พระอุทยาน. ครั้งนั้นท้าวสักก-

เทวราช ทอดพระเนตรเห็นเทวดาและเทพกัญญาใหม่ ๆ มากมาย ทรงนึกว่า เหตุอะไรเล่าหนอ ก็ทรงทราบเรื่องที่พระราชารุ่งขึ้นจากเหวได้เพราะละมั่ง แล้ว ทรงชักชวนให้ประชาชนดำรงอยู่ในศีล ทรงพระดำริว่า มหาชนพากันทำบุญ ด้วยอานุภาพของพระราชารุ่ง เหตุนั้นแหละเทวโลกจึงบริบูรณ์ ก็บัดนี้พระราชารุ่ง เสด็จสู่พระอุทยานเพื่อจะทรงยิงเป่า เราจักต้องทดลองท้าวเธอคู้บ้าง ให้ท้าวเธอ เปล่งพระสุรสีหนาทประกาศคุณละมั่ง แล้วให้ทรงทราบความที่เราเป็นท้าวสักกะ จักยืนในอากาศแสดงธรรม กล่าวถึงคุณของเมตตา และเบญจศีลแล้วกลับมา ได้เสด็จไปสู่พระอุทยาน ฝ่ายพระราชารุ่ง ทรงพระดำริว่า จักยิงเป่า ก็ทรง โกงธนูสอดลูกศร. ทันใดนั้นท้าวสักกะก็แสดงรูปละมั่งให้ปรากฏระหว่างพระราชารุ่งและเป่าด้วยอานุภาพของท้าวเธอ. พระราชารุ่งเห็นแล้วมิได้ปล่อยลูกศร ที่นั้นท้าวสักกะก็เข้าทรงในสรีระของปุโรหิต ได้กล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระปรีชาอันประเสริฐ

พระองค์ทรงสอดลูกศรอันมีปีก อันจะกำจัดความแกล้ว

กล้าของปรปักษ์ได้เข้าในแล่งแล้ว จะทรงลึงเลอะไร

อีกเล่า ลูกศรที่ทรงยิงไปแล้วต้องฆ่าละมั่งได้ทันที

ละมั่งนี้คงเป็นพระกระยาหารของพระราชารุ่งได้โดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปตฺตํ** แปลว่า ประกอบด้วยลูกศรอันมีปีก. บทว่า **ปรวิริยชาติ** ความว่า อันจะกำจัดความแกล้วกล้าของข้าศึกเหล่าอื่น. บทว่า **จาเป** สรี ความว่า พระองค์เอาลูกศรกล่าวคือปีกนั้นสอดเข้าไปใน แล่งแล้ว บัดนี้พระองค์จะลึงเลใจอะไรเล่า. บทว่า **หนตุ** ความว่า ขอลูกศรที่ พระองค์ยิงไปแล้วนั้น จงฆ่าละมั่งนี้โดยทันที. บทว่า **อนุณฺ หิ เอตํ** ความว่า ข้าแต่พระมหाराชผู้มีปรีชาอันประเสริฐ ชื่อว่าละมั่งคงเป็นพระกระยาหารของ พระราชารุ่ง ลำดับนั้น พระราชารุ่งตรัสพระคาถานี้ว่า

ดูก่อนพราหมณ์ แม้เราจะรู้จักชดความขื่อนี้ว่า
เนื้อเป็นอาหารของกษัตริย์ ก็แต่ว่า เราจะบูชาคุณที่
ละมั่งได้ทำไว้แก่เราในครั้งก่อน เพราะเหตุนั้น เราจึง
ไม่ฆ่าละมั่งนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปุพฺพ กตญฺจ ความว่า ดูก่อนพราหมณ์
แม้ฉันก็ทราบขื่อนี้แจ่มแจ้งว่า มฤคเป็นอาหารแห่งกษัตริย์ แต่ฉันบูชาคุณที่
ละมั่งกระทำในปางก่อน เพราะเหตุนั้น เราไม่ขอฆ่าเนื้อละมั่งเป็นเด็ดขาด.

ลำดับนั้น ท้าวสุกกะตรัสคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่มหाराชเป็นใหญ่แห่งทิศ นั้นมิใช่เนื้อ
นั้นเป็นท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าอสูร ข้าแต่พระองค์
ผู้เป็นจอมแห่งมนุษย์ พระองค์จงฆ่าท้าวสักกเทวราช
นั้นเสีย แล้วจักได้เป็นใหญ่ในหมู่อมรเทพ.

ข้าแต่พระราชผู้องอาจ ประเสริฐกว่านรชน
ถ้าว่าพระองค์ยังทรงลงใจไม่ฆ่าละมั่ง ซึ่งเป็นสหาย
พระองค์พร้อมด้วยพระราชโอรส และพระราชชายา
จักต้องไปยังเวตรณีนรกของพญายม.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า อสูเรโธ นี้ท้าวสักกะตรัสด้วยความ
ประสงค์ว่า อสูรนั้นเป็นท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าอสูร ด้วยบทว่า อมราธิโป
นี้ท้าวสักกะตรัสว่า ท่านจงฆ่าท้าวสักกะนั้นแล้วเป็นท้าวสักกเทวราชเสียเอง.
ด้วยบทว่า เวตรณิ ยมสุตฺต นี้ท้าวสักกะทำให้พระราชาทรงสะดุ้งว่า ถ้าพระองค์
ทรงคิดว่าเป็นสหายของเราแล้วไม่ฆ่าเนื้อละมั่งนั้นไซ้ พระองค์พร้อมทั้งพระ-
โอรสและพระชายาจะต้องไปนรกเวตรณีนรกของพญายม.

ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสพระคาถา ๒ คาถาว่า

เรา ชาวชนบททั้งหมด ถูกเมียและหมุ่สหายจะ
พากันไปยังเวตรณีนรก ของพญายมก็ตาม ถึงกระนั้น
เราจะไม่ฆ่าผู้ที่ให้ชีวิตเราเป็นอันขาด.

ดูก่อนพราหมณ์ ละมั่งตัวนี้ ทำคุณแก่เราเมื่อถึง
ความยาก ตัวคนเดียวในป่าเปลี่ยวแสนร้าย เราระลึก
ได้อยู่ถึงบุรพกิจเช่นนั้น ที่ละมั่งตัวนี้กระทำแก่เรา
รู้คุณอยู่จะพึงฆ่าอย่างไรได้เล่า.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า มม ปาณทสฺส นี้พระราชชาติรัสว่า
ดูก่อนพราหมณ์ ผู้ใดพึงให้ชีวิตแก่เรา ผู้ใดได้ให้ชีวิตอันเป็นที่รักแก่เราแล้ว
เราถึงจะไปสู่นรก ก็ไม่พึงประหาร ไม่พึงฆ่าบุคคลนั้นเลย ผู้นั้นไม่พึงถูกฆ่า.
บทว่า เอกสฺส กตฺตา วิวนสฺมี โฆเร ความว่า มฤคนี้เป็นสัตว์กระทำคุณ
แก่ข้าพเจ้า คราวไม่มีสหายตัวคนเดียว เข้าไปในป่าเปลี่ยวแสนร้าย คือได้ให้
ชีวิตแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้านั้นรำลึกถึงบุรพกิจเช่นนั้นที่มฤคนี้กระทำไว้ เมื่อรู้ถึง
คุณนั้น จะพึงฆ่าอย่างไรเล่า.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะออกจากสรีระท่านปุโรหิตนิรมิตอัฏฐภาพ เป็น
ท้าวสักกะ สถิตบนอากาศ เมื่อจะทรงแสดงพระคุณของพระราชา จึงตรัส ๒
พระคาถาว่า

ขอพระองค์ผู้ทรงโปรดปรานมิตรยิ่งนัก จงทรง
พระชนม์ชีพอยู่ยืนนานเถิด พระองค์ทรงปกครองราช
สมบัติในคุณธรรมเถิด จงทรงมีหมุ่নারีบ่ารุงบ่าเรอ
จงทรงบันเทิงพระหฤทัยในแว่นแคว้น เหมือนท้าว
วาสวะบันเทิงอยู่ในไตรทิตย์ฉะนั้น.

ขอพระองค์อย่าทรงพระพิโรธ จงมีพระหฤทัย
ผ่องใสอยู่เป็นนิตย์ จงกระทำสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ใน
ธรรมทั้งปวง ให้เป็นแขกควรต้อนรับ ครั้นทรงบำเพ็ญ
ทานและเสวยบ้างตามอนุภาพแล้ว ชาวโลกไม่ติเตียน
พระองค์ได้ จงเสด็จเข้าถึงสักคสถานเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิตุตถาภิราธิ ความว่า พระองค์เป็นผู้
โปรดปรานมิตร คือไม่ประทุษร้ายมิตร. บทว่า สพฺพชาติถิ ความว่า พระองค์
ทรงบำเพ็ญพระองค์ควรแก่ผู้ขอ ทรงกระทำสมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรมทั้งปวง
ให้เป็นแขกควรต้อนรับ. บทว่า อนินฺนุทิตถิ ความว่า พระองค์ทรงเป็นผู้เบิกบาน
พระหฤทัย เพราะได้บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น และไม่ถูกชาวโลกนินทา จงเข้า
ถึงสวรรคสถานเถิด.

ท้าวสักกเทวราช ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงเตือนท้าวเธอว่า มหาราช
ข้าพเจ้ามาเพื่อกำหนดจับท่าน ท่านไม่ให้ข้าพเจ้ากำหนดจับตนได้ จงไม่ประมาท
เถิด แล้วเสด็จขึ้นสู่สถานแห่งตนแล.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในครั้งก่อน สารีบุตรก็ย่อมรู้ความแห่ง
ภายิตโดยย่ออย่างพิสดารเหมือนกัน ดังนี้ทรงประชุมชาดกว่า พระราชาใน
ครั้งนั้น ได้มาเป็นอานนท์ บุโรหิตได้มาเป็นพระสารีบุตร ส่วนเนื้อละมั่ง
คือเราผู้สัมมาสัมพุทธเจ้าแล.

จบอรรถกถาสรรพชาดกที่ ๑๐

จบอรรถกถาแห่งเตรสนิบาต

อันประดับด้วยชาดก ๑๐ เรื่อง

ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก

ด้วยประการฉะนี้

รวมชาดกที่มีในเตรสนิบาตนี้ คือ

๑. อัมพชาดก
๒. พันทนชาดก
๓. ชวนหังสชาดก
๔. จุลล-
นารทกสัสปชาดก
๕. ทูตชาดก
๖. กาลิงคโพธิชาดก
๗. อภิตติชาดก
๘. ตักการิชชาดก
๙. รุรัมภชาดก
๑๐. สรรพชาดกและอรรณกถา.

ปถินณกนิบาตชาดก

๑. สาลิเกทธารชาดก

ว่าด้วยนกแขกเต้าเลี้ยงพ่อแม่

[๑๘๗๒] ข้าแต่ท่านโกสิยะ นาข้าวสาลีบริบูรณ์ดี แต่นกแขกเต้าทั้งหลายพากันมากินเสีย ข้าพเจ้าขอคินนานั้นให้แก่ท่าน เพราะข้าพเจ้าไม่อาจจะห้ามนกแขกเต้าเหล่านั้นได้ ก็ในนกแขกเต้าเหล่านั้น มีนกแขกเต้าตัวหนึ่งงามกว่าทุก ๆ ตัว กินข้าวสาลีตามต้องการแล้วยังคาบเอาไปด้วยจะงอยปากอีก.

[๑๘๗๓] เจ้าจงดักบ่วงพอที่จะให้นกนั้นติดได้ แล้วจงจับนกนั้นทั้งยังเป็นมาให้เราเถิด.

[๑๘๗๔] ผุ่งนกเหล่านั้นกินและดื่มแล้ว ย่อมพากันบินไป เราตัวเดียวติดบ่วง เราทำบาปอะไรไว้.

[๑๘๗๕] ดูก่อนนกแขกเต้า ท้องของเจ้าเห็นจะใหญ่กว่าท้องของนกเหล่าอื่นเป็นแน่ เจ้ากินข้าวสาลีตามต้องการแล้ว ยังคาบเอาไปด้วยจะงอยปากอีก ดูก่อนนกแขกเต้า เจ้าจะบรรจุนาง ในป่าไม้จิวนั้นให้เต็มหรือ หรือว่าเจ้ากับเรามีเวรกันมา สหายเอ๋ย เราถามเจ้าแล้ว ขอเจ้าจงบอกแก่เราเถิด เจ้าฝังข้าวสาลีไว้ที่ไหน.

[๑๘๗๖] ข้าพเจ้ากับท่านมิได้มีเวรกัน ฉางของข้าพเจ้าก็ไม่มี ข้าพเจ้านำเอาข้าวสาธิตของท่านไปถึงยอดจิวแล้ว ก็เปลื้องหน้เก่า ให้เขาภูหน้ใหม่และฝิ่งชุมทรัพย์ไว้ที่ป่าจิวนั้น ข้าแต่ท่านโกสิยะ ขอท่านจงทราบอย่างนี้เถิด.

[๑๘๗๗] การให้ภูหน้ของท่านเป็นเช่นไร และการเปลื้องหน้ของท่านเป็นเช่นไร ท่านจงบอกวิธีฝิ่งชุมทรัพย์ แล้วท่านจะหลุดพ้นจากบ่วงได้.

[๑๘๗๘] ข้าแต่ท่านโกสิยะ บุตรน้อยทั้งหลายของข้าพเจ้ายังอ่อน ขนปีกยังไม่ขึ้น บุตรเหล่านั้น ข้าพเจ้าเลี้ยงมาแล้ว เขาก็เลี้ยงข้าพเจ้าบ้าง เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงชื่อว่าให้บุตรเหล่านั้น ภูหน้ มารดาและบิดาของข้าพเจ้าแก่แต่มาล่วงกาลผ่านวัยไปแล้ว ข้าพเจ้าคาบเอาข้าวสาธิตไปด้วยจะงอยปาก เพื่อท่านเหล่านั้น ชื่อว่าเปลื้องหน้ที่ท่านทำไว้ก่อน อนึ่ง นกเหล่าอื่นที่ป่าไม้จิวนั้น มีขนปีกอันหลุดหมดแล้ว เป็นนกทุพพลภาพ ข้าพเจ้าต้องการบุญ จึงได้ให้ข้าวสาธิตแก่นกเหล่านั้น บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการทำบุญนั้นว่าเป็นชุมทรัพย์ การให้ภูหน้ของข้าพเจ้าเป็นเช่นนี้ การเปลื้องหน้ของข้าพเจ้าเป็นเช่นนี้ ข้าพเจ้าบอกการฝิ่งชุมทรัพย์ไว้เช่นนี้ ข้าแต่ท่านโกสิยะ ขอท่านจงทราบอย่างนี้เถิด.

[๑๘๗๕] นกตัวนี้ดีจริงหนอ เป็นนกมีธรรมชั้นเยี่ยม ในมนุษย์บางพวกยังไม่มีธรรมเช่นนี้เลย เจ้าพร้อมด้วยญาติทั้งมวล จงกินข้าวสาธิตตามความต้องการเถิด ดูก่อนนกแขกเต้า เราขอเห็นเจ้าแม่อีกต่อไป การที่ได้เห็นเจ้าเป็นที่พอใจของเรา.

[๑๘๘๐] ข้าแต่ท่านโกสิยะ ข้าพเจ้าได้กินและดื่มแล้วในที่อยู่ของท่าน ท่านเป็นที่พึ่งพำนักของเราทุกวันคืน ขอท่านจงให้ท่านในที่ที่มีอาชญาอันวางแล้ว และจงเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าแล้วด้วย.

[๑๘๘๑] วันนี้ สง่าราศีเกิดขึ้นแก่เราแล้วหนอ ที่เราได้เห็นท่านผู้เป็นยอดแห่งฝูงนก เพราะได้ฟังคำสุภาษิตของนกแขกเต้า เราจักทำบุญให้มาก.

[๑๘๘๒] โกสิยะพราหมณ์นั้น มีใจเบิกบานร่าเริง ผ่องใส จัดแจงข้าวและน้ำไว้แล้ว เลี้ยงดูสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ให้อิ่มหนำสำราญด้วยข้าวและน้ำ.

จบสาธิตเภทราชดกที่ ๑

อรรถกถापกิณณกนิบาตชาดก

สาธิตเกทธารชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระมหาวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุผู้เลี้ยงโยมหญิง ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า สมฺปนฺนํ สาธิตเกทธารัง ดังนี้. ต้องเรื่องจักมีแจ้งในสามชาดก.

ก็พระศาสดาตรัสให้หาภิกษุนั้น ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ ข่าว่าเธอเลี้ยงคฤหัสถ์จริงหรือ เมื่อเธอกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นความจริงพระเจ้าข้า ตรัสถามว่า คฤหัสถ์เหล่านั้นเป็นอะไรของเธอ ครั้นเธอกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นโยมหญิงโยมชายของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า ตรัสว่า ดีจริง ภิกษุ ถึงเหล่าบัณฑิตแต่ก่อน เป็นสัตว์ดิรัจฉานบังเกิดในกำเนิดสกุนา ก็ยังให้พ่อแม่ผู้แก่แล้วนอนในรัง หาอาหารมาด้วยจะงอยปาก เลี้ยงคุณได้ ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้ามคธราช ครองราชสมบัติในพระนครราชคฤห์. ครั้งนั้น ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือจากพระนคร มีบ้านพวกพราหมณ์ ชื่อว่า สาลินทียะ. ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านนั้น เป็นไร่ของชาวมคธ. ในที่นั้น พราหมณ์ โกสิยโคตรชาวสาลินทียะ จับจองไร่ไว้ประมาณ ๑,๐๐๐ ไร่ หว่านข้าวสาธิตไว้. ครั้นข้าวกล้างอกขึ้นแล้ว ให้คนทำรั้วอย่างแข็งแรง แบ่งให้บริษัของตานั้นแล คุณแลรักษา บางคนประมาณ ๕๐ ไร่ บางคน ๖๐ ไร่ จนครบพื้นที่ไร่ประมาณ ๕๐๐ ไร่ ที่เหลือ ๕๐๐ ไร่ ก็รั้วให้ลูกจ้างคนหนึ่ง. ลูกจ้างปลูกกระท่อมลงตรงนั้น อยู่ประจำดูพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดกแปลเล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒ หน้า ๑๕๕

ทั้งกลางคืนและกลางวัน. ก็ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของไร่ มีป่าจิวใหญ่
อยู่ที่ภูเขอันมียอดเป็นที่ราบลูกหนึ่ง. ผุ้จนกแขกเต้าหลายร้อยพากันอาศัยอยู่ใน
ป่าจิวนั้น. ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลูกของพญานกแขกเต้า ใน
ผุ้จนกแขกเต้านั้น เมื่อเติบโตแล้ว มีรูปร่าง สมบูรณ์ด้วยกำลัง ร่างกายใหญ่
ขนาดคุมเกวียน. ครั้นถึงเวลาบิดาแก่ บิดาของท่านได้มอบความเป็นพญาให้
ด้วยคำว่า บัดนี้ฉันไม่สามารถจะบินไปไกล ๆ ได้ เจ้าจงปกครองผุ้จนกนี้เถิด.
ตั้งแต่วันรุ่งขึ้น ท่านก็ไม่ยอมให้บิดามารดาไปหากิน เมื่อได้ปกครองผุ้จนก
แขกเต้าก็ไปสู่ป่าหิมพานต์ จิกกินข้าวสาทิในป่า ข้าวสาทิที่เกิดเองจนอิม เวลา
กลับก็คาบอาหารที่เพียงพอแก่มารดาบิดามาเลี้ยงมารดาบิดา. อยู่มาวันหนึ่ง
นกแขกเต้าพากันบอกว่า ครั้งก่อนในระยะเวลานี้ คนเคยหว่านข้าวสาทิในไร่
แคว้นมคธ บัดนี้จะยังกระทำอยู่หรืออย่างไรไม่ทราบ. พญาแขกเต้าใช้นก
แขกเต้าสองตัวไปว่า ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงสืบดู. นกแขกเต้าทั้งสองบินไป เมื่อจะ
ร่อนลงในมคธเขต ไปร่อนลงในไร่ที่ลูกจ้างนั้นเฝ้า จิกกินข้าวสาทิ แล้วคาบ
รวงข้าวสาทิรวงหนึ่ง บินกลับมาสู่ป่าจิว วางรวงข้าวสาทิไว้แทบเท้าของมหาสัตว์
กล่าวว่า ในที่นั้นมีข้าวสาทิเช่นนี้. วันรุ่งขึ้นพญาแขกเต้าแวดล้อมด้วยผุ้จนก
แขกเต้า บินไปในที่นั้นร่อนลงในไร่ของลูกจ้างนั้น. ฝ่ายบุรุษนั้นเห็นนก
แขกเต้าทั้งหลายพากันจิกกินข้าวสาทิ แม้จะวิ่งกลับไปกลับมาห้ามอยู่ ก็สุดที่จะ
ห้ามได้. นกแขกเต้าที่เหลือพากันจิกกินข้าวสาทิพออิม ต่างก็บินไปปากเปล่ากัน
ทั้งนั้น. แต่พญาแขกเต้ารวบรวมข้าวสาทิเป็นอันเดียวกัน คาบด้วยจะงอยปาก
บินออกหน้ามาให้แก่มารดาบิดา. ผุ้จนกแขกเต้าตั้งแต่วันรุ่งขึ้น ก็พากันจิกกิน
ข้าวสาทิในที่นั้นแห่งเดียว ครั้นบุรุษนั้นเห็นผุ้จนกแขกเต้ากำลังลงจิกกินข้าว
สาทิ ก็วิ่งกลับไปกลับมาห้ามปราม แต่ก็มิอาจที่จะห้ามได้จึงคิดว่า ถ้านก

แขกเต้าเหล่านี้พากันลงกินอย่างนี้ สักสองสามวันเท่านั้น จักต้องไม่มีข้าวสาทิเหลือสักน้อย พราหมณ์ต้องตีราคากระทำให้เราต้องชดใช้ก็ได้ เราต้องไปบอกแก่เสีย. เขาถือเอาบรรณาการตามมีตามได้ กับพอนข้าวสาทิไปสู่สาลินทียคามพบพราหมณ์แล้วให้บรรณาการ ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ถูกถามว่าเป็นอย่างไร พ่อเอ๋ย ไร้ข้าวสาทิสมบูรณ์ดีหรือ ตอบว่า ครับ ท่านพราหมณ์สมบูรณ์ แล้วได้กล่าวคาถา ๒ ว่า

ข้าแต่ท่านโกธียะ นาข้าวสาทิบริบูรณ์ดี แต่นก
แขกเต้าทั้งหลายพากันมากินเสีย ข้าพเจ้าขอคืนนานั้น
ให้แก่ท่าน เพราะข้าพเจ้าไม่อาจจะห้ามนกแขกเต้า
เหล่านั้นได้ ก็ในนกแขกเต้าเหล่านั้น มีนกแขกเต้า
ตัวหนึ่งงามกว่าทุก ๆ ตัว กินข้าวสาทิตามต้องการแล้ว
ยังคาบเอาไปด้วยจะงอยปากอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมบูรณ์ ความว่า สมบูรณ์ คือ ไม่บกพร่องเลย. บทว่า สาทิเกทาร์ ได้แก่ นาแห่งข้าวสาทิ. บทว่า สพฺพสุหนฺตโร ความว่า นกแขกเต้าตัวนั้นงามด้วยส่วนทุกส่วน จะงอยปากแดง นัยน์ตามีประกายเหมือนผลกระทิงโหม มีเท้าแดง มีสร้อยคอสีแดง คาครอบคอสามชั้น โดดเด่นกยุงขนาดใหญ่ กินข้าวสาทิจนอิ่มแล้ว ยังคาบเอาสิ่งอื่นเอาไปด้วยจะงอยปากอีกเล่า.

พราหมณ์ฟังถ้อยความของคนเฝ้าไร้นั้น เกิดความรักในพญานกแขกเต้าขึ้น ถามคนเฝ้าไร่ว่า พ่อเอ๋ย แกรู้จักคักเร็วไหม. ตอบว่า รู้ครับ. พราหมณ์จึงกล่าวกับเขาด้วยคาถาว่า

เจ้าจงดักบ่วงพอที่จะให้นกนั้นติดได้ แล้วจง

จับนกนั้นทั้งยังเป็นมาให้เราเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุชฺฌนฺตุ** แปลว่า จงดัก. บทว่า **พาลปาสาณิ** ได้แก่ บ่วงอันสำเร็จแล้วด้วยเชือก มีขนหางม้าเป็นต้น. บทว่า **ชีวญฺจนํ** ความว่า จงนำนกแขกเต้านั้นทั้งเป็นมาให้เรา.

คนเฝ้าไร่ฟังคำนั้นแล้ว ยินดีด้วยท่านพราหมณ์ไม่ตีราคาให้ตนต้องชดใช้ รีบไปวันบ่วงด้วยขนหางม้า กำหนดเวลาที่ร้อนลงของพญานกแขกเต้าว่าวันนี้ต้องร้อนลงตรงนี้ วันรุ่งขึ้นไม่ทำกัณฑ์ ทอดบ่วงไว้แต่เช้าทีเดียว คอยดูการมาของฝูงแขกเต้า นั่งเฝ้าอยู่ในกระท่อม. ฝ่ายพญานกแขกเต้าแควล้อมด้วยฝูงนกแขกเต้าบินมา ร่อนลงในที่ที่หากินเมื่อวาน เพราะมีอุปจารไม้ไผ่เสกทำพอดีสอดเข้าไปในบ่วงที่วางดักไว้. พญานกแขกเต้านั้นทราบความที่ตนติดบ่วงแล้ว คิดว่า ถ้าเราร้องอะอะในเวลานี้ พวกญาติของเราต้องพากันกลัวตาย ไม่เป็นอันหากินบินหนีไปเลย เราต้องอดกลืนไว้จนกว่าพวกนั้นจะหากินกันอิ่มหน้า. ครั้นทราบว่า พวกนั้นอิ่มหน้าสำราญแล้ว ความกลัวตายคุกคามเข้า จึงอะอะสามครั้ง. ครั้งนั้นนกแขกเต้าทั้งปวงได้ยินแล้วพากันหนีไปหมดเลย. พญานกแขกเต้าเมื่อจะรำพันว่า บรรดาญาติของเรา แม้เพียงตัวเดียวที่จะเหลียวมาดู ก็ไม่มีเลย เราทำบาปอะไรไว้เล่าหนอ กล่าวคาถาว่า

ฝูงนกเหล่านั้นกินและดื่มแล้ว ย่อมพากันบินไป

เราผู้เดียวติดบ่วง เราทำบาปอะไรไว้.

คนเฝ้าไร่ได้ยินเสียงร้องอะอะของพญานกแขกเต้า และเสียงฝูงนกแขกเต้าบินไปในอากาศ ดำริว่า อะไรกันเล่าหนอ จึงลงจากกระท่อมไปที่วางบ่วง เห็นพญานกแขกเต้าดีใจว่า เราวางบ่วงดักนกตัวใด จำเพาะติดตัว

นั้นพอดีเลย ครั้นปลดพญานกแขกเต้าจากบ่วงแล้ว ผู้ทำทั้งสองติดกันจับไว้
แน่นไปสู่ศาลินทียคาม ให้พญานกแขกเต้าแก่ท่านพราหมณ์ ท่านพราหมณ์จับ
พระมหาสัตว์ด้วยมือทั้งสองข้างอย่างแน่นแน่นด้วยความรักอันมีกำลัง ให้นั่ง
บนตัก เมื่อจะตกทายกับพญานกแขกเต้า นั้น ได้กล่าวคาถาสองคาถาว่า

ดูก่อนนกแขกเต้า ท้องของเจ้าเห็นจะใหญ่กว่า

ท้องของนกเหล่าอื่นเป็นแน่ เจ้ากินข้าวสาธิตตามต้อง-

การแล้ว ยังคาบเอาไปด้วยจะงอยปากอีก ดูก่อนนก

แขกเต้า เจ้าจะบรรจุฉางในป่าไม้จิวนั้นให้เต็มหรือ

หรือว่าเจ้ากับเรามีเวรกันมา สหายเอ๋ย เราถามเจ้าแล้ว

เจ้าจงบอกแก่เราเถิด เจ้าฝังข้าวสาธิตไว้ที่ไหน ?

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อูทรฺ ฆฺน ความว่า พ่อนกแขกเต้า
ท้องของเจ้าเห็นจะใหญ่ยิ่งกว่าท้องของนกเหล่าอื่นกระมังหนา. บทว่า ตตฺถ
ได้แก่ ในป่าไม้จิวนั้น. บทว่า ปุเรติ ความว่า เจ้าบรรจุฉางในที่อยู่นั้น
ให้เต็ม (ในฤดูฝน) หรือ. บทว่า นิธิยติ ความว่า เจ้าเก็บคือฝังข้าวสาธิต
ไว้ที่ไหน ?

พญานกแขกเต้าได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่ ๗ ด้วยภาษามนุษย์
อันไพเราะว่า

ข้าพเจ้ากับท่านมิได้มีเวรกัน ฉางของข้าพเจ้าก็

ไม่มี ข้าพเจ้านำเอาข้าวสาธิตของท่านไปถึงยอดจิวแล้ว

ก็ปลี้องหนี่เก่าให้เขาภูหนี่ใหม่ และฝังขุมทรัพย์ไว้ที่

ป่าจิวนั้น ข้าแต่ท่านโกถียะ ขอท่านจงทราบอย่างนี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิถฺ มฺลฺลฺลจามิถฺ ทมฺมิ ความว่า
ข้าพเจ้านำข้าวสาธิตของท่านไป ปลี้องหนี่เก่าบ้าง ให้หนี่ใหม่บ้าง. บทว่า

นิริปี ความว่า ข้าพเจ้าฟังชุมทรัพย์ไว้อย่างหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องติดตามไปในป่าไม้นั้น

ลำดับนั้น พราหมณ์จึงถามพญานกแขกเต้านั้นว่า

การให้กู่หนี่ของท่านเป็นอย่างไร และการ
เปลื้องหนี่ของท่านเป็นอย่างไร ท่านจงบอกวิธีฟังชุม-
ทรัพย์ แล้วท่านจะหลุดพ้นจากบ่วงได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิณฑานํ แปลว่า การให้กู่หนี่. บทว่า
นิรินิธานํ แปลว่า การฟังชุมทรัพย์.

พญานกแขกเต้า ถูกพราหมณ์ถามอย่างนี้แล้ว เมื่อจะพยากรณ์ปัญหา
ได้กล่าวคาถา ๔ คาถาว่า

ข้าแต่ท่านโกสิยะ บุตรน้อยทั้งหลายของข้าพเจ้า
ยังอ่อน ขนปีกยังไม่ขึ้น บุตรเหล่านั้นข้าพเจ้าเลี้ยง
มาแล้ว เขาจักเลี้ยงข้าพเจ้าบ้าง เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้า
จึงชื่อทำให้บุตรเหล่านั้นกู่หนี่ มารดาและบิดาของ
ข้าพเจ้าแก่เฒ่าล่วงกาลผ่านวัยไปแล้ว ข้าพเจ้าคาบ
ข้าวสาลีไปด้วยจะงอยปาก เพื่อท่านเหล่านั้นชื่อว่า
เปลื้องหนี่ที่ท่านทำไว้ก่อน อนึ่ง นกเหล่าอื่นที่ป่าไม้นั้น
นั้น มีขนปีกอันหลุดหมดแล้ว เป็นนกทุพพลภาพ
ข้าพเจ้าต้องการบุญ จึงได้ให้ข้าวสาลีแก่นกเหล่านั้น
บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการทำบุญนั้นว่า เป็นชุมทรัพย์
การให้กู่หนี่ของข้าพเจ้าเป็นเช่นนี้ การเปลื้องหนี่ของ
ข้าพเจ้าเป็นเช่นนี้ ข้าพเจ้าบอกการฟังชุมสมบัติไว้
เช่นนี้ ข้าแต่ท่านโกสิยะขอท่านจงทราบอย่างนี้เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **หาตุน** แปลว่า คาบไปแล้ว. บทว่า **ตํ นิธิ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวชื่อขุมทรัพย์อันติดตามตน. บทว่า **นิธินิธานํ** แปลว่า ฟังขุมทรัพย์ไว้ บาลีว่า **นิทหํ** ดังนี้ก็มี อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็เหมือนกัน.

พราหมณ์ฟังธรรมกถาของพระมหาสัตว์ มีจิตเลื่อมใส ได้กล่าวคาถา ๒ คาถาว่า

นกดาวนี้ ดีจริงหนอ เป็นนกมีธรรมชั้นเยี่ยม
ในมนุษย์บางพวกยังไม่มีธรรมเช่นนี้เลยเจ้าพร้อมด้วย
ญาติทั้งมวล จงกินข้าวสาธิตตามต้องการเถิด ดูก่อน
นกแขกเต้า เราขอเห็นเจ้าแม่อีกต่อไป การที่ได้เห็น
เจ้าเป็นที่พอใจของเรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ภุชฺช** สาธิต ความว่า พราหมณ์เมื่อ
มอบให้ทรัพย์พันกรีส แก่พระมหาสัตว์นั้นแล จึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า ตั้งแต่นี้ไป
ท่านจงไม่มีภัยบริโภคเกิด. บทว่า **ปสุเสมุ** ความว่า พวกเราพึงเห็นท่าน
แม้ในวันอื่นผู้มาตามชอบใจของคน.

พราหมณ์อ่อนวอนพระมหาสัตว์อย่างนี้แล้ว มองดูด้วยจิตอันอ่อนโยน
ประหนึ่งมองดูลูกรัก พลังแก่เชือกที่มัดออกจากเท้า ทาเท้าทั้งคู่ด้วยน้ำมันที่
หุงแล้วร้อยครั้ง ให้เกาะที่ตั้งอันงดงาม ให้บริโภคข้าวตอกคลุกน้ำผึ้งด้วย
จานทอง ให้ดื่มน้ำเจือน้ำตาลกรวด. ครั้งนั้นพยานกแขกเต้ากล่าวว่า ข้าแต่
มหาพราหมณ์ ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด เมื่อจะให้โอวาทแก่ท่านกล่าวว่า

ข้าแต่ท่านโกสิยะ ข้าพเจ้าได้กินและดื่มแล้วใน
ที่อยู่ของท่าน ท่านเป็นที่พึงพำนักของพวกเราทุกวัน-

คีน ขอท่านจงให้ทาน ในท่านที่มีอาชญาอันวางแล้ว

และจงเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าแล้วด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตวสุสมมุหิ** ได้แก่ ในนิเวศน์ของท่าน.
พราหมณ์ได้ฟังดังนั้นแล้ว คีใจเมื่อจะเปล่งอุทาน จึงกล่าวคาถาว่า

วันนี้ สง่าราศีเกิดขึ้นแก่เราแล้ว ที่เราได้เห็น

ท่านผู้เป็นยอดแห่งฝูงนก เพราะได้ฟังคำสุภาษิตของ

นกแขกเต้า เราจักทำบุญให้มาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลกขี** ได้แก่ สิริก็มี บุญก็มี ปัญญาก็มี.

พระมหาสัตว์ได้คีนไร่ประมาณ ๑,๐๐๐ ไร่ที่พราหมณ์ให้แก่ตนเสีย
ของรับไว้เพียง ๘ ไร่เท่านั้น. พราหมณ์จึงจารึกหลักมอบไร่แก่พระมหาสัตว์
แล้วบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ขอสมาเสร็จส่งไปด้วยคำว่า เชิญไป
เกิด นายเอ๋ย โปรดปลอบบิดามารดาผู้กำลังร้องไห้ฟูมฟายอยู่เกิด. พญานก
แขกเต้านั้นคีใจคาบรวงข้าวสาลีไปวางไว้ข้างหน้ามารดาบิดา พลังกล่าวว่า
คุณพ่อคุณแม่ขอรับ เชิญลุกขึ้นเกิด. มารดาบิดาทั้งสองของพญานกแขกเต้านั้น
พากันลุกขึ้นหัวเราะได้ทั้งน้ำตา. ทันใดนั้นฝูงนกแขกเต้าประชุมกัน ถามว่า
ท่านผู้ประเสริฐ ท่านรอดได้อย่างไรขอรับ. ท่านเล่าเรื่องทั้งหมดแก่พวกนั้น
โดยพิสดาร. แม้ท่านโกสิยะฟังโอวาทของพญานกแขกเต้าแล้ว ตั้งแต่นั้น
ก็เริ่มตั้งมหาทานแต่สมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

โกสิยพราหมณ์นั้น มีใจเบิกบานรำเริงผ่องใส

จัดแจงข้าวและน้ำไว้แล้ว เลี้ยงดูสมณะและพราหมณ์

ทั้งหลาย ให้มีมหาทานด้วยข้าวและน้ำ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนุดปฺปยิ** ความว่า บรรดาภษาณะที่
รับไปแล้ว ๆ เลี้ยงดูให้อิ่มหนำ.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย อันการเลี้ยงมารดาบิดาเป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลายด้วยประการฉะนี้
ทรงประกาศสั่งจะทั้งหลาย (เวลาจบสั่งจะ ภิกษุนั้น ดำรงในโศดาปัตติผล)
แล้วทรงประชุมชาดกว่า **ฝูงนกแขกเต้า**ในครั้งนั้น ได้มาเป็น**พุทธบริษัท**
มารดาบิดาได้มาเป็น**มหาราชสกุล** **คนเฝ้าไร่** ได้มาเป็น**ฉันทนะ** **พราหมณ์**
ได้มาเป็น**อานนท์** ส่วน**พญานกแขกเต้า**ได้มาเป็น**เรตถาคตแล**.

จบอรรถกถาสาลิกะทวารชาดก

๒. จันทกนิรชาดก

ว่าด้วยนางจันทกนิรี

[๑๘๘๓] ดูก่อนนางจันทา ชีวิตของพีโกลจะขาด
อยู่แล้ว พีกำลังเมาเลือด จันทาเอ๋ย พีเห็นจะละชีวิตไป
แม้ในวันนี้ สมปราณของพีกำลังจะดับ ชีวิตของพี
กำลังจะจม ความทุกข์กำลังเผาผลาญหัวใจพี พีลำบาก
ยิ่งนัก ความโศกของพีครั้งนี้ เป็นความโศกยิ่งใหญ่
กว่าความโศกเหล่านี้ เพราะเหตุแห่งเจ้าจันทาผู้จะ
เสร้างโศกถึงพีโดยแท้ พีจะเหี่ยวแห้ง เหมือนต้นหญ้า
ที่ถูกทิ้งไว้บนแผ่นดินร้อน เหมือนต้นไม้มีรากอันขาด

ที่จะเหือดหายเหมือนแม่น้ำที่ขาดห้วง ความโศกของพี
ครั้งนี้เป็นความโศกยิ่งใหญ่กว่าความโศกเหล่าอื่น
เพราะเหตุแห่งเจ้าจันทาผู้จะเสร้างโศกถึงพีโดยแท้
น้ำตาของพีไหลออกเรื่อย ๆ เหมือนน้ำฝนที่ตกลงที่เชิง
บรรพต ไหลไปไม่ขาดสายฉะนั้น ความโศกของพี
ครั้งนี้ เป็นความโศกยิ่งใหญ่กว่าความโศกเหล่าอื่น
เพราะเหตุแห่งเจ้าจันทาผู้จะเสร้างโศกถึงพีโดยแท้.

[๑๘๘๔] พระราชบุตรใด ยิงสามีผู้เป็นที่
ปรารถนาของเรา เพื่อให้เป็นหม้ายที่ชายป่า พระ-
ราชบุตรนั้นเป็นคนเลวทรามแท้ สามีของเรานั้นถูกยิง
แล้วนอนอยู่ที่พื้นดิน พระราชบุตรเอ๋ย มารดาของ
ท่านจงได้รับสนองความโศกในดวงหทัยของข้าผู้ฟัง
มองดูกนิหรรผู้สามีนี ชายาของท่านจงได้รับสนอง
ความโศกในดวงหทัยของข้าผู้ฟังมองดูกนิหรรผู้สามีนี
พระราชบุตรเอ๋ย ท่านได้ฆ่ากนิหรรผู้ไม่ประทุษร้าย
เพราะความรักใคร่ในเรา ขอมารดาของท่านอย่าได้
พบเห็นบุตรและสามีเลย ท่านได้ฆ่ากนิหรรผู้ไม่
ประทุษร้าย เพราะความรักใคร่ในเรา ขอชายาของ
ท่านจงอย่าได้พบเห็นบุตรและสามีเลย.

[๑๘๘๕] ดูก่อนนางจันทา ผู้มีนัยน์ตาบาดัง
ดอกไม้ในป่า เธออย่าร้องไห้อย่าเสร้างโศกเลย เธอจัก
ได้เป็นอัครมเหสีของฉัน มีเหล่านารีในราชสกุลบูชา.

[๑๘๘๖] พระราชบุตร ถึงแม้ว่าเราจักต้องตาย
แต่เราจักไม่ขอยอมเป็นของท่าน ผู้ฆ่ากนิษฐาสามีของ
เราผู้มีได้ประทุษร้าย เพราะความรักใคร่ในเรา.

[๑๘๘๗] แนะนางกนิษฐผู้ขี้ขลาด มีความรักใคร่
ต่อชีวิต เข้าจึงไปสู่ป่าหิมพานต์เกิด มฤคอื่น ๆ ที่
บริโภคกฤษณาและกระลำพัก จักยังรักใคร่ยินดีต่อเจ้า.

[๑๘๘๘] ข้าแต่กนิษฐ ภูเขาเหล่านั้น ชอกเขา
เหล่านั้น และถ้ำเหล่านั้นตั้งอยู่ ณ ที่นั้น ฉันไม่เห็น
ท่านในที่นั้น ๆ จะกระทำอย่างไร ข้าแต่กนิษฐ เมื่อ
ฉันไม่เห็นท่านที่เทือกเขา ซึ่งเราเคยร่วมอภิรมย์กัน
จะกระทำอย่างไร ข้าแต่กนิษฐ เมื่อนั้นไม่เห็นท่านที่
แผ่นผาอันลาดด้วยใบไม้เป็นที่นารีนรมย์ พวกมฤคร้าย
กล้ากลายจะกระทำอย่างไร ข้าแต่กนิษฐ เมื่อนั้นไม่เห็น
ท่านที่แผ่นผาอันลาดด้วยดอกไม้ เป็นที่นารีนรมย์
พวกมฤคร้ายกล้ากลาย จะทำอย่างไร ข้าแต่กนิษฐ
เมื่อนั้นไม่เห็นท่านที่ลำธารอันมีน้ำใสไหลอยู่เรื่อย ๆ มี
กระแสน์ เคลื่อนกล่นไปด้วยดอกโกศุม จะกระทำ
อย่างไร ข้าแต่กนิษฐ เมื่อนั้นไม่เห็นท่านที่ยอดเขา
หิมพานต์อันมีสีเขียว น้ำดูน่าชม จะกระทำอย่างไร
ข้าแต่กนิษฐ เมื่อนั้นไม่เห็นท่านที่ยอดเขาหิมพานต์มี
สีเหลืองอร่าม น้ำดูน่าชม จะกระทำอย่างไร ข้าแต่
กนิษฐ เมื่อนั้นไม่เห็นท่านที่ยอดเขาหิมพานต์อันมี
สีแดง น้ำดูน่าชม จะกระทำอย่างไร ข้าแต่กนิษฐ

เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่ยอดเขาหิมพานต์อันสูงตระหง่าน
นำดูนำชม จะกระทำอย่างไร ข้าแต่กนิทร เมื่อฉัน
ไม่เห็นท่านที่ยอดเขาหิมพานต์อันมีสีเขียว นำดูนำชม
จะกระทำอย่างไร ข้าแต่กนิทร เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่
ยอดเขาหิมพานต์อันงามวิจิตร นำดูนำชม จะกระทำ
อย่างไร ข้าแต่กนิทร เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่เขาคันธ-
มาทน์อันดารดาษไปด้วยยาต่าง ๆ เป็นถิ่นที่อยู่ของหมู่
เทพเจ้า จะกระทำอย่างไร ข้าแต่กนิทร เมื่อฉันไม่
เห็นท่านที่ภูเขาคันธมาทน์ อันดารดาษไปด้วยโอสธ
ทั้งหลาย จะกระทำอย่างไร.

[๑๘๘๕] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ผู้เป็นเจ้า ฉันขอ
ให้หัวเท้าทั้งสองของท่านผู้มีความเอ็นดู มารดสามีผู้ที่
ดิฉันซึ่งเป็นกำพร้าปรารถนายิ่งนักด้วยน้ำอมฤต ดิฉัน
ได้ชื่อว่าเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยสามีผู้เป็นที่รักยิ่งแล้ว.

[๑๘๘๖] บัดนี้ เราทั้งสองจักเที่ยวไปสู่ลำธาร
อันมีกระแสน้ำอันเคลื่อนไหวด้วยดอกโกศุม
ดารดาษไปด้วยบุบผชาติต่าง ๆ เราทั้งสองจะกล่าว
วาจาเป็นที่รักแก่กันและกัน.

จบจันทกนิทรชาดกที่ ๒

อรรถกถาจันทกนิรชาดก

พระศาสดาเมื่อทรงอาศัยกรุงกบิลพัสดุ์ ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ทรงพระปรารภพระมารดาของพระราหุล ตรัสเรื่องนี้ในพระราชานิเวศน์ มีคำเริ่มต้นว่า อุปนียติ มนุญเณ ดังนี้.

ที่จริงชาดกนี้ควรจะกล่าวตั้งแต่ทูลเรณิทาน. ก็แต่เรณิทานกถานี้ นั้น จน ถึงพระอรุณเวลกัศสปันถือสีหนาทในลัญจิวัน กล่าวไว้ในอปนิมิตกชาดก. ต่อ จากนั้นจนถึงเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ จักแจ้งในเวสสันดรชาดก.

ก็แลพระศาสดาประทับนั่งในพระนิเวศน์ของพุทธบิดา ในเวลากำลัง เสวย ตรัสมหาธัมมपालชาดก เสวยเสร็จทรงดำริว่า เราจักนั่งในนิเวศน์ของ มารดาราหุล กล่าวถึงคุณของเธอ แสดงจันทกนิรชาดก ให้พระราชาทรง ถือบาตรเสด็จไปที่ประทับแห่งพระมารดาของพระราหุล กับพระอัครสาวก ทั้งสอง. ครั้งนั้นนางระบำ ๔๐,๐๐๐ ของพระนาง พากันอยู่พร้อมหน้า. บรรดา นางทั้งนั้นที่เป็นขัตติยกัญญาถึง ๑,๐๕๐ นาง. พระนางทรงทราบว่าจะเสด็จมา ตรัสบอกแก่นางเหล่านั้นว่า จงพากันนุ่งผ้าข้อมน้ำฝาดทั่วกันทีเดียว. นางเหล่านั้นพากันกระทำอย่างนั้น พระศาสดาเสด็จมาประทับนั่งเหนือพระแท่น ที่เตรียมไว้. ครั้งนั้นพวกนางเหล่านั้นทั้งหมด ก็พากันร้องไห้ประดังขึ้นเป็น เสียงเดียวกันอ้ออิงไป. เสียงร่ำไห้ขนาดหนักได้มีแล้ว ฝ่ายพระมารดาของ พระราหุลเล่า ก็ทรงกันแสง ครั้นทรงบรรเทาความโศกได้ ก็ถวายบังคม พระศาสดา ประทับนั่งด้วยความนับถือมาก เป็นไปกับความเคารพอันมีใน พระราชา. ครั้งนั้น พระราชาทรงพระปรารภคุณกถาของพระนาง ได้ตรัสเล่า พรรณนาคุณของพระนางด้วยประการต่าง ๆ เช่น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สะเก็ด

ของโยม ฟังว่าพระองค์ทรงนุ่งกาสาฬพัศตร์ ก็นุ่งกาสาฬพัศตร์เหมือนกัน ฟังว่า
พระองค์เลิกทรงมาลาเป็นต้น ก็เลิกทรงมาลาเป็นต้น ฟังว่าทรงเลิกบรรทมเหนือ
พระยี่ภอันสูงอันใหญ่ ก็บรรทมเหนือพื้นเหมือนกัน ในระยะกาลที่พระองค์ทรง
ผนวชแล้ว นางยอมเป็นหญิงหม้าย มิได้รับบรรณาการที่พระราชารอื่น ๆ ส่งมา
ให้เลย นางมีจิตมิได้เปลี่ยนแปลงในพระองค์ถึงเพียงนี้. พระศาสดาตรัสว่า
มหาบพิตร ไม่น่าอัศจรรย์เลย ที่นางมีความรักไม่เปลี่ยนแปลงในอามภพ
อย่างไม่โยติในผู้อื่นเลย ในอภพสุดท้ายของอามภพครั้งนี้ แม้บังเกิดใน
กำเนิดคิริจฉาน ก็ยังได้มีจิตไม่เปลี่ยนแปลงในอามภพอย่างไม่โยติในผู้อื่น
เลย แล้วทรงรับอาราธนาให้อธิษฐานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ในพระนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดกนิทร ในหิมวันตประเทศ. ภรรยา
ของเธอชื่อว่า จันทา ทั้งคู่เล่าก็อยู่ที่ภูเขาดินชื่อว่า จันทบรรพต ครั้งนั้น
พระเจ้าพาราณสีมอบราชสมบัติแก่หมู่อำมาตย์ ทรงฝ้าย้อมฝาดสองผืน ทรง
สอดพระเบญจจวฬ เข้าสู่ป่าหิมพานต์ลำพังพระองค์เดียวเท่านั้น. ท้าวเธอเสวย
เนื้อที่ทรงล่าได้เป็นกระยาหาร เสด็จท่องเที่ยวไปถึงลำน้ำน้อย ๆ สายหนึ่ง
โดยลำดับ ก็เสด็จขึ้นไปถึงต้นสาย ฝูงกนิทรที่อยู่ ณ จันทบรรพต เวลาฤดูฝน
ก็ไม่ลงมา พวกมันอยู่ที่ภูเขานั้นแหละ ถึงฤดูแล้งจึงพากันลงมา. ครั้งนั้น
จันทกนิทรลงมากับภรรยาของตน ท่วมเก็บเล็มของหอมในที่นั้น ๆ กนิเษร
ดอกไม้ นุ่งห่มด้วยสาหร่ายดอกไม้ เหนียวเถาชิงช้าเป็นต้น เล่นพลางขับร้อง
ไปพลาง ด้วยเสียงจะแจ้วเจื้อยจนถึงลำน้ำน้อยสายนั้น หยดลงตรงที่เป็นค้ำ
แห่งหนึ่ง โปรยปรายดอกไม้ลงในน้ำ ลงเล่นน้ำแล้วนุ่งห่มสาหร่ายดอกไม้ จัด
แจงแต่งที่นอนด้วยดอกไม้ เหนือหาดทรายซึ่งมีสีเพียงแผ่นเงิน ถือขลุ่ยเลาหนึ่ง

นั่งเหนือที่นอน. ต่อจากนั้น จันทกนิรก็เป่าขลุ่ยขับร้องด้วยเสียงอันหวานฉ่ำ จันทกนิรก็พ้อนหัตถ์อันอ่อนโยนอยู่ในที่ใกล้สามิพอนไปบ้าง ขับร้องไปบ้าง. พระราชานั้นทรงสดับเสียงของกนิรกนิรนั้น ก็ทรงย่องเข้าไปค่อย ๆ ยืนแอบในที่กำบัง ทรงทอดพระเนตรกนิรเหล่านั้น ก็ทรงมีจิตปฏิพัทธ์ในกนิร ทรงดำริว่า จักยิงกนิรนั้นเสียให้ถึงสิ้นชีวิต ถึงสำเร็จการอยู่ร่วมกนิรนี้ แล้วทรงยิงจันทกนิร. เธอเจ็บปวดรำพันกล่าวคาถา ๔ คาถาว่า

ดูก่อนนางจันทา ชีวิตของพีใกล้จะขาดอยู่แล้ว

พีกำลังเมาเลือด จันทาเอ๋ย พีเห็นจะละชีวิตไปแม้ใน
วันนี้ ลมปราณของพีกำลังจะดับ ชีวิตของพีกำลัง
จะจม ความทุกข์กำลังเผาผลาญหัวใจที่ พีลำบากยิ่งนัก
ความโศกของพีครั้งนี้ เป็นความโศกยิ่งใหญ่กว่าความ
โศกเหล่าอื่น เพราะเหตุแห่งเจ้าจันทาผู้จะเสร้างโศกถึง
พีโดยแท้ พีจะเหี่ยวแห้ง เหมือนต้นหญ้าที่ถูกทิ้งไว้
บนแผ่นหินร้อน เหมือนต้นไม้มีรากอันขาด พีจะ
เหือดหายเหมือนแม่น้ำที่ขาดห้วง ความโศกของพีครั้งนี้
นี้เป็นความโศกยิ่งใหญ่กว่าความโศกเหล่าอื่น เพราะ
เหตุแห่งเจ้าจันทาผู้จะเสร้างโศกถึงพีโดยแท้ น้ำตาของ
พีไหลออกเรื่อย ๆ เหมือนน้ำฝนที่ตกลงที่เชิงบรรพต
ไหลไปไม่ขาดสายฉะนั้น ความโศกของพีครั้งนี้
เป็นความโศกยิ่งใหญ่กว่าความโศกเหล่าอื่น เพราะ
เหตุแห่งเจ้าจันทาผู้จะเสร้างโศกถึงพีโดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปนียติ** ความว่า ชีวิตของพีใกล้จะขาด
อยู่แล้ว. บทว่า **อิทํ** ได้แก่ ชีวิต. บทว่า **ปาณา** ความว่า คู่ก่อนจันทา
ลมปราณคือชีวิตของพีย่อมจะดับ. บทว่า **โอสธิ เม** ความว่า ชีวิตของพี
ย่อมจะจมลง. บทว่า **นิตมานิ** แปลว่า พีย่อมลำบากอย่างยิ่ง. บทว่า **ตว**
จนุทिया ความว่า นี่เป็นความทุกข์ของพี. บทว่า **น นํ อญฺเณหิ โสเกหิ**
ความว่า โดยที่แท่นนี้เป็นเหตุแห่งความโศกของเธอผู้ชื่อว่าจันทิเมื่อกำลังเสรำโศก
อยู่ เพราะเหตุที่เธอเสรำโศกก็เพราะความพลัดพรากของเรา. ด้วยบทว่า **ติณฺมิว**
มิลายามิ เธอกล่าวว่า ข้าจะเหี่ยวเฉา เหมือนต้นหญ้าที่ถูกทอดทิ้งบนแผ่นดิน
อันร้อน เหมือนป่าไม้ที่ถูกตัดรากฉะนั้น. บทว่า **สเร ปาเท** ความว่า
เหมือนสายฝนที่ตกบนเชิงเขาไหลชันไปไม่ขาดสายฉะนั้น.

พระมหาสัตว์คร่ำครวญด้วยคาถาสี่เหล่านี้ นอนเหนือที่นอนดอกไม้
นั่นเอง ชักคืนสิ้นสติ. ฝ่ายพระราชายังคงยืนอยู่. จันทากินรีเมื่อพระมหาสัตว์
รำพัน กำลังเพลิดเพลिनเสียด้วยความรื่นเริงของตน มิได้รู้ว่าเธอถูกยิง แต่
ครั้นเห็นเธอไร้สัญญาณอนคินไป ก็ใคร่ครวญว่า ทุกข์ของสามีเราเป็นอย่างไร
หนอ พอเห็นเลือดไหลออกจากปากแผล ก็ไม่อาจสะกดกลั้นความโศกอัน
มีกำลังที่เกิดขึ้นในสามีที่รักไว้ได้ ร่ำไห้ด้วยเสียงดัง. พระราชาทรงดำริว่า
กษัตริย์ตายแล้ว ปรากฏพระองค์ออกมา. จันทาเห็นท้าวเธอหวั่นใจว่าโจร
ผู้นี้คงยิงสามีที่รักของเรา จึงหนีไปอยู่บนยอดเขา พลังบริภาษพระราชา ได้
กล่าวคาถา ๕ คาถา ดังนี้

พระราชบุตรใด ยิงสามีผู้เป็นที่ปรารถนาของเรา
เพื่อให้เป็นหม้ายที่ชายป่า พระราชบุตรนั้นเป็นคน
เลวทรามแท้ สามีของเรานั้นถูกยิงแล้วนอนอยู่ที่พื้นดิน

พระราชบุตรเอ๋ย มารดาของท่านจงได้รับสนองความ
โศกในดวงหทัยของข้าผู้เพ่งมองดูกนิหรผู้สามีนี้ ชายา
ของท่านจงได้รับสนองความโศกในดวงหทัยของข้าผู้
เพ่งมองดูกนิหรผู้สามีนี้ พระราชบุตรเอ๋ย ท่านได้ฆ่า
กนิหรผู้ไม่ประทุษร้าย เพราะความรักใคร่ในเรา ขอ
มารดาของท่านอย่าได้พบเห็นบุตรและสามีเลย ท่าน
ได้ฆ่ากนิหรผู้ไม่ประทุษร้าย เพราะความรักใคร่ในเรา
ขอชายาของท่านจงอย่าได้พบเห็นบุตรและสามีเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วรากิยา แปลว่า ผู้กำพร้า. บทว่า
ปฏิมุจจตุ ได้แก่ จงกลับได้ คือถูกต้องบรรลู่. บทว่า มยหํ กามาหิ
ได้แก่ เพราะความรักใคร่ในฉัน.

พระราชามีเมื่อจะตรัสปลอบนางผู้สิ้นรำให้เหนื่อยอดภูเขาด้วย ๕ คาถา
จึงตรัสคาถาว่า

ดูก่อนนางจันทา ผู้มีนัยน์ตาเบิกบานดังดอกไม้
ในป่า เธออย่าร้องไห้ไปเลย เธอจักได้เป็นอัครมเหสี
ของฉันมีเหล่านารีในราชสกุลบุชา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จนุเท ความว่า เพราะได้สดับชื่อของ
พระโพธิสัตว์เวลาคร่ำครวญ จึงได้ตรัสอย่างนั้น. บทว่า วนติมิมตตฤจึ
แปลว่า ผู้มีนัยน์ตาเสมอด้วยดอกไม้ที่มีดมัวในป่า. บทว่า ปุชิตา ความว่า
เธอจะได้เป็นอัครมเหสีผู้เป็นหัวหน้าของบรรดาหญิง ๑๖,๐๐๐ คน.

นางจันทากินรี ฟังคำของท้าวเธอแล้วกล่าวว่า ท่านพูดอะไร เมื่อจะ
บันลือสีหนาทจึงกล่าวคาถาต่อไปว่า

**ถึงแม้ว่าเราจักต้องตาย แต่เราจักไม่ขอยอมเป็น
ของท่าน ผู้ฆ่ากนิรสามีของเรา ผู้มิได้ประทุษร้าย
เพราะความรักใคร่ในเรา.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปี นูนาหิ ความว่า ถึงแม้เราจักต้อง
ตายอย่างแน่นอนทีเดียว.

ท้าวเธอฟังคำของนางแล้วหมดความรักใคร่ ตรัสคาถาต่อไปว่า
**แนะนำกนิรผู้ซี้ซลาด มีความรักใคร่ต่อชีวิต
เจ้าจงไปสู้ป่าหิมพานต์เถิด มฤคอื่น ๆ ที่บริโภคกฤช-
ณาและกระลำพัก จักยังรักใคร่ยินดีต่อเจ้า.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปี ภีรูกะ แปลว่า ผู้มีชาติขลาดเป็น
อย่างยิ่ง. บทว่า ตาลิสตคฺครโภชนา ความว่า มฤคอื่น ๆ ที่บริโภคโบ
กฤษณาและใบกระลำพัก จักยังรักษาความยินดีต่อเจ้า. ท้าวเธอได้กล่าวกะนาง
ว่า เธอจงอย่าไปจากความลับในราชตระกูล.

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้วก็เสด็จหลีกไปอย่างหมดเชื้อโย นางทราบว่
ท้าวเธอไปแล้วก็ลงมากอดพระมหาสัตว์ อุ่มขึ้นสู่ยอดภูเขา ใ้หันอนเหนือยอด
ภูเขา ยกศีรษะวางไว้เหนือขาของตน พลังพรั้มให้เป็นกำลัง จึงกล่าว
คาถา ๑๒ คาถาว่า

**ข้าแต่กนิร ภูเขาเหล่านั้น ชอกเขาเหล่านั้น
และถ้ำเหล่านั้นตั้งอยู่ ณ ที่นั้น จันไม่เห็นท่านในที่
นั้น ๆ จะกระทำอย่างไร ข้าแต่กนิร เมื่อฉันไม่เห็น
ท่านที่เทือกเขา ซึ่งเราเคยร่วมอภิรมย์กัน จะกระทำ
อย่างไร ข้าแต่กนิร เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่แผ่นดินอัน**

ลาดด้วยใบไม้เป็นที่นารีนรมย์ พวกมฤค رأىกล้า-
กลาย จะทำอะไร ข้าแต่กนิษฐ เมื่อฉันไม่เห็นท่าน
ที่แผ่นผาอันลาดด้วยดอกไม้ เป็นที่นารีนรมย์ พวก
มฤค رأىกล้ากลาย จะทำอะไร ข้าแต่กนิษฐ
เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่ลำธารอันมีน้ำใสไหลอยู่เรื่อย ๆ มี
กระแสนกลิ้งกล่นไปด้วยดอกโกสุม จะกระทำอะไร
ข้าแต่กนิษฐเมื่อฉันไม่เห็นท่านที่ยอดเขาหิมพานต์อันมี
สีเขียว น่าดูน่าชม จะกระทำอะไร ข้าแต่กนิษฐ
เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่ยอดเขาหิมพานต์มีสีเหลืองอร่าม
น่าดูน่าชม จะกระทำอะไร ข้าแต่กนิษฐ เมื่อฉัน
ไม่เห็นท่านที่ยอดเขาหิมพานต์อันมีสีแดง น่าดูน่าชม
จะกระทำอะไร ข้าแต่กนิษฐ เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่
ยอดเขาหิมพานต์อันสูงตระหง่าน น่าดูน่าชม จะ
กระทำอะไร ข้าแต่กนิษฐ เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่
ยอดเขาหิมพานต์อันมีสีขาว น่าดูน่าชม จะกระทำ
อย่างไร ข้าแต่กนิษฐ เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่ยอดเขา
หิมพานต์อันงามวิจิตร น่าดูน่าชม จะกระทำอะไร
ข้าแต่กนิษฐ เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่เขาคันธมาทน์ อัน
ดารดาษไปด้วยยาต่าง ๆ เป็นดินที่อยู่ของหมู่เทพเจ้า
จะกระทำอะไร ข้าแต่กนิษฐ เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่
ภูเขาคันธมาทน์ อันดารดาษไปด้วยโอสถทั้งหลาย
จะกระทำอะไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เต ปพฺพตา ความว่า ภูเขาเหล่านั้น
ซอกเขาเหล่านั้น และถ้ำเขาเหล่านั้น ที่เราเคยขึ้นร่วมอภิรมย์ ตั้งอยู่ ณ
ที่นั่นนั่นแล บัดนี้ เมื่อฉันไม่เห็นท่านที่เทือกเขานั้น เราจะทำอย่างไรเล่าเมื่อ
ฉันไม่เห็นท่านที่แผ่นดินลาดอ้นงดงามไปด้วยใบไม้ดอกและผลเป็นต้น รำไรอยู่
ว่าเราจะอดกลั้นได้อย่างไร. บทว่า ปณฺณสฺสฺสุตา ความว่า คารคาศด้วย
กลิ่นและใบ ของใบกฤษณาเป็นต้น. บทว่า อจฺฉา ได้แก่ มีน้ำใสสะอาด.
บทว่า นีลาณี ได้แก่ สำเร็จด้วยแก้วมณี. บทว่า ปีตานิ ได้แก่ สำเร็จ
ด้วยทองคำ. บทว่า ตมฺพฺพานิ ได้แก่ สำเร็จด้วยมโนศิลา. บทว่า ตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ความว่า มีปลายคมสูง. บทว่า เสตานิ ได้แก่ สำเร็จด้วยเงิน. บทว่า จตฺตฺตฺตฺต
ได้แก่ เจ็ดด้วยรัตนะ ๗ ประการ. บทว่า ยกฺขคณฺเสวิต ความว่า อัน
กุมทเวดาเสพแล้ว.

นางรำให้ด้วยคาถาสิบสองบทด้วยประการฉะนี้แล้ว วางมือลงตรงอุระ
พระมหาสัตว์ รู้ว่ายังอ่อนอยู่ ก็คิดว่า พี่จันทน์ ยังมีชีวิตเป็นแน่ เราต้องกระทำการ
เพ่งโทษเทวดา ให้ชีวิตของเธอคืนมาเถิด. แล้วได้กระทำการเพ่งโทษเทวดาว่า
เทพเจ้าที่ได้นามว่าท้าวโลกบาลนะ ไม่มีเสียหรือไรเล่า หรือหลบไปเสียหมดแล้ว
หรือตายหมดแล้ว ช่างไม่ดูแลผัวรักของข้าเสียเลย. ด้วยแรงโศกของนาง พิกพ
ท้าวสักกะเกิดร้อน. ท้าวสักกะทรงดำริทราบเหตุนี้ แผลงเป็นพราหมณ์ถือ
คุณทีน้ามาหลงรดพระมหาสัตว์. ทันใดนั้นเองพิษก็หายสิ้น. แผลก็เต็ม แม้แต่
รอยที่ถูกรอยตรงนี้ก็มิได้ปรากฏ. พระมหาสัตว์สบายลุกขึ้นได้ จันทาเห็น
สามีที่รักหายโรค แสนจะดีใจ ไหว้แทบเท้าของท้าวสักกะ กล่าวคาถาเป็น
ลำดับว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ผู้เป็นเจ้า ฉันขอไหว้เท้า
ทั้งสองของท่านผู้มีความเห็นดู มารดสามีผู้ที่ดีฉัน

ซึ่งเป็นกำพร้าปรารถนาเลี้ยงนั้กด้วยน้ำอมฤต ดิฉันได้

ชื่อว่าเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยสามีผู้เป็นที่รักยิ่งแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมตฺน ความว่า นางจันทากินรี สำคัญว่า เป็นน้ำอมฤตจึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า ปิยตฺเมน แปลว่า น่ารักกว่า บาลีก็อย่างนั้นเหมือนกัน.

ท้าวสักกะได้ประทานโอวาทแก่กินนรทั้งคู่นั้นว่า ตั้งแต่บัดนี้เธอทั้งสอง อย่างลงจากจันทบรรพตไปสู่ถิ่นมนุษย์เลย จงพากันอยู่ที่นี้เท่านั้นนะ ครั้นแล้ว ก็เสด็จไปสู่สถานที่ของท้าวเธอ.

ฝ่ายจันทากินรีก็กล่าวว่า พี่เจ้าเอ๋ย เราจะต้องการอะไร ด้วยสถานที่ อันมีภัยรอบด้านนี้เล่า มาเถิดคะ เราพากันไปสู่จันทบรรพตเลยเถิดคะ แล้ว กล่าวคาถาสุดท้ายว่า

บัดนี้ เราทั้งสองจักเที่ยวไปสู่ลำธารอันมีกระแส

สินธุ์อันเคลื่อนกล่นด้วยดอกโกสุม ดารดาษไปด้วย

บุพผชาติต่าง ๆ เราทั้งสองจะกล่าววาจาเป็นที่รักแก่

กันและกัน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในครั้งก่อนนางก็ไม่ได้เอาใจออกห่างเรา มิใช่หญิงที่ผู้อื่นจะนำไปได้เหมือนกัน ทรงประชุมชาดกว่า พระราชาใน ครั้งนั้นได้มาเป็นเทวทัต ท้าวสักกะได้มาเป็นอนุรุทธะ จันทากินรี ได้ มาเป็นมารดาเจ้าราहुล ส่วนจันทกินนรได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาจันทกินนรชาดก

๓. มหาอุกกุสชาดก

ว่าด้วยสัตว์ ๔ สหาย

[๑๘๕๑] พวกพรานชาวชนบท พวกกันมัดคบเพลิง
อยู่บนเกาะ ปรารถนาจะกินลูกน้อยของเรา ข้าแต่
พญาเหยี่ยว ท่านจงบอกมิตรและสหาย จงแจ้งความ
พินาศแห่งหมู่ญาติของเรา.

[๑๘๕๒] ข้าแต่พญานกออก ท่านเป็นนกที่
ประเสริฐกว่านกทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอยึดท่านเป็นที่พึ่ง
พวกพรานชาวชนบทปรารถนาจะกินลูกน้อยของ
ข้าพเจ้า ขอท่านจงช่วยให้ข้าพเจ้าได้รับความสุขเถิด.

[๑๘๕๓] บัณฑิตทั้งหลาย ผู้แสวงหาความสุข
ทั้งในกาลและมิใช่กาล ย่อมทำบุคคลให้เป็นมิตรสหาย
ดูก่อนเหยี่ยว ฉันจะกระทำประโยชน์อันนี้แก่ท่านจงได้
ที่จริง อริยชนย่อมกระทำกิจให้แก่อริยชน.

[๑๘๕๔] กิจอันใด ที่อริยชนผู้มีความอนุเคราะห์
จะพึงกระทำแก่อริยชน กิจอันนั้น ชื่อว่า อันท่าน
กระทำแล้ว ขอท่านจงรักษาตัวเถิด อย่ารีบร้อนไป
นักเลย เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่เราก็จะได้ลูกคืนมาเป็นแน่.

[๑๘๕๕] ฉันนกระทำการรักษาป้องกันนั้น แม้ถึง
ตัวจะตายก็ได้สะดุ้งเลย แท้จริงสหายทั้งหลายผู้ยอม

สละชีวิต กระทำเพื่อสหายทั้งหลาย นี่เป็นธรรมดา
ของสัตบุรุษทั้งหลาย.

[๑๘๕๖] นกออกตัวนี้ซึ่งเป็นอันทะระ ได้กระทำ
กรรมที่ทำได้แสนยาก เพื่อประโยชน์แก่ลูกเหยี่ยว
ตั้งแต่มารุ่งจนถึงเที่ยงคืนไม่หยุดหย่อน.

[๑๘๕๗] แท้จริง คนบางพวก ถึงจะเคลื่อนคลาด
พลาดหลังจากการงานของตน ก็ยังตั้งตัวได้ด้วยความ
อนุเคราะห์ของมิตรทั้งหลาย พวกลูกทั้งหลายของ
ข้าพเจ้าเดือดร้อน ข้าพเจ้าจึงรีบมาหาท่านเพื่อขอให้
ท่านเป็นที่พึ่งอาศัย ดูก่อนแต่ผู้เป็นสหาย ขอท่าน
ช่วยบำเพ็ญประโยชน์แก่ข้าพเจ้าเถิด.

[๑๘๕๘] บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมทำบุคคลให้เป็น
มิตรสหายด้วยทรัพย์ ข้าวเปลือกและด้วยตน ดูก่อน
เหยี่ยว ข้าพเจ้าจะกระทำประโยชน์นี้แก่ท่านให้จงได้
เพราะอริยชนย่อมทำกิจแก่อริยชน.

[๑๘๕๙] คุณพ่อครับ ขอคุณพ่อจงมีความชวน-
ชวนน้อยอยู่เฉย ๆ เถิด บุตรยอมบำเพ็ญสิ่งที่เป็น
ประโยชน์เพื่อบิดา ผมเองจักป้องกันลูกทั้งหลายของ
พญาเหยี่ยว จักบำเพ็ญประโยชน์เพื่อคุณพ่อ.

[๑๘๖๐] ลูกเอ๋ย บุตรพึงบำเพ็ญสิ่งที่เป็น
ประโยชน์เพื่อบิดา นี่เป็นธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย
โดยแท้แล พวกพรานทั้งหลายแลเห็นพ่อผู้มีกายอัน

ใหญ่โต ที่ไหนเลยจะเบียดเบียนลูกทั้งหลายของพญา-
เหยี่ยวได้.

[๑๕๐๑] ข้าแต่พญาราชสีห์ประเสริฐด้วยความ
แกลั้วกล้า สัตว์และมนุษย์เมื่อตกอยู่ในภัยแล้ว ย่อม
เข้าไปหาผู้ประเสริฐ พวกบุตรของข้าพเจ้าเดือดร้อน
ข้าพเจ้าจึงรีบมาหาท่านเพื่อขอให้ท่านเป็นที่พึ่งอาศัย
ท่านเป็นเจ้านายของข้าพเจ้า ขอท่านได้โปรดช่วยให้
ข้าพเจ้าได้รับความสุขด้วยเถิด.

[๑๕๐๒] ดูก่อนพญาเหยี่ยวผู้สหาย ฉันจะบำเพ็ญ
ประโยชน์นี้เพื่อท่านให้จงได้ เรามาไปด้วยกันเพื่อ
กำจัดหมู่มัจจุรของท่านนั้นเสีย วิญญูชนรู้ว่าภัยเกิดขึ้น
แก่มิตร จะไม่พยายามเพื่อคุ้มครองมิตรอย่างไรได้.

[๑๕๐๓] บุคคลพึงคบมิตรสหายและเจ้านายไว้
เพื่อได้รับความสุข เรากำจัดศัตรูได้ด้วยกำลังแห่งมิตร
เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยบุตรทั้งหลาย บันเทิงอยู่
เหมือนเกราะที่บุคคลสวมแล้ว ป้องกันลูกศรทั้งหลาย
ได้ฉะนั้น.

[๑๕๐๔] ลูกน้อยทั้งหลายของเรา เปล่งเสียงอัน
จับใจร้องรับเราผู้ร้องหาอยู่ ด้วยการกระทำของพญา
เนื้อผู้เป็นมิตรสหายของตนซึ่งมิได้หนีไป.

[๑๕๐๕] แน่ะเธอผู้ต้องการสิ่งที่น่าปรารถนา
บัณฑิตได้มิตรสหายแล้ว ย่อมปกป้องรักษาบุตร ปศุสัตว์

และทรัพย์ไว้ได้ ฉัน บุตร และสามีของฉันด้วย เป็น
ผู้พร้อมเพรียงกัน เพราะความอนุเคราะห์ของมิตร
ทั้งหลาย บุคคลผู้มีพระราชาและมีมิตรผู้กล้าหาญ
สามารถจะบรรลุถึงประโยชน์ได้เพราะสหายเหล่านี้
ย่อมมีแก่ผู้มีมิตรธรรมอันบริบูรณ์ บุคคลผู้มีมิตรสหาย
มียศ มีตนอันสูงส่ง ย่อมบันเทิงใจอยู่ในโลกนี้ด้วย.

[๑๕๐๖] ข้าแต่พญาเหยี่ยว มิตรธรรมทั้งหลาย
แม้ผู้ที่ยากจนก็ควรทำดูซีท่าน เราพร้อมด้วยหมู่ญาติ
เป็นผู้พร้อมเพรียงกัน ด้วยความอนุเคราะห์ของมิตร
นกตัวใดผูกมิตรไว้กับผู้กล้าหาญ มีกำลัง นกตัวนั้น
ย่อมมีความสุขเหมือนฉันกับเธอฉะนั้น.

จบมหาอุกกุสชาดกที่ ๓

อรรถกถาหาอุกกุสชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระมหาวิหารเชตวัน ทรง
พระปรารภอุบาสกผู้ผูกมิตร ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อุกกา มิลาจา
พนฺชนฺติ ดังนี้.

ได้ยินว่า อุบาสกนั้นเป็นบุตรแห่งตระกูลเก่าแก่ในพระนครสาวัตถี
ส่งสหายไปให้ขอกุลธิดาคนหนึ่ง. กุลธิดานั้นถามว่า ก็มีมิตรและสหาย
ที่สามารถแบ่งเบากิจที่เกิดขึ้นของเขามีไหมละ. ตอบว่า ไม่มี. ครั้นกุลธิดานั้น
กล่าวคำว่า ถ้าเช่นนั้น เขาต้องผูกมิตรไว้ก่อนเถิด. เขาตั้งอยู่ในคำตักเตือนนั้น
เริ่มกระทำไมตรีกับคนเฝ้าประตูทั้งสิ้นก่อน แล้วได้กระทำไมตรีกับหน่วยคุ้มกัน
พระนคร และอิสรชนมีมหาอำมาตย์เป็นต้น แม้กับท่านเสนาบดีและกับพระ-
อุปราช ก็กระทำไมตรีไว้ด้วย ครั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชนเหล่านั้นได้
ก็กระทำไมตรีกับพระราชาโดยลำดับ ต่อจากนั้น ก็ได้กระทำไมตรีกับพระ
มหาเถระ ๘๐ องค์ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้กับพระอานนท์ ก็ได้กระทำไมตรี
กับพระตถาคตเจ้า. ที่นั้นพระศาสดาก็ทรงโปรดให้เขาดำรงในสรีระและศีล.
พระราชาเล่าก็โปรดประทานอิสรียศแก่เขา. เขาเลยปรากฏนามว่า มิตตคันถกะ
นั้นแหละ. ครั้งนั้น พระราชาประทานเรือนหลังใหญ่แก่เขา โปรดให้กระทำ
อวามงคล. มหาชนตั้งตั้งแต่พระราชาส่งบรรณาการให้เขา ครั้งนั้นภรรยา
ของเขาก็ส่งบรรณาการ ที่พระราชาทรงประทาน ไปถวายแต่พระอุปราช ส่ง
บรรณาการที่พระอุปราชส่งประทานไปให้แก่เสนาบดีเป็นลำดับไป ด้วยอุบาย
นี้แหละ ได้ผูกพันชาวพระนครทั่วหน้าไว้ได้. ในวันที่เจ็ดจัตมมหาสักการะ
เชิญเสด็จพระทศพลถวายมหาทานแก่ภิกษุสงฆ์ประมาณ ๕๐๐ รูป มีพระพุทธเจ้า

เป็นประมุข เวลาเสร็จกิจ ฟังพระคำรสอนุโมทนาที่พระศาสดาตรัส กู๋สามี ภรรยา ก็ดำรงในโศดาปัตติผล. พวกภิกษุพากันยกเรื่องขึ้นสนทนากัน ในธรรมสภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย อุบาสมิตตคันถกะ อาศัยภรรยาของตน ฟังคำของนาง ทำไมตรีกับคนทั้งปวง ได้สมบัติมาก จากสำนักพระราชา ทำไมตรีกับพระตถาคตเจ้า ก็ดำรงในโศดาปัตติผลทั้งคู่อ. พระศาสดาเสด็จมา ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก็เรอนั่งสนทนาด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุ กราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่อุบาสมิตตอาศัยมาตุคามถึงยศใหญ่ แม้ในครั้งก่อน เขาบังเกิดในกำเนิด ดิรัจฉาน กระทำไม่ตรีกับสัตว์เป็นอันมากตามคำของนาง พ้นจากความโศก เพราะบุตรได้ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลอาราธนา ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ครั้งหนึ่งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ในนคร พาราณสี ชาวปัจฉิมตชนบทเหล่านั้นได้เนื้อมาก ๆ ในที่ใด ๆ ก็พากันตั้ง บ้านขึ้นในที่นั้น ๆ แล้วพากันเที่ยวในป่าฆ่ามฤคเป็นต้น ขนเนื้อมาเลี้ยงลูกเมีย. ในไม่ไกลจากบ้านของพวกนั้น มีสระใหญ่เกิดเองอยู่. ด้านขวาของสระนั้น มีเหยี่ยวตัวหนึ่ง ด้านหลังมีนางเหยี่ยวตัวหนึ่ง ด้านเหนือมีราชสีห์ ด้าน ตะวันออกมีพญานกออกอาศัยอยู่ ส่วนในที่ตีนกลางสระ. เต่าอาศัยอยู่. ครั้งนั้น เหยี่ยวกล่าวกับนางเหยี่ยวว่า เป็นภรรยาข้าเกิด. นางเหยี่ยวจึงกล่าวกะเขาว่า ก็แกมีเพื่อนบ้างไหมล่ะ. ตอบว่า ไม่มีเลย. นางกล่าวว่า เมื่อภัยหรือ ทุกข์บังเกิดแก่เรา เราต้องได้มิตรหรือสหายช่วยแบ่งเบา จึงจะควร แกต้อง ผูกมิตรก่อนเกิด. ถามว่า นางผู้เจริญ เราจะทำไมตรีกับใครเล่า. ตอบว่า แกจงทำไมตรีกับพญานกออกที่อยู่ด้านตะวันออก กับราชสีห์ที่อยู่ด้านเหนือ กับเต่าที่อยู่กลางสระ. เขาฟังคำของนางแล้วรับคำ ได้กระทำตามนั้น. ครั้งนั้น เหยี่ยวทั้งคู่ก็ได้จัดแจงที่อยู่ เขาพากันทำรัง อาศัยอยู่ ณ ต้นกระท่อม อันอยู่

บนเกาะแห่งหนึ่งในสระนั้นเอง มีน้ำล้อมรอบ. ครั้นต่อมาเหยี่ยวทั้งคู่ก็ได้ให้
กำเนิดลูกน้อยสองตัว. ขณะที่ลูกเหยี่ยวทั้งสองยังไม่มีขนปีกนั่นเอง วันหนึ่ง
ชาวชนบทเหล่านั้นพากันตระเวนป่าตลอดวัน ไม่ได้เนื้ออะไร ๆ เลย คิดกันว่า
พวกเราไม่อาจไปเรือนอย่างมือเปล่าได้ ต้องจับปลาหรือเต่าไปให้ได้ พากัน
ลงสระไปถึงเกาะนั้น นอนที่โคนต้นกระทุ่มต้นนั้น เมื่อถูกยุงเป็นต้นรุมกัด
ก็ช่วยกันสีไฟก่อไฟ ทำควันเพื่อไล่ยุงเป็นต้นเหล่านั้น. ควันก็ขึ้นไปรมนก
ทั้งหลาย. ลูกนกก็พากันร้อง ชาวชนบทได้ยินเสียงต่างกล่าวว่า ชาวเราเอ๋ย
เสียงลูกนก ขึ้นซี มัดคบเถิด หิวจนทนไม่ไหว กินเนื้อมนแล้วค่อยนอนกัน
ปลางก่อไฟให้ลูกแล้วช่วยกันมัดคบ. แม่นกได้ยินเสียงพวกนั้นคิดว่า คนพวกนี้
ต้องการจะกินลูกของเรา เราผูกมิตรไว้เพื่อกำจัดภัยทำนองนี้ ต้องส่งตัวไปหา
พญานกออก แล้วกล่าวว่า ไปเถิดนายจ้ำ ภัยบังเกิดแก่ลูกของเราแล้วละ จง
บอกแก่พญานกออกเถิด ปลางกล่าวคาถาดังนี้ว่า

พรานชาวชนบท พากันมัดคบเพลิงอยู่บนเกาะ

ปรารถนาจะกินลูกน้อยของเรา ข้าแต่พญาเหยี่ยว

ท่านจงบอกมิตรและสหาย จงแจ้งความพินาศแห่งหมู่

ญาติของเรา.

บรรดาชนบทเหล่านั้น บทว่า มิลาจา แปลว่า ชาวชนบท. บทว่า
ทีเป แปลว่า ในเกาะน้อย. บทว่า ปชา มมฺ ได้แก่ บุตรของเรา. แม่นก
เรียกนกเสนกะโดยชื่อว่า เสนกะ. บทว่า ญาติพยุสนํ ทิขานํ ความว่า
แม่นกกล่าวว่า ท่านจงไปบอกความวอดวายของนกที่เป็นญาติของเรานี้แก่พญา
เหยี่ยวดำ.

พ่อเหยี่ยวนั้นบินไปที่อยู่ของพญานกออกโดยเร็ว แล้วขันบอกให้รู้การที่ตนมา ได้รับโอกาส ก็เข้าไปไหว้ ถูกถามว่า เจ้ามาทำไม เมื่อแสดงเหตุที่ต้องมา กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

ข้าแต่พญานกออก ท่านเป็นนกประเสริฐกว่า
นกทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอยึดท่านเป็นที่พึ่ง พวกพราน
ชาวชนบทปรารถนาจะกินลูกน้อยของข้าพเจ้า ขอท่าน
จงช่วยให้ข้าพเจ้าได้รับความสุขเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิโฆ ความว่า ท่านเป็นนกที่ประเสริฐกว่า
นกทั้งหลาย.

พญานกออกปลอบเหยี่ยวว่า อย่ากลัวเลย แล้วกล่าวคาถาที่ ๓ ว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ผู้แสวงหาความสุข ทั้งในกาล
และไม่ใช่กาล ย่อมทำบุคคลให้เป็นมิตรสหาย ดูก่อน
เหยี่ยว ฉันจะกระทำประโยชน์อันนี้แก่ท่านจงได้ ที่-
จริง อริยชนย่อมกระทำกิจให้แก่อริยชน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาลเ อกาล ได้แก่ ในกลางวัน
และกลางคืน. อาจารย์ในบทว่า อริโย นี้ท่านประสงค์เอาอริยะผู้ประเสริฐ
พญานกออกกล่าวว่า ในที่นี้อะไรเรียกว่า อริยะ จริงอยู่ผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์
ย่อมทำกิจของผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์เท่านั้น.

ลำดับนั้น พญานกออกถามเหยี่ยวว่า พวกคนป่าพากันขึ้นต้นไม้แล้ว
หรือสหาย. ก็ตอบว่า ตอนนั้นยังไม่ได้ขึ้น กำลังพากันมัดคอบเท่านั้น. บอกว่า
ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงรีบไปปลอบแม่สหายของเรา บอกถึงการมาของเราไว้เถิด.
เหยี่ยวทำอย่างนั้น. ฝ่ายพญานกออกก็บินมาจับที่ยอดไม้ต้นหนึ่ง มองดูทางขึ้น

ของพวกชาวป่าไม่ไกลต้นกระทุ่ม เวลาที่ชาวป่าคนหนึ่งขึ้นต้นกระทุ่ม ใกล้เคียงรังก็ค้ำลงในสระ เอน้ำมาด้วยปีกและด้วยปาก รดราดบนคบเสียดบนนั้นก็ดับ. พวกชาวป่ากล่าวว่า พวกเราต้องกินเหยี่ยวตัวนี้ด้วย กินลูกของมันด้วยแล้วถอยลง จุดคบให้ลูก พวกมันบินขึ้นไปใหม่. พญานกออกก็เอน้ำมาดับเสียดอีก. เมื่อพญานกออกใช้อุบายนี้ดับคบที่ผูกแล้ว ๆ เวลาที่ล่วงไปถึงเที่ยงคืน. พญานกออกเหน็ดเหนื่อยยิ่งนัก. พังผืดภายใต้ท้องหย่อนตาทั้งคู่แดงกำ แม่เหยี่ยวเห็นแล้ว กล่าวกะพริ้วว่า นายจ๋า พญานกออกลำบากเหลือเกินแล้ว พี่ เจ้าจงไปบอกพญาเต่าเถิด เพื่อให้พญานกออกพักผ่อนได้บ้าง พ่อเหยี่ยวฟังคำนั้นเข้าไปหาพญานกออก พลังเชื่อเชิญด้วยคาถาว่า

กิจอันใด ที่อริยชนผู้มีความอนุเคราะห์ จะพึง
กระทำแก่อริยชน กิจอันนั้น ชื่อว่าอันท่านกระทำแล้ว
ของท่านจงรักษาตัวเถิด อย่ารีบร้อนไปนักเลย เมื่อท่าน
ยังมีชีวิตอยู่ เราก็จะได้ลูกคืนมาเป็นแน่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตยิทิ ตัดเป็น ตยา อิทิ บาลีก็
เหมือนกันแล.

พญานกออกฟังคำของเหยี่ยวนั้นแล้ว เมื่อจะบันลือสีหนาทกล่าวคาถา
ที่ ๕ ว่า

ฉันจะทำการรักษาป้องกันนั้น แม้ถึงตัวจะตาย
ก็ไม่ได้สะดุ้งเลย แท้จริงสหายทั้งหลายผู้ยอมสละชีวิต
กระทำเพื่อสหายทั้งหลาย นี่เป็นธรรมดาของสัตบุรุษ
ทั้งหลาย.

ก็พระศาสดาเป็นอภิสัมพุทธ เมื่อทรงพรรณนาคุณของพญานกออก
นั้นจึงตรัสคาถาที่ ๖ ว่า

**นกออกตัวนี้ซึ่งเป็นอณทชะ ได้กระทำการที่
ทำได้แสนยากเพื่อประโยชน์แก่ลูกเหยี่ยว ตั้งแต่ยาม-
ครึ่งจนถึงเที่ยงคืนไม่หยุดหย่อน.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุรุโร แปลว่า พญานกออก (หรือ
เหยี่ยวดำ). บทว่า ปุตุเต ความว่า รักลูกของเหยี่ยวอยู่เพื่อประโยชน์แก่ลูก
ของเหยี่ยวเหล่านั้น. บทว่า อฑฺฒรตุเต อนาคเต ความว่า กระทำความ
พยายามจนถึงยามที่สอง จัดว่ากระทำได้ยาก.

ฝ่ายพ่อเหยี่ยว กล่าวว่า ข้าแต่พญานกออกผู้สหาย เชิญท่านพักผ่อน
หน่อยเถิด แล้วไปหาเต่า ปลูกเต่าลูกขึ้น เมื่อเต่ากล่าวว่า มาทำไม เพื่อนเอ๋ย
ก็บอกว่า ภัยเห็นปานนี้บังเกิดแล้ว พญานกออกพยายามมาตั้งแต่ยามต้นจน
เหนื่อย เหตุนี้แหละ ข้าพเจ้าจึงต้องมาหาท่าน แล้วกล่าวเวลาที่ ๗ ว่า

**แท้จริง คนบางพวก ถึงจะเคลื่อนคลาด
พลาดหลังจากการงานของตน ก็ยังตั้งตัวได้ด้วยความ
อนุเคราะห์ของมิตรทั้งหลาย พวกลูกทั้งหลายของ
ข้าพเจ้าเดือดร้อน ข้าพเจ้าจึงรีบมาหาท่านเพื่อขอให้
เป็นที่พึ่งอาศัย ลูกอ่อนเต่าผู้เป็นสหาย ขอท่านช่วย
บำเพ็ญประโยชน์แก่ข้าพเจ้าเถิด.**

ความแห่งคานันนั้นมิว่า นายเอ๋ย จริงอยู่ บุคคลบางพวกถึงจะคลาด-
เคลื่อนจากยศหรือจากทรัพย์ ถึงจะพลาดหลังจากการงานของตน ย่อมตั้งตน
ได้ด้วยความอนุเคราะห์ของเพื่อนฝูง ก็บุตรของข้าพเจ้ากำลังถูกกิน เดือดร้อน
เหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงมากระทำท่านให้เป็นคติให้เป็นที่พำนัก เชิญท่านช่วยให้
ชีวิตทานแก่บุตรของข้าพเจ้า บำเพ็ญประโยชน์แก่ข้าพเจ้าเถิด.

เต่าฟังคำนั้นแล้วกล่าวคาถาต่อไปว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมทำบุคคลให้เป็นมิตร สหาย

ด้วยทรัพย์ข้าวเปลือกและด้วยตน ดูก่อนเหยี่ยว

ข้าพเจ้าจะกระทำประโยชน์นี้แก่ท่านให้จงได้ เพราะ

อริยชนย่อมทำกิจแก่อริยชน.

ครั้งนั้น บุตรของท่านนอนอยู่ไม่ไกล ฟังคำบิดา คิดว่าบิดาของเรา
อย่าลำบากเลย เราจักกระทำกิจเอง กล่าวคาถาที่ ๕ ว่า

คุณพ่อครับ ขอคุณพ่อจงมีความขวนขวายน้อย

อยู่เฉย ๆ เถิด บุตรยอมบำเพ็ญสิ่งที่เป็นประโยชน์ เพื่อ

บิดา ผมเองจักป้องกันลูกทั้งหลายของพญาเหยี่ยว จัก

บำเพ็ญประโยชน์เพื่อคุณพ่อ.

ครั้งนั้นบิดาได้กล่าวโต้ด้วยคาถาว่า

ลูกเอ๋ย บุตรฟังบำเพ็ญสิ่งที่เป็นประโยชน์เพื่อ

บิดา นี่เป็นธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายโดยแท้แล พวก

พรานทั้งหลายแลเห็นพ่อผู้มีกายอันใหญ่โต ที่ไหน

เลยจะเบียดเบียนลูกทั้งหลายของพญาเหยี่ยวได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สตเมส ฐมฺโม ความว่า นี่เป็นธรรม
ของบัณฑิตทั้งหลาย. บทว่า ปุตฺตฺตา น ความว่า พวกพรานชนบท ไม่พึง
เบียดเบียนพวกลูก ๆ ของเหยี่ยว.

เต่าใหญ่ครั้งนั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ส่งเหยี่ยวไปล่วงหน้า ด้วยคำว่า
เพื่อนเอ๋ย อย่ากลัว เจ้าจงไปก่อน ข้าจักไปเดี๋ยวนี้ พลังโดดลงน้ำ กวาด
เปลือกตมและสาหร่ายมา ถึงเกาะแล้ว ก็ดับไฟเสียหมดบอยู่. พวกชาวป่า

พูดกันว่า พวกเราจะไปมัวต้องการลูกนกทำไม กลับมาฆ่าไอ้เต่าบอดตัวนี้เถิด มันถึงจะพอแก่เราทุกคน พลังดึงเถาว์ล้วยเป็นสาย แก้วฝานุ่งผูกไว้ ณ ที่นั้น ๆ ก็ไม่อาจพลิกเต่าได้. เต่าเล่าก็พาพวกนั้นไปโอดลงน้ำตรงที่ลึก ๆ. พวกเหล่านั้น ต่างตามไปด้วยเพราะอยากได้เต่า ต่างก็มีท้องเต็มไปด้วยน้ำ ลำบากไปตาม ๆ กัน ครั้นผละได้แล้วพูดกันว่า พวกเราเหวย นกออกตัวหนึ่งคอยดักคอบของเราเสีย ตั้งครึ่งคืน คราวนี้โดนเต่านี้อัดน้ำ ดิ้นน้ำท้องกางไปตาม ๆ กัน ก่อไฟกัน ใหม่เถอะ เมื่ออรุณจะขึ้นแล้ว ก็ต้องกินลูกเหยี่ยวเหล่านี้จึงได้ แล้วเริ่มก่อไฟ. แม่มกฟังกำของพวกนั้นกล่าวว่า นายเอ๊ย พวกเหล่านั้นจักต้องกินลูกของเรา ให้ได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง แล้วจึงจะพากันไป เธจงไปหาราชสีห์ที่เป็นสหาย ของเราเถิด. เหยี่ยวนั้นไปถึงสำนักราชสีห์ทันทีทันใด เมื่อราชสีห์พูดว่า เป็นอะไรเล่า จึงได้มาในเวลาอันไม่ควร ก็แจ้งเรื่องนั้นตั้งแต่ต้น แล้วกล่าวคาถาที่ ๑๑ ว่า

ข้าแต่ราชสีห์ที่ประเสริฐด้วยความแก้วกล้า

สัตว์และมนุษย์เมื่อตกอยู่ในภัยแล้ว ย่อมเข้าไปหาผู้

ประเสริฐ พวกบุตรของข้าพเจ้าเดือดร้อน ข้าพเจ้าจึง

รับมาหาท่านเพื่อขอให้ท่านเป็นที่พึ่งอาศัย ท่านเป็น

เจ้านายของข้าพเจ้า ขอท่านได้โปรดช่วยให้ข้าพเจ้า

ได้รับความสุขด้วยเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า ปสุ เหยี่ยวนั้นกล่าวหมายเอาสัตว์
ดิรัจฉานทั้งหลาย ท่านกล่าวอธิบายคำนี้ว่า คุณก่อนนาย ในบรรดาหม่อมฤค
ท่านเป็นผู้ประเสริฐกว่าด้วยความเพียร ทั้งสัตว์ดิรัจฉานทั้งมนุษย์ ทั้งหมดใน
โลกยามประสบภัย ย่อมพากันเข้าหาท่านผู้ประเสริฐ ก็แลพวกบุตรของข้าพเจ้า

กำลังเดือดร้อน ข้าพเจ้านั้นจึงมาพึ่งพาท่าน ท่านเป็นราชาแห่งพวกข้าพเจ้า
ก็ขอจงเป็นเพื่อความสุขของข้าพเจ้าเถิด.

ราชสีห์ ได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนพญาเหยี่ยวผู้สหาย ฉันจะบำเพ็ญประ-
โยชน์นี้เพื่อท่านให้จงได้ เรามาด้วยกันเพื่อกำจัดหมู่
ศัตรูของท่านนั้นเสีย วิญญูชนรู้ว่าภัยเกิดขึ้นแก่มิตร
จะไม่พยายามเพื่อกู้มครองมิตรอย่างไรได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตํ ทิสตํ ได้แก่ หมู่แห่งศัตรูนั้น
อธิบายว่า หมู่แห่งศัตรูของท่านนั้น. บทว่า ปหู ความว่า สามารถเพื่อ
กำจัดหมู่อมิตร. บทว่า สมุปชาโน ความว่า รู้อยู่ซึ่งความเกิดขึ้นแห่งภัย
ของมิตร. บทว่า อตุตชนสุต ได้แก่ คนผู้เป็นมิตรผู้เสมอกับตน คือผู้เสมอ
กับอวยยะ.

ก็แลครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ราชสีห์ก็ส่งเหยี่ยวนั้นไปว่า เจ้าจงไป จง
คอยปลอบลูกไว้เถิด แล้วเดินลุยน้ำอันมีสีเหมือนแก้วมณีไป. พวกชาวป่าเห็น
ราชสีห์นั้นกำลังเดินมา พวกมันพูดว่า ครั้งแรกนกออกคอยดับไฟของพวกเราเสีย
เดี๋ยวมาทำพวกเรามีให้เหลือฝ้านุ่ง คราวนี้ราชสีห์จักทำให้พวกเราถึงสิ้นชีวิต
ต่างกลัวตายเป็นกำลัง พวกมันวิ่งหนีกระเจิงไป. ราชสีห์มาถึงโคนกระท่อมนั้น
ไม่เห็นใคร ๆ ที่โคนต้นไม้เลย. ครั้งนั้นนกออก เต่า และเหยี่ยว ก็พากัน
เข้าไปหากราบกรานราชสีห์นั้น. ราชสีห์นั้นก็กล่าวอานิสงส์แห่งมิตรแก่สัตว์
เหล่านั้นตักเตือนว่า ตั้งแต่นี้ไป เจ้าทั้งหลายจงอย่าทำลายมิตรธรรม ต่างไม่
ประมาทไว้เถิด แล้วก็หลีกไป. สัตว์แม่เหล่านั้น ก็พากันไปสู่ที่อยู่ของตน.
แม่เหยี่ยวมองดูลูกของตนแล้ว คิดว่า เพราะอาศัยหมู่มิตร เราจึงได้ลูก ๆ ไว้

ครั้นถึงสมัยที่นั่งกันอย่างสบาย เมื่อจะเจรจากับพ่อเหี้ยว จึงกล่าวคาถา
๖ คาถา มีชื่อว่าคาถาประกาศมิตรธรรมว่า

บุคคลพึงคบมิตรสหายและเจ้านายไว้ เพื่อได้รับ
ความสุข เรากำจัดศัตรูได้ด้วยกำลังแห่งมิตร เป็นผู้
พร้อมเพรียงด้วยบุตรทั้งหลาย บ้านเที่ยงอยู่เหมือนเกราะ
ที่บุคคลสวมแล้ว ป้องกันลูกศรทั้งหลายได้ ฉะนั้น.

ลูกน้อยทั้งหลายของเรา เปล่งเสียงอันจับใจ
ร้องรับเราผู้ร้องหาอยู่ ด้วยการกระทำของพญาเนื้อ
ผู้เป็นมิตรสหายของตนซึ่งมิได้หนีไป.

แนะเชอผู้ต้องการสิ่งที่น่าปรารถนา บัณฑิตได้
มิตรสหายแล้วย่อมปกป้องรักษาบุตร ปศุสัตว์และทรัพย์
ไว้ได้ ฉนั้น บุตร และสามีของฉนั้นด้วย เป็นผู้พร้อม
เพรียงกัน เพราะความอนุเคราะห์ของมิตรทั้งหลาย
บุคคลผู้มีพระราชาและมีมิตรผู้กล้าหาญ สามารถจะ
บรรลุลึงประโยชน์ได้เพราะสหายเหล่านี้ ย่อมมีแก่ผู้
มิตรธรรมอันบริบูรณ์ บุคคลผู้มีมิตรสหายมียศ มีตน
อันสูงส่ง ย่อมบันเทิงใจอยู่ในโลกนี้ด้วย.

ข้าแต่พญาเหี้ยว มิตรธรรมทั้งหลาย แม้ผู้ที่
ยากจนก็ควรทำ ดุชิตาน เราพร้อมด้วยหมู่ญาติเป็นผู้
พร้อมเพรียงกัน ด้วยความอนุเคราะห์ของมิตร นก
ตัวใดผูกมิตรไว้กับผู้กล้าหาญมีกำลัง นกตัวนั้น ย่อมมี
ความสุขเหมือนฉนั้นกับเธอ ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มิตฺตญฺจ** ได้แก่ มิตรของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **สุทฺถยญฺจ** ความว่า จงกระทำการคบมิตรผู้มีใจดี ผู้มีตำแหน่งเป็นเจ้านายและมิตรอันสูงส่ง. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **นิวตฺตโก-**
โฆ **สเรภินฺทฺวา** นี้ ดังต่อไปนี้ ด้วยบทว่า **โกโฆ** ท่านกล่าวเกราะคือเกราะที่บุคคลสวมไว้แล้ว ย่อมกำจัด คือ ย่อมห้ามลูกศรทั้งหลายเสียได้ชื่อฉนั้นใด แม้เราทั้งหลายก็ฉนั้นนั้น ย่อมกำจัดข้าศึกทั้งหลายด้วยกำลังแห่งมิตร บันเทิงกับบุตรทั้งหลาย. บทว่า **สทฺมิตฺตสฺส** **กมฺเม** ความว่า เพราะความบากบั่นแห่งมิตรของตน. บทว่า **สหายสฺสาปฺลาโย** ได้แก่ พญาเนื้อผู้เป็นสหายไม่หนีหน้า. บทว่า **โลมหฺสา** ความว่า ปีกทั้งหลายเป็นลูกน้อยของเรา จึงเปล่งเสียงขันขานจับใจไพเราะกะเราผู้ขันเรียกอยู่ได้. บทว่า **สมงฺกิญฺจ** คือตั้งอยู่ในฐานะเดียวกัน. บทว่า **ราชวตา** **สุรวตา** **จ** **อตุโธ** ความว่า บุคคลผู้สามารถจะบรรลุประโยชน์ได้ ด้วยคุณเครื่องความเป็นพระราชา เช่นอย่างราชสีห์ และคุณเครื่องความเป็นผู้แก้ตัวกล้า เช่นนกออกและเต่า ซึ่งเป็นมิตรที่กล้าหาญ. บทว่า **ภวนฺติ** **เหเต** ความว่า และคุณเครื่องความเป็นผู้กล้าหาญเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมชักนำให้เป็นสหายของผู้ที่มีเนื้อผู้สมบูรณ์ คือมีมิตรธรรมสมบูรณ์. บทว่า **อุคฺคตฺตโต** ได้แก่ ความเป็นผู้มีมิตรมียศเฟื่องฟู ด้วยสิริเสาวภาคย์. บทว่า **อิมฺสมิณฺจ** **โลก** ความว่า ย่อมบันเทิงในโลกนี้ กล่าวคืออิธโลก. นางร้องเรียกสามีว่า **กามกามิ** ผู้ใคร่ในกาม จริงอยู่ สามีนั้นใคร่ในกาม ชื่อว่า **กามกามิ**. บทว่า **สมคฺคฺมหา** ความว่า เราเกิดเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน. บทว่า **สลาตฺเต** ความว่า พร้อมกับญาติและบุตรทั้งหลาย.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๖ - หน้าที่ 388

นางเหยี่ยวแสดงคุณของมิตรธรรมด้วยคาถาทั้ง ๖ ด้วยประการฉะนี้.
แม้สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด ก็คงเป็นสหายกัน ไม่ทำลายมิตรธรรม ดำรงอยู่
ตลอดอายุแล้ว ต่างไปตามยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย มิใช่ในบัดนี้เท่านั้น ที่อุบาสกนี้อาศัยภรรยามีความสุข แม้ในกาลก่อน
ก็มีความสุขเพราะอาศัยภรรยาแล้วเหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงประชุมชาดกว่า
พ่อเหยี่ยวแม่เหยี่ยวในครั้งนั้น ได้มาเป็นคู่สามีภรรยา ลูกเต่าได้มาเป็น
ราहुล พ่อเต่าได้มาเป็นมหาโมคคัลลานะ นกออกได้มาเป็นสารีบุตร
ส่วนราชสีห์คือเราตถาคตแล.

จบอรรถกถาหาอุกกุสชาดก

๔. อุททาลกชาดก

ว่าด้วยจรณธรรม

[๑๕๐๓] ชฎิลเหล่าใดครองหนังเสือพร้อมทั้งเล็บ
พินเขลอะ รูปร่างเลอะเทอะ ร่ายมนต์อยู่ ชฎิลเหล่านั้น
เป็นผู้รู้การประพฤติตบะ และการสาธยายมนต์นี้ ใน
ความเพียรที่มนุษย์จะพึงทำกัน จะพ้นจากอบายได้ละ
หรือ.

[๑๕๐๔] ข้าแต่พระราชา ถ้าบุคคลเป็นพหูสูต
ไม่ประพฤติธรรม ก็จะไม่พึงกระทำกรรมอันลามก
ทั้งหลายได้ แม้จะมีเวทตั้งพันอาศัยแต่ความเป็นพหูสูต
ยังไม่บรรลujurณธรรม จะพ้นจากทุกข์ไปไม่ได้เลย.

[๑๕๐๕] แม้บุคคลผู้มีเวทตั้งพัน อาศัยแต่ความ
เป็นพหูสูตนั้น ยังไม่บรรลujurณธรรมแล้ว จะพ้นจาก
ทุกข์ไปไม่ได้ อาตมภาพย่อมสำคัญว่าเวททั้งหลายก็
ย่อมไม่มีผล จรณธรรมอันมีความสำรวมเท่านั้นเป็น
ความจริง.

[๑๕๑๐] เวททั้งหลายจะไม่มีผลก็หาไม่ได้ จรณ-
ธรรมอันมีความสำรวมนั้นแลเป็นความจริง แต่บุคคล
เรียนเวททั้งหลายแล้ว ย่อมได้รับเกียรติคุณ ท่านผู้
ฝึกฝนตนด้วยจรณธรรมแล้วย่อมบรรลุดังสันติ.

[๑๕๑๑] บุตรที่เกิดแต่มารดาบิดาและเผ่าพันธุ์ใด
อันบุตรจะต้องเลี้ยงดูอุปการะเป็นคน ๆ นั้นแหละ
มีชื่อว่าอุททาลก เป็นเชื้อสายของวงศ์ตระกูลโสติดิยะ
แห่งท่านผู้เจริญ.

[๑๕๑๒] ดูก่อนท่านผู้เจริญ บุคคลเป็นพราหมณ์
ได้อย่างไร เป็นพราหมณ์เต็มที่ได้อย่างไร ความดื่
บรอบจะมีได้อย่างไร ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม บัณฑิตเรียกว่า
กระไร.

[๑๕๑๓] บุคคลเป็นพราหมณ์ ต้องบูชาไฟเป็น
นิตย์ ต้องรดน้ำ เมื่อบูชายังต้องยกเสาเจีวิด ผู้กระทำ
อย่างนี้จึงเป็นพราหมณ์ผู้เกษม ด้วยเหตุนี้ ชน
ทั้งหลายจึงได้พากันสรรเสริญว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม.

[๑๕๑๔] ความหมดจด ย่อมไม่มีด้วยการรดน้ำ
อนึ่ง พราหมณ์จะเป็นพราหมณ์เต็มที่ได้ด้วยการรดน้ำก็
หาไม่ จันติและโสรัจจะย่อมมีไม่ได้ ทั้งผู้นั้นจะเป็น
ผู้ดื่บรอบก็หาไม่ได้.

[๑๕๑๕] ดูก่อนท่านผู้เจริญ บุคคลเป็นพราหมณ์
ได้อย่างไร และเป็นพราหมณ์เต็มที่ได้อย่างไร ความ
ดื่บรอบจะมีได้อย่างไร ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม บัณฑิต
เรียกว่ากระไร.

[๑๕๑๖] บุคคลผู้ไม่มีไรณา ไม่มีพวกพ้อง ไม่
ถือว่าเป็นของเรา ไม่มี ความหวัง ไม่มีบาปคือความ
โลภ สิ้นความละโมภในภพแล้ว ผู้กระทำอย่างนี้

ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ผู้เกษม เพราะเหตุนั้น ชนทั้งหลาย
จึงได้พากันสรรเสริญว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม.

[๑๕๑๗] กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คน
จันทาล คนเทหยากเยื่อทั้งปวง เป็นผู้สงบเสงี่ยม
ฝึกฝนตนแล้ว ย่อมดื่บรอบได้ทั้งหมด เมื่อคนทุก ๆ
คนเป็นผู้เย็นแล้ว ยังมีคนดีคนเลวอีกหรือไม่.

[๑๕๑๘] กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คน
จันทาล คนเทหยากเยื่อทั้งปวง เป็นผู้สงบเสงี่ยม
ฝึกฝนตนแล้ว ย่อมดื่บรอบได้ทั้งหมด เมื่อคนทุก ๆ
คนเป็นผู้เย็นแล้ว ย่อมไม่มีคนดีคนเลวเลย.

[๑๕๑๙] กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คน
จันทาล คนเทหยากเยื่อทั้งปวง เป็นผู้สงบเสงี่ยม
ฝึกฝนตนแล้ว ย่อมดื่บรอบได้ทั้งหมด เมื่อคนทุก ๆ
คนเป็นผู้เย็นแล้ว ย่อมไม่มีคนดีคนเลวเลย เมื่อเป็น
อย่างนี้ ท่านชื่อว่าทำลายความเป็นเชื้อสายแห่ง
ตระกูลโสตถิยะ จะประพฤติเพศพราหมณ์ที่เขา
สรรเสริญกันอยู่ทำไม.

[๑๕๒๐] วิมานที่เขาคลุมด้วยผ้ามีสีต่าง ๆ กัน
เงาแห่งผ้าเหล่านั้นย่อมเป็นสีเดียวกันหมด สีที่ย้อมนั้น
ย่อมไม่เกิดเป็นสี จันใด ในมนุษย์ทั้งหลายก็ฉันนั้น
เมื่อใด มาณพบริสุทธิ เมื่อนั้น มาณพเหล่านั้นเป็นผู้มี
วัตรดีเพราะรู้ทั่วถึงธรรม ย่อมละชาติของตนได้.

จบอุททาลกชาดกที่ ๔

อรรถกถาอุททลชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระมหาวิหารเชตวัน ทรง
พระปรารภภิกษุผู้หลอกลวงรูปหนึ่ง ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า **ขราชีนา
ชฎิลา ปงกทนต์ตา** ดังนี้.

เรื่องย่อมีว่า ภิกษุนั้น แมื่บวชในพระศาสนาอันมีธรรมเป็นเครื่อง
นำออกจากทุกข์ได้แล้ว ก็ยังชอบประพฤดิเรื่องหลอกลวง ๓ สถาน เพื่อต้อง
การปัจจัยทั้งสี่. ครั้งนั้นพวกภิกษุเมื่อจะประกาศโทษของเธอ ตั้งเรื่องสนทนา
กันในธรรมสภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุที่ชื่อโน้นบวชในพระศาสนา อัน
ประกอบด้วยธรรม เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์เห็นปานนี้แล้ว ยังจะอาศัยการ
หลอกลวงเลี้ยงชีวิตอยู่เล่า. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย**
เมื่อที่พวกเธอสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อพวกภิกษุกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว
ตรัสว่า **คูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น** แม้ในครั้งก่อนเธอก็
หลอกลวงเหมือนกัน ทรงนำอดีตนิทานมา ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ครั้ง**พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ** ณ **พระนคร
พาราณสี** พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปุโรหิต เป็นบัณฑิตเฉลียวฉลาด.
วันหนึ่งท่านไปเล่นอุทยาน เห็นหญิงแพศยารูปงามนางหนึ่ง ดิฉใจ สำเร็จการ
อยู่ร่วมกับนาง. นางอาศัยท่านมีครรภ์ ครั้นรู้ว่าตนมีครรภ์ ก็บอกท่านว่า
เจ้านาย ดิฉนตั้งครรภ์แล้วละ ในเวลาเด็กเกิด เมื่อดิฉนจะตั้งชื่อ จะขนานนาม
เขาว่าอย่างไรเจ้าคะ. ท่านคิดว่า เพราะเด็กเกิดในท้องวันฉทาสิไม่อาจขนาน
นามตามสกุลได้ แล้วกล่าววว่า **แม่นางเอ๋ย ดันไม้ที่ป้องกันลมได้ฉันนี้ชื่อว่า**
ตันคุณ เพราะเราได้เด็กที่นี้ เธอควรตั้งชื่อเขาว่า **อุททลกะ (คุณ)** เกิด แล้ว

ได้ให้แหวนสวมนิ้วชี้ไปสั่งว่า ถ้าเป็นธิดา เธอพึงเลี้ยงดูเด็กนั้นด้วยแหวนนี้ ถ้าเป็นบุตรละก็พึงส่งตัวเขาผู้เติบโตแล้วแก่ฉัน ต่อมานางคลอดบุตรชาย ได้ขนานนามว่า อุททาลกะ. เขาเติบโตแล้ว ถามมารดาว่า แม่จำใครเป็นพ่อของฉัน. นางตอบว่า ปุโรหิต พ่อ. เขากล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นฉันต้องเรียนพระเวท แล้วรับแหวนและคำค้ำนับอาจารย์จากมือมารดา เดินทางไปตักศิลาเรียนศิลปะในสำนักอาจารย์ที่ศิปาโมกข์อยู่ เห็นคณะดาบสคณะหนึ่ง คิดว่าในสำนักของพวกนี้ คงมีศิลปะอันประเสริฐ เราจักเรียนศิลปะนั้นเพราะความโลภในศิลปะจึงบวช พ่อทำวัตรปฏิบัติแก่ดาบสเหล่านั้นแล้วก็ถามว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ทั้งหลาย โปรดให้ข้าพเจ้าศึกษาในศิลปะที่ท่านรู้เถิด. ดาบสเหล่านั้นก็ให้เขาศึกษาตามทำนองที่ตนรู้ บรรดาดาบสทั้ง ๕๐๐ ไม่ได้มีเลยแม้แต่รูปเดียวที่ฉลาดยิ่งกว่าเขา. เขาคนเดียวเป็นยอดของดาบสเหล่านั้นทางปัญญา. ครั้งนั้นพวกดาบสเหล่านั้นจึงประชุมกันยกตำแหน่งอาจารย์ให้แก่เขา ครั้นแล้วเขากล่าวแก่ดาบสเหล่านั้นว่า ผู้นิรทุกข์ พวกคุณพากันบริโภคเผือกมันและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่กันคนป่า เหตุไรจึงไม่พากันไปสู่ถิ่นแดนมนุษย์เล่า. พวกดาบสตอบว่า ผู้นิรทุกข์ ธรรมดาพวกมนุษย์ให้ทานมาก ๆ แล้ว ก็ขอให้ทำอนุโมทนา ขอให้กล่าวธรรมกถา พากันถามปัญหา พวกเราไม่ไปในถิ่นมนุษย์นั้นเพราะเกรงภัยนั้น. เขากล่าวว่า แม้ถึงว่าจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ การพูดให้จับใจละก็เป็นภาระของฉัน พวกท่านอย่ากลัวเลย จึงท่องเที่ยวไปกับพวกดาบสนั้น ลุถึงพระนครพาราณสีโดยลำดับ พักอยู่ในพระราชอุทยาน พอรุ่งขึ้นก็เที่ยวภิกษาไปตามประตูบ้าน กับดาบสทั้งปวง. พวกมนุษย์พากันให้มหาทาน รุ่งขึ้นพวกดาบสก็พากันเข้าสู่พระนคร. พวกมนุษย์ได้พากันให้มหาทาน อุททาลกดาบสกระทำอนุโมทนา กล่าวมงคลวิชันาปัญหา. พวกมนุษย์พากันล้อมใส่ได้ให้ปัจฉิมมากมาย. ชาวเมือง

ท้าวหน้าพากันกราบทูลแต่พระราชว่า ดาบสผู้ทรงธรรมเป็นบัณฑิต เป็น
คณะศาสดามาถึงแล้ว. พระราชาตรัสถามว่า อยู่ที่ไหน ทรงสดับว่า ในอุทยาน
ก็ตรัสว่า ดีละ วันนี้เรจักไปพบดาบสเหล่านั้น. ยังมีบุรุษผู้หนึ่งได้ไปบอกแก่
อุททาลกะว่า ข้าว่าพระราชจักเสด็จมาเยี่ยมพระคุณเจ้าทั้งหลาย. เขาเรียก
คณะญาติบอกว่า ผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ข้าว่าพระราชจักเสด็จมา ธรรมดาท่าน
ผู้เป็นใหญ่ ทำให้พอใจได้เสียวันหนึ่งแล้ว ก็พอใจไปตลอดชีพ. พวกดาบส
พากันถามว่า ท่านอาจารย์ครับ ก็พวกผมต้องทำอะไรกันเล่า. เขากล่าวอย่าง
นี้ว่า ในพวกท่านบางพวกจงประพฤติกุศลวิบัติ (ข้อปฏิบัติอย่างค้ำคา) บาง
พวกจงตั้งหน้าตั้งกระโหย่ง บางพวกจงพากันนอนบนหนาม บางพวกจง
ผิงไฟ ๕ กอง บางพวกจงพากันแช่น้ำ บางพวกจงพากันสังวรยามนตในที่
นั้น ๆ พวกดาบสกระทำตามนั้น. ฝ่ายตนเองชวนดาบสที่ฉลาด ๆ มีวาตะ
คมคาย ๘ หรือ ๑๐ รูปไว้ วางคัมภีร์ที่สวยามไว้บนกาะเขี้ยวที่ชวนดู แวดล้อม
ด้วยอันเตวสิก นั่งเหนืออาสนะที่จัดไว้เป็นอันดี. ขณะนั้นพระราชตรัสชวน
ปุโรหิตเสด็จไปพระอุทยานกับบริวารขบวนใหญ่ ทอดพระเนตรเห็นดาบส
เหล่านั้นพากันประพฤติดะผิด ๆ กันอยู่ ทรงเลื่อมใสว่า ท่านพวกนี้พ้นแล้ว
จากภัย ในอบาย เสด็จถึงสำนักอุททาลกดาบส ทรงพระปฏิสันถารประทับนั่ง
ณ ส่วนข้างหนึ่ง มีพระมนัสยินดี เมื่อตรัสสนทนากับท่านปุโรหิต ตรัสคาถา
แรกว่า

**ชฎิลเหล่าใดครองหนังสือพร้อมเล็บ ฟันเขลอะ
รูปร่างเลอะเทอะ ร่ายมนต์อยู่ ชฎิลเหล่านั้นเป็นผู้รู้การ
ประพฤติดะและการสาธยายมนต์นี้ ในความเพียรที่
มนุษย์จะพึงทำกัน จะพ้นจากอบายได้ละหรือ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขราชิโน** ความว่า ประกอบด้วยหนังเสื่อ
พร้อมด้วยเล็บ. บทว่า **ปงฺกทฺหุตา** ความว่า มีฟันอันมลทินจับแล้ว เพราะ
ไม่เคี้ยวไม้สีฟัน. บทว่า **ทุมฺมกฺขรูปา** ความว่า นัยน์ตาไม่หยอดตา ร่างกาย
มิได้ประดับ มีผ้าพาดสกปรก. บทว่า **มานุสเก จ โยเค** ความว่า พวก
มนุษย์ควรกระทำความเพียร. บทว่า **อิทํ วิทฺ** ความว่า รู้อยู่ซึ่งการประพฤติ
ตบะ และการทอมนต์นี้. บทว่า **อปายา** ความว่า พระราชาตรัสถามว่า
อาจารย์พ้นจากอบาย ๔ เหล่านี้ ได้อย่างไรหรือ ?

ท่านปุโรหิต ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว ดำริว่า พระราชาพระองค์นี้
ทรงเลื่อมใสในฐานะอันไม่ควร เราจะนิ่งเสียไม่ได้ละ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

ข้าแต่พระราชา ถ้าบุคคลเป็นพหูสูต แต่ไม่

ประพฤติธรรม ก็จะมีกรรมอันลามกทั้งหลาย

ได้ แม้จะมีเวทตั้งพัน อาศัยแต่ความเป็นพหูสูต ยัง

ไม่บรรลุจรณธรรม จะพ้นจากทุกข์ไปไม่ได้เลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พหูสูโต** ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า
ถ้าบุคคลทะนงตนว่าเราเป็นพหูสูตดังนี้ แม้จะมีเวทเชี่ยวชาญ ไม่ประพฤติ
กุศลธรรมทั้ง ๑๐ ประการ ก็พึงกระทำบาปด้วยทวารทั้งสามได้เหมือนกัน
เวททั้งสามยกเสียเถิด ต่อให้มีเวทตั้ง ๑,๐๐๐ มิได้บรรลุจรณธรรม คือสมาบัติ
๘ แล้ว จะอาศัยความเป็นพหูสูตนั้น พ้นจากอบายทุกข์ไปไม่ได้เลย.

อุททาลกะ ได้ฟังคำของท่านดังนั้นแล้ว คิดว่า พระราชาทรงเลื่อมใส
คณะฤาษีตามพระอริยาศัยแล้ว แต่พราหมณ์ผู้นี้มาขว้างโคที่กำลังเที่ยวไป ทิ้ง
หยากเขี่ยลงในภักที่เขาคิดไว้แล้วเสียได้ เราต้องพุดกับเขา เมื่อจะพุด จึง
กล่าวคาถาที่ ๓ ว่า

บุคคลผู้มีเวทตั้งพัน อาศัยแต่ความเป็นพหูสูต
นั้น ยังไม่บรรลुจรณธรรมแล้ว จะพ้นจากทุกข์ไปไม่
ได้ อาตมภาพย่อมสำคัญว่าเวททั้งหลายก็ย่อมไม่มีผล
จรณธรรมอันมีความสำรวมเท่านั้นเป็นความจริง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อผลา ความว่า ในวาทะของท่าน เวท
ทั้งหลายและศีลปะที่เหลือ ย่อมถึงความไม่มีผล เพราะฉะนั้น จะเรียนเวท
และศีลปะเหล่านั้นไปทำไม จรณะกับการสำรวมศีลเท่านั้น จึงสำเร็จเป็นสัจจะ
อันหนึ่ง.

ลำดับนั้น ปุโรหิตกล่าวคาถาว่า
เวททั้งหลายจะไม่มีผลก็หาไม่ได้ จรณธรรมอันมี
ความสำรวมนั้นนั่นแลเป็นความจริง แต่บุคคลเรียน
เวททั้งหลายแล้ว ย่อมได้รับเกียรติคุณ ท่านผู้ฝึกฝน
ตนด้วยจรณธรรมแล้ว ย่อมบรรลุสันติ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาหเว ความว่า เราไม่ได้กล่าวว่า
เวททั้งหลายไม่มีผล ก็แต่ว่า จรณธรรมพร้อมกันกับการสำรวม เป็นความ
จริงที่เดียว ก็เป็นสภาวะอันสูงสุด เพราะเหตุนี้แล จึงสามารถพ้น
จากทุกข์ได้. บทว่า สนุติ ปาปุณนติ ความว่า เมื่อบุคคลฝึกตนด้วย
จรณธรรมกล่าวคือสมาบัติ ย่อมถึงพระนิพพาน อันกระทำความสงบแห่ง
หทัย.

อุททาลกะ ได้ฟังดังนั้นแล้วคิดว่า เราไม่อาจโต้กับปุโรหิตนี้ ด้วย
อำนาจเป็นฝ่ายแย้งได้ ธรรมดาบุคคลที่จะไม่ทำความไยดีในคำที่ถูกกล่าวไม่
มีเลย เราต้องบอกความเป็นลูกแก่เขา จึงกล่าวคาถาที่ ๕ ว่า

บุตรที่เกิดแต่มารดาบิดาและเผ่าพันธุ์ใด อันบุตร
จะต้องเลี้ยงดู อาตมภาพเป็นคน ๆ นั้นแหละ มีชื่อว่า
อุททาลกะ เป็นเชื้อสายของวงศ์ตระกูลโสติดิยะแห่ง
ท่านผู้เจริญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภจจา ความว่า บิดามารดาและพวกพ้อง
ที่เหลือ เป็นผู้ได้นามว่า เป็นผู้อันบุตรต้องเลี้ยงดู อาตมภาพก็เป็นบุตร
ผู้นั้นแหละ ที่จริงคนนั้นแหละยอมเกิดเพื่อตนได้ แม้อาตมภาพก็เกิดแล้วที่
โคนไม้ไคณ เพราะท่าน ท่านกล่าวตั้งชื่อไว้แล้วทีเดียว อาตมภาพชื่ออุททาลกะ
นะท่านผู้เจริญ.

เมื่อท่านปุโรหิตถามว่า แนหรือคุณชื่ออุททาลกะ ท่านตอบว่า แนซิ
ถามต่อไปว่า ข้าพเจ้าให้เครื่องหมายไว้แก่มารดาของท่าน เครื่องหมายนั้น
ไปไหนเล่า ตอบว่า นี่พราหมณ์ พลังวางแหวนลงในมือของท่าน. พราหมณ์
จำแหวนได้แต่ยังกล่าวว่า คุณเป็นพราหมณ์ตามโอกาสที่เลือกเรียน แต่จะรู้
พราหมณธรรมละหรือ เมื่อจะถามพราหมณธรรม จึงกล่าวคาถาที่ ๖ ว่า

ดูก่อนท่านผู้เจริญ บุคคลเป็นพราหมณ์ได้

อย่างไร เป็นพราหมณ์เต็มที่ได้อย่างไร ความดีรอบ
จะมีได้อย่างไร เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม บัณฑิตเรียกว่า
กระไร.

อุททาลกะเมื่อบอกแก่ท่านจึงกล่าวคาถาที่ ๗ ว่า

บุคคลเป็นพราหมณ์ ต้องบูชาไฟเป็นนิตย์ ต้อง
รดน้ำ เมื่อบูชาญัตถ์ต้องยกเสาเจวีศ ผู้กระทำอย่างนี้จึง
เป็นพราหมณ์ ผู้เกษมด้วยเหตุนี้ ชนทั้งหลายจึงพา
กันสรรเสริญว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิริ กตฺวา อकुคิมาทาย ความว่า บุคคลผู้เป็นพราหมณ์ต้องก่อไฟบาราโไฟมิให้ขาดระยะ. บทว่า อาโปสฺสยัญญํ อสฺสเสติ ยุปิ ความว่า เมื่อกระทำการรดน้ำ เมื่อจะบูชาสัมมาปาสาณญํ ก็ดี วาจาเปยัชญํก็ดี นิรัคคยัชญํก็ดี ต้องให้ยกเงืดอกทองขึ้นทำ อย่างนี้จึงจะเป็นพราหมณ์ผู้ถึงความเกษม. บทว่า เขมิ ได้แก่ ถึงความเกษม. บทว่า อมาปยีสฺส ความว่า ก็ด้วยเหตุนี้แหละ คนทั้งหลาย ย่อมพากันเรียกว่า ผู้ดำรงอยู่ในธรรม.

ปุโรหิตได้ฟังดังนั้นแล้ว เมื่อติเตียนพราหมณ์ตามที่เขากล่าวจึงกล่าวคาถาที่ ๘ ว่า

ความหมจดจ ย่อมไม่มีด้วยการรดน้ำ อนึ่ง
พราหมณ์จะเป็นพราหมณ์เต็มที ด้วยการรดน้ำก็หาไม่
ขันติและโสรจจะย่อมมีไม่ได้ ทั้งผู้นั้นจะเป็นผู้ดับรอบ
ก็หาไม่ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เสจเนน ความว่า ปุโรหิตแสดงพราหมณธรรมทั้งหลายที่เขากล่าวข้อเดียวคือ ด้วยการรดน้ำ ห้ามเสียทุกข้อไป ข้อนี้มีอธิบายว่า อันความหมจดจมีไม่ได้เลย ด้วยการบาราโไฟ ด้วยการรดน้ำ หรือด้วยฆ่าสัตว์บูชาญํ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นจะเป็นพราหมณ์ผู้บริบูรณ์สิ้นเชิงก็มิได้ ความอดทนคือความอดกลั้นจะมีไม่ได้ ความสงบเสงี่ยมคือศีล จะมีไม่ได้และจะเชื่อว่าเป็นผู้ดับโดยรอบเพราะความดับเสียด้านซึ่งกิเลส ก็ไม่ได้

ลำดับนั้น อุททาลกะ เมื่อจะถามว่า ถ้าไม่เป็นพราหมณ์ด้วยอย่างนี้ ละก็จะเป็นได้อย่างไรกัน จึงกล่าวคาถาที่ ๙ ว่า

ดูก่อนท่านผู้เจริญ บุคคลเป็นพราหมณ์ได้

อย่างไร และเป็นพราหมณ์เต็มที่ได้อย่างไร ความดี
รอบจะมีได้อย่างไร ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม บัณฑิตเรียกว่า
อะไร.

ฝ่ายปุโรหิต เมื่อจะกล่าวแก่เขาก็กล่าวคาถาต่อไปว่า

บุคคลผู้ไม่มีไรณา ไม่มีพวกพ้อง ไม่ถือว่าเป็น
ของเรา ไม่มีความหวัง ไม่มีบาปคือความโลภ ลীন
ความโลภในภพแล้ว ผู้กระทำอย่างนี้ ชื่อว่าเป็น
พราหมณ์ผู้เกษม เพราะเหตุนั้น ชนทั้งหลายจึงได้
พากันสรรเสริญว่าผู้ตั้งอยู่ในธรรม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อกุเขตตพณฺฐ ได้แก่ ผู้ไม่มีไรณา
ไม่มีพวกพ้อง. อธิบายว่า ท่านผู้เว้นแล้วจากครอบครองไรณา บ้านตำบล
ชื่อว่า ผู้ไม่มีไรณา เว้นขาดแล้วจากการปกครองพวกพ้องทางญาติ พวกพ้อง
ทางมิตร พวกพ้องทางสหาย และพวกพ้องทางศิลปะชื่อว่าผู้ไม่มีพวกพ้อง
ผู้เว้นแล้วจากการถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจค้นหาและทักขิในสัตว์และสังขาร
ทั้งหลาย ชื่อว่าผู้ไม่มีถือของเรา ผู้เว้นแล้วจากความหวังในลาภ ในทรัพย์
ในบุตรและในชีวิต ชื่อว่าผู้หมดความหวัง เว้นแล้วจากความโลภอันเป็นบาป
ได้แก่ความโลภ ในฐานะอันไม่สม่าเสมอ ชื่อว่าผู้หมดบาปคือความโลภ ลীন
ความยินดีในภพแล้ว ชื่อว่าผู้สิ้นความโลภในภพแล้ว.

ลำดับนั้น อุททาลกะกล่าวคาถาว่า

กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล
คนเทหยากเยื่อทั้งปวง เป็นผู้สงบเสงี่ยม ฝึกฝนตนแล้ว
ย่อมดีรอบได้ทั้งหมด เมื่อคนทุก ๆ คนเป็นผู้เย็นแล้ว
ยังจะมีคนดีคนเลวอีกหรือไม่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตุถิ เสยฺโยว ปาปิโย** ความว่า
อุททาลกะถามว่า กษัตริย์เป็นต้นเหล่านี้ ทุกคนย่อมมีคุณสมบัติคือความเป็น
ผู้เข้มแข็งได้ทั้งนั้น ก็เมื่อเป็นอย่างนี้กันแล้ว ความต่ำความสูงอย่างนี้ว่า ผู้นี้
ดีกว่า ผู้นี้เลวกว่า มีหรือไม่มี.

ลำดับนั้น เพื่อจะชี้แจงว่า จำเดิมแต่บรรลुพระอรหัตไป ขึ้นชื่อว่า
ความต่ำความสูงย่อมไม่มีแก่เขา พราหมณ์กล่าวคาถาว่า

กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สูทร คนจัณฑาล

คนเทหยากเยื่อทั้งปวง เป็นผู้สงบเสงี่ยม ฝึกฝนตน
แล้วย่อมดัดรอบได้ทั้งหมด เมื่อคนทุก ๆ คนเป็นผู้เย็น
แล้ว ย่อมไม่มีคนดีคนเลวเลย.

ลำดับนั้น เมื่ออุททาลกะจะติเตียนท่านปุโรหิตนั้น จึงกล่าวสองคาถาว่า

กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สูทร คนจัณฑาล

คนเทหยากเยื่อทั้งปวง เป็นผู้สงบเสงี่ยม ฝึกฝนตนแล้ว
ย่อมดัดรอบได้ทั้งหมด เมื่อคนทุก ๆ คนเป็นผู้เย็นแล้ว
ย่อมไม่มีคนดีคนเลวเลย เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านชื่อว่า
ทำลายความเป็นเชื้อสายแห่งตระกูลโสตถิยะ จะ
ประพฤติเพศพราหมณ์ ที่เขาสรรเสริญกันอยู่ทำไม.

กาลนั้นมีอรรธาธิบายว่า แม้ในความพิเศษของผู้มีคุณเหล่านั้นไม่
มีเลยและย่อมเป็นวรรณะเดียวกันได้ละก็ เมื่อเป็นเช่นนั้นท่านก็กำลังทำลาย
ความเป็นผู้อุกโตสุชาติเสีย ชื่อว่ากำลังประพฤติทำลายความเป็นพราหมณ์ลง
เสมอกับจัณฑาล ทำลายความเป็นเชื้อสายแห่งสกุลโสตถิยะเสียสิ้น.

ครั้งนั้นท่านปุโรหิตจะเปรียบเทียบให้เขาเข้าใจ จึงกล่าวสองคาถาว่า

วิมานที่เขาคลุมด้วยผ้ามีสีต่างๆ กัน เจาแห่งผ้า
เหล่านั้นย่อมเป็นสีเดียวกันหมด สีที่ย้อมนั้น ย่อมไม่
เกิดเป็นสีจันใด ในมนุษย์ทั้งหลายก็ฉันนั้น เมื่อใด
มาณพบวิสุทธิ เมื่อนั้นมาณพเหล่านั้นเป็นผู้มีวิตรดี
เพราะรู้ทั่วถึงธรรม ย่อมละชาติของตนได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิมาน มีอรรถาธิบายว่า วิมานหมายถึง
เรือนหรือมณฑป. บทว่า ฉายา ความว่า ที่มุงด้วยผ้าย้อมสีต่างๆ กัน
แสงฉายของผ้าเหล่านั้นจะเหลื่อมกันไม่ได้ สีที่ย้อมต่าง ๆ กันนั้น ย่อมไม่เป็น
สีวิจิตรไป แสงฉายทั้งหมดย่อมเป็นสีเดียวกันทั้งนั้น. บทว่า เอวมว ความ
ว่า แม้ในหมู่มนุษย์ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน พวกพราหมณ์ไม่มีความรู้บาง
พวกร่วมกันบัญญัติวิณะ ๔ ไว้โดยหากการกระทำมิได้เลย เธออย่าถือว่าข้อนี้มี
อยู่เลย กาลใดท่านผู้บัณฑิตในโลกนี้ผูกมัดด้วยอริยมรรค กาลนั้นบุรุษบัณฑิต
มีวิตรดี คือ มีศีลเพราะทราบนิพพานธรรมตามที่ท่านเหล่านั้นบรรลุแล้ว
ท่านเหล่านั้นย่อมเปลื้องชาติของตนเสีย เพราะว่าตั้งแต่บรรลุพระนิพพานไป
จึงชื่อว่าชาติก็หาประโยชน์มิได้เลย.

อุททาลกะไม่สามารถ จะนำปัญหามาถามอีกได้ ถิ่นนั่งจ้านน. ที่นั่น
ท่านพราหมณ์จึงกราบทูลถึงเขาจะพระราชว่า ข้าแต่พระมหาราช พวกนี้ทั้งหมด
เป็นผู้หลอกลวง จักพากันทำลายชมพูทวีปทั้งสิ้นเสียด้วย ความหลอกลวง
เป็นแท้ พระองค์โปรดให้อุททาลกะสึกเสีย ตั้งให้เป็นปุโรหิต ที่เหลือเล่าก็
โปรดให้สึกเสีย พระราชทานโล่และอาวุธ โปรดให้เป็นเสวกเสียเถิด พระราชา
ตรัสว่า ดีละ ท่านอาจารย์ ได้ทรงกระทำอย่างนั้นแล้ว. อุททาลกะเป็นข้าเฝ้า
พระราชาก็ไปตามยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในครั้งก่อนเธอก็เคยหลอกลวงเหมือนกัน ทรงประชุมชาดกว่า อุททาละในครั้งนั้น ได้มาเป็นภิกษุผู้หลอกลวง พระราชาได้มาเป็นอาณนที ส่วนปุโรหิตได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาอุททาลกชาดก

๕. ภิสชาดก

ว่าด้วยการลงใจฤาษี

[๑๕๒๑] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงได้ม้า วัว เงิน ทอง และภรรยาที่น่าชอบใจ จงพร้อมพรังด้วยบุตรและภรรยามากมายเถิด.

[๑๕๒๒] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงได้ตัดทรงระเบียบ ดอกไม้ กล้วยไม้กระแจะจันทน์ แคว้นกาฬิงงเป็นผู้มากไปด้วยบุตร จงกระทำความเพ็งเล็งอย่างแรงกล้า ในกามทั้งหลายเถิด.

[๑๕๒๓] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงเป็นคฤหัสถ์มีรัชชาติ

มากมาย สมบูรณ์ด้วยเครื่องกสิกรรม มียศ จึงได้บุตร
ทั้งหลาย มั่งมีทรัพย์ ได้กามคุณทุกอย่าง จงอยู่
ครองเรือนอย่างไม่เห็นความเสื่อมเลย.

[๑๕๒๔] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้า
บัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงปราบดาภิเษกเป็น
กษัตริย์บรมราชาธิราช มีกำลัง มียศศักดิ์ จงครอบ-
ครองแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขตเถิด.

[๑๕๒๕] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้า
บัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงเป็นพราหมณ์มีวาระกอบ
ในทางทำนายนฤภัยยาม อย่ายุติคลายความยินดีใน
ตำแหน่ง ท่านผู้เป็นเจ้าแคว้นผู้มียศ จงบูชาผู้นั้น
ไว้เถิด.

[๑๕๒๖] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้า
บัวของท่านไป ขอชาวโลกทั้งมวลจงสำคัญผู้นั้นว่า
เป็นผู้เชี่ยวชาญเวทมนต์ทั้งปวง ผู้เรื่องตบะ ชาวชนบท
ทั้งหลายทราบดีแล้วจงบูชาผู้นั้นเถิด.

[๑๕๒๗] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้า
บัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงครอบครองบ้านส่วยอัน
พระราชทานประทานให้ เป็นบ้านที่มั่งคั่ง สมบูรณ์
ด้วยเหตุ ๔ ประการ คุณทำววาสะพระราชทานให้
อย่ายุติคลายความยินดีจนกระทั่งถึงความตายเถิด.

[๑๕๒๘] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้า
บัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงเป็นนายบ้าน บ้านทิ้ง
อยู่ด้วยการพื่อนรำจับร้องในท่ามกลางสหาย อย่าได้
รับความพินาศอย่างใดอย่างหนึ่งจากพระราชาเลย.

[๑๕๒๙] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ หลึงใดลักเอา
เหง้าบัวของท่านไป ขอให้พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็น
เอกราช ทรงปราบปรามศัตรูได้ทั่วพื้นปฐพี ทรง
สถาปนาให้หญิงนั้นเป็นยอดบุตรจำนวนพัน ขอหญิง
นั้นจงเป็นมเหสีผู้ประเสริฐกว่านางสนมทั้งหลายเถิด.

[๑๕๓๐] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ หลึงใดลักเอา
เหง้าบัวของท่านไป ขอให้หญิงนั้นจงเป็นทาสีไม่
สะดุ้งสะเทือนกินของดี ๆ ในท่ามกลางคนทั้งปวงที่มา
ประชุมกันอยู่ จงเที่ยวไอ้อวดลาภอยู่เถิด.

[๑๕๓๑] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้า
บัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงได้เป็นเจ้าของอาวาสในวัด
ใหญ่ ๆ จงเป็นผู้ประกอบนวักรรมในเมืองกัจจลละ
จงกระทำหน้าต่างตลอดวันเถิด.

[๑๕๓๒] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ช้างเชือกใดลัก
เอาเหง้าบัวของท่านไป ขอให้ช้างเชือกนั้นจงถูกล้าง
ด้วยบ่วงบาศตั้งร้อย จงถูกนำออกจากป่าอันน่ารื่นรมย์
มายังราชธานี จงถูกตีเมฆด้วยปฏักและสับด้วยขอ
เถิด.

[๑๕๓๓] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ลิงตัวใดสักเอา
เหง้าบัวของท่านไป ขอให้ลิงตัวนั้น มีพวงดอกไม้
สวมคอ ถูกเจาะหูด้วยดีบุก ถูกเขี่ยนด้วยไม้เรียว เมื่อ
ฝึกหัดให้เล่นงู เข้าไปใกล้ปากงู ถูกมัดตระเวนเที่ยว
ไปตามตรอกเถิด.

[๑๕๓๔] ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ใดแกล้งกล่าว
ถึงของที่ไม่หายว่าหายก็ดี หรือผู้ใดสงสัยคนใดคน
หนึ่งก็ดี ขอให้ผู้นั้นจงได้บริโศกคามทั้งหลาย จงเข้า
ถึงความตายอยู่ในท่ามกลางเรือนเถิด.

[๑๕๓๕] สัตว์ทั้งหลายในโลก ย่อมพากันเที่ยว
แสวงหากามใด เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก
น่าพอใจของสัตว์เป็นอันมากในชีวิโลกนี้ เพราะเหตุไร
ฤๅษีทั้งหลายจึงไม่สรรเสริญกามนั้นเลย.

[๑๕๓๖] ดูก่อนท่านผู้เป็นจอมภูต เพราะกาม
นั้นแล สัตว์ทั้งหลายจึงถูกประหาร ถูกจองจำ เพราะ
กามทั้งหลาย ทุกข์และภัยจึงเกิด เพราะกามทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายจึงประมาทลุ่มหลงกระทำกรรมอันเป็น
บาป สัตว์เหล่านั้นมีบาป จึงประสบบาปกรรม เมื่อ
ตายแล้วย่อมไปสู่นรก เพราะเห็นโทษในกามคุณดังนี้
ฤๅษีทั้งหลาย จึงไม่สรรเสริญกาม.

[๑๕๓๗] ข้าแต่ท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์
ข้าพเจ้าจะทดลองดูว่า ฤๅษีเหล่านี้ยังน้อมไปในกาม

หรือไม่ จึงถือเอาเหง้าบัวที่ฝังน้ำไปฝังไว้บนบก ฤๅษี
ทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธิ ไม่มีบาป นี้เหง้ามันของท่าน.

[๑๕๓๘] ดูก่อนท้าวสหัตถ์สนั่นเทวราช ฤๅษี
เหล่านั้นมิใช่รักเพื่อนของท่าน และมิใช่ผู้ที่ท่านจะพึง
ล้อเล่น มิใช่พวกพ้องและสหายของท่าน เพราะ
เหตุไร ท่านจึงมาดูหมิ่นล้อเล่นกับฤๅษีทั้งหลาย.

[๑๕๓๙] ข้าแต่ท่านผู้ประพาศพรหมจรรย์ ผู้มี
ปัญญากว้าง ท่านเป็นอาจารย์และเป็นบิดาของข้าพเจ้า
ขอเงาเท้าของท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้าผู้พลั้งพลาด
ขอได้โปรดอดโทษครั้งหนึ่งเถิด บัณฑิตทั้งหลายย่อม
ไม่มีความโกรธเป็นกำลัง.

[๑๕๔๐] การที่พวกเราได้เห็นท้าววาสวะผู้เป็น
จอมมฤต นับเป็นราตรีเอกของพวกเราเหล่าฤๅษีซึ่งอยู่
กันด้วยดี ท่านผู้เจริญ ทุกคนจงพากันดีใจเถิด เพราะ
ท่านพราหมณ์ได้เหง้าบัวคืนแล้ว.

[๑๕๔๑] เราตถาคต สารีบุตร โมคคัลลานะ
กัสสปะ อนุรุทะ ปุณณะและอานนท์ เป็น ๗ พี่น้อง
ในครั้งนั้น อุบลวรรณาเป็นน้องสาว ขุขชุตตราเป็น
ทาสี จิตตคฤหบดีเป็นทาส สาดาศีระเป็นเทวดา
पालิเลยยกะเป็นช่าง มธุระผู้ประเสริฐเป็นวานร
กาพูทายีเป็นท้าวสักกะ ท่านทั้งหลายจงทรงจำชาดก
ไว้ด้วยประการฉะนี้แล.

อรรถกถาถึงสกชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงพระ-
ปรารภภิกษุผู้กระสัน ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อสุถิ ก्व รชภู ชาตรูป
ดังนี้.

ก็เรื่องปัจจุบันจักแจ่มแจ้งในกุสราชชาดก แต่ว่าในกาลครั้งนั้น
พระศาสดาตรัสถามพระภิกษุนั้นว่า คุณก่อนภิกษุ ได้ยินว่า เธอเป็นผู้กระสัน
จริงหรือ ครั้นภิกษุนั้นรับว่า จริงพระเจ้าข้า ตรัสถามต่อไปว่า อาศัยอะไร
เมื่อทูลว่า กิเลสพระเจ้าข้า ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เธอบวชในศาสนาอันมีธรรม
เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้เห็นปานนี้ เหตุไฉนยังจะอาศัยกิเลสกระสันอยู่เล่า
บัณฑิตในครั้งก่อน เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติบวชในลัทธิเป็นพาหิยร ยัง
พากันปรารถนาถึงวัดอุทกาม และกิเลสถามกระทำได้เป็นคำสบถอยู่ได้เลย ทรง
นำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ในพระนคร
พาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ผู้มหาศาล มีสมบัติ
๘๐ โกฏิ. พวกญาติพากันขนานนามว่า มหากาญจนกุมาร. ครั้นเมื่อท่าน
เดินได้ ก็เกิดบุตรคนอื่นอีกคนหนึ่ง พวกญาติขนานนามว่า ออุปกาญจนกุมาร
โดยลำดับอย่างนี้ ได้มีบุตรถึง ๗ คน. แต่คนสุดท้ายต้องเป็นธิดาคนหนึ่ง พวก
ญาติขนานนามว่า กาญจนเทวี. มหากาญจนกุมารโตแล้วเรียนศิลปะทั้งปวง
มาจากเมืองตักกศิลา. ครั้งนั้นมารดาบิดาปรารถนาจะผูกพันท่านไว้ด้วยภรรยา
พูดกันว่า เราพึงสว่ขอทาริกาจากสกุลที่มีกำเนิดเสมอกับตนให้เจ้า เจ้าจงดำรง
ภรรยาเถิด. ท่านบอกว่า คุณพ่อคุณแม่ครับ ข้าพเจ้าไม่ต้องการครองเรือน

เลย เพราะภพทั้ง ๓ ปรากฏแก่ข้าพเจ้า ว่ามีภัยน่าสะพรึงกลัวเหมือนไฟติดอยู่
ทั่ว ๆ ไป เป็นเครื่องจองจำเหมือนเรือนจำ เป็นของพึงเกลียดชังอย่างยิ่ง
เหมือนกับแผ่นดิน อันเป็นที่เทโสโครก ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเมถุนกรรมแม้แต่
ความฝัน บุตรคนอื่น ๆ ของท่านมีอยู่ โปรดบอกให้เขาครองเรือนต่อไปเถิด
แม้จะถูกอ้อนวอนบ่อย ๆ แม้จะถูกท่านบิดามารดาส่งพวกสหายไปอ้อนวอนก็
คงไม่ปรารถนาเลย. ครั้งนั้นพวกสหายพากันถามท่านว่า เพื่อนเอ๋ยก็แก
ปรารถนาอะไรเล่าจึงไม่อยากจะบริโภคกามคุณเลย. ท่านบอกอริยาศัยในการ
ออกจากกามแก่พวกนั้น มารดาบิดาฟังเรื่องนั้นแล้วก็ขอร้องบุตรที่เหลือ. แม้
บุตรเหล่านั้นต่างก็ไม่ต้องการ. กาญจนเทวีก็ไม่ต้องการเหมือนกัน. อยู่มาไม่ช้า
มารดาบิดาก็พากันถึงแก่กรรม. มหากาญจนบัณฑิต ครั้นกระทำกิจที่ต้องทำให้
แก่มารดาบิดาแล้ว ก็ให้มหาทานแก่คนกำพร้าและคนขัดสนด้วยทรัพย์ ๘๐ โกฎิ
แล้วชวนน้องชาย ๖ คนและน้องสาว ทาสชายคนหนึ่ง ทาสหญิงคนหนึ่ง และ
สหายคนหนึ่ง ออกมหาภิเนษกรรมเข้าสู่ป่าหิมพานต์. ท่านเหล่านั้นอาศัยสระ
ปทุมในป่าหิมพานต์นั้นสร้างอาศรม ณ ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์แล้วพากันบวช
เลี้ยงชีพด้วยมูลผลาหารในป่า. ท่านเหล่านั้นไปป่าก็ไปร่วมกัน ผู้หนึ่งพบต้นไม้
หรือใบไม้ ณ ที่ใด ก็เรียกคนอื่น ๆ ไป ณ ที่นั้น ต่างพูดกันถึงเรื่องให้เห็น
ที่ได้ยินเป็นต้นไปพลาง เลือกเก็บผลไม้ใบไม้ไปพลาง เป็นเหมือนที่ทำงาน
ของชาวบ้าน. ดาบสมมหากาญจนผู้อาจารย์ ดำริว่า อันการเที่ยวแสวงหาผลาผล
ด้วยอำนาจความคะนองเช่นนี้ ดูไม่เหมาะแก่พวกเราผู้ทิ้งทรัพย์ ๘๐ โกฎิมาบวช
เสียเลย ตั้งแต่นี้ไปเราคนเดียวจักหาผลไม้มา. พอถึงอาศรมแล้วท่านก็เรียก
ดาบสเหล่านั้นทุกคนมาประชุมกันในเวลาเย็น แจงเรื่องนั้นให้ทราบแล้ว
กล่าวว่า พวกเราจงอยู่ทำสมณธรรมกันในที่นี้แหละ จันจักไปหาผลาผลมา.
ครั้งนั้นดาบสมิอุปกาญจนจะเป็นต้น พากันกล่าวว่า ท่านอาจารย์ขอรับ พวก

ข้าพเจ้าพากันอาศัยท่านบวชแล้ว ท่านจงกระทำสมณธรรม ณ ที่นี้แหละ น้องสาวของพวกเราก็ต้องอยู่ที่นี้เหมือนกัน ทาสีเล่าก็ต้องอยู่ในสำนักของน้องสาวนั้น พวกข้าพเจ้า ๘ คนจักผลัดกันไปนำผลาผลมา ท่านทั้งสามคนเป็นผู้ปันวาระ แล้วรับปฏิญญา. ตั้งแต่บัดนั้น คนทั้ง ๘ ก็ผลัดกันวาระละหนึ่งคน หาผลาผลมา. ที่เหลือคงอยู่ในศาลาของตนนั่นเอง ไม่จำเป็นก็ไม่ไ้ได้รวมกัน. ผู้ที่ถึงวาระหาผลาผลมาแล้ว ก็แบ่งเป็น ๑๑ ส่วน เหนือแผ่นหินซึ่งมีอยู่แผ่นหนึ่ง เสร็จแล้วตีระฆัง ถือเอาส่วนแบ่งของตนเข้าไปที่อยู่. คาบสที่เหลือพากันออกมาด้วยเสียงระฆังอันเป็นสัญญาณ ไม่กระทำเสียงอะอะ เดินไปด้วยท่าทางอันแสดงความเคารพ ถือเอาส่วนแบ่งที่จัดไว้เพื่อตน แล้วไปที่อยู่นั้นแล้วทำสมณธรรมต่อไป. กาลต่อมา คาบสทั้งหลายนำเหง้าบัวมาฉนั้น พากันมีตบะรุ่งเรือง มีตบะแก่กล้า ชำนาญอินทรีย์ได้อย่างยอดเยี่ยม ต่างกระทำกสิณกรรมอยู่.

ครั้งนั้น พิภพของท้าวสักกะหวั่นด้วยเดชแห่งศีลของคาบสเหล่านั้น. ท้าวสักกะเล่าก็ยังทรงระแวงอยู่นั่นเองว่า ฤาษีเหล่านี้ยังน้อมใจไปในกามอยู่หรือหามิได้หนอ. ท้าวเธอทรงดำริว่า เราจักคอยจับฤาษีเหล่านี้ แล้วสำแดงอานุภาพซ่อนส่วนแบ่งของพระมหาสัตว์เสียตลอด ๓ วัน. วันแรกพระมหาสัตว์ไม่เห็นส่วนแบ่งก็คิดว่า คงจักลืมส่วนแบ่งของเราเสียแล้ว ในวันที่สองคิดว่า เราคงมีโทษ ชะรอยจะไม่ตั้งส่วนแบ่งไว้เพื่อเราด้วยต้องการจะประณาม ในวันที่สามคิดว่า เหตุการณ์อะไรเล่าณะถึงไม่ตั้งส่วนแบ่งแก่เรา ถ้าโทษของเราจักมี เราต้องขอให้งดโทษ แล้วก็ตีระฆังเป็นสัญญาณในเวลาเย็น. คาบสทั้งหมดประชุมกัน พูดยกกันว่าใครตีระฆัง. ท่านตอบว่า ฉันเอง. พ่อคุณทั้งหลายพากันถามว่า เพราะเหตุไรเล่า ขอรับท่านอาจารย์. ตอบว่า พ่อคุณทั้งหลาย ในวันที่ ๓ ใครหาผลาผลมา. คาบสท่านหนึ่งลุกขึ้นยืนกราบเรียนว่า ข้าพเจ้า ขอรับท่านอาจารย์.

ถามว่า เมื่อเธอแบ่งส่วนที่เหลือ แบ่งส่วนเพื่อนั้นหรือไม่เล่า. ตอบว่า แบ่งครึ่งท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าแบ่งไว้เป็นส่วนที่เจริญชอบ. ถามว่า เมื่อวานเล่าเวรใครไปหามา. ท่านผู้อื่นลุกขึ้นยืนกราบเรียนว่า ข้าพเจ้าชอบ. ถามว่า เมื่อเธอแบ่งส่วนนี้ถึงฉันหรือไม่. ตอบว่า ข้าพเจ้าตั้งส่วนอันเจริญไว้เพื่อท่านครึ่ง. ถามว่า วันนี้เล่าใครหามา. อีกท่านหนึ่งลุกขึ้นยืนกราบเรียนว่า ข้าพเจ้า. ถามว่า เมื่อเธอแบ่งส่วนนี้ได้ถึงฉันหรือไม่. ตอบว่า ข้าพเจ้าตั้งส่วนที่เจริญไว้เพื่อท่านแล้วครึ่ง. ท่านกล่าวว่า พ่อคุณทั้งหลาย ฉันไม่ได้รับส่วนแบ่งสามวันทั้งวันนี้ ในวันแรกฉันไม่เห็นส่วนแบ่ง คิดว่า ผู้แบ่งส่วนคงจักลืมฉันเสีย ในวันที่สองคิดว่า ฉันคงมีโทษอะไร ๆ ส่วนวันนี้คิดว่า ถ้าโทษของฉันมี ฉันจักขอขมา จึงเรียกเธอทั้งหลายมาประชุมด้วย ตีระฆังเป็นสัญญาณ เธอทั้งหลายต่างบอกว่า พวกเราพากันแบ่งส่วนเหง้าบัวเหล่านี้ แล้วฉันไม่ได้ ควรจะรู้ตัวผู้ขโมยกินเหง้าบัวเหล่านั้น ขึ้นชื่อว่าการขโมยเพียงเหง้าบัวก็ไม่เหมาะแก่ผู้ที่ละกามแล้วบวช. ดาบสเหล่านั้นฟังคำของท่านแล้ว ต่างก็มีจิตเสียวสยงกันทั่วทีเดียวว่า โอ กรรมหนักจริง.

เทวดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้อันใหญ่ในป่า ณ อาศรมบทนั้น ลงมาจากคาคบนั่งอยู่ในสำนักของดาบสเหล่านั้นเหมือนกัน. ช้างเชือกหนึ่งถูกจำปลอก ไม่สามารถทนทุกข์ได้ ทำลายปลอกหนีเข้าป่าไป ได้เคยมาไหว้คณะฤาษีตามกาลสมควร. แม้ช้างนั้นก็มาขึ้น ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ยังมีลิงตัวหนึ่งเคยถูกให้เล่นกับบุตรอดมาได้จากมือหมองู เข้าป่าอาศัยอยู่ใกล้อาศรมนั่นเอง. วันนั้นลิงเมื่อนั้นก็นั่งไหว้คณะฤาษีอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ท้าวสักกะดำริว่า จักคอยจับคณะฤาษีก็ไม่ได้ สำแดงกายให้ปรากฏยืนอยู่ในสำนักของดาบสเหล่านั้น. ขณะนั้นอุปกาณฺฐก-ดาบสน้องชายของพระโพธิสัตว์ ลุกจากอาสนะไหว้พระโพธิสัตว์แล้ว แสดง

ความนอบน้อมแก่ดาบสที่เลื่อมใสถามว่า ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าไม่ได้ปรารถนา
สิ่งอื่นเลย จะได้เพื่อจะชำระตนเองหรือไม่. ท่านตอบว่า ได้จ๊ะ. อุปกาณฺจน-
ดาบสนั้น ยืนในท่ามกลางคณะฤาษี เมื่อจะกระทำสบถว่า ถ้าข้าพเจ้าฉันเหง้าบัว
ของท่านแล้ว ขอให้เป็นอย่างนี้เถิด จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ว่า

**ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของ
ท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงได้ ม้า วัว เงิน ทอง และ
ภรรยาที่น่าพอใจ จงพร้อมพร้อมด้วยบุตรและภรรยา
มากมายเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสุตฺถํ คมฺ นี้ ฟังทราบว่าเป็นเขาว่า เขากล่าว
ดีเตือนวัตถุทั้งหลายว่า ปิยวัตถุมีประมาณเท่าใด ความโศกและความทุกข์
มีประมาณเท่านี้ย่อมเกิดขึ้น เพราะความวิปโยคเหล่านั้น.

คณะฤาษีได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า ท่านผู้บริสุทธิ ท่านผู้บริสุทธิ
คำสบถของท่านหนักยิ่งปานไร พวกกันปิดหู. ส่วนพระโพธิสัตว์กล่าวว่า
พ่อคุณเอ๋ย คำสบถของเธอหนักยิ่งนัก เธอไม่ได้ฉัน จงนั่ง ณ อาสนะสำหรับ
เธอเถิด. เมื่ออุปกาณฺจนดาบสทำสบถนั่งลงแล้ว น้องคนที่ ๒ ลุกขึ้นไหว้พระ-
มหาสัตว์ เมื่อจะชำระตนด้วยคำสบถ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

**ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของท่าน
ไป ขอให้ผู้นั้นจงตัดทรงระเบียบ ดอกไม้ เครื่อง
อุปโภคและจันทน์ แคว้นกาสิ จงเป็นผู้มากไปด้วย
บุตร จงกระทำความเพ็งเล็งอย่างแรงกล้า ในกาม
ทั้งหลายเถิด.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ติพฺพ** ความว่า จงกระทำความเพ่งเล็งอย่างแรงกล้า ในวัดตุกามและกิเลสกาม. คำนี้ เขากล่าวด้วยอำนาจการปฏิเสธ ทุกซ์เท่านั้นว่า ผู้ใดมีความเพ่งเล็งอย่างแรงกล้าในวัดตุกามและกิเลสกามเหล่านั้น ผู้นั้นย่อมได้รับทุกข์อย่างมหันต์ เพราะความวิปโยคเหล่านั้น.

เมื่อน้องชายที่ ๒ นั้นแล้ว ดาบสที่เหลือต่างก็ได้กล่าวคาถาคนละคาถา ตามควรแก่อัธยาศัยของตนว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงเป็นคฤหัสถ์มีธัญชาติมากมาย สมบูรณ์ด้วยกสิกรรม มียศ จงได้บุตรทั้งหลาย จงมีทรัพย์ ได้กามคุณทุกอย่าง จงอยู่ครองเรือนอย่างไม่เห็นความเสื่อมเลย.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์บรมราชาธิราช มีกำลัง มียศศักดิ์ จงครอบครองแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขตเถิด.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเหง้าบัวของท่านไป ขอให้ผู้นั้นจงเป็นพราหมณ์ มัวประกอบในทางทำนายฤกษ์ยาม อย่าได้คลายความยินดีในตำแหน่ง ท่านผู้เป็นเจ้าแคว้น ผู้มียศ จงบูชาผู้นั้น เถิด.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของท่านไป ขอชาวโลกทั้งมวลจงสำคัญผู้นั้นว่า เป็นผู้เชี่ยวชาญเวทมนต์ทั้งปวงผู้เรืองตะบะ ชาวชนบททั้งหลาย ทราบดีแล้ว จงบูชาผู้นั้นเถิด.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของท่าน
ไป ขอให้ผู้นั้นจงครอบครองบ้านส่วยอันพระราช
ทรงพระราชทานให้ เป็นบ้านที่มั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วย
เหตุ ๔ ประการ ดูก้าววาสวะพระราชทานให้ อย่า
ได้คลายความยินดีจนกระทั่งถึงความตายเถิด.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของท่าน
ไป ขอให้ผู้นั้นจงเป็นนายบ้าน บันเทิงอยู่ด้วยความ
พื่อนรำขับร้องในท่ามกลางสหาย อย่าได้รับความ
พินาศอย่างใดอย่างหนึ่ง จากพระราชาเลย.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ หญิงใดลักเอาเหง้าบัวของ
ท่านไป ขอให้พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นเอกราช ทรง
ปราบปรามศัตรูได้ทั่วพื้นปฐพี ทรงสถาปนาให้หญิง
นั้นเป็นยอดสตรีจำนวนพัน ขอหญิงนั้นจงเป็นมเหสี
ผู้ประเสริฐกว่านางสนมทั้งหลายเถิด.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ หญิงใดลักเอาเหง้าบัวของ
ท่านไป ขอให้หญิงนั้นจงเป็นทาส ไม่สะดุ้งสะเทือน
กินของดี ๆ ในท่ามกลางคนทั้งปวงที่มาประชุมกันอยู่
จงเที่ยวโอดวอดลากอยู่เถิด.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ผู้ใดลักเอาเหง้าบัวของท่าน
ไป ขอให้ผู้นั้นเป็นเจ้าของอาวาสในวัดใหญ่ ๆ จงเป็นผู้
ประกอบนวักรรมในเมืองกชังคละ จงกระทำหน้าต่าง
ตลอดวันเถิด.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ช้างเชือกใดลักเอาเหง้าบัว
ของท่านไป ขอให้ช้างเชือกนั้นจงถูกล้างด้วยบัว
บาศตั้งร้อย จงถูกนำออกจากป่า อันน้ำรินรมย์มายัง
ราชธานี จงถูกตีแวงด้วยปฏักและสับด้วยขอเถิด.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ลิงตัวใดลักเอาเหง้าบัว
ของท่านไป ขอให้ลิงตัวนั้นมีดอกไม้สวมนอก ถูกเจาะหู
ด้วยคีมถูก ถูกเขียนด้วยไม้เรียว เมื่อฝึกหัดให้เล่น
เข้าไปใกล้ปากงู ถูกมัดตระเวนเที่ยวไปตามตรอกเถิด.

ในบรรดาคาถาเหล่านั้น พิงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ ที่น้องชาย
คนที่ ๓ ของพระโพธิสัตว์กล่าวเป็นคำสบถ. บทว่า กลสิมา ได้แก่ กสิกรรม
ที่สมบูรณ์. บทว่า ปุตุเต คิหิ ธินิมา สพุพกาเม ความว่า ให้ผู้นั้น
เป็นชวานามีกสิกรรมอันสมบูรณ์ จงได้บุตรมาก มีเหย้าเรือน มีทรัพย์ มีแก้ว
๗ ประการ ได้สิ่งที่น่าใคร่มีรูปเป็นต้นทุกประเภท. บทว่า วยั อปสุตฺ ความว่า
จงไม่เห็นความเสื่อมของตนแม้จะสมควรแก่บรรพชาในเวลาแก่ จงครองเรือน
อันเพียบพร้อมด้วยเบญจกามคุณเรื่อยไปดังนี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงว่าผู้ที่เพียบ
พร้อมด้วยเบญจกามคุณนั้น ย่อมถึงความพินาศอย่างใหญ่หลวง ด้วยความพลัด
พรากจากกามคุณ. ในคาถาที่น้องชายคนที่ ๔ กล่าว บทว่า ราชธาธา ได้แก่
เป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่ในระหว่างแห่งพระราชทั้งหลายนี้ท่านแสดงโทษในราชสมบัติ
ว่า ธรรมดาว่าท่านผู้ยิ่งใหญ่ เมื่อความยิ่งใหญ่พลัดพรากไป ย่อมเกิดทุกข์อย่าง
ใหญ่หลวง. ในคาถาที่น้องชายคนที่ ๕ กล่าว บทว่า อวิตราโธ ได้แก่ ผู้มีศรัทธา
ด้วยศรัทธาอันเป็นที่ตั้งของปุโรหิต ทั้งนี้ท่านกล่าวเพื่อแสดงว่า ความเป็นปุโรหิต
ของพราหมณ์ปุโรหิตถูกมฤตยูกลืนเสียเท่านั้น ความโทมัสใหญ่หลวงย่อมเกิดขึ้น.

ในคาถาที่น้องชายคนที่ ๖ กล่าว บทว่า **ตปสุสิน** ความว่า ชาวโลก
ทั้งปวงจึงสำคัญเขาว่า เป็นผู้มิตบะ สมบูรณ์ด้วยศีล ท่านกล่าวทั้งนี้ด้วยสามารถ
ติเตียนลาภสักการะว่า ความโทมนัสใหญ่หลวงย่อมเกิดเพราะลาภสักการะปราศ
ไปเสีย. ในคาถาที่ดาบสผู้เป็นสหายกล่าว บทว่า **จตุสสุท** ความว่า ผู้ใด
ลักเหง้าบัวของท่านไป ผู้นั้นจงครอบครองบ้านด้วยอุคมเหตุ ๔ สถาน คือ
ด้วยผู้คน เพราะเป็นผู้มีคนคับคั่ง ด้วยข้าวเปลือก เพราะข้าวเปลือกมากมาย
ด้วยพินหาได้ง่าย และด้วยน้ำ เพราะมีน้ำสมบูรณ์มั่งคั่ง อันพระราชาทรง
พระราชทาน. บทว่า **วาสเวน** ความว่า อันไม่หวั่นไหว คุณท้าวवासวะทรง
ประทาน คือ อันพระราชนั้นพระราชทานแล้ว เพราะให้พระราชาพระองค์
นั้นทรงโปรดปราน ด้วยอานุภาพแห่งพรที่ได้จากท้าวवासวะ. บทว่า **อวิตราโค**
ความว่า จงมีระคะไม่ไปปราศเลย คือยังจมอยู่ในปลักกาม เหมือนสุกรเป็นต้น
จมปลักจมอยู่จะนั้น ตกไปสู่ความตายเกิด. ดาบสผู้สหายนั้น เมื่อแถลงโทษ
ของกามทั้งหลาย จึงกล่าวอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

ในคาถาที่ทาสกล่าว บทว่า **คามณี** ความว่า เป็นผู้ใหญ่บ้าน
ทาสแม้นี้ก็ติเตียนกามทั้งหลายเหมือนกัน จึงกล่าวอย่างนี้. ในคาถาที่กาญจนเทวี
กล่าว บทว่า **ย** ได้แก่ หญิงใด. บทว่า **เอกราชา** คืออัครราชา. บทว่า
อิตุถิสหุสถาน ท่านกล่าวด้วยความสละสลวยแห่งคำอธิบายว่า ทรงตั้งไว้ใน
ตำแหน่งที่เลิศกว่าหญิง ๑๖,๐๐๐ นาง. บทว่า **สิมฺมุติสิน** ความว่า แห่งหญิง
ผู้ประเสริฐกว่านางสนมทั้งหลาย. กาญจนเทวีนั้น แม้ดำรงอยู่ในความเป็นหญิง
ก็ติเตียนกามทั้งหลาย คุณกองคุณที่มีกลิ่นเหม็นจะนั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้ด้วย
ประการฉะนี้. ในคาถาที่ทาสีกกล่าว บทว่า **สพฺพสมาคทาน** ความว่า
ให้ผู้นั้นเป็นทาสีนั่งไม่หวั่นไหวไม่สะดุ้งสะเทือน บริโภคของมีรสดี ในท่าม-

กลางคนทั้งปวงที่ประชุมกันได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่า การนั่งกินในสำนักของเจ้านายทั้งหลาย เป็นเรื่องอัปรีชของพวกทาสี เหตุนั้น นางทาสีนั่น จึงกล่าวอย่างนี้ เพราะเป็นเรื่องอัปรีชของตน. บทว่า **จราตุ** แปลว่า จงประพฤติ บทว่า **ปรลาเภ** **วิกตมามา** ความว่า กระทำกรรมแห่งผู้ล่อลวงเพราะเหตุแห่งลาภ ยังลาภสักการะให้เกิดขึ้นเถิด. นางแม่ดำรงอยู่ในความเป็นทาสี ก็ยังติเตียนวัตถุแห่งกิเลสเหมือนกันด้วยคดีนี้.

ในคาคาที่เทวดากล่าว บทว่า **อวาสิโก** ความว่า ผู้ปกครองอวาส. บทว่า **กขุคลาย** ความว่า ในนครมีชื่ออย่างนั้น ได้ยินว่า ในนครนั้นมีทัพสัมภาระหาได้ง่าย. บทว่า **อาโลกสนธิ** **ทิวสา** ความว่า จงกระทำบานหน้าต่างตลอดวันเถิด ได้ยินว่า เทวบุตรนั้น ในกาลแห่งพระพุทธรักษสพได้เป็นพระเถระในสงฆ์ ในมหาวิหารเก่า มีบริเวณ ๑ โยชน์ ติดกับเมืองกชังคะ เมื่อกระทำนวักรรมในวิหารเก่านั้นแล ต้องเสวยทุกข์อย่างใหญ่หลวง เหตุนั้นจึงปรารถถึงทุกข์นั้นแล จึงได้กล่าวอย่างนี้.

ในคาคาที่ช่างกล่าว บทว่า **ปาสเตหิ** ความว่า ด้วยบ่วงจำนวนมาก บทว่า **ฉพฺฐิ** ความว่า ในฐานะ ๖ คือ เท้า ๔ คอ ๑ ส่วนสะเอว ๑. บทว่า **คุดฺเดหิ** ความว่า ด้วยปลอกเหล็กยาว มีเงียงสองทาง. บทว่า **ปาจเนหิ** ได้แก่ ด้วยปฏักคือด้วยขอสับ ได้ยินว่า ช่างนั้นปรารถถึงทุกข์ที่ตนเข็ดหลาบมาแล้วนั่นเอง จึงกล่าวอย่างนี้. ในคาคาที่วานรกล่าว บทว่า **อลกฺกมาลี** ความว่า ประคบด้วยมาลาสวมคอที่หมองูใส่คอวางไว้ บทว่า **ติปฺกณฺณ-วิทฺโธ** ความว่า ถูกเจาะหูด้วยติบูก. บทว่า **ลฺภฺฐิหโต** ความว่า หมองูให้ศึกษากิพางู ถูกเขี่ยด้วยไม้เรียว. แม้วานรนั้นได้กล่าวอย่างนี้ หมายถึงทุกข์ที่ตนได้เสวยในเงื่อมมือของหมองู.

ก็เมื่อชนทั้ง ๑๓ สบถกันอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ดำริว่า บางทีพวกเหล่านี้พึงกินแห่งในเราว่า ผู้นี้กล่าวถึงสิ่งที่ไม่หายไปเลยว่าจะหายไป ดังนี้ เราต้องสบถบ้าง เมื่อทำสบถ จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ใดแลแก่ลี้กล่าวถึงของ
ที่ไม่หายไปหายก็ดี หรือผู้สงสัยคนใดคนหนึ่งก็ดี ขอ
ให้ผู้นั้นจงได้บริโศกคามทั้งหลาย จงเข้าถึงความตาย
อยู่ในท่ามกลางเรือน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โภญฺโตะ เป็นอาลปนะ ท่านอธิบายไว้ว่า
ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ใดแลแก่ลี้กล่าวถึงส่วนที่มีได้หายไปว่าหายไปหมดแล้ว หรือ
ผู้ใดสงสัยในพวกเธอคนใดคนหนึ่ง ให้ผู้นั้นจงได้และจงบริโศกเบญจกามคุณ
อย่าได้บรรพชาอันนำริ้นรมย์เลยเทียวนะ จงตายเสียในท่ามกลางเรือนนั้นเทียว.

ก็แลเมื่อฤๅษีทั้งหลายพากันสบถแล้ว ท้าวสักกะทรงกลัว คิดว่าเรา
หมายจะทดลองพวกนี้ดู จึงทำให้เหง้าบัวหายไป พวกเหล่านี้พากันดิเตียนกาม
ทั้งหลาย ประหนึ่งก้อนน้ำลายที่ถมทิ้ง ทำสบถกัน เราต้องถามพวกเหล่านั้น
ถึงเหตุที่ดิเตียนกามคุณดู แล้วทรงสำแดงกายให้ปรากฏ ทรงไหว้พระโพธิสัตว์
เมื่อตรัสถาม ตรัสคาถาสืบไปว่า

สัตว์ทั้งหลายในโลก ย่อมพากันเที่ยวแสวงหา
กามใด เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ
ของสัตว์เป็นอันมากในชีวิโลกนี้ เพราะเหตุใด ฤๅษี
ทั้งหลายจึงไม่สรรเสริญกามนั้นเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยเทศมานา มีอรรถาธิบายว่า ผู้งสัตว์
ต่างเสาะหาวัตถุกามและกิเลสกามอันใด ด้วยกรรมทั้งสมควรและไม่สมควร

มีกสิกรรมและโครัชกรรมเป็นต้น พวกกันท่องเที่ยวไปในโลก กามนั้นเป็นสิ่ง
น่าใคร่ น่าชอบใจ น่ารัก และน่าชื่นใจของสัตว์เป็นอันมาก คือของมวญ
เทพดาและมนุษย์ เหตุไรเล่า หมู่ฤาษีจึงมิได้สรรเสริญกามทั้งหลายเลย. ด้วย
บทว่ากามทั้งหลายนี้ ท้าวสักกะทรงแสดงวัตุนั้นโดยสรุป.

ครั้งนั้น เมื่อพระมหาสัตว์จะแก้ปัญหของท้าวเธอ ได้กล่าวคาถา ๒
คาถาว่า

ดูก่อนท่านผู้เป็นจอมภูต เพราะกามนั้นแล

สัตว์ทั้งหลายจึงถูกประหาร ถูกจองจำ เพราะกาม
ทั้งหลาย ทุกข์และภัยจึงเกิด เพราะกามทั้งหลาย สัตว์
ทั้งหลายจึงประมาทลุ่มหลง กระทำกรรมอันเป็นบาป
สัตว์เหล่านั้นมีบาป จึงประสบบาปกรรม เมื่อตายแล้ว
ย่อมไปสู่นรก เพราะเห็นโทษในกามคุณดังนี้ ฤาษี
ทั้งหลายจึงไม่สรรเสริญกาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กามเมสุ ความว่า คนทั้งหลายย่อมกระทำ
ทุจริตทั้งหลายมีกายทุจริตเป็นต้น เพราะเหตุแห่งกาม คือ เพราะอาศัยกาม
ทั้งหลาย. บทว่า หลยฺหเร ความว่า ย่อมเดือดร้อนเพราะอาชญาเป็นต้น.
บทว่า พชฺฌเร ความว่า ย่อมถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำคือเชือกเป็นต้น.
บทว่า ทุกฺขํ ได้แก่ ทุกข์มิใช่ความสำราญอันเป็นไปทางกายและเป็นไปทาง
จิต. บทว่า ภัย ได้แก่ ภัยทั้งปวง มีการติเตียนตนเป็นต้น. พระมหาสัตว์
เรียกท้าวสักกะว่า ภูตาศิบตี. บทว่า อาทินวฺ กามคุณฺเสสุ ทิสฺวา ความว่า
เพราะเห็นโทษเห็นปานนี้ ก็โทษนี้ฉันนี้ พึงแสดงด้วยสูตรทั้งหลาย มีทุกข์กษณ-
สูตรเป็นต้น.

ท้าวสักกะทรงสดับถ้อยคำของพระมหาสัตว์มีพระมนัสสลด ตรัสคาถา
ต่อไปว่า

ข้าแต่ท่านผู้ประพาศพรหมจรรย์ ข้าพเจ้าจะ
ทดลองดูว่าฤๅษีเหล่านี้ยังน้อมไปในกามหรือไม่ จึงถือ
เอาแหง้าบัวที่ฝั่งน้ำไปฝังไว้บนบก ฤๅษีทั้งหลายเป็นผู้
บริสุทธิ์ ไม่มีบาป นี้แหง้าบัวของท่าน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิมสมานो ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
กระผมทดลองว่า ฤๅษีเหล่านี้น้อมจิตไปในกามหรือไม่. บทว่า อิลิโน ความว่า
ถือเอาแหง้าบัวอันเป็นของท่านผู้แสวงหา. บทว่า ตีเร คเหตุวาน ความว่า
ถือเอาแหง้าบัวที่ท่านเก็บไว้ที่ฝั่งแม่น้ำแล้วฝังไว้ ณ ส่วนหนึ่งบนบก. บทว่า
สุทฺธธา ความว่า บัดนี้เรารู้ถึงการกระทำสวดของท่าน ฤๅษีเหล่านี้เป็นผู้บริสุทธิ์
ไม่มีบาปอยู่.

พระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้วกล่าวว่า

ดูก่อนท้าวสหัตสนัยน์เทวราช ฤๅษีเหล่านี้ มิใช่
นักพื่อนของท่านและมิใช่ผู้ที่ท่านจะพึงล้อเล่น มิใช่
พวกพ้องและสหายของท่าน เพราะเหตุไร ท่านจึงมา
ดูหมิ่นล้อเล่นกับฤๅษีทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น เต นฺฐา ความว่า ดูก่อนท้าวเทวราช
พวกกระผมมิใช่เป็นนักพื่อนของท่านและเป็นผู้ไม่สมควรที่ใคร ๆ จะพึงล้อเล่น
มิใช่ญาติ มิใช่สหายของท่าน เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะอะไร พระองค์จึงทำการ
ดูหมิ่น เพราะอาศัยอะไร พระองค์จึงล้อเล่นกับฤๅษีทั้งหลาย.

ครั้งนั้นท้าวสักกะ เมื่อจะขอขมาท่าน จึงกล่าวคาถาที่ ๒๐ ว่า

ข้าแต่ท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้มีปัญญาจูง

แผ่นดิน ท่านเป็นอาจารย์และเป็นบิดาของข้าพเจ้า
ขอเงาเท้าของท่าน จงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้าผู้พลั้ง-
พลาด ขอได้โปรดอดโทษสักครั้งหนึ่งเถิด บัณฑิต
ทั้งหลาย ย่อมไม่มีความโกรธเป็นกำลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอสา ปติฏฐา ความว่า เงาแห่งเท้า
ของท่านนี้ จงเป็นที่พึ่งแห่งความพลั้งพลาดของข้าพเจ้าในวันนี้. บทว่า โภป-
พลา ความว่า ขึ้นชื่อว่าบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมมีขันติเป็นกำลัง มิใช่เป็นผู้มี
ความโกรธเป็นกำลัง.

พระมหาสัตว์อดโทษแก่ท้าวสักกเทวราชแล้ว เมื่อจะให้คณะฤาษีอด
โทษด้วยตนเอง จึงกล่าวคาถาต่อไปนี้ว่า

การที่พวกเราได้เห็นท้าววาสวะผู้เป็นจอมภูต

นับเป็นราตรีเอกของพวกเราเหล่าฤาษีซึ่งอยู่กันด้วยดี

ท่านผู้เจริญทุกคนจงพากันดีใจเถิดเพราะท่านพราหมณ์

ได้แหง้าบัวคั้นแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุวาสิต์ อีสัน เอกรตฺตี มีอรรธา-
ธิบายว่า เป็นราตรีเอกที่มีอายุทั้งหลายพากันอยู่ในป่านี เป็นอันอยู่ดีกันทั้งนั้น
เพราะเหตุไร เหตุว่าพวกเราพากันเห็นท้าววาสวะผู้เป็นเจ้าแห่งภูต ถ้าพวกเรา
อยู่ในเมืองละก็งไม่ได้เห็น. บทว่า โภนุโต ความว่า พ่อมหาจำเริญเอ๋ย
ทุกคนจงดีใจเถิด จงปลื้มใจเถิด จงอดโทษแก่ท้าวสักกเทวราชเถิด เพราะเหตุ
ไรเล่า เพราะท่านพราหมณ์ได้แหง้าบัวคั้นแล้ว คือเหตุว่าอาจารย์ของพวกเรา
ได้คั้นแหง้าบัว.

ท้าวสักกเทวราชบังคมคณะฤาษีแล้วเสด็จไปสู่เทวโลก. ฝ่ายคณะฤาษี
พากันยังฉานและอภิญาให้เกิดแล้ว ต่างได้เข้าถึงพรหมโลก.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๖ - หน้าที่ 421

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไปราณกบัณฑิตพากันทำสบถละกิเลสอย่างนี้ แล้วทรงประกาศว่าจะเวลาจบสัจจะ ภิกษุผู้กระสันดำรงในพระโศดาปัตติผล. เมื่อพระศาสดาจะทรงประชุมชาดก ได้ตรัสพระคาถาสุดท้ายอีก ๓ คาถาว่า

เรตถาคต สารีบุตร โมคคัลลานะ กัสสปะ
อนรุทชะ ปุณณะและอานนท์เป็น ๗ พี่น้องในครั้งนั้น
อุบลวรรณาเป็นน้องสาว ขุชชุตตราเป็นทาสี จิตต-
กฤหบดีเป็นทาส สาดาคีระเป็นเทวดา ปาลีเลยยกะ
เป็นช่าง มธุระผู้ประเสริฐ เป็นวานร กาพุทายีเป็น
ท้าวสักกะ ท่านทั้งหลายจงทรงจำชาดก ไว้ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสกชาดก

๖. สุรุจิชาดก

ว่าด้วยการขอบุตร

[๑๕๔๒] ดิฉันถูกเชิญมา เป็นพระอัครมเหสี
คนแรกของพระเจ้าสุรุจิตลอดเวลาหมื่นปี พระเจ้าสุรุจิ
นำดิฉันมาผู้เดียว ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ดิฉันนั้นมิได้
รู้สึกเลยว่า ได้ล่วงเกินพระเจ้าสุรุจิผู้เป็นจอมประชาชน
ชาววิเทหรัฐ ครอบพระนครมิลิตา ด้วยกาย วาจา
หรือใจ ทั้งในที่แจ้งหรือในที่ลับเลย ข้าแต่พระฤาษี

ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้ ขอบุตรจงเกิดเถิด เมื่อ
ดิฉันกล่าวคำเท็จ ขอศีรชะของดิฉันจงแตก ๗ เสียง.

[๑๕๔๓] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ดิฉันเป็นที่พอใจ
ของพระภัสตดา พระชนนีและพระชนกของพระภัสตดา
ก็เป็นที่รักของดิฉัน พระองค์ท่านเหล่านั้นทรงแนะนำ
ดิฉัน ตลอดเวลาที่พระองค์ท่านยังทรงพระชนมชีพอยู่
ดิฉันนั้นยินดีในความไม่เบียดเบียน มีปกติประพฤติ
ธรรมโดยส่วนเดียว มุ่งบำเรอพระองค์ท่านเหล่านั้น
โดยเคารพ ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนกลางวัน ข้าแต่
พระฤาษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้ ขอบุตรจงเกิด
เถิด เมื่อดิฉันกล่าวคำเท็จ ขอศีรชะของดิฉันจงแตก
๗ เสียง.

[๑๕๔๔] ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ความริษยาหรือ
ความโกรธ ในสตรีผู้เป็นพระราชเทวีร่วมกัน ๑๖,๐๐๐
คน มิได้มีแก่ดิฉันในกาลไหน ๆ เลย ดิฉันชื่นชม
ด้วยความเกื้อกูลแก่พระราชเทวีเหล่านั้น และคนไหน
ที่จะไม่เป็นที่รักของดิฉันไม่มีเลย ดิฉันอนุเคราะห์หญิง
ผู้ร่วมพระสามีทั่วกันทุกคน ในกาลทุกเมื่อ เหมือน
อนุเคราะห์ตนเองนี้ ข้าแต่พระฤาษี ด้วยการกล่าว
คำสัตย์จริงนี้ ขอบุตรจงเกิดเถิด เมื่อดิฉันกล่าวคำเท็จ
ขอศีรชะของดิฉันจงแตก ๗ เสียง.

[๑๕๔๕] ดิฉันเลี้ยงดูทาสกรรมกร ซึ่งจะต้อง
เลี้ยงดูและชนเหล่าอื่นผู้อาศัยเลี้ยงชีวิต โดยเหมาะสม

กับหน้าที่ ดินันมีอินทรีอันเบิกบานในกาลทุกเมื่อ
ข้าแต่พระฤาษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้ ขอบุตร
จงเกิดเถิด เมื่อดินันกล่าวคำเท็จ ขอศีรชะของดินัน
จงแตก ๗ เสี่ยง.

[๑๕๔๖] ดินันมีฝ่ามืออันชุ่มเลี้ยงกุสมณพราหมณ์
และแม่ฉัพภเหล่าอื่น ให้มีหน้าสำราญด้วยข้าวและ
น้ำทุกเมื่อ ข้าแต่พระฤาษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้
ขอบุตรจงเกิดเถิด เมื่อดินันกล่าวคำเท็จ ขอศีรชะของ
ดินันจงแตก ๗ เสี่ยง.

[๑๕๔๗] ดินันเข้าอยู่ประจำอุโบสถ อันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ประการ ตลอดดิถีที่ ๑๔,๑๕ และดิถีที่ ๘
แห่งปักข์ และตลอดปาฏิหาริย์ปักข์ ดินันสำรวมแล้ว
ในศีลทุกเมื่อ ข้าแต่พระฤาษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์
จริงนี้ ขอบุตรจงเกิดเถิด เมื่อดินันกล่าวคำเท็จ ขอ
ศีรชะของดินันจงแตก ๗ เสี่ยง.

[๑๕๔๘] คุณอนพระราชบุตรผู้เรื่องยสงดงาม
คุณอันเป็นธรรมเหล่าใดในพระองค์ ที่พระองค์แสดง
แล้วคุณอันเป็นธรรมเหล่านั้นมีทุกอย่างพระราชโอรส
ผู้เป็นกษัตริย์ สมบูรณ์ด้วยพระชาติ เป็นอภิชาตบุตร
เรื่องพระยศ เป็นพระธรรมราชาแห่งชนชาววิเทหะ
จงอุบัติแก่พระนาง.

[๑๕๔๙] ท่านผู้มีดวงตานำยินดี ทรงผ้าคลุมฐลี
สถิตอยู่บนเวหาอันไม่มีสิ่งใดกั้น ได้กล่าววาจาเป็นที่

พอใจจับใจของดิฉัน ท่านเป็นเทวดามาจากสวรรค์
เป็นฤๅษีผู้มีฤทธิ์มาก หรือว่าเป็นใครมาถึงที่นี่ ขอ
ท่านจงกล่าวความจริงให้ดิฉันทราบด้วย.

[๑๕๕๐] หม่อมเทวดามาประชุมกันที่สุทธรรมาศ
ยอมกราบไหว้ท้าวสักกะองค์ใด ข้าพเจ้าเป็นท้าวสักกะ
องค์นั้น มีดวงตาพินหนึ่งมายังสำนักของท่าน หญิง
เหล่าใดในเทวโลกเป็นผู้มีปกติ ประพฤติสม่าเสมอ
มีปัญญา มีศีล มีพ่อผู้แม่ผู้เป็นเทวดา ย่าแครงสามี
เทวดาทั้งหลายผู้มีโฉมมนุษย์มาเยี่ยมหญิงเช่นนั้น ผู้มี
ปัญญา มีกรรมอันสะอาด เป็นหญิงมนุษย์ ดูก่อน
นางผู้เจริญ ท่านเกิดในราชสกุลนี้ พรั่งพร้อมไปด้วย
สิ่งที่น่าปรารถนาทุกอย่าง ด้วยสุจริตธรรมที่ท่านประ
พฤติดีแล้ว ในปางก่อน ดูก่อนพระราชบุตร ก็แหละ
ข้อนี้เป็นชัยชนะในโลกทั้งสองของท่าน คือ การอุบัติ
ในเทวโลกและเกียรติในชีวิตนี้ ดูก่อนพระนางสุเมธา
ขอให้พระนางจงมีสุข ยั่งยืนนาน จงรักษาธรรมไว้ใน
ตนให้ยั่งยืนเถิด ข้าพเจ้านี้ ขอลาไปสู่ไตรทิพย์ การ
พบเห็นท่าน เป็นการพบเห็นที่ดูดีมีใจของข้าพเจ้า
ยิ่งนัก.

จบสุริยชาดกที่ ๑

อรรถกถาสุริชาดก

พระศาสดาเมื่อทรงอาศัยพระนครสาวัตถีประทับอยู่ ณ ปุพพาราม
ปราสาทของมิกการมารดา ทรงพระปรารภพร ๘ ประการ ที่มหาอุบาสิกา
วิสาขาได้รับ ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า มहेสี รุจิโน ภริยา ดังนี้.

เรื่องพิสดารมีว่า วันหนึ่งนางวิสาขาฟังธรรมกถาในพระเชตวันวิหาร
แล้วกราบทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์ฉันเช้า แล้วกลับเรือน.
พอล่วงราตรีนั้นมหาเมฆอันเป็นไปในทวีปทั้งสี่ยังฝนให้ตก. พระผู้มีพระภาค-
เจ้าตรัสเรียกพวกภิกษุมารุจิโนว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝนตกในเขตวัน
อย่างไร ตกในทวีปทั้งสี่อย่างนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาเมฆกลุ่มสุดท้าย
พึงเปียกกายเราได้ ขณะที่ฝนกำลังตก ก็เสด็จหายไปจากพระเชตวันกับพวก
ภิกษุด้วยกำลังฤทธิ์ ปราภฏที่ชุ่มประดูของนางวิสาขา. อุบาสิกายินดีรำเริง
บันเทิงใจว่า อศจรรยน์ก พ่อเจ้าพระคุณเอ๋ย พิศวงนัก พ่อมหาจำเริญเอ๋ย
เพราะความที่พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก ทรงอำนาจมาก ในเมื่อ
ห้วงน้ำเพียงเข่าก็มี เพียงเอวก็มีกำลังไหลไป เท้าหรือจิวรของภิกษุแม้
รูปหนึ่งก็ชื่อว่าเปียกไม่มีเลยแหละ แล้วอังกาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรองค์
เป็นประมุข ได้กราบทูลข้อนี้ กะพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเสร็จกัตกิจ
แล้วว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอประทานพร ๘ ประการ
กะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าข้า. ตรัสว่า วิสาขา พระตถาคตทั้งหลายผ่านพ้น
พรไปแล้วละ. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พรใด ๆ ควรแก่
ข้าพระองค์ และพรใด ๆ ไม่มีโทษ ข้าพระองค์ทูลขอพรนั้น ๆ พระเจ้าข้า.
ตรัสว่า กล่าวเถิดวิสาขา. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอ

ปรารถนาเพื่อจะถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่ภิกษุสงฆ์ตลอดชีพ ฯลฯ เพื่อจะถวายภัตแก่ภิกษุผู้มา ฯลฯ ภัตแก่ภิกษุผู้จะไป ฯลฯ ภัตแก่ภิกษุไข้ ฯลฯ ภัตแก่ภิกษุผู้พยาบาลไข้ ฯลฯ ยาแก่ภิกษุผู้ไข้ ฯลฯ ข้าวยาสูบประจำ เพื่อจะถวายผ้าอาบน้ำแด่ภิกษุณีสงฆ์. พระศาสดาตรัสถามว่า วิสาขา เธอเห็นอำนาจประโยชน์อะไรถึงขอพร ๘ ประการกะพระตถาคต เมื่อนางกราบทูลอนิสงค์ของพร ๘ ประการแล้ว ตรัสว่า คีละ คีละ วิสาขา เธอเห็นอนิสงค์เหล่านั้น ขอพร ๘ ประการ แล้วประทานพร ๘ ประการ ด้วยพระดำรัสว่า วิสาขา เรานุญาตพร ๘ ประการแก่เธอ แล้วทรงอนุโมทนาเสร็จเสด็จหลีกไป. อยู่มาวันหนึ่งเมื่อพระศาสดาเสด็จประทับอยู่ ณ ปุพพาราม พวกภิกษุพากันยกเรื่องขึ้นสนทนาในธรรมสภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย มหาอุบาสิกาวีสาขา แม้ดำรงในอติภพมาตุคาม ก็ยังได้พร ๘ ประการจากสำนักทศพล โอ ! นางมีคุณมาก. พระศาสดาเสด็จมา ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อกี้พวกเธอสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อพวกภิกษุพากันกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่วิสาขาได้รับพรในสำนักของเรา แม้ในครั้งก่อนก็เคยได้รับแล้วเหมือนกัน ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามสุรุจิเสวยราชสมบัติในพระนครมิลินา ทรงได้พระราชโอรส ก็ได้ทรงขนานพระนามพระราชโอรสนั้นว่าสุรุจิกุมาร. พระกุมารทรงเจริญวัย ทรงดำริว่า เราจักเรียนศิลปะในเมืองตักกศิลา เสด็จไปประทับนั่งพักที่ศาลาใกล้ประตูพระนคร. ฝ่ายพระราชโอรสของพระเจ้าพาราณสี ทรงพระนามพรหมทัตกุมาร ก็เสด็จไปในที่นั้นเหมือนกัน ประทับนั่งพักเหนือแผ่นกระดาน ที่พระสุรุจิกุมารประทับนั่งนั้นแล. พระกุมารทั้งสองทรงได้ตามกันแล้ว มีความสนิทสนมกัน ไปสู่สำนักอาจารย์ร่วมกันทีเดียว ทรงให้ค่าค่านับอาจารย์ ตั้งต้นเรียนศิลปะ ไม่ช้านานนัก

ต่างก็สำเร็จศิลปะ พวกกันอำลาอาจารย์เสด็จร่วมทางกันมาหน่อยหนึ่ง ประทับ
ยี่นที่ทางสองแพร่ง ทรงสวมกอดกันไว้ ต่างทรงกระทำดิกากัน เพื่อจะทรง
รักษามิตรธรรมให้ยั่งยืนไปว่า ถ้าข้าพเจ้ามีโอรส ท่านมีพระธิดา หรือท่านมี
พระโอรส ข้าพเจ้ามีธิดา เราจักกระทำอวาหมงคล และวิวาหมงคล แก่โอรส
และธิดาของเรานั้น. ครั้นกุมารทั้งสองเสวยราชสมบัติ พระสุริยิมหาราชมีพระ
โอรส. พระประยูรญาติขนานพระนามพระโอรสนั้นว่า **สุริยกุมาร.**

พระพรหมทัตมีพระธิดา. พระประยูรญาติขนานนามพระธิดานั้นว่า **สุเมธา.**
พระกุมารสุริยทรงจำเริญวัยเสด็จไปเมืองตักกศิลา ทรงเรียนศิลปะเสร็จเสด็จมา.

พระราชบิดามีพระประสงค์จะอภิเษกพระกุมารในราชสมบัติ ทรงพระ
ดำริว่าข้าว่า พระเจ้าพาราณสีพระสหายของเรามีพระธิดา เราจักสถาปนานาง
นั้นแลให้เป็นอัครมเหสีของลูกเรา ทรงประทานบรรณาการเป็นอันมาก ทรงส่ง
พวกอำมาตย์ไปเพื่อต้องการพระนางนั้น. ขณะที่พวกอำมาตย์เหล่านั้นยังมา
ไม่ถึง พระเจ้าพาราณสีตรัสถามพระเทวีว่า นางผู้เจริญ อะไรเป็นทุกข์อย่างยิ่ง
ของมาตุคาม. พระเทวีกราบทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อม ความหึงหึงที่
รวมผิว เป็นความทุกข์ของมาตุคามเจ้าค่ะ.. ตรัสว่า นางผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น
เราต้องช่วยกันเปลื้องสุเมธาเทวีลูกหญิงของเราจากทุกข์นั้น เราจักให้แก่ผู้ที่จัก
ครองเธอแต่นางเดียวเท่านั้น. เมื่ออำมาตย์เหล่านั้นพากันมาถึงทูลรับพระนาม
ของพระนางแล้ว ท้าวเธอจึงตรัสว่า ดูราพอทั้งหลาย อันที่จริง เมื่อก่อนข้าพเจ้า
กระทำปฏิญาณไว้กับพระสหายของข้าพเจ้า ถึงกระนั้นข้าพเจ้าก็มีได้ประสงค์เลย
ที่ส่งนางเข้าไปภายในกลุ่มสตรี เราประสงค์ที่ให้นางแก่ผู้ที่จะครองนางผู้เดียว
เท่านั้น. อำมาตย์เหล่านั้นพากันส่งข่าวสู่สำนักพระราชฯ พระราชาตรัสว่า
ราชสมบัติของเราใหญ่หลวง มิถิลานครมีอาณาเขตถึง ๘ โยชน์ กำหนดแห่ง
ราชย์ถึง ๓๐๐ โยชน์ อย่างต่ำสุด ควรจะได้สตรี ๑๖,๐๐๐ นาง แล้วมิได้ทรง

บอกไป. แต่พระกุมารสุริยทรงสดับรูปสมบัติของพระนางสุเมธาแล้ว ก็คิดพระหทัยด้วยการเกี่ยวข้อโดยสดับ จึงส่งกระแสพระดำรัสถึงพระราชบิดามารดาว่า หม่อมฉันจักครองนางผู้เดียวเท่านั้น หม่อมฉันไม่ต้องการกลุ่มสตรี โปรดเชิญนางมาเถิด. พระราชบิดามารดาไม่ทรงขัดพระหทัยของพระกุมาร ทรงส่งทรัพย์เป็นอันมาก เชิญพระนางมาด้วยบริวารขบวนใหญ่แล้วทรงอภิเษกด้วยกัน กระทำพระนางให้เป็นพระมเหสีของพระกุมาร. พระกุมารนั้นทรงพระนามว่า **สุริยมหาราช** ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ทรงอยู่ร่วมกับพระนางด้วยความรัก. ก็พระนางประทับอยู่ในพระราชวังของท้าวเธอตลอด ๑๐,๐๐๐ ปี ไม่ทรงได้พระโอรสหรือพระธิดาเลย.

ครั้งนั้นชาวเมืองประชุมกันชวนกันร้องขานขึ้นในท้องพระลานหลวง เมื่อท้าวเธอดำรัสว่า นี้อะไรกัน ก็กราบทูลว่า โทษของพระราชาไม่มีพระเจ้าข้า แต่พระโอรสผู้จะสืบวงศ์ของพระองค์ยังไม่มีเลย พระองค์ทรงมีพระเทวีพระนางเดียว ธรรมดาราชสกุลต้องมีหญิง ๑๖,๐๐๐ นาง เป็นอย่างต่ำที่สุด พระองค์โปรดรับกลุ่มสตรีเกิดพระเจ้าข้า เพื่อบรรดาหญิงเหล่านั้นจักมีสักคนหนึ่งที่มีบุญ จักได้พระโอรส ถูกท้าวเธอตรัสห้ามเสียว่า พ่อคุณเอ๋ย พวกนี้พูดอะไร เราได้ปัญญาแล้วแล้ว จักไม่ครองหญิงอื่นเลย จึงได้เชิญหญิงนี้มาได้ เราไม่มูสาวาทได้ เราไม่ต้องการกลุ่มแห่งสตรี เลยพากันหลีกไป. พระนางสุเมธาทรงสดับพระดำรัสนั้น ดำริว่า พระราชามีได้ทรงนำสตรีอื่น ๆ มาเลย เพราะทรงพระดำรัสตรัสจริงแน่นอน แต่เรานี้แหละจักหาผาถวายแก่พระองค์ ทรงดำรงในตำแหน่งพระมเหสีเช่นพระมารดาของพระราชา จึงทรงนำมาซึ่งสตรี ๔,๐๐๐ นาง คือสาวน้อยเชื้อกษัตริย์ ๑,๐๐๐ เชื้อขุนนาง ๑,๐๐๐ เชื้อเศรษฐี ๑,๐๐๐ นางระบำผู้ชำนาญในกระบวน ฟ้อนรำทุกอย่าง ๑,๐๐๐ คัดที่พอพระหทัยของพระนาง. แม้พวกนั้นพากันอยู่ในราชสกุลตั้ง ๑๐,๐๐๐ ปี ก็ไม่ได้พระโอรสหรือธิดาด้วยกัน. พระนางคัดพวกอื่น ๆ มาถวายนคราวละ ๔,๐๐๐ ถึงสามคราว. แม้พวกนั้นก็ไม่ได้พระโอรส

พระธิดา. รวมเป็นหญิงที่พระนางนำมาถวาย ๑๖,๐๐๐ นาง. เวลาว่างไป ๔๐,๐๐๐ ปี รวมกับเวลาที่ทรงอยู่กับพระนางองค์เดียว ๑๐,๐๐๐ ปี เป็น ๕๐,๐๐๐ ปี. ครั้งนั้นชาวเมืองประชุมชวนกันร้องขานขึ้นอีก เมื่อท้าวเธอตรัสว่า เรื่องอะไรกันเล่า พวกักรบาทพูดว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์โปรดบังคับพระเทวีทั้งหลาย เพื่อปรารณาพระโอรสเถิดพระเจ้าข้า. พระราชาทรงรับว่า ดีแล้ว ครัส (กะพระเทวี) ว่าพวกเธอปรารณานบุตรเถิด. ตั้งแต่นั้นพระเทวีเหล่านั้นเมื่อปรารณาพระโอรส พวกัคนอบน้อมทเวศต่าง ๆ พวกัคนบำเพ็ญวัตรต่าง ๆ พระโอรสก็ไม่อุบัตินั่นเอง.

ครั้งนั้นพระราชาตรัสกะพระนางสุเมธว่า นางผู้เจริญ เชิญเธอปรารณาพระโอรสเถิด. พระนางรับพระคำรัสว่า สาธุแล้ว ครั้นถึงดิถีที่ ๑๕ ทรงสมทานอุโบสถ ประทับนั่งเหนือพระแท่นอันสมควร ทรงระลึกถึงศีลทั้งหลายอยู่ในพระตำหนักอันทรงสิริ. พระเทวีที่เหลือพวกัคนประพฤดิวัตรอย่างแพะอย่างโคต่างไปสู่พระอุทยาน. ด้วยเดชแห่งศีลของพระนางสุเมธพิภพของท้าวสักกะหวั่นไหว. ท้าวสักกะทรงนึกว่า นางสุเมธปรารณาพระโอรสเราต้องให้โอรสแก่เธอ แต่ว่าเราไม่อาจที่จะให้ตามมีตามได้ ต้องเลือกเฟ้นโอรสที่สมควรแก่เธอ เมื่อทรงเลือกเฟ้นก็ทรงเห็นเทพบุตรนพการ. แท้จริงเทพบุตรนพการนั้นเป็นสัตว์ถึงพร้อมด้วยบุญ เมื่ออยู่ในนครพาราณสี ในอัทภาพครั้งก่อน ถึงเวลาหว่านข้าวไปไร่ เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งส่งพวกทาสและกรรมกรไปหว่านกัน ตนเองกลับพาพระปัจเจกพุทธเจ้าไปสู่เรือน ให้ฉันแล้วนิมนต์มาที่ฝั่งคงคา ร่วมมือกันกับลูกชายสร้างบรรณศาลาเอาไม้มะเดื่อเป็นเชิงฝา เอาไม้้อเป็นฝา ผูกประตู ทำที่จงกรม นิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ ณ บรรณศาลานั้นแหละตลอดไตรมาส ท่านจำพรรษา

แล้ว พ่อลูกทั้งคู่ ก็นิมนต์ให้ครองไตรจีวร แล้วส่งท่านไป. ด้วยทำนองนี้เอง ได้นิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าถึง ๗ องค์ ให้อยู่ ณ บรรณศาลานั้น แล้วให้ครองไตรจีวร. บางอาจารย์กล่าวว่า พ่อลูกทั้งคู่เป็นช่างจักสานกำลังขนเอาไม้ไผ่ที่ฝั่งคงคา เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าจึงพากันกระทำเช่นนั้น ดังนี้ก็มี. พ่อลูกทั้งคู่ นั้น ครั้นทำกาลกิริยาบังเกิดในภพดาวดึงส์ เสวยอิสริยะแห่งเทวดาอันใหญ่ กลับไปกลับมา อยู่ในกามภพทั้ง ๖ ชั้น. เทพบุตรทั้งคู่ นั้นปรารถนาจะจุติจากชั้นนั้นไปบังเกิดในเทวโลกชั้นสูง.

ท้าวสักกะทรงทราบความเป็นอย่างนั้น เสด็จไปถึงประตูวิมานของเทพบุตรองค์หนึ่งในสององค์นั้น ตรัสกับเทพบุตรนั้นผู้มาบังคมแล้วยืนอยู่ว่า ดูราท่านผู้นิรทุกข์ ควรที่ท่านจะไปสู่มนุษยโลก. เธอทูลว่า ข้าแต่มหाराช โลกมนุษย์น่ารังเกียจสกปรก ผงชนที่ตั้งอยู่ในโลกมนุษย์นั้น ต่างทำบุญมิให้ท่านเป็นต้น ปรารถนาเทวโลก ข้าพระองค์จักไปในโลกมนุษย์นั้นทำอะไรร. ตรัสว่า ผู้นิรทุกข์ ท่านจักได้บริโภคทิพสมบัติที่เคยบริโภคในเทวโลกในโลกมนุษย์ จักได้อยู่ในปราสาทแก้วสูง ๒๕ โยชน์ ยาว ๕ โยชน์ กว้าง ๘ โยชน์ เจริญท่านรับคำเถิด. เธอจึงรับ. ท้าวสักกะทรงถือปฎิญาญาของเธอแล้ว เสด็จไปสู่อุทยานด้วยแปลงเพศเป็นฤาษี จงกรมในอากาศ เบื้องบนสตรีเหล่านั้น ทรงสำแดงพระองค์ให้ปรากฏ ตรัสว่า อาตมภาพจะให้โอรสผู้ประเสริฐแก่นางคนไหนเล่า นางคนไหนจักรับโอรสผู้ประเสริฐ. สตรี ๑,๐๐๐ นางต่างขอหัตถ์วิงวอนว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ โปรดให้แก่ดิฉัน ๆ. ที่นั่นท้าวสักกะก็ตรัสว่า อาตมภาพจะให้โอรสแก่หมู่สตรีที่มีศีล พวกเธอมีศีลอย่างไร มีอาจารย์อย่างไรเล่า. สตรีเหล่านั้นพากันลดมือที่ยกขึ้นลงหมดกล่าวว่า ถ้าพระคุณเจ้าปรารถนาจะให้แก่สตรีผู้มีศีล เจริญไปสู่สำนักของพระนางสุเมธาเถิด. ท้าวเธอก็เหาะไปทางอากาศนั่นเอง ประทับยืนตรงช่องพระแกลไกล้พระทวารปราสาทของพระนาง. ครั้งนั้นสตรีเหล่านั้นพากันกราบทูลแต่พระนางว่า ทูล

กระหม่อมแม่เจ้าข้า เชิญพระแม่เจ้าเสด็จมาเถิด เทวราชพระองค์หนึ่งประสงค์ จะถวายพระโอรสผู้ประเสริฐแด่พระแม่เจ้า เหาะมาทางอากาศกำลังสถิตที่ช่อง พระแกล เจ้าข้า. พระนางเสด็จไปด้วยท่าทางอันตระหนักร ทรงเปิดพระแกลตรัส ว่าข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ได้ยินว่า พระคุณเจ้าจะให้โอรสผู้ประเสริฐ แก่สตรี ผู้มีศีล เป็นความจริงหรือพระเจ้าข้า. ท้าวเธอตรัสว่า ดูก่อนพระเทวี ขอถวาย พระพรเป็นความจริง. พระนางตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น ขอพระคุณเจ้าโปรดให้ แก่ดิฉัน . ตรัสถามว่า ก็ศีลของบพิตรเป็นอย่างไร เชิญตรัส ถ้าชอบใจอาตมภาพ อาตมภาพจักถวายพระโอรสผู้ประเสริฐ. พระนางทรงสดับพระดำรัสของท้าว เธอแล้วตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เชิญพระคุณเจ้าค่อยสดับเถิด เมื่อจะทรงแถลงศีล คุณของตน ได้ทรงภายิตพระคาถา ๕ คาถาว่า

ดิฉันถูกเชิญมา เป็นพระอัครมเหสีคนแรกของ

พระเจ้าสุริยจิตตลอดเวลาหมื่นปี พระเจ้าสุริยจินาดิฉันมา ผู้เดียว ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ดิฉันนั้นมิได้รู้สึกเลยว่า ได้ล่วงเกินพระเจ้าสุริยผู้เป็นจอมประชาชนชาววิเท- รัฐครองพระนครมิถิลา ด้วย กาย วาจา หรือใจ ทั้งในที่แจ้งหรือในที่ลับเลย ข้าแต่พระฤาษี ด้วยการ กล่าวคำสัตย์จริงนี้ ขอบุตรจงเกิดเถิด เมื่อดิฉันกล่าว คำเท็จ ขอศีรชะของดิฉันจงแตก ๗ เลี้ยง.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ดิฉันเป็นที่พอใจของพระ- ภัสดา พระชนนีและพระชนกของพระภัสดาก็เป็นที่รัก ของดิฉัน พระองค์ท่านเหล่านั้นทรงแนะนำดิฉัน ตลอดเวลาที่พระองค์ท่านยังทรงพระชนมชีพอยู่ ดิฉัน

นั้นยินดีในความไม่เบียดเบียน มีปกติประพฤติธรรม
โดยส่วนเดียว มุ่งบำเรอพระองค์ท่านเหล่านั้นโดย
เคารพ ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนกลางวัน ข้าแต่
พระฤๅษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้ ขอบุตรจงเกิด
เถิด เมื่อดิฉันกล่าวคำเท็จ ขอศีรชะของดิฉันจงแตก
๗ เสียง.

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ความริษยาหรือความโกรธ
ในสตรีผู้เป็นราชเทวีร่วมกัน ๑๖,๐๐๐ คน มิได้มีแก่
ดิฉันในกาลไหน ๆ เลย ดิฉันชื่นชมด้วยความเกื้อกูล
แก่พระราชเทวีเหล่านั้น และคนไหนที่จะไม่เป็นที่รัก
ของดิฉันไม่มีเลย ดิฉันอนุเคราะห์หญิงผู้ร่วมสามีทั่ว
กันทุกคน ในกาลทุกเมื่อ เหมือนอนุเคราะห์ตนเองนั้น
ข้าแต่พระฤๅษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้ ขอบุตร
จงเกิดเถิด เมื่อดิฉันกล่าวคำเท็จ ขอศีรชะของดิฉัน
จงแตก ๗ เสียง.

ดิฉันเลี้ยงดูทาสกรรมกร ซึ่งจะต้องเลี้ยงดูและ
ชนเหล่าอื่นผู้อาศัยเลี้ยงชีวิต โดยเหมาะสมกับหน้าที่
ดิฉันมีอินทรีย์อันเบิกบานในกาลทุกเมื่อข้าแต่พระฤๅษี
ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้ ขอบุตรจงเกิดเถิดเมื่อดิฉัน
กล่าวคำเท็จ ขอศีรชะของดิฉันจงแตก ๗ เสียง.

ดิฉันมีฝ่ามืออันชุ่มเลี้ยงดูสมณพราหมณ์ และ
วณิกเหล่าอื่น ให้อิมหันตํารายด้วยข้าวและน้ำ

ทุกเมื่อ ข้าแต่พระฤๅษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้
ขอบุตรจงเกิดเถิด เมื่อดิฉันกล่าวคำเท็จ ขอศีรชะ
ของดิฉันจงแตกเป็น ๗ เลี้ยง.

ดิฉันเข้าอยู่ประจำอุโบสถ อันประกอบด้วยองค์
๘ ประการ ตลอดดิถีที่ ๑๔, ๑๕ และดิถีที่ ๘ แห่งปักข์
และตลอดปาฏิหาริย์ปักข์ ดิฉันสำรวมแล้วในศีล
ทุกเมื่อ ข้าแต่พระฤๅษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์จริงนี้
ขอบุตรจงเกิดเถิด เมื่อดิฉันกล่าวคำเท็จ ขอศีรชะของ
ดิฉันจงแตก ๗ เลี้ยง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มเหสี ได้แก่ พระอักรรมเหสี. บทว่า
รุจิโน ได้แก่ พระราชา. ทรงพระนามว่า สุรุจิ. บทว่า ปรม์ ความว่า
ดิฉันได้มาเป็นอักรรมเหสีคนแรกก่อนกว่าหญิงทั้งปวง บรรดาหญิง ๑๖,๐๐๐ คน.
บทว่า ยัม ความว่า จำเดิมแต่พระเจ้าสุรุจิทรงนำดิฉันมาเพื่อความอยู่ร่วมกัน
อย่างมีความสุข ดิฉันได้เป็นหญิงผู้เดียวเท่านั้น ที่ได้อยู่ในพระตำหนักนี้ตลอด
๑๐,๐๐๐ ปี. บทว่า อติมณฺฑลิตฺต ความว่า ดิฉันนั้นไม่เคยทราบไม่เคยระลึก
เลยว่า ดิฉันล่วงเกินพระราชาสุรุจิแล้วทั้งต่อหน้าหรือลับหลังแม้โดยครู่เดียว.
เธอเรียกภานี้ชื่อว่า อีเส. บทว่า เต มัม ความว่า พระชนกและพระชนนี
ของพระภัสคาสองพระองค์นั้น ทรงโปรดนำดิฉันมา. บทว่า วินตารโ
ความว่า ดิฉันได้รับแนะนำจากพระองค์ท่านทั้ง ๒ แล้ว พระองค์ท่านทั้ง ๒
นั้น ยังทรงพระชนม์อยู่ตราบใด ก็คงจะทรงประทานพระโอวาทแก่ดิฉันไป
ตราบนั้น. บทว่า อหีสา รติณี ความว่า ดิฉันประกอบแล้วด้วยเจตนา
อันเป็นเหตุจงดเว้น กล่าวคือความไม่เบียดเบียน หมายความว่า ดิฉันไม่เคย

เบียดเบียนสัตว์อะไรตั้งต้นแต่มาด้ามคางแดงไปทีเดียว. บทว่า **กามสา** แปลว่า มุ่งหน้าโดยส่วนเดียว. บทว่า **ชมฺมจารินี** ความว่า ดิฉันบำเพ็ญในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. บทว่า **อุปฏฺฐาตี** ความว่า ดิฉันทำกิจต่าง ๆ มีการบริกรรม พระบาทเป็นอาทิ ปรนนิบัติพระองค์ท่านทั้งสอง. บทว่า **สหกริยานิ** ความว่า เป็นภรรยาแห่งสามีเดียวกันกับดิฉัน. บทว่า **นาหุ** ความว่า ธรรมคือความ ริษยา หรือธรรมคือความโกรธ เพราะอาศัยกิเลส มิได้มีแก่ดิฉันเลย. บทว่า **หิตน** ความว่า กิจใดเป็นกิจเกื้อกูลแก่หญิงเหล่านั้น ดิฉันย่อมชื่นชมยินดี ด้วยประโยชน์เกื้อกูลของหญิงเหล่านั้นแท้ ๆ ดิฉันยินดีเห็นหญิงเหล่านั้น เป็น เหมือนบุตรธิดาในอ้อมอกฉะนั้น. บทว่า **กาจิ** ความว่า บรรดาหญิงเหล่านั้น แม้เพียงคนเดียวที่จะชื่อว่าดิฉันไม่รักไม่มีเลย ดิฉันรักทุกคนทีเดียว. บทว่า **อนุกมฺปามิ** ความว่า ดิฉันเอ็นดูหญิงทั้ง ๑๖,๐๐๐ นางนั้นทุกคนด้วยจิตอ่อนโยน เหมือนเอ็นดูคนที่ปานกัน. บทว่า **สท ชมฺเมน** ความว่า ดิฉันเลี้ยงดูตาม หน้าที่ที่จะมอบให้เขาทำได้ หมายความว่า ผู้ใดสามารถจะทำกรรมใด ดิฉัน ก็ใช้ผู้นั้นในกรรมนั้น. บทว่า **ปทฺทิตินุทฺริยา** ความว่า เมื่อใช้แล้วก็ยิ้มแย้ม แจ่มใสเป็นนิศย์ทีเดียว ดิฉันไม่เคยใช้ใคร ๆ อย่างกราดเกรี้ยวว่า อีทาสีตัว ร้าย มึงจงทำการอันนี้ซิเว้ย ดังนี้เลยในกาลไหน ๆ. บทว่า **ปยตปาณินิ** ความว่า เป็นผู้มียี่มืออันล้างแล้ว เหยียดมือออกแล้วทีเดียว. บทว่า **ปาริหา- รียปกุขณฺจ** ความว่า ๔ วัน ด้วยอำนาจวันรับและวันส่ง คือวัน ๕ ค่ำ วัน ๘ ค่ำ วัน ๑๔ ค่ำ วัน ๑๕ ค่ำ. บทว่า **สทา** ความว่า เป็นผู้สำรวจ ในศีล ๕ ตลอดกาลเป็นนิศย์ คือเป็นผู้มีอัธยาอันศีลเหล่านั้นปกป้องคุ้มครอง ไว้แล้ว.

ธรรมดว่าการประมาณของพระนาง ซึ่งแม้จะพรรณา ๑๐๐ คาถา ๑,๐๐๐ คาถา ก็หาเพียงพอไม่ ด้วยประการฉะนี้. ในเวลาที่พระนางพรรณาคุณ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๖ - หน้าที่ 435

ของตนได้ด้วยพระคาถา ๑๕ เท่านั้น ท้าวสักกะก็ตัดพระคำรัสของพระนางเสีย เพราะท้าวเธอมีกิจที่ต้องกระทำมาก เมื่อจะทรงสรรเสริญพระนางว่า คุณของ พระนางจริงทั้งนั้น จึงตรัส ๒ คาถาว่า

ดูก่อนราชบุตรี ผู้เรื่องยศจดงาม คุณอันเป็นธรรม
เหล่านั้นมีทุกอย่าง พระราชโอรสผู้เป็นกษัตริย์ สมบูรณ์
ด้วยพระชาติ เป็นอภิชาตบุตร เรื่องพระยศเป็นธรรม
ราชาแห่งชนชาววิเทหะ จงอุบัติแก่พระนาง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชมมคุณา** ได้แก่ มีคุณตามความเป็นจริง คือมีคุณเป็นจริง. บทว่า **อวิขนุติ** ความว่า พระคุณเหล่าใดเหล่าที่พระองค์ ตรัสแล้ว พระคุณเหล่านั้นทั้งหมดทีเดียว สมบูรณ์เพียบพร้อมในพระองค์. บทว่า **อภิชาโต** ความว่า พระราชโอรสผู้ทรงพระกำเนิดบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ฝ่าย. บทว่า **ยสสุสิมา** ความว่า ทรงเพียบพร้อมด้วยสมบัติ คือ ยศและสมบัติ คือบริวาร. บทว่า **อุปบุชเชต** ความว่า บุตรเห็นปานนี้จักบังเกิดแต่พระองค์ และอย่าทรงวิตกไปเลย.

พระนางทรงสดับพระคำรัสของท้าวเธอแล้ว ทรงโสมนัส เมื่อจะ ตรัสถามท้าวเธอได้ทรงภายิต ๒ พระคาถาว่า

ท่านผู้มีดวงตาน่ายินดี ทรงผ้าคลุมธุลี สถิตอยู่
บนเวหาอันไม่มีสิ่งใดกัน ได้กล่าววาจาอันเป็นที่พอใจ
จับใจของดิฉัน ท่านเป็นเทวดามาจากสวรรค์ เป็นฤาษี
ผู้มีฤทธิมาก หรือว่าเป็นใครมาถึงที่นี่ ขอท่านจงกล่าว
ความจริงให้ดิฉันทราบด้วย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รุมุหิ** ความว่า พระนางตรัสเรียก
อย่างนี้ ก็เพราะท้าวสักกะทรงมีพระเนตรไม่กระพริบเลย เมื่อเสด็จมาก็เสด็จ

มาด้วยเพศเป็นคาบสอันน่ายินดี โดยเป็นบรรพชิต (ท่านมาสถิตในเวหา).
บพว่า อเม ได้แก่ ในที่ที่ไม่มีสิ่งใดกัน. บพว่า ยี่ มยฺหํ ความว่า ท่าน
กำลังกล่าวคำอันน่าพอใจของดิฉันนี้นั้นนะ เป็นเทวดาจากสวรรค์มา ณ ที่นี้
หรือไม่อีกทีก็เป็นฤาษีผู้มีฤทธิ์มาก หรือในบรรดาเทพเจ้า มีท้าวสักกะเป็นต้น
ท่านเป็นเทพเจ้าองค์ไรเล่า มาปรากฏแล้ว ณ ที่นี้. บพว่า อุตฺตานิ เม
ปเวทยา พระนางตรัสว่า เชิญท่านบอกความจริงให้ดิฉันทราบเถิดเจ้าค่ะ.

ท้าวสักกะ เมื่อจะตรัสบอกแก่พระนาง จึงได้ตรัส ๖ พระคาถาว่า

หมู่เทวดามาประชุมกันที่สุทธรรมาสภา ย่อมกราบ
ไหว้ท้าวสักกะองค์ใด ข้าพเจ้าเป็นท้าวสักกะองค์นั้น
มีดวงตาพินหนึ่งมายังสำนักของท่าน หลึงเหล่าใดใน
เทวโลกเป็นผู้มีปกติประพฤติสม่าเสมอ มีปัญญา มีศีล
มีพ่อผู้แม่ผู้ เป็นเทวดาย่าเกรงสามี เทวดาทั้งหลาย
ผู้มีใจมนุษย์มาเยี่ยมหลึงเช่นนั้น ผู้มีปัญญา มีกรรม
อันสะอาด เป็นหลึงมนุษย์ ดูก่อนนางผู้เจริญ ท่าน
เกิดในราชสกุลนี้ พรั่งพร้อมไปด้วยสิ่งที่น่าปรารถนา
ทุกอย่าง ด้วยสุจริตธรรมที่ท่านประพฤติดีแล้วใน
ปางก่อน ดูก่อนพระราชบุตรี ก็แหละข้อนี้เป็นชัยชนะ
ในโลกทั้งสองของท่าน คือ การอุบัติในเทวโลก และ
เกียรติในชีวิตนี้ ดูก่อนพระนางสุเมธา ขอให้พระนาง
จงมีสุข ยั่งยืนนานจงรักษาธรรมไว้ในตนให้ยั่งยืนเถิด
ข้าพเจ้านี้ ขอลาไปสู่ไตรทิพย์ การพบเห็นท่าน เป็น
การพบเห็นที่ดูดีมีใจของข้าพเจ้ายิ่งนัก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สหัสสุทฺถุโข** ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้มีดวงตาตั้ง ๑,๐๐๐ ด้วยสามารถแลเห็นเรื่องที่คนตั้ง ๑,๐๐๐ คน คิดกันเพียงครู่เดียว. บทว่า **อิตุลฺลโย** ความว่า หญิงทั้งหลายผู้มีปกติประพาศสมมาเสมอ คือผู้ประกอบด้วยการประพาศสมมาเสมอด้วยทวารทั้ง ๓. บทว่า **ตาทิสาย** แปลว่า เห็นปานนั้น. บทว่า **สุเมธาย** ได้แก่ ผู้มีปัญญาดี. บทว่า **อุภยตฺถกฏกฺคโห** ความว่า ข้อนี้เป็นการยึดถือชั่วไว้ได้ ของท่านทั้งในอัทธานันท์และในอนาคต คือ บรรดาโลกนี้และโลกหน้าเหล่านั้น ในอนาคตได้แก่การเข้าถึงเทวโลก ในชีวิตที่กำลังเป็นไปอยู่เล่า ก็ได้เกียรติ เหตุนั้น ข้อนี้จึงชื่อว่าเป็นการถือเอาชั่วไว้ได้ในโลกทั้งสอง สุเมธาให้นางมีสุขยืนนานเกิด จงรักษาธรรม (คือคุณที่มีจริงอย่างนั้น) ไว้ในตนให้ยังยืนเกิด ข้าพเจ้านี้ขอลาไปสู่ สรวงสวรรค์ การพบเห็นท่านเป็นการพบเห็นที่คู่คี่แก่ข้าพเจ้า.

ท้าวสักกะประทานโอวาทแก่พระนางว่า ก็กิจที่ต้องกระทำของข้าพเจ้ามีอยู่ในเทวโลก เหตุนั้น ข้าพเจ้าต้องไป ท่านจงไม่ประมาทเถิดนะ แล้วเสด็จหลีกไป. ครั้นถึงเวลาใกล้รุ่ง นพการเทพบุตรก็จุดถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนาง. พระนางทรงทราบความที่พระองค์ทรงครรภ์ กราบทูลแก่พระราชา. พระราชาประทานเครื่องผดุงครรภ์ ถ้วนกำหนดทศมาส พระนางก็ประสูติพระโอรส. พระประยูรญาติทรงขนานพระนามพระโอรสว่า **มหาปนาท** ชาวแคว้นทั้งสอง (อังคะและมคธ) พากันตั้งเหรียญกระษาปณ์ลงที่ท้องพระลานหลวงคนละ ๑ กระษาปณ์ เพื่อให้พระราชาทรงทราบว่า เป็นค่าน้ำนมของพระลูกเจ้าแห่งชาวเรา. เหรียญกระษาปณ์ได้เป็นกองใหญ่โต. แม้พระราชาจะตรัสห้าม ก็พากันกราบทูลว่า จักได้เป็นทุนรอนในเวลาทีพระลูกเจ้าของพวกเขาเข้าพระองค์ทรงพระเจริญ ต่างไม่รับคืนพากันหลีกไป. พระกุมารทรง

พระเจริญด้วยบริวารมากมาย ครั้นทรงถึงวัยมีพระชนม์ ๑๖ พรรษา ก็ทรง
ดูความสำเร็จในศิลปะทุกประการ. พระราชาทรงตรวจดูพระชนม์ของพระโอรส
แล้ว ตรัสกับพระเทวีว่า นางผู้เจริญในเวลาอภิเษกลูกของเราในราชสมบัติ
จักสร้างปราสาทอันน่ารื่นรมย์ให้เธอแล้วถึงทำการอภิเษก. พระนางรับพระ-
โองการว่า ดีแล้วพระเจ้าคะ. พระราชารับสั่งให้หาอาจารย์ในวิชาพื้นที่มา
ตรัสว่า พ่อทั้งหลาย จงคุมช่างให้สร้างปราสาทเพื่อลูกของเรา ณ ที่ไม่ห่าง
วังของเรา เราจักอภิเษกลูกของเรานั้นในราชสมบัติ. พวกอาจารย์ในวิชา
พื้นที่เหล่านั้น รับพระโองการว่า ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า
ปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอรับใส่เกล้า ฯ แล้วพากันตรวจภูมิ
ประเทศ.

ขณะนั้นพิภพของท้าวสักกะสำแดงอาการร้อน. ท้าวเธอทรงทราบ
เหตุนั้น ตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมา ตรัสสั่งว่า ไปเถิดพ่อเอ๋ย จงสร้าง
ปราสาทแก้วยาว ๕ โยชน์ กว้าง ๘ โยชน์ สูง ๒๕ โยชน์ ให้แก่มหาปนาท
ราชกุมารเถิด. วิสสุกรรมเทพบุตรแปลงเพศเป็นช่าง ไปสู่สำนักของพวกช่าง
แล้วส่งพวกช่างนั้นไปเสียด้วยคำว่า พวกคุณกินข้าวเช้าแล้วค่อยมาเถิด แล้ว
ประหารแผ่นดินด้วยท่อนไม้. ทันใดนั้นเอง ปราสาท ๗ ชั้น มีขนาดดังกล่าว
แล้ว ก็ผุดขึ้น. มงคล ๓ ประการ คือ มงคลฉลองปราสาท มงคลอภิเษก
สมโภชเสวตฉัตร และอวามงคล ของพระกุมารมหาปนาทได้มีคราวเดียว
กันแล. ชาวแคว้นทั้งสองพากันประชุมในสถานมงคล ให้กาลเวลาล่วงไปถึง
๗ ปี ด้วยการมหรสพฉลองมงคล. พระราชามีได้ทรงบอกให้พวกนั้นเลิกงาน
เลย. สิ่งของทั้งหมดเป็นต้นว่า ฝ้ายเครื่องประดับของเกี้ยวของกิน ของชน
เหล่านั้น ได้เป็นสิ่งของของราชสกุลทั้งนั้นเลย. ครั้นล่วง ๗ ปี ผูกชนเหล่านั้น
พากันร้องทุกข์ พระสุริยมหาราชตรัสถามว่า นี้อะไรกันเล่า ก็พากันกราบทูลว่า
ข้าแต่พระมหาราช เมื่อพวกข้าพระองค์พากันสมโภชการมงคล ๗ ปีผ่านไป

แล้ว ที่สุดของงานมงคลจะมีเมื่อไรเล่า พระเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระราชาตรัสว่า ตลอดกาลถึงเท่านี้ ลูกเราไม่เคยหัวเราะเลย เมื่อใดเธอหัวเราะ เมื่อนั้นพวกเจ้าทั้งหลายจงพากันไปเถิด. ครั้งนั้น มหาชนเที่ยวตีกลองป่าวร้อง เชิญนักพ่อนของพระเจ้ามหาปนาทนั้นประชุม. นักพ่อน ๖,๐๐๐ พากันมาประชุม แบ่งกันเป็น ๓ ส่วน พากันรำพ่อน ก็มีอางที่จะให้พระราชาทรงพระสรวลได้. ทั้งนี้เพราะความที่ท้าวเธอเคยทอดพระเนตรกระบวนพ่อนรำอันเป็นทิพย์มาช้านาน การพ่อนของนักพ่อนเหล่านั้น จึงมิได้เป็นที่ต้องพระหทัย.

ครั้งนั้นจอมนักพ่อน ๒ นาย คือ กัณฑกรรณ และปัทมกรรณ คิดว่า พวกเราจะให้พระราชาทรงพระสรวลให้ได้ พากันเข้าไปในท้องพระลาน. บรรดาจอมนักพ่อนทั้งสองคนนั้น กัณฑกรรณให้ปลุกต้นมะม่วงใหญ่ชื้ออตุละที่พระราชทวาร แล้วขว้างกลุ่มด้ายขึ้นไปให้คล้องที่กิ่งของต้นมะม่วงนั้น แล้วไต่ขึ้นไปตามเส้นด้าย. ได้ยินว่า ไม้มะม่วงชื้ออตุละ เป็นต้นมะม่วงของท้าวเวสวัณ ครั้งนั้นพวกทาสของท้าวเวสวัณก็พากันตัดกิ่งน้อยใหญ่ของต้นมะม่วงนั้นนั้น โคนลงมา. นักพ่อนที่เหลือ เก็บกิ่งเหล่านั้นกองไว้แล้วรดด้วยน้ำ. กัณฑกรรณนั้นนุ่งห่มผ้ากรองดอกไม้อุกซิ่นพ่อนรำไป. พระเจ้ามหาปนาททอดพระเนตรเห็นเขาแล้ว ก็มีได้ทรงพระสรวลเลย. ปัทมกรรณได้ทำเชิงตะกอนไม้ในท้องพระลานหลวง แล้วเดินเข้าสู่กองไฟกับบริษัทของตน. ครั้นไฟดับแล้ว นักพ่อนทั้งหลายเอน้ำรดเชิงตะกอน. ปัทมกรรณนั้นกับบริษัท นุ่งห่มผ้ากรองดอกไม้อุกซิ่นพ่อนรำ. พระราชาทรงทอดพระเนตรการนั้นแล้ว คงมิได้ทรงพระสรวลอยู่นั่นเอง. เมื่อสุดฝีมือที่จะให้พระราชาพระองค์นั้นทรงพระสรวล ผู้คนก็พากันระส่ำระสายด้วยประการฉะนี้. ท้าวสักกะทรงทราบเหตุ นั้น จึงทรงส่งนักพ่อนเทวดาไปด้วยพระเทวบัญชาว่า ไปเถิดพ่อเอ๋ย จงทำให้พระมหาปนาททรงพระสรวลเสด็จอุฎฐการจงได้เถิด. เทพนักพ่อนนั้น

มายืนอยู่บนอากาศในท้องพระลานหลวง แสดงขบวนพ่อนที่เรียกว่า อุปีทังคะ. มือข้างเดียวเท่านั้น เท้าข้างเดียว ตาก็ข้างเดียว แม้มือก็ข้างเดียว พ่อนไป ร่ายรำไป เคลื่อนไหวไป ที่เหลือคงนั่งไม่หวั่นไหวเลย. พระเจ้ามหาปนาทะ ทอดพระเนตรเห็นการนั้นแล้ว ทรงพระสรวลน้อยหนึ่ง. แต่มหาชนเมื่อ หัวเราะ ก็สุดที่จะกลั่นความขบขันไว้ สุดที่จะดำรงสติไว้ได้ ปล่อยอวัยวะ หมดเลย ล้มกลิ้งไปในท้องพระลานหลวง. มงคลเป็นอันเลิกได้ตอนนั้น ข้อความที่เหลือในเรื่องนี้ พรรณาไว้ในมหาปนาทชาดกที่มีคำว่า ปนาโท นามโส ราชา ยสุส ยูโป สุวณฺณมโย เป็นต้น.

พระราชามหาปนาททรงกระทำบุญถวายทานเป็นต้น เมื่อสิ้นพระชนม์ ก็เสด็จไปสู่เทวโลกนั่นเอง.

พระศาสดาทรงนำธรรมเทศานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดกว่า มหาปนาท ในครั้งนั้นได้มาเป็นภัททชิ สุเมธาเทวีได้มาเป็นวิสาขา วิสตุกรรมได้มาเป็นอานนท์ ส่วนท้าวสักกะได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาสุริชาดก

๗. ปัญฺจูโปสถิกชาดก

ว่าด้วยรักษาอุโบสถด้วยความคิดต่าง ๆ กัน

[๑๕๕๑] ดูก่อนนกกพิราบ เพราะเหตุไร บัดนี้
เจ้าจึงมีความขวนขวายน้อย ไม่ต้องการอาหาร ออกลิ้น
ความหิวกระหายมารักษาอุโบส.

[๑๕๕๒] แต่ก่อนนี้ข้าพเจ้าบินไปกับนางนก-
พิราบ เราทั้ง ๒ ขึ้นชมยินดีกันอยู่ในป่าประเทศนั้น
ทันใดนั้น เหยี่ยวได้โฉบเอานางนกพิราบไปเสีย
ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาจะพลัดพรากจากนางไป แต่จำ
ต้องพลัดพรากจากนาง เพราะพลัดพรากจากนาง
ข้าพเจ้าได้เสวยเวทนาทางใจ เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้า
จึงรักษาอุโบสถ ด้วยคิดว่า ความรักอย่าได้กลับมาหา
เราอีกเลย.

[๑๕๕๓] ดูก่อนผู้ไปไม่ตรง เลื้อยไปด้วยอกมี
ลิ้น ๒ ลิ้น เจ้ามีเขี้ยวเป็นอาวุธ มีพิษร้ายแรง เพราะเหตุ
ไร เจ้าจึงอดกลั้นความหิวกระหายมารักษาอุโบสถ.

[๑๕๕๔] โขของนายอำเภอ กำลังเปลี่ยว มี
หนอกกระเพื่อม มีลักษณะงาม มีกำลัง มันได้เหยียบ
ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าโกรธจึงได้กัดมัน มันก็ถูกทุกขเวทนา
ครอบงำ ถึงความตาย ณ ที่นั่นเอง ลำดับนั้น ชน
ทั้งหลายก็พากันออกมาจากบ้าน ร้องให้คร่ำครวญ
หาได้พากันหลบหนีไปไม่ เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้า
จึงรักษาอุโบสถ ด้วยคิดว่า ความโกรธอย่าได้มาถึง
เราอีกเลย.

[๑๕๕๕] ดูก่อนสุนัขจิ้งจอก เนื้อของคนที่ตาย
แล้ว มีอยู่ในป่าช้าเป็นอันมาก อาหารชนิดนี้เป็นที่
พอใจของเจ้า เพราะเหตุไร เจ้าจึงอดกลั้นความหิว
กระหายมารักษาอุโบสถ.

[๑๕๕๖] ข้าพเจ้าได้เข้าไปสู่ห้องข้างตัวใหญ่ ยืนตีในซากศพ ตีจิตใจในเนื้อข้าง ลมร้อนและแสงแดด อันกล้าได้แผดเผาทวารหนักของข้างนั้นให้แห้ง ข้าแต่ ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งผอมทั้งเหลือง ไม่มีทางจะ ออกได้ ต่อมา มีฝนทำใหญ่ตกลงมาโดยพลัน ชะ ทวารหนักของข้างตัวนั้นให้เปียกชุ่ม คุณก่อนท่านผู้เจริญ ที่นั้น ข้าพเจ้าจึงออกมาได้ ดังดวงจันทร์พ้นจากปาก แห่งราหูฉะนั้น เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงรักษาอุโบสถ ด้วยคิดว่า ความโลภอย่ามาถึงเราอีกเลย.

[๑๕๕๗] คุณก่อนหมี แต่ก่อนนี้ เจ้าขยำกินตัว ปลวกในจอมปลวก เพราะเหตุไร เจ้าจึงอดกลิ่น ความหิวกระหายมารักษาอุโบสถเล่า.

[๑๕๕๘] ข้าพเจ้าดูหมิ่นถิ่นที่เคยอยู่ของตน ได้ ไปยังปัจฉิมคามแคว้นมลรัฐ เพราะความเป็นผู้อยาก มากเกินไป ครั้งนั้นชนทั้งหลายก็พากันออกจากบ้าน รุมตีข้าพเจ้าด้วยคันธนู ข้าพเจ้าศิโรตสาหะแตกเลือดอาบ ได้กลับมาสู่ถิ่นที่เคยอยู่อาศัยของตน เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงรักษาอุโบสถ ด้วยคิดว่า ความอยากมาก เกินไปอย่าได้มาถึงเราอีกเลย.

[๑๕๕๙] ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อความอันใด ท่าน ก็ได้ถามพวกข้าพเจ้าแล้วข้าพเจ้าทั้งหมดก็ได้พยากรณ์ ข้อความอันนั้นตามที่ได้รู้เห็นมา ข้าแต่ท่านผู้เป็น

วงศ์พรหมผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าจะขอลามท่านบ้างละ
เพราะเหตุไร ท่านจึงรักษาอุโบสถเล่า.

[๑๕๖๐] พระปัจเจกพุทธเจ้ารูปหนึ่ง ผู้ไม่แปด-
เปื้อนด้วยกิเลส นั่งอยู่ในอาศรมของฉันครู่หนึ่ง ท่าน
ได้บอกให้ฉันทราบถึงที่ไปที่มา นามโคตรและจรณะ
ทุกอย่าง ถึงอย่างนั้น ฉันก็ได้กราบไหว้ทำทั้ง ๒
ของท่าน อนึ่ง ฉันก็ได้ถามถึงนามและโคตรของ
ท่านเลย เพราะเหตุนั้น ฉันจึงรักษาอุโบสถ ด้วยคิดว่า
มานะอย่าได้มาถึงฉันอีกเลย.

จบปัญญาไปสติกชาดกที่ ๗

อรรถกถาปัญญาอุปสชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภ อุบาสก ๕๐๐ ผู้รักษาอุโบสถ ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า อุปโปสตุโกทานิ ตวั กโปต ดังนี้.

มีเรื่องย่อว่า ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งเหนือพระพุทธรูปอาสน์อันอลงกต ท่ามกลางบริษัทสี่ ในธรรมสภา ทอดพระเนตรดูบริษัท ด้วยพระหฤทัยอันอ่อนโยน ทรงทราบว่ วันนี้เทศนาจักตั้งเรื่องขึ้น เพราะอาศัยถ้อยคำแห่งพวกอุบาสกเป็นเหตุ จึงตรัสเรียกพวกอุบาสกมา ตรัสถามว่า คู่ก่อนอุบาสกทั้งหลาย พวกเธอพากันบำเพ็ญวัตรแห่งผู้รักษาอุโบสถหรือ ครั้นอุบาสกเหล่านั้น กราบทูลว่าพระเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ตรัสว่า พวกเธอกระทำดีแล้ว อันอุโบสถนี้เป็นเชื้อสายแห่งหมู่บัณฑิตแต่ครั้งก่อน ที่จริงบัณฑิตแต่ครั้งก่อนพากันอยู่จำอุโบสถเพื่อข่มกิเลสมีรากะเป็นต้น อุบาสกเหล่านั้นพากันกราบทูลอาราธนา ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ได้มีประเทศอันเป็นดงนารีรื่นรมย์ยิ่งนัก อยู่ระหว่าง พรมแดนแห่งแคว้นทั้งสาม มีแคว้นมคธเป็นต้น. พระโพธิสัตว์บังเกิดในสกุลพราหมณ์มหาศาลในแคว้นมคธ เจริญวัยแล้ว ละกามทั้งหลาย ปลีกตนเข้าไปสู่ดงนั้น สร้างอาศรมบถวชเป็นถ้ำมี ฟานักอาศัยอยู่. ก็ในที่ไมไกลอาศรมของท่าน นกพิราบกับภรรยาอาศัยอยู่ที่เชิงแห่งหนึ่ง รู้อาศัยที่จอมปลวกจอมหนึ่ง ที่ละเมาะป่าแห่งหนึ่งมาจึงจอกอาศัยอยู่ ที่ละเมาะป่าอีกแห่งหนึ่งเล่า หมีอาศัยอยู่. ทั้งสี่สัตว์เหล่านั้น ต่างก็เข้าไปหาพระถ้ำมี ฟังธรรม ตามกาลอันเป็นโอกาส. อยู่มาวันหนึ่ง นกพิราบกับภรรยาออกจากรังไปหากิน. เห็น

ตัวหนึ่งจับนางนกพิราบตัวบินไปข้างหลังนกพิราบนั้นแล้วบินหนีไป. นกพิราบ
ได้ยินเสียงร้องของนางนกพิราบนั้น เหลียวกลับมองดู เห็นนางนกพิราบนั้น
กำลังถูกเหยียนั้นโฉบไป. ฝ่ายเหยี่ยวเล่าก็ฆ่านางนกพิราบนั้นทั้ง ๆ ที่กำลัง
ร้องอยู่นั้นเองตาย แล้วจิกกินเสีย. นกพิราบกลัวใจ เพราะพลัดพรากจากนาง
นกนั้น คำริว่า ความรักนี้ทำให้เราลำบากเหลือเกิน คราวนี้เรายังข่มความรัก
ไม่ได้แล้ว จักไม่ขอออกไปหากิน. มันตัดขาดทางโคจรเลยไปสู่สำนักพระดาบส
สมาทานอุโบสถเพื่อข่มระคะนอนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

กล่าวถึงงู คิดจ๊กแสวงหาเหยื่อ ออกจากที่อยู่ เทียวแสวงหาเหยื่อ
ในสถานเป็นที่เที่ยวไปของแม่โคในบ้านชายแดน. ครั้งนั้นโคผู้อันเป็นมงคล
ชาวปลอดของนายอำเภอ กินหญ้าแล้วก็คุกเข่าที่เชิงจอมปลวกแห่งหนึ่ง เอา
เขาขวิดดินเล่นอยู่. งูเล่าก็กลัวเสียงฝีเท้าของแม่โคทั้งหลาย เลื้อยไปเพื่อจะ
เข้าจอมปลวกนั้น. ที่นั้นโคผู้ก็เหยียบมันด้วยเท้า. มันโกรธโคนั้นจึงกัด
โคผู้ถึงสิ้นชีวิตตรงนั้นเอง. พวกชาวบ้านได้ยินข่าวว่า โคผู้ตายแล้ว ทุกคน
พากันมารวมกัน ร้องไห้บูชาโคผู้ตัวนั้นด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น พากัน
ขุดหลุมฝังแล้วหลีกไป. เวลาพวกนั้นพากันกลับแล้ว งูก็เลื้อยออกมา
คิดว่า เราอาลัยความโกรธฆ่าโคผู้ตัวนี้เสีย ทำให้หมาชนพากันเศร้าโศก ที่นี้
เราข่มความโกรธนี้ไม่ได้แล้ว จักไม่ออกหากินละกลับไปสู่อาศรมนั้น นอน
สมาทานอุโบสถเพื่อข่มความโกรธ.

ฝ่ายหมาจึงจอกเทียวแสวงหาอาหาร เห็นข้างตายตัวหนึ่ง ดีใจว่า เรา
ได้เหยื่อชิ้นใหญ่แล้ววิ่งไปกัดทิ้งวงได้เป็นเหมือนเวลากัดเสา ไม่ได้ความยินดีที่
ตรงวงนั้น กัดงาต่อไป ได้เป็นอย่างแกะแท่นหิน ปรี่เข้ากัดทอง ได้เป็นอย่าง
กระดิ่ง ตรงเข้ากัดหาง ได้เป็นอย่างกัดซาก กรากเข้ากัดช่องทวารหนัก ได้เป็น
เหมือนกับขนมหวาน. มันตั้งหน้าขย้ำอยู่ด้วยอำนาจความโลภ เลยเข้าไปภายใน

ท้องเวลาหิวก็กินเนื้อในท้องนั้น เวลากระหายก็ดื่มเลือด เวลานอนก็นอนทับไส้และปอด. มันคิดว่าทั้งข้าวทั้งน้ำมีเสร็จแล้วในที่นี้ทีเดียว กูจักทำอะไรในแห่งอื่นเล่า แสนร้อนรมย์อยู่ในท้องช้างนั้นแห่งเดียว ไม่ออกข้างนอกเลย คงอยู่ในท้องช้างเท่านั้น. จำเนียรกาลต่อมา ชากช้างก็แห้งด้วยลมและแดด ช่องทวารหนักก็ปิด. หมาจึงจอกนอนอยู่ภายในท้อง กลับมีเนื้อและเลือดน้อย ร่างกายฝ่ายพอมมองไม่เห็นทางออกได้. ครั้นวันหนึ่ง เมฆมิใช่ฤดูกาลให้ฝนตก ช่องทวารหนักชุ่มชื้นอ่อนตัว ปรากฏช่องให้เห็น. หมาจึงจอกพอเห็นช่อง คิดว่า กูลำบากนานนัก ต้องหนีออกช่องนี้จึงได้ แล้วเอานิ้วคันช่องทวารหนัก. เมื่อมันมีสรีระยุบคั่นออกจากที่แคบโดยเร็ว ขนเลยติดอยู่ที่ช่องทวารหนักหมด. มันมีตัวไลน์เหมือนจาวตาลหลุดออกมาได้. มันคิดว่า เพราะอาศัยความโลภ กูต้องเสวยทุกข์นี้ ที่นี้กูข่มความโลภไม่ได้ จักไม่ขอหากินละ ไปสู่อาศรมนั้น สมาทานอุโบสถ เพื่อข่มความโลภนอนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง.

กล่าวถึงหม้อออกจากป่าแล้ว ถูกความอยากยิ่งครอบงำ จึงไปสู່บ้านชายแดนในแคว้นมัลละ. พวกชาวบ้านได้ยินว่าหม้อมาแล้ว ต่างถือธนูและพลองเป็นต้นพากันออกไปล้อมละเมาะที่หม้อนั้นเข้าไป. มันรู้ว่าถูกมหาชนล้อมไว้ จึงออกหนี. เมื่อมันกำลังหนีอยู่นั้นเอง ผุ่ชนพากันยิงด้วยธนูตีด้วยพลอง. มันหัวแตกเลือดไหลอาบไปที่อยู่ของตน ได้คิดว่า ทุกข์นี้เกิดเพราะอำนาจความโลภ คือความอยากยิ่งของกู ที่นี้กูข่มความโลภคือความอยากยิ่งนี้ไว้มิได้แล้ว จักไม่หากินละ ไปสู่อาศรมนั้น สมาทานอุโบสถ เพื่อข่มความอยากยิ่ง หมอบอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง. ฝ่ายดาบสเล่า ก็อาศัยชาติของตน ตกไปในอำนาจมานะ ไม่สามารถจะยังฉานให้บังเกิดได้. ครั้งนั้นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งทราบความที่ดาบสนั้นมีมานะ ดำริว่า สัตว์ผู้นี้มีโชอื่นเลย ที่แท้เป็นหน่อ

เนื้อแห่งพระพุทธเจ้า จักบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในกาลปีนีเองแหละ เรา
ต้องกระทำการข่มมานะของสัตว์นี้เสียแล้ว กระทำให้สมบัติบังเกิดจึงได้ จึง
มาจากป่าหิมพานต์ตอนเหนือ ขณะเมื่อคาบสนั้นกำลังนอนอยู่ในบรรณศาลา
นั่นเอง นั่งเหนือแผ่นกระดานหินของคาบสนั้น. คาบสนั้นออกมาเห็นพระปัจ-
เจกพุทธเจ้านั่งเหนืออาสนะของตน ก็ขุ่นใจเพราะความมีมานะ ปรีเข้าไปหา
ท่านแล้วตบมือตวาดว่า นิบหายเถิด ให้อ้อย ให้อีกาลกรรม ให้อสมณะ
หัวโล้น มึงมานั่งเหนือแผ่นกระดานของกูทำไม.

ครั้งนั้นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นกล่าวกะท่านว่า พ่อคนดี เหตุไร พ่อ
จึงมีแต่มานะ ข้าพเจ้าบรรลุปัจเจกพุทธญาณแล้วนะในกาลปีนีเอง พ่อก็จัก
เป็นพระสัพพัญญูพระพุทธเจ้า พ่อเป็นหน่อเนื้อพระพุทธเจ้านะ พ่อบำเพ็ญ
บารมีมาแล้ว รอกาลเพียงเท่านี้ ข้างหน้าผ่านไป จักเป็นพระพุทธเจ้า
พ่อดำรงในความเป็นพระพุทธเจ้าจักมีชื่อว่า สิทธิตตะ บอกนามตระกูลโคตร
และพระอัครสาวกเป็นต้นแล้วได้ประทานโอวาทว่า พ่อยังจะมัวเอาแต่มานะ
เป็นคนหยาบคาย เพื่ออะไรเล่า นี้ไม่สมควรแก่พ่อเลย. คาบสนั้นแม้เมื่อ
ท่านกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ยังคงไม่ไหว้ท่านอยู่นั่นเอง มีหน้าซำไม่ถามเสีย
ด้วยว่า ข้าจักเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อไร. ครั้นพระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า
เธอไม่รู้ถึงความใหญ่หลวงแห่งชาติและความใหญ่โตแห่งคุณของเรา หากเธอ
สามารถ ก็จงเที่ยวไปในอากาศเหมือนเรา แล้วเหาะไปในอากาศ ไปรย
ฝุ่นที่เท้าของตนลงในมณฑลชฎาของคาบสนั้น ไปสู่หิมพานต์ตอนเหนือดัง
เดิม. พอท่านไปแล้ว คาบสถึงสลคใจคิดว่า ท่านผู้นี้เป็นสมณะเหมือน
กัน มีสิริระหนัก ไปในอากาศได้ คุจปุยนุ่น ที่ทิ้งไปในช่องลม เพราะ
ถือชาติเรามีได้กราบเท้าทั้งคู่ ของพระปัจเจกพุทธเจ้าเห็นปานฉะนี้ มีหน้า
ซำไม่ถามเสียด้วยว่า เราจักเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อไร ขึ้นชื่อว่าชาตินี้จักกระทำ

อะไรได้ คีลและจระณะเท่านั้นเป็นใหญ่ในโลกนี้ ก็แต่ว่ามานะของเรานี้แล
จำเริญอยู่ จักพาไปหานรกได้ ทีนี้เรายังข่มมานะนี้มิได้แล้วจักไม่ไปหาผล
เข้าสู่บรรณศาลาสมาทานอุโบสถเพื่อข่มมานะเสีย นั่งเหนือกระดานเลียบเป็น
กุกบุตรผู้มีญาณใหญ่ ข่มมานะเสียได้ เจริญกสิณ ยังอภิญญาและสมาบัติ
๘ ให้บังเกิดได้แล้ว จึงออกไปนั่งที่แผ่นกระดานหินท้ายที่จงกรม. ครั้งนั้น
สัตว์มีนกกพิราบเป็นต้น พวกกันเข้าไปหาท่าน ไขว่แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควร
ส่วนหนึ่ง พระมหาสัตว์จึงถามนกพิราบว่า ในวันนี้ เจ้าไม่ได้มา
เวลานี้ เจ้าคงไม่ได้หาอาหาร ในวันนี้เจ้าเป็นผู้รักษาอุโบสถหรือไฉนเล่า.
นกพิราบกราบเรียนว่า ขอรับกระผม. ครั้งนั้นเมื่อท่านจะถามมั่นว่าด้วยเหตุ
ไรเล่า กล่าวคาถาเป็นประอมว่า

ดูก่อนนกพิราบ เพราะเหตุไร บัดนี้ เจ้าจึงมี

ความขวนขวายน้อย ไม่ต้องการอาหาร อดกลั้น

ความหิวกระหาย มารักษาอุโบสถ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อปฺปิสฺสุโก ได้แก่ ผู้ปราศจากความ
อาลัย. บทว่า น ตฺว ความว่า วันนี้ท่านไม่มีความต้องการด้วยโภชนะ.

นกพิราบได้ฟังดังนั้นแล้ว ได้กล่าว ๒ คาถาว่า

แต่ก่อนนี้ข้าพเจ้าบินไปกับนางนกพิราบ เราทั้ง

๒ ขึ้นชมยินดีกันอยู่ในป่าประเทศนั้น ทันใดนั้น

เหยี่ยวได้โฉบนางนกพิราบไปเสีย ข้าพเจ้าไม่ปรารถนา

จะพลัดพรากจากนางไป แต่จำต้องพลัดพรากจากนาง

เพราะพลัดพรากจากนาง ข้าพเจ้าได้เสวยเวทนาทางใจ

เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงรักษาอุโบสถ ด้วยคิดว่า

ความรักอย่าได้กลับมาหาเราอีกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ราม ความว่า พวกเราย่อมยินดีด้วยความยินดีในกาม. บทว่า สาธุโลก แปลว่า นกเหยี่ยว.

เมื่อนกพิราบแผลงอุโบสถกรรมของตนแล้ว พระมหาสัตว์จึงถามดูเป็นต้นทีละตัว ๆ. แม้สัตว์เหล่านั้นก็พากันแผลงความจริง. เมื่อจะถามดูท่านกล่าวว่

ดูก่อนผู้ไปไม่ตรง เลื้อยไปด้วยอก มีลิ้น ๒ ลิ้น
เจ้ามีเหยี่ยวเป็นอาวุธ มีพิษร้ายแรง เพราะเหตุไร เจ้าจึง
อดกลั้นความหิวกระหายมารักษาอุโบสถ.

งูก่่าวว่า

โคขของนายอำเภอ กำลังเปลี่ยว มีหนอกกระเพื่อม
มีลักษณะงาม มีกำลัง มันได้เหยียบข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
โกรธจึงได้กัดมัน มันก็ถูกทุกขเวทนาครอบงำ ถึง
ความตาย ณ ที่นั้น ลำดับนั้น ชนทั้งหลายก็พากัน
ออกมาจากบ้าน ร้องไห้คร่ำครวญ หาได้พากันหลบ-
หลีกลไปไม่ เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงได้รักษาอุโบสถ
ด้วยคิดว่า ความโกรธอย่าได้มาถึงเราอีกเลย.

พระมหาสัตว์เมื่อจะถามสุนัขจึงจอก จึงกล่าวคาถาว่า

ดูก่อนสุนัขจิ้งจอก เนื้อของคนตายแล้ว อยู่
ในป่าช้าเป็นอันมาก อาหารชนิดนี้เป็นที่พอใจของเจ้า
เพราะเหตุไร เจ้าจึงอดกลั้นความกระหายมารักษา
อุโบสถ.

สุนัขจิ้งจอกกล่าวว่

ข้าพเจ้าได้เข้าไปสู่ห้องข้างตัวใหญ่ ยืนดีใน

ซากศพ ตีใจในเนื้อข้าง ลมร้อนและแสงแดดอัน
กล้าได้แผดเผาทวารหนักข้างนั้นให้แห้ง ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งผอมทั้งเหลือง ไม่มีทางจะออกได้
ต่อมามีฝนห่าใหญ่ตกลงมาโดยพลัน ชะทวารหนักของ
ข้างนั้นให้เปียกชุ่ม คุณก่อนท่านผู้เจริญ ที่นั้น ข้าพเจ้า
จึงออกมาได้ตั้งดวงจันทร์พ้นจากปากราหู ฉะนั้น
เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงรักษาอุโบสถ ด้วยคิดว่า
ความโลภอย่ามาถึงเราอีกเลย.

เมื่อจะถามหมีจึงกล่าวว่า

คุณก่อนหมี แต่ก่อนนี้ เจ้าขี้กินตัวปลวกในจอม
ปลวก เพราะเหตุไร เจ้าจึงอดกลั้นความหิวกระหาย
มารักษาอุโบสถเล่า.

หมีกล่าวว่า

ข้าพเจ้าดูหมิ่นถิ่นที่เคยอยู่ของตน ได้ไปยัง
ปัจฉิมคามแคว้นมลรัฐ เพราะความเป็นผู้อยากมาก
เกินไป ครั้งนั้นชนทั้งหลายก็พากันออกจากบ้าน รุมตี
ข้าพเจ้าด้วยคันธนู ข้าพเจ้าศิระแตกเลือดอาบ ได้
กลับมาอยู่ถิ่นที่เคยอยู่อาศัยของตน เพราะเหตุนั้น
ข้าพเจ้าจึงรักษาอุโบสถ ด้วยคิดว่า ความอยากมาก
เกินไปอย่าได้มาถึงเราอีกเลย.

ในคานานั้น พระมหาสัตว์เรียกงูนั้น ด้วยคำว่า **อนุชคามิ** เป็นต้น
บพว่า **จลกุกุโธ** ความว่า โคนนั้นมีหนอกกระเพื่อม. บพว่า **ทูกุขาภิตนุโน**
ความว่า โคนนั้นถูกทุกขบีบคั้นยิ่งนัก กระตັบกระส่าย. บพว่า **พหู** แปลว่า
มาก. บพว่า **ปาวิสั** แปลว่า เข้าไปแล้ว. บพว่า **รตุมิโย** แปลว่า แสง
แห่งพระอาทิตย์ (แสงแดด). บพว่า **นิกุขมิสุสั** แปลว่า ออกไปแล้ว.
บพว่า **กิปิลิกานิ** แปลว่า ปลวกทั้งหลาย. บพว่า **นิบุโปถยนุโต** แปลว่า
ขี้ขยา. บพว่า **อติหะพยาโน** แปลว่า คูหมิ่น นินทา ตีเตียน. บพว่า
โกทญฺทเกน ได้แก่ ด้วยไม้คันทนุและไม้พลอง.

ครั้นสัตว์ทั้ง ๔ นั้น พรธรรณาอุโปสถกรรมของตนอย่างนี้แล้ว ก็ชวน
กันลุกขึ้นไหว้พระมหาสัตว์ เมื่อจะถามบ้างว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ วัน
อิน ๆ ในเวลานี้ พระคุณเจ้าเคยไปหาผลลาผล วันนี้ เหตุไร พระคุณเจ้าจึง
ไม่ไป กระทำอุโปสถกรรมอยู่ จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อความอันใด ท่านก็ได้ถาม

พวกข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทั้งหมดก็ได้พยากรณ์ข้อความ

อันนั้นตามที่ได้รู้เห็นมา ข้าแต่ท่านผู้เป็นวงศ์พรหม

ผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าจะขอถามท่านบ้างละ เพราะ

เหตุไร ท่านจึงรักษาอุโปสถเล่า.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์นั้น ก็แถลงแก่พวกนั้นว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้ารูปหนึ่ง ผู้ไม่แปรเปลี่ยนด้วย

กิเลส นั่งอยู่ในอาศรมของฉันครู่หนึ่ง ท่านได้บอก

ให้ฉันทราบถึงที่ไปที่มา นามโคตรและจรณะทุกอย่าง

ถึงอย่างนั้น ฉันก็ได้กราบไหว้ทำทั้ง ๒ ของท่าน

อนึ่ง ฉันก็ได้ถามถึงนามและโคตรของท่านเลย
เพราะเหตุนั้น ฉันจึงรักษาอุโบสถ ด้วยคิดว่า มานะ
อย่าได้มาถึงฉันอีกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ย โน ความว่า ท่านไม่ได้ถามถึงความใด
กะพวกข้าพเจ้าเลย. บทว่า ยถาปชานํ ความว่า พวกข้าพเจ้าได้แถลงเรื่องนั้น
ตามที่ตนได้รู้มา. บทว่า อนุปลิตฺโต ความว่า อันกิเลสทุกอย่างจะไม่เข้าไป
ไปได้หาจิตได้เลย. บทว่า โส มํ อเวทึ ความว่า ท่านได้บอกให้ทราบ
ข้ารู้ แสดงแก่ข้าทุกอย่าง ถึงฐานะที่ข้าควรดำเนิน ฐานะที่ข้าดำเนินไปแล้ว
ในบัดนี้ และเรื่องนามโคตรและจรณะของข้าในอนาคตเช่นนี้ว่าเธอจักมีนาม
อย่างนี้ จักมีโคตรอย่างนี้ เธอจักมีศีลและจรณะเห็นปานนี้. บทว่า เอวมหิ
นิกุลหึ ความว่า เมื่อท่านแสดงถึงอย่างนี้ ข้ามิได้กราบบาทบุคคลของท่าน
เพราะอาศัยมานะของตน.

พระมหาสัตว์แถลงการกระทำอุโบสถของตนอย่างนี้แล้ว ตักเตือนสัตว์
เหล่านั้นส่งต่อไป กลับเข้าบรรณศาลา. สัตว์เหล่านั้นเล่าต่างพากันไปที่อยู่
ของตน พระมหาสัตว์มีฉานไม่เสื่อม ได้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
สัตว์พวกนั้นตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน ได้ไปสวรรค์ตาม ๆ กัน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้ ตรีสย้าว่า อุบาสกทั้งหลาย
อันอุโบสถนี้เป็นเชื้อแถวแห่งหมู่บัณฑิตแต่เก่าก่อนด้วยประการฉะนี้ อุโบสถ
เป็นอันควรจะทำเพ็ญ แล้วทรงประชุมชาดกว่า นกพิราบในครั้งนั้น ได้มา
เป็นอนุรุทธะ หมีได้มาเป็นกัสสปะ หมาจึงจอกได้มาเป็นโมคคัลลานะ
งูได้มาเป็นสารีบุตร ส่วนดาบสได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาปัญจอุโบสถชาดก

๘. มหาโมรชาดก

ว่าด้วยพญานกยูงพ้นจากบ่วง

[๑๕๖๑] ดูก่อนสหาย ก็ถ้าแหละท่านจับข้าพเจ้า เพราะเหตุแห่งทรัพย์แล้ว ท่านอย่าฆ่าข้าพเจ้าเลย จงจับเป็นนำข้าพเจ้าไปถวายพระราชบิดา เข้าใจว่า ท่านจะได้ทรัพย์ไม่ได้น้อยเลย.

[๑๕๖๒] เราผูกสอดลูกธนูใส่เข้าในแฉ่ง มิได้หมายมั่นว่าจะฆ่าท่านในวันนี้เลย แต่เราจักตัดบ่วงที่ผูกรัดเท้าท่าน พญายูงจงไปตามสหายเถิด.

[๑๕๖๓] เหตุไร ท่านจึงเพียรดักข้าพเจ้ามาถึง ๗ ปี สู้อดกลั้นความหิวกระหายทั้งกลางคืนและกลางวัน เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านปรารถนาจะปลดปล่อยข้าพเจ้า ผู้ติดบ่วงเสียจากบ่วงเพื่ออะไร วันนี้ ท่านงดเว้นจากปาณาติบาตหรือ หรือว่าท่านให้อภัยในสัตว์ทั้งปวง เหตุไร ท่านจึงปรารถนาจะปลดปล่อยข้าพเจ้า ผู้ติดบ่วง ออกจากบ่วงเสียเล่า.

[๑๕๖๔] ดูก่อนพญายูง ขอท่านจงบอกว่า ผู้ใดเป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต และให้อภัยในสัตว์ทั้งปวง ข้าพเจ้าขอถามความซื่อนั้นกะท่าน ผู้นั้นจตุติจากโลกนี้แล้วจะมีความสุขอะไร.

[๑๕๖๕] ข้าพเจ้าขอบอกว่า ผู้ใดเป็นผู้งดเว้น
จากปาณาติบาต และให้อภัยในสัตว์ทั้งปวง ผู้นั้นย่อม
ได้รับความสรรเสริญในปัจจุบัน และเมื่อตายไปย่อม
ไปสู่สวรรค์.

[๑๕๖๖] สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวว่า เทวดา
ทั้งหลายไม่ ชีพยอมเข้าถึงความเป็นต่าง ๆ กันใน
โลกนี้ ผลของกรรมดีและกรรมชั่วก็ไม่มีเหมือนกัน
และกล่าวว่า ทานอันคนโง่บัญญัติไว้ ข้าพเจ้าเชื่อถ้อย
คำของพระอรหันต์เหล่านั้น ฉะนั้น จึงเบียดเบียนนรก
ทั้งหลาย.

[๑๕๖๗] ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ เห็นกันได้
ง่าย ๆ ส่องสว่างไปในอากาศ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์
ทั้ง ๒ นั้น อยู่ในโลกนี้หรือในโลกอื่น สมณพราหมณ์
เหล่านั้น กล่าวถึงดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ในมนุษยโลก
อย่างไรหรือ.

[๑๕๖๘] ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ เห็นกันได้
ง่าย ๆ ส่องสว่างไปในอากาศ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์
ทั้ง ๒ นั้น มีอยู่ในโลกอื่น ไม่มีในโลกนี้ สมณพราหมณ์
เหล่านั้น กล่าวถึงดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ว่าเป็นเทวดา
ในมนุษยโลก.

[๑๕๖๙] สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่าหา
เหตุมิได้ ไม่กล่าวถึงกรรม ไม่กล่าวถึงผลแห่งกรรมดี

กรรมชั่ว และกล่าวถึงทานว่าคนโง่บัญญัติไว้ สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้มิวาทะเลวทราม ถูกท่าน
กำจัดเสียแล้ว เพราะการพยากรณ์นี้แหละ.

[๑๕๓๐] คำของท่านนี้เป็นคำจริงแท้ทีเดียว ไฉน
ท่านจะไม่พึงมีผลเล่า ผลของกรรมดีกรรมชั่วก็เหมือน
กัน ไฉนจะไม่มีผล อนึ่ง ทานนี้จะว่าคนโง่บัญญัติขึ้น
อย่างไรได้ ดูก่อนพญาชูง ข้าพเจ้าจะทำอย่างไร จะทำ
อะไร ประพฤติอะไร เสพสมาคมอะไร ด้วยตบะคุณ
อะไร อย่างไรจึงจะไม่ต้องไปตกนรก ขอท่านจงบอก
เนื้อความนี้แก่ข้าพเจ้าเถิด.

[๑๕๓๑] มีสมณะเหล่าใดเหล่าหนึ่ง นุ่งห่มผ้า
ย้อมด้วยน้ำฝาด ประพฤติเป็นผู้ไม่มีเรื่อน เทียวไป
บิณฑบาตในเวลาเช้าในกาล เว้นจากการเทียวไปใน
เวลาวิกาล ผู้สงบระงับ มีอยู่ในแผ่นดินนี้แน่ ท่านจง
เข้าไปหาสมณะเหล่านั้นในเวลาอันควร ณ ที่นั้น แล้ว
จงถามข้อความตามความพอใจของท่าน สมณะ-
เหล่านั้นก็จะชี้แจงประโยชน์โลกนี้และโลกหน้าให้แก่
ท่าน ตามความรู้ความเห็น.

[๑๕๓๒] ความเป็นพรานนี้ เราละได้แล้ว
เหมือนงูลอกคราบเก่าของตน หรือเหมือนต้นไม้ อัน
เขียวชอุ่ม ผลัดใบเหลืองทิ้ง ฉะนั้น วันนี้เราละ
ความเป็นพรานได้.

[๑๕๗๓] อนึ่ง มีนกเหล่าใดที่เราขังไว้ในเวศน์
ประมาณหลายร้อย วันนี้เราให้ชีวิตแก่นกเหล่านั้น
ขอนกเหล่านั้นจงพ้นจากการกักขัง ไปสู่สถานที่อยู่
เดิมของตนเถิด.

[๑๕๗๔] นายพรานถือบ่วงเที่ยวไปในราวป่า
เพื่อดักพญานกยูงตัวเรื่องยศ ครั้นดักพญานกยูงตัว
เรื่องยศได้แล้ว ก็ได้พ้นจากทุกข์เหมือนเราพ้นแล้ว
ฉะนั้น.

จบมหาโมรชาดกที่ ๘

อรรถกถามหาโมรชาดก

พระศาสดาเสด็จประทับ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภ
ภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่ง ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า สเจ หิ ตฺยาหิ ชนเหตุ
คหิโต ดังนี้.

เรื่องย่อมีว่า พระศาสดาตรัสถามภิกษุนั้นว่า จริงหรือที่ข้าว่า เธอ
กระสันจะสึก ครั้นเธอรับสารภาพว่า จริงพระเจ้าข้า ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ความกำหนัดด้วยความสามารถขึ้นใจนี้ ไฉนจักไม่ให้คุณคล้อยอย่างเธออุ่นวยได้
เล่า มีอย่างหรือ ลมที่จะสามารถพลิกภูเขาสุเนรุได้ ไม่ทำให้ใบไม้แก่ๆ ใกล้ๆ
กระจัดกระเจิงไป ในปางก่อนนั้นนะ แม้สัตว์ผู้บริสุทธิ์คอยหักห้ามความฟุ้งซ่าน
ของกิเลสในภายในอยู่ ๗๐๐ ปี ก็ยังโดนความกำหนัดด้วยสามารถความขึ้นใจนี้
ทำให้อุ่นวยได้เลย ทรงนำอดีตนิทานมาดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ครั้ง**พระเจ้าพรหมทัต** เสวยราชสมบัติ ณ **พระนคร**
พาราณสี พระโพธิสัตว์ได้ถือปฏิสนธิในท้องนางนกงูในประเทศชายแดน.
เมื่อครรภ์แก่เต็มที่แล้ว นางนกงูผู้มารดาตกฟอง ณ ที่หากิน แล้วบินไป
ก็ธรรมดาว่าฟองไข่ เมื่อมารดาไม่มีโรค และไม่มีอันตรายอื่น ๆ เป็นต้นว่า
ที่มชาติรบกวาย่อมไม่เสีย. เหตุนั้นฟองไข่นั้น จึงเป็นเหมือนดอกกระณิการ์
ตุม ๆ มีสีเหมือนสีทอง เมื่อเวลาครบกำหนดก็แตกโดยธรรมดาของตน. ลูก
นกงูมีสีเป็นทอง ออกมาแล้ว. ลูกนกงูของทองนั้น มีนัยน์ตาทั้งคู่คล้ายผล
กระพังโหม มีจะงอยปากสีเหมือนแก้วประพาฬ มีสร้อยสีแดงสามชั้นวงรอบคอ
ผ่านไปกลางหลัง. ครั้นนกงูทองเจริญวัย มีร่างกายเติบโตใหญ่ขนาดคุมเกวียน
รูปงามยิ่งนัก. ผุ้่นกงูงเขียว ๆ ทั้งหมด ประชุมกันยกให้นกงูทองเป็นเจ้านาย
พากันแวดล้อมเป็นบริวาร. วันหนึ่งนกงูทองคืบน้ำในกระพังน้ำ เห็นรูปสมบัติ
ของตน คิดว่า เรามีรูปงามล้ำเลิศกว่านกงูทั้งหมด ถ้าเราจักอยู่ในแดนมนุษย์
กับผุ้่นกงูงเหล่านี้ อันตรายคงบังเกิดแก่เรา เราต้องไปป่าหิมพานต์อาศัยอยู่
ณ ที่อันสำราญลำพังผู้เดียวจึงจะดี. เมื่อผุ้่นกงูงพากันแนบรั้งนอนในราตรีกาล
ก็มีได้บอกให้ตัวอะไรรู้เลย โผขึ้นบินเข้าป่าหิมพานต์ ผ่านทิวเขาไป ๓ ทิวถึง
ทิวที่ ๔ มีสระธรรมชาติขนาดใหญ่คาศายไปด้วยปทุมอยู่ในป่าตอนหนึ่ง
ไม่ไกลสระนั้น มีต้นไทรใหญ่เกิดอาศัยภูเขาลูกหนึ่ง ก็ลงเร้นกายถึงกิ่งไทรนั้น.
อนึ่งเล่า ที่ตรงกลางภูเขานั้นยังมีถ้ำอันน่าเจริญใจ. พญานกงูงมุงจะอยู่ในถ้ำ
นั้นจึงลงเกาะที่พื้นภูเขาดตรงหน้าถ้ำนั้น. ก็แลที่ตรงนั้น ผู้อยู่ข้างล่างไม่อาจขึ้นไป
ได้เลย ผู้อยู่ข้างบนเล่าก็ไม่อาจลงไปได้ เป็นที่ปลอดภัยจาก แมว งู มนุษย์.
พญานกงูงทอง ดำริว่า ตรงนี้เป็นที่อันสำราญของเรา คงพักอยู่ตรงนั้นเอง
ตลอดวันนั้น ต่อรุ่งขึ้นก็ลุกออกจากถ้ำ เกาะที่ยอดเขา หันหน้าไปทางทิศ

ตะวันออก เห็นสุริยมณฑลกำลังอุทัย ก็สวดปริตรเพื่อขอความคุ้มครองป้องกัน
ตนในเวลากลางวันว่า **อุเทตยญจกขุมา เอกราชา** พระเจ้าองค์เอก ทรง
พระจักขุพระองค์นี้ กำลังอุทัยดังนี้เป็นต้น แล้วร่อนลง ณ ที่หากิน เทียวหากิน
ตอนเย็นจึงมาเกาะที่ยอดเขาบ่ายหน้าทางทิศตะวันตก เพ่งดูสุริยมณฑลอันอัสดง
สวดพระปริตรเพื่อขอความคุ้มครองป้องกันในเวลากลางคืนว่า **อเปตยญจก-**
ขุมา เอกราชา พระเจ้าองค์เอก ทรงพระจักขุพระองค์นี้ กำลังเสด็จออกไป
ดังนี้เป็นต้น ฟานักอยู่ด้วยอุบายนี้.

ครั้ง ณ วันหนึ่ง ลูกนายพรานผู้หนึ่งท่องเที่ยวไปในราวป่า เห็น
พญาชุกทอนั้นจับอยู่เหนือยอดเขา จึงมาที่อยู่ของตนเมื่อจวนจะตายบอกลูก
ไว้ว่า พ่อเอ๋ย ในราวป่าตรงทิวเขาที่ ๔ มีนกยูงทอง ถ้าพระราชชาติธตาม
ก็กราบทูลให้ทรงทราบ. อยู่มาวันหนึ่ง พระอัศรมเหสีของพระเจ้าพาราณสี
ทรงพระนามว่า **เขมา** ทรงเห็นพระสุบินในเวลาใกล้รุ่ง พระสุบินได้มีเรื่อง
ราวอย่างนี้. นกยูงมีสีเหมือนสีทองคำกำลังแสดงธรรม พระนางทรงให้
สาธุการสดับธรรม นกยูงครั้งแสดงธรรมเสร็จ ก็ลุกขึ้นบินไป. พระนาง
ทอดพระเนตรเห็นพญาชุกกำลังบินไป ก็ตรัสสั่งให้คนทั้งหลายช่วยกันจับ
พญานกยูงนั้นให้ได้ ขณะที่กำลังตรัสอยู่นั้นแหละ ทรงตื่นเสีย ครั้นทรงตื่น
แล้วจึงทรงทราบว่าเป็นความฝัน ทรงดำริต่อไปว่า ครั้นจะกราบทูลว่าฝันไป
ที่ไหนพระราชาก็ทรงเอาพระหฤทัยเอื้อเฟื้อ แล้วทรงบรรทมประหนึ่งทรงแพ้
พระครรภ์. ครั้งนั้น พระราชาเสด็จเข้ามาใกล้พระนางตรัสถามว่า นางผู้เจริญใจ
เธอไม่สบายเป็นอะไรไปเล่า. กราบทูลว่า ความแพ้ครรภ์บังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉัน
พระเจ้าค่ะ. ตรัสถามว่า เธอต้องการสิ่งใดเล่าจะ นางผู้เจริญ. กราบทูลว่า
ข้าแต่ทูลกระหม่อมเกล้ากระหม่อมฉันปรารถนาจะฟังธรรมของพญานกยูงทอง
พระเจ้าค่ะ. รับสั่งว่านางผู้เจริญใจเอ๋ย ฉันจักหาพญาชุกทองอย่างนี้ได้จากไหน

เล่า. กราบทูลว่า ข้าแต่ทูลกระหม่อมแม่เกล้ากระหม่อมฉัน มิได้สมปรารถนา
ชีวิตของเกล้ากระหม่อมฉันเป็นอันไม่มีละ พระเจ้าค่ะ. ตรัสพลอบว่า นาง-
ผู้เจริญใจ อย่าเสียใจเลยนะ ถ้ามันมีอยู่ ณ ที่ไหน เธอต้องได้แน่นอน แล้ว
เสด็จประทับนั่งเหนือพระราชอาสน์ ตรัสถามหมู่อำมาตย์ว่า แน่พอเอ๋ย เทวี
ปรารถนาจะฟังธรรมของนกยูงทอง อันนกยูงมีสีเหมือนสีทองนะ. มีอยู่หรือไม่.
พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ขอเดชะ พวกพราหมณ์คงจักทราบ พระเจ้าข้า.
พระราชตรัสให้หาพวกพราหมณ์มาเฝ้าแล้ว มีพระดำรัสถาม. พวกพราหมณ์
พากันกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระมหากษัตริย์ สัตว์เดียรัจฉานเหล่านั้นคือ ใน
จำพวกสัตว์น้ำ ปลา เต่า ปู ในจำพวกสัตว์บก มด หงส์ นกยูง นกกระทา
มีสีเหมือนสีทอง มีอยู่ แม่มนุษย์ทั้งหลายเล่า ก็มีสีเหมือนสีทองมีอยู่ ทั้งนี้
มีมาในคัมภีร์ลักษณะมนต์ ของข้าพระองค์ทั้งหลาย พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงเรียกพวกบุตรพรานในแคว้นแคว้นของพระองค์มาประชุม
กัน. รับสั่งว่า นกยูงทองพวกเธอเคยเห็นบ้างไหม. คนที่บิดาเคยเล่าให้ฟังกราบ
ทูลว่า ถึงข้าพระองค์จะไม่เคยเห็น แต่บิดาของข้าพระองค์บอกไว้ว่า นกยูงทอง
มีอยู่ในสถานที่ตรงโน้น พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นพระราชตรัสกะเขาว่า สหายเอ๋ย
เธอจักเป็นคนให้ชีวิตแก่ฉัน และเทวีได้ละ เพราะฉะนั้น เธอจงไปที่นั่น จับมันนก
ยูงทองนั้นนำมาเถิด ประทานทรัพย์เป็นอันมากส่งไป. เขาให้ทรัพย์แก่ลูกเมีย
แล้วไป ณ ที่นั้น เห็นพระมหาสัตว์ ก็ทำบ่วงดักถือว่า วันนี้นักคิด วันนี้นักคิด ก็
ไม่คิดสักที จนตายไป. พระเทวีเล่าเมื่อไม่ได้ดังพระปรารถนา ก็สิ้นพระชนม์ไป.
พระราชาทรงกริ้วว่า เพราะอาศัยนกยูงทองตัวนี้เป็นเหตุ เมียรักของเราต้อง
สิ้นพระชนม์ ทรงมีพระหฤทัยเป็นไปในอำนาจแห่งเวร ทรงให้จารึกไว้ใน
แผ่นทองว่า ที่ทิวเขาที่สี่ในป่าหิมพานต์ มีนกยูงทองอาศัยอยู่ บุคคลได้กินเนื้อ

ของยูงทองแล้วนั้น จะไม่แก่ไม่ตาย แล้วบรรจุนั่งสื่อนั้นไว้ในหีบไม้แก่น
เสด็จสวรรคตไป. ครั้นกษัตริย์องค์อื่นได้เป็นพระราชแล้ว ท้าวเธอทอด-
พระเนตรเห็นอักษร ในแผ่นทองก็ทรงดำริว่า เราจักเป็นผู้ไม่แก่ไม่ตาย
ทรงส่งให้พรานผู้หนึ่งไปเพื่อจับพญายูงทองนั้น. แม้พรานผู้นั้น ก็ตายเสียที่นั่น
คู่กัน. โดยทำนองนี้ ล่วงไปถึง ๖ รัชกาลแล้ว ลูกพรานทั้ง ๖ ตายในป่า
หิมพานต์นั่นเอง. ถึงพรานคนที่ ๗ ซึ่งพระราชองค์ที่ ๗ ทรงใช้ไป คิดว่า
เราจักจับนกยูงทองนั้นได้ในวันนี้ ในวันนี้แน่นอน ล่วงไปถึง ๗ ปี ก็ไม่
สามารถจะจับนกยูงทองตัวนั้นได้ ดำริว่า ทำไมเล่าหนอ บ่วงจึงไม่รู้ครัดเท้า
ของพญายูงทองนี้ คอยกำหนดคฤพยานกยูงทองนั้น เห็นเจริญพระปริตร
ทุกเย็นทุกเช้า ก็กำหนดได้โดยนัยว่า ในสถานที่นั้นนกยูงตัวอื่นไม่มีเลย. อัน
พญายูงทองตัวนี้คงประพฤติพรหมจรรย์ด้วยอานุภาพแห่งพรหมจรรย์ และด้วย
อานุภาพแห่งพระปริตร บ่วงจึงไม่คิดเท้าของพญายูงทอง แล้วจึงไปสู่ปัจฉิม-
ตชนบท ดักนางยูงได้ตัวหนึ่ง ฝึกฝนให้ชำนาญในเวลาคิดนิ้วมือให้พ่อนในเวลา
ตบมือ แล้วพาไป ก่อนเวลาที่พระโพธิสัตว์จะเจริญปริตรทีเดียว ดักบ่วงไว้
คิดนิ้วมือให้นางยูงนั้น. เมื่อพญายูงทองได้ฟังเสียงของนางยูง กิเลสที่ราบเรียบ
ไปตลอดเวลา ๓๐๐ ปี ก็ฟุ้งขึ้นทันทีทันใด เป็นเหมือนอสรพิษที่ถูกตีด้วย
ท่อนไม้ แผ่พังพานฉะนั้น. เธอกระวนกระวายด้วยอำนาจกิเลส จนไม่สามารถ
จะเจริญพระปริตรได้ทีเดียว บินไปยังสำนักนางยูงโดยเร็ว ถลาลงโดยอากาศ
สอดเท้าเข้าไปในบ่วงเสียเลย. บ่วงที่ไม่เคยรูดตลอด ๓๐๐ ปี ก็รูดครัดเท้าในขณะ
นั้นแล. ที่นั้นลูกนายพรานเห็นพญายูงทองนั้นห้อยต้องแต่งอยู่ที่ปลายคันแล้ว
คิดว่า ลูกนายพราน ๖ คน ไม่สามารถที่จะดักพญายูงทองนี้ได้ ถึงตัวเราก็ไม่
สามารถดักได้ ๗ ปี. วันนี้เวลาอาหารเช้า พญายูงอาศัยนางยูงเป็นสัตว์กระวนกระ-
วายด้วยอำนาจกิเลส ถึงไม่อาจเจริญปริตร มาคิดบ่วงแขวนต้องแต่งเอาหัวลงอยู่

เป็นสัตว์มีศีลเห็นปานฉะนี้ ถูกเรากระทำให้ลำบากเสียแล้ว การน้อมนำสัตว์
เช่นนี้เข้าไปเพื่อเป็นบรรณาการ แต่พระราชินีไม่ควรเลย เราจะต้องการอะไร
ด้วยสักการะที่พระราชาทรงพระราชทาน จักปล่อยเธอเสียเถอะ หวนคิดว่า
พญายูงนี้มีกำลังดั่งช้างสาร สมบูรณ์ด้วยเรี่ยวแรง เมื่อเราเข้าไปใกล้ คงคิดว่า
ผู้นี้จักมาฆ่าเรา แล้วเลยกลัวตายอย่างเหลือสิ้น คின்றนไป ทำลายเท้าหรือปีก
เสียได้ก็ครั้งเราไม่เข้าไปใกล้ คงชุ่มตักบ่วงให้ขาดด้วยคมศร แต่นั่นเธอก็จัก
ไปตามพอใจ โดยคำฟังตนเอง. เขาคงยืนอยู่ในที่ซ่อน ยกธนูขึ้นสอดลูกศรยื่น
จ้องอยู่ฝ่ายพญายูงดำริว่า พรานผู้นี้ทราบการที่ต้องทำให้เรากระวนกระวาย
ด้วยอำนาจกิเลสแล้ว จึงดักได้ง่ายดาย ไม่เห็นกระตือรือร้นเลย เขาชุ่มอยู่ตรง
ไหนเล่าณะ มองดูรอบ ๆ ข้าง เห็นยื่นจ้องธนูสำคัญว่า คงจักปรารธนาฆ่าเรา
ให้ตาย แล้วก็ สะดุ้งกลัวต่อความตาย เป็นลั่นพ่น เมื่อจะวอนขอชีวิต จึงกล่าว
คาถาที่ ๑ ว่า

ดูก่อนสหาย ก็ถ้าแหะท่านจักข้าพเจ้าเพราะเหตุ

แห่งทรัพย์แล้ว ท่านอย่าฆ่าข้าพเจ้าเลย จงจับเป็นนำ

ข้าพเจ้าไปถวายพระราชานเถิด เข้าใจว่า ท่านจักได้

ทรัพย์มิใช่น้อยเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สเจ หิ ตฺยาคฺห์ ตักฺเคน สเจ หิ เต อหํ.
บทว่า อุปนฺนติ เเน หิ แปลว่า จงเข้าไปใกล้. บทว่า ลจฺจนฺตินปฺปรูปํ
ความว่า ท่านจักได้ทรัพย์ไม่น้อยเป็นแน่.

ดูกนายพรานได้ยินคำนั้นแล้ว ดำริว่า พญายูงคงเข้าใจว่า พรานนี้
สอดใส่ลูกศรเพื่อต้องการจะยิง ต้องปล่อยเธอเถอะ เมื่อจะปล่อยจึงกล่าว
คาถาที่ ๒ ว่า

เราผูกสอดลูกธนูใส่เข้าในแล่ง มิได้หมายมั่น
ว่าจะฆ่าท่านในวันนี้เลย แต่เราจักตัดบ่วงที่ผูกมัดทำท่าน
พญายูงจงไปตามสบายเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อธิปัตยิสฺสึ แปลว่า เราจักตัด.
ลำดับนั้น พญายูงได้กล่าวสองคาถาว่า

เหตุไร ท่านจึงเพียรดักข้าพเจ้ามาถึง ๗ ปี ผู้
อดกลั้นความหิวกระหายทั้งกลางคืนและกลางวัน เมื่อ
เป็นเช่นนั้น ท่านปรารถนาจะปลดปล่อยข้าพเจ้า ผู้
ติดบ่วงเสียจากบ่วง เพื่ออะไร วันนี้ ท่านงดเว้นจาก
ปาณาติบาตหรือ หรือว่าท่านให้อภัยในสัตว์ทั้งปวง
เหตุไรท่านจึงปรารถนาจะปลดปล่อยข้าพเจ้าผู้ติดบ่วง
ออกจากบ่วงเสียเล่า.

ในสองคาถานั้น บทว่า ยัมมอิธิบายบางบทว่า ท่านเพียรดักข้าพเจ้า
มาตลอดถึงเพียงนี้ เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอลามท่าน เมื่อเป็น
เช่นนั้นท่านยังจะปรารถนาเพื่อจะปลดปล่อยข้าพเจ้า ผู้ซึ่งท่านนำเข้าไปในอำนาจ
แห่งบ่วงจนได้.

บทว่า วิรโต นุสฺซชฺ ความว่า ในวันนี้ ท่านงดเว้นจากปาณาติ-
บาตกรรมัง.

บทว่า สพฺพญฺเตสุ ความว่า ท่านได้ให้อภัยแก่ฝูงสัตว์ทั้งปวงได้
แล้วละซี.

ต่อจากนี้ไป ฟังทราบความสัมพันธ์แห่งการโต้ตอบ ดังนี้ นายพราน
ถามว่า

ดูก่อนพญาชูง ขอท่านจงบอกว่า ผู้ใดเป็นผู้
งดเว้นจากปาณาติบาต และให้ภัยในสัตว์ทั้งปวง
ข้าพเจ้าขอถามความนั้นกะท่าน ผู้นั้นจตุจากโลกนี้แล้ว
จะได้ความสุขอะไร.

ข้าพเจ้าขอบอกว่า ผู้ใดเป็นผู้งดเว้นจากปาณา-
ติบาต และให้ภัยในสัตว์ทั้งปวง ผู้นั้นย่อมได้รับ
ความสรรเสริญในปัจจุบัน และเมื่อตายไปย่อมไปสู่
สวรรค์.

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวว่า เทวดาทั้งหลาย
ไม่มี ชีพย่อมเข้าถึงความเป็นต่าง ๆ กันในโลกนี้ผล
ของกรรมดีและกรรมชั่วก็ไม่มีเหมือนกัน และกล่าวว่า
ทานอันคนโง่บัญญัติไว้ ข้าพเจ้าเชื่อถ้อยคำของพระ-
อรหันต์เหล่านั้น ฉะนั้น จึงเบียดเบียนนรกทั้งหลาย.

กาลาที่ร้อยกรองมีความง่าย ๆ เหล่านี้ ฟังทราบตามนัยแห่ง
พระบาลีนั้นนั่นแล. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิจฺจาหุ เอเก ความว่า
สมณพราหมณ์บางพวกได้กล่าวอย่างนี้. บทว่า เตสํ วโจ อรหโต สทุททาโน
ขยายความว่า ได้ยินว่า พวกชีเปลือยผู้มีวาตะว่าขาดสูญ เป็นพวกใกล้ชิด
สกุลของนายพรานนั้น พวกเหล่านั้นพากันชวนนายพรานผู้เป็นสัตว์ แม้จะ
พร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งปัจเจกโพธิญาณให้ยึดถืออุจเฉทวาทเสียได้ เพราะ
ตั้งสรรค์กับพวกชีเปลือยนั้น นายพรานนั้นจึงยึดเอาว่า ผลแห่งกุศลและอกุศล
ไม่มี จึงฆ่าฝูงนกเสียนักหนา อันการคบหากับคนผู้มีโทษชัฏบุรุษนี้ มีโทษ
ใหญ่หลวงถึงเพียงนี้. และพรานนี้สำคัญว่าพวกนั้นเท่านั้นเป็นอรหันต์ จึงกล่าว
อย่างนี้ (ข้าพเจ้าเชื่อถ้อยคำของพวกอรหันต์เหล่านั้น).

พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว ดำริว่า เราต้องกล่าวถึงความที่ปรโลกมีอยู่
แก่เขา ทั้ง ๆ ที่ห้อยศีรษะลงอยู่ปลายคันแล้วนั้นแหละ กล่าวคาถาว่า

ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ เห็นกันได้ง่าย ๆ

ส่องสว่างไปในอากาศ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ทั้งสอง
นั้น อยู่ในโลกรนี้หรือในโลกอื่น สมณพราหมณ์เหล่านั้น
กล่าวถึงดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ว่าเป็นเทวดาในมนุษย์โลก
อย่างไรหรือ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิมสุส ความว่า ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์
ทั้งสองเป็นของมีอยู่ในโลกนี้หรือ หรือเป็นของมีในโลกเหล่านี้. คำว่า
ปรโลกสุส เป็นนัญญูวิภัตติ ลงในอรรถแห่งสัตตมิวิภัตติ. บทว่า กถนุญ เต
ความว่า พระอรหันต์นั้น กล่าวไว้อย่างไรเล่า ในวิมานเหล่านี้ ได้แก่เทวบุตร
หรือพระจันทร์และพระอาทิตย์ มีอยู่หรือไม่เล่า เป็นเทวดาหรือเป็นมนุษย์เล่า.

ลูกนายพรานกล่าวคาถาว่า

ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ เห็นกันได้ง่าย ๆ

ส่องสว่างไปในอากาศ ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ นั้น
มีอยู่ในโลกอื่นไม่มีในโลกนี้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น
กล่าวถึงดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ว่าเป็นเทวดาในมนุษย์โลก.

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์กล่าวคาถาว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใด มีวาตะว่าหาเหตุมิได้

ไม่กล่าวถึงกรรม ไม่กล่าวถึงผลแห่งกรรมดีกรรมชั่ว
และกล่าวถึงทานว่าคนโง่บัญญัติไว้ สมณพราหมณ์
เหล่านั้น เป็นผู้มิวาตะเลวทราม ถูกท่านกำจัดเสียแล้ว
เพราะการพยากรณ์นี้แหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอตุเถว เต นีหตา** ความว่า ถ้าพระจันทร์
พระอาทิตย์สถิตอยู่ในเทวโลก มิใช่สถิตอยู่ในมนุษยโลก และถ้าพระจันทร์
พระอาทิตย์เหล่านั้นเป็นเทวดา มิใช่เป็นมนุษย์เลยไซ้ร้ ตอนนี้อง คือในการ
พยากรณ์เพียงเท่านี้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ที่เป็นผู้ใกล้ชิดตระกูลของท่าน
เป็นพวกมีวาตะเลว ๆ เป็นอันถูกท่านกำจัดเสียแล้ว. บทว่า **อเหตุกา** ความว่า
สมณพราหมณ์พวกใดมีวาตะอย่างนี้ว่า กรรมอันเป็นเหตุแห่งความผุดผ่อง
และความเศร้าหมองไม่มี ชื่อว่าพวกไม่มีเหตุ. บทว่า **ทตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต** ความว่า
และพวกที่กล่าวถึงท่านว่า คนโง่ ๆ พวกกันบัญญัติไว้.

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวเรื่อย ๆ ไป เขากำหนดได้แล้วกล่าวคาถาว่า

คำของท่านนี้เป็นคำจริงแท้ทีเดียว โฉนทานจะ

ไม่พึงมีผลเล่า ผลของกรรมดีกรรมชั่วก็เหมือนกัน

โฉนจะไม่มีผล อนึ่ง ทานนี้จะว่าคนโง่บัญญัติขึ้น

อย่างไรได้ ดูก่อนพญายุง ข้าพเจ้าจะอย่างไร จะทำ

อะไร ประพศุติอะไร เสพสมาคมอะไร ด้วยตบะคุณ

อะไร อย่างไรจึงจะต้องไม่ไปตกนรก ขอท่านจงบอก

เนื้อความนี้แก่ข้าพเจ้าเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต** ความว่า ทานชื่อว่า
อันคนเซอะบัญญัติแล้ว พึงมีผลอย่างไร. บทว่า **กถฺกฺโร** ความว่า กระทำ
กรรมโฉน. บทว่า **กิณฺตฺกโร** ความว่า เพราะเหตุไร เมื่อเราทำกรรม จึง
ไม่ไปสู่นรก. คำนอกนี้ เป็นไวพจน์ของคำนั้นนั่นแล.

พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว คำริว่า ถ้าเราจักไม่กล่าวแก้ปัญหานี้
โลกมนุษย์จักเกิดเป็นคูว่างเปล่า เราจักกล่าวความที่สมณพราหมณ์ผู้ทรง
ธรรมมีอยู่ในโลกมนุษย์นั่นเองแก่เขา ได้ภายิตสองคาถาว่า

มีสมณะเหล่าใดเหล่าหนึ่ง นุ่งห่มผ้าข้อมด้วย
น้ำฝาด ประพฤติเป็นผู้ไม่มีเรื่อ น เทียวไปบิณฑบาต
ในเวลาเช้าในกาล เว้นจากการเทียวไปในเวลาวิกาล
ผู้สงบระงับอยู่ในแผ่นดินนี้แน่ ท่านจงเข้าไปหาสมณะ
เหล่านั้นในเวลาอันควร ณ ที่นั้น แล้วจงถามข้อความ
ตามความพอใจของท่าน สมณะเหล่านั้นก็ชี้แจง
ประโยชน์ในโลกนี้ และโลกหน้าให้แก่ท่าน ตาม
ความรู้ความเห็น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สนฺโต คือท่านบัณฑิตผู้มีบาปอันระงับ
แล้ว ได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า. บทว่า ยถาปชานํ ความว่า สมณะเหล่านั้น
จักบอกแก่ท่านตามทำนองที่ตนทราบ คือจักกล่าวคำกำจัดความสงสัยของท่าน
เสียได้. บทว่า ประสฺส จตุถํ ความว่า สมณะเหล่านั้นจักชี้แจงประโยชน์
โลกนี้และโลกอื่นอย่างนี้ว่า ด้วยกรรมชื่อนี้ จะบังเกิดในโลกมนุษย์ ด้วยกรรม
นี้จะบังเกิดในเทวโลก ด้วยกรรมนี้ จะบังเกิดในนรกเป็นต้น เชิญถามสมณะ
เหล่านั้นเถิด.

ก็แลครั้นพญาอุงกล่าวอย่างนี้แล้ว ชูให้กัลลภในนรก. ก็เขาเป็น
พระปัจเจกโพธิสัตว์ผู้มีบารมีบำเพ็ญเต็มแล้ว มีญาณอันแก่กล้าแล้วเป็นเหมือน
ดอกปทุมที่แก่แล้วชูก้านรอการถูกต้องของแสงอาทิตย์ฉะนั้น เมื่อฟังธรรมกถา
ของพญาอุง ยืนอยู่ด้วยท่าเดิมนั้นแหละ กำหนดสังขารทั้งหลาย พิจารณา
ไตรลักษณ์ บรรลุปัจเจกโพธิญาณแล้ว. การบรรลุของท่านและการพ้นจาก
บ่วงของพระมหาสัตว์ ได้มีในขณะเดียวกันแล. พระปัจเจกพุทธเจ้าทำลาย
กิเลสทั้งหลายแล้ว ดำรงอยู่ ณ สุดแดนของภพที่เดียว เมื่อจะเปล่งอุทาน
จึงกล่าวคาถาว่า

ความเป็นพรานนี้ เราจะได้แล้ว เหมือนงูลอก

คราบเก่าของตน หรือเหมือนต้นไม้อันเขียวชอุ่ม

ผลัดใบเหลืองทิ้ง ฉะนั้น วันนี้เราละความเป็นพรานได้.

ความแห่งคานานั้น มีอธิบายว่า งูลอกทิ้งหนังเก่าที่คร่ำคร่าฉนั้นใจ และต้นไม้ที่ยังเขียวชอุ่มอยู่ ผลัดใบเหลือง ๆ ที่ติดอยู่แห่งใดแห่งหนึ่งทิ้งเสีย ได้ฉนั้นใจ แม้เราก็จั้นนั้น สละเสียได้ ซึ่งความเป็นพรานในวันนี้ ที่นี้ความเป็นพรานนั้นนั้นเป็นอันเราละทิ้งได้แล้ว เราสละความเป็นพรานแล้วในวันนี้. บทว่า ชหามหิ ความว่า เราละเสียแล้ว.

ครั้งท่านปลงอุทานนี้แล้ว ดำริว่า เราพ้นจากเครื่องพัวพันคือ กิเลสทั้งปวงได้แน่นอน แต่ในที่อยู่ของเรายังมีนกกถูกกักขังอยู่มาก เราจัก ปลดปล่อยนกเหล่านั้นได้อย่างไร จึงถามพระมหาสัตว์ว่า พญายุงเอ๋ย ในที่อยู่ของข้าพเจ้า มีนกกถูกกักขังอยู่เป็นอันมาก ข้าพเจ้าจักปลดปล่อยนกเหล่านั้นได้อย่างไรละ. อันที่จริง ญาณในการกำหนดอุปาย ของพระสัพพัญญู โภทิสต์ทั้งหลาย ย่อมใหญ่โตกว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า. เหตุฉนั้น พญายุงจึง กล่าวกะท่านว่า ปัจเจกโพธิญาณที่ท่านทำลายกิเลสทั้งปวงเสีย แล้ว บรรลุด้วยโพธิมรรคใด โปรดปรารภโพธิมรรคนั้น กระทำสังจกิริยาเถิด ธรรมศาสตร์อันต้องจงจำในชมพูทวีปทั้งสิ้นก็จักไม่มี. ท่านดำรงในฐานะ ที่พระโพธิสัตว์กล่าวแล้ว เมื่อจะทำสังจกิริยา จึงกล่าวคาถาว่า

อนึ่ง มีนกเหล่าใดที่เราักขังไว้ในนิเวศน์

ประมาณหลายร้อย วันนี้เราให้ชีวิตแก่นกเหล่านั้น

ขอนกเหล่านั้นจงพ้นจากการกักขัง ไปสู่สถานที่อยู่เดิม

ของตนเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โมกขณฺจ เต ปตุโต ความว่า ถ้าเราบรรลุโมกขธรรมแล้ว คือบรรลุปัจเจกโพธิญาณแล้ว ขอสงเคราะห์สัตว์เหล่านั้น ในอันให้ชีวิตเป็นทาน ด้วยสัจจะนี้. บทว่า สกํ นิเกตํ ความว่า ขอสัตว์แม่ทั้งปวงจงพากันไปสู่ที่อยู่ของตนเถิด.

ลำดับนั้น นกทั้งปวงก็พ้นจากที่กักขัง พอดีกันกับเวลาที่พระปัจเจกโพธิ์นั้นกระทำสัจจกิจริยานันเอง ต่างร้องรำเรียงบินไปที่อยู่ของตนทั่วกัน. ก็แลในขณะนั้น บรรดาสัตว์ในเห้าเรือนทุกหนแห่ง ตั้งต้นแต่แมวเป็นต้น ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ที่จักได้ชื่อว่าสัตว์ต้องกักขังมิได้มีเลย. พระปัจเจกพุทธเจ้ายกมือลูบศีรษะ. ทนใดนั่นเอง เพศกฤหัสถ์ก็หายไป เพศบรรพชิตปรากฏแทน. ท่านเป็นเหมือนพระเถระมีพรรษา ๖๐ สมบูรณ์ด้วยมรรยาททรงอัญญาบริหาร กล่าววาท่านนั้นเที่ยวได้เป็นที่พึ่งของข้าพเจ้าประคองอัญชติแก่พญาอุกกระทำประทักษิณ เหาะขึ้นอากาศไปสู่จอมผาเขื่อนันทมุล. ฝ่ายพญาอุกก็โคตจากปลายคันแล้ว หาอาหาร ไปสู่ที่อยู่ของตนดั้งเดิม.

บัดนี้ พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความที่นายพราน แม้จะถือบ่วงเที่ยวไปตั้ง ๗ ปี อาศัยพญาอุกพ้นจากทุกข์ได้ จึงตรัสพระคาถาสุดท้าวว่า

นายพรานถือบ่วงเที่ยวไปในราวป่า เพื่อดักพญา-

นกยูงตัวเรื่องยศ ครั้นดักพญานกยูงตัวเรื่องยศได้แล้ว

ก็ได้พ้นจากทุกข์ เหมือนเราพ้นแล้วฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พาเชตุ แปลว่า เพื่อจะดัก บาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน อธิบายว่า ครั้นดักพญาอุกได้แล้ว ยืนฟังธรรมกถาของพญาอุกนั้นก็ได้รับความสลดใจ. บทว่า ยถาหํ ความว่า นายพรานนั้นหลุดพ้นจากทุกข์ได้เหมือนเราหลุดพ้นได้ด้วยสัจมัฏญาณ ฉะนั้นแล.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม ๓ ภาค ๖ - หน้าที่ 469

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสังฆกรรม เวลาจบสังฆกรรม ภิกษุผู้กระสัน ดำรงในพระอรหัต แล้วทรงประชุม ชาดกว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าในครั้งนั้นปรินิพพาน ส่วนพญายุงได้มาเป็น เรือดถาคตแล.

จบอรรถกถาหาโมรชาดก

๕. ตัจจนสูตรชาดก

ว่าด้วยหมูพร้อมใจกันสู้เสือ

[๑๕๗๕] ข้าพเจ้าเที่ยวแสวงหาหมูญาติดี ตาม ภูเขาและราวป่าทั้งหลาย ค้นหาหมูญาติมากมาย หมู ญาตินั้นเราพบแล้ว รากไม้และผลไม้นี้ ก็มีมากมาย หนึ่ง รักษาหารนี้ก็มีใช้น้อย ทั้งห้วยละหานนี้ก็น่า รื่นรมย์ คงเป็นที่อยู่สุขสบาย ข้าพเจ้าจักขอยู่กับ ญาติทั้งมวล ในที่นี้แหละ จักเป็นผู้ขวนขวายน้อย ไม่มีความระแวงภัย ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีภัยแต่ ที่ไหน ๆ.

[๑๕๗๖] ดูก่อนตัจจนะ เจ้าจงไปหาที่ซ่อนเร้น แห่งอื่นเถิด ในที่นี้ศัตรูของพวกเรามีอยู่ มันมาในที่นี้ แล้ว ก็ฆ่าหมูแต่ล้วนตัวที่อ้วนพีเสีย.

[๑๕๗๗] ใครหนอเป็นศัตรูของพวกเราในที่นี้
ใครมากำจัดญาติทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกัน ซึ่งยากที่
จะกำจัดได้ เราถามท่านแล้ว ขอจงบอกความข้อนั้น
แก่เราเถิด.

[๑๕๗๘] ดูก่อนตัจฉะ พญาเนื้อตัวหนึ่งลาย
พาดขึ้น เป็นเนื้อมีกำลังมีเขี้ยวเป็นอาวุธ มันมาในที่นี้
แล้ว ก็ฆ่าหมูแต่ล้วนตัวที่อ้วนพีเสีย.

[๑๕๗๙] พวกเราไม่มีเขี้ยวหรือ กำลังกายไม่
พรั่งพร้อมหรือ พวกเราทั้งหมดพร้อมใจกันแล้ว ก็
จับมันตัวเดียวเท่านั้นให้อยู่ในอำนาจได้.

[๑๕๘๐] ดูก่อนตัจฉะ ท่านกล่าววาจาจับออก
จับใจ เพราะเหตุ แม้ตัวใดหนีไปเวลารบ พวกเราจัก
ฆ่ามันเสียในภายหลัง.

[๑๕๘๑] ดูก่อนพญาเนื้อที่เก่งกล้า วันนี้เจ้าคง
จะงดเว้น จากการฆ่าสัตว์ละชิหนอ ท่านให้อภัยใน
สัตว์ทั้งปวงเสียแล้วหรือ หรือเขี้ยวของเจ้าคงไม่มี
เข้ามาถึงกลางฝูงสุกรแล้วจึงชบเขาอยู่ ตั้งคนกำพรว้า
ฉะนั้น.

[๑๕๘๒] มิใช่ว่าเขี้ยวของข้าพเจ้าไม่มี กำลังกาย
ของข้าพเจ้าก็มีอยู่พรั่งพร้อม แต่ข้าพเจ้าเห็นสุกร
ทั้งหลายที่เป็นญาติกัน ร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

เหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงชบเซาอยู่แต่ผู้เดียวในป่า เมื่อ
ก่อน สุกรเหล่านี้ พอข้าพเจ้าลี้มตาแลดูเท่านั้น ต่างก็
กลัวตายหาที่หลบซ่อนวิ่งกระเจิดกระเจิงไปตามทิศา-
นุกทิศ บัดนี้ พวกมันมาประชุมพร้อมเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกัน ในภูมิภาค ที่พวกมันยืนอยู่นั้น ข้าพเจ้าข่ม
พวกมันได้ยากในวันนี้ พวกมันคงมีขุนพล จึงพัก
พร้อมกัน คงเป็นเสียงเดียวกัน คงร่วมมือร่วมใจกัน
เบียดเบียนข้าพเจ้า เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่
ปรารถนาสุกรเหล่านั้น.

[๑๕๘๓] พระอินทร์องค์เดียวเท่านั้น ยังเอาชนะ
อสูรทั้งหลายได้ เขี้ยวตัวเดียวเท่านั้น ย่อมข่มฆ่า
นกทั้งหลายได้ เสือโคร่งตัวเดียวเหมือนกัน ไปถึง
ท่ามกลางฝูงสุกรแล้ว ก็ย่อมฆ่าสุกรตัวพี ๆ ได้ เพราะ
กำลังของมันเป็นเช่นนั้น.

[๑๕๘๔] จะเป็นพระอินทร์ จะเป็นเหยี่ยว แม้
จะเป็นเสือโคร่งที่เป็นใหญ่กว่าเนื้อ ก็ทำญาติผู้พร้อม-
เพรียงกันมันคง ซึ่งเป็นเช่นกับเสือโคร่ง ไว้ในอำนาจ
ไม่ได้ทั้งนั้นแหละ.

[๑๕๘๕] ฝูงนกตัวน้อย ๆ มีชื่อกุมภิลกะ เป็นนก
มีพวก เทียวไปเป็นหมวดหมู่ ไร่ร้างบังเทิงใจ โผผิน
บินร่อนไปเป็นกลุ่ม ๆ ก็เมื่อฝูงนกเหล่านั้นบินไป
บรรดานกเหล่านั้น คงมีสักตัวหนึ่งที่แตกฝูงไป เหยี่ยว

ย่อมโอบจับนกตัวนั้นได้ นี่เป็นคติของเสือโคร่ง
ทั้งหลายโดยแท้.

[๑๕๘๖] เสือโคร่งเป็นสัตว์มีเขี้ยว ถูกขุทิสผู้
หยาบช้า เห็นแก่อามิสปลุกใจให้อีกheim สำคัญว่าจะทำ
ได้เหมือนเมื่อครั้งก่อน จึงวิ่งเข้าไปในฝูงสุกรตัวมีเขี้ยว.

[๑๕๘๗] ญาติทั้งหลายมีมากด้วยกัน ย่อมยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จ ถึงต้นไม้ทั้งหลายที่เกิดในป่า ก็
เหมือนกัน สุกรทั้งหลายพร้อมเพียงกันเข้า มาเสือ-
โคร่งเสียได้ เพราะประพฤตร่วมใจเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกัน.

[๑๕๘๘] สุกรทั้งหลายช่วยกันฆ่าพราหมณ์และ
เสือโคร่ง ทั้ง ๒ ได้แล้ว ต่างร่าเริงบันเทิงใจ พวกกัน
บันลือศัพท์สำเนียงเสียงสนั่น.

[๑๕๘๙] สุกรเหล่านั้นมาประชุมพร้อมกันที่โคน
ต้นมะเดื่อ อภิเชกต์จตุกรด้วยคำว่า ท่านเป็นราชา
เป็นเจ้าของใหญ่ของเรา.

จบตัจจนสุกรชาดกที่ ๕

อรรถกถาปัจฉกสูตรชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระ
ปรารภพระเถระแก่ ๒ รูป ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า
ยเทศมานา วิจิริมหา ดังนี้.

เล่ากันมาว่า พระเจ้ามหาโกศล ทรงประทานพระธิดาแก่พระเจ้า
พิมพิสาร ได้ประทานกาสิกคามแก่พระธิดาเพื่อเป็นมูลค่าเครื่องสนานกาย.
ครั้นพระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระราชบิดาเสียแล้ว พระเจ้าปเสนทิกก็ทรง
ชิงบ้านคืน. เมื่อพระราชาทิ้ง ๒ พระองค์ ทรงรบกันเพื่อชิงบ้านนั้น คราวแรก
พระเจ้าอชาตศัตรูทรงมีชัย. พระเจ้าโกศลทรงพ่ายแพ้ ตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า
เราจะใช้อุบายอะไรเล่าหนอ ถึงจะจับอชาตศัตรูได้ พวกอำมาตย์พากันกราบ
ทูลว่า ข้าแต่พระมหाराช ธรรมดาว่าภิกษุทั้งหลายย่อมเป็นผู้ฉลาดในความ
คิดอ่าน ควรที่พระองค์จะส่งคนสอดแนมไปคอยกำหนดถ้อยคำของหมู่ภิกษุ
พระเจ้าข้า. พระราชาทรงรับรองว่าดี แล้วตรัสใช้ราชบุรุษไปด้วยพระดำรัสว่า
มานี้ เจ้าทั้งหลาย พวกเจ้าจงพากันไปสู่พระวิหารชุ่มซ่อนตัวเสีย คอยกำหนด
เอาถ้อยคำของพระคุณเจ้าทั้งหลายมาจงได้. ในพระเชตวันวิหารเล่า ก็มีพวก
ราชบุรุษบวชอยู่เป็นอันมาก. บรรดาท่านเหล่านั้นพระเถระแก่ ๒ รูป อยู่ที่
บรรณศาลาท้ายพระวิหาร รูปหนึ่งนามว่า ฌนุคคหิตสเถระ รูปหนึ่งชื่อว่า
มันตทัตตเถระ. ท่านทั้ง ๒ หลับตลอดคืน ตื่นเมื่ออรุณ ท่านฌนุคคหิตสเถระ
ก่อไฟให้ลุก กล่าวว่า พระคุณเจ้ามันตทัตตเถระผู้เจริญขอรับ. ท่านมันตทัตตเถระ
ถามว่า อะไรกันขอรับ. กลับถามว่า คุณกำลังหลับหรือ. ตอบว่า ผมไม่หลับดอก
ต้องทำอะไรล่ะครับ. กล่าวว่า คุณขอรับ พระราชาปเสนทิกโกศลองค์นี้ช่างโง่

จริง ๆ ทรงทราบแต่จะเสวยกระยาหารประมาณ ๑ ถาดเท่านั้นเอง. ถามว่า
นั่นมันเรื่องอะไรกันเล่าคุณ. กล่าวว่า พระราชาพ่ายแพ้ศัตรูผู้เป็นเพียงตัวหนอน
ในพระอุทรของพระองค์ก็ว่าได้. ถามว่า ก็ควรจะทรงทำอะไรเล่าคุณ.
ตอบว่า มันตักตเถระผู้เจริญ ชรรณดาว่าการรมมี ๓ ขบวน คือ สกฏพยุหะ
จักกพยุหะและปทุมพยุหะ ในขบวนรบทั้ง ๓ นั้น ต้องตั้งขบวนสกฏพยุหะจึง
จะจับได้ แล้วแถลงต่อไปว่า ช่องเขาตรงโน้น ๆ เหมาะที่จะวางพลไว้ ๒ ข้าง
(ล่อให้ตีเข้ามา) พอรู้ว่าเข้ามาภายในแล้ว ก็ให้ร้องก้องสนั่นลือมไว้ กระทำ
ให้อยู่ในกำมือแล้วก็จับเอา เหมือนจับปลาที่เข้าไซแล้วฉะนั้น. ผู้ที่พระราชา
ทรงใช้ไปสืบ ฟังถ้อยคำนั้นแล้ว พวกกันกราบทูลแต่พระราชา. พระราชาเสด็จ
ไปด้วยกองทัพใหญ่ ทรงกระทำอย่างนั้น จับพระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงจองจำ
ด้วยโซ่ตรวน กระทำให้หายเมาอำนาจเสีย ๒-๓ วัน ตรัสปลอบว่า ต่อไป
อย่ากระทำอย่างนี้เลยนะ ทรงแก้จองจำแล้ว พระราชทานพระธิดาพระนามว่า
วชิรกุมารีแก่ท้าวเธอ ทรงปลดปล่อยไปพร้อมด้วยราชบริพารเป็นอันมาก. เรื่อง
ราวที่ว่าพระเจ้าโกศลทรงจับพระเจ้าอชาตศัตรูได้ด้วยการจัดแจงของพระชนุค-
คหติสสเถระโด่งดังไปในกลุ่มภิกษุ. พวกภิกษุพากันยกเรื่องนั้นแหละขึ้นสนท-
นาในธรรมสภา. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อที่พวก
เธอกำลังสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อพวกภิกษุพากันกราบทูลให้ทรงทราบ
แล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ถึงในครั้งก่อน
ชนุคคหติสสเถระก็เป็นผู้ฉลาดในการจัดขบวนรบ แล้วทรงนำอดีตนิทานมา
ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล ช่างไม้ผู้หนึ่งอยู่ ณ บ้านใกล้ประตูพระนครพาราณสี
เข้าไปสู่ป่าเพื่อหาไม้ของตน พบลูกหมูตัวหนึ่งตกอยู่ในหลุม จึงนำมาเลี้ยง

ตั้งชื่อให้ว่า **ตัจฉกสุกร**. มันได้เป็นอุปการะแก่เขา เขาจะงอยปากพลิกไม้ให้
ก็ได้ เขาเส้นบรรทัดพันจุมกลากไปให้ก็ได้ เขาปากคาบขวานส่วค้อนมาให้ก็ได้.
มันพ่วงพีมิกำลังมาก มีร่างกายใหญ่. ฝ่ายช่างไม้เล่า รักมันเหมือนลูก คิดว่า
เมื่อมันอยู่ที่นี้เรื่อยไป คงมีใครข่มเหงมันได้เป็นแน่ เลยปล่อยเสียในป่า.
มันคิดว่า ในป่านี้เราไม่อาจอยู่ลำพังผู้เดียวได้ จำต้องเที่ยวค้นหาหมู่ญาติให้ได้
แล้วอยู่มีหมู่ญาติแวดล้อม เทียวเสาะหาฝูงหมู่ไปในป่าชฎ พบหมู่เป็นอันมาก
แล้วดีใจ กล่าวคาถา ๓ คาถาว่า

ข้าพเจ้าเที่ยวแสวงหาหมู่ญาติใด ตามภูเขาและ
ราวป่าทั้งหลาย ค้นหาหมู่ญาติมากมาย หมู่ญาตินั้น
เราพบแล้ว รากไม้และผลไม้นี้ ก็มีมากมาย อนึ่ง
ภักษาหารนี้ก็มิใช่น้อย ทั้งห้วยละหานนี้ก็น้ำรินรมย์
คงเป็นที่อยู่สุขสบาย ข้าพเจ้าจักขออยู่กับญาติทั้งหมด
ในที่นี้แหละ จักเป็นผู้ชวนขวนขวายน้อย ไม่มีความระแวง
ภัย ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยเทศมานา ความว่า ข้าพเจ้าเที่ยว
แสวงหาหมู่ญาติใด. บทว่า อนนุเวธึ ความว่า เที่ยวค้นหาตลอดกาลนานหนอ.
บทว่า เตเม ตัดเป็น เต เม ญาติเหล่านั้นเราพบแล้ว. บทว่า ภิกุโฆ
ความว่า อนึ่ง ภักษาหารกล่าวคือ รากไม้และผลาผล นั้นนั่นแล. บทว่า
อปโปสุสุกโก ความว่า เป็นผู้มีความชวนขวนขวายน้อย.

พวกสุกรได้ฟังคำของมันแล้ว พวกมันกล่าวคาถาที่ ๔ ว่า

ดูก่อนตัจฉะ เจ้าจงไปหาที่ซ่อนเร้นแห่งอื่นเถิด
ในที่นี้ศัตรูของพวกเรามีอยู่ มันมาในที่นี้แล้วก็ฆ่าหมู่
แต่ล้วนตัวที่อ้วนพีเสีย.

บรรดาบทเหล่านั้น มันเรียกสุกรนั้นว่า ตัจฉะ. บทว่า วรฺวรฺ ความว่า มันฆ่าสุกรแต่ส่วนที่มีร่างกายอ้วนพีเสีย.

ต่อไปนี้พึงทราบคาถาที่ร้อยกรองไว้อย่างง่ายโดยนัยพระบาลีนั้นแล.

ตัจฉกสุกรถามว่า

ใครหนอเป็นศัตรูของพวกเราในที่นี้ ไครมา
กำจัดญาติทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกัน ซึ่งยากที่จะกำจัด
ได้ เราถามท่านแล้ว ขอท่านจงบอกความข้อนั้นแก่
เราเถิด.

พวกหมู่ตอบว่า

ดูก่อนตัจฉะ พญาเนื้อตัวหนึ่งลายพาดขึ้น
เป็นเนื้อมีกำลังมีเขี้ยวเป็นอาวุธ มันมาในที่นี้แล้ว ก็
ฆ่าหมู่แต่ส่วนตัวที่อ้วนพีเสีย.

ตัจฉกสุกรถามว่า

พวกเราไม่มีเขี้ยวหรือ กำลังกายไม่พรั่งพร้อม
หรือ พวกเราทั้งหมดพร้อมใจกันแล้ว ก็จะจับมัน
ตัวเดียวเท่านั้นให้อยู่ในอำนาจได้.

พวกหมู่พากันกล่าวว่า

ดูก่อนตัจฉะ ท่านกล่าววาจาจับบอกจับใจ
เพราะเหตุ แม้ตัวใดหนีไปเวลารบ พวกเราจักฆ่ามันเสีย
ในภายหลัง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โจนฺมหาภิ ความว่า พอเราเห็นท่าน
คิดว่า พวกหมู่เหล่านั้นมีเนื้อและโลหิตน้อย ชะรอยจะพึงมีภัยต่อพวกหมู่เหล่านั้น

เพราะฉะนั้น พวกท่านจงบอกเรา ใครหนอเป็นศัตรูแก่เราในที่นี้. บทว่า **อุทฺธกุคราซี** ความว่า มาพร้อมกับพญาเนื้อลายพาดขึ้น พวกหมูกล่าหมายเอาเสื่อโครงนั่นเอง. บทว่า **โยปี** ความว่า ในบรรดาระหว่างพวกเรา แม่ตัวเดียวหนีไป พวกเราจักฆ่าตัวนั้นในภายหลัง.

ตัจฉกสุกร การทำพวกหมูทั้งหมดให้มีใจเดียวกัน แล้วถามว่า เสื่อจักมาเวลาไหน. พวกหมูดตอบว่า วันนี้ ตอนเช้าตรู่ มันมาจับไปตัวหนึ่งแล้วคงมาในวันพรุ่งนี้เข้าเป็นแน่. ตัจฉกสุกรนั้นฉลาดในการรับรู้ชัยภูมิว่า ตั้งในฐานนี้ไม่อาจชนะได้ เหตุนั้นจึงตรวจดูประเทศแห่งหนึ่ง ให้พวกหมูหากินเสียดกกลางคืนทีเดียว พอถึงเวลาค่อนรุ่งกล่าวว่า อันขบวนรมมี ๓ อย่าง ด้วยอำนาจขบวนรูปเกวียนเป็นต้น แล้วจัดแจงขบวนรูปแบบดอกปทุม ตั้งพวกลูกหมูที่กำลังคืบน้ำนมไว้ตรงกลาง วางแม่หมูเหล่านั้นล้อมไว้ คัดนางหมูรุ่นกลางล้อมแม่หมูเหล่านั้น ระหว่างนางหมูเหล่านั้นวางลูกหมูหย่านมแล้วล้อมไว้ ระหว่างลูกหมูเหล่านั้นวางหมูรุ่น ๆ เจี้ยวตุ้ม ๆ ระหว่างนั้นวางพวกหมูเขี้ยวใหญ่ ระหว่างนั้นวางหมูที่แก่ ๆ แล้วตั้งกองกำลังแบ่งเป็นพวก ๆ พวกละ ๑๐ ตัว ๒๐ ตัว และ ๓๐ ตัว ไว้ในที่นั้น ๆ ให้ชุดหลุมหลุมหนึ่งสำหรับตน ชุดหลุมอีกหลุมหนึ่งเพื่อคักเสื่อ กระทำให้เป็นตะพักมีสัณฐานเหมือนกระดิ่ง ระหว่างหลุมทั้ง ๒ ให้กระทำตั้งสำหรับตนอยู่. ตัจฉกสุกรนั้นคุมพวกหมูสำหรับรบที่มีเรี่ยวแรงแข็งขัน เทียบปลุกใจฝูงหมูในที่นั้น ๆ. พอตัจฉกจัดการเรียบร้อย พอดีพระอาทิตย์ขึ้น. ที่นั้นพญาเสื่อโครงออกจากอาศรม-บทของชฎิลโกง ยืนสะบัดกายอยู่ที่พื้นภูเขา. พวกหมูเห็นมันแล้วพากันบอกว่า เจ้าพ่อคุณเอ๋ย ไพร่ของพวกเรามาแล้วละ. ตัจฉกสุกรบอกว่า พวกเจ้าอย่ากลัว มันทำอาการใด พวกเจ้าจงทำอาการนั้นเป็นปฏิปักษ์กันทุกอย่าง. เสื่อโครง

สะบัดร่างกาย ย่อตัวลงหน่อยหนึ่ง ถ่ายปีศาจวะ พวกหมูเล้าก็กระทำอย่างนั้นบ้าง เสือโคร่งมองดูพวกหมูแล้วคำรามเสียงดัง พวกหมูก็พากันกระทำอย่างนั้นบ้าง เหมือนกัน. มันเห็นกริยาของพวกหมูนั้นคิดว่า หมูเหล่านี้ไม่เหมือนหมูก่อน ๆ วันนี้พากันตั้งเป็นพวก ๆ เป็นศัตรูต่อเรา. เสนานายของพวกมันที่ เป็นผู้สั่งการคงจะมี วันนี้เราไม่ควรไปใกล้พวกมันเลย กลัวตายขึ้นมาหันกลับไปหา ชฎิลโกง. ครั้นชฎิลโกงนั้นเห็นมันมาเปล่า ๆ จึงกล่าวคาถาที่ ๕ ว่า

ดูก่อนพญาเนื้อที่เก่งกล้า วันนี้เจ้าคงจะงดเว้น

จากการฆ่าสัตว์ละชิหนอ ท่านให้อภัยในสัตว์ทั้งปวง

เสียแล้วหรือ หรือเขี้ยวของท่านคงไม่มี เจ้ามาถึง

กลางฝูงสุกรแล้วจึงชบเขาอยู่ดังคนกำพร้าวะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺฆปฺปตฺโต** ความว่า เจ้าได้อยู่ใน หมูแห่งสุกร ไม่ได้กินอาหารอะไร ๆ ย่อมชบเขาเหมือนคนกำพร้าวะนั้น. ครั้งนั้น เสือโคร่งกล่าวคาถาว่า

มิใช่ว่าเขี้ยวของข้าพเจ้าไม่มี กำลังกายของ

ข้าพเจ้าก็มีอยู่พร้อม แต่ข้าพเจ้าเห็นสุกรทั้งหลาย

ที่เป็นญาติกันร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เหตุฉะนั้น

ข้าพเจ้าจึงชบเขาแต่ผู้เดียวในป่า เมื่อก่อนสุกรเหล่านี้

พอข้าพเจ้าลี้มตาแลดูเท่านั้น ต่างก็กลัวตายหาที่หลบ-

ซ่อนวิ่งกระเจิดกระเจิงไปตามทิศานุทิศ บัดนี้ พวกมัน

มาประชุมพร้อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในภูมิภาคที่

พวกมันยืนอยู่นั้นข้าพเจ้าข่มพวกมันได้ยากในวันนี้

พวกมันคงมีขุนพล จึงพรักพร้อมกัน คงเป็นเสียง

เดียวกัน คงร่วมมือร่วมใจกันเบียดเบียนข้าพเจ้า เพราะ

เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ปรารถนาสุกกรเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมงฺกิ เอกโต ความว่า ผู้รวมใจกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียว. บทว่า อิมสฺสุทฺถิ ความว่า แม้ในกาลก่อน พวกหม เหล่านี้นะหรือ เพียงข้าพเจ้าล้มตายเท่านั้น ก็วิ่งกระเจิงไปทั่วทิศานุทิศ. บทว่า วิสุํ วิสุํ แปลว่า คนละแผนก. บทว่า ยตุถ จิตา ความว่า มาประชุม กันอยู่ในภูมิภาคใด. บทว่า ปรินายกสมฺปนฺนา ความว่า พวกมันสมบูรณ์ ด้วยขุนพล. บทว่า ตสฺมา เตสํ น ปฏฺฐเย ความว่า เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่ปรารถนาพวกนั้น.

ชฎิลโคงฟังคำนั้นแล้ว เมื่อจะยุให้มันเกิดความอหฺงหาญขึ้น จึงกล่าว คาถาว่า

พระอินทร์องค์เดียวเท่านั้น ยังเอาชนะอสูร
ทั้งหลายได้ เหยี่ยวตัวเดียวเท่านั้น ย่อมข่มฆ่านกก
ทั้งหลายได้ เสือโคร่งตัวเดียวเหมือนกัน ไปถึง
ท่ามกลางฝูงสุกกรแล้ว ก็ย่อมฆ่าสุกกรตัวพี ๆ ได้ เพราะ
กำลังของมันเป็นเช่นนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มิคสฺงฺมปฺปตฺโต ความว่า เสือโคร่ง ไปถึงฝูงเนื้อแล้ว ย่อมฆ่าตัวดี ๆ ได้. บทว่า พลฺลฺลฺหิ ตาทิสํ ความว่า เพราะกำลังของมันเป็นเช่นนั้น.

ลำดับนั้น เสือโคร่งจึงกล่าวคาถากะเขาว่า

จะเป็นพระอินทร์ จะเป็นเหยี่ยว แม้จะเป็น
เสือโคร่งผู้เป็นใหญ่กว่าเนื้อ ก็ทำญาติผู้พร้อมเพรียง

**กันมันคง ซึ่งเป็นเช่นกับเสื่อโคร่ง ไว้ในอำนาจไม่ได้
ทั้งนั้นแหละ.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พยคุโณ น ความว่า เสื่อโคร่ง ไม่กระทำ
ฝูงสุกรที่กระทำอาการเป็นต้นว่า สะบัดร่างกาย เช่นกับเสื่อโคร่ง ไว้ในอำนาจ
ได้ คือ ไม่สามารถให้เป็นไปในอำนาจของตนได้.

ชฎิลเมื่อจะปลุกมันให้อาจหาญอีก จึงได้กล่าว ๒ คาถาว่า
ฝูงนกตัวน้อย ๆ มีชื่อว่า กุมภิลกะ เป็นนกกมีพวก
เที่ยวไปเป็นหมวดหมู่ ไร่ร้างบังเทิงใน โผผินบินร่อน
ไปเป็นกลุ่ม ๆ ก็เมื่อฝูงนกเหล่านั้นบินไป บรรดานก
เหล่านั้น คงมีสักตัวหนึ่งที่แตกฝูงไป เหยี่ยวย่อม
โฉบจับนกตัวนั้นได้ นี่เป็นคติของเสื่อโคร่งทั้งหลาย
โดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุมภิลกา ได้แก่ ฝูงนกตัวน้อย ๆ ซึ่งมี
ชื่ออย่างนั้น. บทว่า ออุปตนฺติ ได้แก่ ไปเที่ยวหากิน. บทว่า อูยฺยนฺติ จ
ความว่า บินไปหากินทางอากาศ. บทว่า เอเกตุถ อปสฺสูกฺติ ความว่า
ในบรรดาฝูงนกเหล่านั้น มีตัวเดียวที่ล่าหลัง หรือก็บินแยกไปทางหนึ่ง. บทว่า
นิตาเลติ ความว่า เหยี่ยวย่อมโฉบเอาไปได้. บทว่า เวยฺยคุมิเยว ตา คติ
ความว่า คตินั้นชื่อว่าเป็นทำนองเดียวกับเสื่อโคร่ง เพราะเป็นคติของเสื่อโคร่ง
นั่นเอง คือ แม้เมื่อพวกเสื่อโคร่ง จะไปหาฝูงสัตว์ที่อยู่ร่วมกัน ก็มีคติทำนองนี้
จึงได้ชื่อว่าเป็นคติของเสื่อโคร่งแท้ ๆ อันที่จริงทุก ๆ ตัว ไม่อาจจะบินไปโดย
กลุ่มเดียวกันได้ดอก เหตุนั้น ในฝูงนั้นตัวใดบินไปตัวเดียวอย่างนี้ ก็จับเอา
ตัวนั้นไป.

ก็แกล้งนกล่าอย่างนี้แล้ว ก็ปลุกใจเสือโคร่งว่า พญาเสือโคร่งเอ๋ย เจ้ามิได้รู้กำลังของตน อย่ากลัวเลยนะ คำรามแล้ววิ่งปรีเข้าไปทำเฉียวเท่านั้น พวกสุกรที่คุมกันอยู่เป็นกลุ่มได้ไม่มีเลยละ มันได้กระทำอย่างนั้น.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

เสือโคร่งเป็นสัตว์มีเขี้ยว ถูกขุณฺโณผู้หยาบช้า

เห็นแก่อำภิส ปลุกใจให้ฮึกเหิม สำคัญจะทำได้เหมือน

เมื่อครั้งก่อน จึงวิ่งเข้าไปในฝูงสุกรที่มีเขี้ยว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทาพิความว่า เสือโคร่งที่มีเขี้ยวเป็นอาวุธเอง โดมเข้าไปในฝูงสุกรที่มีเขี้ยวเป็นอาวุธคู่กัน. บทว่า ยถา ปุเร ความว่า เพราะสำคัญเสียวเหมือนในครั้งก่อน ๆ.

เล่ากันมาว่า เสือโคร่งนั้นไปหยุดยืนที่พื้นภูเขา. พวกหมูพากันบอกแก่ตัจฉกสุกรว่า นายเอ๋ย ไอ้โจรมันมาอีกแล้ว. ตัจฉกสุกรปลอบใจพวกนั้นว่า พวกเจ้าอย่ากลัวเลย ลูกขึ้นยืนบนตั่งระหว่างหลุมทั้งสอง. เสือโคร่งจึงแผ่นโผนโจนใส่ตัจฉกสุกร ตัจฉกสุกรหลบกลับหน้าเป็นหลัง ตกลงในหลุมแรก. เสือโคร่งไม่ยั้งความเร็วไวได้ จึงไปตกในหลุมที่เป็นตะพักเหมือนกระดิ่งแน่นอัดเหมือนฟ่อนหญ้า. ตัจฉกสุกรลุกขึ้นโดยเร็ว แผ่นจากหลุม จดเขี้ยวลงตรงขั้วไส้ของมัน ขวิดขาดไปจดหทัย กินเนื้อแล้วเอาปากคาบเหวี่ยงไปนอกหลุม บอกว่า พวกเจ้าจงพากันกินเนื้อซิ. พวกหมูที่มาก่อน ได้โอกาสเพียงจ่อจะงอยปากลงไปครั้งเดียวเท่านั้น. ที่มาครั้งหลังไม่ได้เลย ต่างพูดกันว่า อันเนื้อเสือโคร่งรสชาติมันเป็นอย่างไรนะ. ตัจฉกสุกร โดดขึ้นจากหลุมแล้วมองดูพวกหมูทั้งหลาย กล่าวว่ เอ๊ะ อย่างไรเล่า พวกเจ้าจึงไม่ดีใจกัน. พวกหมูพากันตอบว่า นายเอ๋ย พวกเราเพียงจับเสือโคร่งได้ตัวเดียวเท่านั้น

ก็เท่ากับพวกเราจับเสือโคร่งตัวที่ประทุษร้ายได้ตัวหนึ่ง แต่นอกจากนี้ผู้ที่จะนำ
เสือโคร่งมาได้ยังมีอยู่. ถามว่า นั่นชื่อไร. ตอบว่า ชฎิลโกงผู้คอยกินมังสะ
ที่เสือโคร่งนำมาแล้ว ๆ. กล่าวว่ ถ้าเช่นนั้นพากันมาเถิด พวกเราต้องจับมัน
ให้ได้ แล้ววิ่งแน่วไปกับพวกหมูเหล่านั้น. กล่าวถึงชฎิลนี้ว่าเสือโคร่งมัวซ้า
อยู่ มองดูทางมาของมัน เห็นพวกหมูเป็นอันมากกรูวิ่งมา คิดว่าชะรอยพวก
หมูเหล่านี้ฆ่าเสือโคร่งได้แล้ว พากันวิ่งมาเพื่อฆ่าเรา หนีขึ้นต้นมะเดื่อต้นหนึ่ง
พวกหมูพากันร้องว่า มันขึ้นต้นไม้ไปแล้ว. ตัจฉกสุกรถามว่า ต้นไม้อะไร.
ตอบว่า ต้นมะเดื่อ. ตัจฉกสุกรกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นอย่าเสียใจเลย ประเดี๋ยว
พวกเราต้องจับมันได้ พลองเรียกหมูหนุ่ม ๆ มาให้ช่วยกันค้ำดินออกจากโคน
ต้นไม้ ให้แม่หมูทั้งหลายไปอมน้ำมา ให้พวกหมูที่มีเขี้ยวใหญ่ ๆ ช่วยกัน
ขวิดรากโดยรอบ จนเหลือแต่รากแก้วที่ยังลงไปตรงรากเดียวเท่านั้น ต่อ
จากนั้นก็ร้องบอกพวกหมูที่เหลือ ๆ ว่า พวกเจ้าพากันหลบเสียเถิด แล้วคุกเข่า
เอาเขี้ยวขวิดตรงรากแก้ว ขาดไปเหมือนฟันด้วยขวาน ต้นไม้นั้นก็พลิก พอ
ชฎิลโกงตกลงมาเท่านั้น พวกหมูก็พากันรับไว้แล้วรุมกินเนื้อเสีย. รุกขเทวดา
เห็นเหตุอัศจรรย์นั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ญาติทั้งหลายมีมากด้วยกัน ย่อมยังประโยชน์ให้

สำเร็จ ถึงต้นไม้ทั้งหลายที่เกิดในป่า ก็เหมือนกัน

สุกรทั้งหลายพร้อมเพรียงกันเข้า ฆ่าเสือโคร่งเสียได้

เพราะประพฤตร่วมใจอันหนึ่งอันเดียวกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอกายเน หโต ความว่า ฆ่าเสือโคร่ง
เสียได้ เพราะมีความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั่นเอง.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความที่พวกสุกรเหล่านั้นกำจัดศัตรู
ทั้ง ๒ เสียได้จึงตรัสพระคาถาว่า

**สุกรทั้งหลายช่วยกัน ฆ่าพราหมณ์ และเสื่อโครง
ทั้ง ๒ ได้แล้ว ต่างรำเรงบันเทิงใจ พากันบันลือศัพท์
ตำเนียงเสียงสนั่น.**

ตัจฉลสุกรถามอีกว่า ศัตรูของพวกเจ้าแม่อื่น ๆ ยังมีหรือ. พวกสุกร
พากันตอบว่า ไม่มีละนายเอ๋ย ตกลงกันว่า พวกเราต้องอภิเษกท่านให้เป็น
พระราชา พากันเที่ยวหาน้ำ เห็นสังข์สำหรับตักน้ำดื่มของชฎิล สังข์นั้นเป็น
สังข์ทักษิณาวัฏ (เวียนขวา) เป็นสังข์รัตนะ จึงตักน้ำมาเติมสังข์ อภิเษก
ตัจฉลสุกร ณ โคนต้นมะเดื่อตัวเอง แล้วพากันให้นางสุกรสรงน้ำอภิเษก
เป็นมเหสีของพญาตัจฉลสุกรนั้น ตั้งแต่ครั้งนั้น การนั่งตั่งไม่มะเดื่อ รดน้ำ
ด้วยสังข์ทักษิณาวัฏ ก็ได้รับประพาศสืบมา.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศความแม่นั้น ตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

สุกรเหล่านั้นมาประชุมพร้อมกันที่โคนต้นมะเดื่อ

อภิเษกตัจฉลสุกรด้วยคำว่า ท่านเป็นพระราชา เป็นเจ้า

เป็นใหญ่ของพวกเรา.

พระศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ถึงในครั้งก่อน ชนुकคหิตสสะเคยฉลาดในการ
จัดขบวนรบเหมือนกัน ทรงประชุมชาดกว่า ชฎิลโง่งในครั้งนั้น ได้มาเป็น
เทวทัต ตัจฉลสุกรได้มาเป็นชนुकคหิตสสะ ส่วนรุกขเทวดาได้มาเป็น
เรตถาคคตแล

จบอรรถกถาตัจฉลสุกรชาดก

๑๐. มหาวาณิชชาดก

ว่าด้วยโลภมากจนตัวตาย

[๑๕๕๐] พวกพ่อค้าพากันมาจากรัฐต่าง ๆ กระทำการประชุมกันในเมืองพาราณสี ตั้งพ่อค้าคนหนึ่งให้เป็นหัวหน้า แล้วพากันขนเอาทรัพย์กลับไป พ่อค้าเหล่านั้นมาถึงแดนกันดาร ไม่มีอาหาร ไม่มีน้ำ ได้เห็นต้นไทรใหญ่มีร่มเงาเย็นสบาย นำรี้นรมย์ใจ ก็พากันเข้าไปนั่งพักที่ร่มต้นไทรนั้น พ่อค้าทั้งหลายเป็นคนโง่เขลา ถูกโมหะครอบงำ คิดร่วมกันว่า ไม้ต้นนี้บางทีจะมีน้ำไหลซึมอยู่ เชิญพวกเราเหล่าพ่อค้ามาช่วยกันตัดกิ่งข้างทิศตะวันออกแห่งต้นไม้นั้นดูทีเถิด พอกิ่งนั้นถูกตัดขาดออก น้ำใสไม่ขุ่นมัวไหลออกมา พ่อค้าเหล่านั้นก็พากันอาบและดื่ม ที่สายน้ำนั้น จนสมปรารถนา พ่อค้าทั้งหลาย ผู้โง่เขลา ถูกโมหะครอบงำ ร่วมคิดกันเป็นครั้งที่ ๒ ว่า ขอให้พวกเราช่วยกันตัดกิ่งข้างทิศใต้แห่งต้นไม้นั้นอีกเถิด พอกิ่งนั้นถูกตัดขาดออก ข้าวสาลี เนื้อสุก ขนมถั่ว ซึ่งมีสีเหมือนข้าวปายาสปราศจากน้ำ แกงอ่อมปลาตุก ก็ไหลออกมามากมาย พ่อค้าเหล่านั้นพากันบริโภคเคี้ยวกินจนสมปรารถนา พ่อค้าทั้งหลายผู้โง่เขลา ถูกโมหะครอบงำ ร่วมคิดกันเป็นครั้งที่ ๓ ว่า ขอให้พวกเราช่วยกันตัด

กิ่งข้างทิศตะวันตกแห่งต้นไม้ที่นั้นอีกเถิด พอกิ่งนั้นถูก
ตัดขาดออก เหล่านางนารีแต่งตัวงามสมส่วน มีผ้า
และเครื่องอาภรณ์อันวิจิตร ใสต่างหูแก้วมณี พากัน
ออกมา นารีทั้งหลายต่างแยกกันบ่าเรอพ่อค้า คน
ละนาง นารี ๒๕ นาง ต่างก็แวดล้อมพ่อค้า ผู้เป็น
หัวหน้าอยู่โดยรอบ ที่ร่มแห่งต้นไม้ทรนั้น พ่อค้าเหล่านั้น
แวดล้อมด้วยนารีเหล่านั้นจนสมปรารถนา พ่อค้า
ทั้งหลายผู้เฒ่า ฤๅมโหะครอบงำ ร่วมคิดเป็นครั้ง
ที่ ๔ ว่า ขอให้พวกเราช่วยกันตัดกิ่งข้างทิศเหนือแห่ง
ต้นไม้ที่นั้นอีกเถิด พอกิ่งนั้นถูกตัดขาดออก แก้วมุกดา
แก้วไพฑูรย์ เงิน ทอง เครื่องประดับมือ เครื่องปูลาด
ผ้ากาสิกพัสดุ์และผ้ากำพล ชื่ออุทริยะ ก็พรั่งพรู
ออกมาเป็นอันมาก พ่อค้าเหล่านั้นพากันขนบรทุก
ใส่ในเกวียนเหล่านั้นจนสมปรารถนา พ่อค้าเหล่านั้น
เป็นคนเฒ่า ฤๅมโหะครอบงำ ร่วมคิดกันเป็น
ครั้งที่ ๕ ว่า ขอให้พวกเราช่วยกันตัดโคนต้นไม้ที่นั้น
เสียทีเดียว บางทีจะได้ของมากไปกว่านี้อีก ทันใดนั้น
นายกองเกวียนจึงลุกขึ้น ประคองอัญชลีร้องขอว่า
ดูก่อนพ่อค้าทั้งหลาย ต้นไม้ทรทำผิดอะไรหรือ (จึงพา
กันจะทำร้าย) ขอให้ท่านจงมีความเจริญเถิด ดูก่อน
พ่อค้าทั้งหลาย กิ่งทางทิศตะวันออกก็ให้น้ำ กิ่งทาง
ทิศใต้ก็ให้ข้าวและน้ำ กิ่งทางทิศตะวันตก ก็ให้นาง

นารี และถึงทางทิศเหนือก็ให้สิ่งปรารถนาทุกอย่าง
ต้นไทรทำผิอะไรหรือ (จึงพากันจะทำร้าย) ขอให้
ท่านจงมีความเจริญเถิด บุคคลพึงนั่งหรือนอนที่ร่มเงา
แห่งต้นไม้ใด ก็ไม่ควรหักรานก้านแห่งต้นไม้
เพราะประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม แต่พ่อค้า
เหล่านั้นมากด้วยกัน ไม่เชื่อถือน้อยค่านายกองเกวียน
ผู้เดียว ต่างก็ถือขวานที่ลับแล้ว พากันเข้าไปหมายจะ
ตัดต้นไทรนั้นที่โคน.

[๑๕๕๑] ทันใดนั้น นาคทั้งหลายก็พากันออกไป
พวกสวมเกราะ ๒๕ พวกถือธนู ๓๐๐ พวกถือโล่
๖,๐๐๐.

[๑๕๕๒] ท่านทั้งหลายจงจับพวกนี้มัดมาเสีย
อย่าไว้ชีวิตเลย เว้นไว้แต่นายกองเกวียนเท่านั้น
นอกนั้นจงสังหารมันทุกคนให้เป็นภัสสมฐลีไป.

[๑๕๕๓] เพราะเหตุนี้แหละ บุรุษผู้เป็นบัณฑิต
เมื่อพิจารณาถึงประโยชน์ของตน ไม่ควรดูอำนาจแห่ง
ความโลภ พึงกำจัดใจอันประกอบด้วยความโลภเสีย
ภิกษุรู้โทษอย่างนี้ และรู้ดีตนว่าเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์
พึงเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีความถือมั่น พึงเป็นผู้
มีสติละเว้นโดยรอบเถิด.

อรรถกถามหาเวฬุชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภ พวกพ่อค้าชาวพระนครสาวัตถี ตรัสเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า เวฬุชา สมิติ กตฺวา ดังนี้.

เรื่องมีว่า พ่อค้าเหล่านั้นเมื่อจะไปค้าขาย ถวายมหาทานแด่พระศาสดา ดำรงมั่นในสัจจะและศีล กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกข้าพระองค์ จักไม่มีโรคกลับมาได้ จักขอบังคมพระบาทยุคลของพระองค์อีกพระเจ้าข้า ออกเดินทางไปกับเกวียน ๕๐๐ เล่ม ถึงแดนกันดาร กำหนดหนทางไม่ได้ เลยพากันหลงทางท่องเที่ยวไปในป่า ขาดน้ำขาดอาหาร เห็นต้นไม้ซึ่งนาชยิด ครองคั่นหนึ่ง ก็ชวนกันปลดเกวียน นั่งที่โคนต้นไม้ พวกนั้นเห็นไทรใบเขียว ชุ่ม ประหนึ่งตะไคร่น้ำ กิ่งไทรเล่าก็เป็นเหมือนอิมด้วยน้ำ จึงคิดกันว่า ในต้นไม้นี้ ปรากฏเหมือนมีน้ำเอิบอาบ พวกเราตัดกิ่งตะวันออกของต้นไม้ นี้เถอะเพื่อจะหลั่งน้ำดื่มให้ได้ ครั้นแล้วคนหนึ่งก็ขึ้นสู่ต้นไม้ตัดกิ่งขาด. ท่อน้ำ ขนาดลำตาลไหลพรั่ง พวกนั้นพากันอาบพากันดื่ม ณ ที่นั้น แล้วพากันตัดกิ่ง ทางใต้. โภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ พรั่งพรูออกจากนั้น พากันบริโภค แล้วตัดกิ่ง ตะวันตก. เหล่าสตรีผู้ตกแต่งร่างกายแล้ว พากันออกมาจากกิ่งนั้น พากัน อภิรมย์กับหมู่สตรีนั้น แล้วตัดกิ่งทางเหนือ. แก้ว ๗ ประการหลั่งไหลออกจาก กิ่งนั้น พากันเก็บแก้วเหล่านั้นบรรทุกเต็มเกวียนทั้ง ๕๐๐ เล่ม กลับมาสู่ พระนครสาวัตถี เก็บงำทรัพย์แล้ว ชวนกันถือของหอมและมาลาเป็นต้น ไปสู่ พระมหาวิหารเชตวัน ถวายบังคมพระศาสดาบูชาแล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ฟังธรรมกถาแล้ว ทูลนิมนต์ถวายมหาทานในวันรุ่งขึ้น พากันให้ส่วนบุญว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ขอให้ส่วนบุญในทานครั้งนี้ แก่รุกขเทวดา ผู้ให้ทรัพย์แก่พวกข้าพระองค์พระเจ้าข้า. พระศาสดาทรงฉันเสร็จ ตรัสถามว่า พวกเธอให้ส่วนบุญแก่รุกขเทวดาองค์ไหน. พวกพ่อค้าพากันกราบทูลเหตุที่ พวกตนได้ทรัพย์ ในต้นไทรแต่พระตถาคต. พระศาสดาตรัสว่า พวกเธอมิได้ ลุอำนาจค้นหา เพราะเป็นผู้รู้จักประมาณคอกนะจึงได้ทรัพย์ แต่ในครั้งก่อน พวกที่ลุอำนาจค้นหา เพราะไม่รู้รู้จักประมาณ พากันละทิ้งเสียทั้งทรัพย์และ ชีวิต พ่อค้าเหล่านั้นพากันกราบทูลอาราธนาทรงนำอดีตนิทานมา ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ทางกันดารนั่นเอง ต้นไทรก็ต้นนั้นแหละ แต่เมืองเป็น พระนครพาราณสี พ่อค้าพ่อค้าหลงทางพบต้นไทรนั้นเหมือนกัน.

พระศาสดาตรัสรู้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงข้อความนั้น จึงตรัสพระ คาถาทิ้งหลายว่า

พวกพ่อค้าพากันมาจากรัฐต่าง ๆ กระทำการ
ประชุมกันในเมืองพาราณสี ตั้งพ่อค้าคนหนึ่งให้เป็น
หัวหน้า แล้วพากันขนเอาทรัพย์กลับไป พ่อค้าเหล่านั้น
มาถึงแดนกันดาร ไม่มีอาหาร ไม่มีน้ำ ได้เห็นต้น
ไทรใหญ่มีร่มเงาเย็นสบาย นำรีนรมย์ใจ ก็พากันไป
นั่งพักที่ร่มต้นไทรนั้น พ่อค้าทั้งหลายเป็นคนโง่เขลา
ถูกโมหะครอบงำ คิดร่วมกันว่า ไม้ต้นนี้บางทีจะมี
น้ำไหลซึมอยู่ เชิญพวกเราเหล่าพ่อค้ามาช่วยกันตัดกิ่ง
ข้างทิศตะวันออกแห่งต้นไม้นั้นดูทีเถิด พอกิ่งนั้นถูก
ตัดขาดออกน้ำใสไม่ขุ่นมัวไหลออกมา พ่อค้าเหล่านั้น
ก็พากันอาบและดื่ม ที่สายน้ำนั้นจนสมปรารถนาพ่อค้า

ทั้งหลายผู้โง่เขลา ถูกโมหะครอบงำ ร่วมคิดกันเป็นครั้งที่ ๒ ว่า ขอให้พวกเราด้วยกันตัดกิ่งข้างทิศใต้แห่งต้นไม้ที่นั่นอีกเถิด พอถึงนั้นถูกตัดขาดออก ข้าวสาลี เนื้อสุก ขนมหั่ว ซึ่งมีสีเหมือนข้าวปราศจากน้ำแกงอ่อม ปลาตุก ก็ไหลออกมามากมาย พ่อค้าเหล่านั้นพากันบริโภคเลี้ยงกินจนสมปรารถนา พ่อค้าทั้งหลายผู้โง่เขลา ถูกโมหะครอบงำ ร่วมคิดเป็นครั้งที่ ๓ ว่า ขอให้พวกเราช่วยกันตัดกิ่งข้างทิศตะวันตกแห่งต้นไม้ที่นั่นอีกเถิด พอถึงนั้นถูกตัดขาดออก เหล่านี้มารีแต่งตัวงามสมส่วน มีผ้าและเครื่องอาภรณ์อันวิจิตร ใสต่างหู แก้วมณี พากันออกมา นารีทั้งหลายต่างแยกกันบำเรอพ่อค้าคนละนาง นารี ๒๕ นางต่างก็แวดล้อมพ่อค้าผู้เป็นหัวหน้าอยู่โดยรอบ ที่ร่มแห่งต้นไม้ที่นั่น พ่อค้าเหล่านั้น แวดล้อมด้วยนารีเหล่านั้นจนสมปรารถนา พ่อค้าทั้งหลายผู้โง่เขลา ถูกโมหะครอบงำ ร่วมคิดเป็นครั้งที่ ๔ ว่า ขอให้พวกเราช่วยกันตัดกิ่งข้างทิศเหนือ แห่งต้นไม้ที่นั่นอีกเถิด พอถึงนั้นถูกตัดขาดออก แก้วมุกดา แลวไพฑูรย์ เงิน ทอง เครื่องประดับ เครื่องปูลาด ผ้ากาสิกพัสดุ์และผ้ากัมพล ชื่ออุทริยะก็พร้อมพรูออกมาเป็นอันมาก พ่อค้าเหล่านั้นพากันขนบรรทุกใส่ในเกวียนเหล่านั้นจนสมปรารถนา พ่อค้าเหล่านั้น เป็นคนโง่เขลา ถูกโมหะครอบงำ ร่วมคิด

กันเป็นครั้งที่ ๕ ว่า ขอให้พวกเราช่วยกันตัดโคนต้นไม้
นั้นเสียทีเดียว บางที่จะได้ของมากไปกว่านี้อีก ทนใด
นั้นนายกองเกวียนจึงลุกขึ้น ประคองอัญชลิร้องขอว่า
ดูก่อนพ่อค้าทั้งหลาย ต้นไทรทำผิดอะไรหรือ (จึง
พากันทำร้าย) ขอให้ท่านจงมีความเจริญเถิด ดูก่อน
พ่อค้าทั้งหลาย กิ่งทางทิศตะวันออกก็ให้น้ำ กิ่งทาง
ทิศใต้ก็ให้ข้าวและน้ำ กิ่งทางทิศตะวันตกก็ให้นารี
กิ่งทางทิศเหนือก็ให้สิ่งที่ปรารถนาทุกอย่าง ต้นไทร
ทำผิดอะไรหรือ (จึงพากันจะทำร้าย) ขอให้ท่านจง
มีความเจริญเถิด บุคคลพึงนั่งหรือนอน ที่ร่มเงาแห่ง
ต้นไม้ใด ก็ไม่ควรหักรานก้านแห่งต้นไม้ นั้น เพราะ
ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม แต่พ่อค้าเหล่านั้น
มากด้วยกัน ไม่เชื่อถือคำของนายกองเกวียนผู้เดียว
ต่างก็ถือขวานที่ลับแล้ว พากันเข้าไปหมายจะตัดต้น
ไทรนั้นที่โคน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมิตี กตฺวา ความว่า จัดเป็นสมาคม
คือมากคนรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวในกรุงพาราณสี. บทว่า ปกฺกมฺหฺสุ
ความว่า บรรทุกสิ่งของที่มีในกรุงพาราณสีด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่มเดินทางไป.
บทว่า คามณฺี ความว่า ตั้งผู้มีปัญญาผู้หนึ่งให้เป็นนายกองเกวียน. บทว่า
ฉาทิยา แปลว่า ที่ร่มเงา. บทว่า อลุลาเยเต คือ ปราภฏเป็นเหมือนเต็ม
ด้วยน้ำ. บทว่า จินฺนาว ปคฺมฺรติ พระศาสดาทรงแสดงว่า ผู้ฉลาดในการขึ้น
ต้นไม้คนหนึ่ง ขึ้นไปตัดกิ่งนั้น พอกิ่งนั้นถูกตัดขาดน้ำใสก็ไหลพลั่ง. แม้ข้างหน้า

กัณยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อโปปทกวงฺกุณฺณ กุมฺมาเส** คือ ขนมกุมมาเส ที่เป็นเสมือนกับข้าวปายาสที่มีน้ำน้อย. บทว่า **สิงฺคิ** คือแกงอ่อมมีแกงที่ใส่จึงเป็นต้น. บทว่า **วิทลฺลฺปิโย** คือแกงถั่วเขียวเป็นต้น. บทว่า **วณฺชิชา เอกา** คือ แก่พ่อค้าแต่ละคน พ่อค้ามีจำนวนเท่าใด ในจำนวนนั้นคนละ ๑ นาง แต่ในสำนักของนายกองเกวียนมีอยู่ถึง ๒๕ นาง. บทว่า **ปริกรีสฺสุ** ความว่า แวดล้อม ก็แลพร้อม ๆ กันกับนางเหล่านั้น ยังมีเพดานและที่นอนเป็นต้น เหล่านั้น ไหลออกมาด้วยอานุภาพแห่งพญานาค. บทว่า **กุตฺติโย** ได้แก่ ลุงมือเป็นต้น. บทว่า **ปฏฺยานิ จ** ได้แก่ เครื่องปลูกาด มีเครื่องปลูกาดอันสำเร็จด้วยขนแกะอันฟูเป็นต้น. บางอาจารย์ท่านกล่าวว่า ผ้ากัมพลขาวก็มี. บทว่า **อุฏฺฐฺยานเวย กมฺพลา** คือผ้ากัมพลชนิดที่ชื่อว่าอุฏฺฐฺยานะมีอยู่. บทว่า **เต ตตฺถ ภาเร พนฺธิตุวา** ความว่า ต้องการเท่าใดก็ขนเอาในที่นั้นเท่านั้น บรรทุกเกวียน ๕๐๐ เล่ม. บทว่า **วณฺชิชา ภทฺทมตฺถุ เต** ความว่า นายกองเกวียนร้องเรียกพ่อค้าแต่ละคน จึงกล่าวว่า ความเจริญจงมีแก่ท่านเถิด. บทว่า **อนฺนฺปานญจ** ความว่า ได้ให้ข้าวและน้ำ. บทว่า **สพฺพกามเ จ** ความว่า ได้ให้สิ่งที่น่าปรารถนาทั้งปวง. บทว่า **มิตฺตทฺพฺโง** ความว่า เพราะว่าผู้ทำลายมิตรทั้งหลาย คือบุรุษผู้มุ่งร้ายต่อมิตรทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นคนชั่วช้าลามก. บทว่า **อนาทิยิตฺวา** ความว่า ไม่ยึดถือ คือไม่ขอรับถ้อยคำของนายกองเกวียนนั้น. บทว่า **อุปฺกมฺมุ** ความว่า เตรียมการโค่น คือเริ่มจะตัดเพราะโมหะ.

ครั้งนั้น พญานาคเห็นพ่อค้าเหล่านั้น พวกมันเข้าไปใกล้ต้นไม้ เพื่อที่จะตัด ดำริว่า เราบันดาลน้ำดื่มแก่พวกนี้ผู้กำลังกระหาย จากนั้นให้โภชนะอันเป็นทิพย์มีหน้าช้างยั้งให้ที่นอนและนางบำเรอแก่เขา จากนั้นเล่ายังให้ริศนะ

เต็ม ๕๐๐ เล่มเกวียน แต่ว่าบัดนี้พวกนี้พูดกันว่า จักตัดต้นไม้เสียทั้งโคนเลย ละโมบเหลือเกิน ควรที่เราจะฆ่าเสียให้หมดเว้นแต่นายกองเกวียน. พญานาค นั้นจึงตระเตรียมเสนา สั่งว่า ทหารหุ้มเกราะจำนวนเท่านี้ จงเคลื่อนออกไป ทหารแม่นธนูจำนวนเท่านี้ จงเคลื่อนออกไป ทหารโล่จำนวนเท่านี้ จงเคลื่อนออกไป.

พระศาสดาเมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ต่อจากนั้น นาคทั้งหลายก็พากันออกไป พวก

สวมเกราะ ๒๕ พวกถือธนู ๓๐๐ พวกถือโล่ ๖,๐๐๐ นาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สนุนทฐา** คือพวกที่คลุมร่างกายด้วยเกราะหนึ่งอันประดับด้วยทองและแก้วเป็นต้น. บทว่า **ธนุกุคหანი** ตีความว่า พวกทหารที่ถือธนูอันทำด้วยเขาแกะมีประมาณ ๓๐๐. บทว่า **จมุมิโน** คือ พวกทหารที่ถือแผ่นโล่ทำด้วยหนังมีประมาณ ๖,๐๐๐ นาย.

ท่านทั้งหลายจงจับพวกนี้มัดฆ่าเสีย อย่าไว้ชีวิต

เลย เว้นไว้แต่นายกองเกวียนเท่านั้น นอกนั้นจง

สังหารมันทุกคนให้เป็นภัสสมรฐ์ไป.

นี้เป็นคาถาที่พญานาคกล่าว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา โว มุญฺจิตฺต ชีวิตํ** ความว่า ท่านทั้งหลาย อย่าปล่อยชีวิตแก่ใคร ๆ แม้สักคนเดียวเลย.

นาคทั้งหลาย กระทำตามนั้น แล้วขนเอาสิ่งของมีเครื่องปลาดชนิดดี ๆ เป็นต้น บรรทุกเกวียน ๕๐๐ เล่ม ขวนนายกองเกวียนพากันจับเกวียนเหล่านั้นด้วยตนเองไปสู่กรุงพาราณสี เก็บทรัพย์ทั้งปวงไว้ในกองเกวียนของท่านแล้ว ขวนกันอลาท่านไปสู่สำนักพิภพของตนดั้งเดิม.

พระศาสดา ทรงทราบเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

เพราะเหตุ^๑นั้นแหละ บุรุษผู้เป็นบัณฑิต เมื่อ
พิจารณาถึงประโยชน์ของตน ไม่ควรลู่อำนาจแห่ง
ความโลภ พึงกำจัดใจอันประกอบด้วยความโลภเสีย
ภิกษุรู้โทษอย่างนี้และรู้^๒คัณหว่าเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์
พึงเป็นผู้ปราศจากคัณหหา ไม่มีความถือมั่น พึงเป็นผู้
มีสติละเว้นโดยรอบเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตสุมา ความว่า เพราะเหตุที่พวกพ้อคำ
ที่ลู่อำนาจความโลภพากันถึงความวอดวายอย่างใหญ่หลวง อธิบายว่า นายกอง
เกี่ยวนบรรลุสมบัติอันอุดม. บทว่า หนะยฺย ทิสกํ มนํ ความว่า บัณฑิต
พึงกำจัดใจ คือ จิตที่ประกอบด้วยโลภะที่เป็นของฝูงสัตว์ผู้มีความโลภมีอย่าง
ต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่ตน. บทว่า เอวนาทินวํ ความว่า ภิกษุทราบโทษในความ
โลภอย่างนี้แล้ว. บทว่า ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมฺภวํ ความว่า และทราบ^๓ว่าคัณห
นั้นเป็นเหตุเกิดพร้อมแห่งทุกข์มีชาติเป็นต้น คือ ทุกข์นั้นเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้
เพราะคัณหานั้น คัณหานั้นแหละเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์อย่างนี้ ภิกษุรู้แล้ว พึง
ระลึกไว้ด้วยสติอันมาแล้วโดยมรรคเป็นผู้ปราศจากคัณหหา ไม่มีความยึดมั่นถือ
มั่น. บทว่า ปริพฺพเช ความว่า พึงประพฤติอิริยาบถ. พระศาสดาทรงถือ
เอายอดเทศนาด้วยพระอรหัต.

ก็และครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสว่า คู่ก่อนอุบาสก
ทั้งหลาย พวกพ้อคำที่ลู่อำนาจความโลภ พากันถึงความพินาศใหญ่หลวงใน
ปางก่อนอย่างนี้ เหตุ^๔นั้น พึงเป็นผู้ไม่ลู่อำนาจความโลภทั่วกัน ตรัสประกาศ
สัจจะทั้งหลาย เมื่อจบสัจจะพ้อคำเหล่านั้นพากันดำรงในโศคาปีตติผล แล้วทรง
ประชุมชาดกว่า พญานาคในครั้งนั้นได้มาเป็นสารีบุตร ส่วนนายกองเกี่ยว
ได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถามหาเวฬุชาดก

๑๑. สาธินราชชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าวิเทหราชประพาสดาวดึงส์

[๑๕๕๔] อัจฉรย์จริงหนอ ขนพองสยองเกล้า
เกิดขึ้นแล้วในโลก รทพิयीได้ปรากฏแก่พระเจ้า
วิเทหราชผู้เรื่องยศ.

[๑๕๕๕] มาตลีเทพบุตรเทพสารดีผู้มีฤทธิ์มาก
ได้เชื่อเชิญพระเจ้าวิเทหราชผู้ครองมิลินทรว่า ข้าแต่
พระราชาทรงพระคุณอันประเสริฐ ผู้เป็นใหญ่ทั่วทิศ
ขอเชิญพระองค์เสด็จขึ้นทรงรถนี้เถิด ด้วยว่าทวยเทพ
ชนดาวดึงส์พร้อมด้วยสมเด็จพระอินทราชา ใครจะ
เห็นพระองค์ ทวยเทพเหล่านั้น ประชุมพร้อมกันอยู่
ณ สุทธมาเทวสภา ลำดับนั้นแล พระเจ้าวิเทหราช
พระนามว่าสาธินะ ผู้ครองมิลินทร เสด็จทรงรถ
อันเทียมด้วยม้าพันธ์หนึ่งได้เสด็จไปยังสำนักของเทวดา
ทั้งหลาย (พระมหาราชาทรงประทับยืนบนทิพยยาน
อันเทียมด้วยม้าพันธ์หนึ่ง ซึ่งม้าพาลากไป เสด็จไปอยู่
ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวสภานี้) ทวยเทพเห็นพระ-
ราชาเสด็จมาดังนั้น ก็พากันชื่นชมยินดีกระทำ
ปฏิสันถวานเชื่อเชิญว่า ข้าแต่พระมหาราช พระองค์
เสด็จมาดีแล้ว อนึ่ง เชื่อว่าพระองค์มิได้เสด็จมาร้าย
ข้าแต่พระราชารู้แสวงหาคุณใหญ่ ขอพระองค์ทรง

ประทับใกล้ ๆ กับท้าวเทวราชเสียดแต่บัดนี้เถิด ฝ่าย
ท้าววาทสลักเทวราชทรงชื่นชมยินดี เชื้อเชิญพระเจ้า
สาธินราชผู้ครองมิตถานครด้วยทิพยกามารมณ์และ
อาสนะว่า ข้าแต่พระราชธานี เป็นการดีแล้วที่พระองค์
เสด็จมาถึงที่อยู่ของทวยเทพ ผู้บันดาลให้เป็นไปใน
อำนาจได้ ขอเชิญพระองค์ประทับอยู่ในหมู่ทวยเทพ
ผู้ให้สำเร็จทิพยกามารมณ์ทุกอย่าง ขอเชิญพระองค์
ทรงเสวยกามคุณ อันมิใช่ของมนุษย์ในหมู่ทวยเทพ
ชาวดาวดึงส์เถิด.

[๑๕๕๖] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าจอมเทพ
เมื่อก่อนหม่อมฉันมาถึงสวรรค์แล้ว ย่อมยินดีด้วยการ
ฟ้อนรำขับร้องและเครื่องประโคมทั้งหลาย บัดนี้
หม่อมฉันไม่ยินดีอยู่ในสวรรค์เลย จะหมดอายุ หรือ
ใกล้จะตายหรือว่าหม่อมฉันหลงไหลไป.

[๑๕๕๗] ข้าแต่พระองค์ผู้แก้วกล้ากว่านรชน
ผู้ประเสริฐ พระชนมายุของพระองค์ยังไม่หมดสิ้น
ความสิ้นพระชนม์ก็ยังห่างไกล อนึ่ง พระองค์จะได้
ทรงหลงไหลไปก็หาไม่ แต่ว่าวิบากแห่งบุญกุศลของ
พระองค์ ที่ได้ทรงเสวยในเทวโลกนี้มีน้อยไป ข้าแต่
พระราชผู้ประเสริฐ ผู้เป็นใหญ่ทั่วทิศ ขอเชิญ
พระองค์ประทับอยู่ เสวยกามคุณอันมิใช่ของมนุษย์
ในหมู่ทวยเทพชาวดาวดึงส์ ด้วยเทวานุภาพต่อไปเถิด.

[๑๕๕๘] ขอยืมยานเขามาขับ ขอยืมทรัพย์เขามา

ใช้ฉันใด การที่ได้ด้วยความสุข เป็นความสุขที่ผู้อื่น
ยื่นให้ ก็เปรียบกันได้จะนั้นแล ก็แลการที่ได้ด้วย
ความสุข โดยเป็นความสุขที่ผู้อื่นยื่นให้ หม่อมฉัน
ไม่ปรารถนาเลย บุญทั้งหลายอันหม่อมฉันทำเองแล้ว
นั้น ย่อมเป็นทรัพย์อันอาจติดตามหม่อมฉันไปได้
หม่อมฉันไปในมนุษยโลกแล้ว จักได้ทำกุศลให้มาก
ที่บุคคลกระทำแล้วได้รับความสุข และไม่ต้องเดือดร้อน
ในภายหลัง ด้วยทาน ด้วยการประพฤตีสมาเสมอ
ด้วยการตำรวม ด้วยการฝึกตน.

[๑๕๕๙] ที่ตรงนี้เป็นไร่นา ที่ตรงนี้ตรงร่องน้ำ
ตรงดี ที่ตรงนี้เป็นภูมิภาค มีหญ้าแพรกเขียวสะพรั่ง
ที่ตรงนี้เป็นแม่น้ำไหลอยู่ไม่ขาดสาย ที่ตรงนี้เป็น
สระโบกขรณีอันน่ารื่นรมย์ มีฝูงนกจักรพรากร้องเสียง
ระงม เปี่ยมไปด้วยน้ำใสสะอาด ดารดาษไปด้วยดอก
ปทุมและดอกอุบล พวกเข้าเฝ้าและนักสนมพากันยึด
ถือสถานเหล่านี้ว่าเป็นของเรา เขาเหล่านั้นพากันไป
เสียดิศทางใดหนอ ดูก่อนพ่อนารทะ ไร่นาเหล่านั้น
ภูมิภาคตรงนั้น และอุปจารแห่งสวนและป่าไม้ยังคงมี
อยู่ดังเดิม เมื่อเราไม่เห็นหมู่ชนเหล่านั้น ทิศทั้งหลาย
ก็ปรากฏว่าว่างเปล่าแก่เรา.

[๒๐๐๐] วิมานทั้งหลายอันโอภาสทั่วทั้งสี่ทิศ
ฉันได้เห็นแล้วเฉพาะพระพักตร์ของท้าวสักกเทวราช
และเฉพาะหน้าของทวยเทพชาวไตรทศ ภพที่ฉันอยู่ก็
เป็นทิพย์ กามทั้งหลายอันมิใช่ของมนุษย์ฉันได้บริโภคนั้น
แล้ว ในทวยเทพชาวไตรทศ ภพที่ฉันอยู่ก็เป็นทิพย์
กามทั้งหลายอันมิใช่ของมนุษย์ฉันได้บริโภคนั้นแล้ว ใน
ทวยเทพชาวดาวดึงส์ ผู้ให้สำเร็จสิ่งที่น่าปรารถนา
ทุกอย่าง ฉันนั้นละสมบัติเช่นนั้นเสียแล้วมาในมนุษย์-
โลกนี้ เพื่อต้องการทำบุญเท่านั้น ฉันจักประพฤติแต่
ธรรมเท่านั้น ฉันไม่มีความต้องการด้วยราชสมบัติ
ฉันจัดดำเนินไปตามทางที่ท่านผู้ไม่มีอาชญาพากันท่อง
เที่ยวไป อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ซึ่ง
เป็นทางสำหรับไปของท่านผู้มีวัตรงามทั้งหลาย.

จบสารินราชชาดกที่ ๑๑

อรรถกถาสาธินราชชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภ พวกอุบาสิกาธรรมาโศภิต ตรัสเรื่องนี้มีคำขึ้นต้นว่า อพภูโต วต โลกสุมี ดังนี้.

มีเรื่องย่อว่า ครั้งนั้นพระศาสดาตรัสว่า คุณก่อนอุบาสิกาทั้งหลาย บัณฑิตแต่ครั้งก่อน อาศัยอุโบสถกรรมของตน ไปสู่เทวโลกอยู่สิ้นกาลนานด้วยสระแห่งมนุษย์นั้นแล ทรงนำอดีตนิทานมา ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามสาธินะ ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ณ พระนครมิลิตา ท้าวเธอได้สร้างโรงทานไว้ ๖ แห่ง คือ ที่ประตูพระนครทั้ง ๔ ที่กลางพระนคร และที่ประตูราชนิเวศน์ ทรงบำเพ็ญมหาทาน กระทำหมูปูทวีปทุกแห่งหน ให้เก็บได้ พระราชทานทรัพย์ประมาณหกแสนกระษาปณ์ เป็นราชทรัพย์ที่ทรงใช้จ่ายทุกๆ วัน ทรงรักษาศีล ๕ ทรงถืออุโปสถ. ชาวแคว้นแคว้นเล่าก็พากันตั้งอยู่ในโอวาทของท้าวเธอ ต่างกระทำบุญมิให้ทานเป็นต้น ตายแล้วๆ บังเกิดในเมืองเทวดาทั้งนั้น ผุ่งเทพพากันนั่งแน่นเทวสภาชื่อสุธรรมมา ต่างพรรณนาพระคุณมีศีลเป็นต้นของพระราชาเท่านั้น. เทพที่เหลือฟังเรื่องนั้นแล้ว ก็มีปรารถนาที่จะเห็นพระราชาไปตามๆ กัน. ท้าวสักกเทวราช ทรงทราบใจของเทพเหล่านั้น ตรัสว่า พวกเธอปรารถนาจะเห็นพระเจ้าสาธินราชหรือ พวกเทพพากันกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเทพเจ้า. ท้าวเธอจึงตรัสตั้งเทพบุตรมาตลีว่า เธอจงไปจัดเวชยันตรถ รับพระเจ้าสาธินราชมา. เทพบุตรมาตลีรับเทวบัญชาว่า สาธุ แล้วจัดรถไปสู่แคว้นวิเทหะ ครั้งนั้นเป็นวันเพ็ญ เวลาที่พวกมนุษย์บริโภค

อาหารเย็นแล้วนั่งสนทนากันด้วยสุขกถาที่ประตูเรือน มาตลีเทพบุตรก็ขับรถพร้อมกับจันทรมณฑล. ผู้ชนพากันกล่าวว่า พระจันทร์ขึ้นสองดวง แต่ครั้งเห็นทั้งรถทั้งจันทรมณฑลวิ่งมาพากันชื่นชมโสมนัสว่า นี่ไม่ใช่ดวงจันทร์ นี่เป็นรถ ทั้งเทพบุตรก็ปรากฏ รททิพย์เทียมด้วยสินธพมโนมัยคณินี้มารับใคร ไม่มีคนอื่นละ ต้องเป็นพระราชอาชญาของเรา เพราะว่าพระราชอาชญาของเรา ทรงธรรมเป็นพระธรรมราชา แล้วต่างยืนประครองอัญชลี กล่าวคาถาเป็นปฐมว่า

อัครรย์จริงหนอ ขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้น

แล้วในโลก รททิพย์ได้ปรากฏแก่พระเจ้าวิเทหราชผู้

เรื่องยศ.

คำอันเป็นคถานั้น มีอธิบายว่า พระจอมวิเทหะผู้เรื่องพระยศ ราชอาชญาของพวกเรานั้นเป็นผู้นำอัครรย์ จริงละ ความขนพองสยองเกล้าเกิดแล้วในโลก ตรงที่รททิพย์ปรากฏเพื่อพระองค์.

มาตลีเทพบุตรนำรถมาถึง เมื่อผู้ชนพากันบูชาด้วยดอกไม้เป็นต้น ก็กระทำประทักษิณพระนคร ๓ รอบ แล้วไปสู่ทวารวังของพระราชากลับรถจอดไว้ใกล้ธรณีช่องพระแกลตทางส่วนด้านหลัง ยืนเตรียมรับเสด็จ วันนั้นเล่าพระราชอาชญาตรวจโรจนาน ตรัสสั่งว่า สูทั้งหลายจงให้ทานโดยทำนองนี้ทีเดียว ทรงสมทานอุโบสถ ประทับยับยั้งอยู่ตลอดวัน มีหมู่อำมาตย์แวดล้อม ประทับนั่งผันพระพักตร์เฉพาช่องพระแกลตด้านตะวันออก ตรัสกล่าวอันประกอบด้วยธรรมอยู่ ณ ท้องพระโรงอันอลงกต. ครั้งนั้นมาตลีเทพบุตร ก็ทูลเชิญพระองค์เสด็จขึ้นสู่รถ พาไป.

พระศาสดา เมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

มาตลีเทพบุตรเทพสารดีผู้มีฤทธิ์มาก ได้เชื่อเชิญ

พระเจ้าวิเทหราชผู้ครองมิลินครว่า ข้าแต่พระราชา
ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ผู้เป็นใหญ่ทั่วทิศ ขอเชิญ
พระองค์เสด็จทรงรถนี้เถิด ด้วยว่าทวยเทพชั้นดาวดึงส์
พร้อมด้วยสมเด็จพระอินทรราชิราช ใครจะเห็นพระองค์
ทวยเทพเหล่านั้น ประชุมพร้อมกันอยู่ ณ สุทธรรมา
เทวสภา ลำดับนั้นแล พระเจ้าวิเทหราชพระนามว่า
สาธินะ ผู้ครองมิลินคร เสด็จทรงรถอันเทียมด้วย
ม้าพันธ์หนึ่ง ได้เสด็จไปยังสำนักเทวดาทั้งหลาย (พระ-
มหาราชาทรงประทับยืนบนทิพยยาน อันเทียมด้วยม้า
พันธ์หนึ่งซึ่งม้าลากไป เสด็จไปอยู่ ได้ทอดพระเนตร
เห็นเทวสถานนี้) ทวยเทพเห็นพระราชาเสด็จมาดังนั้น
ก็พากันชื่นชมยินดี กระทำปฏิสันถารเชื่อเชิญว่า ข้าแต่
พระมหาราช พระองค์เสด็จมาดีแล้ว อนึ่ง ชื่อว่า
พระองค์มิได้เสด็จมาร้าย ข้าแต่พระราชาผู้แสวงหา
คุณใหญ่ ขอพระองค์ทรงประทับใกล้ ๆ กับท้าวเทวราช
เสียดแต่บัดนี้เถิด ฝ่ายท้าววาสวัตักกเทวราชทรงชื่นชม
ยินดี เชื่อเชิญพระเจ้าสาธินราชผู้ครองมิลินครด้วย
ทิพยกามารมณ์และอาสนะว่า ข้าแต่พระราชาฤาษี
เป็นการดีแล้วที่พระองค์เสด็จมาถึงที่อยู่ของทวยเทพ
ผู้บันดาลให้เป็นไปในอำนาจได้ ขอเชิญพระองค์

ประทับอยู่ในหมู่ทวยเทพ ผู้ให้สำเร็จทิพยกามารมณ์

ทุกอย่าง ขอเชิญพระองค์ทรงเสวยกามคุณ อันมิใช่

ของมนุษย์ในหมู่ทวยเทพชั้นดาวดึงส์เถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมจฺจเร แปลว่า ย่อมปรารถนา. บทว่า
อคา เทวาน สนฺติเก ความว่า ได้ครรรไลไป ณ สำนักแห่งหมู่เทพ แต่
จริงเมื่อพระเจ้าสาธินราชเสด็จจรดประทับเรียบร้อยแล้ว รถก็ออกแล่นไปสู่อากาศ
แล้วหายวับไปทั้ง ๆ ที่มหาชนกำลังแหงนคูดูอยู่นั้นแล เทพบุตรมาตลีนำเสด็จ
พระราชาสู่เทวโลก. หมู่เทวดาและท้าวสักกะเห็นท้าวเธอต่างรังเรงดีใจพากัน
ลุกขึ้นรับกระทำปฏิสันถาร เพื่อแสดงความข้อนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระ
คาถามีคำว่า ตํ เทวา เป็นอาทิ. ในพระคาถานั้น บทว่า ปญฺินนุทีสุ ความว่า
ยินดีเนื่อง ๆ. บทว่า อาสเนน จ ความว่า ท้าวสักกะทรงสวมกอดพระราช
ทรงเชื้อเชิญด้วยบัณฑิตกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกะว่า เชิญประทับนั่งทรงนี้
และทรงเชื้อเชิญด้วยสิ่งนำปรารถนาทั้งหลาย แบ่งเทวราชสมบัติให้กึ่งหนึ่ง
ให้ประทับร่วมอาสนะกัน.

เมื่อพระเจ้าสาธินราชพระองค์นั้น ทรงเสวยราชสมบัติอันท้าวสักก-
เทวราชทรงแบ่งเทพนครมีประมาณหมื่นโยชน์ และนางเทพอัปสรสองโกฏิกึ่ง
กับเวชยันตปราสาทประทานให้ครั้งหนึ่ง กาลเวลาล่วงไปถึง ๗๐๐ ปี ด้วยการ
นับตามปีมนุษย์ พระองค์ประทับอยู่ในเทวโลกด้วยอภินิหารนั้น. เมื่อเวลา
สิ้นบุญ พระองค์เกิดเบื่อหน่าย เพราะฉะนั้น เมื่อท้าวเธอจะตรัสสนทนากับ
ท้าวสักกะ จึงตรัสพระคาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าจอมเทพ เมื่อ

หม่อมฉันมาถึงสวรรค์แล้ว ย่อมยินดีด้วยการพื่อนรำ

ข้าบร็องและเครื่องประโคมทั้งหลาย บัดนี้ หม่อมฉัน
นั้นไมยินคืออยู่ในสวรรคาลัย จะหมดอายุ หรือใกล้
จะตาย หรือว่าหม่อมฉันหลงไหลไปเสียแล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อายุหนุน จิณ ความว่า พระเจ้าสาธินราช
ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่าจอมรชนและเทพทั้งหลาย ชีวิตินทรีย์
ในสรีระของหม่อมฉันสิ้นแล้วหรือไฉนเล่า หรือว่าชีวิตินทรีย์เกิดจะใกล้ต่อ
มรณะ ด้วยอำนาจกรรมอันจะตัดรอน.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะตรัสท้าวเธอว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้แก่วก้ากว่านรชน ผู้ประเสริฐ
พระชนมายุของพระองค์ยังไม่หมดสิ้น ความสิ้น
พระชนม์ก็ยังมีห่างไกล อนึ่ง พระองค์จะได้ทรงหลงไหล
ไปก็หาไม่ แต่ว่าวิบากแห่งบุญกุศลของพระองค์ ที่ได้
ทรงเสวยในเทวโลกนี้มีน้อยไป ข้าแต่พระราชผู้
ประเสริฐ ผู้เป็นใหญ่ทั่วทิศ ขอเชิญพระองค์ประทับ
อยู่ เสวยกามคุณอันมิใช่ของมนุษย์ ในหมู่ทวยเทพ
ชาวดาวดึงส์ ด้วยเทวานุภาพต่อไปเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปริตตกานี นี้ ท้าวสักกะทรงหมายถึง
บุญอันให้วิบากในเทวโลกด้วยอรรถภาพนั้น จึงตรัสดังนี้ แต่ว่าบุญของพระ-
สาธินราชนอกจากนี้หาประมาณมิได้ ประจุผู้ในแผ่นดินฉะนั้น. บทว่า
วส เทวานุภาเวน ความว่า หม่อมฉันขอแบ่งบุญทั้งหลายของตน ถวาย
แต่พระองค์ เชิญพระองค์ประทับอยู่ด้วยอานุภาพของหม่อมฉันเถิด พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะเมื่อทรงปลอบพระเจ้าสาธินราชันั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

เป็นการดีนักแล ที่พระองค์เสด็จถึงที่อยู่แห่งเทพ

ผู้ทรงอำนาจ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นราชาเพียงดังธานี

เจริญประทับอยู่ในหมู่เทพ ผู้มีความปรารถนาทุกอย่าง

สำเร็จได้ เจริญบริโภคนามอันมิใช่ของมนุษย์ในหมู่เทพ

ชั้นดาวดึงส์เถิด.

พระมหาสัตว์ เมื่อจะทรงห้ามท้าวเธอเสียจึงตรัสพระคาถาว่า

ขอขมยานเขามาขับ ขอขมทรัพย์เขามาใช้ฉันใด

การที่ได้ไสยความสุข เป็นความสุขที่ผู้อื่นยื่นให้ ก็

เปรียบกันได้ฉะนั้นแล ก็แลการไต่ไสยความสุข โดย

เป็นความสุขที่ผู้อื่นยื่นให้ หม่อมฉันไม่ปรารถนาเลย

บุญทั้งหลายอันหม่อมฉันทำเองแล้วนั้นย่อมเป็นทรัพย์

อันอาจติดตามหม่อมฉันไปได้ หม่อมฉันไปในมนุษย์

แล้ว จักได้ทำกุศลให้มาก ที่บุคคลกระทำแล้วได้รับ

ความสุข และไม่ต้องเดือดร้อนในภายหลัง ด้วยทาน

ด้วยการประพาศสมาสมา ด้วยการสำรวม ด้วยการ

ฝึกตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยี่ ปรโต ทานปจฺจยา ความว่า

สิ่งใดที่ได้เพราะผู้อื่นให้ สิ่งนั้นเป็นเช่นเดียวกันกับของที่ขอขมฉันเอง เพราะว่า

บุคคลยอมให้ขมฉันได้ในเวลาที่ดิฉัน ในเวลาที่โกรธกันก็ขมแย่งเอาไปได้

หม่อมฉันกระทำการที่บุคคลการทำแล้วมีความสุขด้วย ไม่ต้องเดือดร้อนใน

ภายหลังด้วยเช่นนั้นเหมือนกัน. บทว่า สมจฺริยา ย คือด้วยการไม่ทำบาป

ด้วยกายเป็นต้น. บทว่า สยเมน คือความสำรวมในศีล. บทว่า ทเมน คือด้วยการฝึกอินทรีย์. บทว่า ยิ กตฺวา ความว่า การฝึกตนที่บุคคลทำแล้วได้รับความสุข และไม่ตามเคี้ยวคร้อนในภายหลัง.

ครั้งท้าวสักกะทรงสดับพระคำรัสของพระเจ้าสาธินราชนั้นแล้ว ทรงตั้งเทพบุตรมาตลีว่า ไปเถิด นำเสด็จพระเจ้าสาธินราชไปสู่มิดิลาให้เสด็จลงในพระอุทยาน. มาตลีเทพบุตรนั้นได้กระทำตามเทวบัญชา. พระราชาเสด็จพระจงกรมอยู่ในพระอุทยานนั่นเอง. ครั้งนั้นนายอุทยานบาลเห็นพระองค์แล้ว ก็ไปกราบทูลแด่พระราชนารทะ. ฝ่ายพระเจ้านารทะนั้นทรงสดับการเสด็จมาของพระราชาแล้ว ตรัสว่า นายอุทยานบาล เจ้าจงล่วงหน้าไปเตรียมอุทยาน จัดตั้งอาสนะไว้ ๒ ที่ สำหรับพระราชนั้นที่ ๑ สำหรับเราที่ ๑ ทรงส่งนายอุทยานบาลนั้นไป. เขาได้กระทำตามพระบัญชา ที่นั้นพระราชาจึงตรัสถามเขาว่า เจ้าจัดตั้งอาสนะ ๒ ที่ เพื่อใครเล่า กราบทูลว่าเพื่อพระองค์ที่ ๑ เพื่อพระราชาของพวกข้าพระองค์ที่ ๑ พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นพระราชาตรัสว่า สัตว์อื่นใครเล่าจักนั่งเหนืออาสนะในสำนักของเรา แล้วประทับนั่งเหนืออาสนะ ๑ วางพระบาททั้งคู่เหนืออาสนะ ๑. พระราชนารทะเสด็จมาถวายบังคมพระบาทยุคลของพระองค์แล้ว ประทับนั่ง ณ ที่อันสมควรข้างหนึ่ง. ได้ยินว่า พระเจ้านารทะเป็นพระนัดดาของพระเจ้าสาธินราช องค์ที่ ๗ ที่เดียว ข่าว่าครั้งนั้น พระเจ้านารทะทรงพระชนมายุได้ ๑๐๐ พรรษาแล้ว. แต่พระมหาสัตว์ทรงพระชนม์ยืนนานตลอดกาลเพียงนี้ ด้วยกำลังบุญของพระองค์. พระองค์ทรงจุ่งพระหัตถ์ของพระเจ้านารทะ เสด็จเที่ยวไปในพระอุทยาน ได้ตรัสพระคาถา ๓ คาถาว่า

ที่ตรงนี้เป็นไร่นา ที่ตรงนี้ ตรง ร่องน้ำตรงดี
ที่ตรงนี้เป็นภูมิภาคมีหญ้าแพรกเขียวสะพรั่ง ที่ตรงนี้
เป็นแม่น้ำไหลอยู่ไม่ขาดสายที่ตรงนี้เป็นสระโบกขรณี
อันน้ำรื่นรมย์ มีฝูงนกจักรพรากร้องเสียงระงม เปี่ยมไป
ด้วยน้ำใสสะอาด ดารดาษไปด้วยดอกปทุมและดอก-
อูบล พวกข้าเฝ้าและนางสนมพากันยึดถือสถานที่
เหล่านี้ว่าเป็นของเรา เขาเหล่านั้นพากันไปเสียดาทิศ
ใดหนอ คู่ก่อนพ่อนารทะ ไร่นาเหล่านั้น ภูมิภาค
ตรงนั้น และอุปจารแห่งสวนและป่าไม้ยังคงมีอยู่
ดังเดิม เมื่อเราไม่เห็นหมู่นกเหล่านั้น ทิศทั้งหลาย
ก็ปรากฏว่าว่างเปล่าแก่เรา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เขตฺตานิ นี้ ตรีสหมายถึงภูมิภาค
ทั้งหลาย. บทว่า อิมํ นิกฺขํ คือที่นี้เป็นทางระบายน้ำ คงเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน
บทว่า สุกฺกนฺทลํ คือที่มีคลองลอดอันส่งน้ำเข้าถึงโรงสูบน้ำอ่างงาม. บทว่า
หริตานุปา ความว่า ในสองฝั่งแห่งทางระบายน้ำ มีพื้นดินเป็นสนามดาบาศ
ด้วยหญ้าแพรกเขียวข่ม. บทว่า ยสุตฺติมานิ มมายีสู ความว่า พ่อนารทะ
เอ๋ย บรรดาข้าเฝ้าและนักสนมของเรา ที่พากันเที่ยวเล่นกับเราด้วยยศอันใหญ่
หลวง ในอุทยานนี้ ต่างพากันยึดจองรักใคร่สถานที่เหล่านี้. บทว่า กตฺริ นฺ เต
ทิสฺส คตา ความว่า พ่อได้ส่งคนเหล่านั้นไป ณ ที่ไหนละ. บทว่า ตานิ
เขตฺตานิ ได้แก่ ที่อันเป็นที่สำหรับเพาะปลูกพืชพรรณอย่างองกาม. บทว่า
เต เม อารามวฺนุปรจา คือพื้นที่เป็นที่ตั้งแห่งที่อยู่เหล่านั้นเป็นอุปจารแห่ง
สวนและป่ายังอยู่ที่นั่นแล.

ครั้งนั้นพระเจ้านารทะกราบทูลท้าวเธอว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เมื่อพระองค์เสด็จไป

เทวโลก กำหนดได้ ๗๐๐ ปีเข้านี้แล้ว หม่อมฉันเป็น
หลานคนที่ ๗ ของพระองค์ อุบัติจากของพระองค์
สิ้นพระชนม์ไปหมดแล้ว ขอเชิญพระองค์เสวยราช-
สมบัติอันเป็นส่วนของคุณเกิด พระเจ้าข้า.

พระราชตรัสว่า พ่อนารทะเอ๋ย ฉันมาทั้งนี้ มิได้มาเพื่อต้องการ
ราชสมบัติ มาเพื่อต้องการทำบุญ ฉันจักทำบุญเท่านั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

วิมานทั้งหลายอันสว่างไสวทั้งสิ้นนี้ ฉันได้เห็น
แล้วเฉพาะพระพักตร์ของท้าวสักกเทวราช และเฉพาะ
หน้าของทวยเทพชาวไตรทศ ภพที่ฉันเห็นอยู่เป็นทิพย์
กามทั้งหลายอันมิใช่ของมนุษย์ ฉันได้บริโภคแล้ว
ในทวยเทพของชาวไตรทศ ภพที่ฉันอยู่ก็เป็นทิพย์
กามทั้งหลาย อันมิใช่ของมนุษย์ฉันได้บริโภคแล้ว
ในทวยเทพชาวดาวดึงส์ ผู้สำเร็จสิ่งที่น่าปรารถนา
ทุกอย่าง ฉันนั้นละสมบัติเช่นนั้นเสียแล้วมาในมนุษย์-
โลกนี้ เพื่อต้องการทำบุญเท่านั้น ฉันจักประพฤติแต่
ธรรมเท่านั้น ฉันไม่มีความต้องการด้วยราชสมบัติ
ฉันจักดำเนินไปตามทางที่ท่านผู้มีอาชญาพากันท่อง
เที่ยวไป อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้
ซึ่งเป็นทางสำหรับไปของท่านผู้มีวัตรงามทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วุคฺถึ เม ภวนํ ทิพยํ นี้ พระเจ้า
สาธินราชตรัสหมายถึงเวชยันตปราสาท. บทว่า โสหิ เอตาทิสํ ความว่า
พ่อนารทะเอ๋ย ฉันนั้นต้องทอดทิ้งความพร้อมมูลแห่งกามคุณ ที่พระพุทธานุ

ไม่พึงกำหนดเห็นปานละนี้มา ณ ที่นี้ เพื่อต้องการทำบุญ. บทว่าอทญทาวจร ความว่า หนทางมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องหน้า ที่มวลด่านผู้ไม่มีอาชญา วางท่อนไม้และศาสตราเสียแล้วพึงดำเนิน. บทว่า สุพพตา ความว่า ท่านผู้มีวัตรดีงาม ได้แก่ พระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงดำเนินโดยทางใด แม้ฉันท์จักขอนั่งเหนือพื้นแห่งโพธิ เพื่อไปถึงทิศที่ไม่เคยไป จักดำเนินไปสู่หนทางนั้นเหมือนกัน.

พระโพธิสัตว์ตรัสคาถาเหล่านั้นใส่ไว้ในพระสัพพัญญุตญาณด้วยประการละนี้. ครั้งนั้นพระราชานารถกราบทูลย้ากะพระองค์อีกว่า เชิญพระองค์ทรงครองราชสมบัติสืบไปเถิด พระเจ้าข้า. ตรัสว่า พ่อเอ๋ย ฉันไม่ต้องการราชสมบัติจะขอให้ท่านฉลอง ๗๐๐ ปี เพียง ๗ วันเท่านั้นแหละ. พระราชานารถทรงรับพระคำรัสของพระองค์ว่า เชิญเถิด พระเจ้าข้า ทรงเตรียมมหาทาน. พระราชาทรงให้มหาทานตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ สิ้นพระชนม์ บังเกิดในภพชั้นดาวดึงส์นั่นเอง.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงทรงแสดงว่า คุณก่อนอุบาสกทั้งหลาย อันอุโบสถกรรมควรที่จะพึงบำเพ็ญ ด้วยประการละนี้ แล้วทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย เมื่อจบสัจจะบรรดาอุบาสกผู้รักษาอุโบสถเหล่านั้น บางพวกดำรงอยู่ในโศดาปัตตผล บางพวกในสกทาคามีผล บางพวกในอนาคามีผล บางพวกในอรหัตผล แล้วประชุมชาดกว่า พระราชานารถ ในครั้งนั้น ได้มาเป็นสารีบุตร เทพบุตรมาตลี ได้มาเป็นพระอานนท์ ท้าวสักกะ ได้มาเป็นอนุรุธะ บริษัทที่เหลือได้มาเป็นพุทธบริษัท ส่วนพระเจ้าสาธินราช ได้มาเป็นเราแล.

จบอรรถกถาสาธินราชชาดก

๑๒. ทศพราหมณชาดก

ว่าด้วยชาติพราหมณ์ ๑๐ ชาติ

[๒๐๐๑] พระเจ้ายชุธิฐฐิละผู้ทรงฝึกฝนในธรรม ได้ตรัสกะวิฐฐรอำมาตย์ว่า ดูก่อนวิฐฐระ ท่านจงแสวงหาพราหมณ์ทั้งหลายผู้มีศีลเป็นพหูสูต งดเว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรจะบริโภคนาหารของฉัน ดูก่อนสหาย ฉันจะให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์ที่ให้ทานแล้วจักมีผลมาก.

[๒๐๐๒] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พราหมณ์ทั้งหลายผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้นจากเมถุนธรรมที่สมควรจะบริโภคนาหารของพระองค์นั้นหาได้ยาก ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า ชาติพราหมณ์มี ๑๐ ชาติ ขอพระองค์จงทรงสดับการจำแนกแจกแจงชาติพราหมณ์เหล่านั้น ของข้าพระองค์ ชนทั้งหลายถือเอากระสอบอันเต็มไปด้วยรากไม้ปิดเรียบริ้อย ปิดสลากบอกสรรพคุณยาไว้ รดน้ำมนต์ และรำมนต์ ข้าแต่พระราชา ชนเหล่านั้นแม้จะเป็นเหมือนกับหมอ ก็ยังเรียกกันว่าเป็นพราหมณ์ ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึงพราหมณ์พวกนั้น แก่พระองค์แล้ว เราจะต้องการพราหมณ์เช่นนั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

[๒๐๐๓] (พระเจ้าโกรัพะยะตรัสตั้งนี้ว่า) ดูก่อน
วิฐุระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็น
พราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ท่านจง
แสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้น
จากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหารของฉันทัน
ดูก่อนสหาย ฉันทันจักให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์ที่ให้
ทานแล้วจักมีผลมาก.

[๒๐๐๔] ชนทั้งหลายถือกระดิ่ง ตีประกาศไป
ข้างหน้าบ้าง คอยรับใช้บ้าง ศึกษาในการขับรถบ้าง
ข้าแต่พระราชชา ชนเหล่านั้นแม้จะเหมือนกับคนบำเรอ
ก็ยังเรียกกันว่าเป็นพราหมณ์ ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูล
ถึงพราหมณ์พวกนั้นแก่พระองค์แล้ว เราจะต้องการ
พราหมณ์เช่นนั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

[๒๐๐๕] (พระเจ้าโกรัพะยะตรัสตั้งนี้ว่า) ดูก่อน
วิฐุระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็น
พราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ท่านจง
แสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้น
จากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหารของฉันทัน
ดูก่อนสหาย ฉันทันจะให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์ที่ให้
ทานแล้วจักมีผลมาก.

[๒๐๐๖] พวกพราหมณ์ ถือเต้าน้ำและไม้ตีฟัน
คอยเข้าใกล้พระราชชาทั้งหลาย ในบ้านและนิคมด้วย

ตั้งใจว่า เมื่อคนทั้งหลายในบ้านหรือนิคมไม่ให้อะไรๆ

พวกเราจักไม่ลุกขึ้น ข้าแต่พระราชา ชนเหล่านั้น
แม้จะเหมือนกับผู้กดขี่ข่มเหง ก็ยังเรียกกันว่าเป็น
พราหมณ์ ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึงพราหมณ์พวกนั้น
แก่พระองค์แล้ว เราจักต้องการพราหมณ์เช่นนั้นหรือ
หาไม่ พระเจ้าข้า.

[๒๐๐๓] (พระเจ้าโกรัพะยัตร์สดังนี้ว่า) ดูก่อน
วิฐระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็น
พราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ท่านจง
แสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้น
จากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหารของฉัน
ดูก่อนสหาย ฉันทักให้ทักษิณในพวกพราหมณ์ที่ให้
ทานแล้วจักมีผลมาก.

[๒๐๐๔] ชนทั้งหลายมีเล็บและขนรักแรงอกยาว
ฟันเขลอะ มีฐลิบนศิรชะเกรอะกรังด้วยฝุ่นละออง
เป็นพวกยากท้อทงเที่ยวไป ข้าแต่พระราชา ชนพวกนั้น
แม้จะเหมือนกับมนุษย์ขูดตอ ก็ยังเรียกกันว่าเป็น
พราหมณ์ ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้า
กราบทูลถึงพราหมณ์พวกนั้นแก่พระองค์แล้ว เราจะ
ต้องการพราหมณ์เช่นนั้นหรือไม่ พระเจ้าข้า.

[๒๐๐๕] (พระเจ้าโกรัพะยัตร์สดังนี้ว่า) ดูก่อน
วิฐระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็น

พราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ท่านจง
แสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้น
จากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหารของฉันทัน
ดูก่อนสหาย. ฉันทันจักให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์ ที่ให้
ทานแล้วจักมีผลมาก.

[๒๐๑๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นอธิบดีแห่งประ-
ชาชน คนทั้งหลายขายสิ่งของเครื่องชำ คือ ผลสมอ
ผลมะขามป้อม มะม่วง ชมพู สมอพิเภก ขนุนลำมะลอ
ไม้สีฟัน มะตูม พุทรา ผลเกด อ้อยและบนำอ้อย
เครื่องโปกควัน น้ำผึ้งและยาหยอดตา ข้าแต่พระราชา
ชนเหล่านั้นแม้จะเหมือนกับพ่อค้า ก็ยังเรียกกันว่า
เป็นพราหมณ์ ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระองค์
กราบทูลถึงพราหมณ์พวกนั้นแก่พระองค์แล้ว เราจะ
ต้องการพราหมณ์เช่นนั้น หรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

[๒๐๑๑] (พระเจ้าโกรัพยะตรัสตั้งนี้ว่า) ดูก่อนวิธูระ
ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็นพราหมณ์
จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ท่านจงแสวงหา
พราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้นจาก
เมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหารของฉันทัน
ดูก่อนสหาย ฉันทันจักให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์ ที่ให้
ทานแล้วจักมีผลมาก.

[๒๐๑๒] คนทั้งหลาย ใช้คนให้ทำการไถและ
การค้ำ ใช้ให้เลี้ยงแพะเลี้ยงแกะ คู่ขอนางกุมารีทำการ

วิวาหรงคและอวาหรงค คนเหล่านั้นแม่จะเหมือน
กับกุกุมพีและคฤหบดี ก็ยังเรียกกันว่าเป็นพราหมณ์
ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึงชน
พวกนั้นแก่พระองค์แล้ว เราจะต้องการพราหมณ์เช่น
นั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

[๒๐๑๓] (พระเจ้าโกรัพะยะตรัสตั้งนี้ว่า) ดูก่อน
วิฐระ คนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็น
พราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ท่านจง
แสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้น
จากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคะโภชนาหารของฉัน
ดูก่อนสหาย ฉันทักให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์ ที่ให้
ทานแล้วจักมีผลมาก.

[๒๐๑๔] ยังอีกพวกหนึ่งเล่า เป็นปุโรหิตในบ้าน
บริโศคภิกษาที่เก็บไว้ ชนเป็นอันมากพากันถาม
ปุโรหิตบ้านเหล่านั้น พวกเหล่านั้นจักรับจ้างตอนสัตว์
แม้ปศุสัตว์ คือ กระบือ สุกร แพะ ถูกฆ่าเพราะปุโรหิต
ชาวบ้านเหล่านั้น ข้าแต่พระราชา คนเหล่านั้นแม่จะ
เหมือนกับคนฆ่าโค ก็ยังเรียกกันว่าเป็นพราหมณ์
ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึงชน
พวกนั้นแก่พระองค์แล้ว เราจักต้องการพราหมณ์
เช่นนั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

[๒๐๑๕] (พระเจ้าโกรัพะยะตรัสดังนี้ว่า) ดูก่อน
วิฐุระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็น
พราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ท่านจง
แสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้น
จากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหารของฉันทัน
ดูก่อนสหาย ฉันทันจักให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์ที่
ให้ทานแล้วจักมีผลมาก.

[๒๐๑๖] อีกพวกหนึ่งเป็นพราหมณ์ถือดาบและ
โล่เหน็บกระบี่ ยืนเฝ้าอยู่ที่ย่านพ่อค้าบ้าง รับคุ้มครอง
ขบวนเกวียนบ้าง ชนเหล่านั้นแม้จะเหมือนกับคน
เลี้ยงโคและนายพราน ก็ยังเรียกกันว่าเป็นพราหมณ์
ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึง
พราหมณ์พวกนั้นแก่พระองค์แล้ว เราจะต้องการ
พราหมณ์เช่นนั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

[๒๐๑๗] (พระเจ้าโกรัพะยะตรัสว่า) ดูก่อนวิฐุระ
ชนเหล่านั้น ปราศจากคุณเครื่องความเป็นพราหมณ์
จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ท่านจงแสวงหาพราหมณ์
เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้นจากเมถุนธรรม ซึ่ง
สมควรบริโภคนาหารของฉันทัน ดูก่อนสหาย ฉันทัน
จักให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์ที่ให้ทานแล้วจักมีผล
มาก

[๒๐๑๘] ชนทั้งหลายปลูกกระท่อมไว้ในป่า ทำ
เครื่องดักสัตว์ เบียดเบียนกระต่ายและเสือปลาตลอด

ถึงเหี้ย ทั้งปลาและเต่า ข้าแต่พระราชา ชนทั้งหลาย
แม้จะเป็นผู้เสมอกับนายพราน เขาก็เรียกกันว่า
พราหมณ์ ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้า
กราบทูลถึงพราหมณ์พวกนั้นแต่พระองค์แล้ว เราจะ
ต้องการพราหมณ์เช่นนั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

[๒๐๑๕] (พระเจ้าโกรัพะยะตรัสดังนี้ว่า) ดูก่อน
วิฐุระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็น
พราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ท่านจง
แสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้น
จากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคโภชนาหารของฉิน
ดูก่อนสหาย ฉินจักให้ทักษิณในพวกพราหมณ์ที่ให้
ทานแล้วจักมีผลมาก.

[๒๐๒๐] อีกพวกหนึ่งย่อมนอนได้เตียง เพราะ
ปรารถนาทรัพย์ พระราชาทั้งหลายทรงสนานอยู่
ข้างบนในคราวมีพิธีโสมยาคะ ข้าแต่พระราชา ชน
พวกนั้นแม้จะเหมือนกับคนกวาดมลทิน ก็ยังเรียกกัน
ว่าเป็นพราหมณ์ ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้า
กราบทูลถึงพราหมณ์พวกนั้นแก่พระองค์แล้ว เราจะ
ต้องการพราหมณ์เช่นนั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

[๒๐๒๑] (พระเจ้าโกรัพะยะตรัสดังนี้ว่า) ดูก่อน
วิฐุระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็น
พราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ท่านจง

แสวงหาพราหมณ์เหล่านี้ผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้น
จากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรจะบริโภคนาหารของ
ฉัน ดูก่อนสหาย ฉันจะให้ทักษิณในพวกพราหมณ์
ที่ให้ทานแล้วจักมีผลมาก.

[๒๐๒๒] ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พราหมณ์
ทั้งหลายผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้นจากเมถุนธรรม
ซึ่งสมควรบริโภคนาหารของพระองค์ มีอยู่แต่
พราหมณ์เหล่านั้นบริโภคนาหารหนเดียว และไม่
ดื่มน้ำเมา ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบ
ทูลถึงพราหมณ์เหล่านั้นแก่พระองค์แล้ว พวกเราคง
ต้องการพราหมณ์เช่นนั้นดี พระเจ้าข้า.

[๒๐๒๓] ดูก่อนวิฐระ พราหมณ์เหล่านั้นแหละ
เป็นผู้มีศีล เป็นพหูสูต ดูก่อนวิฐระ ท่านจงแสวงหา
พราหมณ์พวกนั้น และจงเชิญพราหมณ์พวกนั้นมา
โดยเร็วด้วยเถิด.

อรรถกถาทศพราหมณชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภ อสทิสทาน ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า ราชา อโวจ วิฐูรี ดังนี้.

เรื่องอสทิสทานนั้นมีความพิสดารปรากฏแล้ว ในวิฐูรีชาดกอัญญาธิบดี เรื่องมีว่า ปางเมื่อพระราชาทรงถวายทานนั้น ทรงเลือกคัดภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป กระทำพระศาสดาให้ทรงเป็นประธาน และได้ทรงถวายทานแด่ พระมหาชีนาสพทั้งนั้น. ครั้งนั้นเมื่อภิกษุจะกล่าวคุณกถาของท้าวเธอ ยกเรื่อง ขึ้นสนทนากันในธรรมสภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระราชาเมื่อจะทรงถวาย อสทิสทาน ได้ทรงเลือกถวายในภิกษุผู้เป็นที่ประคิษฐานแห่งมรรคผล. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก็พวกเธอกำลังสนทนา เรื่องอะไรกัน เมื่อพวกภิกษุพากันกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสว่า คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย ไม่น่าอศจรรยเลย ที่โกศลราชผู้อุปถัมภ์ของพระพุทธเจ้า เช่นเรา ทรงเลือกถวายทาน ปวงบัณฑิตแต่ก่อน เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จ อุบัติ ก็เคยเลือกถวายแล้ว ภิกษุเหล่านั้นพากันกราบทูลอาราธนา ทรงนำอดีต นิทานมาดังต่อไปนี้

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าโกรพยอุธิฏฐิลโคตร เสวยราชสมบัติ ณ พระนคร อินทปัตต์ แคว้นกुरु. อำมาตย์ของพระองค์นามว่า วิฐูระ คอยถวายอรรถและธรรม. พระราชาทรงยังชมพูทวีปทุกแห่งหนให้ กระฉ่อน ทรงถวายมหาทาน. บรรดาคนที่รับทานนั้นบริโภคนั้น จะหาคนหนึ่งที่รักษาศีล ๕ ก็ไม่มีเลย ทุกคนทุศีลทั้งนั้น. ทานมิได้กระทำให้พระราชาทรง ยินดี. พระราชาเข้าพระหทัยว่า การเลือกให้ทานมีผลมาก ทรงมีพระประสงค์

จะให้ท่านแก่ผู้มีศีล ทรงดำริว่า ต้องปรึกษากับวิฐูรบัณฑิต. ท้าวเธอทรง
รับสั่งให้ท่านผู้มาสู่ที่เฝ้านั่งเหนืออาสนะ ตรัสถามปัญหา.

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสถึงพระคาถาว่า

พระราชายุทธิภูลิตรงปรารธนาธรรม ได้ตรัส

กะวิฐูรอำมาตย์.

ต่อไปเป็นคำรัสของพระราชาและคำตอบของท่านวิฐูระว่า

พระเจ้ายุทธิภูลิตระผู้ทรงฝึกไฟในธรรม ได้ตรัสสดับ

วิฐูรอำมาตย์ว่า ดูก่อนวิฐูระ ท่านจงแสวงหาพราหมณ์

ทั้งหลายผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้นจากเมถุนธรรม

ซึ่งสมควรจะบริโภคนาหารของฉัน ดูก่อนสหาย

ฉันจะให้ทักษิณานิพพานพราหมณ์ที่ท่านแล้วจักมี

ผลมาก.

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พราหมณ์ทั้งหลาย

ผู้มีศีลเป็นพหูสูต งดเว้นจากเมถุนธรรม ที่สมควรจะ

บริโภคนาหารของพระองค์นั้นหาได้ยาก ข้าแต่พระ

มหาราชา ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า ชาติพราหมณ์

มี ๑๐ ชาติ ขอพระองค์จงทรงสดับการจำแนกแจง

ชาติพราหมณ์เหล่านั้น ของข้าพระองค์ ชนทั้งหลาย

ถือเอากระสอบอันเต็มไปด้วยรากไม้เรียบร้อย ปิดสลาก

บอกสรรพคุณยาไว้ รดน้ำมันต์และร่ายมนต์ ข้าแต่

พระราชา ชนเหล่านั้นแม้จะเป็นเหมือนกับหมอ ก็ยัง

เรียกกันว่าเป็นพราหมณ์ ข้าแต่พระมหาราชา ข้า-

พระพุทธเจ้ากราบทูลถึงพราหมณ์พวกนั้น แก่พระองค์
แล้ว เราจะต้องการพราหมณ์เช่นนั้นหรือไม่
พระเจ้าข้า.

(พระเจ้าโกธัพยะตรัสดังนี้ว่า) ดูก่อนวิฐุระ ชน
เหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็นพราหมณ์ จะ
เรียกว่าเป็นพราหมณ์มิได้ ท่านจงแสวงหาพราหมณ์
เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้นจากเมถุนกรรม
ซึ่งสมควรบริโภคนาหารของฉัน ดูก่อนสหาย
ฉันจักให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์ที่ท่านแล้วจักมี
ผลมาก.

ชนทั้งหลายถือกระดิ่ง ตีประกาศไปข้างหน้าข้าง
คอยรับใช้บ้าง ศึกษาในการขับรถบ้าง ข้าแต่พระราชา
ชนเหล่านั้นแม้จะเหมือนกับคนบ่าเรอ ก็ยังเรียกกันว่า
เป็นพราหมณ์ ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึงพราหมณ์
พวกนั้น แก่พระองค์แล้ว เราจะต้องการพราหมณ์
เหล่านั้นหรือไม่ พระเจ้าข้า.

ดูก่อนวิฐุระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่อง
ความเป็นพราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้
ท่านจงแสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต
งดเว้นจากเมถุนกรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหาร
ของฉัน ดูก่อนสหาย ฉันจักให้ทักษิณาในพวก
พราหมณ์ที่ท่านแล้วจักมีผลมาก.

พวกพราหมณ์ ถือน้ำเต้าและไม้สีฟัน คอยเข้า
ใกล้พระราชาทรงหลาย ในบ้านและนิคมด้วยตั้งใจว่า
เมื่อคนทั้งหลายในบ้านหรือนิคมไม่ให้อะไร ๆ พวกเรา
จักไม่ลุกขึ้น ข้าแต่พระราชา คนเหล่านั้นแม้จะเหมือน
กับผู้กดขี่ข่มเหง ก็ยังเรียกกันว่าเป็นพราหมณ์ ข้า
พระพุทธเจ้ากราบทูลถึงพราหมณ์พวกนั้น แก่พระองค์
แล้ว เราจักต้องการพราหมณ์เช่นนั้นหรือหาไม่
พระเจ้าข้า.

ดูก่อนวิฐุระ คนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่อง
ความเป็นพราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้
ท่านจงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้น
จากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหารของฉัน
ดูก่อนสหาย ฉันทักให้ทักษิณในพวกพราหมณ์ที่ให้
ทานแล้วจักมีผลมาก.

ชนทั้งหลายมีเล็บและชนรักแรงอกยาว ฟันเขลอะ
มีฐูลีบนศีระเกรอะกรังด้วยฝุ่นละออง เป็นพวกยาก
ทองเที่ยวไป ข้าแต่พระราชา คนพวกนั้นแม้จะเหมือน
กับมนุษย์ชุดต่อ ก็ยังเรียกกันว่าเป็นพราหมณ์ ข้าแต่
พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึงพราหมณ์
พวกนั้น แก่พระองค์แล้ว เราจะต้องการพราหมณ์
เช่นนั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

ดูก่อนวิฐุระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่อง
ความเป็นพราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้

ท่านจงแสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต
งดเว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหาร
ของฉัน ดูก่อนสหาย ฉันจักให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์
ที่ให้ทานแล้วจักมีผลมาก.

ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นอธิบดีแห่งประชาชน
ชนทั้งหลายขยสิ่งของเครื่องห้า คือ ผลสมอ ผล
มะขามป้อม มะม่วง ชมพู สมอพิเภก ขนุนลำมะลอ
ไม้สีฟัน มะตูม พุทรา ผลเกด อ้อยและงบน้ำอ้อย
เครื่องโภควัน น้ำผึ้งและยาหยอดตา ข้าแต่พระราชา
ชนเหล่านั้นแม้จะเหมือนกับพ่อค้า ก็ยังเรียกกันว่า
เป็นพราหมณ์ ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระองค์กราบ
ทูลถึงพราหมณ์พวกนั้นแก่พระองค์แล้ว เราจะต้อง
การพราหมณ์เช่นนั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

ดูก่อนวิฐุระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่อง
ความเป็นพราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้
ท่านจงแสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต
งดเว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหาร
ของฉัน ดูก่อนสหาย ฉันจักให้ทักษิณาในพวก
พราหมณ์ ที่ให้ทานแล้วจักมีผลมาก.

ชนทั้งหลายใช้คนให้ทำการไถและการค้า ใช้ให้
เลี้ยงแพะเลี้ยงแกะ ผู้ขอนางกุมารีทำการวิวาหมงคล
และอาวาหมงคล ชนเหล่านั้นแม้จะเหมือนกับกุกุมพี

และคฤหบดี ก็ยังเรียกกันว่าเป็นพราหมณ์ ข้าแต่พระ-
มหาราชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึงชนพวกนั้นแก่
พระองค์แล้ว เราต้องการพราหมณ์เช่นนั้นหรือหา
ไม่ พระเจ้าข้า.

ดูก่อนวิฐุระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่อง
ความเป็นพราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้
ท่านจงแสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต
งดเว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคโภชนาหาร
ของฉัน ดูก่อนสหาย จันจักให้ทักษิณในพวก
พราหมณ์ ที่ให้ท่านแล้วจักมีผลมาก.

ยังอีกพวกหนึ่งเล่า เป็นปุโรหิตในบ้านบริโศค
ภิกษาที่เก็บไว้ ชนเป็นอันมากพากันถามปุโรหิตบ้าน
เหล่านั้น พวกเหล่านั้นจักรับจ้างตอนสัตว์ แม้ปศุสัตว์
คือ กระบือ สุกร แพะ ถูกฆ่าเพราะปุโรหิตชาวบ้าน
เหล่านั้น ข้าแต่พระราชา คนเหล่านั้นแม้จะเหมือน
กับคนฆ่าโค ก็ยังเรียกกันว่าเป็นพราหมณ์ ข้าแต่พระ-
มหาราชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึงชนพวกนั้นแก่
พระองค์แล้ว เราจักต้องการพราหมณ์เช่นนั้นหรือ
หาไม่ พระเจ้าข้า.

ดูก่อนวิฐุระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่อง
ความเป็นพราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้
ท่านจงแสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต

งดเว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหาร
ของฉัน ดูก่อนสหาย ฉันจักให้ทักษิณาในพวกพราหมณ์
ที่ให้ทานแล้วจักมีผลมาก.

อีกพวกหนึ่งเป็นพราหมณ์ถือดาบและโล่เหน็บ
กระบี่ ยืนเฝ้าอยู่ที่ย่านพ่อค้าบ้าง รับคຸ້ມครองขบวน
เกวียนบ้าง คนเหล่านั้นแม้จะเหมือนคนเลี้ยงโคและ
นายพราน ก็ยังเรียกกันว่าเป็นพราหมณ์ ข้าแต่พระ-
มหาราชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึงพราหมณ์พวก
นั้นแก่พระองค์แล้ว เราจักต้องการพราหมณ์เช่นนั้น
หรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

ดูก่อนวิฐุระ คนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่อง
ความเป็นพราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้
ท่านจงแสวงหาพราหมณ์เหล่านี้ผู้มีศีล เป็นพหูสูต
งดเว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหาร
ของฉัน ดูก่อนสหาย ฉันจักให้ทักษิณาในพวก
พราหมณ์ที่ให้ทานแล้วจักมีผลมาก.

ชนทั้งหลายปลูกกระท่อมไว้ในป่า ทำเครื่อง
ดักสัตว์ เบียดเบียนกระต่ายและเสือปลาตลอดถึงเหยี่ยว
ทั้งปลาและเต่า ข้าแต่พระราชา ชนทั้งหลายแม้จะ
เป็นผู้เสมอกับนายพราน เขาก็เรียกกันว่าพราหมณ์
ข้าแต่พระมหาราชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึง
พราหมณ์พวกนั้นแก่พระองค์แล้ว เราจะต้องการ
พราหมณ์เช่นนั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

ดูก่อนวิฐระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่อง
ความเป็นพราหมณ์ จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้
ท่านจงแสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต
งดเว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรบริโภคนาหาร
ของฉัน ดูก่อนสหาย ฉันจักให้ทักษิณาในพวก
พราหมณ์ที่ท่านแล้วจักมีผลมาก.

อีกพวกหนึ่งย่อมนอนใต้เตียง เพราะปรารถนา
ทรัพย์ พระราชาทั้งหลายทรงสนานอยู่ข้างบน ใน
คราวมีพิธีโสมยาคะ ข้าแต่พระราชา ชนพวกนั้น
แม้จะเหมือนกับคนกวาดมลทิน ก็ยังเรียกกันว่าเป็น
พราหมณ์ ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบ
ทูลถึงพราหมณ์พวกนั้นแก่พระองค์แล้ว เรจักต้อง
การพราหมณ์เช่นนั้นหรือหาไม่ พระเจ้าข้า.

ดูก่อนวิฐระ ชนเหล่านั้นปราศจากคุณเครื่อง
ความเป็นพราหมณ์ จะเรียกเป็นพราหมณ์ก็ไม่ได้
ท่านจงแสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล เป็นพหูสูต
งดเว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรจะบริโภคนาหาร
ของฉัน ดูก่อนสหาย ฉันจักให้ทักษิณาในพวก
พราหมณ์ที่ท่านแล้วจักมีผลมาก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สีลวันเต ได้แก่ ท่านผู้มีศีลที่มากับ
มรรค. บทว่า พหูสูเต ได้แก่ ท่านผู้เป็นพหูสูตด้วยปฏิเวธ. บทว่า
ทกฺขิณฺ ได้แก่ท่าน. บทว่า เย ได้แก่ หมู่สมณะและพราหมณ์ผู้ทรงธรรมเหล่าใด

ควรบริโภคนั้น สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น หาได้ยาก. บทว่า **พราหมณ-
ชาติโย** ได้แก่ ตระกูลของพราหมณ์. บทว่า **เตสึ วิภงฺควิชยิ** ความว่า
เชิญพระองค์ทรงสดับการจำแนกพราหมณ์เหล่านั้น อันเป็นความวิจิตรแห่ง
ปัญญาของข้าพระพุทธเจ้าโดยพิสดาร. บทว่า **สํวเต** ได้แก่ ผูกปากร่วมไว้.
บทว่า **โอสธิกาเย คนฺเณนฺติ** ความว่า ประพันธ์ฉันท์อย่างนี้ว่า ยานาน
นี้สำหรับโรคนี้ ขนานนี้สำหรับโรคนี้ แล้วให้ฝูงคน. บทว่า **นุหาปยนฺติ**
ได้แก่ ทำน้ำที่เรียกว่าน้ำสรง (น้ำมนต์). บทว่า **ขปนฺติ จ** ความว่า
ร้ายวิฆัมภูต. บทว่า **ติกิจฺจกสฺมา** คือ เสมือนด้วยแพทย์. บทว่า **เตปิ**
วฺจฺจนฺติ ความว่า แม้พวกนั้นก็มิได้รู้เลยว่าพวกเราเป็นพราหมณ์หรือมิใช่
พราหมณ์ คงเลี้ยงชีวิตด้วยเวชกรรมเรื่อยไป ฝูงชนพากันเรียกว่า พราหมณ์
ตามโวหาร. บทว่า **อกฺขตา เต** ความว่า ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึง
พวกพราหมณ์ที่ชื่อว่า พราหมณ์หมอเหล่านั้นนั้นแล้ว. บทว่า **นิปตามเส**
ความว่า ท่านวิฐุระกราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระปรีชา พวกเรา
ยังจะเข้าไปหาเพื่อต้องการนิมนต์พวกพราหมณ์เช่นนั้นหรือ คือพระองค์ยังมี
ความต้องการพวกพราหมณ์เหล่านั้นอยู่หรือ.

บทว่า **พฺราหมณฺญา** ได้แก่ พราหมณธรรม. บทว่า **น เต**
วฺจฺจนฺติ ความว่า พวกนั้นจะเรียกว่า พราหมณ์ ตามความหมายว่า
ผู้มีบาปอันลดยเสียแล้วไม่ได้. บทว่า **กิจฺจกฺโข** ความว่า ข้าแต่พระ-
มหาราชเจ้า ยังมีพวกพราหมณ์พวกหนึ่งละทิ้งพราหมณธรรมของตนเสีย
ถือเอาทั้งสตาลบรรเลงขับร้องไปข้างหน้าพระราชามหาอำมาตย์ของพระ-
ราชา เพื่อต้องการเครื่องเลี้ยงชีพ. บทว่า **เปสนานิปี** ความว่า
บางทีก็รับใช้เหมือนอย่างทาสและกรรมกร. บทว่า **รทฺธิยาสุ** ความว่า
ย่อมศึกษาในรถศิลปะ. บทว่า **ปริจาริกสฺมา** คือ เสมือนทาสและกรรมกร.

บทว่า **ปงฺกทณฺฑํ** ได้แก่ ไม้สีฟัน. บทว่า **ปจฺจุเปตฺตุนฺติ** ราชาโน
ความว่า พวกพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง เข้าไปคบหาใกล้ชิดพระราชาและมหา-
อำมาตย์ของพระราชา. บทว่า **คามเสฺตุ นิคเมเสฺตุ จ** ความว่า นั่งอยู่ใกล้
ประตูนีเวศน์ของท่านเหล่านั้น. บทว่า **นิคฺคาหสฺมา** ความว่า เป็นเสมือน
ราชบุรุษผู้เก็บภาษีอากร หมายความว่า คนเหล่านั้นกล่าวว่า เก็บไม่ได้ไม่ยอม
ไป กระทำการเร่งรัดเอาจนได้ทีเดี๋ยวฉันใด ก็คิดว่า จะไปในบ้านหรือในป่า
ก็ตาม เมื่อยังไม่ได้แล้ว พวกเราจะตายก็ไม่ขอลุกขึ้น แล้วอยู่ประจำฉันนั้น.
บทว่า **เตปิ** ได้แก่ แม้พวกนั้นเล่าก็เป็นเสมือนพนักงานเก็บภาษีอากร มี
บาปกรรม.

บทว่า **รชชฺลลหิ** ความว่า ยังอีกพวกหนึ่ง โสมมด้วยละอองฝุ่น.
บทว่า **ยาจกา** ได้แก่ คนขอทรัพย์ เสมือนคนขูดตอ คือเป็นผู้เสมอกับ
ก่นตอไม้ในไร่ที่เผาแล้ว ได้แก่ พวกคนที่พากันขูดดินแล้วถอนตอไม้ที่ไฟไหม้
เพราะมีร่างกายสกปรก และเพราะยืนอยู่ด้วยความไม่เคลื่อนไหวด้วยตั้งใจว่า
ไม่ได้รับไม้ไป จึงเป็นเสมือนตอไม้ที่เขาขูดขึ้นวางไว้จะนั้น. บทว่า **เตปิ**
ความว่า พวกนั้นเล่าก็เก็บออมทรัพย์ที่ได้ด้วยวิธีนั้นไว้จนร่ำรวยแล้ว ยังเที่ยว
ไปอย่างนั้นอีก เป็นพราหมณ์ทุกิล. บทว่า **อุจฺจุปฺปฏฺฐิ** ได้แก่ อ้อยและน้ำอ้อยบ.
บทว่า **มธฺอุณฺชนํ** ได้แก่ น้ำผึ้งและยาหยอดตา. บทว่า **อุจฺจาวจานิ** คือ
มีค่าน้อยและมาก. บทว่า **ปณฺนิยานิ** ได้แก่ สิ่งของทั้งหลาย. บทว่า **วิปณฺณนฺติ**
ได้แก่ ย่อมซื้อขาย. บทว่า **เตปิ** ความว่า แม้พวกนั้นผู้ค้าขายสิ่งของเหล่านี้
เพียงเท่านี้ เลี้ยงชีพก็เป็นพราหมณ์พอค้ำ. บทว่า **โปสยฺนฺติ** คือได้เลี้ยง
เพื่อเลี้ยงชีวิตโดยทางซื้อขาย. บทว่า **ปเวจฺจนฺติ** ความว่า รับเงินทองให้
ธิดาของตนแก่ผู้อื่น พวกนั้นให้แก่ผู้อื่นอย่างนี้เรียกว่า วิวาหะรับ (ธิดาของ
คนอื่น) เพื่อบุตรของตน เรียกว่าวิวาหะ. บทว่า **อมฺพณฺฏเวเสหิ** ความว่า

พวกนั้นเสมือนกับพวกกุกุมพีและคหบดี แม้พวกนั้นก็เรียกกันว่า พราหมณ์ ด้วยอำนาจแห่งบุญญัตติ. บทว่า **นิกุจิตฺตภิกขุ** ได้แก่ยังอีกพวกหนึ่งนั่นเล่า เป็นพวกปุโรหิตประจำบ้าน บริโภคภิกษาที่เขาจะไว้เพื่อประโยชน์แก่ตน. บทว่า **พหู เน** ความว่า ชนเป็นอันมาก พวกกันถามยามและการมงคลกะพวกปุโรหิตประจำบ้านเหล่านั้น. บทว่า **อณฺุทฺตเจทานิ ลญฺจกา** ความว่า พวกเหล่านั้นยังรับจ้างตอนวัวเปลี่ยวเป็นต้น และรับจ้างสักอวัยวะเป็นรูปตรีศูลเป็นต้น คือกระทำเครื่องหมาย. บทว่า **ตตฺถ** ความว่า ในเรือนของพวกปุโรหิตประจำบ้านฝูงสัตว์เลี้ยงเป็นต้นเหล่านั้น พวกกันถูกฆ่าเพื่อจำหน่ายเนื้อ. บทว่า **เตปิ** ความว่า แม้พวกนั้นจะเป็นเสมือนคนฆ่าโค ก็ยังเรียกกันว่าพราหมณ์.

บทว่า **อสิจฺมม** ได้แก่ คาบและเครื่องป้องกันลูกศรที่ทำด้วยหนัง. บทว่า **เวสุสฺสเปสุ** ได้แก่ ในทางเดินของพวกพ่อค้า. บทว่า **อมฺพาหฺยนฺติ** ความว่า บางทีก็รับเอากระษาปณ์ ๑๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง จากมือของนายกองเกวียนเข้าสู่ด่านพวกโจรไป. บทว่า **โคปนิสาทเห** ความว่า พวกนั้นเสมือนกับพวกนายโคบาล และพวกนายพรานคือโจรผู้ปล้นบ้าน. บทว่า **เตปิ** ความว่า แม้พวกนั้นคือเห็นปานนั้นก็เรียกกันว่าพราหมณ์. บทว่า **กฺุณฺยานิ การยฺนฺติ** เต ความว่า ยังอีกพวกหนึ่ง (สร้างกระท่อมในป่า) ก่อสร้างกลโกงต่าง ๆ มีบ่วงแร้วเป็นต้น. บทว่า **สํ วิพาริ** ความว่า ดักมฤคที่เหี่ยวไปบนบก ซึ่งแสดงความค้ำว่า กระต่ายและแมว นั้น. บทว่า **อาโคธา มจฺจกจฺจปี** ความว่า เบียดเบียนคือฆ่าเสีย ซึ่งบรรดาสัตว์ที่เกิดบนบก ที่มีชีวิตใหญ่และเล็ก จนถึงเหยี่ยวเป็นที่สุด บรรดาสัตว์เกิดในน้ำ ก็ฝูงปลาและเต่า. บทว่า **เตปิ** คือ แม้พวกนั้นจะเสมือนพรานผู้ฉกาจ ก็ยังเรียกกันว่าพราหมณ์. บทว่า **อญฺเณ ธนฺสฺส กามาหิ** ความว่า ยังมีพราหมณ์พวกหนึ่ง ปราบปรามแต่จะได้ทรัพย์. บทว่า **เหญฺจา มญฺเจ ปสฺสจฺจิตา** ความว่า พวกนั้นคิดว่า พวกเราจักได้

กระทำการคือการไถ่กสิ แล้วให้สร้างเตียงอันสำเร็จด้วยแก้ว มุดเข้าไปนอน
อยู่ใต้เตียงแก้วนั้น ครั้นถึงวิธิโสมยาคะของพวกนั้น พระราชาทั้งหลาย ก็ทรง
ทรงในเบื้องบน ได้ยินว่า พวกนั้นครั้นพิธิโสมยาคะเสร็จแล้ว พวกเขามานั่ง
เหนือเตียงนั้น ลำดับนั้น พราหมณ์พวกอื่นดำริว่า พวกเราจักจับกสิ ก็ให้
พวกนั้นอาบน้ำ เตียงแก้วและราชาลังการของพระราชาทุกอย่าง เป็นของผู้นอน
ใต้เตียงทั้งนั้น. บทว่า เติปี ความว่า แม้พวกนั้นจะเสมอกับคนกวาดมลทิน
คือคนที่เขาอาบรดก็เรียกกันว่าพราหมณ์.

พระโพธิสัตว์กราบทูลแสดงถึงพวกพราหมณ์ เพียงบัญญัติเรียกเหล่านี้
ด้วยประการฉะนี้แล้ว คราวนี้เมื่อจะทูลแสดงถึงพราหมณ์ผู้มีประโยชน์ยอดเยี่ยม
ได้กราบทูลคาถา ๒ คาถาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พราหมณ์ทั้งหลาย
ผู้มีศีล เป็นพหูสูต งดเว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควร
บริโภคโภชนาหารของพระองค์ มีอยู่แล พราหมณ์
เหล่านั้นบริโภคภัตตาหารหนเดียว และไม่ดื่มน้ำเมา
ข้าแต่พระมหाराชา ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถึง
พราหมณ์เหล่านั้นแก่พระองค์แล้ว พวกเราคงต้องการ
พราหมณ์เช่นนี้ซิ พระเจ้าข้า.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สีลวญฺโตะ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยอริยศีล.
บทว่า พหุสูตา ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเป็นพหูสูตเพราะปฏิเวธ.
บทว่า ตาภิเส ความว่า พวกเราคงจะเข้าใจพราหมณ์ คือพระปัจเจก-
พุทธเจ้า ผู้มีบาปอันลอยเสียแล้ว เห็นปานนั้น.

พระราชาทรงสดับคำของท่านแล้ว ตรัสถามว่า สหายวิฐระ ท่าน
พราหมณ์ผู้เป็นทักษิณบุคลลเลิศเช่นนี้ อยู่ที่ไหนเล่า. กราบทูลว่า ข้าแต่
พระมหาราชเจ้า ท่านอยู่ ณ เจ็อมเขานันทมุล ในหิมวันต์ตอนเหนือ
พระเจ้าข้า. รับสั่งว่า พ่อบัณฑิต ถ้าเช่นนั้นเธอจงช่วยแสวงหาท่านพราหมณ์
พวกนั้นแก่เราด้วยกำลังของเธอเถิด ทรงดีพระฤทัยตรัสคาถาว่า

ดูก่อนวิฐระ พราหมณ์เหล่านั้นแหละเป็นผู้มีศีล

**เป็นพหูสูต ดูก่อนวิฐระ ท่านจงแสวงหาพราหมณ์
พวกนั้น และจงเชิญพราหมณ์พวกนั้นมาโดยเร็วด้วย-
เถิด.**

พระมหาสัตว์รับพระดำรัสของพระองค์ด้วยคำว่า สาธุ กราบทูลว่า
ข้าแต่มหาราชเจ้า ถ้าเช่นนั้นพระองค์ให้ราชบุรุษนำกลองออกไปเที่ยวตีประกาศ
ว่า ชาวพระนครทุกคนจงตกแต่งพระนครพากันให้ท่าน อธิษฐานอุโบสถและ
ถือศีลจงทั่วกันเถิด แม้พระองค์ก็ทรงสมาทานอุโบสถกับชนผู้เป็นบริษัทเถิด
พระเจ้าข้า ตนเองพอรุ่งเช้าบริโภคน้ำแล้ว สมาทานอุโบสถ ตอนเย็นให้คนนำ
ผอบทองเต็มด้วยดอกไม้ตามธรรมชาติ กับพระราชประดิษฐานเบญจางค-
ประดิษฐ์ระลึกถึงพระคุณทั้งหลาย แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย กราบไหว้
แล้วนิมนต์ด้วยคำว่า ขอพระปัจเจกพุทธเจ้าประมาณ ๕๐๐ องค์ผู้สถิตอยู่ ณ
เจ็อมเขานันทมุลกะในหิมวันต์ประเทศตอนเหนือ จงรับภิกษาของข้าพเจ้า
ทั้งหลายในวันพรุ่งนี้ แล้วทิ้งกำดอกไม้ ๘ กำไปในอากาศ. ครั้งนั้นพระปัจ-
เจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ อยู่ ณ ที่นั้น. ดอกไม้ทั้งหลายลอยไปตกลงใน
เบ็องบนต้ำนักแห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น. พระคุณท่านนี้ก็อยู่รู้เหตุนี้
แล้วกล่าวว่า ท่านผู้มีเนียรทุกข์ทั้งหลาย ชาวเราวิฐระบัณฑิตนิมนต์แล้ว ก็แหละ

ท่านผู้มีโชคมีโชคลาภดีพอร้าย ท่านผู้นี้เป็นหน่อเนื้อแห่งพระพุทธเจ้า จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกัปนี้แล พวกเราต้องการทำสงเคราะห์ท่าน พวกเราได้รับนิมนต์. พระมหาสัตว์ทรงทราบที่พระปัจเจกพุทธเจ้ารับนิมนต์ ด้วยสัญญาที่ดอกไม้มันทั้งหลายไม่คืนมา กราบทูลว่า ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายจักพากันมา เจริญพระองค์ทรงกระทำสักการะและสัมมานะเกิดพระเจ้าข้า. วันรุ่งขึ้น พระราชาทรงกระทำสักการะใหญ่โต ให้ตกแต่งอาสนะอันควรค่ามาก ในท้องพระโรงหลวง ฝ่ายพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น พวกเรากระทำปรนนิบัติสรีระในสระอนาคต เสร็จแล้วกำหนดเวลาพากันมาทางอากาศลงที่ท้องพระลานหลวง พระราชาและพระโพธิสัตว์ มีใจเลื่อมใส รับบาตรจากหัตถ์แห่งพระคุณท่านเหล่านั้น เจริญขึ้นปราสาท ให้นั่งแล้ว ถวายทักษิณาทองค้ำด้วยขาทนียะและโกชนียะ อันประณีต ในที่สุดแห่งกตกิจของพระคุณท่านเหล่านั้น ก็นิมนต์เพื่อฉันในวันรุ่งขึ้น ๆ ต่อ ๆ กันไป รวมเป็น ๗ วัน ด้วยวิธีนี้ถวายมหาทานในวันกำรบ ๗ ได้ถวายบริวารทั้งปวง. พระคุณท่านเหล่านั้นกระทำอนุโมทนาแล้ว พวกเราไป ณ เจ็อมเขานันทมุลกะนั้นทางอากาศ. บริวารทั้งหลายเล่า ก็ไปพร้อมกันกับพระคุณท่านที่เดียวแล.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วตรัสย่ำว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่โกธพราหมณ์ผู้ปฏิบัติของเราถวายวิเจยยทาน (การเลือกแล้วให้) ไม่น่าอัศจรรย์ บัณฑิตแต่ปางก่อนถึงพระพุทธเจ้า ยังไม่อุบัติ ก็ได้ถวายทานแล้วเหมือนกัน ทรงประชุมชาดกว่า พระราชาในครั้งนั้นได้มาเป็นอานนท์ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ปรีนิพพานแล้ว ส่วนวิธูรบัณฑิต ได้มาเป็นเราตถาคตแล.

จบอรรถกถาสพราหมณ์ชาดก

๑๓. ภิษุปรัมประชาดก

ว่าด้วยการให้ทานในท่านใด มีผลมาก

[๒๐๒๔] ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นพระองค์ผู้ทรงเป็นสุขุมลชาติ เคยประทับในพระตำหนักอันประเสริฐ ทรงบรรทมเหนือพระยี่ภู่อันใหญ่โต เสด็จจากแวนแคว้นมาสู่ตง จึงได้ทูลถวายข้าวสุกอย่างดีแห่งข้าวสาลี เป็นภัตอันวิจิตร มีแกงเนื้ออันสะอาด ด้วยความรักต่อพระองค์ พระองค์ทรงรับภัตนั้นแล้ว มิได้เสวยด้วยพระองค์เอง ได้พระราชทานแก่พราหมณ์ ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ข้อนี้เป็นธรรมอะไรของพระองค์.

[๒๐๒๕] พราหมณ์เป็นอาจารย์ของฉัน เป็นผู้ชวนชวายเป็นกิจน้อยกิจใหญ่ ทั้งเป็นครูและเป็นผู้คอยตักเตือน ฉันควรให้โภชนะ.

[๒๐๒๖] บัดนี้ ข้าพเจ้าขอลามท่านพราหมณ์ผู้โคดมอันพระราชาทรงบูชา พระราชาทรงพระราชทานภัต อันมีแกงเนื้ออย่างสะอาดแก่ท่าน ท่านรับภัตนั้นแล้วได้ถวายโภชนะแก่ฤาษี ชะรอยท่านจะรู้ว่าตนมิได้เป็นเขตแห่งทาน ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแก่ท่าน ธรรมข้อนี้เป็นธรรมอะไรของท่าน.

[๒๐๒๗] ข้าพเจ้ายังกำหนดอยู่ในเรือนทั้งหลาย
ต้องเลี้ยงบุตรและภรรยา ถวายอนุศาสนาแก่พระราช
เชิญให้เสวยกามอันเป็นของมนุษย์ ข้าพเจ้าควรถวาย
โภชนะแก่ฤาษี ผู้อยู่ในป่าสันกาลนาน ผู้เรื่องตบะ
เป็นวิบุคลิกลอบรมตนแล้ว.

[๒๐๒๘] บัดนี้ ข้าพเจ้าขอรำถามท่านฤาษีผู้ชูป
ผอม สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น มีเล็บและขนรักแร้
งอกยาว ฟันเขลอะ มีรูลึบนีรยะ ท่านอยู่ในป่า
ผู้เดียวไม่ห่วงใยชีวิต ภิกษุที่ท่านถวายโภชนะนั้นดีกว่า
ท่าน ด้วยคุณข้อไหน.

[๒๐๒๙] อาตมภาพยังขูดเปลือก มันทือเสื่อ
มันนาก ยังเก็บข้าวฟ่าง และลูกเดือยมาตากตำ เทียวหา
ผักบัว เหง้าบัว น้ำผึ้ง เนื้อสัตว์ พุทราและมะขามป้อม
มาบริโภคนั้น ความยึดถือนั้นของอาตมายังมีอยู่ เมื่อ
อาตมายังหุงต้ม ก็ควรถวายโภชนะแก่ท่านผู้ไม่หุงต้ม
ยังมีกังวลก็ควรถวายโภชนะแก่ผู้ไม่มีความห่วงใย ยัง
มีความถือมั่น ก็ควรถวายโภชนะแก่ท่านผู้ไม่มีความ
ถือมั่น.

[๒๐๓๐] บัดนี้ กระผมขอรำถามท่านภิกษุผู้หนึ่ง
มีวัตรอันดี พระฤาษีถวายภัตตาหารอันปรุงด้วยเนื้อ
สะอาดแก่ท่านดังนั้น ท่านรับภัตตาหารนั้นแล้วนั่งนิ่ง
นั่งอยู่องค์เดียว ไม่เชื่อเชิญใคร ๆ อื่น กระผมขอ

นมัสการแต่พระคุณท่าน นี่เป็นธรรมอะไรของพระ-
คุณท่าน.

[๒๐๓๑] อาตมาไม่ได้หุงต้มเอง ไม่ได้ให้ใคร
หุงต้ม ไม่ได้ตัดเอง ไม่ได้ให้ใครตัด ฤๅษีรู้ว่าอาตมา
ไม่มีความกังวล เป็นผู้ห่างไกลจากบาปทั้งปวง จึงถือ
ภิกษาหารด้วยมือซ้าย ถือเต้าน้ำด้วยมือขวา ถวาย
ภัตตาหารอันปรุงด้วยเนื้อสะอาดแก่อาตมา บุคคล
เหล่านี้ยังมีความห่วงใย ยังมีความยึดถือ จึงสมควร
จะให้ท่าน อาตมาเข้าใจเอาว่า การที่บุคคลเชื่อเชิญ
ผู้ให้นั่นเป็นการผิด.

[๒๐๓๒] วันนี้ พระราชาผู้ประเสริฐเสด็จมา
ณ ที่นี้เพื่อประโยชน์แก่ข้าพระพุทธเจ้าหนอ ข้าพระ-
พุทธเจ้าพึงทราบชัดวันนี้เองว่า ท่านที่ให้ในท่านผู้ใด
จะมีผลมาก พระราชาทั้งหลายทรงกังวลอยู่ใน
แวนแคว้น พรหมณ์ทั้งหลายกังวลอยู่ในกิจน้อย
กิจใหญ่ ฤๅษীগังวลอยู่ในเหง้ามันและผลไม้ ส่วนพวก
ภิกษุหลุดพ้นได้แล้ว.

จบภิกษาปรัมประชาดกที่ ๑๓

จบปกิณณกนิบาตชาดก

อรรถกถาภิกขาปรัมปรชาดก

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงพระปรารภ
กุกุมพินี้ผู้ใดผู้หนึ่ง ตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า สุขุมาลรูปี ดังนี้.

เรื่องมีว่า กุกุมพินั้นเป็นผู้มีสัทธาเลื่อมใส กระทำมหาสักการะแด่
พระตถาคตเจ้า และแด่พระสงฆ์เนื่อง ๆ. ครั้นวันหนึ่ง เขาได้คิดว่า เราถวาย
โภชนะอันประณีตและเนื้อละเอียด แด่พระพุทธรัตตะและพระสงฆ์กระทำ
มหาสักการะเนื่อง ๆ คราวนี้ต้องกระทำมหาสักการะแก่พระธรรมรัตตะบ้าง
เมื่อกระทำสักการะแก่พระธรรมรัตตะนั้นต้องทำอะไรเล่าหนอ. เขาถือของ
หอมและมาลาเป็นต้นมาก ไปสู่พระวิหารเชตวัน ถวายบังคมพระศาสดา
กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ปรารถนาจะกระทำ
สักการะแก่พระธรรมรัตตะนั้น ควรกระทำอย่างไรเล่า พระเจ้าข้า. ครั้งนั้น
พระศาสดาตรัสกะเขาว่า ถ้าเธอปรารถนาจะกระทำสักการะแก่พระธรรมรัตตะ
ไซ้ริ จงกระทำสักการะแก่อาณนที ผู้เป็นคลังพระธรรมเถิด. เขากราบทูลว่า
สาธุ นิมนต์พระเถระในวันรุ่งขึ้น นำไปสู่เรือนของตนด้วยสักการะใหญ่ ให้
ท่านนั่งเหนืออาสนะมีค่ามาก บูชาด้วยของหอมและมาลาเป็นต้น ถวายโภชนะ
มีรสเลิศต่าง ๆ แล้วได้ถวายผ้าราคาแพง พอแก่ไตรจีวร พระเถระเจ้าก็ดำริว่า
สักการะทั้งนี้กุกุมพินี้กระทำแก่พระธรรมรัตตะ ไม่สมควรแก่เรา สมควรแก่
พระธรรมเสนาบดี จึงนำบิณฑบาตและผ้าไปสู่พระวิหาร ถวายแด่พระสารีบุตร-
เถระเจ้า พระคุณท่านนั้นเล่า ก็ดำริว่า สักการะทั้งนี้เขากระทำแก่พระ-
ธรรมรัตตะ ควรแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธรรม
พระองค์เดียวโดยแท้ จึงถวายแด่พระทศพล พระศาสดาไม่ทรงเห็นผู้ยิ่งกว่า

พระองค์ จึงเสวยบิณฑบาตทรงรับผ้าจีวร พวกภิกษุยกเรื่องขึ้นสนทนาใน
ธรรมสภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย กฎุมพีชื่อนั้นคิดจะการทำสักการะแก่พระ-
ธรรมรัตน์ ได้ถวายแด่พระอานนท์เถระเจ้า ผู้เป็นคลังพระธรรม พระเถระเจ้า
ดำริว่า นี่ไม่สมควรแก่ตน ได้ถวายแด่พระธรรมเสนาบดี ถึงท่านนั้นก็ดำริว่า
นี่ไม่สมควรแก่ตน ได้ถวายแด่พระตถาคต ที่นั่นพระตถาคตมิได้ทรงเห็นผู้อื่น
ที่ยิ่งกว่าพระองค์ ทรงพระดำริว่า สักการะนั้นสมควรแก่เราเท่านั้น และทรง
รับผ้าเพื่อจีวร ด้วยอาการอย่างนี้ บิณฑบาตบรรลุถึงพระบาทมูลของพระธรรม
สามีทีเดียวน เพราะพระองค์เป็นผู้สมควร พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่อที่พวกเธอสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อพวกภิกษุกราบทูล
ให้ทรงทราบแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่ในบัดนี้เท่านั้นที่
บิณฑบาต ไปต่อ ๆ กันจนถึงผู้ที่สมควรจนได้ ในครั้งก่อน แม้เมื่อพระ
พุทธเจ้ายังไม่อุบัติ ก็ได้ถึงแล้วเหมือนกัน พวกภิกษุพากันกราบทูลอาราธนา
ทรงนำอดีตนิทานมา ดังต่อไปนี้.

ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัต ทรงละการลुकคิ ไม่ให้
พระราชธรรมทั้ง ๑๐ ประการเสื่อมเสีย เสวยราชสมบัติโดยธรรม ณ พระนคร
พาราณสี เมื่อเป็นเช่นนี้ การวินิจฉัยของพระองค์ไม่ต้องมี เป็นดุจว่างเปล่า
พระราชาทรงแสวงหาโทษของพระองค์ ทรงกำหนดคุณแม่ทั้งภายในพระราช
นิเวศน์เป็นต้น มิได้ทรงเห็นผู้กล่าวถึงโทษของพระองค์ ในภายในพระราชวัง
ในภายในพระนคร และในหมู่บ้านใกล้ประตูประนคร ทรงดำริว่า จักต้อง
แสวงหาในชนบท ทรงมอบราชสมบัติให้แก่มวลอำมาตย์ ปล่อยพระองค์จาริก
ไปในกาลสิกรัฐกับท่านปุโรหิต ไม่ทรงพบผู้ที่กล่าวโทษของพระองค์เลยสักคน
เสด็จไปถึงนิคมหนึ่งในชายแดน ประทับนั่งที่ศาลานอกประตู ขณะนั้นกฎุมพี

ผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ขวานิคมไปสู่ท่าน้ำกับบริวารมากมาย เห็นพระราชามี
พระสรีระละเอียดอ่อน มีผิวพรรณเพียงดังทองคำ ประทับนั่งที่ศาลา เกิดความ
สึเนหา เข้าไปสู่ศาลา กระทำปฏิสันถารแล้วทูลว่า เชิญท่านอยู่ตรงนี้ท่านั้น
เถิดนะ ไปเรือนจัดแจงโภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ ให้บริวารมากคนถือภาชนะ
ใส่ภัตไป ขณะนั้นดาบสผู้อยู่ในหิมวันตประเทศ ได้ถือภิญญา ๕ มานั่ง
ณ ศาลานั้นเหมือนกัน ยังมีพระปัจเจกพุทธเจ้ามาทางอากาศ จากเงื้อมเขา
นั้นทูลกะ นั้น ณ ศาลานั้นอีกองค์หนึ่ง กุญฺมพีถวายน้ำชำระพระหัตถ์แก่
พระราชชาติริยมถาดใส่ภัตพร้อมแองและกับมีรสเลิศต่าง ๆ พลงน้อมเข้า
ไปถวาย พระราชาทรงรับภัตนั้นแล้ว พระราชทานแก่ปุโรหิต พราหมณ์รับ
ถาดภัตนั้นแล้ว ถวายแด่ดาบส ดาบสรับถาดภัตนั้นแล้ว ไปสู่สำนัก
ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ถือถาดภัตไว้ด้วยหัตถ์เบื้องซ้าย ถือเต้าน้ำด้วยหัตถ์
เบื้องขวา ถวายทักษิณาทกแล้ว ใส่ภัตลงในบาตร ท่านมิได้เชื่อเชิญ มิได้
ไต่ถามใคร ๆ นั้นแล้ว ในเวลาที่ท่านเสร็จภัตกิจ กุญฺมพีดำริว่า เราถวายภัต
แก่พระราชชาติริยมถาดใส่ภัตแก่ปุโรหิต ปุโรหิตถวายแด่ดาบส
ดาบสถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่ไต่ถามใครเลยทีเดียว นั้นแล้ว อะไร
เล่าหนอเป็นเหตุบังคับแห่งการให้ของท่านเหล่านี้ ผู้มีเท่านี้ อะไรเล่าเป็น
เหตุบังคับให้มิต้องไต่ถามใคร ๆ นั้นเลย ของพระปัจเจกพุทธเจ้านี้ เรา
ต้องถามท่านเหล่านั้นตามลำดับ เขาเข้าไปหาทีละท่าน ไหว้แล้วถาม. แม้ท่าน
เหล่านั้นก็บอกเขา ดังต่อไปนี้

ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นพระองค์ผู้ทรงเป็นสุข-
มาลชาติ เคยประทับในพระตำหนักอันประเสริฐ
ทรงบรรทมเหนือพระยี่ภู่อันใหญ่โต เสด็จจากแว่น
แคว้นมาสู่ตง จึงได้ทูลถวายข้าวสุก อย่างดีแห่งข้าว

สาตี เป็นภักตอันวิจิตร มีแกงเนื้ออันสะอาดด้วยความรัก
ต่อพระองค์ พระองค์ทรงรับภักตนั้นแล้ว นี้ได้เสวย
ด้วยพระองค์เอง ให้พระราชทานแก่พราหมณ์ ข้าพระ-
พุทธเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ข้อนี้เป็นธรรมอะไร
ของพระองค์.

พราหมณ์เป็นอาจารย์ของฉัน เป็นผู้ชวนขาย
ในกิจน้อยกิจใหญ่ทั้งเป็นครู และผู้คอยตักเตือน ฉัน
ควรให้โภชนะ.

บัดนี้ ข้าพเจ้าขอลาท่านพราหมณ์ผู้โศดมอัน
พระราชาทรงบูชา พระราชาทรงพระราชทานภักต อัน
มีแกงเนื้ออย่างสะอาดแก่ท่าน ท่านรับภักตนั้นแล้วได้
ถวายโภชนะแก่ฤาษี ชะรอยท่านจะรู้ว่าตนมิได้เป็น
เขตแห่งทาน ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแก่ท่าน ธรรมข้อนี้
เป็นธรรมอะไรของท่าน.

ข้าพเจ้ายังกำหนดอยู่ในเรือนทั้งหลาย ต้องเลี้ยง
บุตรและภรรยา ถวายอนุศาสนาแก่พระราชา เชิญให้
เสวยกามอันเป็นของมนุษย์ ข้าพเจ้าควรถวายโภชนะ
แก่ฤาษี ผู้อยู่ในป่าสันกาลนาน ผู้เรื่องตบะเป็นวุฒิ-
บุคคลอบรมตนแล้ว.

บัดนี้ ข้าพเจ้าขอลาท่านฤาษีผู้ชูปผอม สะพรั่ง
ไปด้วยเส้นเอ็น มีเล็บและขนรักแร้งอกยาว ฟันเขลอะ
มีรูลึบสีรณะ ท่านอยู่ในป่าผู้เดียวไม่หวังใยชีวิต ภิกษุ
ที่ท่านถวายโภชนะนั้นดีกว่าท่านด้วยคุณข้อไหน.

อาตมภาพยังขูดเผือก มันทือเสื่อ มันทนง ยัง
เก็บข้าวฟ่างและธัญเดี่ยมาตากคำ เทียวหาฝักบัว
เหง้าบัว น้ำผึ้ง เนื้อสัตว์ พุทรา และมะขามป้อมมา
บริโภคน ความยึดถือนั้นของอาตมายังมีอยู่ เมื่ออาตมา
ยังหุงต้ม ก็ควรถวายโภชนะแก่ท่านผู้ไม่หุงต้ม ยังมี
กังวลก็ควรถวายโภชนะแก่ผู้ไม่มีความห่วงใย ยังมี
ความถือมั่น ก็ควรถวายโภชนะแก่ท่านผู้ไม่มีความ
ถือมั่น.

บัดนี้ กระทบขอถามท่านภิกษุผู้หนึ่ง มีวัตร
อันดี พระฤาษีถวายภัตตาหารอันปรุงด้วยเนื้อสะอาด
แก่ท่านตั้งนั้น ท่านรับภัตตาหารนั้นแล้วนั่งนิ่ง ฉันอยู่
องค์เดียว ไม่เชื่อเชิญใคร ๆ อื่น กระทบขอนมัสการ
แก่พระคุณท่าน นี่เป็นธรรมอะไรของพระคุณท่าน.

อาตมาไม่ได้หุงต้มเอง ไม่ได้ให้ใครหุงต้ม ไม่
ได้ตัดเอง ไม่ได้ให้ใครตัด ฤาษีรู้ว่าอาตมาไม่มีความ
กังวล เป็นผู้ห่างไกลจากบาปทั้งปวง จึงถือรักษาอาหาร
ด้วยมือซ้าย ถือเต้าน้ำด้วยมือขวา ถวายภัตตาหารอัน
ปรุงด้วยเนื้อสะอาดแก่อาตมา บุคคลเหล่านี้ยังมีความ
ห่วงใย ยังมีความยึดถือ จึงสมควรจะให้ท่าน อาตมา
เข้าใจเอาว่า การที่บุคคลเชื่อเชิญผู้อื่นนั้นเป็นการผิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิวนํ ความว่า เคยเสด็จมาสู่ชายแดนนี้
อันเป็นเสมือนป่าที่หาน้ำมิได้. บทว่า ภูฏาคารวรูปโต ความว่า เคยเสด็จ
เข้าไปแต่พระตำหนักอันประเสริฐ คือเคยประทับอยู่ในพระตำหนักอันประเสริฐ.
บทว่า มหาสยนมุปาลิตํ คือเคยเสด็จเข้าสู่พระแท่นสิริยาสน์อันตกแต่งไว้

เป็นอันดี ในพระตำหนักนั่นเอง. บทว่า **ตสุต เต** ความว่า ข้าพระองค์ เห็นพระองค์ผู้เห็นปานนี้. บทว่า **เปมเกน** ความว่า ความจงรักอันมีต่อ พระองค์นั้น. บทว่า **วฑฺฒโมทน** ได้แก่ ข้าวกุสอย่างดี. บทว่า **วิจิตฺต** ความว่า อันหุงด้วยข้าวสารอันงดงามปราศจากเมล็ดหักและเมล็ดดำ. บทว่า **อทปยิ** แปลว่า ได้ถวายแล้ว. บทว่า **อดฺตาน** แปลว่า ด้วยพระองค์ อีกอย่างหนึ่งบาลีก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **อนลิตฺวาน** แปลว่า มิได้เสวยแล้ว. บทว่า **โกย ฐมฺโ** ความว่า ข้อนี้เป็นสภาวะธรรมอะไรของพระองค์ พระเจ้าข้า. บทว่า **นมตฺถ เต** ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายบังคมแด่ พระองค์ผู้มิได้เสวยด้วยตนเองแล้วพระราชทานแก่ผู้อื่น. บทว่า **อาจริโย** ความว่า คู่ก่อนกุฎุมพี พราหมณ์ผู้นี้เป็นอาจารย์ผู้ฝึกสอนอาจารย์ของฉันท. บทว่า **ปาวโต** แปลว่า ผู้ชวนชวย. บทว่า **อามนฺตนิโก** ความว่า ควรที่ฉันจะพึงเชื่อเชิญ คือเหมาะที่จะถือเอาสิ่งที่ฉันให้. บทว่า **ทาทุมรหามิ** ความว่า เพราะเหตุฉันทนั้น ฉันทจึงควรให้โภชนะแก่อาจารย์เห็นปานนี้ ทั้งนี้พระราชาทรงพรรณนาคุณของ พราหมณ์.

บทว่า **อเขตฺตตฺถญฺจ** ความว่า ชะรอยว่าท่านจะทราบเขตของ ทานโดยแท้ คือการให้ในตน มิใช่เขตเช่นนี้ว่า สิ่งที่ให้แล้วในเรา มิได้มี ผลมากมาย. บทว่า **อนุสฺตาสามิ** ความว่า ท่านปุโรหิตกล่าวถึงโทษในตน อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าละทิ้งประโยชน์ตน ถวายอนุสาศน์อรรถและธรรมแด่พระ- ราชา. บทว่า **อารญญิกสุต** คือ ปุโรหิตกล่าวคุณของพระฤาษี. บทว่า **อิสิโน** ได้แก่ ผู้แสวงหาคุณมีศีลเป็นต้น. บทว่า **ตปฺสฺสิโน** คือผู้บำเพ็ญ ตบะ. บทว่า **วฑฺฒสุต** ได้แก่ ผู้เป็นบัณฑิต เจริญด้วยคุณธรรม. บทว่า **นาวกฺขฺยล** ความว่า ทั้งตนเองก็หาโภชนะได้ยาก ยังให้โภชนะเช่นนี้แก่ผู้อื่น ไม่ห้วงใยในชีวิตของตนเลยหรือ. บทว่า **ภิกฺขุ เกน** คือภิกษุนี้ประเสริฐ กว่าพระคุณด้วยคุณชื่อไหน. บทว่า **ขณฺมาตุกฺกมฺพานิ** ความว่า อาตมา ยังขูดเผือกมัน. บทว่า **พิลาตีกฺกฺกลานิ จ** ความว่า มันมือเสื่อ และมันนกก.

บทว่า **ฐนิสามากนิวาริ** ความว่า ยังสลัดข้าวฟ่างและลูกเดือย. บทว่า **สสาทียิ**
ปสาทียิ ความว่า เมื่อสลัดข้าวฟ่างและลูกเดือยเหล่านั้น ได้ก็ผึ่งแดด แล้วซ้อมที่
แห้งแล้วอีก ฟัดด้วยกระดิ่ง คำเป็นข้าวสารนำมาหุงต้มบริโภค. บทว่า **สากิ**
ได้แก่ ผักชนิดหนึ่งที่เป็นกับข้าวได้. บทว่า **มถิ** ได้แก่ เนื้อมีเนื้ออันเป็นเคน
ราชสีห์และเสือโคร่ง เป็นต้น. บทว่า **ตานิ อาหตุถ** ความว่า นำผักเป็นต้น
เหล่านั้นมา. บทว่า **อมมสุส** ได้แก่ ผู้หมดความหวังใยของเราด้วยอำนาจ
ค้นหาและทฤษฎี. บทว่า **สกลิจโน** ได้แก่ ยังมีความหวังใย. บทว่า **อนาทานสุส**
ได้แก่ ผู้ไม่ยึดถือ. บทว่า **ทาทุมรหามิ** ความว่า ย่อมควรเพื่อจะให้โภชนะที่ตน
ได้แล้วแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า เห็นปานนี้. บทว่า **ตุณฺหิมาลินิ** คือนั่งไม่พูด
อะไร ๆ. บทว่า **อภิจฺจนิ** คือผู้เว้นจากความหวังใยด้วยอำนาจราคะ เป็นต้น.
บทว่า **อารนํ** ได้แก่ เว้นขาดแล้ว คือละบาปทั้งปวงตั้งอยู่. บทว่า **กมณฺหตุ**
ได้แก่ ลักจัน. บทว่า **เอเต हि** ความว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า ท่านเหยียด
มือชี้ว่า คนทั้ง ๓ มีพระราชาเป็นต้นเหล่านี้. บทว่า **ทาทุมรหนฺติ** ความว่า
ย่อมควรที่จะให้แก่บุคคลเช่นเรา. บทว่า **ปจฺจนิกิ** ความว่า ความจริงการ
เชื่อเชิญผู้ให้ณะ เป็นปฏิปทาที่ผิด คือนี่เป็นการเลี้ยงชีวิตด้วยการแสวงหา
ปิตะตอปปแทนบิตตะ อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอนสนา ๒๑ อย่างย่อม
ชื่อว่าเป็นมิจฉาปฏิบัติ.

กุฎุมพีฟังคำนั้นของท่านแล้วดีใจ กล่าวคาถาสุดท้าย ๒ คาถาว่า

วันนี้พระราชาผู้ประเสริฐเสด็จมา ณ ที่นี้เพื่อ
ประโยชน์แก่ข้าพระพุทธเจ้าหนอ ข้าพระพุทธเจ้าเพิ่ง
ทราบชัดวันนี้เองว่า ทานที่ให้ในท่านผู้ใดจักมีผลมาก
พระราชาทั้งหลายทรงกังวลอยู่ในแคว้นพราหมณ์
ทั้งหลายกังวลอยู่ในกิจน้อยกิจใหญ่ ฤๅษีกังวลอยู่ใน
เหง้ามันและผลไม้ ส่วนพวกภิกษุหลุดพ้นได้แล้ว.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รลสโถ พระจอมรถ ภูมพีพุดหมายความถึงพระราชา. บทว่า กิจจากิจเจสุ คือในกิจของพระราชาที่ตนพึงกระทำ บทว่า ภิกขโว ความว่า แต่พระภิกษุผู้ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย พ้นได้แล้ว จากภพทั้งปวง.

พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่เขาแล้ว ก็กลับไปสู่สถานแห่งตน ที่เดียว. ดาบสก็เหมือนกัน ส่วนพระราชาทรงพักอยู่ในสำนักของเขาสองสามวัน แล้วเสด็จไปสู่พระนครพาราณสีเหมือนกัน.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ตรัสย่ำว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่บิณฑบาตไปถึงที่สมควรจนได้ แม้ในครั้งก่อน ก็ได้ไปถึงแล้วเหมือนกัน ทรงประชุมชาดกว่า ภูมพีผู้บูชาธรรม ครั้งนั้น ได้มาเป็นภูมพีผู้ทำสักการะแก่พระธรรมรัตนะ พระราชา ได้มาเป็นอานนท์ ปุโรหิตได้มาเป็นสารีบุตร พระปัจเจกพุทธเจ้าได้ปรินิพพานแล้ว ส่วนดาบสจากหิมพานต์ได้มาเป็นเรตถาคตแล.

จบอรรถกถาภิกขาปรัมประชาดก

จบอรรถกถापกิณณกนิบาตชาดก

รวมชาดกที่มีในปกิณณกนิบาตนี้ คือ

๑. สาลิกेतราชาดก ๒. จันทกนินรชาดก ๓. มหาอุกกุสชาดก ๔. อุททาลกชาดก ๕. ภิสชาดก ๖. สุรุจิชาดก ๗. ปัญจโปสถิกชาดก ๘. มหาโมรชาดก ๙. ตัจจนสูกรชาดก ๑๐. มหาวาณิชชาดก ๑๑. สาธินราชชาดก ๑๒. ทสพราหมณชาดก ๑๓. ภิกขาปรัมประชาดก และอรรถกถา.